

לניגוד – ירושלים וחניה ארוכה ביניהן

הלל בוטמן

נערך מחדש 4/2017

עריכה: טלי אבישי-ארבל

פתוח לקריאה והורדה

ב- www.exodus.org.il

מיד אחרי שחיברתי את שני הספרים שלי בשפה הרוסית, תרגם אותם שלמה אבן שושן לשפה העברית. אני מודה לו על כך. אולם כיום התרגום כבר מיושן וקשה לקריאה. מאז התרגום ההוא עברו שלושים וחמש שנים. ידידת משפחתנו טלי אבישי-ארבל ערכה אותם בפעם השנייה ללא שום תגמול לעברית המודרנית, חיה ועסיסית. אין לי מילים להודות לה על העבודה שלה, דקדקנית וממושכת. לכן אני שותק. לעוד אישה אחת אני גם-כן לא מודה. ליליושקה, אחת מגיבורות הספרים, השקיעה מאמצים בעבודה הזאת. אבל לקרובת משפחה לא מודים.

הלל בוטמן

ינואר 2017, ירושלים

מאת המחבר

"... השתטחו כמו פסי-פלדה של רכבות-יהודים..." – כך נאמר בשיר אחד המוקדש למורשעים במשפט לנינגרד הראשון והשני של השנים 1970-1971. מובן שאין זו אלא מטאפורה. אך לך תתווכח עם משורר, ולא כל שכן עם משוררת¹. ועם זאת רשאים אנו, נידוני משפטי לנינגרד, לקבוע, שבתקופה ההיסטורית שדרשה אותנו, נמצאנו במקום אשר יעד לנו גורלנו. אל המים חסרי-התנועה של העליה היהודית הוטלה אבן קטנה, אך היא הניעה מעגלים סביב-סביב. הכל נסער, בא לכלל תנועה, נפתחו השערים החלודים, ועל-פני פסי-הפלדה החלו לנוע רכבות אשר זמן רב עמדו בנתיבים המזומנים, מחכים לעת הצורך. ונמצא שמספרן היה רב אפילו מכפי שחלמנו בזמנים ההם...

האם היטבנו לעשות את עבודתנו? לא עלי לשפוט. רק בספרים לילדים ובספרים סובייטיים למבוגרים מצויים גיבורים ללא רבב. איני סבור שאיש מאתנו, שעבר את מדורי החקירה והמשפט, מרוצה מעצמו לחלוטין. איני סבור שיש אפילו אחד בקרבנו שאינו מתייסר שעה שהוא הופך בדפי העבר: לא כך צריך היה לנהוג, לא כך...

סוף הריון בלידה. נבצר ממני להימנע מכתובת ספר זה, אך גם כתיבתו קשתה עלי מאוד. נראה לי שחייב הייתי לעשות זאת. הנני היחידי מכל משתתפי המשפטים, שעמד הן ליד עריסת הארגון הציוני המחתרתי בלנינגרד, והן ליד עריסת מבצע "חתונה" – תכנית חטיפת המטוס. זה גרם לסיבוכים רציניים בגורלי האישי, אך גם איפשר לי לראות הרבה יותר מקרוב, ומשהו - גם מבפנים.

השתדלתי לתאר את העובדות כהווייתן, כפי שנשתמרו בזיכרוני. ובאשר להערכות המועטות, הרי הן סובייקטיביות כהערכותיו של כל אדם חי.

¹ מחברת השיר – סימה קמינסקיה, אשתו של אסיר ציון לסל קמינסקי, מנידוני משפט לנינגרד השני.

תוכן עניינים

1.....	פרק ראשון - ה-15 ביוני, בוקר
10	פרק שני - הצבע שלנו - כחול-לבן
17	פרק שלישי - תבואו אתמול!
29	פרק רביעי - המעגל מסתובב
35	פרק חמישי - הרהורים בנושא כובעי-פרווה
41	פרק שישי - לאה
45	פרק שביעי - פורטונהפותחת ומפסידה
51	פרק שמיני - החקירה בתיאוריה
53	פרק תשיעי - סיפור המזוודה
59	פרק עשירי - המכתב המגן
66	פרק אחד עשר - כמה מלים על סשה בלאנק
69	פרק שנים עשר - פעילות ציונית
87	פרק שלושה עשר - זינוק למבצע "חתונה"
103.....	פרק ארבעה-עשר - אמצע המשחק
113.....	פרק חמשה-עשר - חתונה עליזה בלא מרכאות
120.....	פרק ששה עשר - ועידת אפריל
125.....	פרק שבעה עשר - הסתלקו, הספקות!.....
130.....	פרק שמונה עשר- בראשית ברא אלוהים
136.....	פרק תשע-עשר - אבא'לי שלי, היכן אתה?
143.....	פרק עשרים - הבית הגדול
146.....	פרק עשרים ואחד - אך אני לא ידעתי כי.....
152.....	פרק עשרים ושנים - מבצע "החתונה" גירסה מס' 3
158.....	פרק עשרים ושלוש - טרגדיה אופטימית
164.....	פרק עשרים וארבע - ה-15 ביוני. ערב
169.....	שער שני - עת לחשות ועת לדבר
170.....	פרק ראשון - זה התחיל.....
175.....	פרק שני - פאדיחה של הקטיגור קאראסקוב

178	פרק שלישי - שב ואל תזו!
181	פרק רביעי - הגורל הפכפך, והחיים בפח.
184	פרק חמישי - כל עקב - עקב-אכילס
188	פרק שישי - איזראיל נתנוביץ'
192	פרק שביעי - צעד אחורה
196	פרק שמיני - מי שאומר א' יאמר גם ב'
199	פרק תשיעי - אופטימיזם - אתה ה"פרפטום-מובילה" שלי
205	פרק עשירי - סבתא'לי והנשיא נאצר
214	פרק אחד עשר - מה שמותר ללנין - לא מותר לשטילבנס
217	פרק שנים עשר - שלג-צמר גפן מרקד בעליזות
221	פרק שלשה עשר - אדם סובייטי - אנטי-סובייטי פשוט
229	פרק ארבעה-עשר - צחוק מתפרץ
237	פרק חמישה עשר - הצגת-בכורה בפונטאנקה
245	פרק ששה-עשר - נשלב, רעי, ידיים!
253	פרק שבעה עשר - האוניברסיטאות שלי
256	פרק שמונה עשר - האישיות העלובה קוסטיה זובאטוב
258	פרק תשעה-עשר - מקלחת
260	פרק עשרים - אדון לעצמך
265	פרק עשרים ואחד - ארבעה ספסלים לנאשמים
275	פרק עשרים ושניים - כמה הבהרות משפטיות משעממות
280	פרק עשרים ושלוש - ישנם עדים שונים
286	פרק עשרים וארבע - הפוגרום הקישיניובי של שנת 1971
292	פרק עשרים וחמש - מנהיגים בפרופיל
295	פרק עשרים ושש - הדודה סוניה
298	פרק עשרים ושבע - סגן איואנוב ואחרים
303	פרק עשרים ושמונה - מעצר בנוסח אודסה
310	פרק עשרים ותשע - מאמא-אודיסה לאבא-פיטר
317	פרק שלושים - טוב היכן שאיננו, רע היכן שישנונו
321	פרק שלושים ואחד - הרכבת נוסעת לדרום-מזרח
328	פרק שלושים ושנים - סְרֶנְסֶק או ציפיות גדולות

334	פרק שלושים ושלוש - הבקבוק העשרים-ושישה
340	אפילוג
347	נספח 1: מסמך קג"ב:
349	נספח א 1: מסמך קג"ב: תרגום לעברית
351	רישומים מהכלא- מרק דימשיץ
	אנשי הארגון – צילומים שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת.

פרק ראשון - ה-15 ביוני, בוקר

15 ביוני שנת 1970. תבוא העת - ויום זה יוקף במסגרת. הוא יכונה יום "X", ויחכו לו בקוצר-רוח: אלה - כדי להשתחרר ולהימלט, ואלה - כדי לתפוס ולכלוא. יגיע הזמן שבו יסתלקו השגרירים הסובייטיים במערב ממשרדיהם, כדי לא לראות מאחורי חלונותיהם טורי מפגינים נושאים דגלי כחול-לבן, כדי שלא לשמוע את הרעם המתגלגל על-פני היבשות: "שלח את עמי!". כך יהיה ב-15 ביוני שנת 1971. וגם ב-15 ביוני שנת 1972. ובכל שנות השבעים של המאה.

ואילו היום - יום חול רגיל של קיץ יבש ושמש, ויש לי מזל: בבקרים שותק השעון המעורר, אין צורך לרוץ לעבודה, ואפשר לישון כמה שרוצים. אמנם מחרתיים עלי לשוב למפעל - החופשה מסתיימת. אז אפרד מבית הקיט בסיברסקיה² הירוקה והמוצלת, ושוב ארגיש את המרפק מתחת לצלעות תוך כדי הנסיעה באוטובוס, כפתורים נתלשים בזמן הנסיעה ברכבת התחתית, המנוע הדופק בקול חד-גוני על דוכן-הניסוי במעבדה של המפעל. כבר מחר אחזור העירה.

אוה, לפני שיצאה אתמול ללנינגרד, השאירה לי רשימה ארוכה של משימות. בעל-פה אני זוכר רק את ההוראה הראשונה - להעביר את "תוצרת הייצוא" היחידה של ליליושקה לבדיקה במעבדה הרפואית. את השאר איני זוכר. אין דבר, אציץ בפתק. טוב שאוה השאירה לי הוראות בכתב - כך הראש פנוי ואפשר לחשוב על דברים מעניינים יותר.

למשל, התוצאה בכדורגל 0:0. זה במשחק נגד איטליה. או 1:1. זה במשחק נגד שבדיה. לאורוגוואי, אמנם, הפסדנו, אך הלא אנחנו בסך-הכול שלושה מיליון אנשים והמסורת שלנו בכדורגל עודנה בחיתוליה. "כל הכבוד לחברה שלנו" - אומר אני לעצמי, ומתאר בדמיוני איך מפרפר הכדור בשער השבדי. שלנו! פעם הייתי אומר: כל הכבוד לישראלים! היום אני אומר: כל הכבוד לחברה שלנו! וכל תא ברקמות גופי מתרונן: שלנו! שלנו!

כאן, בלנינגרד, מתהלכים יהודים שאפילו אינם מעלים על דעתם כי שם מעבר לאוקיינוס, במכסיקו הרחוקה, נערכים משחקי המונדיאל ונבחרת ישראלית משתתפת, אחת משש עשרה הנבחרות הטובות בעולם. בעוד שרוסיה "זו שאין כדוגמתה", נמנית שוב עם השלומיאלים.

²כפר-קיט במבואות לנינגרד.

לא, אזרחים אלה ממוצא יהודי אינם רצים כל בוקר לחפש את עיתון "הספורט הסובייטי".
בשבילי זהו טקס מקודש.

כל בוקר אחרי הארוחה אני לוקח אתי את הילדות, כדי שאימא תוכל להתפנות לעבודות הבית - ופונה אל הספרייה. שתייהן קשקשניות. גם ליליושקה שלי, גם אנושקה בת אחותי, נמצאות בגיל ה"למה?" בספרייה אין להן סבלנות לחכות עד שאסיים לדפדף בעיתונים. את הספרונים המצוירים שלהן, הן כבר משמשו ולכלכו פעמים רבות. לבסוף אנו יוצאים מהספרייה והולכים עד בית הקיט - מהלך עשרים דקות, וכל פעם משחקים במשהו חדש. היום אנו מגדירים את העצים.

"ליבנה, צורחת אנושקה.

"אלון, מתקנת בישוב הדעת ליליושקה. היא מבוגרת בשנה, בקרוב כבר ימלאו לה ארבע. "בן, נכון שליבנה?" פונה אנושקה אלי לבוררות, היא קוראת לי "בן": כשאנו משחקים בבנות ואמהות, אני תמיד בן, והיא - אימא.

"אבא'לה, נכון שאלון, נכון?" מתרגשת ליליושקה.

אם אבא שלה הוא "בן" של אניה, פרוש הדבר שאניה בת-השלוש היא סבתא שלה. לחשב את זה ליליושקה עדיין לא יודעת, אך ברור שהמצב איננו לרוחה.

"אדר³", אומר אני, "הסתכלו על צורת העלה שלו." ותוך כדי קפיצה תולש עלה אחד.

"אדל, אדל, חוזרות אחרי הקשקשניות בשמחה ורצות אל העץ הבא. אף אחת לא הפסידה.

מביט אני ברגליים הפעוטות המנתרות במכנסיים קצרצרים, בכובעים הלבנים הזהים, להגנה מקרני השמש. שתי הבנות לבושות בדומה, אך מה שונות הן זו מזו. אניה - בלונדינית תכולת-עיניים, סקנדינאבית טיפוסית. ליליושקה השחומה, בת-שם טיפוסית. וגם האופי שלהן תואם את המראה. אניה - מיושבת בדעתה, נבונה, וטמון בה גרעין של מתימטיקאית-לעתיד. פעם לקחה אחותי את אניה הקטנה אלינו הביתה, וכדי להעביר את הזמן בדרך הארוכה, התחילה לחוד חידות.

"שני פועלים חפרו במשך יום בור בעומק של קילומטר..." התחילה אחותי להמציא חידה. "לא ייתכן, קטעה אותה אניה בשקט. "אין בורות כאלה עמוקים בעולם..."

אני מעביר את מבטי אל ליליושקה. אנחנו שנינו ידידים טובים, וגם כאשר אוה נמצאת בעבודה, אנחנו לא משתעממים לעולם בהיותנו יחד.

"ליליושקה, את שמחתי."

לא יתואר, שארבע שנים לפני כן, חברתי הקטנה עוד לא הייתה בעולם. כשבועיים לפני צאתה לעולם, ליליושקה נתנה את הופעת-היחיד הראשונה שלה. הופעה זו התקיימה בעת אחת עם קונצרט אחר. הנציגה הראשונה והאחרונה של התרבות הישראלית, הזמרת גאולה גיל, ערכה אף היא קונצרט בלנינגרד. גאולה הגיעה ללנינגרד לאחר מסע-הופעות בריגה. כל קונצרט שלה - עימות עם המשטרה. כשיצאה מהעיר ריגה, השאירה אחריה יהודים שנעצרו ונפצעו במהלך התנגשות עם המשטרה, וגם ים של התלהבות. אין ספק שלא ציוני אחד בלבד נולד בקונצרטים שלה בריגה.

והנה היא הגיעה ללנינגרד. ב-16 ביולי 1966 נערך הקונצרט הראשון שלה, יהודים שהתמזל מזלם יושבים באולם, יהודים פחות בני-מזל מצטופפים במעברים, ויהודים שלא היה להם מזל כלל עומדים בחוץ וממתנינים להפסקה - אולי יצליחו להיכנס, יחד עם הצופים, לאחר ההפסקה.

ועל הבמה פנטומימאי. הוא מגלם חייל נושא-דגל. רוח עזה נושבת בפניו, מנפחת את הדגל כמפרש ומעיפה את החייל אחורה. הוא נסוג צעד אחד. במאמץ אדיר של הרצון והשרירים מיישר החייל את הדגל, צועד צעד קדימה תוך שהוא חותך כמו בסכין את הרוח הנושבת מולו, מרחיב את החזה ועומד איתן כנגד דחיפת הרוח. רק השפתיים המכווצות וחריצי-העיניים המצומצמים מעידים על המחיר ששילם תמורת הצעד הקטן הזה קדימה, עוד צעד קדימה... עוד... איך זה הרשתה הצנזורה הסובייטית את המופע הזה?

אני מביט בצופים: הכוונה ברורה לכולם. לא, אין זה סתם אדם שנאבק עם הקשיים. אין זה סתם דגל לבן מעל לראשו. הרי זה דגל כחול-לבן של ארצנו הקטנטונת שמתנוסס מעל החייל, הרי זה עם ישראל במצעדו גדוש הקשיים קדימה, הרי זה חייל צה"ל, היוצא אחד כנגד עשרה, בגלל שאנחנו, הצעירים היהודים היושבים באולם הזה, איננו יכולים לפרוץ אליו ולבוא לעזרתו, לתמוך בדגל הזה בעשרות ידיים חזקות.

...וכאן פתחה ליליושקה במסע-הופעותיה. אפשר שנחפזה להיולד, כדי לבוא לעזרתו של

החייל האוחז בדגל? אפשר שמאות ריאות נושמות שאפו יותר מידי חמצן ונשפו החוצה יותר מדי פחמן -דו-חמצני? במשך כל החלק הראשון של הקונצרט נאלצנו לשבת על ספסל שבגן, בסמוך לכניסה לתיאטרון, ולחכות עד שליליושקה תירגע.

התחיל החלק השני של הקונצרט. שוב אנחנו שלושתנו באולם. אני מחזיק זר פרחים. גם סולומון דרייזנר אוהז בזר. רבים כאן האנשים שבידיהם פרחים. בשביל גאולה גיל, בשביל הנגנים, בשביל הפנטומימאי ארקין. אך משהו חזה מראש מה עלול לקרות, ומנע כל מגע אפשרי בין היהודים באולם לבין היהודים על הבמה. הפגנה של אחדות לא תקום ולא תהיה: על הבמה נציגים של אומה אחת, באולם - של אומה אחרת. אסור שיהיה איזה שהוא דבר משותף ביניהם.

לכן הביאו את המכונית שמסיעה את האמנים ישר לכניסה האחורית, שאליה אין אפשרות לגשת אפילו במבט מרחוק, לכן סילקו את המדרגות המובילות מהאולם אל הבמה. לכן הסדרנים אינם מאפשרים אפילו להתקרב אל הבמה כדי לזרוק פרחים אל-על. הקג"ב⁴ הלנינגרדי הסיק מסקנות מהאירועים בריגה. ואף על פי כן אנחנו חייבים לעשות משהו. לכאורה אפשר להגיע מהאולם לבמה על-ידי טיפוס על אחד משני העמודים הגבוהים שבצידי הבמה. אך על-יד כל עמוד ניצבת סדרנית, בדומה ל"חרב המתהפכת" בשערי גן-עדן; לא תדלג מעליה ולא תעקוף אותה. המוצא היחידי - להסיח את דעתה. התכנית התבצעה היטב. סולומון, וזר-הפרחים בידו, זינק לקראת הבמה, בסמוך לעמוד השמאלי. ומיד התקדמה הסדרנית מהעמוד לכוונו של סולומון: "איש צעיר, לכאן אסור לבא" להרף-עין נשאר העמוד ללא השגחה. כשהתחלתי לטפס על העמוד, והקהל באולם הבין מה אני מתכוון לעשות, הרגשתי מאחורי בהתחלה שקט מוחלט, אחר כך לחש-רחש. ולבסוף, כשהפרחים כבר היו בידיה של גאולה, כאשר היא הושיטה לי את ידה השנייה, ואנו הרמנו את ידינו המחוברות גבוה מעל הבמה, נשמע רעם של מחיאות-כפיים. ידה של היהודייה התימנית וידו של היהודי הסובייטי השתלבו יחד בלחיצת-יד סמלית. "לשנה הבאה בירושלים" - לוחש אני באוזנה, משום שגם כשאנחנו עומדים זה ליד זה איננו שומעים זו את זו בשל מחיאות-הכפיים.

כמה חלקים היו בקונצרט הזה? באופן רשמי - שנים. אך למעשה הפך החלק השני ונהיה לקונצרט עצום בפני עצמו, ואילו בסופו כבר שרו כולם: גאולה, נגני-הגיטרות והקהל באולם, עד שהיו צרודים. היה ממש מחניק, והסדרניות פתחו את כל דלתות הכניסה לאולם. מיד נדחקו לתוך האולם כל אלה שעמדו ליד הכניסות וחיכו.

⁴ראשי תיבות: הקומיסאריון לבטחון המדינה.

ומן האולם פרץ לקראתם בקול אדיר שיר הפלמ"ח.

ידידת-נפשי ליליושקה... מתי צצה ידידותנו? ידידות בין שני מבוגרים: האחד כבר בן 37, והשנייה - עדיין לא מלאו לה ארבע שנים. לא, היא מעולם לא צצה, היא הייתה קיימת מאז ומתמיד. ורק ביטוייה היו שונים. כבר בגיל שנה היא ניסתה לכוון אתי קשרי-ידידות מיוחדים. יום אחד, בשובי מהעבודה, צנחתי לישון מבעוד יום, ותוך כדי שינה הרגשתי שמשום מה קשה לי לנשום. פתחתי את עיני – על פרצופי ממש עמדה נעל בית, וליליושקה, מתנשפת כל-כולה, גררה מהפרוזדור נעל גדולה ומזוהמת, כדי להעמיד אותה ליד נעל הבית... לשום אדם אחר לא הגישה נעלים: לא לאוה, לא לסבתא מאשה המטפלת שלה; ואילו לי הגישה, ועם הכוונה הטובה ביותר: "הבה נתיידד, תראה איך אני דואגת לך!"

היום ליליה היא אדם בוגר, היא אוהבת לעזור, במיוחד בגיהוץ.

"אבא'לי, בוא לגאץ" מציעה ליליה. את העיצור "הא" איננה מבטאת.

"בואי לגהק," אני מקניט אותה.

"לא לגאק, רק לגאאץ," מושכת ליליה את ההברה. "אבא'לי, אתה אואב להתבדח. כשאגדל, גם אני אאיה בדחנית".

אני מגהץ, וליליושקה מגישה לי את הלבנים. כמובן, כל החכמה היא לא להגיש את הדבר הראשון המזדמן לידך - הלא את זה יכול אבא לקחת גם בעצמו.

וליליושקה צוללת לעומק הערימה, שולפת ממחטה ומביאה אלי. תוך כך נופלת חולצה שלי על הרצפה, סדין נשמט. אך אין אלו אלא "עלויות הייצור".

העבודה בעיצומה. הר הלבנים המגוהצים הולך וגדל. במהרה תשוב אוה מהעבודה - ויש להספיק ולסיים את ההפתעה שהכיננו לה.

"אבא'לי, נכון שאני עוזלת שלך?"

"נכון, נכון, ילדונת, את עוזרת אמיתית."

ההפתעה לאימא נסתיימה בעוד מועד. עובדי הגיהוץ, עייפים ומרוצים, מסובים לשולחן וממתנינים. ליליושקה מביטה בי במין מבט לא-ילדותי, ופתאום מזדקפת על מושב הכיסא וקופצת אלי - בקושי הספקתי לנתר ממקומי, כדי לתפוס אותה באוויר.

"אני אוהבת אותך מאוד, אבא'לי," לוחשת היא ומנשקת אותי בלחי.

אחרי-כן ייולד השיר :

עוד צעירה מאד את.
לראשונה היום
אמרת לי : "אוהבת"
הישרת אלי מבט

את על ברכי יושבת -
אקלוט תום מבטך
ואת אמרת נרגשת :
אוהבת, ועוד איך ...

נושקת על הלחי,
את השנייה אגיש ...
אוושת נשיקותיך,
אושרתי מכל איש.

את עוד אשה קטנטונת
שרב הקסם בה
אשה מאמינה היא
כשהיא רק בת ארבע.

אנו פונים לרחוב שבו שכרנו את בית הקיט. לקשקשניות נמאס לנחש את שמות האילנות.
הן המציאו איזה משחק חדש, ומנתרות בגיל. הן מתגלגלות לקראת השער.
כן, ילדונת, גדלת...

עד לא מזמן רשאי הייתי לנשק את ליליושקה רק במקום אחד – שהרי אין מנשקים פעוטות
בפנים. המקום היה מעורר תיאבון עד מאוד. במרוצת הזמן התרגלתי לכך. גם ליליושקה. ולא
הרגשנו כיצד שנינו התבגרנו.

יום אחד באו אורחים. ליליושקה התנהגה יפה מאוד, וכאשר שלחנו אותה לישון,
אמרתי לה :

"בואי הנה, קשקשנית, אתן לך נשיקה."

ליליושקה השמחה קרבה מיד בקפיצה, הסירה מכנסיה, התכופפה כסימן-שאלה והמתינה.
האורחים התפקעו מצחוק. ליליושקה, ממשיכה בעמידתה כסימן-שאלה, הסבה פנים בתהייה.
המצב נהיה מביך.

"ראי-נא, לילנקה," התערבה אוה. "את עכשיו כבר ילדה גדולה. מהיום ואילך ינשק לך אבא בלחי."

דיאלקטיקה: הכמות נהפכה לאיכות. במשפחה אושרה למעשה עלייתה של ליליושקה לדרגה של ילדה בעלת-הכרה.

והנה גם השער. אני מעיף מבט שיגרתי במרפסת. מבחין באם, וביתר דיוק - בעיניה, והן מדהימות אותי. העיניים, מלאות חרדה ואימה, מנסות להגיד לי משהו, אך הפה שותק. ורק עכשיו אני מבחין בשלושת האנשים שבפתח: אחד מוצק, במעיל-עור, ושנים צעירים, בחליפות אפורות-בהירות זהות, שפרצופיהם חביבים, מסבירי פנים. עם "מסבירי-פנים" כאלה כבר נפגשתי פעם ב"בית הגדול"⁵ שברחוב ליטייני לפני עשר שנים בערך. אז חקרו אותי ואת סולומון במשך שלוש יממות, אחרי-כן סירבנו להשיב, וכך גם נשארנו כעדים. ונתן בן יצחק צירולניקוב "התיישב" לשנה באשמת הפצת "וואסטניק איזראיליה"⁶. "סולומון יצא אז מהעניין בשלום, פרט לבהלה קלה - אפילו לא נזרק מהמכון. אני הועפתי מהמשטרה הפלילית שבה עבדתי כחוקר לאחר סיום לימודי במכון המשפטי, והלכתי לתקן מקררים. כללו של דבר: כך היה אז. ומה יהיה עכשיו?

הילדות עוברות בשער, והשלושה כבר קמים לקראתנו.

"שלום לך, גיליה איזראלוביץ'⁷, זמן רב אנו מצפים לך. התגעגענו."

החיפוש כבר נמשך שעתיים. כמה כבר אפשר לחפש בחדר שגודלו עשרה מטרים מרובעים, ואין בו אפילו מדף לספרים? כמה אפשר לחפש במבוא, שאין בו מאום, מלבד מקרר, מדפים, כלי-מטבח ושולחן? מי שמשתוקק למצוא - יתכן שיאריך בחיפוש. יתכן שידפוק, בהבעת-פנים צופנת-סוד, על-גבי קירות-העץ שבין החדרים, יתכן שירוקן חלק מהבקבוקים לתוך הסירים וישפוך מהסירים לבקבוקים, יתכן שינעץ מזלג בקמח, ואחר-כך יעביר אותו לאט-לאט מקערה לקערה, עד ששרוולי החליפה האפורה-הבהירה ייהפכו ללבנים. ייתכנו הרבה דברים..

"שמע-נא, בחור, גם אצלי ערכו חיפוש בשנת 38, אך בכל-זאת לא עד כדי כך," אומר לי אחד העדים המזומנים⁸ לחיפוש. אני מכיר אותו רק מ"שלום - להתראות". הוא שכר חדר בבית

⁵ הבית הגדול - בית כלא לחקירות הקג"ב בלנינגרד

⁶ ירחון ישראלי, שהופיע בשנים 1959-1963 בעריכתו של אברהם עזר (יבזורוב) ובתמיכת הסוכנות, עיקר תוכנו

היה הגשמת הרעיון הציוני בארץ ישראל

⁷ גיליה - ההיגוי הרוסי להלל. איזראלוביץ' - בן ישראל.

⁸ על פי חוק היו חייבים לקחת עדים מקריים לחיפוש. בפועל דאגו אנשי הקג"ב שהעדים המקריים יהיו משלהם.

הקיט שלנו בקומה השנייה. ברור שיצאה לו מהאף הישיבה הזאת, שלוש שעות על הספה בישיבה לא נוחה, משום שהחדר מלא אנשים, והוא אינו יכול להזיז יד או רגל. אותי תוצאות-החיפוש לא מדאיגות. הבית "כשר". כל מה שהיה לא כשר מסרתי בדיוק אתמול לקריאה, לבחור שאך זה התודעתי אליו. הספרון אינו גדול, ואם הבחור שקדן, הוא עלול דווקא עכשיו לבוא להחזירו. אם כך יקרה, זה יתאים לחוק מרפי - "אם משהו יכול להשתבש, הוא אכן ישתבש", החוק שפועל ללא מעצור בטבע ובחברה. או כפי שמכנים אותו לעתים -- חוק הפרוסה: פרוסת הלחם המרוחה נופלת תמיד כשהחמאה כלפי מטה. וכן עלולים למצוא את הספר "אחי, גיבורי התהילה" מאת הווארד פאסט. הוא זה עתה נתקבל למועצת-ההוצאה של הארגון, עוד טרם החלו לשכפל אותו, ואיש לא קרא אותו עדיין. לאחר הישיבה האחרונה של הועד נתן לי לב קורנבליט, ראש הצוות, את הספר לקריאה רק משום שאני בחופשה. אך כאשר התחלתי לפני ימים אחדים לקרוא את "האחים", הייתה ליליושקה כל הזמן באה אלי לברר אם כבר סיימתי את הקריאה ואם נלך עוד מעט לשחק בבנות-אימהות. התחבאתי מפניה בחדר ששכרה חמותי בקומה השנייה, ושם כמדומני השארתי את הספר כשסיימתי לקרא אותו. שם הם לא יחפשו.

החליפות הבהירות-האפורות נכנסות ויוצאות, ואילו מעיל-העור מרותק לחדר כל העת. הוא מנער את הלבנים על המיטה, ועל הגב הגבוה של המיטה תלויים מכנסי-השבת שלי, שאותם לבשתי בישיבה האחרונה של הועד, בכיס האחורי של המכנסיים - פנקס שלי. רשומים בו מספרי-טלפון. במספרי הטלפונים של אותם האנשים שרק אני צריך לדעת אותם, הוחלפו שתי הספרות האחרונות ביניהן. צופן פרימיטיבי ביותר, ובחקירה רצינית הוא מתפענח על-נקלה. פעם היה הצופן מורכב יותר: אל הספרה השלישית של הטלפון היו מוסיפים אחד ומהשנייה מחסירים אחד, אך מידי פעם היה עלי לשבור את הראש, וזה נמאס לי עד-מהרה.

ובתוך הפנקס פתק מקופל לארבע, ובו נתונים על חבורת האנשים שאמורים לנסוע מלנינגרד למחנה-הקיץ של הנוער הציוני על חוף הדניסטר במולדובה. מחנה-אוהלים כזה מוקם לראשונה, ומארגנים אותו חֶבְרָה מסניף קישיניוב של הארגון. ייסעו גם אנשי לנינגרד, הן בתור מורים לעברית ולהיסטוריה והן בתור תלמידים, שם צריכים להתכנס, לפי חישוב מוקדם, לא פחות ממאה בחורים מכל קצווי המדינה. המחנה הוא לניסיון, ובשנה הבאה יתכן שיורחב היקף הפעילות, תוך הפקת לקחים מניסיון שנה זו.

איך לסלק את הפנקס? זה אפשרי רק אם שתי החליפות האפורות יצאו מהחדר יחד, ומעיל-העור יהפוך את פניו. איך יגיבו העדים המזומנים? הראשון, שנאסר ב-1938 - ספק אם אוהב הוא את "ידידיו הותיקים". הוא ישתוק. והשני, שאינני מכירו? אולי הוא מאותם האנשים

שהם בתורנות-קבע בקג"ב ונלקחים לחיפושים באופן אוטומטי, כשם שנלקחים כלבי-גישוש במקרי שוד ממחסנים?..

החליפות האפורות אינן בחדר, אך מעיל-העור התמקם עכשיו ביני לבין המכנסיים. אפשר כבר לברך אותו על "שללו" הראשון.

"שימו לב!" אומר הוא חגיגית. "לוח השידורים של תחנת-רדיו זרה!" ומנפנף בפיסת-נייר צרה אותה שלף מאחורי המשקוף העליון של דלת-הכניסה. מגוחך ומעציב. רק בזמן האחרון נודע לי שהרדיו השבדי התחיל לשדר רוסית. רשמתי על כל מקרה את התדר ומועד המשדרים, ודחפתי את הפתק מאחורי המשקוף.

"תחנת-רדיו זרה... לוח השידורים..." העדים, שכמעט נרדמו. מתנערים וזוקפים אוזן: דומה שהאווז הזה, שהחיפוש נערך אצלו, איננו צדיק ותמים כל-כך...

כמה שלא תכין את עצמך למאסר - תמיד הוא בא במפתיע. ותמיד לא על-פי התסריט. בסכנת המאסר הרהרתי הרבה, עוד לפני פגישתי עם מארק דימשיץ. וגם הייתה מוכנה אצלי תכנית למקרה של מאסר. "הם" כמובן באים לדירתנו הלנינגרדית בקופצי'נו. מקישים. אני שואל כמובן מבעד לדלת: "מי?" אני שומע כמובן קול גברי חשוד, שלאחר היסוס-מה משיב: "פתח, מלשכת-הדיור." - או משהו כזה.

"רק רגע," משיב אני ורץ לגזוזטרה הפונה לעבר האחר. "הם" שוכחים כמובן להציב שומר בצד ההוא. אני פותח בריצה לאוטובוס. לווה אני כסף מהדודה סוניה - ולמוסקבה. שם אני פונה לדירת ליוסה מוצ'ניק או מישהו ממכרי המוסקבאיים, שם נערכת מסיבת עיתונאים, ולאחר מכן אני יכול ללכת ברגל גם ללוביאנקה.⁹

ביצוע תכנית זו היה כרוך בקושי טכני אחד: צריך היה להשתלשל ולרדת במהירות מהמרפסת בקומה הרביעית, כל עוד "הם" זוקפים אוזניהם לפני דלת-הכניסה. ערכתי סידרת אימונים. בבניינים החדשים של קופצי'נו מגיע גובה התקרה לכדי שני מטרים וחצי. הכי גרוע הוא הרגע שבו אתה תלוי מעל הקומה שמתחתך, כשידיך מתוחות. קצות אצבעות הרגליים כמעט שאינם נוגעות במעקות של הקומה התחתונה. אתה נעמד רק על קצות האצבעות, מנתק יד אחת ונשען על הקיר החלק של הבית, ונמצא בשיווי משקל רופף. אתה מזיז את ירך

⁹ בית קג"ב במוסקבה השוכן כרחוב לוביאנקה.

השנייה, משעין קצת את גופך קדימה, כדי ליפול לתוך המרפסת ולא לצנוח למטה. בין הקומה השלישית והשנייה אתה חש כבר הקלת-מה, ובין השנייה לראשונה כבר אפשר לנשום לרווחה. כמובן, את האימונים הייתי עורך בשעות היום, כאשר דיירי קומות אלה נמצאו במקומות-העבודה שלהם. למרות זאת, נעשיתי עד-מהרה מבוקש ביותר. תחילה באו השכנים מהקומה החמישית ולאחר היסוס-מה אמרו שהם סגרו את הדלת והמפתח נשאר מבפנים. עליתי אליהם מהמרפסת שלי ופתחתי את הדלת. אחרי-כן באה גאליה גלמן מהכניסה הסמוכה:

"שמע-נא, האידיוט שלי שוב זרע את המפתחות אי-שם," אמרה, "שמעתי שאתה יכול..."
ירדתי אליה ממרפסת השכן מלמעלה. כעבור שבוע באה אישה שלא מוכרת לי לחלוטין,

במבוכת-מה אמרה:

"אינך מכיר אותי. אני מתגוררת במבוא החמישי. בתי הבכורה נסעה ולקחה עמה את המפתחות, ואני איני יכולה להכנס הביתה. פשוט, אינני יודעת מה לעשות, ואתה הוא תקוותי היחידה..."

הבנתי שאם לא אסרב עכשיו, ייוצר תקדים, ואחר-כך יצא לי שם בכל סביבה, ומובטחת לי תשומת-ליבה של המשטרה המקומית. סירבתי.

הקשקשניות משחקות בחדר הסמוך ששכרה אחותי. על הרצפה הן בנו מכל הצעצועים שלהם רכבת עצומה עקומה. "הקרונות" מתמשכים לאורך החדר כולו וזוממים לפלוש למרפסת. המבוגרים שכחו היום את קיומן, איש אינו משכיב אותן לישון - גן-עדן ממש. ליליושקה אינה נכנסת לחדרנו: יודעת היא - אל אבא באו "חִבְּלִים" - והיא איננה מפריעה. לבסוף נסתיים החיפוש. נערך הדו"ח. אני מפשיט את ליליושקה ומשכיבה לישון, ואימא משכיבה את אנושקה. ליליושקה צוללת אל מתחת לשמיכה, שוכבת כנדרש על צדה, כשפניה לקיר, רואה אני איך היא עוצמת בכוח את עפעפיה: יש להירדם מהר כדי להתעורר מהר. לאחר שעת-המנוחה היא תשחק עם אבא ואניה בבנות-אימהות. תקדים להירדם, תקדים להתעורר. אני מביט בליליושקה פעם אחרונה ופוסע אל הדלת. כאשר תקיצי, ילדונת שלי, לא אהיה כאן עוד. האם אהיה כאן כשתקיצי מחר? מחרתיים? בעברי בפרוזדור על-פני החדר ששכרה הדודה סוניה, אני פותח מעט את הדלת. דודה סוניה חולה גם בלאו-הכי, וביקורם של "האורחים" מוטט אותה כליל.

"דודה סוניה, להתראות. מסרי ד"ש לסולומון שלך," אומר אני לפני שלוקחים אותי. שום "סולומון" אין לה לדודה סוניה. לאחר שיובילו אותי למאסר, היא תישאר עם הקשקשניות, ואימא תרוץ לחשמלית, כדי לנסוע ללנינגרד להזהיר את סולומון דרייזנר. והוא - יזהיר את השאר.

השעה ארבע אחרי-הצהרים, לא ידעתי אז שאני - מן האחרונים, ולולי נמצאתי בבית הקייט, הייתי במקום בו כבר נמצא סלומון.
 אנחנו יורדים דרך המרפסת. ליד השער עומדת מכונית "וולגה" שחורה. שעה שנכנסתי הביתה עם הילדות, היא עדיין לא הייתה. ליד המכונית ממש משיגה אותנו אימא ותוחבת לידי אפודת-צמר. מנין לנו בבית הקייט הקיצי אפודת-צמר, ומדוע היא נותנת לי אותה? לפני עשר שנים, כשנלקחתי בפעם הראשונה לחקירות, לא נתנה לי אימא אפודת-צמר...
 אנו יוצאים לרחוב. הוא שומם כמעט, ורק כלב חולף על פנינו, שתי נשים מרכלות על משהו בפינת הרחוב. אנו מתיישבים במכונית. מעיל-העור יושב במושב הקדמי, לצד הנהג. החליפות האפורות יושבות משני צדדי. "הוולגה" פונה לכביש, והנשים המרכלות נעלמות מעבר לפינה.

אחר-כך יולד השיר:

זמן רב לא יכול להזיז
 מבטו משתי הבנות
 לשחרחורת הוא רע ואב
 לבלונדינית הוא רע ודוד

הן אוהבות אותו קצת
 והוא קצת אותן מפנק
 את לחייהן הקטנות
 מגישות אל שפתיו לנשק

לא עוד נשיקה בקרוב
 הקטנות לא יודעות זאת עדיין
 שוכבות הן לישון כיאות
 בריסים מכסות העיניים

הוא נסע במכונית השחורה
 והאמא צופה בכאב
 וצורב את גבו מאחור
 מבטה החרד - הדואב

כך היה כבר לפני עשור
 גם אז הוא ב"וולגה" נלקח
 ועם ערב חזר בשלום
 כנראה, גם עתה יהיה כך

כלב חולף על פניו
 העולם – כמו כלום לא קרה
 לא הפנה את פניו לאחור
 הוא ידע – לא ישוב במהרה...

ה"וולגה" יוצאת לכביש הראשי לוגה-לנינגרד. הכול שותקים. גם אני שותק. ומהרהר... זה עתה חיכינו כשעה בחצר תחנת-המשטרה המקומית: מעיל-העור ניסה לטלפן לאיזה מספר בלנינגרד, וכל הזמן היה תפוס. צלצל למספר אחר - ושוב צפצופים קצרים. הוא חזר למכונית מעוצבן, עישן, ושוב הסתלק. סוף-סוף השיג את הקשר. האישור ניתן, המכונית זזה. כשנלקחתי בשנת 1960 – זה לא היה כך. הכול היה אז פשוט יותר, מתוך כך בודאי צצה אצלי תכנית כזאת של "אנטי-מאסר". אז באו תחילה לקחת את סולומון. מיד לאחר שנלקח, עלתה אמו לאוטובוס ובאה אלי. הייתי חולה אז, אך מיד קמתי ממיטתי ועשיתי "ויברח". ואמנם היטבתי לעשות. אחרי-כן נודע לי ש"הם" לא ידעו כי אני חולה, ובאו לחפש אותי במקום-עבודתי, במדור האזורי הקירובסקי של המשטרה. שם כמובן קמה מהומה, מיד נעלו את הכספת שלי שבה מונח היה אקדח - הנשק האישי של הצוות המבצעי של המשטרה הסובייטית. עד שהגיעו אלי הביתה, החמיצו את השעה. יום שלם שוטטתי ברחובות לנינגרד, ממתין עד שישוחרר סולומון. שיחררוהו בחצות.

נפגשנו תוך הקפדה על הזהירות הדרושה. סולומון סיפר על החקירה, תיאמנו קו משותף ונדברנו, שאם ילחצו יתר על המידה - נסרב בכלל לענות על שאלות. מי שמסרב ראשון - תוקע בעציץ-הפרחים במסדרון גפרור כשראשו כלפי מעלה, וכך נפסיק שנינו להשיב לשאלות בעת ובעונה אחת. כשבאו אלי למחרת בבוקר השכם, הייתי מוכן נפשית לחקירה. ראש אגף החקירות של הקג"ב הלנינגרדי, הפולקובניק¹⁰ רוגוב, נכנס אז לחדר-החקירות שבו ישבתי, כשכבר בפתח מתנוצץ חיוך על שפתיו. הוא נשא את חיוכו בקלות, כשם שנשא את כל גופו הארוך, בגובה שני מטרים, גוף של ספורטאי וחביב אלת הגורל. לחץ ידי בחזקה ובידידות.

"נו, שלום לך, התחשק לך להסתבך בעסק הזה! אין דבר, לא קרה שום דבר נורא... כל אדם טועה," - ושוב חייך בעליצות, כאילו אומר שלא קרה שום דבר נורא. עכשיו ניישב שנינו

¹⁰אלוף משנה

בצוותא את אי-ההבנה הזאת, ואני אסע לי לעבודה כרגיל, והוא - יישאר על מקומו כדי לסכל את מזימות האויבים.

"אתה, בוטמן, לויטנאנט¹¹, אני פולקובניק¹², אך שנינו קצינים, שנינו צריכים עתה למלא את חובתנו."

האדרנלין מופרש לתוך דמו של האדם כאשר נופלת עליו חרדה גדולה. כאשר עליו להגיב על שינוי חריף של הנסיבות, ואין מוצא. או גרוע מזה: יש ברירה. אם אין מוצא, הפקר את עצמך לחסדי הגורל, ויהא אשר יהא. מה שעתיד לבוא - בוא יבוא. אך כאשר שתי הדרכים שלפניך מנוגדות הן לחלוטין, וסכנת הטעות היא כמעט כסכנת טעותו של חבלן המפרק מוקשים - איך עליך לנהוג במקרה זה?

שמא לספר לרוגוב, הלא אין שום דבר נורא. ובכן, מתכנסים אנו, ובכן, שומעים שידור ישראלי, דנים בבעיות ישראליות, קוראים ב"ואסטניק איזראיליה" שנתן איסאקוביץ' צירולניקוב מביא מהשגרירות הישראלית כשהוא נוסע למוסקבה. הלא שם מידע אובייקטיבי על ישראל. אין פוגעים בברית-המועצות. ושיעורי עברית - מה יש כאן מן האסור? נו, ואם להתעקש? יעיפו מהעבודה, בכך אין שמץ ספק. לשום עבודה במקצוע לא יניחו לי להתקרב מרחוק - גם זה אינו בגדר ניחוש. בגיל 27 יהא עלי להתחיל את החיים מבראשית. טוב שאין לי ברירה. אתמול הסכמנו בנוגע לכל. מקל או גזר - הכל הובא בחשבון מראש. וגם סולומון יפעל כך - בטוח אני, כעבור שתי יממות הופיע גפרור בעציץ-הפרחים, כשראשו כלפי מעלה.

מעיל-העור הופך פניו לאחור מפעם לפעם, וכשהוא רואה שאני במקומי, והחליפות האפורות אינן מנמנמות, הוא שוב מסתכל בשמשת המכונית. הכול שותקים. כן, הפעם זה לא כך. ערכו חיפוש כמו בסרט-קולנוע. לקחו אפילו כמה דפי נייר נקי מהחפיסה לדוגמה - שמא משהו רשום בכתב-סתרים. ודאי יגהצו במגהץ, או יטבלו באיזה שהוא חומר. את המכונית הרחיקו במתכוון משער בית הקיט, כדי שלא לגרום לערנות יתר. עכשיו לא יכול היה מעיל-העור לקבל קשר טלפוני במשך שעה תמימה, למרות שבפירוש תאמו מראש את שיחת הטלפון. משהו מתרחש. כלום מובילים אותי כעד או כאסיר? אותי בלבד או גם את הַחֶבְרָה? הריסת הארגון? הרושם הוא שלא כך. לא היו שום אותות מעוררי חששות. אמנם, התהלכנו כל העת כמו על

¹¹ סגן
¹² אלוף משנה

חבל דק, אך השתדלנו שלא ליפול. בכך נבדלת החוקה הסובייטית מן האמריקנית, לפי
האמריקנית מותר אפילו מה שאסור, בעוד לפי הסובייטית אסור אפילו מה שמותר, האומנם
זהו הקצף?

פרק שני - הצבע שלנו - כחול-לבן

מתי הכל התחיל? באופן רשמי, ב-5 בנובמבר שנת 1966. זה היה ערב-חג, ויום העבודה הסתיים מוקדם. בלי לעבור בבית, עלינו על הרכבת והגענו לפושקין¹³. דוד צ'ארנוגלאז שהתגורר בפושקין, סיים שם את לימודיו בפקולטה לחקלאות והכיר את נתיבי העיירה כמו את כף ידו, פגש אותנו ליד מבנה הליצ'ה¹⁴. הלכנו אחריו ונכנסנו לפארק שומם שהעצים בו ערומים מעלים, והתישבנו על ספסלים סביב שולחן-עץ בודד, מכוסה בטחב בזכות גשמי-הסתיו המרובים. מולנו התנשא בנין הליצ'ה, שבו נולדה לפני 150 שנה הקבוצה המהפכנית של ה"דקאבריסטים"¹⁵. היום היה אפור, מעונן, יום של סוף הסתיו.

משב-רוח עז הצליף בנו, והצטופפנו איש אל רעהו. מצידו האחד של השולחן אני, סולומון ורודיק ברוז, שסיים יחד עם סולומון את הפקולטה להנדסה אזרחית. ומעברו השני אהרון שפילברג, דוד צ'ארנוגלאז, וולאדיק מוהילבר. אהרון - מהנדס, דוד - אגרונום, וולאדיק - מתמטיקאי, תלמיד-מחקר של האוניברסיטה. כולם סיימו לא מזמן את לימודיהם האקדמיים. רק אני, לאחר שגורשתי מהמשטרה, חזרתי ללמוד, הפעם בפקולטה להנדסת חומרים. אמנם לומד אני בשיעורים אקסטרניים, אחרי העבודה. בצד שלהם נעדר בן טובבין, בצד שלנו - גרישה וורטליב, חברי מהפקולטה למשפטים. חסרונם אינו משנה את המצב: היום מתאחדות שתי רביעיות, שלפני-כן כמעט לא הכירו זו את זו, והן מקימות ארגון.

כפי שבסיפור בריאת העולם, "ויאמר" קדם ל"ויעש", כך החליטו השמונה לעבור מדיבורים למעשה.

האומנם דרוש ארגון? אז עוד לא הבנתי את יתרונותיו, בעוד שחסרונותיו היו ברורים. המצע, התקנון ומיסוי-החבר של הארגון - יתנו לבית-הדין בסיס רשמי להאשים אותנו. הקביעה שהארגון הוא "אנטי-סובייטי" - הרי היא עניין של פרשנות. כאן יחליטו השופטים מה שיתאים להם.

כיום¹⁶ הגיעו רבים ממתנגדי השלטון בברית-המועצות לכלל מסקנה שאין הכרח ביצירת ארגונים לא חוקיים, ושזוהי דרך ישירה, קצרה ובטוחה למחנה-ההסגר; בעיני, הקמת ארגונו התבררה כנכונה לחלוטין, במבחן התוצאות שהשיג הארגון. אם נדון בבעיה מנקודת-המבט של

¹³ עיירה סמוכה ללנינגרד, מושב הצארים, שם למד פושקין

¹⁴ תיכון יוקרתי, עוד מימי הצאר

¹⁵ ראשוני המורדים במלכות שהוגלו ע"י הצאר ניקולאי ה-1 אל סיביר

¹⁶ הספר נכתב בראשית שנות השמונים של המאה העשרים

בטחון המשתתפים, הרי מוטב שלא להקים ארגון כל-שהוא, ועדיף - להחזיק אצבע משולשת אדירה כנגד השלטון הסובייטי בכיס המכנסיים, וכשאף אחד לא רואה - לחשוף אותה לאויר. אך אם העיקר הוא - התועלת, הרי הארגון, מבחינתי, הוא כמו תזמורת, המסוגלת לבצע יצירה מוזיקלית שאותה שום סולן אינו יכול לבצע לבד. ואשר לעונש הצפוי - הניסיון הוכיח שאם שני אנשים מכירים זה את זה ושניהם אינם מוצאים חן בעיני הקג"ב - הם יואשמו בהתארגנות, ולא תציל אותם העובדה שלא כתבו מצע משותף, לא הסכימו על תקנון ולא שילמו דמי חבר. לא אחת פגשתי במחנות חברים כאלה של "ארגונים" שרק בבית-המשפט ראו לראשונה איש את חברו פנים אל פנים.

ראוי לציין כי גישה זהירה לגבי הקמת ארגון שיש לו כל סימני-ההיכר הפורמליים של התארגנות, כמו זו שבה נקטתי בתחילת הפגישה בפארק-פושקין הסתווי - הייתה מקובלת גם בערים אחרות של ברית המועצות, ששם לא הקימו הקבוצות הציוניות ארגונים כאלה.

בפגישה הזאת גם הסכמנו למצע בעל-פה, שעל בסיסו התאחדו שתי הקבוצות. הצעתי את המצע מתוך התבססות על תכנית-באזל בהתחשב במציאות הסובייטית בשנת 1966:

1. מאבק ליציאה חופשית מברית המועצות לישראל, של יהודים הרוצים בכך.
2. התעוררות ההכרה הלאומית העצמית של יהודי ברית המועצות, ובראש וראשונה הנוער, באמצעות הפצת התרבות היהודית.

מטרתו של הסעיף השני היא מאבק נגד התבוללות שנגרמה עקב הרס התשתית התרבותית היהודית. מה משמעותה של ההתבוללות הזאת? מאז שסגר השלטון הסובייטי את גני-הילדים ובתי-הספר היהודיים, חיסל את העיתונות והתיאטרון היהודים, וחסל את הצמרת התרבותית היהודית, התחיל לגדול דור של נוער יהודי נטול שרשים לאומיים. תחום-המושב לא היה קיים עוד. גם הדת וגם המסורת לא המשיכו עוד לשמר את המורשת התרבותית הלאומית היהודית.

אפשר לקטול אומה בכבשני אושוויץ, אך אפשר לגזול את נפשה גם בהתבוללות. על הדרך הראשונה, שאליה כיון "מנהיג העמים" סטאלין ערב מותו ב-1953, וויתרו יורשיו. לכן הם פנו במשנה-מרץ לדרך השנייה. בני-הכלאיים היהודיים שנוצרו בדרך כזו עשויים היו לשמש חומר גלם ללאום נטול-לאומיות, מה שקרוי "הציבור הסובייטי האחיד" שביקשו לגדל בכלוב גדול, מוקף מכל עבריו במסך-ברזל. כל מה שהפריע למדיניות "החכמה" הזאת של המפלגה והממשלה, הפך מייד למטרה לפעילות הקג"ב.

שידורי "קול ישראל" לא יכלו לפרוץ מבעד לקולות הרעש והרעם שנועדו לשבש את הקליטה, אפילו כאשר הבי-בי-סי ו"קול אמריקה" נשמעו בברית המועצות ללא הפרעה. הדיפלומטים הישראליים בקווקז ובקרים היו נתפסים בנסותם לחלק ליהודים הנופשים שם גלויות-נוף של הכנרת התכולה, או כוכב שיש לו פינה אחת נוספת על המקובל. ניסיונות להבריא כתבי-עת ישראליים על-ידי שימוש בהם כנייר לאריזת החפצים לא צלחו - "נייר האריזה" הוחלף במכס בנייר טוב מתוצרת סובייטית.

בתנאים של מסך אטום כזה אפשר היה לסכל את תכנית החיסול הלאומי של היהודים בברית המועצות רק בפעולה מבפנים. טבעי הדבר, שכל מי שהוא ניצול מהתבוללות הפך לנוסע פוטנציאלי ברכבות היהודיות העתידות לנהור מברית המועצות לישראל, שעה שייפתחו השערים החלודים של ממלכת "החירות והדמוקרטיה". אימתי יקרה הדבר? ב-1966 לא היה זה אלא חלום ורוד, שנדמה היה כי איננו ניתן להגשמה כלל וכלל בשנים הקרובות, ואפילו האופטימיסטים הנועזים ביותר לא חזו כי מקץ ארבע שנים תישמענה ברמה צפירות הקטרים הראשונים המפליגים לדרכם.

למעשה התרכזה פעילותו העיקרית של ארגוננו עד שנת 1969 רק בסעיף השני, החינוכי, של המצע שלנו.

בעד המצע הצביעו כולם פה אחד. הסכימו לאסוף מכל אחד שלושה רובלים דמי חבר, ולנסח את התקנון בכתב במועד מאוחר יותר.

רוח נובמבר החודרת לעצמות לא אפשרה להאריך בנאומים ולהרבות בויכוחים. נפרדנו, והסכמנו שפגישתנו הבאה תהיה אצל דודתי. יש לציין שבשנתיים הראשונות לפעילות הארגון שלנו, שנמשכה ארבע שנים, היינו זהירים מאוד בבחירת מקומות המפגש. ההנחה שלנו הייתה שרוצים לעקוב אחרינו. לפיכך נמנענו לחלוטין מפגישות אצל מישהו מהשמונה. בקיץ - נפגשנו בגנים, בשדרות, ובמגרשי-הספורט. בימי הסתיו והחורף הלנינגרדי היינו מבקשים מפתחות מקרובים רחוקים ומכרים זמניים והיינו עורכים פגישות שהיו עשויות להיראות כמסיבות של ידידים ותיקים, שהסתלקו לערב אחד מנשותיהם. יום אחד נזדמנו לידינו מפתחות לשכת-התעמולה - ומניחי-היסוד "בני-האלמוות" של המרכסיזם היו עדים לפגישה הסודית הציונית על רקע הדגל האדום. קארל מרכס נראה העצוב מכולם. ארשת-פניו הביעה: "הו, אלוהים, עד כדי כך הידרדרתי..."

לדאבון הלב, קובע חוק הטבע האנושי: מי שאינו נכווה ברותחין, אינו נוהר גם בצוננים. לצערי, הזהירות שאפיינה את תחילת פעילותינו לא החזיקה מעמד! עם תחילת שנת 1969, כשפעילות הארגון צברה תאוצה, אנחנו שחררנו את המשמעת. בדיוק כשהיה לנו מה להסתיר

מהקגי"ב יותר מאשר בכל זמן אחר, התחלנו להיפגש איש עם רעהו בדירותינו. אמנם, תחילה היינו מכסים את מכשירי הטלפון בכרים, אך אחר-כך חדלנו גם מזה. שבועות מספר לאחר המפגש המייסד של הארגון בפארק-פושקין החלטנו שכל רביעייה תפעל ברוח מצענו באורח עצמאי, ורק תתאם את עבודתה עם הרביעייה האחרת. כמתאם מצדנו נקבע סולומון דרייזנר, ומצדם – דוד צ'רנוגלאז. בצורה זו נוצר מעין ועד סמלי לארגון. מי היינו אנחנו, השישה, ומה הביא אותנו למפגש בפארק בפושקין? היינו בני דור שנות השלושים. באף אחת מהמשפחות שלנו לא הייתה מסורת ציונית. הורינו, בין שענדו בנעוריהם מטפחות אדומות והאמינו בכל ליבם במהפכה, ובין שהאמינו בבניית עושרם האישי, לא יכלו לשמש לנו דוגמא. אישיותם התעצבה בימי המערבולת סוחפת-הכל של המהפכה. הם הרגישו את עצמם כמו בבדיחה שנלחשה אז - באותו אוטובוס שמחצית מהאנשים שבו כבר "יושבים", והשאר – מיטלטלים ורועדים, ומחכים ל"תורם לשבת", אם מפני שהיו במוצאם ממשפחת סוחרים או מהזרם המהפכני הלא נכון או פשוט כי לא זגזגנו בדיוק ביחד עם המפלגה.

ובאה ההפשרה. כבר אפשר היה, אחרי מבט קצר ימינה ושמאלה, לספר בדיחה :
 "הנכון הדבר שהעורך הראשי של הרדיו הארמני יושב בייריבאן¹⁷?"
 "לדאבון הלב, אמנם כן. הוא "יושב"..."
 אך הם ידעו : ההפשרה - איננה אביב. צינת-כפור עלולה להתחדש כל רגע. הורינו ביקשו עבורנו חיים שלווים. בבית-הספר - שיהיה הבן תלמיד מצטיין. במכללה - שיקבל מלגה על-שם סטאלין. בעבודה - שיהיה בעל-מקצוע שאין לו תחליף, ואם עוד תצטרף לכך רעיה מ"משפחה יהודית טובה" - מה עוד אפשר לבקש?
 הגענו לציונות בלי מדריכים, לאחר שבשלת הארוכה של רצף הדורות היהודים נשמטה חוליה אחת, ממש מתחת לרגלנו.
 פעם צפתה לילישה בטלויזיה במפגש בין כדורגלנים פולנים וסובייטיים.
 "ומי הם הפולנים?" שאלה את סבתא.
 "עם שכזה."
 "ומאיזה עם אני?"
 "ומה את חושבת?"

¹⁷ בירת ארמניה

"אני רוסית," ואחרי הרהור-מה הוסיפה בנימה החלטית. "לא, אני יהודית."
 לילושה גדלה במשפחה שמטרתה הייתה העלייה לישראל. כל המכרים שהלך-המחשבה
 שלהם היה אחר, אבדו לנו בהדרגה. אקלים מזרח-תיכוני בזעיר-אנפין נשתרר בעולמנו,
 וכשילושה הייתה משכיבה לישון את בובותיה, הייתה מפזמת להן:
 בקלבליה וודה..בקלבליה וודה..
 כך סיגלה לה את הפזמון הישראלי "בוקר בא לעבודה" לשפה היחידה שידעה אז, לרוסית.
 היא לא שיערה מה זה "בקלבליה", אך ידעה מה זה "וודה" (ברוסית מים). והנעימה היהודית
 עוררה משהו שהיה רדום בגנים שלה.
 אין בכוונתי לומר שבהורינו לא שרד שום זיק של לאומיות. לא ולא – שמעתי שירים
 יהודיים מפי אבי, מפי בני דורו. היו אלה שירים ברוסית או בידיש, וגיבוריהם - יהודיים
 ערמומיים וממולחים, שהיו חומקים בהצלחה ממלכודות של גויים מטומטמים ו-ג.פ. או¹⁸.
 באופן כללי, השירים היו יהודים במהותם, אך מכוונים לאחור ולא קדימה. היו בהם געגועים
 אל הזמנים הטובים שחלפו. מפי הורינו לא יכולנו לקבל תשובות לשאלות: לאן פנינו מועדות?
 מהו המחר שמצפה לנו? למה אנחנו שייכים?

הילד שואל: למה?
 הילד שואל: למה?
 שלש מאות פעם: למה?
 עננה על פניו.

ואבא זולל וזולל הוא
 בולע בלי שום מחשבה.
 הוא בולע, בולע, בולע.
 ולילד אין לו תשובה..¹⁹

מי היה המורה שלנו? היה לנו מורה משובח מאוד. מורה המלמד רק את אלה שרוצים
 ללמוד, מלמד לאט אך ביסודיות, כשהוא ממוטט את כל התיאוריות והדוקטרינות שבהן
 ממלאים את מוחם של אלה הנמנים עם החלק "המאושר ביותר" של האנושות. שהרי אך
 מתחיל חלק זה של האנושות ללכת לגן-הילדים, והנה כבר סבא-לנין מצמצם את עיניו, מביט
 הישר בפניו של האזרח-לעתיד.

¹⁸ ראשי תיבות: המנהל הפוליטי הממלכתי. כלומר הבולשת.
¹⁹ שיר של גאליץ'

אחרי כן קושרים על צווארו עניבה בצבע הדם השפוך. אחר-כך, נמסר לידי כרטיס של קומסומולאי, כפי שניתן לפאווקה קורציאגין²⁰, שנים רבות תעבורנה בטרם תלמד לחשוב באורח עצמאי, בטרם תמצא את תשובותיך-שלך לשאלותיך-שלך, בטרם תבין: דמו של מי נשפך וצבע את עניבת-הפיאונר²¹ שלך. ניסיון חיך-אתה - הוא-הוא יהיה המורה שלך. נולדנו בשנות ה-30, בשנים שבהן פוצצו כנסיות והוציאו להורג אנשים ביחידים, בקבוצות ואף בקהילות שלמות. בשנים שבהן בנו בעבודת כפים פרויקטים מגלומניים, ובמגפי-לבד מרופטים נחתו בקוטב הצפוני. בשנים האלה התנהל ניסוי אדיר, נחרבו תרבויות לאומיות, מנהגים ומסורות. הישות הלאומית נסוגה לאחור, וקמו כל מיני "זאציות". אינדסטריאליזציה²², אחרי-כן קולקטיביזציה. לבסוף התחילה הפספורטיזציה²³.

כאשר אנחנו נולדנו, עדיין לא התביישו הורינו לרשום את שמותינו בתעודות-הלידה על שמם של סבים וסבתות שהלכו לעולמם. אולם בחיי יום-יום קראו לנו בשמות המקובלים, כילדי הגויים, וצחוק גדול צחקנו כאשר אנו, שלושה חברים, הלכנו לקבל את תעודות-הזהות ב-1948. פתאום נתברר כי גרישקה בוטמן הוא בעצם גילל איזראילביץ' בוטמן, סיומקה דרייזנר - שמו סולומון גירשביץ' דרייזנר, ומישקה שמואילוביץ' - אוי, אני מתפקע מצחוק - מאיר-יענקל איסאקוביץ' שמואילוביץ', ואילו אחיו הצעיר פימקה - הריהו בכלל חיים-לייזר. במקום השם הנעים והמכובד גריגורי, כשמו של המצביא המהולל של הצבא האדום קטובסקי – סתם גיליה. אך למישקה שם גרוע מזה - מאיר-יענקל, חיים-לייזר, נורא ואיום...

התחילה ונגמרה מלחמת השחרור. כמובן, שמחנו בכל לב לניצחונה של ישראל, העיתונים כתבו על הקרבות, על כך ש-600 אלף יהודים ניצחו במלחמה נגד ארצות ערב ובריטניה האימפריאליסטית שתמכה בהם. מאבקם של היהודים צודק, כמאבקם של אנשי אינדונזיה, סין, הפיליפינים. אמנם, כתוצאה ממלחמה צודקת נוצרה איזו מדינה לא צודקת, מה לעשות. כנפית בן-גוריון סובבה את פני הדברים שלא כראוי.

²⁰ גיבור ספרו של ניקולאי אוסטרובסקי "כיצד נתחשלה הפלדה".

²¹ חבר תנועת הילדים הקומוניסטית הסובייטית

²² תיעוש, מעבר לחברה תעשייתית

²³ פאספורטיזציה - הנהגת שיטת תעודת-הזהות לאוכלוסי המדינה

יום אחד קרס בגולגולת מרוסקת סולומון מיכואלס²⁴, וקבורה מפוארת נערכה לו. אבל אחר כך הצמידו לו את התווית: "הלאומני היהודי הבורגני הידוע".²⁵

בכלל, המדינה כולה נמצאה מלאה וגדושה בלאומנים-בורגניים, במרגלים, בקוסמופוליטים בני-בלי-לאום שלא רצו להאמין בכך כי את הקטר הראשון בעולם המציאו האחים צ'ארפאנוב²⁶. הם איבדו את מקומות-עבודתם, את משפחותיהם, לפעמים - את חייהם, אך התמידו ב"טעותם" לגבי הקטר.

אמנם, לעתים רמז מישהו בהיסוס שזה אינו בדיוק כך. אולם הוא רמז וחדל, כי כמו שנאמר בשיר הילדים:

על גדר ישבו ביחד
 "אָה ו"בָּה"
 "אָה" אמרה... ונעלמה
 "בָּה" שרת בקג"ב.

עמדנו אז על פרשת דרכים - בין נעורים לבגרות. בעיות אחרות עניינו אותנו. עדיין לא למדנו לחשוב באורח עצמאי, היינו מנותקים מהחיים על-ידי בית-הספר שעיצב אותנו בתנאי-חממה, בתור "טיפוס האדם החדש" הדרוש למדינה: נטול לאומיות, נטול רעיונות, נטול אישיות. את לימודינו בבית-הספר סיימנו ב-1950. האנטישמיות עלתה אז לשיאה. לאחר בית הספר עם מעבר מובטח מכיתה לכיתה, נכנסתי לחיים שהיה בהם הרבה מהלא-ידוע. המעניין והמפחיד במידה מסויימת היו מעורבבים...

²⁴ שחקן אידי דגול מנהל התיאטרון האידי במוסקבה. נרצח בביום של תאונה, ב-1948.

²⁵ "בורגני" היה הקללה הכי נוראית, ו"לאומני בורגני" עוד יותר חמור.

²⁶ בתקופה הזאת נהגו "לנכס" המצאות ותגליות שהתרחשו במערב לאזרחים סובייטים.

פרק שלישי - תבואו אתמול!

ארצי היא רחבת – ידיים.
היא קסומה, היא פלא ייחודי.
בה מהלך אדם כבעל-בית,
אם רק אכן איננו יהודי...²⁷

כך התחילו לשיר כעבור זמן מה. בקיץ 1950 ידעתי כי במכון לשפות זרות, כולנו, בוגרי בית-הספר התיכון, שווים בפני ועדת-הקבלה, ללא הבדל מין, גיל ולאום. ואם מישהו חושב אחרת, הרי זה רק משום שלא השתחררה מחשבתו לחלוטין משרידי הקפיטליזם. לי, תודה לאל, לא היו שרידים כאלה. גרמנית ידעתי טוב יותר מכל שאר התלמידים בתיכון. אספתי את תעודותי והבאתי אותן למכון לשפות זרות. חוץ ממני פנה לשם רק עוד בוגר אחד מבית הספר שלי - בוגדנוב. תעודת-הבגרות שלו הייתה עלובה – רק "טוב" בודד בגרמנית משך את העין. כל שאר הציונים - "מספיק". ואילו תעודת-הבגרות שלי הייתה הרבה יותר מעניינת, במקצועות ההומניים - "מצויין" בלבד.

כשמילאתי במכון לשפות את טופס ההרשמה, ניגשו אלי שתי סטודנטיות שנראו יהודיות. "בחור, לא יקבלו אותך. הם לא מקבלים יהודים" - אמרה אחת מהן בקול נמוך.

חשבתי לעצמי, יהודים לא מתקבלים, ויהודיות מסתבר שכן? אלו שדיברו איתי, כנראה כבר מסיימות. מסרתי את תעודותי לפקידה, אך בועדת-הקבלה התרחשו דברים מוזרים. בוגדאנוב, למרות ציוניו, התקבל, עמד בבחינות ואחרי-כן נהיה מתורגמן צבאי, ואילו אני... הסתבר, הבחורות צדקו... הכל ברור. בועדת-הקבלה של המכון לשפות זרות שולטים אנטישמיים. אז מה, החיים לא מסתיימים במכון לשפות זרות.

בו ביום הספקתי להגיש את התעודות לפקולטה לעתונאות של אוניברסיטת לנינגרד. להגיש? לא כל-כך מהר. כאשר נשארתי לפני שלושה אנשים, ואחרי לא היה עוד איש, אמרה מזכירת ועדת-הקבלה, אישה ששערה כסוף ופניה אציליים ועייפים, אל החלל הריק: "אינני מציעה לך להגיש את התעודות".

²⁷ פרודיה על הבית הראשון, של השיר-הלהיט הנפוץ מאת ו. לבדייב-קומאץ'.

להלכה לא היה אותו משפט מכוון לאיש, ולכן לא תפסתי מיד כי הוא מופנה אלי: כשהיא קיבלה את התעודות של העומד לפני היא שבה וחזרה על המשפט הזה. הפעם - בקול רם יותר. ועיניה הביטו ישר אלי, הביטו בזעם וברוגז על חוסר ההבנה שלי. "אתה לא תתקבל" - הוסיפה בנעימה חריפה למדי.

לא האמנתי לאותן הבחורות במכון לשפות זרות, אך הסתבר שהן צדקו. כאן מדברת המזכירה הרשמית של ועדת-הקבלה, וברור שכך אמנם יהיה. היד המוכנה להושיט את התעודות - צונחת. אני יוצא לטיילת שעל גדת הניבה.²⁸

מה מתרחש כאן? שנים ארוכות בבית-הספר, חלמתי: מתורגמן או עיתונאי, עיתונאי או מתורגמן. הייתי אחד מן המעטים שידע מה רצונו עוד לפני סיום בית-הספר. לא נכנעתי להיפנוזה הקבוצתית, לא נסעתי להגיש תעודות עם החבורה כולה, מתוך החלטה שלמקום שכולם פונים, שם גם אני. חלום של שנים - וביום אחד נהרס הכול. והרי המזכירה אפילו לא ראתה את תעודת-הזהות שלי, אפילו לא הציצה בתעודת-הבגרות. האף היהודי - זה כל מה שראתה. מה הולך פה לעזאזל! אני, כמובן, יודע שבקרב היהודים, רבים מדי האויבים והקוסמופוליטים, אך אני - אינני קוסמופוליט. ההיסטוריה שלי - היא אלכסנדר נֶבֶסְקִי²⁹, דמיטרי דונסקוי³⁰, פיוטר הראשון³¹, והדקאבריסטים והנאורודוולצים³². ופאבקה קורצ'אגין³³ - הוא גיבורי האהוב. אילו חייתי אז - הייתי לוחם יחד איתו בלבנים, בירוקים ובכל השאר למען השלטון הסובייטי. אין זה צודק להעניש את כולם בגלל כמה בודדים.

בקיץ ההוא התקבלתי כתלמיד בפקולטה למשפטים. יחד אתי התקבל גרישה וורטליב, ועוד הרבה "ןייסברגים, אַייסברגים ורבינוביצ'ים". עדיין לא מלאו לי שמונה עשרה שנה, הייתי בגיל של אופטימיות לא מפוכחת. למדתי שהאדם נוצר לאושר, כשם שציפור נוצרה למעוף. ובכן, מילא: במכון לשפות זרות - אנטישמיים, בפקולטה לעיתונאות גם כן, ואילו במשפטים - לא. התנחמתי עד-מהרה. קודם כול, משום שרציתי להתנחם. אין עיוור כמו זה שמסרב לראות.

²⁸ נהר בלנינגרד

²⁹ מצביא רוסי במלחמה נגד שבדיה.

³⁰ מצביא רוסי במלחמה נגד הטטארים.

³¹ פיוטר הגדול, צאר נערץ בהיסטוריה הרוסית

³² ארגוני מחתרת נגד שלטון הצארים.

³³ גיבור בספר שהווה דוגמא לכל הנוער בברית המועצות

איך אפשר היה אז להגיע למסקנה שאתה חי במדינה של אנטישמיות ממלכתית מאורגנת, שבה הפקולטה לעיתונות ובית הספר לשפות זרות הם הכלל, ואילו הפקולטה למשפטים הוא היוצא מן הכלל? איך זה מתיישב עם ידידות בין עמים, שוויון, אחווה? איך זה ייתכן במדינת הסוציאליזם המנצח, שבה מוגר הצאר איש-הדמים, חוסל שלטונם של בעלי-האחוזות והקפיטליסטים, וכל אחד עובד עכשיו למען הרווחה שלו? הלא בוטל "תחום המושב"³⁴ היהודי, ולנינגרד מלאה ביהודים. הלא ביטלו את ה"נומרוס קלאוזוס"³⁵ לכניסת יהודים לבתי הספר הגבוהים, וכמעט כל הדודים והדודות שלנו גמרו תואר ראשון במכללות. ביטלו את כל זכויות-היתר, התארים, הדרגות - עתה כולם שווים! ואפילו בחוק הפלילי הוכנס סעיף נגד אפליה על בסיס הבדלי לאום.

אם מדינה זו אינה פועלת לפי הצדק, היכן הצדק? בארצות-הברית, אשר שם (כפי שנאמר לי) בטנם של אנשים נפוחה מרוב רעב, ושל שכניהם – מרוב זלילה? כלום מנהיג הפאשיסטים האמריקניים רוקוול³⁶ אינו מהלך בחוצות הערים האמריקניות ובידו כרזה: "את היהודים - לתאי-הגזים!"? כלום יש אצלם סעיף נגד אפליה על בסיס לאום? אך אם המדינה אינה מתנהלת באופן צודק בנושא השאלה הלאומית, הרי איננה פועלת על פי עקרונות הצדק גם בעניינים אחרים. כיצד ניתן לדעת שאתה חי בחברה לא צודקת – ויחד עם זאת לא להיאבק נגדה, לקבל על עצמך חיים כפולים של נווד נצחי? תקופה ארוכה התלבטתי, ובכאב השתחררתי מהאשליות שבהן חייתי. אך החיים המשיכו ללמד, ואני המשכתי ללמוד מהם.

את הסטירה המצלצלת השנייה קיבלתי בקיץ שנת 1953, כאשר סיימתי שנה שלישית בפקולטה למשפטים, מתוך ארבעת השנים הנדרשות לתואר. אומר אני "מצלצלת", משום שעם סטירות קלות - בחשמליות, באצטדיונים, ברחוב – כבר השלמתי איכשהו. גיליתי שהלך-הרוח של הרחוב הוא אנטישמי, ושההסתה נגד הקוסמופוליטים, רובם ככולם יהודים משום-מה, ו"משפט הרופאים"³⁷ במוסקבה יצרו במתכוון או שלא במתכוון אווירה אנטישמית.

³⁴ אזור מוגבל שרק בו היה מותר ליהודים לגור באופן קבוע

³⁵ מכסה של 5% שהייתה נהוגה בקבלה של יהודים לאוניברסיטאות לפני המהפכה.

³⁶ ג'ורג' לינקולן רוקוול, מייסד המפלגה הנאצית האמריקאית

³⁷ משפט נגד קבוצה של רופאים יהודים, שהואשמו ע"י סטלין במזימה נגד השלטון. החקירה הופסקה והם שוחררו אחרי מותו של סטלין ב-1953.

קִיץ 1953 היה מוזר ומסתורי. סטאלין מת. קוננו עליו בעוצמה, ומיד שכחו אותו.³⁸ בריה הפסיק את המשפט נגד הרופאים היהודיים, וטיהר את שמם. זו הפעם הראשונה שניתן "טיהור השם הטוב" לאויבי-העם, ובעודם בחיים. סיפרו בלחישתה שהרופאים הודו כי הם מרגלים יפניים ובריטיים, בהשפעת אותן שיטות חקירה שבאמצעותן כפו אנשי הקג"ב, כלשון הבדיחה השגורה: "מצאו את המומיה של פרעה המצרי תות-ענח-אמון. איך יודעים שזה הוא? הזמינו אנשי קג"ב, הם חקרו את המומיה והיא הודתה." פתאום חיסלו את בריה עצמו, ומצאו כי הוא מרגל של אותה בריטניה האימפריאליסטית עצמה. לא לגמרי בדיוק, אבל התגשם חלומם של רבים, לראות את האלמנה של בריה הולכת אחרי ארונו של סטאלין.

הליצנים העממיים לא עמדו מן הצד, ולפי הנעימה של הפזמון הפופולארי "מדורות דולקות הרחק", התחילו לשיר פזמונים עליזים, כגון: "בטביליסי³⁹ שזיף יציף, לא ללאברנטי פאולוביץ⁴⁰, כי אם לקלמיאנט יפראמוויץ⁴¹ וויאצ'סלאב מיכאילוויץ⁴²" עד-מהרה יבוא יום כאשר השזיף יחדל לפרוח גם לשני האחרונים, אך אז היתה ידם על העליונה. אני ביליתי אותו קיץ במחנה-אוהלים של בית-הספר לטייסי קרב במטוסים סילוניים, בעיר האוקראינית קרְמְנְצ'וּג. התנהל אז גיוס קומסומולאים⁴³ לחיל-האוויר. לאנשים לא כל-כך התחשק ללכת לחיל הזה. ואילו אני השתוקקתי מאוד להוכיח שהיהודים מסוגלים ללחום לא רק ב"טאשקנט"⁴⁴. נטשתי את המכון, קיבלתי הפניה מהקומיסריון⁴⁵ הצבאי המחוזי ונסעתי בסתר.

בבית, כמובן, לא ידעו מאומה. ההורים היו בטוחים שנסעתי להתייצבות הקיצית בצבא לפי ההסדר במכון. כדי להסתיר את כוונותי מאימי, שהאינטואיציה שלה פעלה ללא דופי, ערכתי מבצע הטעיה קטן בסיוע של שכני. השארתי אצלו מכתבים אחדים כתובים אליו, שבהם תיארתי בקצרה את החיים במחנה-הצבא, את מזג-האוויר, וכמובן, שיגרת דרישות-שלום

³⁸ מנהל השרות החשאי בתקופתו של סטאלין.

³⁹ בירת גרוזיה

⁴⁰ בריה

⁴¹ שר ההגנה וורושילוב

⁴² שר החוץ מולוטוב

⁴³ חברי תנועת נוער, עתודה למפלגה הקומוניסטית

⁴⁴ לטאשקנט. בירת אוזבקיסטאן, פונתה אוכלוסיה לא לוחמת. ובכללה יהודים. האנטישמיים העלילו על כלל

היהודים שהשתמטו מללחום בחזית. ולחמו "בטאשקנט".

⁴⁵ לשכת גיוס

לבני משפחתי. את התאריכים על המכתבים כתבתי במרווחי-זמן מתוכננים, כך שיסיקו עד למועד כניסתי לבית-הספר הצבאי, או עד לשובי הביתה, אם לא ישחק לי המזל. כמובן, בני משפחתי עלולים היו להיפגע מזה שאני כותב לחברי, ולהם אני שולח רק דרישות-שלום, אך לא עלה בדעתי שום רעיון יותר טוב.

מתגוררים היינו באוהלים בחצר בית-הספר לטייס בקרמנצ'וג. נשארנו רק אלה שעברו ללא תקלות את הועדה הרפואית ועמדו בבחינות. זכרתי את ניסיוני מלפני שלוש שנים להתקבל לאוניברסיטה ולמכון לשפות זרות, ו"חוסר-הוודאות הארוך" ערער את הביטחון שלי. אך הלא "הרוצחים בחלוקים לבנים"⁴⁶ זוכו, התקרבה ובאה ההפשרה, וגם ניחוחם של הגנים האוקראיניים הפורחים עורר בי אופטימיות נעורים.

מתוך שלוש-מאות המועמדים היינו שני יהודים. לאחר בדיקת הועדה הרפואית נשארתי יחידי. כולם חיכו למיון על-ידי ועדת-הקבלה. באוהלי היו כשלושים איש, כמעט כולם מבבלרוס. בשעות הערב היו הבחורים פותחים בשיחות ארוכות, ועל-פי רוב - על יצריהם הבריאים ועל בנות-זוגם לסיפוק יצרים אלה. אך בחור בלונדיני אחד, שערך מסתלסל, עיניו תכולות ויפות, שברור היה לי כי באמתחתו צרורים סיפורים רבים בנושא זה, העביר כל פעם את השיחה לנושא אחר. הוא סיפר על חוצפתם הרבה של היהודים בעיר-הולדתו בוברויסק, איך הם שורצים בכל מקום. הוא וחבריו הצטרכו להצטייד במקלות ובאבנים, ללכת לרובעים היהודיים ולהשליט שם סדר; אלא שאחר-כך התחילו היהודים להתקהל ובאו לנקום, תפסו יחידים וחלשים, וחוזר חלילה. מבין השיטין של דבריו למדתי, שהבחורים היהודים בבוברויסק אירגנו הגנה עצמית, הודפים באומץ את ההתקפות, אינם משאירים אפילו פגיעה אחת בהם ללא נקם ושילם.

חוסר תגובה וכניעות מולידות היטלרים. בחורינו בבוברויסק הסיקו את המסקנות הנכונות מההיסטוריה של העם היהודי. הרגשתי איך מציף אותי גל של גאווה, וגם הרגשתי שאני אוהב אותם, את הבחורים האלה הבלתי-ידועים לי, וכי יש לנו הרבה מן המשותף, יותר לאין שיעור מאשר עם אלה היושבים סביבי באוהל ומאזינים בעניין לדברי ה"בוברויסקאי".

פעמים אחדות ניסיתי לסתום לו את הפה, אך הוא, שהצטייר כאמיץ כל כך בסיפוריו, כבר חייב היה לשמור על התווית האגדית שייחס לעצמו. נזדמן לי גם לפני כן להפעיל במקרים כאלה את אגרופי, ותמיד היה לי קשה להחליט לעשות זאת. מניסיוני ידעתי, שעליך להיות

⁴⁶ מדובר במאסר הרופאים היהודים ב-1952.

היוזם בתגרה, ורצוי להכות בחוזקה ובאף, ותמיד היה לי קשה נפשית לפגוע באדם שעדיין לא פגע בי, ועל אחת כמה וכמה בפרצוף. אמנם אחרי המכה הראשונה חולפת הרגשה זו, לשמחתי. יום אחד היינו תורנים בחצר בית-הספר, ליד מטוס-הקרב הלימודי שעמד שם מימי המלחמה. הוא ואני בלבד.

-שמע-נא, יוזף, -- אמרתי לו - הנה אתה מספר כל ערב איך אתה מכה ביהודים, והרי אני יהודי, ושנינו בני אותו גיל. הבה ננסה, ותוכיח שאינך משקר. יוזף נענה כביכול להצעה, אך למעשה דחה, פירפר והתחמק. וזה היה ברור לכל דיירי האוהל. חגגתי את נצחוני... וידעתי שזה לא יעבור בלי להותיר עקבות בכל הבחורים באוהל. ומועד של ועדת הקבלה קרב ובא. ערב לפני כן ניגש אלי בחורון שחור-שיער במדי בית-הספר לטייס, ואמר לי בחיתוך דיבור קווקזי:

"שמע-נא, לא תתקבל, לחינם אתה מחכה."

"מדוע?"

"אתה יהודי, כן?"

"כן."

"הקשב, הגעתי הנה אחרי שלמדתי בבית-הספר המקצועי. אותנו מקבלים לבתי-הספר לטייס ללא שום בחינות וועדות. ובכן, את כל אלה שבאו אתי כבר הכניסו לרשימת התלמידים, ואותי עדיין מענים בסחבת שאין לה סוף. התדע מדוע? אחותי נשואה ליהודי. הם שואלים, מדוע נישאה ליהודי? כלום לא יכלה למצוא לה בעל ארמני?"

לבי התחיל שוב לנבא לי רעות, אך לא נותר לי עוד זמן רב להתענות. למחרת הגיע תורה של המחלקה שלנו להתייצב לפני הועדה. בזה אחר זה התקדמו הבחורים כמו בסרט נע. רשמו אותם במניין המתקבלים. רשמו. רשמו. הנה יצא גם ידידי, שעמו התיידדתי בימי חיינו באוהל. הועדה הרפואית גילתה אצלו איזה פגם. בשתי בחינות נכשל, שתי עד שיכרות. לבית-הספר לא רצה להתקבל, ועשה כל מה שיכול כדי שלא יקבלו אותו. אך הבעת-פניו העידה שרשמו גם אותו.

אני צולל למטה. יריעות-בד מתוחות מעל המבנה התת-קרקעי הגדול. אפילו ביום שוררת כאן אפלולית-למחצה, ולא מיד הבחנתי בקצינים המסובים לשולחן הארוך.

"שם המשפחה? השם? שם האב? שנת הלידה ומקום הלידה? הלאום? אוטוביוגרפיה בקצרה!"

אני מספר, נרגש כולי. בקרב אנשי-הצבא רואה אני אדם בא-בימים בלבוש אזרחי ובארשת-פנים חכמה ונמרצת, ושיער קצר מכסיף מסורק לאחור, הוא מעלעל באיזה תיק ולפעמים מציץ בי. לבסוף, הוא שואל:

"האם יש לך קרובי-משפחה בחוץ-לארץ?"
 "לא," משיב אני לאחר שהות-מה.

אני עצמי אינני יודע אם יש לי קרובים בחו"ל. פעם שוחחה אימא בנוכחותי עם אחיה. מהשיחה הבינתי שסבא שלהם היה נשוי פעמיים, ובנו הבכור מהנישואים הראשונים נסע בראשית המאה לארצות-הברית. לפני המלחמה הוא ביקר כתייר בברית המועצות, אפילו רצה להישאר, אך לא הרשו לו. מצד אחד, הוא היה כביכול קרוב-משפחה, אך מצד שני, אפילו לא היה דוד ממש לאימא.

לא, הרגעתי עצמי, בכל-זאת איננו קרוב מסוג זה שעליו נשאלים בשאלונים, לשקר לא ידעתי ולא אהבתי.

"האם אתה מבין, מדוע אני שואל דווקא אותך על כך?" הגיע אלי שוב קולו של איש-השיבה. "העם היהודי מפוזר על-פני העולם כולו. לרבים ישנם קרובים בארצות שונות. הריגול האימפריאליסטי מסתייע בכך, ועלינו להביא זאת בחשבון. לך, אתה נתקבלת."
 תוך כדי כך שהפניתי את ראשי, ראיתי איך רשם באותיות גדולות על-גבי התיק במלכוסך:
 "לכלול ביחידה הצבאית..." והציב מספר.

קודם, כאשר ירדתי למטה, נדמה היה לי שלמדרגות אין סוף. עכשיו ראיתי שמספרן אינו אלא חמש. טסתי והגחתי לקראת יום אוקראיני שטוף שמש, החברה טפחו לי על הכתף. ואפילו הארמני מבית-הספר המקצועי חייך מבויש כלשהו. לא, בכל-זאת אין אנטישמיות רשמית בברה"מ. אנטישמיים ישנם, הם יושבים במדורי כוח-האדם, בועדות-הקבלה, אך במקום שם האנשים ממלאים ביושר את חובתם, מקפידים ביושר על שמירת הקו של המפלגה - שם אין אנטישמיות.

למכון המשפטי התקבלתי? התקבלתי. לבית-הספר לטיס התקבלתי? התקבלתי. את "הרופאים" זיכור? זיכור. ובאיזה גילוי-לב ויושר דיבר אתי יו"ר הועדה! ואני בהחלט מבין לרוחו, ואפילו נתקפתי קצת בושה, שלא נהגתי לגמרי ביושר.

בכל-זאת יש לי במידת-מה קרוב בחו"ל.

לרגל השמחה הלכנו כולנו לשחות בדנייפר. אישורי-חופשה לא היו לנו, אך בגדר-העץ היה שפע כזה של חורים, שכל השלושים יכלו להזדחל ולעבור בעת ובעונה אחת.

בערב סיפרו את כולנו והלבישונו מדים. כולם מלבדי. לי נאמר כי בשל יציאה ללא רשות משטח בית-הספר בוטלה קבלתי. הציעו לי כי יפנו אותי לבית-הספר האווירי בווסילקוב. שם הכשירו בעלי-מקצוע לשירותי-הקרקע של המטוסים.

דחיתי בזעם את ההצעה: מי שנולד לעוף - אינו מסוגל לזחול.

למחרת, לאחר שקיבלתי כיכר לחם ו-4 רובלים ו-80 קופיקות במזומן, כלומר 1 רובל ו-20 קופיקות עבור כל אחד מארבעת ימי הנסיעה לפנינגרד, יצאתי לדרכי. אישור הנסיעה בחינם שניתן לי בא בדיוק בזמן, כי המוני אנשים חזרו מפגרת הקיץ, והיה הרבה יותר קל להיקלע אל מתחת לגלגלי הרכבת מאשר לתוך הקרון. כאשר התקרבתי לבסוף, לאחר שעברתי פעמיים מרכבת לרכבת, אל מבואות מוסקבה, יכולתי רק להעלות בזיכרוני את כיכר-הלחם החביב.

לא הרחק ממוסקבה קניתי ב-90 הקופיקות האחרונות תריסר סרטנים מדולדלים, אך הקנייה בזול הייתה לי לאכזבה יקרה. עד אז מעולם לא אכלתי סרטנים. ואגב, גם אז מעכתי בידי את הסרטנים העלובים, ניסיתי למצוץ מהם את תוכנם בשלמותם ובחלקיהם - לשווא. ואף שרציתי מאוד לאכול, זרקתי לבסוף את ערימת הראשים והכפות העקורות החוצה מבעד לחלון.

במוסקבה לא היו לי אפילו חמש קופיקות לנסיעה ברכבת התחתית. עמדתי ליד מעצור-הצלב וחשתי איך בטני מתכווצת. למזלי, ראיתי איזו משפחה גדולה, כשכרטיסי כל בני-המשפחה הם בידי האב שצעד האחרון. חדרתי בזריזות לתוך הקבוצה: בן אחד יותר, בן אחד פחות. ובעוד המבקרת מונה את הכרטיסים, כבר נישאתי במדרגות הנעות.

משראתה אימא את פני המצומקים, נדה בראשה שעה ארוכה.

כעבור ימים מספר החזרתי את המעטפה החתומה שהכילה את תעודותי לקומיסריון הצבאי. ביקשתי מהקומיסר הצבאי את השאלון שלי, כדי שלא אצטרך למלא אותו שוב אם יהיה בו צורך. הוא נתן לי אותו בלי להציץ בו. בסעיף החמישי הייתה המלה "יהודי" מודגשת במובלט בדיו כחולה. נכה מ"הקבוצה החמישית"⁴⁷.

לא בלי קושי, הוחזרתי ללימודי בשנה האחרונה של המכון שלי. החיים הוסיפו ללמדני, ואני - ללמוד לקח.

סיימתי את לימודי במכון בשנת 1954. הייתה זו תקופה מעניינת. המדינה הגיעה בימי הקיסרות של סטאלין עד קצה הגבול. ואף שמחיר ק"ג לחם ירד באופן רצוף, לקול רעם תופים,

⁴⁷בברית המועצות היו שלש דרגות של נכות. לאום, בטפסים, היה בסעיף חמש. לכן קראו ליהודים "נכי דרגה חמש".

לקופיקה אחת - עמדו האנשים בתור ללחם גם במוסקבה ובלנינגרד. עדיין לא למדו לזרוע דגן בקרקע הבתולה ברוסיה, ולאסוף את היבול בקנדה⁴⁸, והקולחוזאים עצמם היו נפוחי-רעב. התעשייה, שהייתה משוללת כל דחף להתפתחות, ייצרה בעיקר רק גרעון קבוע, והדבר היחידי הקבוע במדינה היה "הקשיים הזמניים". הגברים שלא "ישבו" - שירתו בצבא. מעטות היו הנשים שהיו להן משפחות. האחריות הפלילית בשל הפלות לעתים בוטלה, לעתים הונהגה מחדש, ובכל פעם – תוך התחשבות בבקשות של האזרחים. הבדחנים בתקופה שלאחר סטאלין היו טוענים שהאנשים חדלו לנעול נעליים, כבימי לנין, ונעלו מגפיים, משום שהמדינה הייתה מטונפת עד מעל לקרסוליים.

ובתנאים אלה התחילה "ההנהגה הקולקטיבית", שלאחר-מכן הסתבר שהיא בעצם - חרושצ'וב לבדו, להתיר במקצת את הרצועה, שכן המיתר עלול היה להתפקע. משטר-העבדות הריכוזי והמתוקן לפי הנוסח הביזנטי התחיל לשנות את צורתו. שיירות של עצירים, ששחררו ברוח ה"ריהביליטנס"⁴⁹ המאוחר, התמשכו מצ'וקוטקה⁵⁰, סיביר, אוראל. שיירות של חיילים משוחררים, הדרושים כל-כך בבתי-החרושת ובקולחוזים הנחנקים מחוסר כוח-אדם, נסוגו מהגבולות המערביים. הופיעו מספרי-בדיחות שאינם בכלא. הפרקטיקה הקיצונית של המשטר בוטלה, הבסיס נשאר. נשאר על כנם גם עקרונות "המדיניות הסטלינית הלאומית הגאונית"⁵¹.

מיד לאחר סיום הלימודים במכון - הגיעה החלוקה למקומות-עבודה. לעזוב את לנינגרד לא התחשק לאיש, ובייחוד לנו, אנשי-לנינגרד. הבוגרים השתדלו במידת יכולתם להתחמק ממעבר לפרובינציה, משום שפירושו של דבר היה אבדן הרישום כתושב לנינגרד, על כל התוצאות הנובעות מכך. הבחורות. למשל, ניסחו סיסמה: "נכה את החלוקה בהריון מאה אחוז!" ורבות, אמנם, היכו...

אני לא השתמטתי, וקיבלתי הפניה לעבודה כחוקר בפרקליטות הרפובליקה הקרלו-פינית (אז עדיין היתה רפובליקה כזאת). גרישה וורטליב נשלח למחוז קירוב, וכל ה"אייסברגים, וייסברגים, ורבינוביצ'ים" פוזרו במרחבים השוממים של צפון רוסיה ומזרחה. ואילו הלא-יהודים, שהגיעו ללנינגרד מאותם מרחבים עצמם, ובייחוד הבחורים, נשאר כמעט כולם לעבוד בלנינגרד, למרות שלא היה להם דיור בה.

⁴⁸ באותו זמן התחילו לחרוש ולזרוע בקרקע הבתולה בדרום סיביר, אבל בכל זאת היו מוכרחים לקנות חטה בקנדה.

⁴⁹ טיהור שמם של אנשים שהורשעו

⁵⁰ אזור בצפון מזרח רוסיה, מול אלסקה, שבו רוכזו אסירים פוליטיים

⁵¹ הביטוי "פוליטיקה סטליניסטית הגאונית" היה קיים בימי סטלין

ההתלהבות הקומסומולאית עדיין לא התנדפה מקרבי, ואני ציירתי בדמיוני תמונה של חיי כחוקר אזורי בקרְלָה השוממה-למחצה, במקום שבו לאורך מאות קילומטרים ישנם רק יערות ואגמים, וחוטבי-עצים שהינם שיכורים או שיכורים-למחצה - לקוחותי בעתיד. קניתי לי רובה דו-קני מתוצרת טולה, כמות אבק-שריפה ותרמילים המספיקה כדי להשמיד את כל היצורים החיים בקרְלָה, והתייצבתי בפרקליטות הרפובליקה הקרלו-פינית. כעבור ימים אחדים חזרתי: מקומי היה תפוס, ולא היה להם צורך בי.

* * *

אט-אט השתפר גורלם של היהודים, עדיין לא הגיע למצב טוב, אך טוב יותר מכפי שהיה בימי הרעה. אותם יהודים שעדיין לא הספיקו לסלקם בימי "הטיהורים והמערבולת", נשמו לרווחה. אולם להסתדר בעבודה מחדש היה כמעט בלתי-אפשרי. ראשי מחלקות כוח-אדם, אפס סולד ועמידתם הצבאית מכובדת, שמתוך הרגלים ישנים היו אומרים "הביאו" במקום "יבוא" - כל-כך היו מתורגלים באמנות הסירובים והדחיות, עד שבשום פנים ואופן אי-אפשר היה לחזור בעד לגדר-המחסום הצפופה. אם את אישה, היו אומרים לך שדרוש גבר נמרץ; אם אתה גבר - היו אומרים שדרושה אישה מתמידה ושקטה; אם אתה צעיר, היו אומרים שדרוש ניסיון, אם אינך צעיר, היו אומרים שדרוש צעיר כדי ללמדו תחילה את העבודה. לא היתה הצלה אפילו אם אתה אנדרוגינוס בגיל ממוצע. אפילו אם יש לך תעודת-זהות רוסית, אבל יש לך אף יהודי, הרי שאין לך תקווה. מספרים על יהודי טיפוסי אחד, שבא לאחד מבתי-החרושת במגמה להתקבל למשרה היהודית הטיפוסית של ראש מדור האספקה.

"שם המשפחה, השם, שם האב?" שאל אותו ראש מחלקת כוח-אדם.

"אברמזון יעקב איסאקוביץ' " ענה האיש, ועיניו מושפלות.

"מקום ההולדת?"

"ברדיצ'ב⁵²."

"הלאומיות?"

"רוסית - ענה האיש וזקף את גבו הכפוף."

"איך זה רוסי? - רטן איש כוח-אדם, ודיפדף בפנקס-הזיהוי" כן, באמת רוסי. סלח-נא,

דווקא למשרה זו הייתי רוצה ביהודי..."

כמובן, בבדיחה זו היינו מעודדים את עצמנו. גם אני, גם גרישה וורטליב, וגם רבים אחרים, שאף הם חזרו כמוני וחילפשו כל עבודה שהיא, וחודשים ושנים היו מחוסרי עבודה. לעולם לא

⁵² ברדיצ'ב הופיעה בבדיחות רבות בתור עיר יהודית טיפוסי.

אשכח את הימים ההם: מקנא הייתי באנשים בסרבלי עבודה מרופטים, אך למשרות של פועלים לא קיבלו אותנו. "כלום לחינם השקיעה בכם המדינה כסף ללימודים?" התביישתי להביט בעיניה של אימא; פת-הלחם נתקעה בגרוני. התחלתי להימנע מחברת אנשים. וכפי שקלטתי יום אחד בתימהון מסוים, נשארו סביבי נכים שכמותי ב"דרגה החמישית" – הנידוי הכללי קירב אותנו זה לזה. שנה עבדתי כמגיה בבית-דפוס ושנאתי את העבודה הזאת: מעולם לא העליתי בדעתי שאפשר לקרוא בספרים ולראות בהן רק אותיות, פסיקים, סימני-קריאה, נקודות, נקודות בכל שורה, כמה אותיות מ-א' עד ת'. הו, עד כמה מטמטמת היתה העבודה שלי...

התחלתי ללמוד בשיעורי-ערב בפקולטה לפיזיקה ומתמטיקה של המכון הפדגוגי. הרי צריך לחשוב על העתיד, לשנות משהו בהווה. עבדתי כמדריך לתיירות ילדים – שום דבר לא נתן לי סיפוק. ופתאום שיחק לי המזל: עזרתי לעצור אחד משני חברי כנופיה שהיכו סטודנט צ'כי ושדדו ממנו מצלמה. ראש משטרת לנינגרד, הקומיסאר סולוביוב, יצא אישית למקום המאורע. משנודע לו שסיימתי את המכון משפטי, הזמין אותי לעבוד במשטרה. גם לאחר מתן ההוראה האישית על-ידיו, עינתה אותי מחלקת כוח-אדם, המכוונת ל"לאו", בסחבת ממושכת, עד שלבסוף הבנתי מה עלי לעשות, והזמנתי את הרב-סרן שטיפל בענייני לארוחה במסעדה. וכשבקבוק הקוניאק נגמר, אמר לי הרב-סרן:

"אל תדאג, גיליה⁵³, הכל יהיה בסדר."

כמובן, לפני לכתו למסעדה, הוא הציץ בתיקי האישי - הרי הוא יצטרך לקרוא לי בשמי כשעת הלגימה, בעת המפגש הבלחי-רשמי במסעדה. וכך, מקץ 25 שנה להולדתי, כוניתי לראשונה בשמי האמיתי, שמו של סבי ואולי אף של סבי סבי. שמו של חכם יהודי שניסח ראשון בבהירות את הכלל החשוב ביותר:

"אם אין אני לי, מי לי? וכשאני לעצמי, מה אני?"

ובשם זה כינה אותי לא אבי ולא אמי, אלא רב-סרן ניקונוב מהנהלת משטרת לנינגרד, נושאת אות-ההצטיינות "הדגל האדום". כך נקלעתי בקיץ 1957 לעבודה במשטרה הפלילית בלנינגרד. ועד אז נתקלתי מקרוב במשטרה רק פעם אחת.

פעם הלכנו, גרישה ורטליב ואני, לאורך הרחוב, וראינו מחזה רגיל: שוטר גרר לתחנה גבר שיכור כלוט. האיש התנגד בכל כוחו, ומילא פיו בקללות. משראה שהקהל הרוגש מסביב תומך

⁵³ את השם "הלל" מבטאים ברוסית "גילל", או כשם חיבה: "גיליה"

בו, הוא "הרביץ" לשוטר כהוגן. השוטר קצר-הקומה לא עצר כוח להזיז ממקומו את הבריון-הגברתן, הקהל הקיף את השנים וצפה בעונג בהצגת-חינם זו. מצבו של השוטר היה בכי רע. וכאן הופענו אני וגרישה. מלאי להט וזעם קומסומולי סובבנו את ידיו של הגברתן לאחור, ובמאמץ רב גררנו אותו לתחנת המשטרה, ביחד עם השוטר. בדרך הוסיף הגברתן לחרף - תחילה מתוך הרגל והתמדה רק את השוטר, אך אחרי כן התבונן בפרצופינו. לזעמו לא היה גבול. הוא ביטא במלים עסיסיות כל מה שהוא חושב עלינו בפרט, ועל היהודים בכלל. אך כאשר דרשנו בתחנת המשטרה להענישו לפי אותו סעיף עצמו של השמצה על בסיס לאומי, אמרו לנו: "מה לכם, חברים, מה נטפלתם לשיכור מופלג?"

במשפט הוגש לבחור רק אישום אחד: התנגדות לנציג מוסדות השלטון בעת מילוי תפקידו. עלי ועל גרישה - אף לא הגה. הם היו יחד מעברו האחד של המתרס. אנחנו - מעברו השני. והנה גם אני עצמי נמצא באותה משטרה עצמה. יש לי כבר כספת חסינת-אש ואקדח. וראש המדור הפלילי רב-סרן בָּרְגִין מטיל עלי משימה: במשמרת-לילה בבית-חרושת נגבו אי-אלו כלים, ויש למצוא את הגנבים. ראשית כל אני מרכיב רשימה של כל העובדים במשמרת-הלילה ומגיש אותה לברגין. מכאן, מרשימה זו, אלך ואמשיך בחיפושי. ברגין נוטל את הרשימה, עובר עליה בחטף, נועץ בי מבט נוקב בעיניו הקטנות העכבריות, שולף עט ומוחק את כל שמות-המשפחה היהודיים.

"הללו לא יקחו..." אומר הוא לי ביבושת ומחזיר את הרשימה. לא, לא חובב-יהודים הוא המאיור בָּרְגִין. איכר הוא ממחוז אָרְכֶנְגֶלְסְק, שנחלץ מתוך הרפש אל תוך כת הנסיכים. הוא שונא בלהט את היהודים, את האוקראינים, את הלטבים, את כל אלה שהם שונים מן הסטנדרטים השכיחים לגביו. בשנת 1940 הוא נמנה עם "משחררי" הרפובליקות הבלטיות ופעל בקבוצה המיוחדת שהשמידה את האינטליגנציה הלאומית, הגלתה אלפי אנשים והטילה אותם לתוך התנאים הקשים, הקטלניים של סיביר והמזרח הרחוק... "הללו לא יקחו..." הוא פשוט חסד לי זמן כדי שיספיק להעמיס עלי משימה נוספת.

פרק רביעי - המעגל מסתובב

בקיץ שוחרר פתאום סולומון דרייזנר מהשירות הצבאי. עוד ב-1951, לאחר סיום עשר הכיתות בבית-הספר, הוא גוייס לבית-ספר טכני בחיל האויר. עם הסיום קיבל סולומון שני כוכבים על כל כותפת, וכמו רבים מהבחורים היהודים שסיימו בזמן ההוא בתי-ספר צבאיים, הופנה אל המחוז הצבאי שמעבר לבייקל⁵⁴, הרחק מן המערב המנוון: למרות שאיננו טייס, בכל-זאת נמצא מטוס בהישג-ידו. קציני הצאר ששירתו שם בעבר בחילות-המצב וחיפשו להם ריגושים, היו משחקים לפנים במשחק עליוז: בתוף האקדח נטען רק כדור חי אחד, שאר בתו-הקיבול הושארו ריקים. איש-איש בתורו היה מצמיד את הלוע אל רקתו, מסובב את התוף כפי שמזדמן לו, ולוחץ על ההדק. לפעמים הייתה נשמעת ירייה - מישהו לא שיחק לו מזלו. ובעצם, אפשר היה גם לקנא בו: החיים החדגוניים האפורים של קצין בחיל-המצב היו גרועים ממות. בעידן הסובייטי, הקצינים אינם משחקים עוד במשחק זה, ואינם עורכים דו-קרב. רק שיכרות ללא גבול, מזמן לזמן משחקי אהבה ללא שמחה, הוללות ללא רסן. מיום ליום, ומשנה לשנה - קהות-חושים הולכת וגוברת, ולפעמים עד לניוון גמור. הרי זה מעגל סגור, שאין מוצא ממנו. ולאנשים כמו סולומון אין שום סיכוי של ממש להעברה מהמזרח הרחוק.

כשצמצם חרושצ'וב, על-פי ההסכם עם האמריקנים, את הצבא למיליון ומאתיים אלף חיילים, עשה סולומון ניסיון נואש להשתחרר משירותו, למרות שבהיותו בעל מקצוע צעיר, לא הייתה שום כוונה לשחרר אותו. אך בשל שערוריות וקטטות מתמידות, כמעט הגיע למשפט בפני בית-הדין הצבאי, ולכן שוגר סולומון במטוס אל מפקד המחוז הצבאי, ושוחרר משירותו הצבאי.

בלנינגרד עמד סולומון לפני השאלה, איך להתקבל ללימודים במכון, והשאלה נראתה כחסרת פתרון. באופן רשמי, הייתה לו תעודת-בגרות, אך זו לא הייתה שווה אפילו את הנייר שעליו היא הודפסה. אביו נהרג במבואות לנינגרד בימים הראשונים של המלחמה. כדי לעזור לאם ולשלוש האחיות, יצא סולומון, הגבר היחיד במשפחה, לעבוד כבר מגיל 15, ולמד בבית-הספר האקסטרני בכיתה ו'. משם דילג לכיתה ט', שם הסתפק בנוכחות בלבד. לכיתה י' כמעט שלא הלך - לבו לא היה נתון לכך.

תעודה על סיום לימודיו קיבל רק משום שגם בית-הספר היה מעוניין בכך. לאיש לא היה איכפת אם אמנם רכש ידע או לא.

⁵⁴ אגם בסיביריה המזרחית

עלתה השאלה, מה לעשות? באופן מעשי, ידיעותיו של סולומון היו ברמה של שבע כיתות לימוד, וגם זה בדוחק. מועמדים ללמודים במכון לבניה לא היו מרובים, אך מישהו היה צריך לעמוד בבחינות הכניסה במקומו ובשמו, ואחרי-כן הוא כבר ידביק את חבריו ללימודים וישתווה אתם ברמתו. מאחר שרק לפני שנה נבחנתי בלימודי פסיקה ומתמטיקה במכון הפדגוגי, ומן הסתם עדיין זכרתי משהו, החלטנו שאני אבחן במקומו במקצועות הריאליים, וגרישה וורטליב - במקצועות ההומניים. כמובן, אם יתפסו אותנו, אזי "היי שלום, העבודה, וברוכה הבאה, האבטלה". מיד נזכרתי ב"מקרה דומה", כפי שהיה אומר החייל האמיץ שוייק. כאשר התקבלתי למכון המשפטי, היה על התלמידים לעבור בשחייה, איני יודע מדוע, מספר מסוים של מטרים בבריכה, אולי משום שמשפטן צריך לדעת "לשחות" ולצוף על פני המים בכל מצב שהוא. בוגר-תיכון אחד לא ידע לשחות, ושכר במקומו שחין מעולה - כדי להיות בטוח בהצלחה. הלה כל-כך הצטיין בשחייתו, שלקראת סוף המשחה חיכו לו בעצירת-נשימה כל מדריכי הקתדרה הספורטיבית של המכון: לקבוצת שחיני המכון הגיעה תגבורת שתביא לה כבוד.

"מה שם-משפחתך?" הריעו כולם פה אחד, כאשר עד לחוף נשאר רק מטרים אחדים. אולם לבחור היו שרירים של פלדה, ומוח של חתול. בזיכרונו לא נשתמר שם-המשפחה של השוכר. עד היום רואה אני בעיני רוחי בבירור, איך טלטל ראשו בחוסר-ישע, כשהוא מתאמץ להיזכר בשם-המשפחה "שלו". רסיסים ניתזו מראשו לכל עבר, וקשה היה לקבוע אם אלה הם מי הבריכה או זיעה קרה.

מה צפוי לי? בינתיים התחיל סולומון בהכנות "טכניות". ראשית-כל הוא הצטלם בהצלחה בשביל פנקס ציוני המבחנים. לפני לכתו להצטלם הוא האריך להתבונן בי, אחר-כך בראי, אחר-כך שוב בי. פרע את שערו, צמצם את עיניו, הכניס לנחיריים חתיכות צמר-גפן. כשמראהו היה אימתני, כשל מפלצת, אמר: "כמדומני, דומה לך" - והלך לחנות הצילום. ואמנם, מן התצלום נשקף בן-כלאיים, שהזכיר במשהו את סולומון, ובמשהו - אותי. עתה, אם אעמוד בבחינות כשבידי פנקס-ציונים כזה, הוא יוכל להמשיך ללמוד במכון.

והנה המבחן הראשון בעל-פה - מתמטיקה. עוד מעט תיפתח הדלת המזוגגת, יצא הנבחן שהצליח או שנכשל. ואני אכנס. הריני מתרגש. לפחד השגרתי מפני הכישלון נוסף החשש מפני כשלון התצלום בן-הכלאיים. הדלת נפתחת. סולומון דוחף ומדרבן אותי: "אל פחד!" - ואני מתגלגל פנימה. הרחק לפני אני רואה במה שעליה יושבת ועדת הבוחנים, ועיני כולם נעוצות בי. אני הולך והולך, מרגיש שאין סוף לאולם, ונדמה לי שכולם מתבוננים בי: הבוחנים מלמעלה,

התלמידים מהצדדים וסולומון מבעד לדלת הזכוכית. לבסוף גוררות אותי רגלי עד לשולחן, היו"ר נוטל את פנקס ציוני המבחנים והבעת פניו משתנה פתאום:

"מה, מה שם-המשפחה שלך?" אומר הוא ומביט עלי בחשד, וחברי הועדה גם הם נועצים בי מבטיהם. "שם-משפחתי דרייזנר, שם-משפחתי דרייזנר" - אומר אני לעצמי, ואחרי-כן חוזר בקול רוטט מהתרגשות, "דרייזנר".

"ואני חשבתי שהשם הוא דרייזר"⁵⁵ מתחכם היו"ר וצוחק ראשון להלצתו. גם חברי הועדה מצחקקים בחנפנות. "ודאי שמעת על סופר אמריקני בשם דרייזר" מוסיף הוא בראותו שאני איני צוחק כלל.

פרצופי משעשע אותו, ועתה מרעים כבר צחוקו מקצה האולם עד קצהו, וכך גם חברי הועדה. 'לך לעזאזל עם הבדיחות שלך' - אומר אני לעצמי, ושולף את כרטיס המבחן, - 'אך מצב-רוחך טוב, וציון "עובר" לפחות אקבל בכל-זאת'.

בבחינה זו עמדתי היטב, וכן גם בשאר המבחנים. גרישה וורטליב נשאר ברשימת ההמתנה. סולומון נתקבל למכון, סיים לימודיו בהצטיינות ולקראת יום ה-15 ביוני 1970 כבר היה ראש-צוות בחברה הנדסית.

שיטת העבודה במשטרה הסובייטית אינה נבדלת מזו שבשאר המוסדות הסובייטים, בכל מקום אטימות וצביעות. כמובן, תחנות המשטרה מתחרות ביניהן לבין עצמן, באיזה תחנה רשומים פחות פשעים לא מפוענחים - מה שמעלה את השאלה, כיצד להיאבק בתופעת הפשעים הלא מפוענחים? כמובן, לפענח אותם. אולם, זה קשה, לעתים חסר-סיכוי ומחייב הרבה מאמץ ויזע, והלא ימי סטאלין כבר עברו לבלי שוב. המנהיגים החדשים ישנים בעצמם בלילות, ומאפשרים גם לאחרים לישון. עכשיו העבודה לא מתבצעת בקצב בוער, אלא רוחשת אט-אט כגחלים לוחשות אחרי האש, ורק משתדלים להעלות עשן ככל האפשר. ומה לעשות, אם מתחשק לך מאוד לעבוד? שכב בשקט על הספה חצי-שעה, וזה יעבור לך - כך קובעים יודעי דבר. אם אינך עובד כסוס שקצף ניתז מפיו, אם אינך שרוי ימים ולילות בתחנת המשטרה, תתמלא הכספת שלך תוך ימים אחדים בחומר רב. אם תפתח תיק לכל מקרה, כפי שמתחייב, ותעסוק בחקירתו, יגיע עד-מהרה המדור המחוזי למקום הראשון, אבל מהסוף... מפקד משטרת לנינגרד יירד לחייו של מפקד התחנה, וזה - לראש מחלק הבילוש, וזה האחרון -

⁵⁵ תאודור דרייזר, סופר אמריקני ידוע, מהאסכולה הנטורליסטית

לחייך-אתה. למן הפסגה ועד היסוד של הפירמידה יהלכו איומים וגידופים, ואם לא תבין מה הנורמה המקובלת ומה עליך לעשות - אתה עלול למצוא את עצמך מסולק בבעיטה ובבושת-פנים. ומה צריך לעשות - את זה יודעים כולם. כדי שיהיו פחות פשעים שלא פוענחו, צריך לפענח אותם - או לא לרשום אותם, כאילו לא קרו כלל. הנה באה זקנה, ומספרת בדמעות-שליש איך באה לחנות כל-בו, לאחר שקיבלה את הקצבה שלה, כדי לקנות בד לשמלה. כאן בדקה, שם כווצה את הבד, לבסוף מצאה מה שרצתה, עמדה בתור לקופה ואהה... הכסף איננו, היה - אך נגנב כולו, והלא היא החביאה אותו בהקפדה כזאת! "וכלום אפשר לעקוב אחריהם, המנוולים? הלא בכוונה הם יוצרים צפיפות בתור, כדי לגנוב מאנשים את דמי-הקצבה הכשרים. הושיעו, חברים שוטרים!" אך זהו עסק אבוד - עניינה של הזקנה הוא בפירוש חסר-סיכוי. איזה גנב נודד מאזור אחר, כבר מזמן התקפל ונעלם, איש לא ראה אותו, הכסף אינו מסומן ואין לו ריח. הזקנה מטילה על המחלקה "ענין מת". מעניין זה יש להיפטר מיד, כל עוד הוא במצב עֹפְרִי.

שמעי-נא, סבתא, "אומרים לה בנימה של אמון. "בת כמה את? שבעים וחמש? גם אתמול באה אחת כזאת, גם כן המציאה מעשיות, ואחר-כך הודתה בזה ביושר-לב, ואנחנו הנחנו לה ללכת בשלום. למה אם כן את משקרת לנו, האם את חושבת שאנו טירונים בעבודה? אמרי ביושר-לב:

"אוי, זאת הזקנה, זכרוני אבד לי לחלוטין, את הארנק איבדתי, ולספר לסבא חוששת אני. על כן אני הולכת למשטרה ומניחה ששם יושבים טיפשים, הפותחים אוזניים ומאמינים לכל דבר." לכי-נא וחפשי את ארנקך היטב, היזכרי היכן היית, היכן עמדת. הסתכלי היטב בקרבת הקופה..."

הזקנה מזנקת החוצה, כאילו נכוותה ברותחין. היא אינה יודעת דבר על התחרות בין התחנות בשל "הדגל האדום הנודד", אך חשה אשמה. "אולי באמת הפלתי את הארנק היכן שהוא והעללתי לשווא על אנשים ישרים... שומר נפשו ירחק מחטא. שיהיו כפרתי המעות הללו, נסתדר איכשהו".

עכשיו זקנה זו כבר איננה מטילה אימה על התחנה. ולא על שלנו בלבד. אם תהיה שוב קרבן לגניבה, היא תיזכר יפה במעמד זה, ולא תקלקל הישגים גם ליחידות אחרות. ומה אם יש לך עסק עם אדם רציני יותר? אזי אפשר לדחוף את הנייר שבו רשומים הפרטים לכיס, ולשאתו יחד עם הממחטה. על שיחות הטלפון אפשר להשיב בקול נוגה: כן, אנו עושים הכול, אך המקרה הוא קשה ביותר, ולעת-עתה אין ביכולתנו לעזור במאומה. צלצל-נא בשבוע

הבא. אחר כך - בעוד שבועיים, אחרי-כן - בחודש הבא. כשיסתיימו הצלצולים, אפשר לשלוף את הנייר מהכיס ולהשתמש בו שלא למטרתו המקורית, ובמקומו להניח נייר אחר. ואם בא מישהו רציני ביותר, ומובטח לך שתהיינה גם תלונות לממונים, וגם בקרה על מהלך העבודה? אזי אין ברירה, יש לרשום ולפתוח תיק פלילי. כמובן, כדי שלא לפגום ביחס בין הפשעים המפוענחים והבלתי-מפוענחים, יהיה צורך "להושיב" תריסר "חוליגנים" שניבלו פיהם בנוכחות ילדים, הרימו יד על החמות או ירקו אל תוך הסיר של השכן. אני עצמי הייתי קרבן למעשה כזה, אף כי בתחום אחר במקצת. כולנו היינו חייבים ללכת לשיעורי האבקות. למען האמת, איש לא הלך לשיעורים, אך בדו"חות על השיעורים היינו מציינים את נוכחותנו באופן סדיר. ופתאום - הוכרזה תחרות כלל-עירונית בין תחנות המשטרה. שובצתי בקבוצה בת שמונה אנשים. אחד מהם היה מתאבק בעל דרגה, השאר היו כמוני. לפני התחרות הראה לנו ה"מדורג" על רגל אחת כמה תכסיסים, והעיקר שכולם יופיעו ושלא יהיו חסרים. גם בתחנות האחרות קיימת אותה התמונה, ואולי יתמזל מזלנו ונעבור את התחרות בשלום.

והנה הוזמנתי לעלות על השטיח. שלוש מאות איש יושבים מסביב - אוהדים. הרבה טטארים, סלאבים, ויש גם קווקזיים. יהודים אין. לפני הקרב עברתי על הרשימות, ולמרבה האימה נוכחתי לדעת כי ליריבי הראשון ישנה דרגה שלישית בענף-הספורט הזה. משמע, תבוסתי תהיה מהירה ולא אסבול הרבה.

והנה, עוד בטרם הספקנו להתחיל בהיאבקות, וכבר נמצא יריבי על השטיח, ואני - מעליו. הוא בקושי פרכס - ובתוכי גבר הביטחון. בהיותי רבוץ על יריבי, קלטה אזני קריאות-עידוד מפי בחוריני, וניסיתי בכל ישותי להיזכר באיזה תכסיס, כדי שלא יצליח בכל-זאת להיחלץ מתחתי. לבסוף נזכרתי, תקעתי אגרופי תחת מרפק ידו השמאלית והידקתי בקשיחות את שורש ידו אל הרצפה. משהו התפצח. הספורטאי בדרגה השלישית צרח, והתחיל חובט בידו האחרת על השטיח לאות כניעה. קמתי והושטתי לו יד, אך לא היה לו כוח לקום. גחנתי אליו כדי להרים אותו, ואז הבנתי מדוע התמוטט ומדוע אי אפשר עתה להרימו אפילו במנוף - נדף ממנו ריח של וודקה, כמו מבית-חרושת לייצור אלכוהול, ממש כפי שנדף מעשרות אוהדים שכבר שתו והשתכרו לפני התחרות.

את שני היריבים שבאו אחריו, שלומיאליים כמוני, הצלחתי לנצח ביתרון נקודות. עליתי לרבע-הגמר או משהו כזה. עתה התחילו לתלות בי תקוות.

נשארנו רק שנים בלתי-מנוצחים מכלל הקבוצה כולה. לקרב הרביעי עמי יצא גבר כבן ארבעים, מחוספס למראה, ומצחו בולט. כמקובל, לחצנו ידיים זה לזה, התכופפנו והסתערנו איש אל רעהו. מה אירע אחר כך אינני זוכר בבירור...
כאשר התאוששתי, והעיגולים הצבעוניים פסקו לרקד נגד עיני, קלטו אזני קטעי משפטים שנאמרו על-ידי הכרוז: "... רבן בהאבקות... בתרגיל נקי... ב-17 שניות..."

פרק חמישי - הרהורים בנושא כובעי- פרווה

תמיד סלדתי מאחיזת עיניים. את הפושעים הפליליים שנאתי בכל מאודי. לכן עבדתי בלהיטות, במיוחד בתקופה הראשונה. האזור שהיה תחת הפיקוח של תחנת המשטרה שבה עבדתי, היה מחולק לגזרות קטנות, וכל אחד מאתנו היה אחראי לפשיעה בגזרה שלו. מכל הגזרות, עלה בחלקי אצטדיון של בית-החרושת ע"ש קירוב, ועד-מהרה התברר לי מזלי הרע. בחורף היה פועל שם מגרש החלקה. ומגרש החלקה - פירושו בית גידול לפושעים. מדי ערב בערבו, לצלילי הנעימות של קלמן ושטראוס, היו חוטפים מראשי האנשים כובעים מפרווה משובחת. "סע לשלום הכובע, ברוכה הבאה דלקת-ריאות" - זאת הייתה תוצאת החטיפה השכיחה עבור הקורבנות. והכובעים נמכרו כהרף-עין: כל אזרח סובייטי היה משלם מחיר כפול, בלי לעמוד על המקח. סמלי הבולשת הלבושים בבגדים אזרחיים, שתפקידם היה לתפוס את הפושעים, החליקו במשך שנים במחליקי-המרוץ הנהדרים שלהם, הכירו בחורות, התחתנו, יצאו לגימלאות - ועולם כמנהגו נוהג. והנה קיבלתי עלי את הגיזרה הזאת.

ביקרתי פעמים אחדות במגרש ההחלקה, ומיד הבחנתי בדבר הבולט לעין גם ללא בילוש: את הכובעים לוקחים מאלה שאינם יודעים להחליק. וכאן צץ במוחי רעיון: במגרש ההחלקה עדיין אין מכירים אותי, להחליק אינני יודע, כובע פרווה משובח יש לי. הריני קרבן שאין טוב ממנו. האם אסתכן? אם אסתכן, ויודע הדבר בתחנת המשטרה - יצחקו, אולי יתפקעו מצחוק. לסכן את כובעך-שלך למען העבודה, שכידוע איננה ארנבת ולא תברח - הרי זה מעשה של טיפש.

הדבר היקר ביותר לאדם באותם ימים היו החיים, אך השני הכי יקר - כובע מפרווה. אנשים כבר חדלו להלך בז'קטים קצרים מרופדים מהסוג הפשוט ובכובעי אזניות, ואילו כובע-פרווה היה לסמל ההצלחה והקידום. כל בעלי השררה הילכו בהם, וה"בוסים" של המפלגה בכללם, ואילו לאדם פשוט היה כובע כזה בגדר חלום שלא יתגשם... פנו אפילו בשאלה, כך מספרים, אל הרדיו הארמני: "להיכן נעלמו כובעי הפרווה? מה זה, האם הפסיקו לצוד נברנים⁵⁶?" והרדיו הארמני משיב, כביכול: "לא, הפסיקו לצוד את פעילי-המפלגה".

⁵⁶ נברן - חיה ממשפחת המכרסמים, בעלת פרווה משובחת. Muskrat

סיכמתי עם הבלשים - הם ילכו כעשרים צעדים מאחורי, כדי שלא להבהיל: הלא אותם ה"חוטפים" מכירים.

הצמדתי את המחליקיים לנעלי, חבשתי את הכובע, קשרתי את הרצועות מתחת לסנטר - וקדימה. במהירות גלשו זוגות צוחקים, שלישיות, מעגלים שלמים, ובסמוך נגררתי אנוכי, מועד ונופל. פעמים אחדות הפניתי את ראשי: הבלשים החליקו אחרי, כפי שנדברנו. הכל התנהל כשורה, אך הדג - משום-מה לא נגס בפיתיון. כבר עייפתי, נמאס לי. מהי הסיבה? אולי הרצועות? התרתי את הרצועות, ומיד הרגשתי כי הוקל לראשי. בדקתי: הכובע אינו על ראשי, בו במקום הבחנתי כי הוא בידי של בחורון העוקף אותי להפליא, כמו בתחרות, ומסתלק שמאלה. הכול טוב, הכול לפי התכנית. אני מזנק להדביקו, ותוך כדי כך הופך פני ומביט לאחור. הבלשים נעלמו.

זעם תוקף אותי ומוסיף לי כוח. כמעט שהדבקתי את הבחור, אך בו ברגע הוא זורק את הכובע, שוב בזריזות להפליא, לידי ידידו ומגביר מהירות. מתוך אינרציה אני גולש צעדים אחדים. לעזאזל, אחרי מי עלי לרדוף: אחרי הכובע או אחרי הגנב? יש לרדוף אחרי הכובע: גנב בלא כובע ובלא עדים הרי הוא ברכה לבטלה. אני פונה לכיוון אחר ובו-במקום מתיישב בדעתי: את השני לא ראיתי היטב. ואפילו עם יעמוד בסמוך לי כשהוא חבוש בכובעי, לא אכיר אותו. אני שב ופונה לעבר הגנב, אך ברגע זה אני נתקל במישהו, הוא נופל, אני - עליו, וכעבור דקה אנו שוכבים בתחתיתה של פירמידה מפרפרת. בלשים ארורים - כמובן, נמאס להם לזחול אחרי והם החליטו לערוך כמה סיבובים טובים כדי להתחמם... לבסוף הצלחתי לקום, ומיהרתי אל שער היציאה של מגרש ההחלקה, כשאני שולף תוך כדי החלקה את תעודת-השוטר שלי. האנשים הראשונים שיצאו הרשו לי לבדוק את תיקי-הספורט שלהם ללא התנגדות, אך אחרי-כן נוצר פקק, התארך התור, ונשמעו תלונות. כמה הם - מאות, אלפים? וכאן הבחנתי איך מעל גדר המגרש צץ ראש, ואחריו הגוף. אחרי הראשון גם שני ושלישי. כך הטילו עצמם אל מעבר לגדר ונעלמו. לצעירים האלה היה המעבר מעל הגדר רחב ונוח יותר מאשר הכניסה בתשלום דרך הפתח. עכשיו, כל מה שנותר לי היה להסיר את המצור וללכת למלתחה, לבקש מהעובדים איזה כובע ישן.

בכן, הניסוי נכשל להפליא, באשמת הבלשים. בואי למגרש ההחלקה בכובע הפרווה החדש שלי, ועזיבתי אותו חבוש איזו כובעון ישן מרופט, העידו כי התכנון היה נכון. אבל... כלום הייתי זקוק לכך באופן אישי? לא, השתדלתי לטובת הכלל. אך הכלל ירק על כל מאמצי. וכפי שציפיתי, חברי לעבודה הביטו עלי כעל מי שקצת ירד מהפסים. איש מהם לא היה מקריב אפילו את החור הפרטי שבביגלה למען טובת הכלל, הבלשים החליקו במגרש ההחלקה

להנאתם, והעובדה שבסמוך אליהם נשדדו אנשים לא הטרידה אותם. הַחֲלָקָה שמונה שעות ביום - תקבל משכורת, ואף תוספת סיכון. אם בתקופת סטאלין היו משמידים את חסרי האשליות, אך היו גם כאלה שהיו עוורים, הרי עתה, לאחר ההרצאה הנודעת של חרושצ'וב על פולחן האישי, כולם הפכו לחסרי אשליות. אלה שראו תחילה באופק את הקומוניזם, הבינו כי הקומוניזם הוא קו דמיוני, שמתרחק ככל שמתקרבים אליו. אם קודם היו אנשים שהיו מוכנים, לפי צו המפלגה והממשלה, להושיב את ישבן החשוף על קיפוד לא מגולח, הרי עתה העדיפו כולם להשתמש בישבנם של אחרים.

התחוללה פשיטת רגל אידיאולוגית קיצונית בחברה. בנסיבות אלו של תוהו-ובוהו רעיוני, חמקו רבים מאוד למאורותיהם ("ביתי הוא מבצרי") - להנדס את הקומוניזם לתועלת האישית שלהם. במקום האידיאולוגיה באה ציניות כוללת.

אך דרך זו - לא לכולם טובה היא. אני לא יכולתי לחיות בלא אמונה. נשתמרה בי האמונה בסוציאליזם בתור חברת העתיד, שבה רק המאמץ האישי יהיה קנה המידה לרווחה והקריטריון הקובע את היחס כלפי האדם.

ברור היה לי שהסוציאליזם בברית-המועצות השתבש באיזה שהוא שלב, אף כי בתחילה, כך נדמה, היה הכול נכון.

דחיתי מן היסוד את החברה הרכושנית, כחברה שבה רדיפת הבצע משחיתה את האנשים, מקפחת את חייהם של רבים שמרפקיהם אינם חזקים די הצורך.

המהפכה באוקטובר - מקובלת עלי. מלחמת מעמדות - צודקת. דיקטטורה של הפרולטריון - אי אפשר בלעדיה. את הבורגנות - יש לנקות מן השורש במסרקות-ברזל. לנין היה צודק במאת האחוזים, אך סטאלין קבר את מפעלו. עם מטען כזה הגעתי אחרי-כן לארגון הציוני. ורק כעבור זמן רב למדתי להסיק מסקנות עצמאיות מתוך מה שראיתי וקראתי, ולא להתאים את העובדות לתבנית המצויה בראשי, כשאני דוחה אותן עובדות שלא התאימו לה. משחדלתי לחשוב חשיבה מקובעת, הבינותי כי מתוך רבות מן העובדות הידועות לי היטב, מתבקשות מסקנות שונות לגמרי מאשר אלו שאליהן אני נגרר ברצועה. אך כול זה יבוא בעתיד. ואילו אז, התחלתי להתייחס פחות ופחות לצד הסוציאליסטי, והרביתי לחשוב יותר ויותר - על הצד הלאומי. ככל שהחברה דחתה אותי ובעטה בי ביתר-שאת, כן גברה משיכתי אל אחי בני עמי. אל אלה שהחברה דחתה אותם מאותו טעם עצמו.

ושוב פקדו אותי מחשבות על השואה.

כשפרצה המלחמה, הייתי בן שמונה, כשנסתיימה - בן שתים-עשרה. ידעתי שהגרמנים רצחו יהודים. פעם, בחתונה אצל קרובי-משפחה, פגשתי אפילו בילד שבזמן ההריגה נורה

בכדור ונפל לבור, אך אחרי-כן התאושש מעלפוננו, הזדחל מתחת לערימת הגוויות וטיפס מעליהן החוצה, ניצל ונשאר בחיים. אולם, אז הייתה השואה בשבילי דבר נפרד, חיצוני. עתה היא ננעצה בלבי ממש.

בכן, רצחו אותם רק משום שהם יהודים. מעל כבשני-ענק התאבכו תימרות-עשן בפולין, אך איש לא הפציץ את המשרפות. איש לא ניסה לפוצץ אותן. שני מיליוני יהודים סובייטיים בשטח הכיבוש, נחרץ גורלם למות - קצב ההשמדה היה תלוי רק בקצב העבודה של הפלוגות-המיוחדות והכבשנים. הקרבנות עדיין לא ידעו זאת. ואם גם הגיע לאזנם שמע הרציחות, עוד קיוו שעד אליהם לא תגיע הרעה. ציד-הציונים השיטתי בברית המועצות, עוד לפני בוא הגרמנים, ערף את ראשה של ההתנגדות הפוטנציאלית לגרמנים. רק במקומות שבהם לא הושמד הנוער החלוצי, צצו קיני התנגדות. אילו היה חיל-הפרשים של בודיוני⁵⁷ כובש את וארשה בשנת 1920, ודאי לא היה קם המרד בגטו-וארשה בשנת 1943, כי לא היו נשארים מנהיגים ציונים...

ליהודים שעדיין זכרו את הכיבוש הגרמני על-ידי הקיסר וילהלם, ואת יחסם הליבראלי של הגרמנים כלפי היהודים במלחמת-העולם הראשונה, היה קשה להתמצא במצב ולקבל החלטה של פינוי בכל מחיר. הלילה הארוך של ברתולומאו הקדוש⁵⁸ ירד על יהודי אירופה. סטאלין ופונומ'ר'נקו⁵⁹ ידעו מה עומד לפנייהם כאשר התכוננו לכרות ברית עם היטלר. תחילה החלישו ואחרי-כן שיתקו כליל את התעמולה האנטי-פאשיסטית, והותירו את המוני היהודים במערב רוסיה ערב המלחמה חסרי כל מידע, ועל-ידי כך מנעו מהם להתעקש על פינוי בכל מחיר. המטה של המצביא העליון במוסקבה ידע יפה את שרשרת האירועים באירופה. וגם המטה הראשי של התנועה הפרטיזנית ידע מה צפוי להם ליהודים. אך איש לא נקף אצבע כדי להציל אותם. איש לא שיגר שליחים לגטאות המרובים, לא פקח את עיני היהודים, לא הוציא אותם ליער, לא צייד אותם בנשק, לא ניסה להציל את הנשים והילדים. ואפילו כשהציע ברנט⁶⁰ לבנות הברית, לאחר משא ומתן עם הגרמנים, לתת לגרמנים מאה אלף משאיות תמורת מיליון יהודים, ברית המועצות הגיבה מייד "שימותו היהודים – לא להחליף".

⁵⁷ בודיוני היה מפקד חיל הפרשים הרוסי של הצבא האדום במלחמת האזרחים

⁵⁸ מדובר ביום שבו הקתולים בצרפת שחטו את כל הפרוטסטנטים במאה ה-16.

⁵⁹ אחד ממנהיגי השלטון בברית המועצות לפני המלחמה, בזמן המלחמה ראש המטה הארצי של התנועה

הפרטיזנית.

⁶⁰ אחד מנציגי התנועה הציונית בזמן מלחמת העולם השנייה

ששה מיליונים נהרגו. ומה? שום דבר. הבורות שהחזיקו את גופות היהודים התכסו עשב. אין מציבות בבאבי-יאר⁶¹. רק כותבים בעיתונים על מיליוני אזרחי ברית המועצות שהושמדו ע"י הנאצים: רוסים, אוקראינים, בלארוסים ליטאים ואחרים. בתי-הכנסת נהפכים למחסנים. המחשבה היהודית והמלה היהודית נידונות לשמד, הועד היהודי האנטיפאשיסטי הוצא להורג. אין במוסקבה שגריר ממדינת ישראל. סטאלין פותר את "שאלת היהודים"...

אך מה טיבה של שאלה זו? מתי היא צצה? מדוע אין לנו מדינה משלנו, שיכולה הייתה להגן עלינו גם מהפתרון הסופי בנוסח היטלר, וגם מהפתרון הסופי בנוסח סטאלין? מדוע אין ביכולתנו-אנו לפתור שאלה זו עצמה?

במחשבתי צירפתי יחד שני אירועים: שואת יהדות אירופה מידי הנאצים הגרמנים, והפוגרום הכול-רוסי ביהודים בימי סטאלין. שתי החוליות מצטרפות לסופה של שרשרת. אך הלא אלו הן רק חוליותיה האחרונות של השרשרת, הלא צריכות להיות חוליות קודמות. והתעורר בי רעב שאינו יודע שובע להיסטוריה היהודית. אם קראתי כל מה שניתן להשיג בנושא זה, תאבוני לא זו בלבד שלא בא על סיפוקו, אלא אף גבר עוד יותר. ההכרה הלאומית העצמית שהתעוררה בי, הגאווה הלאומית, הפכו להיות מניעים מכוח עצמם. עתה הם יכלו להוביל אותי הלאה לציונות, אפילו לו הייתה נעלמת לפתע האנטישמיות ברוסיה. אך אהה - האנטישמיות ברוסיה אין בדעתה להיעלם. והיא תוליד ציונות בכל יום, בכל שעה, ותסחוף המונים.

מלחמת-סיני עטורת-הניצחון בשנת 1956 סחפה את כל-כולי לחלוטין. עתה הייתה חרדתי לשלומי של צבא ישראל אחרת לגמרי מאשר בשנת 1948. אז, בעודי תלמיד בית-הספר, חרדתי לשלום הצבא אשר, במלחמתו בערבים הנתמכים על-ידי האימפריה הבריטית, הגן לא רק על האינטרסים שלו, אלא גם על אלה של ברית-המועצות. עכשיו, לאחר המשבר הפנימי שפקד אותי אחרי מות סטאלין, חרדתי לשלום הצבא, שכאשר הוא מגן על מפעלנו, הוא גם לוחם נגד מזימות הכיבוש וההתפשטות של האימפריה הרוסית במזרח התיכון.

מתברר שחוליות ההיסטוריה היהודית לא זו בלבד שהפליגו אל מעמקי העבר, חוליות חדשות בהיסטוריה שלנו נתחשלו בעצם הימים האלה במזרח התיכון, ולראשונה לאחר אלפיים שנה היינו אנו עצמנו המחשלים את גורלנו.

⁶¹ שכונה בבירת אוקראינה שבה נהרגו כמאה אלף יהודים ע"י הגרמנים בעזרת האוקראינים. ב-1976 הקימו בקייב מצבה בבאבי-יאר. לא מוזכר בה שהקרבות היו כולם יהודים.

פקדה אותי התפעמות של חוזר בתשובה. את כל זמני הפנוי הוצאתי על ביקורים בספריה הציבורית בפונטאנקה⁶². אז עדיין מותר היה לקחת ביד את ה"טיימס" האנגלי. בלי שידעתי לקרוא אנגלית, הייתי מתבונן שעות על גבי שעות בתצלומי החיילים הישראליים המזוקנים, המציירים משהו בכידוני הרובים שלהם על חולות מדבר סיני.

שנת 1956 הייתה עשירה באירועים. הטנקים הסובייטיים עמדו בצמתים של בודאפשט, חיילים מאוזבקיסטאן הילכו לאורך הטיילת של הדנובה וביקשו לדעת, כלום אין זו תעלת-סואץ? פולין סערה, וגומולקה⁶³ נלקח מן הכלא לכורסת המזכיר הראשון של המפלגה. בכל רחבי האימפריה הרוסית הוחלפו נציבי-סטאלין בנציבי-חרושצ'וב. מדינות שקולן לא היה אלא הד קולה של מוסקבה, הקיצו משנתן. בניגוד למרי הסובייטי, שצץ והתחיל צובר כוח בתקופת התוהו-ובוהו שלאחר סטאלין, הרי אנשי-המרי של מדינות-החסות סבלו לא רק מדיכוי פוליטי, אלא גם מדיכוי לאומי. מסיבה זו גם פעילותם הייתה נמרצת יותר.

המרד בהונגריה עורר את מצפונם של רבים בברית-המועצות. צצו חוגים וקבוצות של אלה שסברו כי צריך לעשות משהו פה, ברוסיה, וששום מרידות בקצווי האימפריה לא תעזורנה, אם לא יכרתו מהיסוד את יכולת הדיכוי של האימפריה. בקבוצות האלו היו הרבה יהודים. שוב, כמו בשנת 1917, יקד בליבם הרצון להשליט סדר במקום שבו התגוררו, לטאטא את האשפה, לערוך בדק-בית, להסב אושר לכל הדיירים.

אנוכי עמדתי על פרשת דרכים. לפני היו שני נתיבים: ציונות ותנועת-המרי הליבראלית-הדמוקרטית. הפגישה עם לאה לוריא סייעה לי למצוא את נתיבי.

⁶² יובל של הניבה

⁶³ יושב הראש של המפלגה הקומוניסטית בפולין

פרק שישי - לאה

היהודי שהתעורר בי, לא רק על הנייר בתעודת-הזהות שלו, אלא גם בליבו, חיפש שותפים לזהות, אך מסביב - הכל היה שומם. בספריה הציבורית לא פגשתי באנשים צעירים. ישבו שם יהודים שכבר יצאו לפנסיה, ודיברו זה עם זה ביידיש. כשניסיתי לפתוח איתם בשיחה על ישראל, הם התחמקו באדיבות. אולם לבסוף, בסתיו 1958, מצאתי את אשר חיפשתי. היה זה בחג שמחת-תורה בחצר בית-הכנסת בלנינגרד. חג זה היה היחיד בשנה, שבו היה מנהג שעשרות בחורים ובחורות צעירים מתכנסים בחצר בית-הכנסת, לראות ולהיראות. צעירים רבים, שחיו בסביבה לא-יהודית, ראו במפגש הזה הזדמנות להכיר את בן-זוגם, להינשא ליהודי או לשאת יהודיה. מהציונות הם עדיין היו רחוקים, אפילו "הורה" טרם רקדו בחצר בית-הכנסת, אלא פשוט הצטופפו במעברים, האזינו לחזנים, נשמו אורה יהודית. משנה לשנה גדל מספר הבאים, עד שהדבר הדאיג את השלטונות - והם התחילו לשלוח לבית-כנסת מתנדבים עוזרי המשטרה, העונדים סרט כחול. רחוב לרמונטוב נחסם, ו"עורבים שחורים"⁶⁴ ריקים חנו ליד שערי בית-הכנסת בציפיה לטרף. בחצר הרעים רמקול של המשטרה: "אזרחים יהודים, תתחשבו, אתם מפריעים לילדים לישון. הילדים חולים... חוסו עליהם... התפזרו", ואמנם אגף אחד של בית-הכנסת הופקע בשעתו, לטובת בית חולים לילדים. עכשיו היה למשטרה תירוץ טוב למלא את העורבים השחורים בשמואליקים ובשלומיקים, ולהוביל למשטרה. החצר שרצה סוכנים שרשמו את שמות הסטודנטים שבאו לחצר. אחרי כן היו יורדים לחייהם: מגרשים מהקומסומול ומהאוניברסיטה - "בשל התנהגות לא-מוסרית". יום שמחת-תורה היה לקג"ב יום של מתח עצום. פעם פגשתי בחצר את ליוניה גרושב שלמד יחד אתי בפקולטה למשפטים. משראה אותי, התחמק חיש-מהר: ידעתי שלאחר סיום המכון הוא עבד במנגנון החקירה של קג"ב, וכבר הגיע לדרגת רב-סרן.

אך ככל שהמשטרה הגבירה את "השתתפותה" בחג שמחת-תורה, ככל שהתרבו ההתנגשויות בחצר בית-הכנסת, כך משכה החצר יותר ויותר את המתמרדים, אנשים שגאוותם הלאומית התעוררה. לקראת סוף שנות השישים, היה החג הזה הפגנה אדירה של אחדות וליכוד לאומי.

⁶⁴ הכינוי שהוצמד למכוניות הסגורות של הבולשת המשמשות להובלת אסירים.

בשנת 1958, ביום שמחת-תורה הייתה חצר בית-הכנסת ריקה למחצה. קבוצת יהודים התקהלה ליד בית-הכנסת החסידי הקטן. התקרבותי וראיתי במרכז אישה כבת חמישים, ועמה ילד קטן, עומדת ומספרת על ישראל. מפעם לפעם הרימה מתוך הרגל את משקפיה שהחליקו למטה. בדבריה הסתמכה על מכתבים מהדוד בישראל. אותי זה מאד עניין. ישראל הפכה ממדינה דמיונית ביבשת אחרת למדינה שבה שוכנים אנשים חיים, שהם כמונו, כמו הדוד של האישה הזאת. החלטתי להכיר אותה בכל מחיר. אך ככל שהסתובבתי והתקרבותי אליה, כן גברו חשדותיה כלפי. לבסוף היא קטעה את סיפורה, נפרדה, נטלה את הילד וחמקה מחצר בית-הכנסת. כמעט פתחה בריצה. מדי פעם הסתובבה, הבחינה בי והגבירה את קצב הליכתה. ליד כנסיית ניקולסקַיִה השגתי אותה בכל זאת. ברור היה לי למה היא מפחדת - ימי-סטאלין עדיין היו טריים מדי בזיכרונה, וכנראה שבעה מרורים. אך לא הייתה לי ברירה.

"תשמעי, לצערי אינני יודע איך קוראים לך, אבל מזמן אני רוצה להכיר מישהי כמוך. את לא מתארת לעצמך כמה זה חשוב לי!"

"שמע בחור, עזוב אותי! אחרת אקרא למשטרה..."

"אבל הפגישה איתך..."

"תפסיק לרדוף אחרי... סאשה, מה הוא רוצה ממני?... מה עשיתי לו?..."

ושוב הרימה את המשקפיים, אני פרצתי בצחוק, וזה הפשיר קצת את הקרח. לא קל היה לי להכיר את רוזה דוידובנה אפשטיין, אך כאשר נפרדנו, קיבלתי את הכתובת והטלפון שלה. ידעתי שהכתובת נכונה, כי לוויתי אותה עד לדירתה וראיתי כיצד פתחה את הדלת...

כעבור שבועות אחדים הביאה אותי רוזה לדירתה של לאה לוריִא, ואני מיד הבאתי אתי את סולומון. נכנסנו לביתה כציונים מתוך רגש, ויצאנו כציונים מתוך הכרה, היודעים מה רצונם ובמה נקנית מולדת.

לאה לוריִא נולדה בשנת 1912. אביה היה רופא בריגה. אך מי שנתנה את הטון בבית היתה היפהפיה איזיאני לוריִא, אמה של לאה. היא השליטה בבית סגנון מערב-אירופי, כאן קראו ודיברו גרמנית וצרפתית, ויצאו עם ידידים לטיולי רכיבה.

כיוון שרצתה להישאר חטובה ומושכת גם בעת ההריון, היתה איז'יאני משתמשת במחוך⁶⁵ מהודק. כשגדלה ליליה הקטנה, כפי שקראו לה בבית, התברר שהיא אינה מסוגלת ללכת בכוחות עצמה ולהשתמש בידיה. כפות ידיה ורגליה היו מעוקמות ומעוותות. אף על פי כן היתה לאה שופעת מרץ, שובבה, סקרנית, בחדוות-החיים שלה ובאופטימיות שלה יכלו לקנא אנשים שלא היו בעלי-מום מלידה. תחומי העניין שלה היו משתנים לעתים, אך תמיד נבעו מתוך ליבה.

לפני תחילת מלחמת העולם השנייה התמודדו ביניהן בלנינגרד המעריצות של שני הזמרים הרוסיים הידועים, לְמָשׁוּב ופְּצ'קובסקי, בשצף-קצף. מעריצות פצ'קובסקי היו יוצרות הפרעות קולניות ללמשוב בעת הופעותיו. היריבות שלהן, חדורות ברוח-קרב, השיבו מלחמה והיו "מפוצצות" את הקונצרטים של פצ'קובסקי. בראש מעריצותיו של פצ'קובסקי עמדה לאה לוריא, שהייתה בעצמה זמרת לא רעה, על כך יעידו שירי הילדים בביצועה השמורים בתקליטיית הרדיו הלנינגרדי.

המלחמה והשואה, וכן המציאות האנטישמית שלאחר המלחמה, זעזעו את לאה, והיא נהייתה ציונית. בשנת 1949 נעצרו היא ואביה באותו היום. סְנֶדֶר לוריא צעד למאסר. לאה לוריא הוצאה מהבית על-גבי אלונקה. האב אהב מאד את "לאה הקטנה" שלו, הוא חש כי לגבי לאה משמעות המאסר היא מוות ודאי: אפילו גברים בריאים לא היו יכולים לעמוד בחקירות ובסבלות הכלא באותו זמן. בלי לאה הוא לא רצה לחיות, והוא לא שב ממאסרו. ואילו לאה חזרה. ופניה היו יפות כבעבר. ומעיניה האפורות והקשובות הבזיקו ניצוצות אור כבעבר, רק קמטים צצו בפינות העיניים וסימני-שיבה בשערה האדמוני הקצר. כזאת היתה כשהכרנו אותה, סולומון ואני, בשלהי הסתיו של שנת 1958. כזאת היתה כשהלכה מאתנו בינואר 1960, שנה זו העניקה משמעות עמוקה לחיינו. מצאנו את מה שחיפשנו - שותפים לדעה. אותות השידור של הרדיו הישראלי הפכו לצווי-הקריאה שלנו. השירים בביצוען של יפה ירקוני ושושנה דמארי התנגנו בליבנו. וכל קיבוץ חדש שקם בפרוזדור-ירושלים היה לנו לניצחון. שיחות אין-ספור על מדינת ישראל קירבו אותה אלינו והפכו אותה לממשית בשבילנו. לאה חלמה ללמד את ילדי התימנים, אותם אהבה מאוד בשל חריצותם ומסירותם לארץ. בין אורחיה הקבועים נמנו אנשים שהיו מוכנים לעלות לישראל בכל שעה שהיא. הרגשתי שגם אצלי התחיל להבשיל החלום, שאחר-כך מילא את כל כולי.

⁶⁵ חגורת בטן רחבה ומהודקת, ששומרת על צורת הגזרה.

לאה הלכה מאתנו, לאחר שהספיקה לתת לסולומון ולי שמונה שיעורים בעברית, אותה השפה שלמדה בכוחות עצמה בעזרת שידורי הרדיו. לא רק לנו הייתה נותנת שיעורי עברית. מאיש לא לקחה שכר-לימוד, למרות ששיעורים פרטיים היו מקור הפרנסה היחיד שלה ושל אמה הזקנה. אולם, את השיעור התשיעי היא לא הספיקה לתת.

היא לא הספיקה לסיים את התרגום מיידיש לרוסית של "המרד בגטו-וארשה", ורק אמה ראתה איך היא מתאמצת לכתוב בידיה המשותקות, כשהיא הופכת בלשונה את העמודים. היא לא הספיקה לקרוא את הגיליון החדש של "וואסטניק איזראיליא" שנתן צירולניקוב עמד להביא ממוסקבה.

היא הייתה מבין המעטים שעברו את כל מדורי הגיהינום של הגולאג וחזרו משם בחיים. היא אחת ממעטים שמצאו אומץ להמשיך במפעל שהתחילו בו. היא נפטרה על שולחן הניתוחים, והיו רבים שחשבו שזה היה רצח. מיד לאחר מותה אסרו את נתן, והחלו חיפושים וחקירות. אני גורשתי מעבודתי במשטרה בשל "קשר עם ארגון יהודי בורגני לאומני". לאה נקברה בבית-העלמין היהודי בסמוך לבית-הכנסת. על מצבתה נחקק באותיות עבריות: "לאה לוריא ז"ל 1912 -- 1960. בת נאמנה לעמה". אולם, בריונים אלמונים ניתצו את המצבה. על המצבה המשוחזרת נחקקה כתובת ברוסית, המשפט: "בת נאמנה לעמה" הושמט. אם אמנם יש אנשים בני-אלמוות, הרי לאה לוריא - אחת מהם. גופתה טמונה מתחת לאבן-מצבה בבית-העלמין היהודי הישן בלנינגרד, ועיניה האפורות מחייכות אלינו, לאלה שזכו להכירה: "אם אין אני לי -- מי לי? וכשאני לעצמי - מה אני?"

כעבור שש שנים נוצר ארגון-נוער ציוני מחתרתי בלנינגרד. שניים ממייסדיו היו תלמידיה של לאה לוריא.

באותה השנה נולדה לי בת. קראנו לה ליליה.

פרק שביעי - פורטונה⁶⁶ פותחת ומפסידה⁶⁷

העיפו אותי מהעבודה במשטרה, ונחתתי בבית-מלאכה לתיקון מקררים. ידי, שהיו רגילות לאחוז בעט נובע, התאמנו באחיזה של מלקחיים ומפתח-ברגים. בגיל 28 היה עלי להתחיל מבראשית. אך הייתה זו תקופה שלא רק הפסדתי בה, אלא גם הרווחתי ובגדול. רופא, מכר שלי, בוריס אהרונוביץ' מֶרְחָסוֹב, הציע לי ולסולומון לחגוג את חג האחד-במאי (יום הפועלים) של שנת 1961 בחברת האחייניות של אשתו, בשכונת ואסיליבסקי אוסטרוב. תרמנו את חלקנו לקופה המשותפת, וב-30 באפריל בערב התייצבנו בכתובת שקיבלנו. קצת אחרינו הגיעו אל בעלות-הבית ידידותיהן: אירה, פירה, סְלָאבָה וְאָלָה. מקובל לומר, שאם כולם כאחד מבחינים בצניעותך, פרוש הדבר שצניעות היא-היא התכונה שחסרה לך. אלה התנהגה לא בצניעות מופגנת, דבר שאפשר לתרגל אותו היטב לפני הראי, אלא בצניעות טבעית. נוסף על כך, היא הייתה חנינית מאוד אפילו לעומת ידידותיה, שגם הן נראו לא רע בכלל. בדרך-כלל, הייתי משתדל להימצא קרוב אליה ככל האפשר ליד השולחן, אך לא הצלחתי לעשות זאת.

כדי שהבחורים והבחורות ישתלבו, היה לאירה פטנט. היא גזרה כמה תמונות מכתבי-עת לשניים. מחצית מכל תמונה הוגרלה בין הבחורים והשנייה - בין הבחורות. על שני החצאים התאומים הוטל לשבת זה ליד זה.

יצא שליד אלה זכה לשבת גרישה ורטליב. - פורטונה, אלת המזל, שמה לי רגל בפעם הראשונה. לאחר הארוחה אמרתי לגרישה: "רואה אני כי שכנתך מוצאת חן בעיניך, אתה מוזמן להתחיל איתה, אם לא תצליח אנסה אני". "תתחיל איתה אתה, ואח"כ אני אנסה" השיב גרישה, וחשבוני בדו-קרב עם פורטונה הראה 1:1. בתום המסיבה ליוויתי את אלה עד לביתה. השיחה הובילה במהירות אל הנושא היהודי. אמרתי לה שבעצם אינני גרישה אלא גיליה, והשקפת העולם שלי אינה של חבר קומסומוול אלא של ציוני. ומשום-מה הוספתי שאשתי-לעתיד תצטרך לעלות עמי לישראל. והיא משום-מה שאלה "איך יקראו לילדיך בשם⁶⁸ האב? שמך הוא מוזר כל-כך".

⁶⁶אלת המזל

⁶⁷רמז למהלך ממשחק השחמט, שבו הצד ה"לבן" פותח ומנצח

⁶⁸ברוסיה מקובל שאדם נקרא בשמו הפרטי, שם אביו ושם המשפחה.

כשעמדנו להיפרד, התעניינתי אם היא פנויה למחרת, היא השיבה שאינה פנויה, לאחר היסוס-מה שאלתי אם היא פנויה מחרתיים, היא השיבה שאינה פנויה, היססתי מאוד, ובכל זאת שאלתי, מה בדבר היום שאחרי מחרתיים. התברר שגם ביום שאחרי מחרתיים אינה פנויה. נפרדתי ופניתי לדרכי. שוב הובילה פורטונה - 1: 2.

אלה, בגיל עשרים ואחד וללא תואר רשמי, עבדה כמהנדסת במפעל צבאי. אני, בן עשרים ושמונה, ובעל תואר אקדמי, הייתי שוליית מכונאי בבית-מלאכה לתיקון מקררים. כמובן, מישהי אחרת במקומה הייתה אומרת: אתה יודע, ביום שאחרי מחרתיים אני צריכה לעזור לאימא עם הכביסה, אבל ביום שאחרי בערב אפשר להיפגש. אך לא היא. פגישה זו הייתה עלולה להיות האחרונה, אלמלא נתקלתי במקרה, כעבור כמה שבועות, תוך שאני עובר על הניירות שלי, באותן שלוש מחברות של תרגום "המרד בגטו וארשה" אותן הבטחתי לתת לה לקרוא. למזלי, היה לי מספר הטלפון שלה בעבודה. טלפנתי אליה וקבענו פגישה בערב בשכונת ואסיליבסקי אוסטרוב ליד העמוד שבקצה של גשר הארמון. שוב הגעתי לשוויון עם פורטונה, אך לא לאורך זמן.

באתי אל העמוד כמה דקות לפני השעה שנקבעה. דקות אלו חלפו, כמו גם אלה שבאו אחריהן - ואלה איננה. היה אז איזה חג, כמדומני - יום "ייסודה של לנינגרד". מסביב צהלו מאות אנשים, ואני התעצבתי יותר ויותר. טיפסתי על הבסיס של העמוד, כדי לראות, שמא היא נמצאת בתוך ההמון הזה - לשווא. מאוחר יותר התברר לי, כי אלה אמנם באה, ואפילו בזמן ואפילו לעמוד שבצד הגשר, אך לא לגשר-הארמון, אלא לגשר ע"ש לייטנאנט שמידט. את הניצחון מול פורטונה השגתי מקץ שנה בדיוק לפגישתנו הראשונה - ב-30 באפריל 1962 כשחגגנו את חתונתנו. אלה בקמן היתה לאלה בוטמן. ואחרי-כן, כאשר החזרתי לי את שמי היהודי שבתעודת-הזהות, עשתה אף היא כמוני. הלל ואוה.

המזל לא ביקר בחיי לעיתים קרובות. אוה הייתה מזלי. ואילו לה - קשה היה. והקושי ליווה אותה מן היום הראשון: מהחתונה שלנו נסע כל אחד מאתנו אל בית הוריו - לא היה לנו מקום לגור בו, ובחדרון ששכרנו עדיין לא גמרנו את התיקונים והצביעה. אין זה פשוט - לגור בדירה משותפת עם שמונה משפחות נוספות. אך בעיקר סבלנו בגלל לימודי הערב במכון הפוליטכני, כיוון שבימים עבדנו. אל החלום הכחול-לבן על ישראל התווסף חלום אפור: לישון, לישון ולישון. הייתי נרדם בחשמלית, בהרצאות, בהליכה, בייחוד לאחר שנולדה ליליושקה. הראש היה מעורפל. אוה משכה בעול בשביל שנינו. בעמל רב גררה והעבירה אותי משנה לשנה, כשהיא מאיטה ועוצרת, כדי שלא להשאיר אותי מאחורי.

אף שנאלצתי להיכנס למכון הפוליטכני, נשארתי ביסודי איש המקצועות ההומאניים. שרטוט תלת-מימדי היה מעל ליכולתי. לחבר שתי נקודות בקו ישר- לא היה קל בעיני, ושרטוט הצטלבותן של צורות גיאומטריות מורכבות במרחב - נראה לי כעבודת-קודש. אוה, שעסקה בבית-החרושת בתכנון קונסטרוקציות של ציוד לא-סטנדרטי, נהייתה צרודה מרוב נסיונותיה להסביר לי אילו צלעות צריכות להיראות בשרטוט, ואילו - לאו. הייתה זורקת את עפרונה בייאוש. אך מבחן - אינו עמוד-חשמל. אין לעקוף אותו, אלא יש לעמוד בו.

המורה לשרטוט מריינבסקי, גם הוא יהודי, רוחש אהדה לי ולאוה. בשעת המבחן הוא מסובב את פניו ומתעקש לא לראות איך אוה משרטטת ומסבירה לי את השרטוט. זו כבר הפעם השנייה שאנו ניגשים למבחן. בפעם הראשונה לא ידעתי להסביר לו מה ששורטט יפה מאוד על הדף. נאלצתי לצאת. גם אוה יצאה - אמרה שלא התכוננה די הצורך. אם אכשל גם היום - יהיה זה עסק ביש.

מריינבסקי שומע בפיזור-נפש את תשובותי, מבטו נודד ממני לאוה. הוא קוטע אותי באמצע המשפט:

- בסדר, איש צעיר, אתה יכול לחכות בחוץ, את פנקס-הציונים השאר כאן. אני מחכה ומחכה. לבסוף מופיעה אוה עם שני פנקסי-הציונים בידיה.

אני מציץ בשלי - הציון מספיק (3). אצל אוה - גם כן מספיק (3).

"התדע, היא אומרת לי, "הוא חיכה עד שנשארנו לבד, השבתי על המבחן, עניתי היטב. הוא אמר לי: למרבה הצער, אין בעלך יודע שרטוט תלת-מימדי ואף לא ידע. אם אני אתן לו ציון "מספיק" זה לא יהיה הוגן. בואי נחבר את הציון שלו - גרוע (1) עם ה"מצטיין" (5) שלך ונחלק חצי חצי. מסכימה את?..." אוה קרנה משמחה.

"כיוון שעמדת במבחן התנגדות החומרים - מותר לך להתחתן", -- אומרים הסטודנטים. אנחנו "עמדנו" במבחן בשרטוט תלת מימדי, מותר היה לנו, ללכת לגלידריה הטובה ביותר בלנינגרד.

בקיץ 1969 סיימנו, אוה ואני, את לימודינו וזכינו בתואר באותו היום. הודות לה, יכולנו לסיים תואר שש-שנתי ב-8 שנים, בעוד שהזמן הממוצע היה אחת-עשרה שנים. ואולי גם היום, שמונה-עשרה שנים מאז תחילת לימודינו, עוד מטפס וגונח מסכן כל-שהוא מחברינו-ללימודים לשעבר על מדרגות האבן המוכרות.

למעשה, סיימה אוה פעמיים את המכון הפוליטכני, פעם בשביל עצמה ופעם בשבילי. ואף הספיקה ללדת את ליליושקה שלנו תוך כדי כך.

"איך יקראו לילדך בשם האב? שמך הוא מוזר כל – כך" – שאלה אותי אלה בקמן בשעת פגישתנו הראשונה. בתעודת-הלידה של בתי נרשם "גִּילְבָּנָה", בת גיליה, דהיינו - בת הלל. שם של הבת המשותפת שלנו.

חיי היומיום לא היו הקושי היחיד. אוה, מי שהייתה חברת ועד הקומסומול במפעל, לא בבת-אחת הגיעה לציונות; כשם שגם אני לא הגעתי אליה בבת-אחת; כשם שכל דורנו לא הגיע אליה בבת-אחת. כי אנו הלכנו בעקבות דור "יהודי הדממה", שהכירורגיה של בְּרִיָּה עקרה את לשונו. אך כאשר תשאל השופטת את אוה, בעת המשפט הלנינגרדי האנטי-ציוני השני: "מה את לנאשם בוטמן?". היא תקבל תשובה: "אני אשתו של בוטמן גיליה איזראילביץ ואני גאה בכך!".

אחרי כן ייולד השיר:

עשור שנים מאז נפגשנו
תשע שנים לנשואינו.
לא יאמן עוד כי אי-פעם
זה את זו עוד לא הכרנו

הקדמונים פשעו, חטאו
ואלוהים גזר בזעם
כי כל ילוד דינו אחד הוא -
שיחולק תמיד לשנים,

שיחפשו איש את רעהו.
לא רבה היא התוחלת:
מחפש חצי – משנהו,
למצאו ברחב חלד.

לא יקלע יורה-החץ, אם
מטרתו לו לא מודעת
איך למצא אותו החצי
בשניה, כהרף צעד,

לבל חיי אָחֵר יחשכו
גם תדע חיים של טעם?
אשרי האיש לכך ישאף,
אשרי זוכה בו שבעתים.

היום - לא זר פרחים אביאה
 וגם את ברכתי הזאת –
 הן לא היום את תקבליה
 ולא מחר, לרב הצער

עוד נחגוג שתי חתונות שלנו
 ולכולם על כך בזמן נודיע
 בזאת המאה – יום חתונת הכסף
 וחתונת זהב – במאה שתגיע.

הים יהפוך להיות אדום
 והשמים כה כחולים
 ואת תגידי לי בלחש:
 היו זמנים... היו זמנים.

בזה היום מה עוד אבקשה?
 היום נחגוג את זהב בריתנו
 ונכדיה של ליליושה
 כוס של ברכה ירימו לנו.

אמסור שיר זה באמצעות החוקר. ואאמין: אוה תבין באיזה ים אדום⁶⁹ מדובר גם אם שמו
 אינו נתון באות גדולה.

לפנינו מתגלה גאטציינה⁷⁰. אני נוגע במעיל-העור בכתפו - עצור-נא לרגע קט את המכונית...
 מעיל העור מהרהר, אחרי-כן מהנהן לנהג. המכונית נעצרת. אני יוצא. הולך מאחורי
 השיחים. החליפות האפורות עומדות לא הרחק ממני, משני צדדי, עסוקות באותו הדבר. אנו
 חוזרים יחד ותופסים את אותם המקומות: אני - באמצע, ומהצדדים - המלווים.

⁶⁹ הרמז לים סוף
⁷⁰ עיירה סמוכה ללנינגרד

מעיל העור שוקע שוב במחשבות. אחרי-כך יוצא, הולך אל המקום בו עמדתי. מתבונן, ומתכופף פעמים אחדות. רואה אני את פניו המודאגות. חוזר. המכוננית זזה שוב, עוברת את גאטציינה, זרם כלי-הרכב גואה. מרגישים שאנו מתקרבים אל לנינגרד.

פרק שמיני - החקירה בתיאוריה

לא תעבור אפילו שעה - וכבר נהיה ב"בית הגדול"⁷¹, מקום בו הייתי לפני עשר שנים. כמובן, יחקרו אותי: בתור עד או בתור חשוד. טוב שאינני צריך לחשוב מה לומר. כמעט לפני ארבע שנים, כשהיינו עדיין שמונה חברים, ערכנו ישיבה מיוחדת של הקבוצה שדנה בטקטיקה של ההתנהגות בעת החקירה. באותו זמן עדיין לא הייתה ברשותנו החוברת של יֶסְנִין-וולפין⁷² שהכילה המלצות בנושא זה, אך אנו הגענו לאותה מסקנה עצמה: הטקטיקה הטובה ביותר היא: לשתוק.

מניסיוני במשטרה ידעתי שזוהי הטקטיקה היחידה. אפילו כשמדובר בשני אנשים בלבד, שפעלו ביחד במשך שנים רבות, ולא רק שותפים לשנים-שלושה מעשים, אין באפשרותם לחזות הכול מראש ולתאם עמדות. ואם מעורבים יותר משני אנשים ויש יותר משני מעשים, הרי מתקבלת משוואה עם הרבה נעלמים, אותה אינך יכול לפתור. רק החקירה עלולה לפתור אותה, אם תפצה פיד ותדבר, ואין זה משנה - מה תאמר...

לגבי באופן אישי היה העניין עוד יותר מסובך, מכיוון שמאז ילדותי היה השקר מעורר בי סלידה פיזית. פעם כשהייתי בן עשר בערך, בימי הפינוי⁷³, גרנו בכפר קטן בסיביר המערבית. אני זוכר, היה ערב חרפי, סגרירי. קר, חשוך. מנורות-נפט בודדות דלקו, לא בכל הבתים. כבר איני זוכר במה בדיוק רימיתי את אמא, אך כדי לבדוק אם אמנם שיקרתי, היה צריך ללכת במזג האוויר הזה אל חברי לבית-הספר שהתגורר בקצהו השני של הכפר. סמכתי על כך שאמא לא תעשה זאת, ובבוקר בבית-הספר אספיק להזהיר את חברי. אבל אמא הלכה. ובזמן שנגררתי אחריה לשם, ביקשתי פעמים רבות שהאדמה תפצה פיה ותבלעני חיים. מאז מאסתי בשקר אפילו לצורך הצלה. לימים פגשתי במחנות אנשים "ניאנדרטליים" כמוני. "ומה אם מדובר באויב...?" - היו שואלים אותם - "האם לא תשקר? הקומוניסטים הלא אינם בני אדם, מה זה קשור למוסר?" בתיאוריה הכול נכון, אך למעשה... קשים חייהם של ניאנדרטאלים בדור המהפכה המדעית-הטכנולוגית, מאות שנים אחרי שטליראן⁷⁴ אמר כי "הלשון ניתנה לאנשים כדי להסתיר את מחשבותיהם" לא כן השתיקה, אף שגם היא לעתים אינה אלא צורה

⁷¹ בית כלא שבו נערכו חקירות של ה.ג.ב. בלנינגרד

⁷² בנו של המשורר הרוסי המפורסם יסנין,

⁷³ פינוי לסיביר בזמן התקדמות הגרמנים ללנינגרד בזמן מלחמת העולם השנייה

⁷⁴ מדינאי צרפתי מתקופת המהפכה ותקופת נפולאון

של שקר... בשתיקה יכולתי לשקר. רק נחל-קארפובקה העכור ידע, כמה יומנים שנרשם בהם הציון "בלתי-מספיק" הטבעתי בו בשנות לימודי בבית-הספר. אמא לא ידעה.

ובכן החלטנו לשתוק! היחיד שעירער על כך היה ולאדיק מוהילבר. הוא נחקר מספר פעמים בתור יָד בעבר, והגיע למסקנה שחוקרי הקג"ב בלנינגרד הם אנשים פרימיטיביים למדי וניתן לעבוד עליהם. לפי דעתו אפשר היה להבין לפי שאלותיהם מה הם יודעים, מה אינם יודעים, מה מעניין אותם, מה אינו מעניין אותם. בקיצור, דו-קרב מעניין.

עם זאת, צצה שאלה: אם לשתוק - האם מהתחלה, או מרגע מסוים? ואם מרגע מסוים - מאיזה רגע בדיוק? הנחנו כי ניתן למסור פרטים ביוגרפיים בסיסיים, ואחרי כן לשתוק ולא להשיב לשאלות לגופו של עניין. אך הרי ייתכן שיחקרו גם בצורה לא פורמאלית. ייתכן שלא ימלאו בהתחלה את הדף הראשון של פרוטוקול-החקירה בנתוני תעודת-הזהות של הנחקר, אלא שינהלו את החקירה באופן חפשי. לך ותבדיל היכן מסתיימות השאלות הפורמאליות ומתחילות השאלות לגופו של עניין.

החלטנו לערוך תרגיל הדמיה של החקירה. הושבנו את גרישה ורטליב בכסא הנאשם. לפי דעתנו: אין להשיב על שום שאלה. עתה נתחיל לחקור אותך.

"שלום גריגורי סולומונוביץ', אנחנו מתחילים. איך הבריאות?"

"שלום", משיב גרישה ומשתתק. "איך הבריאות?" - הרי זו כבר שאלה.

"מה שלום גאליה?" אנחנו שואלים. "איך העבודה שלה?"

"אני מסרב למסור עדות. איני רואה עצמי אשם בשום דבר, ואיני יודע שמישהו אחר ביצע פשעים כל-שהם."

"אבל גריגורי סולומונוביץ', אין אנו שואלים אותך על שום פשע, יש לך אחות, שמה גאליה, איתה גרת כל ימך תחת קורת-גג אחת. מה שלומה?"

"אני מסרב למסור עדות. איני רואה עצמי אשם בשום דבר, ואיני יודע שמישהו אחר ביצע פשעים כל-שהם."

"גריגורי סולומונוביץ', הרי אתה אדם נבון, אבל מתנהג בצורה לא רצינית. אתה מכיר את אחותך גאליה? כן או לא?"

"אני מסרב למסור עדות. איני רואה עצמי..."

החלטנו לשתוק ממש מההתחלה.

הזמן - קרוב לשעה חמש בערב. זרם המכוניות בכיוון הנגדי התגבר. אנשים חוזרים אחרי עבודתם לבתי הקיט. מחר בבוקר יעשו אותה דרך עצמה בכיוון ההפוך. והיכן אהיה אני? האם ישחררו אותי או ישאירו?

פרק תשיעי - סיפור המזודה

לארגון שלנו ימלאו בקרוב ארבע שנים. בלאו-הכי החזקנו מעמד זמן רב יחסית לארגון בלתי-חוקי בברית המועצות, אולי משום שבתחילה היינו זהירים מדי, ובין הזהירות לבין קבלת התוצאות קיים יחס הפוך. כיום, ביוני 1970, כבר הגברנו עד כדי כך את תנופת הפעילות שלנו, שהצעדים הראשונים של הארגון נראים גמדיים. כמה זמן השקענו בהדפסת הקיצור ל"אקסודוס"⁷⁵ של ליאון יוריס - משלהי שנת 1966 עד ראשית שנת 1967? כנראה שלא פחות מחצי-שנה הקלידה אשה גמלאית, אותה שכר ולאדיק מוהילבר, הראשון מבינינו שהיה אחראי ל"ספרות", על-גבי מכונת הכתיבה... וכמה זמן בזבזנו על קבלת ההחלטות, אילו חלקים מהספר יש להשמיט? והתוצאה - עשרים ואחד עותקים של "אקסודוס", ועלות של 210 רובל לקופת הארגון. את מיסי-החבר, שאספנו אותם במשך חצי-שנה, הוצאו בבת-אחת, הקופה הייתה ריקה, ואילו היו נמשכים הדברים כך, המהדורה הבאה של הספר שהיה חומר-נפץ מצוין, במיוחד עבור אנשים רגשניים, הייתה מתעכבת מאוד. אך כבר לפני מלחמת ששת הימים קיבלנו יותר ממאה עותקים מספר זה, ולא שילמנו על כך כלום, אם לא להביא בחשבון את העצבים...

היה זה באביב 1967. תוך הקפדה על הזהירות, כפי שהיה מקובל אז אצלנו, התכנסנו באחד הגנים. כשסיימנו לדון בעניינים השוטפים, הודיע אהרן שפילברג: "ניתן לקבל מריגה מזוודה שלמה, מלאה ב'ספרות'." יש להכין תכנית לקבלתה. המשימה הזאת הוטלה עלי. בהכנת תכנית-הפעולה, יצאתי מתוך הנחה שאיש-הקשר יביא מריגה לא רק מזוודה המכילה ספרות ציונית, אלא גם "זנב" - הקג"ב הריגאי יתקשר, בלי ספק, עם זה הלנינגרדי, ועמיתיהם המקומיים יצפו להגעת הרכבת מריגה בקוצר-רוח לא פחות מאתנו.

העמדתי את עצמי, בדמיוני, במקומם וניסיתי לתאר לעצמי איך הייתי פועל. לא היה לי ספק, מטרתם העיקרית היא - לא המזוודה, אלא האנשים שיקבלו אותה. ההיגיון אמר לי: הם יעקבו אחרי המזוודה עד למקום שבו תאוחסן, ורק שם יעצרו אותנו. היה צורך להמציא משהו שיאפשר לנו להתנתק מהם בדרך. וכאן נעזרתי בעובדה שסמטאות העיר היו מוכרות לי.

⁷⁵ ספר של סופר אמריקאי על יישוב ארץ ישראל, מלחמת השחרור והשנים שאחריה. הספר התפרסם בכל העולם, ותרם הרבה ל"יחסי הציבור" של מדינת ישראל. בגרסתו המלאה הספר מאד ארוך.

אחד מהרובעים הישנים ביותר של לנינגרד השתרע בין כיכר הארמון ושדה-מארס. בכל השטח הזה, נמשכו שני רחובות מקבילים: רחוב חאלטורין והרחוב שלאורך נהר המויקה. ביניהם, לאורך כקילומטר, לא היה שום רחוב חוצה שדרכו אפשר היה לעבור מרחוב אחד לשני. אמנם במקומות אחדים הייתה מערכת של חצרות פנימיות, ביניהן קישרו מעברים מקומרים. אורכו הכולל של מעבר כזה היה לא יותר משלש מאות מטר, וניתן לעשות דרך זו בריצה, עם מזוודה ביד, תוך דקה - דקה וחצי.

מרבית השערים מרחוב חאלטורין היו נעולים, ומאחוריהם עמדו מיכלי האשפה. בחזית החצרות הפנימיות היו כניסות רגילות. ורק התושבים המקומיים ידעו לאיזו כניסה, מכלל הכניסות המרובות היוצאות לרחוב חאלטורין, יש מעבר לחצר פנימית, שממנה - ניתן להגיע לנהר המויקה. מי שאינו מקומי היה רואה לפניו חומת בתים צמודים, ולא הייה מוצא דרך אחרת מלבד עקיפה ארוכה.

התוכנית הייתה, כי רק אחד מאתנו שמוכר לשליח יפגוש אותו בתחנת הרכבת. שניהם יעמידו פנים שאינם מכירים זה את זה וישבו במונית אחת, כביכול - כדי לחסוך בדמי-הנסיעה, משום שהם נוסעים לאותו האזור. במונית ישתקו. בהגיע המונית אל הכניסה הראשית של בית מס' 8 ברחוב חאלטורין, יצא חבר מארגוננו מפתח הכניסה הראשית, יקח את המזודה, ויחד עם השליח ירוץ דרך החצרות הפנימיות אל נהר המויקה. ואילו המונית עם המלווה תסתלק. משיגיעו הרצים עם המזוודה עד נהר המויקה, יתיישב מחזיק המזוודה במונית הממתינה לו, שבה ליתר בטחון ישב עוד אחד מאתנו, והם ייסעו לדרכם. ואילו השליח יברח דרך אחד הגשרונים מעל נהר המויקה.

ומה אם יעצר איש הקשר מיד בצאתו מהרכבת?

ובכן, את האיש שפגש הוא רואה לראשונה בחייו. ואת המזוודה ביקש ממנו להקפיץ

ללנינגרד גבר שלא הכיר וגם שילם מחיר טוב.

איך נראה הגבר הזה? בבקשה, אדם מבוגר, בעל קומה ממוצעת, אדמוני, ממושקף. אזרח אדיב כזה. ולאיזה כתובת צריך היה להביא את המזוודה? בבקשה, אפשר לתת גם כתובת.

ומה אם מכונית הקג"ב תעצור מול הכניסה הראשית של בית מס' 8, בצמוד למונית שלנו,

ואנשי הקג"ב לא ישאירו לנו את חלקיק הזמן הדרוש - הרי הם בכושר גופני מצוין, לא

סוחבים מזוודה, את הכניסה ראו, יתפסו אותנו - ולקלבוש? למקרה כזה הכנתי דובדבן -

מסמר התכנית.

הרי לא במקרה בחרתי בכניסה של בית מס' 8, אף שהיו עוד כמה כניסות שהובילו לחצרות פנימיות דרכן ניתן היה לעבור לנהר המויקה. זו הייתה כניסה ראשית מהודרת של בית עתיק, ובה דלת זכוכית שהובילה לדלת זכוכית נוספת, מאחוריהן הייתה מעלית, ולא כל אחד יכול היה להבחין מיד כי מאחורי המעלית יש מעבר לחצר. והחשוב ביותר הוא, שהמעבר הסתיים בדלת הנפתחת אל תוך מסדרון צר מאוד, ואם נזנק עם המזוודה מעבר לדלת הזו, נסגור אותה בזריזות מאחורינו ונתקע מקל בין קיר-המסדרון לבין הדלת, כך שימנע את פתיחתה - נזכה בחלקיק הזמן הנכסף הדרוש לנו. ככל שאנשי הקג"ב יסתערו ביתר מרץ על הדלת, כן יקטנו הסיכויים, שמי שימצא במקרה מהצד השני יוכל לשחרר את הדלת מהמקל, וכך הם יפסידו זמן שבו יכלו לזנק למכונית כדי לנסות להגיע לנקודת היציאה שלנו. ולנו דרושה רק דקה אחת, שישים שניות. לכל היותר - תשעים שניות.

אני וסלומון⁷⁶ עברנו על התכנית, חתכנו מקל עבה, נסענו למקום ובדקנו שהגודל מתאים. הכל היה "מתוקתק". אמנם, ברגע האחרון קיצצו גרישה ורטליב, דוד צ'רנוגלאז ובן טובֶּבֶּין את המונית המחכה על יד נהר המויקה, ובכלל שינו את התוכנית כך, שקשה היה להכירה, אך העיקר - רעיון המקל - נשאר כפי שהיה. כל השמונה חייבים היו להשתתף בקבלת המזוודה. את תפקיד השליח הצעתי לפנחס שכטמן. הוא היה פועל צעיר, בעל רגש מפותח של גאווה לאומית. בעת שירותו הצבאי "פתח את הראש" של חייל מכיתה שלו בספל פח בגלל שקרא לו "יהודון".

באחד הימים, בשנת 67 או 68, הכרתי בספריה הציבורית בחור גבוה, חסון ומתולתל. הוא היה בלונדיני בעל עיניים כחולות, ואני לא מיד קלטתי שהוא יהודי. לאדריכל-לעתיד שמואל מוצקין ולי היה עניין משותף - העברית.

נכנסו לשיחה. שמואל נראה בחור פלגמטי, הססני, זהיר מדי ביחס לגילו. הופתעתי מאוד, כשסיפר לי אחרי שהכרנו כמה חודשים, כי בקיץ הוא מתכנן להתגנב מעבר לגבול הפיני והוא זקוק לשותף. הכרתי בינו לבין פנחס, והם התחילו להתכונן ביחד.

באחת השבתות, בערב קיצי חמים, לווייתי אותם לתחנת הרכבת הפינלנדית. שניהם נראו כמטיילים מובהקים, על גבם אוהל ותרמילים. התירוץ שהכינו למקרה שיתפסו היה "מטיילים שהתבלבלו בדרך". נפרדתי מהם בלחיצת-ידיים, איחלתי בהצלחה, הם התישבו בקרון, והרכבת יצאה לדרכה.

⁷⁶סלומון דרייזנר

בימים הבאים נצמדתי לרדיו והאזנתי לשידורים של ישראל, אנגליה, גרמניה וארצות-הברית. אך הם חזרו בעצמם. באזור סורטון־אלה הם הגיעו עד לגבול ממש ונתקלו בגדר, הסתתרו במרחק כמה מאות מטרים ממנה, כדי ללמוד את תדירות הסיורים של משמר-הגבול. הם החליטו לחזור, הפעם מצוידים במספרים לחיתוך התיל, אולם גם הפעם לא הצליחו - אנשי משמר הגבול תפסו אותם, הטילו עליהם קנס והכניסו אותם לרשימת החשודים. על נסיון שלישי הם ויתרו.

בנוסף לאומץ-לב ללא סייג, היה לפנחס עוד יתרון חשוב מאוד: הוא לא הכיר שום חבר מהארגון שלנו.

פנחס נענה מיד להצעה וביצע את המשימה היטב. בשדה-התעופה של ריגה, רומבולה - בסמוך למקום הטבח ההמוני של יהודי ריגה בדצמבר 1941 - פגש בחור שהציג את עצמו בשם רובה. הפגישה התקיימה כפי שסוכם מראש: בידיו של רובה היה כתב-העת הנכון, שניהם לא שכחו ולא שיבשו את הסיסמה והתשובה.

פנחס הגיע לתחנת הרכבת בריגה ללא שום מזוודה. רובה, שהגיע כמחצית השעה לפני צאת הרכבת, החזיק מזוודה בידיו. אך את המזוודה הזו, לקח איתו רובה חזרה הביתה. ואילו את המזוודה האמיתית הביאו לקרבת הקרון כדקה לפני יציאת הרכבת. היתה זו מזוודה ענקית, שבמנעוליה תקעו מסמרים, כדי שלא יפתחו במקרה בדרך. את המזוודה הכניסו לקרון ושמו ליד פנחס. אמרו "שלום", והרכבת זזה. עכשיו נשאר לנו לעשות את חלקנו במבצע.

אותו בוקר הקדמתי לקום, דילגתי על ארוחת-בוקר, לקחתי את המקל ויצאתי מן הבית. כשהגעתי למקום המפגש, אהרן שפילברג כבר היה במקום. עד מהרה הגיעו גם האחרים ותפסו את עמדותיהם. אני הייתי בתפקיד "המקבל". כשהמקל בידי, התייצבתי בכניסה הראשית של בית מס' 8 במרווח בין שתי דלתות הזכוכית. אך שדה-הראייה שלי היה צר מאוד, ולכן התייצב סולומון בצד השני של רחוב חאלטורין, מול הכניסה. אותו ראיתי היטב. השאר התפרשו תוך שמירה של קשר-עין עד להצטלבות הראשונה, ועמדו ברחוב החוצה וברחוב של נהר המויקה. אם אנשי הקג"ב יעקפו לכיוון נקודת היציאה השלי, יספיקו להזהיר אותי כשאצא מהחצר האחרונה. גרישה ורטליב, אותו הכרתי לפנחס בערב הקודם, קיבל את פניו בתחנת הרכבת.

דיירי הכניסה הראשית הספיקו לצאת לקניות, לחזור, לצאת שוב לעסקיהם ושוב לחזור. בכל פעם היו מסתכלים בי בחשד: איזה מין טיפוס מוזר תקוע למטה כבר שעתיים, ועוד עם מקל בידו. עוד יזעיקו משטרה, לכל הרוחות והשדים!

לבסוף התנער סולומון שניצב ממולי, שלח אלי מבט שפירושו: היכון! אחרי-כך הסב את פניו באדישות, הוריד את הכובע וניגב את ראשו בממחטה. עכשיו תופיע המזוודה. ראשון הופיע בשדה-הראיה שלי גרישה ורטליב. הוא צעד בעברו השני של הרחוב, מתבונן במספרי הבתים, הבחין בשלט של בית מס' 8 והתחיל לעבור לצד זה של הרחוב. ואז הופיע פנחס במעיל דמוי עור קצר וכהה, בעל צווארון סרוג. הוא כמעט גרר על-גבי המדרכה מזוודה ענקית. הבעת פניו אמרה הכל. העניין הוא שגרישה ורטליב, שפגש אותו בתחנת הרכבת, לא ניגש אליו, אלא הוביל אותו, לא אל תחנת-המוניות כמתוכנן, אלא אל תחנת החשמלית⁷⁷. פנחס, כשהמזוודה בידו. הלך בעקבותיו כשהוא שומר על מרחק. גרישה, שעבר מחשמלית לחשמלית, בדק שוב ושוב שאין מעקב. אך השבע אינו חש בצערו של הרעב, גרישה שזיגוג ברחובות העיר, כנראה שלא ראה את פניו של פנחס, שלא עצם עין כל הלילה ברכבת, היה רעב, ובכוחות אחרונים נגרר, בזיגוגים ברחובות העיר, כשמזוודה ענקית בידו. הבעת פניו של פנחס אמרה לי שהוא קרוב לנקודת הרתיחה.

כשהגיע גרישה קצר-הראיה עד הכניסה שבה עמדתי, הבחין בסולומון בצידו השני של הרחוב, ושוב החל לחצות את הרחוב. פנחס כמעט התפוצץ. זינקתי מהכניסה וחטפתי את המזוודה כבר באמצע הרחוב. שנינו, פנחס ואני דהרנו לתוך הכניסה, אחר-כך למסדרון ומיד תקענו את המוט מאחורינו. בארבע ידיים גררנו את המזוודה אל נקודת היציאה. רק כאשר נעלם פנחס ברחוב נהר המויקה ואני גררתי את המזוודה לבדי, הבנתי את הרגשותו פנחס עד העומק. כל אסיר פוליטי שעבר מסעות אסירים בין בתי הכלא, יודע כי מזוודה מלאה ספרים כבדה הרבה יותר ממזוודה מלאה מתכת. אז נתקלתי בכך לראשונה. כל חמישה-שישה צעדים הייתי עוצר ומעביר את המזוודה מיד ליד. למה לעזאזל קיצצו מהתכנית את המונית המחכה על רחוב נהר המויקה? דווקא עכשיו עלולים לתפוס אותי כמו כלבלב.

דוד צירנוגלאז משיג אותי:

אל תדאג, הלל, הכול בסדר. - ומסתלק.

כעבור חצי-שעה הנחתי את המזוודה על מדף בדירתה של מכרה איתה קבעתי מראש. היא לא שאלה מה יש במזוודה. מה יכול להסתיר מכונאי-מקררים מעיני המשטרה הכלכלית? בודאי חלקי חילוף.

⁷⁷"רכבת קלה"

אני חוזר הביתה מאוחר. נזכר בפניו של פנחס כשנצמד אל גרישה ורטליב וחושב לעצמי :
חבל שלא היו שם אנשי קג"ב, הם היו מתים מצחוק.
בפעם השניה הביאה סילבה זלמנסון את המזוודה הבאה מריגה ישר לדירתו של סולומון
דרייזנר. אולי זה לא היה זהיר במיוחד, אבל זה היה פשוט.

פרק עשירי - המכתב המגן

ב-15 ביוני 1970 כולל כבר הארגון הלנינגרדי שש קבוצות, כארבעים חברים. בנוסף יש קבוצה אוטונומית בקישינוב המורכבת מסטודנטים לשעבר של הטכניון הלנינגרדי. בכל קבוצה יש אחד שאחראי על ספרות, כי מלבד "אקסודוס", שירי ביאליק, כתבי ז'בוטינסקי ושירי משורר אלמוני ששם-העת שלו "מ.ד.", היו לנו הרבה ספרים ציוניים. בתום החקירה, כשיתנו לנו לעיין, בהתאם לחוק, בחומרים שהחרימו אצלנו, אגלה שאפילו אנחנו, חברי הוועד, לא קראנו את כל מה שנמצא בארגון. אני, למשל, אדפדף לראשונה (לקרוא ממש לא יתנו לי) בקובץ כתבי ז'בוטינסקי "בדרך למדינה" ואגלה כי זאב ז'בוטינסקי הוא כותב מבריק, המסוגל להעביר את רעיונותיו לכל קורא. האחראים על הספרות עוקבים אחרי גלגולי החומר. הם מחלקים בין חברי הקבוצות, ואלה מעבירים למכריהם.

הנושאים העיקריים הם: יסודותיה הרעיוניים של הציונות, מצבה הפנימי והחיצוני של ישראל, בעיות העלייה. חלק מהספרות ייצרנו בעצמנו וחלק אחר היינו מקבלים מכל מיני מקורות. מדפיסים במכונות כתיבה, ומשכפלים במכונות צילום. לקראת דצמבר 1969 התחיל וולאדיק מוהילבר (האחראי על הספרות) להיחנק מעומס העבודה. אז נוצר בארגון צוות העריכה וההוצאה לאור. לעבודת העריכה נרתם לב לבוביץ' קורנבליט, לחלק הטכני - ויקטור בוגוסלאבסקי. לאחר שהוקם במוסקבה באוגוסט 1969 וועד התיאום הארצי של הקבוצות והארגונים הציוניים, בו הוחלט להוציא לאור את העיתון "עיתון", לא התלונן צוות העריכה וההוצאה לאור שלנו על מחסור בעבודה. מומחה שהיה בוחן את ה"עיתון", היה אומר שהוא נעשה בשיטת "דפוס-הלחץ".⁷⁸ אנחנו לא היינו סקרנים, ולא התעניינו מי ואיך מייצר אותו. ידענו שמביאים אותו מריגה וזה הספיק לנו. רק אחר כך, במחנות המעצר, אפגוש אותם: את מישה שפּשְׁלוביץ' וטוליה אלטמן. ובכלא - את יוסף מנדלביץ: עם בוריס מְפָּר לא הצטלבה דרכי. הגיליון השלישי של "עיתון" כבר לא ראה אור. הוא נשאר לא גמור, והקרטון העבה שהוכן על שולחן-הכתיבה של ויקטור בוגוסלאבסקי לא הספיק להפוך לכריכה שלו.

⁷⁸ דפוס קונטקט, שיטת צילום הדפסה שהיתה מקובלת בשנות ה-60

בקופת הארגון הופיע כסף. אמנם מעט, אך לעומת ההתחלה, גם זה היה משהו. קודם כל מסי-החבר הכניסו לקופה מעל למאה רובל בחודש (מאפריל 1970 שילמנו חמישה רובל במקום שלושה, ורק הסטודנטים - שלושה). לפעמים תרם מישהו משהו ואפילו לא היה רעב לפרסום. לדוגמא לב לָבוֹבִיץ' וחברו לעבודה, גם הוא מדען - מונוס סומינסקי, תרמו לנו, עוד לפני שהפכו לחברי הארגון, 110 רובל, וזה היה ממש בזמן.

התחלנו "להתעשר" רק לאחר שבאוגוסט 1969, חברנו האהוב וחבר הארגון, הרופא אשר בלאנק, עלה לישראל. עד אז יכולנו רק "לבכות" כשהתמיכה מישראל, שהגיעה בצורת מעילי פרווה מחברת דינרמאן האנגלית, הגיעה לאנשים מקריים ולא למטרה המיועדת. כעת חלק ממעילי הפרווה הגיעו, נמכרו והכספים נכנסו לקופת הארגון.

אך רק לפני יום המעצר ממש, לב יגמן, שמאז מאי 1970 הפך לחבר הוועד וגזבר הארגון במקום דוד צ'רנוגלָאז, הרגיש את עצמו מיליונר בקנה מידה מקומי: לסל קמינסקי הגיע ממוסקבה, והביא בבת אחת 1500 רובל, פי עשר ממה שהיה באותו זמן בקופת הארגון. את הכסף הזה תרם לצרכי וועד התיאום פרופסור מנובוסיבירסק, שקיבל היתר יציאה לישראל. אך להשתמש בכספים אלה כבר לא נספיק...

על מה הוצאנו את הכספים? פרוטות-פרוטות - פה ושם. לדוגמא, נציג קבוצת הסטודנטים בוועד, טוליה גולפלד, איחר לישיבת הוועד בשל סיבות שלא בשליטתו. לקח מונית על חשבון המלגה הדלה שלו. בוועד החלטנו להחזיר לו את שני הרובלים האלה. אבל, כשהדבר קרה שוב, לא שילם דוד את עלות המונית, למרות כל הצבעותינו.

אבל את חלק הארי הוציא צוות העריכה וההוצאה לאור. כל אחת משש מכונות הכתיבה שהוחרמו בזמן החקירה עלתה כסף, היה צריך לשלם גם עבור הנסיעות בענייני "העיתון" לריגה ולמקומות אחרים. אפילו הנייר וניירות הקופי⁷⁹, כשמכונות כתיבה רבות עובדות במקביל, מתחילים לעלות משהו. למזלנו, הכתבניות עבדו ללא תשלום.

כמה בחורות הדפיסו בשביל הארגון. אך רק אחת מהן הדפיסה במשך שנים, כשהיא מספיקה לבצע שני ימי-עבודה ביממה אחת: אחד – במשרד, השני - ליד מכונת הכתיבה של הארגון. קָרְיִינָה שויר, כמו אחיה הלל, היתה חברת הארגון - הבחורה היחידה.

כשהגישה משפחת שויר, ב-1969, בקשה להיתר יציאה לישראל, ללא כל תקווה לתשובה חיובית, נקראה קריינה לוועד המפלגה של המשרד בו עבדה. שוחח איתה חבר וועד, יהודי

⁷⁹ גליונות דקים של נייר מצופה דיו, שהיו משתמשים בהם כדי ליצור כמה עותקים בהדפסה אחת במכונת כתיבה.

ע"פ תעודת הזהות, שרצה כביכול "להבין אותה". כי קשה היה לו לדמיין, איך היא, שכל כך הרבה שנים נהנתה מהשלטון הסובייטי, תתגלה ככפוית-טובה כל-כך כלפי המפלגה, הממשלה ואישית כלפי החבר ברז'נייב. אחרי שמיצה את כל הטיעונים, הוא החל לדקלם את השיר המפורסם, "מולדת - במה מתחילה". כמעט כולו - חוץ מהבית האחרון. אך קריינה ידעה את השיר בעל-פה והיא סיימה את השיחה בהשלמת הבית האחרון של השיר:

ואולי מתחילה המולדת
בשיר ערש ששרה האם
ובמה שלנצח נשמורה
בכל אתגרים-שהם...

קריינה הייתה בעלת כל התכונות החיוביות המיוחסות ל"מין החזק".
מאוחר יותר תִּסְוּוּג החקירה את כל אלה שהיו קשורים למשפט שלנו לשלושה סוגים:
נאשמים, עדים וקריינה שור.

* * *

עבר חודש ימים מאז קבלת המזוודה הראשונה, והיא עדיין הייתה מונחת, ומנעוליה היו חסומים במסמרים. הרביעייה שלנו דרשה לדחות את הפתיחה. שלושה מתוך הרביעייה האחרת רצו להפיץ את החומר מייד. וולאדיק מוהילבר, כדרכו, שאף למצוא פשרה. רק התפרצות מלחמת ששת הימים וההתרגשות שהולידה, הובילו לפתיחת מנעולי המזוודה, ו"אקסודוס" השתלב להפליא בשמחת הניצחון.

למה התעקשה הרביעייה שלנו? הייתה לכך סיבה רצינית ביותר. עוד בראשית 1967 העליתי באסיפת הארגון הצעה. עיקרה היה:

לחבר מכתב מנומק ורגשי בשני נושאים. הראשון - על ההתבוללות המלאכותית של המיעוט היהודי בברה"מ וחסולה למעשה של התרבות היהודית. השני - על ההפרה על-ידי ברה"מ של הצהרת זכויות האדם משנת 1948, המקנה לנו זכות יציאה חופשית לישראל. את המכתב הזה נעביר לחו"ל ונפרסם, אך לא בעילום-שם, כל אחד מאיתנו יחתום בגלוי על המכתב ויציין את כתובתו ומקום-עבודתו. באותו הזמן נשגר את המכתב ליעדו הרשמי - הקרמלין.

רעיון זה הלם במוחי בזמן שהילכתי ליד המוזיאון הרוסי. הוא נראה לי בלתי-צפוי ומוצלח. חלקתי אותו עם סולומון, גרישה ורודיק ברוד, כלומר עם כל הרביעייה שלנו, והם תמכו בי מיד. אז הצעתי את הרעיון הזה לשמינייה כולה. סבור הייתי שפנייתנו הגלויה, שלא בעילום שם - תמשוך את תשומת הלב הבינלאומית, שכן כך יישמע לא סתם קולה האלמוני של יהדות הדממה, אלא קולם הגלוי של צעירים יהודים לא אלמונים, החברים בקומסומול⁸⁰. באופן כזה נחשוף בפני העולם בבת-אחת את שתי הבעיות שבגללן הוקם לפני חודשים מספר הארגון שלנו.

החידוש שבצורת פעולתנו יכבול את הצמרת הסובייטית בידיה וברגליה, ויגדיל את הסיכוי, לא רק לגרור את הבעיה היהודית לזירה הבינלאומית, אלא גם לזכות ב"גירוש" מברה"מ. שיקול נוסף היה כי ציון שמות המשפחה שלנו והכתובות יגן עלינו בפני רדיפות ויהווה סוג של הגנה.

ניסוח המכתב הוטל עלי. גרישה וורטליב, תומך נלהב ברעיון, חיבר נוסח שני. לאחר שבוע הקראתי לְחַבְרָה את נוסח המכתב שלי. הוא השתרע על מחברת שלמה: כשהתחלתי לכתוב, לא יכולתי להפסיק.

המכתב הסתיים בתביעה לקיים את הצהרת זכויות האדם, ולהרשות לכל היהודים הסובייטים הרוצים בכך לעלות לישראל. המכתב נוסח באופן זהיר ונגע רק בפן היהודי בחיי ברה"מ.

המכתב התחיל בפסקה המהללת את הפיכת אוקטובר 1917, שבכנות רבה כיניתי בשם "מהפכת אוקטובר הסוציאליסטית הגדולה" ששחררה את העם היהודי מתחום-המושב ומהגבלת אחוז היהודים המתקבלים לאוניברסיטאות. מישהו ממאזיני עשה פרצוף; הוא הקדים אותי בהתנערות מהאקסיומות. באופן כללי התקבל מכתבי כבסיס. גרישה וורטליב הוסיף בו, לבקשת הַחֲבֵרָה, כמה מחשבות ממכתבו, המכתב היה מוכן לצאת לדרכו למערב. המכתב היה מוכן שנתיים לפני שמכתבם של 18 משפחות יהודי גרוזיה, שנמסר על-ידי ממשלת ישראל לאו"ם, קרע את השתיקה שהקיפה את יהודי ברה"מ, וזמן רב לפני שיאשה קאזאקוב⁸¹, שפעל באותו האופן, השיג "גירוש" ממוסקבה, ולא למזרח הרחוק, אלא למזרח הקרוב לליבנו. המכתב שלנו היה מוכן זמן רב לפני שכתבת מכתבים גלויים הפכה לשגרה והפסיקה לרגש מישהו. בארגוננו הוקמה במאי 1970 קבוצה בשם "עלייה" שעסקה בהכנתם

⁸⁰ תנועת הצעירים של המפלגה הקומוניסטית

⁸¹ סטודנט שהשיג "גירוש" מברה"מ הודות להתנהגותו האמיצה והגלויה. מאוחר יותר היה מנהל "הנתיב".

וכתיבתם של מכתבים גלויים לחו"ל בנושא העלייה לישראל. בראשה עמד לסל קמינסקי שנכנס לוועד במאי 1970 במקום סולומון דרייזנר. אבל רעיון שליחת המכתב בזמן ההוא, תחילת 1967, היה חלוצי. עכשיו, בשנת 1970, לא יכלה כל קבוצת "עלייה" להגיע לאותה תוצאה אליה יכול היה להוביל, לפי דעתי, אותו מכתב, לו היה נשלח באביב 1967.

אך המכתב לא יצא. ארגונו לא היה יחידה צבאית. מעולם לא היה לנו מפקד, הייתה דמוקרטיה על כל יתרונותיה וחסרונותיה. מה שנראה ברור בעיני חלק מאתנו, נראה מפוקפק בעיני אחרים. הרביעייה השנייה הציעה לנצל את המכתב רק בתור מגן. כלומר: רק כאשר תאיים עלינו סכנת מעצר בגלל פעילותנו השוטפת, נפרסם את המכתב בחתימותינו ועל-ידי כך אולי נמנע את המעצר. כך הפכו את המכתב מאמצעי מאבק אקטיבי נגד התבוללות ובעד יציאה חופשית, לאמצעי הגנה עצמית.

הרביעייה שלנו לא יכלה להסכים לכך, והוחלט לשאול לדעתה של ישראל. היה זה באביב 1967, וזו הייתה הפעם הראשונה שהפנינו שאלה לישראל. הפעם הראשונה, אך לא האחרונה. הפעם השנייה תהיה באפריל 1970, כחודש וחצי לפני שהארגון נחרב. אז נקבל תשובה... אך בפעם הראשונה – לא.

ובכן, החלטנו לשאול לדעתה של ישראל. אך קל להחליט, ואיך לבצע? כמה פעמים ניסינו ליצור קשר עם איזה שהוא ארגון בישראל, המתעניין ביהודי ברה"מ! תיירים היו מגיעים ואחר כך עוזבים, ואין קול ואין עונה. פעם אחת הצלחתי לשוחח עם חבר המשלחת הישראלית שליוותה את שר-העבודה יגאל אלון. על חזהו התנוסס תג עם שמו: "אפרת". הוא היה חבר קיבוץ עין-השופט. אך גם מר "אפרת" נעלם כאילו טבע, קשר לא נוצר.

הרביעייה שלנו חשבה שצריך לקבל תשובה מישראל. הנחנו שאם נתחיל לחלק את תכולת המזוודה ו"נתרסק", לא נספיק להשתמש במכתב ונפסיד נשק יעיל בהרבה מכל מה שמונח במזוודה. בגלל זה התעכבה פתיחת המזוודה.

מלחמת ששת הימים פתרה את הבעיה. אחינו נלחמו בסיני, ואנחנו ישבנו בחיבוק-ידיים. לחכות עוד לא היינו מסוגלים: המזוודה נפתחה. אך פרשת המכתב, שמעתה נקרא "המכתב-המגן", לא הסתיימה.

פתאום, באביב 1969 קיבלו קבוצת ציונים פעילים מריגה היתר יציאה. אחד מהם, יוסף חורול, מפעילי הציונים-הרביזיוניסטים בריגה, שבדירתו ראיתי לראשונה תמונת-דיוקן גדולה של זאב ז'בוטינסקי תלויה בגלוי על הקיר. יוסף לקח איתו את מכתב המגן שלנו, אך ללא חתימות. ליתר בטחון החלטנו לשלוח את רשימת החתימות במכתב נפרד. אם יקבל יוסף גלויה

מברה"מ ובה יופיע המשפט "דורה ילדה תאומים", יהיה עליו לפרסם את המכתב עם החתימות.

כעבור חודש עזב את ריגה עוד מכר שלנו, גם הוא יוסף, גם הוא רוויזיוניסט⁸², גם הוא בעל ניסיון במחנות, אך לא במשך 5 שנים כיוסף חורול, אלא במשך עשר שנים, ובנוסף לכך הגליה לסיביר לעשר שנים נוספות. התכוונתי להיפרד מיוסף ינקלביץ' במוסקבה, והחלטנו לשלוח איתו את רשימת החותמים. ברגע האחרון, בניגוד לדעתי, הטילו על גרישה וורטליב להצפין את רשימת החתימות. ביום המחרת קיבלתי דף כפול ממחברת. פתחתי את הדף וכמעט התעלפתי. שני העמודים הפנימיים היו מנומרים בצפיפות בספרות.

בסרטים על מרגלים, היו אנשי הקג"ב תופסים תמיד את המרגלים דווקא עם צופן שכזה. אפילו במשך כל הדרך למוסקבה, לא הצלחתי להמציא שום הסבר הגיוני לדף הצופן למקרה שפתאום יעצרו אותי. כשהראיתי בנמל התעופה הבינלאומי במוסקווה את הצופן ליוסף, הוא החוויר. "אם הדבר הכרחי אקח את זה, הוא אמר, - אבל אתה מבין בעצמך..." כן, אני מבין אותו, את הבית"רי הוותיק, ש"בילה" שש-עשרה שנה במחנות המעצר ובגלות באוקראינה ובסיביר, וחי בזכות החלום על ישראל. עכשיו ה"התחכמות" שלנו יכולה להרוס הכל. בעוד שעתיים הוא ימצא את עצמו בארמון שְנָאו שבוינה⁸³, או בבניין הקג"ב בלוביאנקה... הייתה לו סיבה טובה להחוויר. רצתי מהר לשירותים וחזרתי רגוע בלי "הנייר". את כל שבעה-עשר השמות ושמות-המשפחה זכרתי בעל-פה בסדר אלפביתי. לזכור את המקצועות - היה קל - כמעט כולם מהנדסים. על שנות הלידה ועל הכתובות לא תהיה ברירה אלא לוותר - עד להמראת המטוס נשאר פחות מדי זמן.

למזלנו, ליוסף היה צרור גדול של תצלומים - הם נעשו בריגה, בזמן מסיבות הפרידה. חיפשתי תצלום בו מופיעים שבעה-עשר גברים, לא מצאתי. אבל יש שני תצלומים, באחד אחד-עשר גברים, ובשני - שישה. עכשיו נותר לרשום בגב התצלום משהו כמו "מזכרת ליוסף ביום הפרידה בריגה. בשורה הראשונה משמאל לימין..." ולרשום את כולם בסדר אלפביתי. יש גם נשים בתצלומים, אותן אפשר לכנות בכל שם - ברשימה שלנו אין נשים.

הדבר היחיד שיוסף מסוגל לעשות עכשיו הוא - לקחת את התצלומים. לזכור עוד משהו בע"פ - איננו מסוגל. שפע בקשות קטנות של המלווים, ההסדרים הנדרשים, והמתח הנפשי מתישים אותו לגמרי.

⁸² חבר בתנועת "בית"ר"
⁸³ תחנת בינים בדרך לישראל

-דבר עם סימה, - הוא מצביע על בתו.

סימה בת 13, אך היא בוגרת לגילה, היא נולדה בזמן הגלות ליד חוג הקוטב הצפוני, מהירת תפיסה מגיל צעיר, וקיימת בינינו הבנה הדדית. יום אחד בחשמלית בריגה כשהתחלתי לספר למשפחת ינקלביץ' בדיחות בידיש, סימה, שידיש הייתה לה שפת-אם, כמעט נפלה החוצה מהקרונן מרוב צחוק - היידיש שלי הייתה גרועה מאוד. למען האמת, גם החשמלית במקום זה פנתה פניה חדה.

סימוצ'קה, הקשיבי וזכרי, בווינה תגידי לאבא: השני - רופא, החמישי - משפטן, השלושה-עשר - חשמלאי, החמישה-עשר - אגרונום, כל השאר - מהנדסים. תזכרי?
סימה לוחשת לעצמה. אחר-כך היא משיבה: "כן".

טיפות היין האחרונות נגמרו. אנחנו קמים. נשיקות אחרונות, יוסף, גיטה, סימה והוריה של גיטה עולים במדרגות. לנו כבר לא נותנים להמשיך איתם. כאן הגבול בין "החיים" ו"המתים".
ברגע האחרון יורדת סימה בריצה מהמדרגות ולוחשת לי באוזן: "השני - רופא, החמישי - משפטן, השלושה-עשר - חשמלאי, החמישה-עשר - אגרונום".

-כל הכבוד, דרך צלחה!

המטוס ממריא אל-על ולמערב. קשה אפילו לתאר שבעוד יום-יומיים הם יהיו בבית. ומה מחכה לנו ביום הבא? בשנה הבאה?

לרינה מְסֻלָּקוּבסקָאָה, שהיתה תלמידה באולפן שלנו, ואחר-כך לימדה "תולדות עם ישראל" באולפן אחר, הסברתי מה צריך לכתוב בגלויה אם יתחילו המעצרים.
האם ילדה דורה תאומים— איני יודע עד היום.

פרק אחד עשר - כמה מלים על סשה בלאנק

היו ימי חול, היו חגים. היתה שמחה בלב וגם עצבות. וגם בשעת שמחה וגם בשעת צער היינו הולכים ל"מועדון היהודי", כלומר לדירתו של אשר בלאנק, שקראנו לו פשוט "סשה". סשה חי לבד, ודירתו שימשה בעת ובעונה אחת גם מועדון, גם מסעדה יהודית וגם אכסניה יהודית; והוא גם יועץ, גם מנחם, וגם רופא.

אצלנו השלטון הסוביטי, "אין דָרְעֶרד אָן אורט!"⁸⁴ - אתה יועץ לי, ואני יועץ לך, המועצה מבקרת אותנו וברית המועצות שולטת על כולם - היה אומר, משהאזין לדברי אורחו, ומוזג בכוסיות משהו בשביל לשמוח.

הוא חי לבד, אך מעולם לא היה בודד. אל דירתו נהרו האנשים, כאל המאוזוליאום⁸⁵ (של לנין), יומם ולילה. יום אחד באו אלי ואל אוה אורחים מעיר אחרת. סידרנו להם לינה בדירתנו, ואילו אנחנו יצאנו לחפש לנו לינה במקום אחר. הלכתי, כמובן, אל סשה, מה גם שהוא התגורר בסמוך אלינו, מצידו השני של שדה שומם.

הגעתי בחצות, אך הדירה הייתה הומה מרוב אדם ושיחות. סשה, כמו תמיד, התרוצץ מהמטבח לחדר, כשהוא מכבד, מוזג, משוחח בבת-אחת עם כמה אורחים וגם בטלפון, שוטף כלים ומשנן תוך כדי כך מלים חדשות בעברית.

מקלט הרדיו השמיע קולו, בטלוויזיה ריצדו תמונות, דלת-הכניסה נפתחה ונטרקה בלי הרף. והשעה כבר הייתה אחת אחרי חצות. נתתי מבט עגום בסשה: מחר בבוקר עלי ללכת לעבודה במפעל, ואילו הוא — יש לו שני מקומות-עבודה, וגם תורנות-ערב בפילהרמונית, שם עבד בהתנדבות, כדי לא להתנתק מעולם המוסיקה. הוא פרש ידיו: "חכה, אין ברירה..."

בשעה שתים אחר חצות התפזרו האורחים, הטלפונים חדלו מלהשתולל. סשה סידר לנו בזריזות מצעים, ושכבנו לישון. העיר אותי צלצול בדלת, ושעה ארוכה לא יכולתי לתפוס היכן אני ולמה אני כאן. סשה כבר פתח את הדלת, מפהק להנאתו, והנה וולאדיק מוהילבר. וולאדיק נסע לנמל-התעופה. עד לטיסה נותרו עוד שעתיים, לכן קפץ וולאדיק לסשה בדרך אגב, לברר משהו. הודלק האור. הצצתי בשעון המעורר: השעה שלוש וחצי - לא ישנו אפילו שעה וחצי. בערך בחמש הלך לו וולאדיק, בשש בקע צלצול הטלפון הראשון. בבוקר הרגשתי את עצמי סחוט, בקושי נגררתי עד למעבדת המפעל. התגנבתי לחדרון צדדי, הסתגרתי שם וישנתי

⁸⁴ ביידיש: מקומו מתחת לאדמה

⁸⁵ בנין הקבורה

שעתיים לקול הרעש החדגוני של כן הניסוי, ואילו סשה קם רענן, האכיל אותנו, הספיק לשטוף את הכלים והלך לעבודה כשהוא מנופף במקל-ההליכה שלו. לגביו היה זה לילה רגיל, לא יותר טוב ולא יותר רע מלילות אחרים.

אורח החיים שניהל סשה בלאנק עלול היה למוטט אפילו את שור-הבר. ואילו הוא היה אדם בשר ודם, ואף נכה ממלחמת-העולם השנייה. בעת הסתערות חורפית פרועה בצפון קווקז איבד עוזר המפקד לענייני הקומסומוול⁸⁶ של הגדוד, אלכסנדר בלאנק, חלק מרגלו וחלק מהאשליות הקומסומווליות שלו. וכך מצא את עצמו בגיל 18 נכה לכל ימי חייו, עם רגל וחצי ולב הפועם או מפסיק לפי רצונו.

- תגיד סשה, היינו שואלים אותו, איך זה, בכלל, נשארתי בחיים עם לב כזה?

- הרי זה פשוט מאוד. הרופאים עשו טעות, אילו היו מטפלים בי לפי הכללים, כבר מזמן

הייתי נמצא שם - היה אומר בחיך, ודופק באדמה במקל ההליכה שלו.

ב-1969 הגיש סשה את מסמכי הבקשה להיתר יציאה. לפני כן היה עליו להיפרד

מהאוואנגארד⁸⁷ של מעמד הפועלים. כדי להתקבל למפלגה בשנת 1942, די היה אם רשמת

מלים מספר על גבי פיסת-נייר, כשאתה נמצא בחפירה מושלגת בחזית. כדי לצאת מהמפלגה

בשנת 1969, כשעדיין לא החלה העלייה, היה עליך להיות חכם כמו שלמה המלך.

באסיפת המפלגה "הודה" סשה "בכנות" בכך שהוא מרגיש את עצמו בלתי-ראוי להיות חבר

במפלגתו הנשגבת של לנין, מפני ש"הרעל הדתי" מחלחל בו יותר ויותר, והדבר הגיע עד כדי כך

שהוא התחיל לעשות ברית-מילה. לזעם של האסיפה לא היה גבול: חברי-המפלגה אשר מל

תינוקות ומתעתד לנסוע לישראל - אין לו מקום במפלגה. האסיפה הצביעה פה אחד: לגרש

אותו מהמפלגה. היו כאלה שדרשו למסור את הטיפול בעניין לבית-הדין, באשמת בגידה

במולדת, אך המעשה נעשה, ובצבץ סיכוי קטן ליציאה מברית-המועצות.

לפני אותו זמן שבו סשה הפך להיות בלתי-מפלגתי, "התגלתה" "אחות" שלו בישראל. זו

המטירה עליו מכתבים, והוא היה שולח לה מברקים. צץ צורך דחוף באיחוד המשפחה: הם

ממש לא יכלו לחיות זה בלעדי זה. אך באוביי"ר⁸⁸ רק חייכו: "שמע נא, בלאנק, היית בן שנתיים

⁸⁶קומסומוול - קבוצת נוער של התנועה הקומוניסטית שנמצאת בתוך הגדוד

⁸⁷החלוץ לפני המחנה, כלומר המפלגה הקומוניסטית

⁸⁸ראשי תיבות: מדור האשרות וההרשמה. זו הערכאה המופקדת על מתן היתרי-יציאה.

כאשר... מה שמה שם?... אחותך... עזבה את ברה"מ. כאן יש לך הרבה אחים ואחיות שעמהם יחד גדלת והתחנכת? מה פתאום אהבה מוזרה זו דווקא לאחות ההיא, הישראלית?
- הלב, אין גוזרים עליו, הוא יודע את מי לאהוב ואת מי לא לאהוב, - השיב סשה.
הוא קיבל היתר יציאה. הלא מישהו צריך לקבל אישור יציאה, כדי שכל העולם יראה :
בבקשה, אותם חריגים בודדים שאינם רוצים לחיות בברה"מ רשאים בשקט לעזוב ולנסוע לישראל. וגם מדור הגימלאים של משרד הבטחון יחסוך משהו.

בלנינגרד החלו לחגוג את האירוע. לא היה כמעט יהודי אחד בעיר - יהודי לא רק לפי תעודת-הזהות שלו, אלא ברוחו - שלא הכיר את סשה. כמובן, עצוב קצת שסשה שלנו נוטש אותנו. אולם אנחנו שמחים שהסנונית הראשונה, גם אם איננה מביאה את האביב, פרשה כנפיה ועפה, לאחר "שהות חורף" ארוכה מדי, למולדת.
עלה לישראל הראשון מחברי ארגוננו. עתה היינו בטוחים כי יידעו עלינו, ואולי גם יעזרו לנו.

פרק שנים עשר - פעילות ציונית

סולומון וולאדיק נסעו למוסקבה להיפרד מסשה. כשחזרו, סיפרו בישיבת הוועד כי כמעט כל ציוני רוסיה התכנסו במוסקבה להיפרד מסשה בלאנק. ועוד סיפרו כי במוסקבה נוסד וק"ק, ועדת־יאום כלל ארצי. מעתה יתאמו הקבוצות הציוניות במוסקבה, לנינגרד, ריגה, קייב וטְביליסי את פעולתן. במוסקבה לא הוקם ארגון ציוני אחיד. אפילו בשאלת המבנה הארגוני של התנועה הציונית למקומותיה נתגלעו מיד חילוקי־דעות. לנינגרד וקייב הציעו מבנה ארגוני של תנועה המבוססת על היררכיה ומשמעת תנועתית. שאר הקבוצות חשבו שאין שום צורך בכך. בשאלה זו לא שיכנע שום צד את הצד השני. לעומת זאת, בשאלות רבות אחרות הגיעו כולם למכנה משותף. כעבור זמן מה החליטו להוציא כתב-עט בדפוס, "עיתון". (אגב, במוסקבה התחילה קבוצתו של בוריס שלאיינן להוציא אף היא כתב-עת, "אקסודוס", שבו היו מתפרסמים מכתבים גלויים בשאלות העלייה.)

ועד-התיאום לא היה מוסד שפועל בקביעות, ושיושב במקום קבוע. בכל ישיבה של הוועד היו מטילים על אחת מחמש הערים לארגן את הישיבה הבאה. הנציגים שישתתפו במפגש זה - הם גם מהווים את הוועד באותו פרק-זמן. לאחר הועידה במוסקבה באוגוסט 1969, תארח את הפגישה הבאה "רומה" (ריגה) בנובמבר 1969, אחרי-כן. בפברואר 1970 "קוסטיה" (קייב) ולבסוף, ביוני 1970 - לניה (לנינגרד). בפגישה האחרונה בלנינגרד, ב־13-14 ביוני, צורפו כחברים עם זכויות מלאות בוועד-התיאום הקבוצות הציוניות של מינסק, וילנה וקישניוב. היה זה יום אחד לפני ה־15 ביוני...

הקמת ועד התיאום הייתה שלב התקדמות, זינוק של ממש בתנועה. הטרקטור הציוני חרש ופילח והשיב לחיים את השכבות היהודיות המאובנות. והן התחילו לנוע. תיאום הפעילות של הקבוצות הציוניות הטעין את הקבוצות המקומיות במרץ חדש. עצם הידיעה כי אי־שם בטְביליסי או קישניוב הרחוקות יש מי שמסכן את נפשו בשם אותם האידיאלים עצמם, יש מי שהולך באותו נתיב עצמו - חיממה את הלב ונתנה עידוד. אך בנוסף לכל זה, יצר התיאום גם תוצאות של ממש. חדלנו "להתבשל במיץ של עצמנו". כל חבר של וועד התיאום התחיל לייצא ולייבא רעיונות.

בשלהי 1969 הגיע מריגה הפרויקט "פושקין". שם-צופן זה, משעשע במקצת, ניתן לרעיון של איסוף מידע והוצאת ספר על תופעות האנטישמיות הממלכתית בברית המועצות. אף כי מוזר הדבר, פרויקט זה התבטל אט-אט, וכלל לא משום שלא היו תופעות כאלו. רק בתיאוריה אפשר היה לפגוש בברית המועצות יהודי שלא נתקל מימיו באנטישמיות. ואם גם נמצאו

"מקרים" נדירים שטענו כי לא הבחינו באנטישמיות, אין זה אומר שהם לא נתקלו בה, משום שבין שני המושגים האלה: "להיתקל" ו"להבחין" קיים אותו ההבדל שבין "לשמוע" ו"להקשיב". כאשר מישהו אומר שהוא לא "הבחין" באנטישמיות בברית המועצות, נזכר אני מיד בדמויות של חיילים צעירים יהודים בחיל-המשלוח האמריקאי לאירופה בימי מלחמת-העולם השניה: אקרמן ופיין. זכורה לי דמותו של נוח אקרמן הקטן, רפה-הכוח ועז-הרוח, שהיה מהלך כשכמה משיניו חסרות, וכשעינו חבוטה ונפוחה ממכת אגרוף זר, דווקא משום שהוא "נתקל" באנטישמיות ו"הבחין" בה, והגיב על כל פגיעה ברגש הכבוד הלאומי היהודי, בין שפגעו בו אישית ובין שפגעו במישהו אחר. וזכורה לי דמותו של פיין הגברתן ששירת באותה פלוגה שבה השרת נוח, החזק מכל חיילי פלוגתו, שאף הוא "נתקל" באנטישמיות ממש כמו נוח, אך לא "הבחין" בה. היו לו שרירים אדירים, עור של שור, שמתחתיו פעלה תמיד בקצב קבוע משאבת מחזור הדם, ואוזניים ששמעו הכול, אך קלטו רק מה שהוא רצה לשמוע. "במחלת-פיין" זו, שהסופר אירווינג שאו תיאר אותה בספרו "כפירי-אריות", חולים יהודים בכל היבשות.

הפרוייקט "פושקין" גסס ומת מסיבות אתיות. לא ראינו את עצמנו רשאים לפרסם תופעות של אפליה נגד יהודים, ללא הסכמתם של היהודים הנוגעים בדבר, שכן זה עלול היה, כמעט בודאות, להזיק להמשך "חייהם השקטים". ואין צורך לומר שרבים מהם היו מסרבים לאשר עובדות אלו.

* * *

בפתח הזאג"ס⁸⁹ ישבה צעירה יהודיה ותינוק בזרועותיה. פניה הביעו ייאוש. מכרה שעברה על-פניה, פנתה אליה:

- מה העניינים? למה את מודאגת כל-כך?

- הנה, נולד לי בן ואינני יודעת מה עלי לעשות: לרשום אותו קשיש בשנתיים או צעיר בשנתיים...

- נסי לרשום אותו לפי גילו האמיתי.

- אוי, על זה לא חשבתי משום-מה, - שמחה האשה ורצה פנימה.

⁸⁹ זאג"ס — ראשי-תיבות: משרד הרישום של עובדות אזרחיות. כגון נישואים, וגירושים וכר'.

בבדיחה זו אני נזכר בקשר למפקד האוכלוסין בברה"מ 1969. צפוי היה מפקד אוכלוסין, ואנחנו לא ידענו בעד מה לנהל תעמולה... היאך להשיב לשאלה שבשאלון: "מהי שפת-האם שלך?" להשיב השפה היהודית?... אך אם רבים מדי ירשמו ששפת-האם שלהם היא השפה היהודית, זה עלול להתפרש כתוצאה של קיום חיים תרבותיים לאומיים כלשהם בברה"מ. להשיב השפה הרוסית?... אך אם רבים מדי ירשמו ששפת-האם שלהם רוסית, זה עלול להתפרש כתוצאה של התבוללות ללא כפיה. אם כן, מה עדיף? בשנתיים יותר או בשנתיים פחות...

והנה הובאה מריגה חוברת תעמולה: "שפת-האם שלך", שהציעה לכל יהודי הדבק בלאומיותו להשיב, בין שזה מתאים למציאות ובין שאינו מתאים, כי שפת-האם היא השפה היהודית.

איני סבור שתעמולה בנושא זה עשויה הייתה להשפיע במידה ניכרת על תוצאות המפקד האמור. כ־20% מכלל היהודים שנשאלו הצביעו על השפה היהודית כשפת-האם שלהם. אם נקודת-המוצא שלנו תהיה שהתומכים בשתי נקודות-ההשקפה שהוצגו למעלה ניטרלו במידה מסוימת אלה את אלה, הרי שתוצאה זו, כפי הנראה, קרובה לאמת: כל יהודי חמישי עדיין לא שכח את שפת ילדותו. אך זה לא העניין. כאשר ינועו השיירות, יהיו בהן רבים, שלשאלה "מהי שפת-האם שלך?" שבשאלון 1969: השיבו ביושר: "רוסית". מסתבר שאפשר לדבר ב"שפת-האם הרוסית" ועם זאת להישאר יהודי.

* * *

אחת מהתוצאות של תיאום הפעילות הציונית הייתה היוזמה לארגן מחנה קיץ כלל-ארצי לנוער היהודי. את הרעיון הזה הגשימה קבוצה אוטונומית של ארגונו בקישיניוב, בסיוע טכני שלנו. חבר הוועד האחראי לארגון המחנה היה טוליה גולפלד.

אהרן וולושין, סשה הלפרין, קריק קיז'נר, שמעון לויט ולזאר טרכטנברג הצטרפו לארגון מחנה הקיץ כאשר התקרבו לסיום הטכניון הלנינגרדי יחד עם טוליה גולפלד. כשחזרו לקישיניוב, ודיפלומות של מהנדסים בידיהם, הקימו שם תא אוטונומי של הארגון הלנינגרדי וקיימו אתנו קשר הדוק דרך טוליה.

לפני שובם לקישיניוב אירגן וולאדיק מוהילבר לבני החבורה הזאת קורס אינטנסיבי בעברית, כדי שיוכלו ללמד עברית באולפנים של מולדאביה. במשך עשרה ימים, עשר שעות בכל יום, חבר אגודות הסופרים אברהם אלינסון (בלוב) ווולאדק לימדו את הצעירים עברית. תכנית הלימודים הייתה מלאה וגדושה. היא כללה, בין השאר, פרקים מהתנ"ך על יוסף ואחיו, שיעורי דקדוק, קטעים מ"יבגני אוניגין" בתרגום אברהם שלונסקי, וגם תרגומו לשירו של

סימנוב "את חכי לי ואחזור", משלי קרילוב בתרגומו המבריק של חנניה רייכמן וכן ספר "פתגמים ומכתמים" שלו. וכמובן – המון תרגילים. בהפסקות אכלו בחיפזון, ושרו שירים ישראלים. בסוף הלימודים, אברהם נתן כמתנה לכל אחד הצעירים ספר בעברית מהספריה הפרטית שלו, כשהוא בוחר ספרים שיש להם מקביל ברוסית, כדי שהצעירים בקישיניוב יוכלו להמשיך את הלימודים באופן עצמאי.

הקורם הסתיים. הבחינות עברו בהצלחה. בערב הסיום כולם חלמו על פגישה "בבית". חלומות אלה עתידים להתגשם, אך גם דרכם של הקישיניובאים לישראל עתידה לעבור דרך המחנות במורדוביה.

התחילו עוד בחורף בהכנות להקמת מחנה-הקיץ. לקראת הקיץ, עונת הפגרה של הסטודנטים והחופשות של הפועלים, צריך היה להכין את מחנה-האווהלים לקליטת כמה מאות איש בכמה משמרות. בשנה הראשונה – אולי יהיו פחות. "צוי-קריאה בעל-פה" נמסרו לכל הערים שהיה לנו ולקישיניובאים קשר אתן. נבחר מקום על חוף הדניסטר, הוסדרו שאלות של חיי יום-יום, התזונה, המאהל, ספרי-הלימוד לעברית וספרי-העזר למקצוע ההסטוריה. באמצע יוני התחילה המשמרת הראשונה. כבר יצאו בטיסה מלנינגרד לקישיניוב המורים והסטודנטים הראשונים.

חבר הוועד הלנינגרדי לב גמון עתיד היה ללמד עברית במשמרת הראשונה. הוא יצא לפגרה יחד עם אשתו ושני ילדיהם הקטנים. מאחר שרק עכשיו התחילו להקים את המחנה, ועדיין לא ניגשו ללימודים עצמם, החליטו ליובה ואשתו לבלות ימים מספר באודיסה. הם שכרו חדר, השכיבו את הילדים לישון. ליובה לקח גיגית ויצא לחצר לרחוץ את רגליו לפני השינה. אך הוא הספיק לרחוץ רק רגל אחת. אסרו אותו בטרם הספיק להכניס לגיגית את רגלו השניה...

בעיית ההפצה של הספרות היא כפולה: מה להפיץ ואיך להפיץ... הוועדה לעריכה ולהוצאה-לאור עסקה רק בחלק הראשון של הבעיה. והשאלה איך להפיץ - התעוררה החל מצעדיו הראשונים של הארגון.

לנוכח השיטפון של עלילות השווא על ישראל, הציונות וההיסטוריה היהודית, כיצד להציג הסברה נגדית יעילה די הצורך? כמה אנשים עשויים להספיק לקרוא עשרים ואחד עותקים של "אקסודוס" תוך שנה אחת? בממוצע מאתיים איש. והלא בלנינגרד עצמה נמצאים כמאתיים אלף יהודים, ובתוכם כמה רבבות צעירים, שעדיין לא שקעו במצולת אורח החיים החומרני, שעודם מסוגלים לקלוט אידיאות ולהלחם למען. מתי יגיעו אליהם שיריו של ביאליק ושל

מ"ד, הפיליטונים של ז'בוטינסקי, "אקסודוס"? האם יגיע אליהם השיר "בעיר ההרגה", שבכוחו להרתיח את הדם בעורקיהם? במחזור הרגיל יתארך הדבר לאין סוף.

עליכן טיפחנו, החל מהחודשים הראשונים לקיומנו, את רעיון ההפצה ההמונית של עלונים בעת התקהלויות המוניות. פעמיים בשנה יוצאת לנינגרד לרחובות, וכנהר איתנים זורמת ההפגנה דרך כיכר-הארמון. המפגינים כבר אדישים לסיסמאות ולקריאות הנשפכות עליהם מהרמקולים בבמות. במפעל שלנו נתנו יום חופשה למי שהסכים לשאת את הדגל האדום לאורך כמה מאות מטרים בעת ההפגנה. ההצעה הזאת ניתנה לנכדים של אותם סבים עצמם שחוללו את מהפכת 1917 ללא שום ימי חופשה.

אך לנינגרד איננה ריו-דה-ז'אניירו. לא נערכים בה קרנבלים רעשניים, והאנשים זקוקים לפורקן. נעים להתנתק ניתוק גמור מההבלים המשעממים היומיומיים, ללבוש ז'קט חדש וחולצה לבנה ולצעוד בעיר המקושטת בצורה חגיגית לקול צלילי המוסיקה, לקנות כדורים-פורחים יפים לבת, שכמעט אינך רואה אותה בימי חול, ולך-עצמך בירה ודג מעושן (אם יתמזל מזלך). והצרחות שצורח שם השמן הממושקף מהבמה - הלא הן עניינו הפרטי בלבד. הוא עצמו שואג את הסיסמה התורנית, והוא עצמו מלווה אותה בהידד ובתרועה - והכיכר שותקת פה אחד. כבר מזמן איש אינו מתרגש ממנו. אולי רק לאיזו קריאה מקומית, מסוג "יחי הקולקטיב המהולל של הטכניון לתזונה ציבורית" עשויים להיענות כמה בעלי-התלהבות מהטור של הטכניון שעובר בזה הרגע על-פני הבמה.

אפילו מאה עלונים שיפוזרו מעל כיכר-הארמון בשעת הפגנת האחד במאי או השבעה בנובמבר עשויים להסעיר לזמן רב את העיר כולה, ולפחות את המטרות הישירות שלנו - יהודי לנינגרד. הנוער העברי יראה בעליל כי בעיר קיים ארגון מחתרתי של נוער ציוני, והדבר ידליק את מי שעודנו מסוגל לבעור.

אך כיצד לעשות זאת? כלום לשלוף בפשטות מבית-השחי צרור עלונים ולפזרו לאויר? זה אפשרי. אך זוהי התאבדות, וגם הבאת חורבן על הארגון. אמנם רבבות אנשים בכיכר, האם יש סיכון גדול שסוכן קג"ב ימצא דווקא בסמוך לך... אכן סיכון גדול. מורה באוניברסיטה מאוקראינה, קוליה בונדאר, הגיע לקייב והצטרף להפגנה בקראשצ'אטיק. בידיו נשא כרזה הדומה בצורתה ובממדיה לכרזות שנשאו לידו עשרות אנשים אחרים. גם הכרזה שלו נפתחה במלים "תחי", אלא שבהמשך היה כתוב "אוקראינה העצמאית". קוליה הספיק לבעור רק כמה עשרות מטרים. לימים אפגוש אותו במחנה המאסר באוראל...

ברור היה שעל העלונים ליפול מלמעלה "כשגל משמיים". אמצעי פיזור אפשרי — טיל. סולומון בנה טיל פשוט. להפעלתו יכולנו להשתמש באבק-שריפה שנשאר אצלי מהתקופה שעסקתי בציד. בניסוי הטיל בקושי הרים את עצמו. ויתרנו על תכנית הטיל.

החלטנו להשתמש בכדורים פורחים הממולאים בגז מיוחד, קל יותר מהאוויר. הללו נמכרים דווקא בעונת החגים. לקראת החג הקרוב קנינו חמישה כדורים, הבאנו הביתה, חיברנו אותם יחד לצרור אחד. הצרור התרומם בזריזות אל התקרה. חיברנו אליו חמישה עמודי-נייר, תחליף לעלונים. הכדורים התרוממו בקושי אל מתחת לתקרה, וכעבור מחצית השעה כבר התנתקו מהתקרה והתחילו לרדת. הגז התנדף במהירות רבה מהכדורים. כשם שאומרת הפרסומת המסחרית הסובייטית: "המוצר הסובייטי יוצא מן הכלל". וכשם שמוסיפים האנטי-סובייטים: "מכלל הנורמאלי". ויתרנו גם על תכנית הכדורים.

אך מדוע דווקא להפיץ את העלונים בכיכר הארמון, מקום שבו, לפי תורת ההסתברות, רק אחד מעשרים מפגינים הוא יהודי? כלום לא פשוט יותר הוא להטיל את העלונים מאשנב גגו של בית-הכנסת בחג שמחת-תורה? שהרי בחצר בית-הכנסת, לפי אותה תיאוריה עצמה, כל אחד הוא יהודי או יהודיה. גם על כך חשבנו. וגם את הרעיון הזה דחינו: לא רצינו להעמיד בסכנה את בית-הכנסת ואת המאמינים.

האולפנים - קבוצות בלתי-רשמיות ללימוד השפה העברית וההיסטוריה היהודית - התגלו כאמצעים הטובים ביותר כדי לפתור בבת אחת כמה בעיות: לרכז את הנוער בקבוצות הנתונות להשפעת הארגון, לעורר בו הכרה לאומית עצמית, להקנות לו ידיעות יסוד בהיסטוריה ובשפה העברית. האולפנים היו הצינורות שדרכם החדירו ללבבות את כאבו של ביאליק וזעמו של ז'בוטינסקי. הם היו בסיס לצוותי ההכשרה הפעילים של הארגון, ואפשרו להכיר את האנשים בתהליך הלמידה. רבים מחברי הארגון החלו את דרכם באולפנים. קהילות יהודיות קטנות, שבהן הגיעו האנשים במשך תקופת הלמידה מזיקה רגשית למדינת ישראל להפנמת ההכרח של עליה אישית לארץ - כאלה היו האולפנים.

אילו הקג"ב לא היה מבסס את פעולתו על הטוטאלי: "אחוז - אל תרפה", אילו לא היו מפחידים את עצמם עד מוות בדחליל האיום שהם עצמם המציאו, וכינוהו גם הם בשם "ציונות", היו יכולים לראות הרבה דברים שאינם תואמים את שיגרת החשיבה שלהם. יכלו, למשל, לראות שהציונים האמיתיים, ולא אלה המצוצים מן האצבע, מרחיקים למעשה את החלק התוסס ביותר של הנוער היהודי מהנטייה לבחוש בענינים הפנימיים של רוסיה,

מהנסיונות לשנות את המשטר הקיים, כשהם "החלוץ לפני המחנה" של ההמון הרוסי הפסיבי, ומרתקים אותו אל חזון אחר, משאת-נפש אחרת. כמה גינזבורגים ודניאלים⁹⁰ פוטנציאליים, שעברו את האולפנים, החליטו: דיינו! לא עוד! לא עוד הקרבת עצמנו למען אשרם של האחרים. מי, אם לא אנו, הנוער העברי, יבנה את ביתו הוא, על אדמתו הוא, לפי מסורת עמו-שלו? מי יגן עליו מפני אויביו המרובים? מי יבטיח את עתידם של בנינו, נכדינו, נינינו? מצד שני הציונים בברית המועצות היו, מבחינה אוביקטיבית, בעלי-ברית חזקים ופעילים של תנועת ההתנגדות הליבראלית. עוד בפברואר 1917 קידמו הציונים בברכה את המהפכה שהביאה חירות, שויון הזדמנויות ופלוראליזם רעיוני, וקבעה שלטון המיוסד על "הפרדת רשויות", העניקה דמוקרטיה שכמותה לא ידעה רוסיה מעולם. אך הדמוקרטיה היתה שופעת כל כך, שהמדינה שלא היתה מורגלת אליה לא הצליחה לעכל אותה. באוקטובר התחוללה הפיכת מעיים. רק עתה הבינה רוסיה מהי משמעותו של שלטון-יחיד ללא גבולות. סטאלין, אלוף הטוטליטרים, שיחזר תחילה את האימפריה, ואחרי-כן הרחיב אותה... אם בתקופת מאבק הבולשביקים למען השלטון היתה השאלה העיקרית, "מי ינצח את מי?" הרי עתה היתה השאלה העיקרית "מי יגרש את מי ולאן?".

מאורעות אלה התחוללו בארץ זרה ונכריה, שסערות ההיסטוריה סחפו אותנו לתוכה שלא מרצוננו. כבר נכוינו דיינו בשנת 1917, ורצינו שהבעלים עצמם יחליטו מה טוב להם ומה רע. עם זאת, מעולם לא היינו אדישים לְמָה שמתחולל בכדור הארץ כולו, ועל אחת כמה וכמה לְמָה שקורה מקום שבו יצא גורלנו להיולד בו. לא, לא היה זה סתם סיפור של שלום-עליכם, כאשר כתב על תושבי עיירה יהודית, שבין פוגרום לפוגרום לא עָצְמו את עיניהם בלילות מתוך חרדה... לגורל הבורים הנלחמים בטראנסואל⁹¹.

האולפן הראשון קם בלנינגרד בראשית האביב של שנת 1967, ביוזמתם של דוד צ'רנוגלאז ווולאדיק מוהילבר. הם אירגנו אותו ולימדו בו היסטוריה ועברית בהתאמה. דרך קשרים אישיים הצליחו לשכרו מ"התאגדות-הקיט" בית גדול, ממש על החוף של המפרץ הפיני בפרבר של לנינגרד. בקיץ היו משכירים את הבית כבית קיט לאיזה "בוס" במפלגה, ובשאר הזמן פעל בו האולפן.

⁹⁰ אלכסנדר גינזבורג ויולי דניאל — מן היהודים הבולטים בתנועת ההתנגדות בברית-המועצות.

⁹¹ הכוונה למלחמת בין האנגלים לבורים - המתיישרים ההולנדים בדרום אפריקה

בחדרי הכיתות של האולפן יכלו למצוא מקום לא רק כמה עשרות תלמידי-אולפן, אלא גם בית-ספר כפרי קטן. בנות האולפן היו מכינות תבשילים חמים לארוחת-הצהרים, ובמטבח שהבריק בנקיונו עמדו קופסאות שהכילו קמח, גריסים וסוכר. היתרון שבגודל האולם נשא אתו חסרון אחד גדול. בימי הכפור שרר באולפן קור-כלבים. במוצאי-שבת היו התורנים מסיקים את התנורים בחדרי הכיתות במשך כל הלילה, אך אפילו ליד התנור ממש, יצא הבל מפיהם.

באולפן למדו החברים הראשונים של הארגון ומכרים שלהם - סטודנטים או בוגרים שסיימו זה עתה את לימודיהם. רמת ההוראה באולפן היתה גבוהה למדי, ועם סיום הקורס היו נערכות בחינות.

את האולפן השני אירגנו, סולומון ואנוכי, כחודש וחצי לאחר הראשון. סולומון עסק בענייני משק-הבית, ואילו אני לימדתי עברית. האולפן שלנו נמצא קרוב יותר ללנינגרד מהאולפן הראשון. השכרנו בקתה לא גדולה אצל אדם פרטי, חדר בן 15-20 מטרים מרובעים ומבואה קטנה — זה כל מה שעמד לרשותנו. כשהתכנסו כולם - ישבו צפופים, אך היה חם בכל המובנים. התורנים שלנו היו מקדימים להגיע לפני שאר הסטודנטים ומספיקים להסיק את התנור ולחמם את ה"אלמה מטר"⁹² הצנועה שלנו, כשם שמחממים בקתה כפרית הגונה. ארוחות-צהרים לא היינו מבשלים - כל אחד היה מביא אתו ארוחת-בוקר גדושה, שתספיק גם לאלה שבאו בידים ריקות. בזמן ההפסקה הארוכה היו החבריא משחקים בכדורגל ברחוב החרפי המושלג, והבחורות עורכות את ה"שולחן". וכאשר חזרו הכדורגלנים הרעבים, היו ממשיכים בהתנצחות ליד השולחן. בדיחות, צחוקים, דחקות-אינני זוכר ימים יותר שמחים מימי א' שבילינו ב"אלמה מטר" שלנו.

הידע לא היה העיקר, והרמה האקדמית של האולפן היתה נמוכה מזו של האולפן הראשון. בחורינו שסיימו את האולפן לא הצטיינו בידיעת העברית, אך כמעט כולם הצטרפו לארגון המחותרת הציונית.

יום אחד השתבשו השיעורים באולפן שלנו: זכינו בביקור של ישראלית אמיתית! אמנם - ישראלית לשעבר.

⁹²"אוניברסיטת האם"

כשהגרמנים תקפו את פולין ופרצה מלחמת-העולם השנייה, ברחו שני בחורים יהודים מפולין לברית המועצות. כשפתחו הגרמנים במלחמה בברית המועצות, הצטרפו שניהם לפרטיזנים, נפצעו באותו זמן והועברו לעורף הרוסי. יחד שכבו בבית-חולים צבאי, ואחרי כן נשאו לנשים בחורות רוסיות מקומיות. בסוף המלחמה חזרו עם נשותיהם לפולין, ומשם עלו לישראל.

רק בראשית שנות השישים נפרדו הדרכים של שני הידידים. האחד השתרש בארץ, והבן שלו ושל אותה בחורה בעלת האף הסולד מאורל⁹³, הוא טייס בחיל-האוויר הישראלי. ואילו לשני לא שיחק המזל: הוא חלה בשחפת, והרופאים יעצו לו למצוא מקום קריר יותר מאשר נוף-ים. ב"מועצה המשפחתית" הוחלט לנסוע לפאָרם⁹⁴: אויר קר ויבש, חורשות אורן. לאשתו יש בפאָרם אחים ואחיות, ואלו יעזרו להם להסתדר. וכשתשתפר בריאותו - יוכלו גם לחזור לישראל.

הם ירדו לברית המועצות. בהתחלה היה הכל טוב: הם קיבלו דירה לעצמם בבית חדש בפאָרם, האיגוד המקצועי קידם את פניהם בברכה. אך עד מהרה הסתיים חלקה של הצגת-הראווה והתחילו ימות החול. ראש-המשפחה, חייט מעולה לבגדי-נשים, התפרנס בקושי בקואופרטיב, וצלו של אבחס"ס⁹⁵ ריחף, כל העת מעל לשולחן העבודה שלו - אסור היה לקבל הזמנות מן הצד. רוח-הרפאים ריחפה, אך במציאות ממש היתה תלויה מעל למקום עבודתו תמונת-דיוקנו של "גיבור ברית-המועצות", גמל עבדול נאצר. האם, שכל-כך השתוקקה לקרבתם של אחיה ואחיותיה בפאָרם, לא זכתה אפילו למסור לידיהם מתנות ישראליות: הם סירבו ללבוש חולצות "יהודוניות". את הבת הבכירה פייגה גייסו לקומסומוול, וכעת היא נאלצה לשבת באסיפות משעממות ולהאזין לשקרים על ישראל — ולשתוק⁹⁶. ואפילו סולומונצ'יק הפעוט נגמל רק בקושי מהדיבור העברי, ומתגעגע לנוף המולדת בבת-ים ולים התכול. הם החליטו לחזור לארץ, אך הדרך בין ישראל לרוסיה היתה חד סטרית... במצב כזה מצא וולאדיק מוהילבר את המשפחה, כשנסע לפאָרם לכמה ימים בשליחות. הוא הזמין את פייגה להתארח בלנינגרד.

⁹³ איזור גיאוגרפי הררי בצפון רוסיה

⁹⁴ בירת-מחוז בצפון רוסיה

⁹⁵ מחלק במשטרה שתפקידו להלחם ב"עבירות כלכלה" כולל כל יוזמה פרטית.

⁹⁶ רשמית החברות בקומסומוול היתה ברשות, אך היא היתה תנאי לקבלה ללימודים גבוהים

פייגה הגיעה, הרשימה אותנו, וזכתה להצלחה מרעישה, ואף גרמה למישהו לנדודי שינה. בת עשרים ומשהו, בעלת גוף מעוצב, אפה סולד, שערותיה הארוכות בהירות ומבהיקות, גבותיה השחורות מבהיקות, שפתיה האדומות מבהיקות, לבושה שמלה ירוקה-מבהיקה, לראשה כובעית אדומה-מבהיקה וכאלה גם המגפיים הקצרים לרגליה. כפפות לבנות מבהיקות ארוכות לידיה. הכל היה חדש בתכלית - פייגה ניצלה היטב את היתרונות של בת יחידה לחייט התופר בגדי-נשים אופנתיים.

פייגה, שכולנו קראנו לה בתרגום העברי של שמה "צפורה", בילתה את השליש הראשון של חייה בפולין, את השני — בישראל, ואת השלישי - באורל. וכל מדינה הטביעה בה את חותמה. היא דיברה רוסית עילגת במקצת, ואף זה הוסיף לה לויית-חן.

פעם טיילתי איתה בשדרות קירוב, והיא היתה מעירה לי על השגיאות שלי בעברית. נהיינו רעבים, ונכנסנו למסעדה שבתוך בנין הסטודיו של "סרטי לנינגרד". המסעדה היתה מלאה מפה לפה. רק שולחן אחת היה פנוי, אך כיסאותיו נשענו על השולחן, משמע — תפוס. תוך שאנו ממשיכים לשוחח בעברית, ניגשנו אל הקופה. קניתי תלושים ועמדנו להמתין שיתפנו מקומות. אולם לא נאלצנו לחכות כלל. אל השולחן התפוס כבר הגיעו מלצרים בריצה, ו הציעו לנו לשבת באנגלית ובאדיבות רבה. קיבלו מאתנו את הזמנתנו. ליד השולחן הסמוך שוחחו ארבעה משחקני "הסרט הלנינגרדי". כשפייגה התישבה והתחילה לציץ בעברית, יושבי השולחן הסמוך נאלמו דום. גם מבלי להסתכל עליהם ידעתי כי כל הארבעה אינם מורידים ממנה עין. והיא המשיכה לחייך אלי, אף שחיוך זה נועד גם לאחרים. היא אהבה לגרות גברים. לפעמים היתה שמה רגל על רגל, כששמלתה הקצרצרה נפרדת לשלום מהברך ועולה מעלה-מעלה, נוטלת סיגריה לפיה ועוקבת בהנאה אחרי תנועותיהם חסרות-המנוחה של נציגי המין החזק חסרי-הישע. למשוך גברים - זה היה התחביב שלה, ובו הגיעה לרמה מקצועית.

פייגה הרבתה לספר על ישראל. היא תיקנה את העברית שלנו. מפיה שמעתי לראשונה את השירים הישראליים: "היא תבוא בלי פיז'אמה", "רינה, אני אוהב את השמים" במנגינה הפופולארית של שירו של אוטיוסוב⁹⁷ "אהבה נופלת פתאום". פעם אחת הבאתי אותה לאולפן שלנו, כדי שהחברה ישמעו צלילים של עברית אמיתית וילמדו על החיים בישראל ממקור ראשון. בדרכנו חזרה ללנינגרד צעדנו על פני הרציף; פייגה היתה כמו תמיד עליזה, צחקה ופיצחה גרעינים. כשהתמלאה כף-ידה בקליפות גרעינים, הסתובבה פייגה ובתנועת-יד של

⁹⁷ זמר יהודי סוביטי נודע.

זריעה השליכה את כל הקליפות על הרציף הנקי יחסית, מהלך חמישה צעדים בקירוב מארגז-
האשפה הסמוך. הבעתי את תמהוני בקול רם.

— ולמה זה כל-כך מרגש אותך, כלום ארצך היא זו? אין דבר, ינקו, — חייכה פייגה
בחינניות.

לא השתכנעתי. אפילו בליבה של דמשק הייתי משליך את הקליפות לפח האשפה.
פייגה חזרה לאורל. היא לכשעצמה היתה אדם רגיל לחלוטין, אך היא חייתה בישראל,
דיברה עברית, ואת כל ערגתנו לישראל העמסנו עליה.
כשיתחילו לנסוע השיירות, תנטוש משפחת פייגה וולף את ברית המועצות לתמיד. מעתה
יחפש אביה אקלים נוח במקום אחר.

האולפנים "פרו ורבו". החיים שקקו בהם לא רק בימי א'. יחדיו היינו מבליים את החגים,
ויום העצמאות היה החג האהוב עלינו ביותר. באולפן ובדירתם של בוריס ורעיה פורמן הקריאו
שירים. ולא רק של ביאליק או של מ"ד. בוריס, עובד תפסן פשוט, כתב בעצמו שירים מעולים,
מלאים ברגש לאומי. אפילו סוניצ'קה פורמן הקטנה בת התשע כבר חיברה שיר:

לו ציפור דרור יכולתי היות
וממש, ולא רק בחלום,
מעל מקום לידתי בעל-כורח,
אזנק אלי שמי המרום

"מעל המקום בו מר גורלי הולידני". עד כמה במדוייק הביעה הקטנטונת בת התשע הזאת
את מהות הציונות.

גם בוריס היה עתיד להיעצר. לא מפני שבדירתו פעל אולפן, וגם לא בגלל שיריו שעברו מיד
ליד. ימצא תירוץ אחר. וסוניצ'קה "תפרוש כנפיים". מקץ תשע שנים אני עתיד לפגוש אותה,
כשהיא כבר סמלת שזופה בצה"ל, וכובעה הצבאי הדוק מתחת לכותפת.
הריגאים מסרו לנו סרט – "מראות של ישראל". היו אלו שקופיות צבעוניות שצולמו
מגלויות ישראליות. הם ערכו הקרנת-נסיון, אחרי-כן חיבר דוד צ'רנוגלאז את ההסברים והחלו
להקרין את הסרט. כמובן, תחילה הוא הופיע על "המסך הרחב" באולפנים. אחרי כן יצא

לטייל בדירות פרטיות. בקבוצות כבר נמצאו "מקרינים" אחראיים. הסרט הוליד אולפנאים חדשים, האולפנאים החדשים למדו לגלגל סרט.

ממוסקבה הובאו כמה מאות עותקים של ספר-לימוד, "אלף מלים", שהודפס במכונת-סטנסיל⁹⁸ באחת מערי סיביר. להיות בעלים של מכונה כזאת — נראה לנו כחלום מתוק, היא יכולה היתה לפתור את כל הבעיות של שכפול הספרות, וקודם-כל - ספרי-הלימוד. אך החלום הפך מציאות ובאופן די מפתיע.

באחד ממוסדות קישיוניוב עמדו מכונות אחדות כאלו. האחראי למכונות אלו יצא לחופשה, ואת מפתחות הדירה שבה אוחסנו מסר לדוד רבינוביץ', ידידו של חברי הארגון אהרן וולושין וסשה הלפרין. החברה החליטו לנצל את שעת-הכושר. הם הסירו את גליל-ההעתקה מאחת המכונות והודיעו לנו על כך. בישיבת הועד הוחלט להעביר את הגליל ללנינגרד, להשלים את הפריטים החסרים ולהרכיב מכונת שכפול. הפרויקט קיבל שם צופן "דוגית", ונקבע שסולומון דרייזנר יהיה האחראי עליו.

לגליל שהועבר ללנינגרד צורף תיאור טכני. סולומון ערך את התרשימים הדרושים. הרכיבו את הפריטים החסרים, ובדירתו של הלל שור החלו במעשה ההרכבה, ארבע קבוצות מהארגון מינו חברים להשתתפות בהרכבה: את נתן צירולניקוב, את הלל שור ואת בוריס סטרובינץ'. עזר להם בוריס לויטרשטיין.

ובעוד מתנהל בלנינגרד מעשה ההרכבה, התנהלה בקישיוניוב חקירה. כל הציוד הטכני של העתקה ושכפול ספור ומחושב בקפידה. ומרגע שנתגלתה האבידה, קמה במוסד בהלה. מאחר שדוד רבינוביץ' עצמו היה האחראי לשמירה, קשה היה לחשוב שהוא עצמו נטל את החלק החסר. ממשכורתו נוכה מחירו של הגליל שנעלם. אין להוציא מכלל חשבון את האפשרות שהחלו במעקב אחריו.

הועד בלנינגרד התכנס שוב, הפריש עבור רבינוביץ' 200 רובל, ואני מסרתי אותם דרך סשה הלפרין שבא ללנינגרד. בו-בזמן נסתיימה העבודה בדירתו של הלל שור. ה"דוגית" היתה מוכנה להשקה...

חוות-דעת טכנית מיוחדת של מומחים מטעם קג"ב הלנינגרדי תיתן כעבור זמן הערכה גבוהה לעבודתם של סולומון וחבריו. התביעה בלנינגרד ובקישיוניוב תצטרף להערכה זו. במעשה השוד יואשמו לא רק הקישיוניובאים. להלל שור ולכל חברי הועד הלנינגרדי, שהשתתפו

⁹⁸ סוג של שכפול שהיה נהוג לפני דור המחשבים

בדיון על הפרויקט "דוגית" - יוסיפו לְזָר המפואר של סעיפי האשמה שלהם גם סעיף 189 של החוק הפלילי של הרפובליקה הרוסית - על הבטחה מראש להסתיר את הגזילה.

ב-1969 יצא מריגה לישראל חבר איגוד ציירי ברית המועצות יוסף קוזקובסקי. אוה ואני ביקרנו רק פעם אחת בדירתו - חגגנו שם את יום עצמאות ישראל ב-1968 - אך מיד הבנו שדירה זו בריגה, כמוה כדירת סשה בלאנק בלנינגרד.

היה רק הבדל אחד: קוזקובסקי עצמו שתק - דיברו רק תמונותיו. איני זוכר אפילו תמונה אחת שלא זעקה על עברנו רב-הייסורים, שלא דנה לכף חובה את הגלות, שלא היתה מכוונת אל עבר ציון.

ציירים אינם ממשילי משלים, אך גם הם למדו בברית המועצות לדבר בלשונו של אזופוס. קוזקובסקי שלט בשפה זו בשלמות. הרי "דויד וגלית". דוד הקטן רכוב על הענק המנוצח. גלית לבוש במדי שריון וקסדה כמו של גיבורים רוסיים קדומים. התמונה צוירה לאחר מלחמת ששת הימים.

והנה אם חורגת: זקנה בלה אשר אפה חד ועיניה מרושעות, ולראשה מטפחת כפרית רוסית, מלטפת ילד יהודי. בידיה הגרומות ובציפורניה הארוכות היא מנסה למשוך את הבן-החורג אליה. הילד רוצה להיחלץ מחיבוקה האוחז של הזקנה, אך אינו יכול - האם-החורגת מחזיקה בו בכוח.

והנה "הורה". ריקוד של בחורים ובחורות, המחזיקים בחזקה זה בכתפו של זה, התמונה יורה ניצוצות ממש. על פניהם הבעת כבוד עצמי, בטחון ועצמאות. לא מיד תבחין שכל המעגל של הישראלים הצעירים נשען על זוג ידיו של מישהו. ורק כשתתבונן היטב, תבחין שאלו הן ידיו של קוזקובסקי עצמו... והנה גם פניו-הוא. נעימי-הבעה, שטופי אושר, פני אב המחזיק על ידיו את ילדיו המשחקים. אלפי ילדים שלו בארץ הקטנה, הרחוקה כל-כך והקרובה כל-כך.

והנה תמונה "33.3". ורק יהודים שחיו מעבר למסך הברזל עשויים להבין על שום מה קרויה כך התמונה, שבה מצויר אדם שנצמד בדריכות אל מכשיר-הרדיו. באלפי מכשירי רדיו לא שונה התדר שנים רבות. אנשים היו מדליקים ומכבים את מכשירי הרדיו בלבד. הגל נשאר תמיד אותו הגל — 33.3. וכשבקעה מתוך רעש המיסוך מנגינת ה"תקוה", השתתקו החיים בהרבה דירות, ושום קול, זולת "קול ישראל", לא נשמע עוד.

על חופי הים הלבן והים השחור גחנו אנשים אל המְקֻלְטים, אך נשמותיהם ריחפו מעל חופי ים סוף. כיצד לאחד את האנשים עם נשמותיהם?

בפרוס שנת 1970 התברר לי שהארגון מתקדם בפעולתו רק באחד משני סעיפי המצע שלו: במאבק נגד ההתבוללות הכפויה ובטיפוח ההתעוררות להכרה עצמית לאומית בקרב הנוער

היהודי. תנועת האולפנים התרחבה. אם ב-1967 התחלנו עם שני אולפנים, הרי בשנת הלימודים 1969-1970 אירגנה הקבוצה, שאני ייצגתי אותה בועד, חמישה אולפנים. ומה היה מספרם ברחבי הארץ כולה...

אך כדי לעלות לישראל אין די בהכרה עצמית לאומית, אין די ברצון. דרוש היה גם כרטיס-נסיעה פשוט ביותר, לפחות עד וינה. וכאן, למרות כל מאמצינו, "נתנו גז בניוטרל"...

כתבו מכתבים גלויים, ואלה פורסמו בעיתונות בחו"ל. הם לא זכו אפילו לשמץ של תשומת-לב. נשלחו לנשיאות המועצה העליונה⁹⁹ תעודות-זהות בצירוף הודעה על סירוב להיות אזרח של ברית המועצות. המשטרה הטילה קנסות בעוון מגורים ללא תעודות, והחזירה את תעודות הזהות. הגישו תעודות רשמיות ל-אוביי"ר.¹⁰⁰ זאת לאחר שהאנשים עברו שבעת מדורי גיהנום, עם קבלת חוות הדעת ממקום העבודה, שבה צריך היה להיכתב במפורש כי היא מוצגת לצורך עליה לישראל - זאת, כדי שהיהודים הערמומיים לא יתחמקו מזעמם של כל העובדים במקום-העבודה. ומקץ חצי שנה, הם היו מקבלים תשובה טלפונית בת שתי מלים: "תשובה שלילית". והטלפון השתתק. ואם איזה חסר-מזל, שהספיק בחצי-השנה הזו לאבד את עבודתו, משפחתו ידידיו, לא ויתר והלך ל-אוביי"ר, היו מחשבים לו את כל כמות הבשר השמן הרוסי שאכל למן הילדות ועד ליום הגשת הבקשה ל-אוביי"ר.

"אך היכן ההיגיון, הלא אם אשאר כאן, לא רק שאני אמשיך לאכול את הבשר שלכם, אלא גם ילדי ונכדי יאכלו אותו, אם אמנם עוד ימצא בשר באותו זמן בחנויות."

"כאן תירקב, ואת ישראל לא תראה, כשם שאינך רואה את אוזניך," היו חותכים לסיום השיחה ב-אוביי"ר, "ואל תשכח לסגור את הדלת מבחוץ."

פעם, דומני שבשנת 1968, ערך הארגון תחקיר על אלה שהגישו בקשה וקיבלו היתר-יציאה מלנינגרד לישראל במשך שנה. מתוך ארבע-עשרה משפחות שהגישו תעודות, שבע קיבלו היתר-יציאה לפי העיקרון: "קחו את הַבְּרָה". הרשו ליהודים לצאת רק כדי לא לקבל קצבת זקנה או דמי נכות בברית המועצות.

כל חברי הארגון שהגישו תעודות, נענו בסירוב.

אחרי כל יהודי שהגיש בקשה להיתר-יציאה עקבו עשרות עינים של עולים פוטנציאלים. מעטים היו אלה שהחליטו לערער את מסלול חייהם התקין ולהפוך ליוצאי-דופן כדי להתקל

⁹⁹ועדה של בית הנבחרים הסובייטי

¹⁰⁰מדור במשרד הפנים, העוסק בויזות ורישומים.

בסירוב בטוח מראש. מדינת ישראל נמצאה בפלנטה אחרת. לקבל כרטיס עד וינה ועד ונוס¹⁰¹ היה קשה באותה מידה. הדוב הרוסי ירק על כולם ומצץ את כפתו בנחת. כיצד לכפות על הדוב שיקיא את היהודים מבטנו? מה צריכה להיות המכה העשירית של פרעה, שכבר ספג תשע מכות ועדיין הוא מכביד את לבו? איך לדרבן את אחינו מהצד השני של המסך, אלה שרואים בנו "יהודי דממה", למרות שאנו זועקים במלוא גרונו? איך תגיע זעקתנו לאזני העולם, שכבר קיבל את מצבם של היהודים ברית המועצות כדבר מובן מאליה? איך לזעזע את הבורגני המערבי, המדפדף באדישות בדפי העיתון המספרים על שביתות-רעב ואפילו הצתה עצמית לאות מחאה?

בפרוס שנות ה־70 כבר הדהד בחזקה בפרוזדורי השלטון קול צעדיהם של ניקסון וברז'ניב, הפוסעים איש לקראת רעהו. ברז'ניב היה זקוק לסחורות וטכנולוגיה מהמערב, ואילו ניקסון רצה שלום ושיתוף-מוחות באין מפריע. גם הגורם הסיני פעל במלוא התוקף. במוסקבה היו מעוניינים שבמערב יראו רק פן אחד משני הפנים של ברית המועצות: פנים מחייכות ושוחרות-טוב ויד-מושטת לשלום. מכה קשה ליוקרה של ברה"מ עקב הפרה של זכויות האדם המוסכמות על הכול, עלולה הייתה להכאיב למנהיגות הסובייטית, בייחוד אם להביא בחשבון את הלחץ בנושא הזה, שהתחילו להפעיל המפלגות הקומוניסטיות בצרפת, איטליה ואנגליה, אשר היו בלתי-תלויות יחסית במפלגה הקומוניסטית בברית-המועצות. אילו אפשר היה ברגע מסוים לרתק את תשומת-הלב של כל הכוחות בעולם המעוניינים בקיום זכותנו ליציאה מברה"מ... אילו אפשר היה למקד את הלחץ של כל הגורמים המסייעים לכך, בזמן ובמקום אחד...

פגישתי עם טייס סובייטי צבאי לשעבר, מארק דימשיץ, הייתה ההתחלה לשרשרת ארוכה של אירועים שהביאו מקץ חצי-שנה להחרבת הארגון, ומקץ שנה - לתזוזת השיירות הראשונות.

* * *

כל חמשת האולפנים שפעלו בסתיו 1969 במסגרת קבוצתנו היו מאוישים בתפוסה לא מלאה, ואני חיפשתי מועמדים נוספים דרך מכרים. סיפרו לי על אחד, טייס צבאי לשעבר, שניסה ללמוד עברית בכוחות עצמו, מבלי שהיה לו אפילו ספר-לימוד. ביקשתי להעביר אליו הזמנה לאולפן. הוא בא אלי מיד. שחור-שיער, כבן ארבעים, נראה צעיר מכפי גילו, לבוש בקפידה בחליפה אפורה, שיערו החלק סרוק לאחור, גבותיו עבות ושחורות. הצגנו את עצמנו

¹⁰¹ כוכב -הלכת "נוגה".

זה בפני זה, ושוחחנו. מארק היה נימוסי, גלוי-לב במידה, זהיר במידה. הוא אהב בכל דבר את האיזון הנכון, ולא חיבב אנשים המגזימים בעליצותם ובהתלהבותם. המשמעת הצבאית התאימה לאופי שלו, והיא, כמדומה, הסבה לו עונג. אם קבענו להיפגש, היה ברור שהוא ימצא במקום-המפגש בשעה שנקבעה או יקדים במקצת.

הפגישה הראשונה היתה קצרה. כנראה שכל אחד מאתנו גיבש את דעתו על השני. מילאתי את תפקידי כאמרגן, והפניתי את מארק לאולפן בדירת חבר-ארגונו מישה קורנבליט. באולפן זה המורה לעברית היה קורנבליט אחר, לב קורנבליט.

מארק התגורר עם אשתו ושתי בנותיו לא הרחק מדירתו. הוא החל לקפוץ אלי מידי פעם בענייני הלימודים באולפן. עד-מהרה גלשו השיחות מנושא העברית לנושא של ישראל, והתברר לנו שאנו שותפים-לדעה. יתר על כן, גם מארק חווה בעבר אותן אשליות שאני האמנתי בהן, נטה להשקפות שמאליות ואפילו היה לו פנקס אדום של חבר המפלגה הקומוניסטית. בימי מצור לנינגרד התייחס מארק בן ה-15 מהוריו. ביחד עם כל הפנימייה פונה מלנינגרד, הגיע לתיכון-מכינה לטייס, ואחרי-כן לבית-הספר הצבאי לטייס. ב-1949 סיים את לימודיו, ונשא לאשה בחורה רוסייה, שעמה יחד פונה בדוברת נגררת מלנינגרד הנצורה בראשית המלחמה. מארק הספיק להיכלל בגל האחרון, בתקופה שבה עדיין נתקבלו בחורים יהודיים לבתי-

ספר לטייס, ולא כיוצא מן הכלל. אולם הוא סיים את בית-הספר בתקופת השיא של אנטישמיות משולחת-רסן, ויש להניח כי "שתה את כוס התרעלה" עד תומה. ב-1960 העמידו אותו בפני ברירה: או שחרור מהצבא, או מינוי שמשמעותו הוא התעללות בו. והוא, טייס בנשמתו, שבגיל 33 היה רב-סרן, נווט של הלהק, פרש מהצבא, או ליתר דיוק - "הופרש". מארק חזר עם אשתו ושתי בנותיו הקטנות ללנינגרד, ניסה להשיג עבודה בתעופה האזרחית - לשוא: ביחוד בלנינגרד, בסמוך לגבול, חששו למסור מטוס לידי "נכי השורה החמישית"¹⁰². אך התעופה משכה את לבו. מארק נסע לבוכארה, עבד כטייס אזרחי במטוסים קטנים, AN-2, בעלי שנים-עשר מקומות-ישיבה. אחרי-כן חזר ללנינגרד, סיים בשעורי ערב את הלימודים במכון לחקלאות. בסתיו 1969 עבד כמהנדס במכון, בתכנון מתקנים לגידול-עופות.

התכונה הבולטת ביותר באופיו של מארק דימשיץ - כוח הרצון. יש אומרים: "הזורע הרגל - קוצר אופי; הזורע אופי - קוצר גורל". כשהגיע לכלל מסקנה כי מקומו בישראל, חייב היה מארק, בגלל אופיו, ללכת עד הסוף. ואכן כך היה. תכניותיו הראשונות: לבנות כדור פורח,

¹⁰² בטפסים רשמיים, השורה החמישית היתה תמיד "לאום". אנשים שמילאו בשורה זו "יהודי" נקראו "נכי השורה החמישית"

ואחרי כן - להתקין מטוס, היו תוצאה של בדידותו. ברור היה לו כי התכנית הטובה ביותר היא חטיפה של מטוס קיים, אך הוא לבדו לא יכול היה להרים את המשא. ובאותו זמן הביאו חיפושי אחר תלמידי אולפן נוספים, למפגש בינינו.

יום אחד, בסוף נובמבר - התחלת דצמבר, טיילנו, מארק ואני, לא הרחק מדירתי. הוא, כנראה, כבר החליט באותו זמן כי רשאי הוא להסתכן ולגלות את לבו לפני. כשהשיחה נגעה שוב בבעיית היציאה מברית המועצות, אמר פתאום מארק: "צריך לא להפליג בדמיונות, אלא לקום ולהפליג לישראל ממש." "כיצד?" - תמהתי.

"לחטוף מטוס", אמר מארק בשלווה, וברור היה שהכול מחושב אצלו מזמן. ובאמת, היתה לו תכנית: ניסע לִיְרֵבָאן¹⁰³, נקנה כרטיסי-נסיעה במטוס קטן AN-2 לקווי-תעופה מקומיים, ובעודנו באוויר נאלץ את הטייס לשנות כיוון ולטוס לעבר תורכיה. אם הטייס יסרב, יטיס מארק בעצמו את מטוס. הכל פשוט, ברור ומפחיד, ומפתיע לחלוטין. כששוייתי לנגד עיני את אוה ואת ליליושקה הקטנה חסרת-הישע, ואת כל המאיים עליהן, היה הדחף הראשון שלי למשמע הדברים - לסרב מיד. אך לא סירבתי. רעיון פרוץ צץ במוחי, וככל שהרביתי להגות בו, כן העמיקו שרשיו בי. האם זוהי אינה המכה העשירית, שתיכפה על פרעה לשלח את העם?! אולי זוהי שעת-הכושר, שעת המזל שלי, המזדמנת בחיים רק פעם אחת. אם אחמיץ אותה - לא אסלח לעצמי לעולם.

כמובן, אי אפשר לעשות בדיוק את מה שמארק מציע. אפילו אם ישחק לנו המזל, ונצליח לצאת בטיסה, הרי זה יהיה פתרון רק לבעייה האישית שלנו. ושיירות-העולים בכוח תישארנה בפני שער נעול. אם כבר להסתכן, אז צריך להסתכן למען עניין גדול. יש לחטוף מטוס-נוסעים גדול, שכל נוסעיו יהיו אנשי-שלומנו. את זה אי-אפשר לבצע בירבאן, אלא יש לעשות את זה כאן, בלנינגרד. בפינלאנד אסור לנו לנחות - הפינים יסגירו אותנו, בהתאם להסכם שלהם עם ברית המועצות. עלינו לטוס לשבדיה, ולערוך שם מסיבת-עתונאים על מצב היהודים בברית המועצות. המראה של עשרות הגברים, הנשים, הילדים, שהעמידו את חייהם בסכנה למען יציאה לישראל, יעביר לעתונאי חו"ל מסר הרבה יותר משמעותי ממה שנוכל אנו להגיד

¹⁰³ ירבאן, בירת ארמניה, ליד הגבול עם תורכיה

במסיבת-העיתונאים. אכן, זו תהא פצצה! ואם גם היא לא תוציא את העולם כולו משלוותו, משמע ש"החולה חסר תקווה".

מצב מיוחד במינו! מצד אחד עומד מאחורי ועד וארגון - כארבעים איש המסורים בלב ונפש למשימתם, ומצד שני - טייס מנוסה, מוכן להסתכן.

ונראה שהוא גם שקול למדי. אך האומנם טייס הוא? ושמה אינו אלא סוכן קג"ב, המבין במטוסים לא יותר ממני?

אני מציג למארק כמה שאלות טכניות, ואומר לו כי עלי לחשוב על העניין. בשבילו זוהי תשובה טבעית, כמו גם התשובה "לא". רק התשובה "כן" היתה מעוררת בו תמיהה וחשדנות. הראשון שאתו אני משוחח על חטיפת המטוס הוא סולומון. המבצע עשוי להביא לכך שסוף-סוף נוציא מהקפאון את הסעיף הראשון של תכנית הארגון שלנו: יציאה חופשית. התלהבותי מדביקה את סולומון. אנו מסכמים שנבחן את אמינותו של מארק. ב־20 בדצמבר אני מזמין את מארק להתארח אצלי ועושה לו היכרות עם סולומון. ערב לפני כן היה יום-הולדתה של אוה, ויש לנו מה ללגום ובמה לקנח. סולומון ומארק משוחחים כל הערב. כמובן, על תכנית חטיפת המטוס אין איש פולט מלה. מתברר כי שניהם שירתו באותו מחוז צבאי עצמו, מעבר לאגם הבייקל, ויש להם מכרים משותפים.

נפרדנו ממארק בשעת ערב מאוחרת. סולומון סיכם את תוצאות הבדיקה. "איני יודע מיהו הבחור הזה, אך אין ספק שהוא טייס. וכמו-כן גם אמת הדבר שהוא שירת במחוז עבר-הבייקל".

פרק שלושה עשר - זינוק למבצע "חתונה"

מעתה נעשות הפגישות עם מארק יותר צפופות, כמעט כל יום. אותי מעניינים ההיבטים הטכניים של חטיפת מטוס-נוסעים גדול וטיסה בו אל שוודיה; איך להימנע מלהיתפס מעל שמי ברית המועצות? מעל שמי פינלנד? כיצד מעריך הוא את הסיכויים ליציאה בשלום? בהדרגה התגבשו קווי המתאר של התכנית. הכי טוב לחטוף מטוס-נוסעים מטיפוס טו-124 (48 - 52 נוסעים) או טו-135 (44 - 64 נוסעים) בקו לנינגרד - מורמנסק העובר לאורך הגבול הפיני. ממסלול הטיסה הרגיל עד הגבול הפיני - 105 דקות טיסה. כנראה שזמן זה לא יספיק להגנה האנטיאווירית לקלוט את המצב. מיד לאחר תפיסת תא-הטייסים, נציע לטייסים להוביל את המטוס בכיוון שאנחנו תכננו מראש. אם גם הטייס הראשון וגם הטייס השני יסרבו, יקח מארק את ההגה. המטוס ינמיך ויטוס בגובה המינימאלי האפשרי מבחינת בטיחות הטיסה, קרוב לפני האדמה, משום שמתחת לגובה מסוים, המכ"ם של ההגנה האנטי-אווירית אינו יכול לזהות מטוס. במקרה שהפיקוח ישאל ברדיו מהי הסיבה לשינוי המסלול, נשתדל לעכב את התשובה, ואחרי-כן, נענה, דרך מכשיר-הקשר העטוף בבד רשת כדי שלא יזהו את קולנו, כי שני אלמונים הכריחו אותנו לשנות כיוון ולטוס להלסינקי. הודעתנו, שעל המטוס נמצאים רק שני "פושעים", ומן הסתם כל השאר - אזרחים סובייטיים נאמנים, צריכה למנוע את קבלת ההחלטה להפיל את המטוס, אפשרות שצריך היה לקחת בחשבון, אילו ידעו השלטונות שכל הנוסעים הם יהודים הנמלטים לישראל. הזכרת הלסינקי צריכה גם היא להשפיע בכיוון של פתרון כזה, משום שבין ברית המועצות ופינלנד קיים הסכם דיפלומטי של הסגרת נמלטים, והפינים מקיימים אותו בקפדנות. כשנטוס מעל לשטחה של פינלנד נתרום לגובה רב, כי הטיסה מעל הקרקע אינה חסכונית מבחינת השימוש בדלק. לשוודיה נטוס כל הזמן מעל לשטחה של פינלנד, בלי לנסות לחצות את הים הבלטי, כדי שאיש לא יתפתה להפיל את המטוס ולהטביע אותו בים ביחד עם נוסעיו, מבלי להשאיר ממנו זכר. מעל היבשה ספק אם ינקטו בצעד כזה, שהרי הדבר יתגלה. את מפרץ בותניה נקיף מצפון, ונתקשר לאיזו תחנת-רדיו שוודית שעל החוף. רצוי להגיע עד שטוקהולם. אם הדלק יאזל, ננחת בהזדמנות הראשונה, אפילו אם יהיה זה בשדה-תעופה צבאי או בקטע ישר וריק של אוטוסטראדה. באחת הפגישות הביא מארק אקדח מעשה-ידיו. קטן, קטן-קוטר, נראה כצעצוע, מוסתר בקלות בכף-היד, שעשוי לעזור כאמצעי הפחדה. לעת-עתה אני רק מציג שאלות למארק. תשובה סופית אינני נותן. הוא מחכה בסבלנות.

ביקשתי את חברי הוועד להתכנס לישיבה מיוחדת בשבת הראשונה לשנה החדשה, 1970. קור עז היה באותה עונה, והיה צורך לקיים את הישיבה בין קירות בית. הדירה צריכה להיות בטוחה ביותר ממעקב ומהאזנת-סתר. החלטתי לבקש את המפתחות לדירה של אבי. לא התגוררתי עם אבא מזה עשר שנים בקירוב, הוא עצמו לא עסק בפוליטיקה מימיו, וספק אם היה נתון למעקב מצד הקג"ב. בנוסף לכך, אבי החליף בזמן האחרון את מקום-המגורים שלו, והטלפון בדירה החדשה נמצא במסדרון.

קודם לכן דיברתי עם שאר חברי הוועד. שוחחנו ברחוב, ומכל אחד דרשתי הבטחה מוקדמת: לא לדון בשאלה זו עם אף אחד ללא הסכמתי. טבעי הדבר שכל אחד מהם נדהם לא פחות מכפי שאני נדהמתי בהתחלה. ולאדיק נענה לרעיון הזה ב"כן" זהיר, דוד נקט עמדת ספק זהיר, ורק ראש קבוצת הצעירים, טוליה גולפלד, תמך בי מיד. מסתבר כי עוד בהיותם סטודנטים, דנו טוליה וחבריו מקישיניוב בתכנית של חטיפת מטוס, אך אז היה הכל ברמה התיאורטית-דמיונית.

"אינני יודע אם אני עצמי אלך לזה, אך הבחורים מקישיניוב הלוך ילכו," סיכם טוליה את שיחתנו. הוצאתי את פנקסי ורשמתי בצופן את הכתובת של סשה הלפרין מקישיניוב. והנה הוועד מכונס. משמאלי יושב ליד השולחן דוד, אחריו סולומון, טוליה, וולאדיק. מושבו של וולאדיק מוהילבר יוצא כבר מימיני. למה כינסתי את הוועד? לפי התקנון התקף של הארגון, משמש הוועד כמוסד תיאום ויעוץ של כל הקבוצות הנכללות בארגון. רק בשאלות של נוהל מחליט הוועד ברוב פשוט. שאלות עקרוניות מוכרעות כפי שנוהגת הליגה לארצות-ערב: ההחלטה מחייבת רק את הקבוצה שהצביעה בעדה. את הארגון כולו מחייבת רק החלטה שנתקבלה פה אחד. משמע, אם קבוצתי תתמוך בי, אוכל גם לפעול באופן עצמאי. אף על פי כן כינסתי את הוועד.

הסיבה לכך היא, שהעניין היה רציני מדי ודרש אחריות גדולה, ולמרות שאני עצמי כבר הייתי "בעד" ללא שום ספקות, בכל זאת רציתי, לפני שאומר "כן" למארק, לשמוע את דעתם של חברי בוועד. לכל אחד מהם היו כמה ימים למחשבה, בפרק-הזמן שבין שיחתנו האישית לבין ישיבת הוועד.

פירטתי שוב בקצרה את מהותו של העניין. חזרתי שוב על הדברים שכבר אמרתי בשיחתי עם כל אחד ואחד לחוד: הבריחה במטוס-נוסעים חטוף לשוודיה, תוך סכנה לחייהם של כמה עשרות יהודים, בכללם זקנים נשים וטף, ומסיבת-העיתונאים שתבוא בעקבותיה - תזיז לבסוף את עליית היהודים הסובייטיים מנקודת-הקיפאון. ייוצר לחץ מכריע מהמערב על ברית-המועצות, דווקא בזמן שזו מעוניינת מאוד באשראי ובטכנולוגיה של המערב. את השאלה

להצבעה הצגתי כך: "האם אנחנו רשאים, לשם השגת מטרתנו החוקית והצודקת, לנקוט באמצעי של חטיפת מטוס?" קיצורו של דבר, האם מקובל עלינו המבצע מנקודת-ראות מוסרית?

לפני ההצבעה עניתי על כמה שאלות. לשאלה בדבר סיכויי ההצלחה, השיבותי בדבריו של מארק, כיון שאני עצמי כבר הצגתי לפניו שאלה זו: "90%-80%, אם לא ייודע מראש לקג"ב... " "אך מה לגבי שאר ה-20%-10%?? ואם הקג"ב אכן ידע???" לשאלה זו השיבותי ברורות, מאחר שהתשובה גמלה בלבי בכל אותם הימים והלילות הלא-קלים.

"מבחינתנו לא ממש חשוב, אם תצליח הטיסה או לא. משתתפי המבצע ייקחו עליהם את הסיכון, לא בשביל בריחתם האישית, או לפחות, לא בשבילה בלבד. מטרתנו העיקרית היא - לממש את הסעיף הראשון והעיקרי של מצע הארגון שלנו. עלינו להשיג חופש יציאה לכל יהודי ברית המועצות הרוצים בכך. בריחה של כמה עשרות אנשים איננה לגבינו פתרון לבעיית גורלם האישי של הבורחים, אלא דרך לפתרון הבעיה הלאומית היהודית בברית המועצות - פרעון מס-החבר שלנו במאבקה של ישראל. אינני סבור שהיחידות הסוביטיות של ההגנה האנטי-אווירית יפילו את המטוס, אם לא ידעו מהו הרכב נוסעיו. במקרה שהטיסה תצליח, סביר ביותר ששלטונות שוודיה יעצרו את המארגנים, וירשו לשאר הנוסעים להמשיך בדרכם לישראל. נשב כמה שנים בבתי-כלא שוודיים, ואחרי כן ניסע הביתה. חלום נהדר. במקרה שיאסרו אותנו בברית המועצות, יהיה יותר רע, לא רק למשתתפי המבצע. ישנה אפשרות להשמדת הארגון ואפילו התנועה, סגירת האולפנים וכיוצא בזה. המבצע עלול להיות שירת-הברבור של ארגוננו. אך אנו הקמנו את הארגון לשם הגשמת מטרות מוגדרות, ולא לשם הישגות בחיים, וחובה עלינו לשיר את שירת-הברבור שלנו.

דוד התחיל להציג שאלות טכניות לגבי פעולות קבוצת-החטיפה על סיפון המטוס. לפי השאלות הבינותי מיד כי דוד נוטה לשלילה. הוא לא נזקק אלא לתירוץ, וחיפש אותנו משום-מה בצד הטכני של ההכנה למבצע. אך אני כבר התרגלתי לכך שבדרך-כלל דוד ואני הננו שני אנשים עם שתי דעות לגבי כל שאלה. העיקר, דוד אינו שולל את המבצע לגופו, ובעניין ערכו המוסרי אינו אומר מלה.

אני מזכיר לנוכחים כיצד מנוסחת השאלה להצבעה, ואינני עונה לשאלות הטכניות, מאחר והן עודן טעונות הבהרה, אם נחליט שהמבצע מקובל עלינו מבחינה מוסרית. מדבר סולומון. אחרי-כן וולאדיק. נקודות-מבטם זהות. קרוב לודאי שהמבצע יביא תועלת, ואין להחמיץ את הסיכוי. מצד שני, עלול גם להיות נזק, וקשה להעיז. כל אחד מהם, אם אמנם

ייערך המבצע, יהיה מוכן לסייע במידת יכולתו, אך אינו מוכן להשתתף בו אישית: לוולאדיק נולד לא מזמן תינוק. לסולומון יילד בקרוב. כללו של דבר, גם רוצים גם חוששים... היחידי שתומך בי די בנחישות הוא טוליה גולפלד. נוסף על אופיו, ניכרת בו התלהבות הנעורים - הזהירות הנקנית עם הגיל עדיין לא הפכה להיות גורם מכריע. וגם מצבו כרווק אינו כובל אותו.

אנו מצביעים. אני וטוליה גולפלד - בעד. השאר נמנעו. ליתר דיוק - שנים נמנעו, ודוד כלל אינו משתתף בהצבעה. בכך, המבצע עשוי להיות מקובל עלינו. לו רק נוכל לדעת, שהוא יביא לכלל יציאה חופשית, ולא לקרבנות-חינם. אך על השאלה זאת, איש אינו יודע להשיב. השעה מאוחרת - לשכות המודיעין סגורות...

ומכיוון שהשאלה הראשונה הוכרעה בחיוב, באופן אוטומטי, לאחר הצבעה, הוכרעה בחיוב גם השאלה של הפרשת כסף לבדיקת האפשרות הטכנית לחטיפת המטוס. כאן הכל תמימי-דעים. דוד, כגזבר, מפריש ומוסר לידי מאה רובל ממיסי-החבר של הארגון. בדרך חזרה אנו מחליטים, סולומון ואני, להוסיף עוד סכום, 25 רובל מהקופה של כל אחת משתי הקבוצות שלנו. יהיה צורך לטוס בטיסות בדיקה, דבר הכרוך בהוצאות ניכרות. עודדה אותי העובדה, שמבצע כל-כך בלתי-רגיל וכל-כך מסוכן לא נתקל בהתנגדות בישיבת הועד. כלומר, הכל נכון, וזהירותם של הנמנעים מובנת.

בפגישתי הראשונה עם מארק אני מוסר לידי מחצית מהסכום של 150 רובל שבקרו שלנו. הרי זה אות להסכמה עקרונית. אנו מסכמים שמארק יערוך תכנית טכנית מפורטת לחטיפת המטוס. אני אעסוק בצד הארגוני של העניין. חטיפת האוניה "סאנטה מאריה" בלב ים עלידי האנטי-פאשיסטים הפורטוגליים עוררה בשעתה רעש גדול. נראה, איך ייפול דבר אצלנו... בינואר 1970 נקראתי פתאום למילואים, לראשונה אחרי סיום לימודי במכון למשפטים¹⁰⁴. ההתייצבות הסתכמה בשיעורי-ערב אחרי העבודה. האולם בדירת המכון למהנדסי הרכבת היה מלא מפה לפה סגנים מבוגרים כמוני, שזמן רב לא נקראו למילואים. עסקנו בטקטיקת קרב-הגנה של מחלקה של חיל רגלים.

"מי, מנקודת-מבטכם, הוא היריב האפשרי?" שאל הקצין שהנחה את השיעור.
"הסינים, הסינים..." השיבו מכל העברים.

המורה הימהם בסיפוק, וחשף את הלוט מעל הלוח שעליו מסומן תרשים הקרב. המחלקה המתגוננת שלנו תפסה עמדה על גבעה. היריב תקף בכוח של פלוגה. התגוננו וגילינו כושר-

¹⁰⁴ בסיום הלימודים במכון שכולל חוג לימודים צבאיים, הבוגרים מקבלים דרגת קצין.

עמידה, כנדרש מאזרחים סוביטיים נאמנים. היריב, כנדרש ממנו, נסוג לאחר התקפה כושלת על העמדות שלנו. אך המדהים ביותר היה זה, שהאויב תקף ממזרח ואנחנו התגוננו ממערב. חמש־עשרה שנה לא נקראתי למילואים, והדהימה אותי ההכנה הגלויה של הצבא למלחמה בסין.

שירות-המילואים היה משעמם למדי. עייפים לאחר יום־העבודה, היינו נאבקים בקורי השינה תוך כדי השיעור. לא היינו מתעוררים לחיים אלא בשעת השיעורים המעשיים. לקראת הסיום נערכו מטווחים מאקדח בקוטר קטן. מיד נזכרתי כי אקדחו של מארק הוא באותו קוטר עצמו — 5.56 מילימטר. צץ רעיון במוחי - "לקחת בהשאלה בלתי חוזרת" כדורים אחדים. כפעם בפעם, בלכתו לבדוק את המטרות לאחר היריות, היה המדריך משאיר את קופסת הכדורים נטושה. לעיני המחלקה כולה "קניתי במשיכה" תריסר כדורים, ואיש לא אמר מלה.

לעומת זאת, בתור קלע הייתי לא-יוצלח. כבשתי רק 9 נקודות מתוך 30 אפשריות. אמנם, בזכות כך הפכתי לקלע הטוב ביותר של המחלקה. למרבה המזל, בברית המועצות, כולם מתחרים. כשראה ראש הקבוצה שרבים כבשו פחות מעשר נקודות, הוא מצא עט נובע שצבע הדיו בו זהה לזה שרשום בדף הציונים, והוסיף לכל ה"חלשים" את הספרה שתים לפני מספר הנקודות. עתה נהיו לי 29 נקודות — איש במחלקה לא קלע טוב מזה. ברכוש גדול זה של 29 נקודות מדומות ותריסר כדורים ממשיים, חזרתי משירות-המילואים.

ז ז ז

בחדשי ינואר. פברואר ומרץ 1970 "גייסתי" את "הנוסעים". רק לאנשים הקרובים והאמינים ביותר הודעתי בקווים כלליים על תכנית חטיפת המטוס. לכל השאר אמרתי שעשויה להיווצר אפשרות לברוח באורח בלתי-חוקי לישראל. האפשרות היא רבת סיכון, אך גם בעלת סיכוי רב להצלחה, אם נהיה זהירים ותכניותינו לא יתגלו. שום פרטים לא מסרתי, והסיבות לכך שתים. הראשונה - מטעמי חשאיות. השנייה - המשתתפים הפוטנציאליים יכנסו ללחץ פסיכולוגי קשה, אם זמן רב לפני שעת-האפס תתברר להם מידת הסכנה המאיימת עליהם. אולם אם היא תיודע רק בתוך 48 השעות האחרונות, יפחתו הסיכויים להדלפת מידע, ולאנשים יהיה יותר קל להעז ולהחליט. מתח רגשי גבוה ונכונות להקרבה עצמית לא יכולים בדרך-כלל להימשך חודשים רבים. הדחף דועך אט-אט, ויצר הקיום העצמי מגניב לליבך עוד ועוד תירוצים: אל תסתכן!

עד תחילת אפריל היו ברשימתי כארבעים איש שהסכימו להשתתף בחטיפת המטוס, או שהסכימו, בלי לדעת פרטים, להסתכן ולברוח מברית המועצות בדרך לא-חוקית. לא חשפתי איש לרעהו. עם כל אחד שוחחתי ברחוב. מכל אחד קיבלתי הבטחה לשתוק ולחכות. כל זה אמור היה להבטיח לי שליטה על המצב, ועל ביטחונם של המשתתפים האפשריים.

את רשימת המשתתפים הכתובה בצופן גלגלתי לגליל קטן והחבאתי באחד החדרים. כעבור ימים מספר חזרתי והחבאתי במקום אחר. אך כל הזמן הרגשתי שהמחבוא אינו בטוח. שוב עברתי בדירה: מטבח, חדר אמבטיה, שירותים — מקום צר למדי. בעוד אני מעביר את עיני על-פני חדר האמבטיה, נאחז מבטי ברשת שחוסמת את הכניסה לפיר האוורור, אוה השתמשה בה כדי לחבר אליה את חוטיהניילון שעליהם תלתה כבסים לייבוש. כמעט בכל חור שברשת נמתח חוט, הקיף את מוטהברזל מהצד השני וחזר או נקשר על גבי הרשת. כדי להתמצא בכל הקצוות האלה. יידרש לסקרן זמן רב וסבלנות סינית. התרתי את אחד הקצוות על הרשת, קשרתי אליו את הגליל, סובבתי מסביב למסגרת של הרשת, עשיתי קשר והפלתי את קצה החוט שאליו חוברה הרשימה לפיר האוורור. רק לאחר התרת כל הקשרים המסובכים, אפשר יהיה לשלוף את קצה החוט. ואם תחתוך את החוט ליד הקשר, יעוף הקצה למטה, ביחד עם הרשימה. רשימה זו נשארה תלויה בפיר-האוורור שנים ארוכות. ואולי עודנה תלויה שם עד היום.

אחד השמות הראשונים ברשימה הוא שמו של רופא-השיניים מישה קורנבליט. שנינו משתייכים לאותה קבוצה, שהוא הגיע אליה דרך האולפן. מישה מתגורר באוכטה¹⁰⁵ בדירה נפרדת השייכת לדודתו אנה פטרובנה. הדירה משמשת מקום מפגש לקבוצתנו: בדירה זו פועל האולפן, וזאת בדירה של אותה אשה, שהיתה עד שנת 1937 חברה פעילה במפלגה הקומוניסטית בארצות-הברית, ובשל כך גם הוכרזה לאישיות "בלתי-רצויה" וגורשה מהארץ שבה נולדה וגדלה. יחד עם בעלה, ממשלתפי מלחמת-האזרחים בספרד, היא הגיעה לארץ-חלומותיה, ברית המועצות, בימים שבהם השתולל כאן הטרור האכזרי של סוף שנות השלושים. בעלה, ששרד את שנות המאבק נגד ה-F.B.I. בארצות הברית, ולאחר חדשי מלחמה ארוכים בספרד נגד היטלר, מוסוליני ופראנקו, לא האריך ימים בחיי האושר והשלום במדינה הראשונה של הפועלים והאיכרים. יום אחד נסע בשליחות ולא שב. לאנה פטרובנה הוסבר

¹⁰⁵איזור בליניגרד

שאירעה תאונה: בעלה נסע ברכבת על מדף-המיטה התחתון, ומעליו ישן איש-צבא, שמטלטולי הנסיעה נפל מכיסו אקדח טעון ש"במקרה" לא היה נצור. "במקרה" נפלטה יריה, והכדור פגע "במקרה" פגיעה ישירה בראשו של הבעל. "קבלי, אנה פטרובנה, את תנחומינו הכנים."

הכדור פגע במוח שבאותו זמן התחילו לצוץ בו מחשבות אסורות של כפירה: "משהו רקוב בממלכת דנמרק"¹⁰⁶. הוא הספיק לשתף את אשתו במחשבותיו אלו, ואולי שיתף גם מישהו נוסף. גם אנה פטרובנה עצמה ראתה כעת מקרוב, את מה שקסם לה כל-כך מרחוק. היא לא החזירה את הכרטיס המפלגתי - הוא הזכיר לה בלי הרף, מה קל היה להלחם למען הקומוניזם בארצות-הברית, ומה קשה לשרוד תחת שלטונו בברית המועצות.

כולנו חיבבנו אשה נמוכה ומוצקה זו, שמקטרת נמצאת תמיד בין שיניה, שאינה מכירה בכללי הדקדוק והשפה הרוסית. והיא אהבה את מישה. היא ראתה שדירתה נהפכה לקהילה אוטונומית יהודית קטנה, שאין היא מספיקה למלא את המקרר, שאין לה אפילו מקום לשכב לנוח בשקט אחרי העבודה. אך היא הייתה מחייכת ומוצצת את מקטרתה.

מישה קורנבליט נדלק מיד על רעיון חטיפת המטוס, והוא אמר לי מיד "כן". הייתי מתפלא על כך, לולי הכרתי את אופיו. היה לו אופי תוסס וסוער. למרבה הצער, אנשים בעלי מזג כזה אינם מסוגלים להימצא זמן רב במצב של מתח גבוה שהוא מצבם הטבעי. ללא דחפים חזקים ומשלימים מן הצד, הם עלולים להתקרר עד מהרה. מישה ישר-הלב והמסור לציונות בכל מאודו, זקוק היה יותר מאחרים, שלידו יימצא תמיד מישהו שקט ושקול. ברגעי התרוממות-הנפש מסוגל היה להקרבה עצמית ללא גבולות, ואילו דיכאון היה מדרדר אותו לתהומות הייאוש.

מישה נהיה לתומך הפעיל ביותר שלי בארגון. בלהט האופייני לו היה מצדיק את רעיון חטיפת המטוס, כל עוד לחצים מבחוץ לא ערערו את אמונתו. בחודשים הראשונים של שנת 1970, השתתף יחד עמי ועם מארק בתכנון המבצע. ב־6 בפברואר הוא נסע בטיסת בקרה לקישיניוב. לפניו הוצבו שתי מטרות. האחת - להתקשר בקישיניוב עם סשה הלפרין וחבריו, ולברר עד כמה הם נחוישים להשתתף בבריחה לישראל הכרוכה בסיכון. במקרה של תשובה חיובית, היה עליו להזמין את סשה אלי ללנינגרד. המטרה השניה - לבדוק ולצייד אותנו בידיעות שמעניינות אותנו על פרוטוקול הטיסה, ולהשתדל לחדור, במידת האפשר, לתא הטייסים.

¹⁰⁶ ציטוט מ"המלט" מאת שייקספיר, כשהנסיך מתחיל לגלות סימנים שמישהו לא תקין בממלכה.

אחרי שקיבל כסף וכתובות, יצא מישה לדרך. כתוצאה מטיסתו זו הגיע עד-מהרה מקישיניוב ששה הלפרין. ארבעה חברים מקישיניוב היו מוכנים לנסות את מזלם. שלושה מהם הכרתי מאז לימודיהם בטכניון הלנינגרדי: את סשה עצמו, את אהרן וולושין ואת חריק קיז'נר. לרביעי היתה בעיה: הוא התכוון ל"גנוב" מאשתו את הבן הפעוט, משום שהאשה כלל לא היתה מעוניינת לנסוע לישראל. התעוררה איפוא בעיה מוסרית. בסופו של דבר הוא יצא מהמשחק.

גם מארק דימשיץ ערך טיסת-גישוש למוסקבה. בצוות היה טייס אחד שעמו טס פעם בבוכארה. מארק ביקר בתא-הטייסים ולמד לדעת את מצב הדברים שם. בלנינגרד הוא הלך עם אותו טייס למסעדה והצליח להוציא מפיו מה הנשק העומד לרשות הצוות. התברר שאנשי הצוות מקבלים נשק, אך בפועל הם אינם נושאים את הנשק עליהם. בזמן הטיסה הם שמים את האקדחים בתיק הנווט.

בכן, על סיפון מטוס הנוסעים יחכה לנו צוות בן חמישה אנשים: שני טייסים, נווט, שדר-הסיפון ומהנדס-הסיפון. לפעמים אין חמישי. דיילים אין צורך לקחת בחשבון, כי בקווים פנימיים בדרך כלל לא מצרפים דיילים לטיסות, אלא רק דיילות. בעת התנפלות פתאומית לא יספיק הצוות להפעיל נשק חם, שכן לא יספיקו לחטט בתיק ולשלוף את האקדחים. אך להתנפל במפתיע נוכל רק בתנאי אחד: אם הדלת מאולם המטוס אל חדרון-הביניים תהיה פתוחה, ואם הדלת מהחדרון לתא-הצוות תהיה גם היא פתוחה - משום שעיקוב בשניות אחדות ייתן להם אפשרות להגיע אל התיק, ואז חסל סדר החטיפה. לזה דרושות להם שתי שניות בלבד.

האם פתוחות שתי הדלתות בזמן הטיסה? ואם הם סגורות, האם במנעול או בבריח הנפתחים רק לאחר בדיקת זהותו של הבא? האם נמצא עובד תורן בחדרון-הביניים? אלו היו השאלות היסודיות הטעונות הבהרה. היה איפוא צורך להיכנס לתא-הטייסים בעת הטיסה.

ב־19 בפברואר טסתי לריגה באמצעות כרטיס-הסטודנט של ארקשה מְרָקְסִיוב. (בחורף מוכרת איירופלוט¹⁰⁷ כרטיסים לסטודנטים בחציהמחיר, והיה לנו צורך לחסוך בכסף.) לטיסתי היו שתי מטרות: להשתדל להיכנס לתא-הטייסים, ולחפש בריגה אנשים נוספים למבצע.

¹⁰⁷ חברת תעופה של ברית המועצות

המטוס המריא ביום שישי אחרי הצהריים. אוכל לשהות בריגה עד מוצאי יום א' - ביום ב' בבוקר עלי לשוב לעבודה. לפני עצם המראת המטוס קניתי בקבוק יין שתכולתו 800 גרם, הנחתי אותו בתיק-הספורט ועליתי למטוס. הכנסתי את התיק לתא המטען, תליתי שם גם את הז'קט והמעיל, ועברתי לסלון הנוסעים. את מקום-מושבי יכולתי לבחור. התיישבתי בשורה הראשונה, ממש לפני הכניסה לחדרון-הביניים. אולי מכאן אפשר יהיה לראות משהו גם בלי להיכנס פנימה.

פברואר הוא חודש של פעילות נמוכה בתעופה. מתוך ששים וארבע המקומות במטוס, תפוסים רק שני שלישי. אנו טסים בגובה של שבעה קילומטרים בקירוב. הראות טובה - מתחתינו רק עננים בודדים. אני מבחין בבירור איך קרוב לטלין¹⁰⁸ משנה הטייס מסלול, ופונה לאורך החוף אל ריגה. אם במקום הזה נכריח אותו להמשיך במסלול הקודם, בלי לפנות, נוכל לטוס עד האי השוודי גוטלאנד בים הבלטי תוך חצי שעה בלבד. יש להגיד זאת לחברה.

אנו מתקרבים אל ריגה, ועדיין אינני מעז להיכנס אל תא-הטייסים. כבר הלכתי לתא-המטען והבאתי את בקבוק היין, כשהוא מכוסה על ידי הז'קט המונח על זרועי. כעת הבקבוק מונח על ברכי ומדרבן אותי להעיז. שוב אני מסב מבטי לסלון, וכל פעם שאני מביט, שנים מתבוננים בי בלי הרף: הדיילת היושבת באחד המושבים האחוריים, וגבר כבן חמישים שתפס מקום לפני. אולי הם באמת עוקבים אחרי היושבים במושבים הקדמיים; ואולי זה נדמה לי, כי במקרים כאלה העצבים מתוחים, ואני חש בעורפי דווקא את מבטיהם של שני אלה.

הטייס מתכוון להנמיך את המטוס לקראת נחיתה. הדיילת עוזבת לרגע את משמרתה, כדי להכריז ברמקול על הנחיתה הקרבה. השכן שלה מוסיף להתבונן, אך יקחנו האופל! עכשיו - או לעולם לא. אני קם. עד לדלת הראשונה שתי פסיעות. אני לוחץ על הידית ומושך את הדלת אלי. הדלת נפתחת. אני נכנס לחדר ריק וסוגר במהירות את הדלת מאחורי. מימין דלת חיצונית: דרכה מקבלות הדיילות את כל הציוד הדרוש להן לטיסה. ומלפנים עוד דלת אחת. מבעד לזכוכית האטומה בוקע אור אדום חלש. בין הדלת הראשונה לאחרונה - ארבע פסיעות, או שתי קפיצות. לכך תידרשנה שתי שניות. האם הדלת פתוחה או סגורה?

¹⁰⁸ בירת אסטוניה

אני לוחץ על הידית - וחש התרגשות רבה מאוד. הידית נענית בקלות ללחיצה, ממש כמו הראשונה. תודה לאל, שתי הדלתות סגורות, אך לא נעולות. והעיקר, תא-הטייסיים אינו נעול על בריח מבפנים. מן הסתם, משום שאנשי הצוות מרבים להיכנס ולצאת בעת הטיסה. לפני ארבעה ראשים מאחור. כל ארבעת חברי הצוות יושבים בזוגות זה מאחורי זה כתלמידים בבית-ספר. לפנייהם לוח-מכשירים גדול וחרטום-המטוס הרחב והמזוגג. מבעד לזכוכית נראים אורות ריגה של שעת ערבית. מן הדלת ועד לכיסאות האחוריים של הצוות, מהלך שתי פסיעות, מטר וחצי. קפיצה אחת.

רק כאשר סגרתי את הדלת מאחורי, הסב אחד מאנשי הצוות את ראשו, קפץ ממקומו ובא לקראתי. הושטתי לו את בקבוק היין, ובשם הנוסעים הודיתי על הטיסה הנעימה. תחילה סירב לשם נימוס, ואחר כך חיך ולקח את הבקבוק. הדיילת החיוורת כבר גררה אותי בידי החוצה מהתא, כשפיה מלא תוכחות ונזיפות על חוצפתי. איני יודע אם סיימה את דבריה במערכת הכריזה, כאשר הבחינה שאני כבר לא במקומי. ברור שהיא זאת שהוטל עליה לעקוב אחר התנהגות הנוסעים בשעת הטיסה, ובייחוד אחר אלה היושבים בקרבת התא.

בצאתי מהמטוס הגעתי עד המחסום הסיבובי והתחלתי להתבונן סביבי. נראה, ששום "זנב" אינו נגרר אחרי. אותו גבר שישב לפני הדיילת אינו נראה בשום מקום. כל הנוסעים כבר יצאו ופנו לדרכם. כעבור עשר דקות עבר הצוות. רק הדיילת לא הייתה אתם. המטוס הועמד לתדלוק. טוב הדבר, שמתדלקים את המטוס מיד לאחר הטיסה: אם לא נצליח לחטוף את המטוס בדרך למורמנסק, ננסה בדרך בחזרה - במיכלים יהיה מספיק דלק כדי להגיע לשוודיה. לאחר שהסתובבתי כחצי שעה באולם-ההמתנה ולמדתי את הנתונים הטכניים של מטוס טו-124 וטו-135 הטסים למורמנסק, צעדתי אל האוטובוס. נראה שהכל בסדר. ספק אם הצוות יודיע על האירוע - הלא הם-אלה שיקבלו נזיפה על כך.

בריגה אני מכיר היטב רק את אהרן שפילברג וסילבה זלמנסון. אהרן עבר לאחר נישואיו למרגריטה אל ריגה, ומסר את קבוצת הנוער שהוקמה על-ידו לטוליה גולפלד. אך עם אהרן לא כדאי לדבר: אם הוא יגיע למסקנה שהמבצע איננו נחוץ – וקיים סיכוי גדול שיגיע למסקנה הזאת - יעשה הכל כדי לסכל אותו. לא כן סילבה.

סילבה מחבבת את ליליושקה שלנו, וזו קוראת לה: דודה סיליה. היא חברה של אוה, ובכלל - ידידת משפחה שלנו. כשהיא מגיעה ללנינגרד, היא מתארחת אצלנו. אני יודע מה קורה במשפחה שלה. כל משפחתה של סילבה חדורה בציונות, ומיוחד נכון הדבר לגבי סילבה עצמה ושנים משלושת אחיה: הבכור וולף, והצעיר ישראל. סילבה כבר הגישה פעמיים מסמכים להיתר יציאה. בפעם הראשונה, לאחר שעברה את כל שבעת מדורי הגיהינום, קיבלה סירוב.

המתינה כנדרש – והגישה בשנית. הפעם ערכו אובי"ר, מפעל הקטנועים שבו עבדה, והתביעה הכללית קרנבל מסביב לבקשתה. אובי"ר סירב לקבל את המסמכים בלא עדות אופי מהמפעל. המפעל סירב לתת עדות אופי בלא בקשה מאובי"ר. אובי"ר לא הגיש בקשה לעדות אופי. התובע סירב להתערב: "נסיעתך לישראל היא ענייך הפרטי". סילבה היתה במצב נואש. היא תסכים ללכת אתנו. והיא יודעת מי עוד יסכים.

מתא הטלפון הציבורי צילצלתי אל ביתה של סילבה. היא ניגשה מיד אל הטלפון.
"האלו."

"שלום! ספק אם תזהי אותי: מזמן לא התראינו. לאחרונה נפגשנו בנשף- ריקודים."
"מי מדבר?"

"שמי לא יאמר לך דבר. בוודאי כבר שכחת אותנו. מוטב שניפגש ונשוטט ברחובות ריגה. עשינו עסק?"

"חכה רגע. קולך מוכר לי." ולאחר הפסקה ארוכה: "זה אתה, הלל?"
"כן, כן, דודה סיליה. ברכות!"

"אתה יודע, אני נשואה. אך בינתיים זהו סוד, בסדר?"

"בסדר. אך להיפגש צריכים אנו ברחוב – יש לי ענין חשוב אליך."
"היכן אתה נמצא?"

"השד יודע."

"התבונן סביב ואמור לי."

תיארתי באזני סילבה את מקומו של תא הטלפון, ועדמהרה היא הגיעה. מאד רציתי לאכול. נכנסנו לבית-קפה וסעדנו את לבנו. שוחחנו על נישואיה, על מכרים משותפים. בעלה של סילבה - אָדִיק קוזנצוב, מוסקבאי בן שלושים. לפני שנתיים שוחרר. עד אז ישב שבע שנים בעוון תעמולה אנטי-סובייטית. הוא נכלא בעודו נער, מספסל הלימודים בשנה הראשונה באוניברסיטה. לאחר שחרורו לא ניתן לו אישור למגורים עם אמו במוסקבה, והוא התגורר מחוץ למוסקבה, ועבד כסבל. הוא למד אנגלית על בוריה ועובד עתה כמתורגמן במוסד לחולי-נפש.

ברחוב הצגתי בפני סילבה את מהות הענין. הדגשתי שמדובר לא בגאולה אישית, אלא בצורך להזיז את שאלת-העליה של היהודים הסובייטיים מנקודת-הקפאון. סילבה ענתה אמן אחר התכנית בלא היסוסים: "אלא שאני חוששת שלא אחזיק מעמד; הרי יודע אתה, מה מצב הלב שלי..."

כן, ידעתי שלסילבה יש מחלת לב. אך גם ידעתי שהלב החולה לא מנע מסילבה להדפיס את החומר שלנו במכונת-כתיבה, לקיים קשר בין ציוני ריגה ולנינגרד, להשתתף באורח פעיל בחתימה על מכתבים גלויים לגורמים מחוץ לברית המועצות. בטוח הייתי שסילבה תחזיק מעמד. ואכן היא החזיקה מעמד. ומלותיה האחרונות במשפט הטייסים היו:

"אם אשכחך, ירושלים, תשכח ימיני..."

השיחה - קרבה אל קצה, עת ללכת הביתה.

"מה דעתך, סילבה, אדיק ילך על זה?"

"אני חושבת שילך. הוא בחור אמיץ."

"האם אני יכול לדבר עמו בגלוי?" לא היה לי נוח לומר, שהתעוררו אצלי ספקות בעניין

נישואיה החפוזים: שמא הבחור רוצה להשתמש בנישואין כדי להיאחז תחילה בריגה, ואחר כך לצאת מברית המועצות?

"כן, יכול אתה לסמוך עליו. אתה יודע, הוא בחור טוב, לדעתי. ימצא חן בעיניך."

"ומי מאתנו ידבר אתו?"

"אני אכין אותו תחילה, ואחר-כך תדבר אתו אתה."

בשעה מאוחרת בערב הגענו אל ביתה של סילבה, והיא עשתה לי היכרות עם בעלה. הוא

עורר בי אהדה ממבט ראשון: מוצק, עינים מחייכות. בעצם, כבר חשתי אהדה אליו עוד לפני

כניסתנו לבית. אדם שבגיל 22 כבר "ישב" בשל התנגדות למשטר - ראוי כבר להוקרה.

כשראיתי את התנהגותו השלווה והבטוחה, אמרתי לנפשי: בחור זה נוצר בשביל להשתתף

במבצע שלנו, ובקבוצת החטיפה יש לו מקום בלי ספק. אם בתור נער נקלע לתנאים הקשים של

המחנה - ולא נשבר, אלא היה לגבר, משמע שהוא חזק כאבן צור.

למחרת נסעתי עם אדיק לרומבולה - פרבר של ריגה. כבר מזמן רציתי להיות כאן: רבות

שמעתי על כך, כיצד גילו בחורי ריגה את מקום ההריגה ההמונית של היהודים בדצמבר 1941,

איך השקיעו כאן את כל ימי החופשה שלהם בטיפול בבית-העלמין הענקי הזה, העזוב והשכוח,

ללא מצבות. רק לאחר שיישרו את הקרקע, הכשירו ערוגות ושתלו פרחים, הופיעו על הבמה

השלטונות המקומיים. הכוכב בעל שש הפינות העשוי מתיל דוקרני נעלם, ובמקומו הופיע גוש

אבן ועליו חקוקות האותיות "לקרבנות הנאציזם" בשלוש שפות: לאטבית, רוסית, ולגמרי

בסוף - בידיש. באדמה טמונים רבבות יהודים, רק יהודים. ומעל האדמה כתובת - עדות לכך,

עד כמה עדישים השלטונות, שבידיהם כעת הסמכות לחקוק כתובות, כלפי הרבבות האלה

שפעם היו בחיים. יחלפו כמה דורות. היהודים ייצאו מלאטביה, ואיש לא ידע מדוע רעדה אדמת רומבולה ב־8 בדצמבר 1941.

מתחנת האוטובוס הלכנו ברגל. למרות שעוד היינו בחודש פברואר, היה זה יום-שמש חם. הטבע ציפה לאביב והתעורר אחרי הכפור. שלג בתולי הבהיק מתחת לשמש הקורנת. קשה היה לדמיין כי במקום הזה, מתחת לאורנים היפים הללו, היו מוטלות אי-פעם ערימות בגדים, התגוללו נעלי ילדים, מקלות של זקנים.

המשעולים שהתפתלו בין ערימות השלג נעצרו פתאום לפני רחבה המפונה משלג, ובה מצבת־אבן. כאן זה התרחש. כאן. כאן.

שקועים כליל במחשבותינו, הבחנו רק עתה בהם, כעשרה צעדים ממצבת אבן זו. הם שכבו על התל של השלג שנוצר כשחברינו ניקו את הרחבה. הוא הניח מתחתיה באדיבות את מעילו, ומתחתיו - אותה עצמה. לשניהם היה נוח מאוד. אולי אף נוח יותר מאשר במיטה.

מי הם, שני אלה? נכדי הלאטבים שביד אחת עם הגרמנים הובילו כמשמר מזוין את טורי היהודים למקום זה? או בניהם של "המשחררים" הרוסיים המרגישים היום בנוח בדירותיהם של אלה שצעדו אז באותם טורים? היודעים הם או שאינם יודעים היכן הם שוכבים? כמובן, אפשר להשבית את מעשה-אהבתם. אך אסור להפריע את מנוחתם של אלה שמתחת לאדמה. אנו פונים אל המצבה ומסירים כובעינו.

עם אדיק אני משוחח ברחוב. לבי נוטה אליו, וגם לדעתה של סילבה יש משקל, ובכל זאת מפרט אני באזני אדיק את הגירסה המיועדת לאלה שאינני מכיר מקרוב. לסיום אני שואל:

"האם מוכן אתה להסתכן לשם בריחה מברית המועצות?"

"באיזו דרך? דרך הגבול היבשתי, הימי או האוירי?"

"עיקרו של דבר איננו בפרטים אלא במהות."

"האם אפשר לסמוך על החבורה?"

"אנו משתדלים ללקט את האמינים."

"שמא אפשר להכיר אותם?"

"בבוא הזמן."

אדיק סבור שצריך ללקט חבריה אמיצים שאפשר לסמוך עליהם. דעה זו נבונה בהחלט, למרות שבברית המועצות, רק קופות־החסכון נותנות בטחונות. הוא סבור שיש להיות זהירים ביותר. גם זה הגיוני. גם אני מעדיף להיות עשיר ובריא מאשר להיות גם עני מרוד וגם חולה אנוש...

אינני מספר לאדיק קוזנצוב מה שסיפרתי אמש לסילבה. הם — אנשים שונים. בסולם הערכים של סילבה באה במקום הראשון המילה "ישראל". בסולם הערכים של אדיק תופסת את המקום הראשון המילה "חירות". סילבה מדפיסה ומפיצה את החוברות "הביתה!" ו"לשיבת העם היהודי למולדתו". אדיק מדפיס ומפיץ את "זכרונות מאקסים ליטבינוב" ו"הפעילים הפוליטיים של רוסיה" מאת שוב. וזה קורה באותו בית עצמו, באותה מכונת-כתיבה עצמה. ציונית ומתנגד לשלטון(דיסידנט).

איני מספר לאדיק דבר על מבצע זה כאמצעי לפתרון בעיית היציאה של היהודים מברח"מ. על כך לא דובר. אם סילבה הייתה שרויה בעמקי הייאוש, היה אדיק שרוי בייאוש עמוק שבעתיים. וזה, בנוסף לאומץ-הלב האישי, הוליד את האומץ שבייאוש. כל הדרכים לאחור היו חסומות. הוא לא מצא עוד טעם בתנועה הדיסידנטית בתוך ברית המועצות. הוא לא רצה להקריב עוד שנות-חיים למען אלה שמוכנים לחיות בלא חירות, אך מתחילים להתרגש כשמזנקים מחירי הוודקה והקינוח. הוא לא רצה להשתייך לעם שנשתרשה בו מסורת עבדים. אביו של אדיק קוזנצוב היה יהודי, ולמרות שהוא לא הכיר את אביו, הייתה לו אפשרות בחירה. והוא התקרב לעם היהודי, כי גורל מר הוא להיות בן בלי עם. אך מהציונות עדיין היה רחוק.

אדיק שנא את שלטון העריצות וסלד מדו-קיום אתו. הוא היה אדם בעל כושר-הסתכלות, ידע לבחון ולבדוק דברים, וכוח-יצירה. הוא ידע שהוא מוכשר ליותר מאשר לשמש מתורגמן בבית-חולים פסיכיאטרי. כל הדרכים היו חסומות לפניו, והרישום בתעודת-הזהות כ"רוסי" לא היה עשוי להועיל לו, גם אילו רצה בכך, שכן השלטון הסובייטי אינו סולח לעולם למתנגדיו הפוליטיים, לא ב"מחנה הגדול" ולא ב"מחנה הקטן".¹⁰⁹

על כן אמר אדיק בתום השיחה בשפה ברורה ובהירה:
 "הריני מוכן לעבור את הגבול היבשתי. הריני נכון להשתתף בחטיפת ספינה או מטוס. מוכן לכל דבר — אם יש סיכוי. זו החלטתי הסופית."
 "וידידים שאפשר לסמוך עליהם יש לך?"

"ישנם שנים שישבתי אתם. בחורים שאפשר לסמוך עליהם, ואני חושב שילכו אתנו. גם לשניהם, החיים כאן הם בלתי נסבלים. אני יכול ליצור אתם קשר."
 נפרדנו, ואני הבטחתי לו שבמהרה אחזור אליו.

¹⁰⁹ המחנה הקטן — הכוונה למחנה ההסגר; המחנה הגדול — רוסיה כולה.

בראשית מרץ התבוננו, מארק דימשיץ, סשה הלפרין, שהגיע מקישיניוב, ואנוכי, בטלויזיה במסיבת-העתונאים הידועה-לגנאי של החמישים ושנים¹¹⁰. חמישים איש לא עוררו כל רגש אלא בוז. הסתכלתי בפנים העלובים, המתעוותים בעצבנות, של סגן ראש הממשלה הסוביטית בנימין דימשיץ, ובפנים השקטים של מארק היושב לידי, ואמרתי לנפשי: שני יהודים, שני דימשיצים. האחד - יורש ראוי לאלה שיצאו לפני שלושת אלפים שנים ומעלה מעבדות של שובע לקראת רעב, חיצו-עמלק וחירות. השני - יורשם של אלה שנשארו במצרים בסמוך לסירהבשר, ועבדות - היא נחלתם לעולם.

"לְמַד שֶׁבֶט וְשׁוֹט - הָאֵם יְחוּשׁ כְּאֵב
חֶרֶפֶת-נֶפֶשׁ בְּצָר מְלֻבָּד מְדוּשֶׁת הַגּוֹ?"¹¹¹

כך היה לפני שלושת אלפים שנים ומעלה, כך היה בדורו של ביאליק, וכך גם עתה. בקרב חמישים ושנים ה"אנשים בעלי פני לאום יהודי", העלובים וחסרי-הפנים, שבכל לשון של נאצה גידפו וקיללו את ישראל, את גולדה מאיר ואת הציונים שהם בעוכרי בנין הקומוניזם, היו שנים שכידתי אותם מילדותי. עצוב ומר היה לי להביט בהם. איך יכול היה ארקאדי ראיסקין, השחקן המזהיר, האמן הבולט של ז'אנר הקומדיה, ש"בתקופתו חי אחד בשם חרושצ'וב", להניח שיגררו אותו לתוך הדרמה הזאת? איך יכלה אֶלינה ביסטריצקאיה, שחקנית מצוינת של ז'אנר הדראמה, להניח שיגררו אותה אל תוך הקומדיה הזאת? כלום אינם זוכרים שצל הנופל על שמם-הטוב אינו מהווה מחסה מפני השרב? הלא אחרי מסיבת העיתונאים יוגש מיד חשבון "הוצאות הייצור", ובעד נזיד-העדשים שאכלו יהיה עליהם לשלם ביוקר בלילות נדודי שינה, ביסורי הפיצול הפנימי, בידיעה שהרבה אנשים הגונים התרחקו ממך, ומסביבך נשארים רק אלה שאתה עצמך סולד מפניהם. מסיבת-העיתונאים הוכיחה לכל מי שלא עצם את עיניו, כי אין סיכוי שתיתן רשות לעליה המונית. לכל היותר ירשו לצאת לאחדים מן הצעקנים המרעישים ביותר, וזה יהיה סוף-פסוק. קחו לכם אותם מנותקים עלובים שהעכירו את המים הזכים שלנו. ואילו היהודים כולם -הרי זה בשר מבשרו ועצם מעצמו של העם הסוביטי. אין

¹¹⁰ השלטונות ארגנו מסיבת עיתונאים שבה השתתפו 52 יהודים מפורסמים.

¹¹¹ ח.ג. ביאליק, "אכן חציר העם"

להם שום דבר משותף עם ישראל, מולדתם - ברית המועצות, תרבותם - רוסית. ואותם המעטים הרוצים לקרוא יידיש - בבקשה! הכל ראו כיצד ראש השלטון המקומי בבירוביז'אן¹¹² נופף לעיני צופי הטלוויזיה בעתון. עתון זה הוא ביידיש, ואתם יכולים לקרוא שם ביידיש על הישגי מגדלי-הצבאים בטאיימיר¹¹³, אם אכן חשקה נפשכם בך... (אגב, ולאדיק מוהילבר שיגר שאילתה לבירוביז'אן, האם יאפשרו לבנו הקטן ללמוד בבית-הספר היהודי שם, וקיבל תשובה רשמית חתומה בחותמת, כי אין בתיספר יהודיים בחבל האוטונומי היהודי, ואין גם תיאטרון, אך ישנם חוגים לפעילות עצמית בתחום האמנות).

היינו איפוא בדרך הנכונה, ההכנות לחטיפת המטוס נמשכו.

¹¹² איזור בסיביר שמיועד להתיישבות יהודית

¹¹³ איזור בצפון סיביר, שבו שוכנים אסקימוסים ומגדלים צבאים.

פרק ארבעה-עשר - אמצע המשחק

למרות שעל כל מה שהיה קשור למבצע דיברנו בלנינגרד ברחוב בלבד, בכל זאת היה בטוח יותר לתת למבצע שם צופן. הצעתי לכנות את המבצע בשם "חתונה". לא רק שנקרא בשם זה למבצע בשיחות שבינינו לבין עצמנו. בשם הזה הוא יקרא בתיק מס' 15 של חקירות הק.ג.ב. בשם זה הוא עתיד להתפרץ אל דפי העיתונות הסובייטית והעולמית.

זה לא היה שם מקרי. היה לו בסיס. פעמים מספר העברתי במחשבתי את כל מהלך האירועים העתידיים, החל מהרגע שבו יקנו ששים כרטיסים למורמנסק. (המחשבה על הטיסה לגוטלנד ירדה מהפרק, משום שאותן 20 - 30 דקות הדרושות לטיסה מעל הים הבלטי היו כרוכות בסיכון רב מאוד). מיד צצה הבעיה: האם זה לא ייראה חשוד שכל הנוסעים במטוס הם יהודים? בזאת ניתן להבחין גם בעודנו על הקרקע. גם קשה להעלים את העובדה שרבים מהנוסעים מכירים זה את זה, שהרי לא כל משתתפי המבצע התכוונו לספר לבני-משפחותיהם את נסיבות הטיסה. אם בדרך למורמנסק לא נצליח לקיים "חתונה", יהיה צורך לרכוש לכולם כרטיס-חזרה (שוב במטוס אחד), ולנסות לממש את המבצע בדרך חזרה. צצה בעיית בית-המלון וכו' וכו'. לא יכולתי להמציא שום הסבר אחר לטיסה כזו של המון יהודים, שרבים מהם מוכרים זה לזה, מלבד השתתפות בחתונה. זה עשוי להיות הסבר מספק לסתם סקרנים. אך במקרה של מעקב מכוון - שום דבר כבר לא יועיל לנו.

תפקיד ה"חתן" נועד למישה קורנבליט, תפקיד ה"כלה" - לפולינה יודבורובסקה. פולינה למדה באולפן, הדפיסה במכונת-כתיבה חומר לצרכי הארגון, והייתה ציונית נלהבת. חוץ מזה, היא הייתה רווקה, והוא - רווק. שניהם הכירו זה את זה. ובאמת, מדוע לא יבואו בברית הנישואים? . . .

מישה קורנבליט היה רווק פעיל, והיו לו מכרות בין הדיילות בנמל-התעופה הלנינגרדי. טיסת-הגישוש המיועדת השנייה שלו הייתה צריכה להיות במסלול "החתונה" למורמנסק, רצוי בתור נוסע סמוי בתא-השירות בטיסה שהייתה עליה מכרה שלו. במורמאנסק היה על מישה להגיש בקשה לרישום לנישואים ולבוא בדברים עם איזו מסעדה בעניין הזמנת אולם אירועים לצורך עריכת חתונה. כל זה עשוי היה לשמש אליבי כל-שהוא למקרה הצורך. בנוסף היה צורך להמציא סיפור מתקבל על הדעת כדי להסביר על שום מה, למרות שכל המשתתפים והאורחים בחתונה הם אנשי לנינגרד, נערכת החתונה עצמה במורמאנסק.

אך לכך לא נזקקנו. . .

החתונה בין מישה ופולינה בכל זאת עתידה להיערך. ותהיה זו חתונה בלא מרכאות, ולא במורמאנסק. לאחר מאסר החתן מה"חתונה", בתוך אורת הדיכוי והמערכה האנטי-ציונית הקולנית, החליטה פולינה לעשות מחווה של סולידריות עם מישה ועם כולנו. החתונה בלא מרכאות עתידה להתקיים בכלא-החקירה של הקג"ב. ה"חתן" ו"הכלה" ממבצע "החתונה" שלנו יירשמו כבעל ואשה. חתונה זו תארך דקות מספר, אחרי כן יצטוו החתן הצעיר להעביר את ידיו מאחורי הגב, והוא יוחזר "הביתה", לתא-הכלא בקומה החמישית. וזאת לא תהיה החתונה היחידה בבית הכלא. גם ויקטור בוגוסלבסקי יקבל רשיון וירשום את נישואיו בכלא. אך החתונה הראשונה מכולן תהיה חתונתו של מארק דימשיץ. ובחירת-לבו תהיה שוב זו שכבר בחר בה בעבר, לפני עשרים ושנים שנה. הוא יתחתן שוב עם אָליה, לאחר פירוד של שנה.

* * *

מועד "החתונה" קרב ובא. היה "חתן", הייתה "כלה", היו "אורחים". עוד לא היה תאריך. בפגישתנו המתואמת מראש, דרש מארק לקבוע את המועד. קבענו מועד - ה'2 במאי. תאריך זה נראה כמתאים ביותר. נשאר חודש וחצי, זמן מספיק ארוך להשלמת ההכנות, ומספיק קצר, כדי שלא לאבד מוטיבציה בגלל מתח נפשי ממושך. יתר על כן, יהיה יותר קל למשתתפים להתכנס בימי החופשה של חגי מאי, ולחזור לעבודה אם לא תזדמן אפשרות ל"חתונה". יתרון נוסף מבחינתנו עשוי להיות מצב-הרוח החגיגי השורר בימי החג בהגנה האנטי-אווירית. אפשר לשער שלא כל מפעילי הרדארים יהיו ערניים, ולא כל הקצינים פיכחים ומסוגלים לקבל החלטות מהירות. ואילו לנו דרושות בסך-הכל 5—10 דקות כדי להימצא מעל פינלאנד. ואזי:

¹¹⁴ שלום לך, רוסיה, גיא החולי.

בית עבדים ואדונים,
וגם לכם מדי התכלת¹¹⁵
וגם לך, עם-צייתנים.

¹¹⁴ קטע משיר ידוע של לרמנטוב

¹¹⁵ בזמן הצאר, מדי המשטרה היו בצבע תכלת

מארק צדק. מעתה העניק התאריך הסופי להכנות את הדרכיות ההכרחית לקראת המטרה. מישה קורנבליט צריך היה לטוס לריגה, למסור את הפרטים לאדיק קוזנצוב ולהזמין ללנינגרד. אחרי-כן — לטוס למורמאנסק.

מאוחר יותר עתידה העיתונות הסובייטית לזעוק בקולי-קולות על המרצחים הציוניים, "המצוידים באקדחים, בגרזנים, בסכינים ובחבלים", שהציבו לעצמם כמטרה עיקרית את רצח הטייסים הבלתי-חמושים, ורק כמטרה משנית - את הבריחה לישראל. ואילו אני אינני חושב כי היה בעולם אי פעם ניסיון לחטיפת מטוס, שבו הצד התוקף הפוטנציאלי ישתדל בשקידה כזו לשלול מעצמו את יתרונות הצד התוקף.

זו לא הייתה לגבינו שאלה של טאקטיקה, אלא של אסטרטגיה. האמצעי השתלב כאחד המרכיבים במטרה. אילו היה המבצע שלנו מצליח, והיינו מגיעים בטיסה לשטוקהולם, אך בתא-הטייסים היה נשפך דם, ובמיוחד אם הדם הזה היה לא שלנו, עלולים היינו לחלל את המטרה. חייבים היינו להעדיף להיות קרבנות בעצמנו מאשר לגרום לאחרים שיפלו כקרבנות מידינו. דבר זה גם התבטא ביחסנו לנשק. למרות שיכולנו להשיג עבור המבצע תת-מקלע שהוצע לנו על-ידי אדיק קוזנצוב, ורימונים צבאיים שהיו בהישג-ידו של המועמד להשתתפות במבצע, חבר הארגון בוריס אזרניקוב, נמנענו במכוון מנשק קרבי. רק מישה קורנבליט התקשה זמן רב להשלים עם ההחלטה. הוא חשב שזהו טמטום ללא-גבול, לשלול מעצמנו מראש את האפשרות לצאת מנצחים בהתנגשות עם הצוות, שעליו רק להושיט יד כדי להגיע אל האקדחים הטעונים.

אני נטיתי למן ההתחלה למחשבה שאסור לנו להביא עמנו לסיפון שום דבר העלול להוות איום על חיי הטייסים או על בריאותם. בשום מקרה אין אנו רשאים ליטול עמנו נשק קרבי, שכן יש ש"אפילו מטאטא יורה". לאחר שנודע לי מפי מארק שהטייסים לא נושאים אקדחים על גופם, הייתה החלטתי נחושה: נשק קרבי לא צריך להיות אתנו. מארק ואדיק תמכו בי, תחילה בחשש ואחרי כן בבטחון.

ועם זאת, צריך יהיה מהשנייה הראשונה לשלול מהצוות רצון ויכולת להתנגדות. אך כיצד למנוע יכולת התנגדות מחמישה גברים בריאים, העוברים אחת לחצי-שנה בדיקת-כשירות בוועדה רפואית, ושמעצם טיבה של עבודתם הם מאומנים להתמצאות בשעת סכנה ולקבלת החלטות מהירות? הרופא הצעיר למחלות-ילדים, ויקטור שטילבנס, שגם הוא היה מועמד להשתתפות במבצע, הציע להשתמש נגד הטייסים בפדים ספוגים בתת-תחמוצת חנקנית נוזלית - תכשיר המשמש בעת לידה. אדם שמהדקים פד כזה אל חלל האף והפה שלו, מאבד את

כושר-הפעולה שלו לכמה דקות. דקות אלו מספיקות כדי לקשור אותו בחבלים. אולם, מבחינה טכנית הכל נראה מסובך ביותר. יולדת, המוכנה לכל דבר ובלבד שלא תסבול, לא דומה לגבר בריא שאינו יודע לשם מה מנסים להלביש עליו "רסן" בעל ריח אופיני כלכך.

כמו-כן עלה בדעתי עוד רעיון אחד, ופעם אחת שוחחתי עליו עם אדיק. כולנו, בעודנו פרחחים, השתגענו ממש אחרי שחקן הקולנוע פיוטר אלייניקוב. בסרט "בעורף האויב" הוא שיחק בתפקיד סייר סוביטי שחדר לעורף של הפינים. כל האולם הריע משמחה כשהטיל אלייניקוב חופן טבק אל עיני הזקיף הפיני. ובעוד הלה ממצמץ בעיניו ומשפשף אותן, עלה על מגלשיו והסתלק. ומה אם ננסה את זה גם אנו... אך זה חייב להיות בהפתעה גמורה, שאם לא כן, אפשר להספיק לעצום את העיניים.

הגענו להבנה שיש לשלול מהטייסים לא את כושר-ההתנגדות, אלא את הרצון להתנגדות. אנו זקוקים לנשק של מתקפה פסיכולוגית. אם נכוון אל הטייס אקדח שאין בו כדורים, אבל הוא דרוך ומוכן לירי, זה ודאי יעשה עליו רושם, כי הרי הטייס אינו יודע כי האקדח אינו טעון. נשק מסוג זה היה ברשותנו. ראשית כל, אקדחו של מארק. אפשר להוציא מהכדורים ש"קניתי במשיכה" בעת שירות המילואים את הקליעים, והאקדח יירה יריות-סרק. הייתה אפשרות נוספת: הלל שור אמר לי שישנו אקדח קרבי שהנוקר שלו כבר משופשף. אי אפשר לירות ממנו כדורי-סרק, אך זה היה אקדח קרבי תקני, והטייסים, אפשר לשער, בקיאים גם הם בסוגי הנשק האישי. אך האפשרות המבטיחה ביותר עלתה כשבוריס אזרניקוב הציע להשתמש לצורך ההתנפלות באקדח המשמש למתן אות-הזינוק בתחרויות. רעיון זה קסם לי מיד. ואכן, לפי מידותיו הוא נראה כמו אקדח אמיתי, וקול-היריה, שבאיצטדיון ענק הוא נשמע בכל הטריבונות, תפקידו בתא-המטוס יהיה לחסל את שארית ההיסוסים של הצוות. אף שאקדחי-הזינוק נמכרו רק לפי היתר מיוחד, הרי בוריס עצמו קנה אותו בקאלינין¹¹⁶ והביא אותו ללנינגרד. בורים יחד עם וולאדיק קנופוב, אף הוא חבר הארגון ומועמד להשתתפות במבצע, בחנו את האקדח. קול הירייה היה מצויץ. עתה היה כל מה שדרוש.

ובכן, טוב. אמצעי הפחדה יש לנו. ואם הפחד מהאחריות לחוסר ההתנגדות שלהם יגבר על הפחד מאתנו?... האם בכל זאת אין צורך שיהיו לנו משהו? יש צורך. הכינותי במפעל שאלות גומי מכבל חשמל, בעובי סנטימטר אחד, הוצאתי אותן מהמפעל, בבית הצלפתי לי על ראשי — נראה לי שזה מספיק. אך מארק העריך שהן חלשות מדי. ואכן, נזכרתי שבאחת

¹¹⁶ עיר בין מוסקבה ללנינגרד

המדינות בארצות-הברית נחקק חוק האוסר על הבעל להכות את אשתו במקל שעוביו עולה על שני סנטימטרים. המדובר - באשתך-שלך, ובמקל-עץ. הכינותי מחדש אלות, עבות יותר, והפעם מארק לא התנגד.

* * *

ב־29 במרץ הגיע ללנינגראד אדיק קוזנצוב שהוזעק מריגה. נדברתי מראש עם אשה אחת, מכרה מהכניסה הסמוכה, והיא השאירה לי את מפתחות דירתה. בערב הלכנו לשם, מארק, אדיק, מישה ואני, ולקחנו אתנו גיטרה. מזג-האוויר היה סגרירי, ולא יכולנו לדבר במקום כל שהוא בחוץ, בגן הציבורי. רק משום כך, דיברנו לראשונה (אם לא להביא בחשבון את ישיבות הועד בדירת אבלי) על השאלות הכרוכות ב"חתונה" בתוך דירה, ואפילו בדירה "בטוחה". כיסאות בדירה לא היו כמעט, ואנו ישבנו יחפים בישיבה מזרחית על שתי מיטות המוצמדות זו אל זו.

באותו יום הגענו לסיכום סופי. מישה קורנבליט ויתר על התנגדותו בשאלת הנשק, ופה אחד קבענו את המכנה המשותף: אנחנו לא לוקחים אתנו שום דבר שעלול לירות ולהרוג. החלטנו שאני אשלים את "מלאי-הנשק" שלנו בכלי-הפחדה לפי ראות-עיני. אישרנו סופית את המועד. מבצע "חתונה" ייערך ב־2 במאי 1970.

בימי אפריל האחרונים היה עלי לכנס בלנינגרד את כל משתתפי קבוצת החטיפה ולערוך חזרה על פעולותינו על סיפון המטוס בתנאים הקרובים ביותר למציאות. היה עלי לשוחח עוד פעם עם אלה שנתנו את הסכמתם העקרונית להשתתפות בבריחה הבלתי-חוקית, אך לא ידעו שום דבר מעבר לכך. את זאת צריך היה לעשות לא יותר מוקדם מאשר 48 שעות לפני שעת-האפס, כדי שאיש לא יתחיל למכור רכוש, להחליף דירה, לרכוש דברי-ערך, או לעשות משהו שהוא לגמרי "הגיוני", אך יכול להמיט אסון על המפעל כולו. היה עלינו לצאת מדירותינו לנמל-התעופה כשם שיוצאים לקולנוע או לעבודה. מצד שני, צריך היה להספיק לשוחח עם האנשים לפני שהם מסיימים את יום-עבודתם האחרון שלפני ימי-הפגרה של האחד במאי - אחרת הם עלולים לנסוע מחוץ לעיר, ואזי "צא וחפש את הרוח בשדה".

סיכמנו גם בעניין הכרטיסים. הבחורים מריגה יזמינו מראש עוד משם כרטיסים לקו-הטיסה המוסכם: לנינגרד - מורמאנסק. את כל שאר הכרטיסים נקנה בלנינגרד ביום הראשון למכירת כרטיסים לשני במאי. מובן מאליו שנרכוש אותם בקופות שונות ובשמות-משפחה זרים (אז עדיין לא נדרשה הצגת תעודת-זהות עם המכירה). שמות-המשפחה צריכים להיות

בלא הגדרת המגדר¹¹⁷, למשל אוקראיניים - כך לא נתקשה למכור את הכרטיסים המיותרים, אם יהיו כאלה, למי שנרצה. די לנו בצוות עצמו - אין לנו צורך בקו התנגדות אפשרי נוסף באולם הנוסעים. ייתכן שאשתו של איזה מלח ממורמאנסק תיאלץ לטוס למורמאנסק דרך שטוקהולם, אך אלו הן בבחינת עלויות-הייצור.

לבסוף נגמרה "המסיבה". אנו יוצאים לחצר. מכאן נוסע מארק ללוות את אדיק לנמל-התעופה, שם עליהם לבחור, לפי לוח הטיסות, את זמן-הטיסה שלנו. אנו נפרדים. אני נוטל את הגיטרה וחוזר הביתה.

מערב זה אבד לי הפיקוח על מבצע ה"חתונה". מארק דימשיץ ואדיק קוזנצוב, שנסעו יחד לנמל-התעופה, החליפו ביניהם כתובות. מעתה יוכלו להמשיך לפעול בלעדי. ומאחר שאינם חברים בארגון, ברי לחלוטין ששלומו וטובתו של הארגון לא יהיו בראש מעייניהם.

* * *

כבר בפגישה עם מארק נודע לי קו-הטיסה: 2 במאי, שעה 16 ועוד דקות מספר. זהו מטוס-הנוסעים האחרון למורמאנסק באותו יום. על כל מקרה, נסעתי לקופה של חברת התעופה ובדקתי בעצמי. התברר שהחל מהאחד במאי יונהג לוח טיסות של קיץ, והמטוס האחרון, שהוא מהטיפוס הרצוי לנו, טס בין השעה 13 ל-14 אחרי הצהרים. צילצלתי מיד לסילבה בריגה וביקשתי ממנה למסור לאדיק, שלא יקנה ארון ב-16 רובל, אלא ארונית קטנה יותר ב-13 רובל ועוד איזה קופיקות, בגלל שהיא הרבה יותר נוחה. אחרי כן צילצלתי אל לב לבוביץ קורנבליט וקבעתי להיפגש אתו. לשיקול דעתו של לב לבוביץ הייתי מתייחס תמיד ברצינות, לא רק משום שהיה מבוגר ממני בעשר שנים והיה מוסמך למדעי הפיסיקה, ולא רק משום שמאחר שנולד ברומניה והיה חבר באגודת-הנוער הציונית "גורדוניה" עוד לפני המלחמה, הוא עבר את מחנות-הכפיה הרומניים בשנות המלחמה, ברח מהמחנה, וחצה את קו החזית. בעוד שכל חברי הועד היו בחורים חמי-מזג הנשלטים תכופות עלידי רגש ללא מעצורים, הרי אותי הרשים ומשך שיקול-הדעת הקר שלו, והרגלו לניתוח שקט ומתון. גם בענייני הארגון היה נוהג אותה שיטה עצמה שנהג בה

¹¹⁷ ברוסית, שמות משפחה יכולים לקבל סיומת גברית או נשית, למשל "איבנוב" ו"איבנובה", או להיות נייטרליים, לדוגמא "פטרינקו".

בפיסיקה העיונית. לפעמים היה מבטל לחלוטין את כל אותם השיקולים המשניים, שבעיני האחרים נראו כעיקריים.

על ה"חתונה" סיפרתי ללב לבוביץ עוד בינואר - הוא היה אחד הראשונים שהובאו בסוד העניין. תגובתו עודדה אותי מאוד באותה שעה. היא הייתה חיובית במפורש, גם אם מאופקת - אך הרי הוא עשה כל דבר באיפוק, כמו בריטי אמיתי. לב לבוביץ' הרהר גם בעניין השתתפותו - הוא במבצע, אך לא תיאר לעצמו איך יוכל להושיב במטוס את אשתו. "אם ריטה לא תדע דבר, לא תהיה אפשרות להכניס אותה למטוס, ואם נספר לה, ידעו כולם בנמל-התעופה, לפי הבעת-פניה, מה קורה כאן" היה אומר לי לב לבוביץ. ירדתי לסוף דעתו - גם לי חיכתה שיחה לא קלה עם אוח.

צלצלתי ללב לבוביץ, כדי להתייעץ אתו בשאלת הנשק: עמדתו בתוקף על דעתי שקבוצת החטיפה אינה צריכה לשאת נשק קרבי. אבל באותו זמן לא נוכל להיות לגמרי חסרי-נשק, ועלי הייתה האחריות לדאוג לאמצעי הפחדה.

לב לבוביץ' האזין לי, ביסס את עמדתו מבחינה עיונית, ויתר על כן, נסע עמי מיד לבתי-המסחר. חלפנו על פני המעברים הארוכים של קניון גוסטיני דבור, ובדמיונו ניסינו להתאים את כל מה שהיה מונח על המדפים, לשימוש ב"חתונה". הנה, למשל, רובה-ציד תת-מימי - אותו אפשר להעביר בקלות אל תוך המטוס. ואם יהיה צורך להשתמש בו ליריה? החץ קוטל את הדג, אך מה דינו של אדם... לא, לא ניקח את הרובה. סוף סוף קנינו את חפירה של מטיילים ופטישון של מטבח. מאיים במיוחד נראה הפטישון. בהבדל מפטיש ביתי רגיל, היו בראשו בליטות-קוצים מפחידים. רק כשלקחת אותו בידך, יכולת להרגיש עד כמה הוא קל. אולם, צעצוע-אלומיניום זה, שאי אפשר היה אפילו לדפוק בעזרתו מסמר בקיר, התנוצץ באיום. לשניות מספר הוא עשוי לשתק גם אדם בעל כוח רצון עז. ולנו גם לא דרוש הרבה: לכבול את הידיים מאחורי הגב ולסתום את הפה, אם יהיה צורך. בדרכנו חזרה נכנסנו לביתו של לב לבוביץ, והוא צירף ל"אוסף" שלי את המצנע שלו, בעל הידית הארוכה והראש הכבד.

עתה הייתה קבוצת החטיפה "חמושה" די הצורך.

* * *

רכישת כרטיסים לקו-הטיסה למורמאנסק נראתה כדבר פשוט, אולם גם כאן היו סיבוכים. מצד אחד, צריך היה לקנות את כל הכרטיסים בלי להשאיר אפילו אחד, כבר ביום הראשון

למכירה המוקדמת, כדי למנוע רכישת כרטיסים עלידי זרים. מצד שני, מתנהל בקופה המרכזית של "אארופלוט"¹¹⁸ חשבון כל הכרטיסים הנמכרים בקופות המקומיות. פרוש הדבר, שכבר ביום הראשון למכירה יימצאו כל המקומות לטיסה בשעה 13 ועוד דקות בקו לנינגרד- מורמאנסק מסומנים בצלבים קטנים בקופה המרכזית של אארופלוט. זה עלול לעורר תמיהה, ואולי, מה שגרוע מזה - חשד.

הצד הכספי של רכישת הכרטיסים היה פשוט יותר, אך גם בו התעוררו קשיים. לא יכולתי לקחת מראש כסף לכרטיס מראש מכל אלה שהייתי עתיד לדבר אתם רק ב-48 השעות האחרונות. היה עלי לתת את הכסף במקומם. הסכום היה נכבד למדי. איכשהו צריך להשיג אותו. וכאן באה הציפור אל הרשת.

פעם סיפר לי בוריס אזרניקוב על משפחה של יהודים בגרוזיה, שבקיץ הוא נפש אצלם זמן-מה. המשפחה, ששלושת בניה היו מבוגרים, מוכנה הייתה לכל דבר, ובלבד שתעלה לישראל. לדברי בוריס, הייתה המשפחה כה עשירה, שהשאלה שעמדה לפניהם תמיד הייתה לא איך להשיג כסף, אלא כיצד להוציא אותו. נוסף לאזרניקוב, גם וולאדיק קנופוב הכיר קצת את המשפחה הזאת. לאחר התייעצות, החלטתי להזמין ללנינגרד את הנחוש מבין שלושת הבנים. אוטארי קוז'אשוילי הגיע עד-מהרה בטיסה.

שיחתנו נערכה בגן-הנצחון. השלג זה עתה החל להפשיר - שלוליות גדולות התערבבו עם שלג כהה ונקבובי. לא נוח היה להתהלך, ועוד פחות מזה - לשוחח עם אוטארי. לימים עוד יזדמן לי לדבר גם באנגלית רצוצה וגם בעברית מסורסת, אך מעודי לא נתקלתי ברוסית נלעגת כמו שלו. קשה היה להאמין שאוטארי סיים מכון רפואי בעיר הרוסית קאלינין. אילו יכלו וולאדיק קנופוב, בוריס אזרניקוב ואדיק קוזנצוב, שהלכו אחרינו מרחוק, לשמוע את שיחתנו, היו סוברים כי מדבר אני עם חייזר מכוכב-לכת אחר, שזה עתה הגיח מהחללית. בדיבור איטי, תוך שאני חוזר פעמים מספר על המלים והמשפטים, פירטתי לו את ההצעה בנוסח המקובל עלי לגבי אלה שאינני מכיר אותם אישית. למרות שאוטארי לא נראה בעיני חכם גדול וגם לא טיפש קטן, הרי הוא, ביסודו של דבר, הבין את כוונתי. כנראה זה לא היה בדיוק מה שציפה לשמוע. הוא היה סבור שצריך "לשמן" כהוגן, על־מנת שאחר-כך תהא

¹¹⁸ החברה לתעופה אזרחית.

הנסיעה חלקה. עם זאת, הוא אמר שיתיעץ עם המשפחה, ברשותי האדיבה, ויחזור שנית בטיסה ללנינגרד. מכל מקום, הוא מוקיר אותנו בכל לבו ונכון להושיט עזרה חומרית למפעלנו. "מאתיים - שלוש מאות רובל תוכל לתרום?" מיששתי בהיסוס את הדופק. כאן הבין אותי אוטארי מהמילה הראשונה. סכום כזה היה יכול כנראה להטיל בכובעו של קבצן זר. "חמש-מאות - שש-מאות," אזרתי אומץ וחוצפה. ובראותי אותה הבעה עצמה על פניו, התחצפתי לגמרי: "אלף?!"

"חמשת אלפים," אמר אוטארי.

הגענו לידי הסכם. בלא להתנות את הדבר בהשתתפותם האישית בענין, הם ישלחו את הכסף על שמו של אזרניקוב.

נפרדתי מאוטארי כשאני לא בטוח שאמנם יעשה משהו, אך הוא נראה לי זהיר וחששן מדי כדי לשבור את השתיקה.

אוטארי טס בחזרה לטביליסי. מוטב היה אלמלא בא הנה... את תפקידו הקצר בעלילה הוא עוד עתיד למלא.

ב־3 באפריל בשעת ערב מאוחרת חזרנו, אוה ואני, ממסיבת יום-הולדת של דוד הפעוט, בנם של שלי רוזנסקי וגרישה זלוטניק. שנתיים לפני כן בחרו בנו שלי וגרישה להיות סנדקים לבנם הבכור, ולנו נעם כבוד זה, משום שחיבבנו את הוריו של דוד הפעוט, התוססים והאופטימיים, המוכנים תמיד לעזור בעת צרה.

כמו תמיד, הכל אצל שלי היה פשוט וטוב. שתינו קצת לכבוד יום-ההולדת. מצב-הרוח היה מרומם. אמרתי לעצמי שזו השעה המתאימה ביותר, כדי להכין את אוה לקראת הבאות. האשה היא השומרת על הבית מכל רע. ידעתי מה קשה המהלומה שעלי להנחית על ראשה. הן גם כך לא שבעה נחת. קודם הייתה מצפה, מתי נסיים סוף-סוף את לימודי-הערב הארוכים. איכשהו סחבנו עד לסיום. אך חיי משפחה נורמאליים עדיין רחוקים מאתנו. אני נמצא בוועד, או בקבוצה, או באולפנים, כמו כל שאר חברי הוועד. אוה שרויה כל הזמן בהמתנה. והנה עתה עלי להנחית מהלומה. מהלומה על הנפש היקרה לי ביותר.

צעדנו במעבר התת-קרקעי שמתחת לנייבסקי פרוספקט. פעמים אחדות הייתי מוכן לפתוח בדברים, וכל פעם קפאו המילים בגרוני. לבסוף, קבעתי לי תמרור בדרך. כשהגענו אליו, פתחתי בדברים. לא אמרתי אלא זאת בלבד שחיים חצויים, כאשר לבו של אדם - בארץ אחת, וגופו - בארץ אחרת, אינם ראויים לנו. לא אמרתי אלא זאת בלבד, שבקרוב עשוי להזדמן סיכוי להסתכן ולהגיע לישראל, ועלינו לנצל את הסיכוי הזה. אוה קטעה אותי:

"גם וולאדיק? "

"לא."

"ומי כן? "

"סילבה, למשל."

נשתררה שתיקה ממושכת. אוה ראתה בוולאדיק מוהילבר מופת של זהירות, שיקול-דעת ויחס של דאגה למשפחה. החלטתי כי די בזה להיום. אוה עשויה לא להציג עוד אפילו שאלה אחת, אך בלילה בוודאי לא תעצום עין.

פרק חמשה-עשר - חתונה עליזה בלא מרכאות

אצל וולאדיק, אגב, כבר ביקרתי לפני כן. הבאתי לו את כל החומר בעברית שהיה לי. הוא - מורה לעברית באולפן, והחומר יביא לו תועלת. וולאדיק תפס מיד את משמעות ביקורי. רק עכשיו, כשהבאתי לו את כל מה שליקטתי טיפין-טיפין במשך זמן רב, התברר לו כמה רחוק הגיע העניין. . . .

מאז היום שבו התקיימה הישיבה בדירת אבי, לא דובר עוד בוועד על "החתונה". יום אחד, בישיבת הוועד בדירתו של סולומון, העלה דוד את שאלת "החתונה", אך אני סירבתי לדבר על נושא זה בין קירות הדירה. אמנם באופן חלקי הייתה זו הסיבה, אך באופן חלקי - תירוץ בלבד. עד לאותו הזמן התחילו כל חברי הוועד לגלוש מיחס זהיר-חיובי ליחס זהיר-שלילי כלפי "החתונה". לי היה כלל, שהקפדתי עליו בחומרה רבה, בהתחשב בסכנה המיוחדת הכרוכה בדבר - לא לשכנע איש להשתתף ב"חתונה". לא ניסיתי להשפיע על המהססים לקבל החלטה; רק ההגעה להכרה חופשית מרצונם, בהכרחיות של "החתונה" בכלל, ושל ההשתתפות האישית בפרט, הייתה משמעותית בעיני. ואילו דוד¹¹⁹ אכן פעל, ובייחוד אחרי שאדיק וסילבה שוחחו עם המועמד הריגאי הראשון יוסף מנדלביץ, והוא, שנענה עקרונית להצעה, ביקש לבדוק אם היא אינה נובעת ממזימה של פרובוקטור. שאלתו של יוסף הדאיגה את דוד, שהבין מכך שמהלך ההכנות לחטיפת המטוס הוא נמרץ ורציני. הוא פתח בפעילות תוססת מאחורי הקלעים בקרב גרעין הפעילים, ועד-מהרה הרגשתי בתוצאותיה. התלהבותו של סולומון נעלמה. טוליה גולפלד, לא זו בלבד שחדל לרמוז על אפשרות השתתפותו האישית, אלא גם השפיע על הקישיניובאים, שכבר היו מוכנים להשתתף "בחתונה", להתחרט, וולאדיק מוהילכר עבר תחילה מיחס זהיר-חיובי ליחס זהיר-שלילי, ואחרי-כן לשלילה קיצונית. וולאדיק ודוד חתרו להיפגש עם מארק, שלא ידעו את שמו, וכינוהו בפשטות "הטייס". אני הכרתי את נחישותו של מארק. עם זאת, לא רציתי שהם ינסו למוטט אותה לקראת יום ה'2 במאי הקרב ובא, ולפיקך דחיתי את בקשתם. ואולם הם עדיין קיוו שהעניין לא הגיע לכלל סיום. משמעות ביקורי אצל וולאדיק לא הייתה לגביו אלא זאת: יום "א" מתקרב ובא, הנה הוא עומד בפתח.

¹¹⁹ דוד צ'רנוגלאז, חבר ועד הארגון.

כשעמדתי להיפרד מוולאדיק, אחרי שהשארתי אצלו כל מה שהבאתי, הוא הביע רצון ללוות אותי. כבר על המדרגות פתח בדברים:

"אצלכם הכל מוכן?"

"עקרונית — כן."

"מתי?"

"אודיע לך בעוד מועד, תספיק לסלק מהבית כל מה שאינו כשר."

"האם אתה מבין לקראת מה אתם הולכים? הבולשביקים יפילו אתכם ללא שום היסוס."

"אילו ידעו את הרכב הנוסעים, ייתכן שהיו מפילים. אך הם לא יידעו. ואם יידעו, יאסרו

אותנו לפני הטיסה."

"אך גם אם תגיעו בטיסתכם לשבדיה, האם אתה מתאר לעצמך מה יתרחש כאן? יחריבו

את הארגון, מאסרים, חיפושים, חסל סדר אולפנים. יסתמו עלינו את הגולל, ולא נוכל לפצות

פה."

"זה ייתכן. אך כבר אמרתי לא פעם, שמטרת ארגוננו היא לא בכר שיצליח להאריך את

קיומו ככל האפשר, אלא בכך שימלא את התפקידים שנקבעו במצע שלו. בפרשת העלייה

נקלענו למבוי סתום. הכל ללא הועיל. טיסתנו צריכה להסיט את מפעל העלייה מנקודת

הקיפאון. האם אתה מתאר לעצמך, וולאדיק, איזו פצצונת תהיה זאת, כיצד תהלוס בעוצמה

שלא נודעה כמוה?"

"כן, אך אין אתה רשאי להחליט בעד האחרים. ואם התוצאה תהיה רק זאת, שיחדלו

לחלוטין לקבל יהודים לעבודה, למכללות, אם יגאה גל אנטישמיות ברחובות. חשוב על אלה

שנשארים פה."

"בןגוריון סבר שמבחינה עקרונית זה יועיל למפעל הציוני. אך לא זה העיקר. אין אנו

רשאים לחכות דורות על דורות, בגלל החשש כי במקום "רע" יהיה "רע מאוד". צריך להסתכן.

העתיד יוכיח, עם מי מאתנו הצדק."

"אך חשוב, הלל, על יולקה שלי, על איליושקה. אינך רשאי לעשות בגורלם כבתוך שלך.

שמה אסע אתך, הלל, באוטובוס?"

"אין צורך, כבר מאוחר. שלום!"

קפצתי על האוטובוס היוצא לדרכו. אבנים רבצו על לבי.

"תן דעתך על יולקה שלי, על איליושקה..." מלותיו האחרונות של וולאדיק ננעצו בנפשי עד

לכאב.

לנגד עיני בנו וולאדיק ויוליה את הקן המשפחתי שלהם. זה התחיל מכך שוולאדיק התחיל לתת ליוליה בת ה-18 שיעורים פרטיים בעברית, והסתיים בחתונה מקץ חודשים אחדים של "שיעורים סוערים".

הייתי בימי חיי בחתונות הרבה. חתונתם של וולאדיק ויוליה הייתה העליזה ביותר. לוולאדיק היו באותו זמן הרבה ידידים, וכמעט לכולם היה חוש הומור מעולה. והם'השתוללו' בכל מאת האחוזים. די היה בקטעי הכתיבה ובציורים שנתלו על הקירות, בכדי להביא לידי צחוק כל אדם קודר.

כשנכנסו אליהם, אוה ואני, כבר התאספו כמעט כל האורחים במקום. דיסידנטים וציונים בעירבוב. עברו ועתידו של וולאדיק מוהילבר. אביה של יוליה ישב ליד הפסנתר והנעים בשירה. ליידי עמדה חבורת צעירים. כולם חייכו. אני הקשבתי לשירה.

בשיר דובר על גנרל סובייטי, הסוקר את "הנשרים"¹²⁰ שלו אחרי אימונים צבאיים.

"מה שם-משפחתך?" שואל הוא את אחד החיילים בשורה."

"איואנוב, חבר גנרל."

"היכן נולדת?"

"בפֶּנְזָה, חבר גנרל."

"במה עסקת עד לגיוס?"

"נפח, חבר גנרל."

"כל הכבוד!" אומר הגנרל וטופח לחייל על כתפו.

והולך הלאה.

"מה שם-משפחתך?"

"גוגואשויילי, חבר גנרל."

"היכן נולדת?"

"בסביבת טביליסי, חבר גנרל."

"מה עשית עד לגיוס?"

"כורס, חבר גנרל."

"כל הכבוד!" אומר הגנרל וטופח לחייל על כתפו.

והולך הלאה.

¹²⁰"נשרים" – כינוי לחיילים

"מה שם-משפחתך?"

"רבינוביץ' חבר גנרל."

הגנרל נבוך קמעה. אינו מוסיף להציג שאלות, נותן בחייל מבט של השתתפות-בצער. אחרי-כן הוא אומר לו:

"ניחא, אל תצטער, אין דבר. גם זה קורה."

"אל תתפרו מדים, יהודים!" מוסיף וולודיה פרידמן, העומד בחבורה, דברי פרשנות לשיר. לא הספקנו להירגע מהתפרצות הצחוק, ואיסאי כבר מפזם שיר נוסף. הפעם על רועה-צאן ארמני זקן, שבטרם לכתו לעולמו כינס סביבו את כל ילדיו ונכדיו הרבים מספור, כדי להשמיע להם את רצונו האחרון. באריכות ובטרחנות הוא מעניק להם מחמתו, ולבסוף הוא אומר:

"אך העיקר, ילדי, שמרו מכל משמר... " וצונח-מתעלף על הכר.

"מה לשמור?" הקרובים מבולבלים מרוב ניחוש. - את הבית? את הצאן? ואולי את שלום-

הבית במשפחה?

אך הנה מתאושש הזקן שוב. בשארית כוחותיו הוא מסנן מבין שיניו:

"שמרו, שמרו... את היהודים." ושוקע שוב בעלפון.

"את מי, את מי, את היהודים? . . . " נרתעת המשפחה הנדהמת. "מה אתה אומר? שמא הוזה

אתה? שמא לא הבנו אותך? התעורר, אבא!!!"

והאב התנער. הוא פולט את מלות הצוואה שלו:

"את היהודים שמרו

כאת בבת'עיןכם!

אותם אם יגמרו -

יעוטו עליכם."

איסאי סוגר את הפסנתר: "השולחנות ערוכים, התכבדו להיכנס לחדר-האוכל."

ושם כבר חולש על המסיבה סאשה בלאנק. הוא מרים כוס-ברכה גרוזינית עסיסית לכבוד

הזוג הצעיר. אוה ואני כמעט ששאגנו את הקריאה המסורתית "גורקו" (ברוסית: מר), אך מכל

העברים בקעה הקריאה בעברית דווקא: "מר! מר! מר!"¹²¹

¹²¹ מסורת רוסית, שהאורחים בחתונה צועקים "גורקו" (מר), כרמז לכך שהם רוצים משהו מתוק – שהזוג הצעיר יתנשקו.

הוקרן סרט במקרן: נשיאי מדינות שונות מברכים את הזוג הצעיר. נשמע אות-השידור של ישראל. קול רעש-הפרעה לרשת. לבסוף אנו שומעים את קולו של "נשיא ישראל". קשה להבחין מה הוא אומר, אך מזמן לזמן נשמע בבירור: "בתים", "גנים", "ילדים". הטיתי אוזן לקולו המוכר של "הנשיא" ובשום פנים לא יכולתי לזהות, מיהו בעל הקול. לבסוף נזכרתי: הרי זה קולו של אביה של יוליה, איסאי; זה עתה התרונון קול זה ליד הפסנתר - "הנשיא" שכל אוצר המלים שלו מסתכם בכמה שיעורים מהספר 'אלף מלים', סבור היה שכל המלים העבריות החשובות חייבות להיגמר בסיומת הריבוי 'ים'.

השמחה עולה. גם אוה ואני תרמנו את חלקנו. אני קורא שיר מפרי עטי. הוא ערוך כמו מכתב מאת חוואי אמריקני אל וולאדיק מוהילבר. באותו זמן עבד וולאדיק באחת המעבדות של המכון החקלאי בעיר פושקין ליד לנינגרד. הממונה על וולאדיק דבק ברעיון, שניתן להבחין לפי משקל הביצה וצורתה את מינו של האפרוח העתיד לבקוע מן הביצה. ההמשך פשוט בתכלית הפשטות: את התרנגולים-לעתיד - לשולחן האוכל, את התרנגולות-לעתיד - למדגרה, וכתב-ההסמכה לתואר דוקטור-למדעים - על הקיר. מעוזרו הכפוף לו, דרש הממונה רק דבר אחד - נוסחה מתימטית, שבה ישולבו כל האלמנטים הללו. בשביל וולאדיק היתה עבודה זו מציאה ממש. פעמיים בחודש היה מגיע למכון לקבל משכורת, ובאותו זמן היה מראה לממונה דפי נייר מלאים באינטגרלים, דיפרנציאלים, שברים בני חמש קומות וכל מיני סימנים משונים. הממונה היה מהמהם בשביעות-רצון. כולנו קינאנו בוולאדיק: הוא היה מספיק לטפל בכל ענייניו הציוניים במשך "יום-העבודה".

בשיר שלי, כתב החוואי האמריקני לוולאדיק, איך אילף, על יסוד הנוסחאות המתמטיות של מוהילבר, את תרנגולו גיוני להטיל ביצים. סיומו של המכתב מהחוואי היה:

מר מוהילבר היקר
אתמול ראיתי פנורמה,
תרנגול שלי הטיל ביצה!
הידד, הידד מורי-רבי,
שלך לנצח, ג'ק מאלבמה.

אני ואוה קיבלנו את מנת התשואות שלנו. ומישהו כבר קם מהקצה השני של השולחן. שוב צחוק. קוראים את התשובות לשאלה המופנית אל הגברים: "מה היית עושה לו נודע לך שוולאדיק נסע לשליחות ממושכת ויוליה נשארה לבדה?" אני מביט בפניה היפים של יוליה

וצוחק יחד עם אוה : גירסות התשובות הן כמעין המתגבר, ולמרביית התמיהה - גם מגוונות למדי.

שוקקת חיים החתונה היהודית העליזה, ונחרתת לימים רבים בזכרון משתתפיה. ועד-מהרה מגיח לאור עולם איליושקה הפעוט המתולתל. ילד-פלא קטון. אך זה החל לזחול, וכבר הוא מצביע במפה על ירושלים ואומר "ליים". זוכר אני את איליושקה עוד מלפני שנולד. וולאדיק ויוליה שכרו חדר מעל דירתנו. זכורני איך התרוצצנו, וולאדיק ואני, כשהגיעה השעה להעביר את יוליה לבית-החולים. זכורני איך הובא צרור חסר-ישע זה מבית-החולים. אוה ואני נהנינו להיות שוב סנדקים. אני החזקתי את איליושקה הקטן בזרועותי בברית-המילה. לימים אני עתיד לשגר לו ברכה, לכשיהיה בן-שנתים, כבר "משם":

זה טוב כשלידון
חמוד, שובב, חזק
יש אב שהולידו
ואב שני – סנדק

אך רע כשהילדון
נשאר ללא שום אב
הושב גם מולידו
גם השני הושב.

עוד כל הטוב, פעוט
עתיד, הולך ובא!
יבוא קץ לתלאות,
תדע שימחה רבה.

חזק וגדל וצלח
ולבב בנות תכבוש
אותך הן לא אשכח
שני שבמחבוש.

"הלל, חשוב על יולקה שלי, על איליושקה. אינך רשאי לעשות בגורלם כבתוך שלך..."
איני אלא שוחר-טובתם של יוליה ואיליושקה. איני אלא שוחר-טובתן של אוה ויליושקה,
הן - שתי חברותי, הגדולה והקטנה. חברתי הגדולה נוהגת באיפוק. והקטנה אומרת לי: "אני

אוהבת אותך מאוד, אבאלה". ואני, וולאדיק, מכין להן דרך-חתחתים, למרות שהן יקרות מאוד ללבי, וגם עליהן חייב אני לחשוב. לא אני הקובע את גורל אשתך ובנדך. אתה עצמך עיצבת אותו. עיצבת אותו עוד אז, כאשר כלל לא הכרת את יוליה. וזה היה באותו יום-סתינו סגרירי ב-5 בנובמבר 1966, כאשר ישבנו יחד, כתף אל כתף, בגן השומם של המכללה בצארסקוואסילו¹²². אז בחרת בדרך-החתחתים לא רק לעצמך בלבד. גם לבנדך העתיד להיולד לך בחרת אז בדרך. שעה ארוכה לא יכולתי להירדם אותו לילה. אבנים לחצו על לבי.

¹²² זו המכללה שלמד בה פושקין, ונחשבת ליוקרתית במיוחד ברוסיה. בגן שלייד המכללה הקמנו את ארגון המחותר הציונית.

פרק ששה עשר - ועידת אפריל

מיום הקמת הארגון עברו כבר שלוש שנים וחצי. הארגון גדל בכמות ובאיכות, ואילו המצע והתקנון נשארו ללא שינוי. לכן, החליט הוועד לכנס ועידה מייצגת של הארגון. שתי שאלות הועלו לדיון: המצע (מרצה: מוהילבר) והתקנון (מרצה: צ'רנוגלאז). קבוצתי הייתה אחראית לצד הלוגיסטי של העניין. אחוזי הייצוג נקבעו כך שבכל קבוצה השתתפו שליש מחברי הקבוצה. חברי הוועד השתתפו בוועידה בין אם נבחרו כנציגים מקבוצתם ובין אם לא נבחרו. בנוסף, הוזמנו כמה מחברי הארגון לוועידה באופן אישי.

את ארגון הוועידה התחלתי מבחירת הדירה. הדרישות המינימאליות לדירה מתאימה היו: בעל הדירה צריך להיות איש שאינו מעורר חשד אצל הצ'אקיסטים¹²³, והדירה עצמה צריכה להיות מרווחת למדי, נוחה ועונה על הדרישות הביטחוניות המינימליות. דירה כזו נמצאה אצל מישה קורנבליט. אחת הידידות שלו היתה אשה רוסייה, שעבדה בחדר-האוכל של "אארופלוט". לא היו לה ילדים, והייתה לה דירה לעצמה בבית חדש ברחוב-התהילה.

מישה אמר לה שברצונו לערוך בשבת מסיבת-גברים עם ידידיו, ושהדודה שאתה הוא גר לא תדע על כך. וואליה מסרה לו את המפתחות, ולא שאלה דבר - מעולם לא סירבה לשום בקשה שלו. עתה אפשר היה לקבוע את תאריך הוועידה: בשבת, ב-4 באפריל 1970.

מאחר שקבוצתנו, שמנתה 8 אנשים, הכילה שתי שלישיות מלאות, היא בחרה לוועידה בשני נציגים: את מישה קורנבליט ואותי. הגענו אל דירתה של וואליה סמירנובה ברחוב-התהילה שעה ארוכה לפני התחלת הוועידה, והכנו שלושים מושבים למשתתפים. בכל מושב הנחנו עפרון ודף נייר נקי. ריכזנו לצורך הסוואה כמה בקבוקי יין ריקים וריקים-למחצה. וולאדיק קנופוב וויקטור שטילבאנס מקבוצתנו מיהרו לצרכניה: הוועידה עשויה להימשך יום שלם, ויהיה צורך להאכיל את החברים. עליהם גם הוטל לעמוד על המשמר נגד עין הרע. . .

הזהרתי בעוד מועד את חברי הוועד שנציגי קבוצותיהם חייבים לבוא בזמן המיועד, להיכנס אחד-אחד, ולא לשוחח עם איש במדרגות ובחצר. ואכן, החברים התכנסו בסדר מופתי. בכניסה היו מקבלים את פניו של כל אחד שהגיע. כשהאיש היה יוצא מהמעלית לקומה הדרושה, לא היה צריך לצלצל - הדלת הייתה נפתחת לפניו.

¹²³ אנשי ק.ג.ב.

עד מהרה הגיעו כולם. בנוסף לשני הנציגים מהקבוצה שלנו, באו לוועידה סולומון דרייזנר ולסל קמינסקי (קבוצת דרייזנר), וולאדיק מוהילבר והלל שויר (קבוצת מוהילבר), דוד צ'רנוגלאז ובן טובבין (קבוצת צ'רנוגלאז), טוליה גולפלד וְוּוּנייה גרוסמן (קבוצת גולפלד), ולב קורנבליט שייצג קבוצה בת שלושה אנשים. שנים הוזמנו אישית: גרישה וורטליב ולב יגמן, שבינינו לבין עצמנו היינו מכנים אותו "ליובה בעל הזקן".

בשם הועד קידמתי בברכה את כל הבאים, הודעתי מהו סדר-היום של הוועידה וביקשתי שכולם ידברו בקצרה ככל האפשר: לרשותנו עומדת הדירה ליום אחד בלבד. במידה שזה יהיה הכרחי, נוכל לקחת את המפתחות גם ליום א', אך הדבר אינו רצוי. לסיום הודעתי על כללי הזהירות. במקרה של אזעקה יש למסור את כל הניירות למזכיר הוועידה, והוא יסתגר אתם בחדר-השירותים, ואם יופיעו "אורחים לא קרואים" - ישמיד את כל הניירת. התירוץ להתכנסות - לגימה לכבוד הולדתו של דוד דרייזנר (דוד הקטן היה בן שלושה שבועות, ואין צורך לומר שאוהו ואני היינו גם כאן הסנדקים). כשסיימתי את הפתיחה, מסרתי את רשות-הדיבור לוולאדיק, להרצאה על מצע הארגון.

ההרצאות והויכוחים בסעיף הראשון שעל סדר-היום היו קצרים. וולאדיק אמר שאין צורך לשנות את המצע. הכל הסכימו. לפיכך נשאר המצע באותו נוסח, כפי שהצעתי אותו בסתיו 1966. קל היה לזכור אותו. לא היה צורך ברישום.

הויכוחים בעניין התקנון תפסו את כל שאר הזמן, עד שעה מאוחרת בלילה. כל סעיף בתקנון אושר, אם הצביע בעדו רוב מוחלט. לא היה קל לצבור תשעה קולות בכל סעיף, ובייחוד - כשהצעת התקנון של דוד צ'רנוגלאז, שהתקבלה כבסיס לדיון, נתקלה פתאום בהצעה מתחרה של בן טובבין.

הויכוח החריף הראשון התעורר לגבי השאלה, מי יכול להיות חבר הארגון, משום ששאלה זו נתקלה בשאלה אחרת: מיהו יהודי? בויכוח בשאלה זו היה הד למלחמת-הדעות הישראלית הכללית בנושא זה. ברם, החלטתנו הייתה ליבראלית יותר: אם אחד מהוריך יהודי, ואתה מזהה את עצמך כיהודי, רשאי אתה להיות חבר ארגוננו, ללא תלות בחברותך בארגונים ובמפלגות אחרים. באופן כזה, לא הייתה דרישה מצדנו לנטוש את הקומסומול או את מפלגת לנין, אם אמנם מישוהו כבר נסחף לתוכה - הגשת הודעה על עזיבת המפלגה הקומוניסטית עלולה הייתה, כאירוע יוצא-דופן, לעורר קשיים מיותרים.

התקנון החדש של הארגון היה שונה באופן ניכר מהקודם. מעתה נקבעה הוועידה בתור המוסד העליון המתכנס לעתים מזומנות והקובע את האסטרטגיה הכללית של הארגון. הועד הוגדר ככלי הביצוע הראשי של הארגון. מעתה הוא לא רק תיאם את פעילותן של הקבוצות

העצמאיות, אלא גם ניהל אותן להלכה ולמעשה. החלטות הועד, שנתקבלו ברוב פשוט, תהיינה מחייבות לגבי כל הקבוצות.

סעיף זה של התקנון החדש כוון נגד המבצע שלנו, אך לא מיד קלטתי את זה, אלא רק אחרי שנתעוררה במפתיע בוועידה שאלה שלא הובאה בחשבון מראש בסדר-היום של הוועידה – מבצע "חתונה". אולם לפני שהתעוררה הבעיה הזאת, עלתה שאלה אחרת - האם הוועידה בכלל תימשך.

הסיבה לכך היא כי בערב, כשהדיון בתקנון קרב לסיומו, נשמע פתאום צלצול צורמני בדלת-הכניסה לדירה. פעם ראיתי סרט על אנה פראנק - במאי הסרט שילב שם צלצול קורע-לב כמו זה, בקטע שהראה משפחה יהודית מסתתרת, המוצאת למאסר בידי אנשי הגסטאפו. לא הלכתי לפתוח את הדלת: אם באה אל ואליה חברה או שכנה, הרי שלאחר כמה צלצולים תוותר ותסתלק. אולם הצלצולים נמשכו ונעשו עקשניים יותר וממושכים יותר. בכך, סיפור "כיסוי" יש לנו. טוליה גולפלד, שנבחר למזכיר הוועידה, אסף מכולם את הרשימות ופנקסי הרישום והסתגר בחדר השירותים. פתחתי את הדלת. על המדרגות לא היה איש. המעלית עמדה במקום. לא נשמע קול צעדים.

וולאדיק קנופוב וויקטור שטילבאנס ירדו למטה, סיירו בחצר, יצאו לרחוב. נראה שהכל בסדר. אמנם, ליד המבוא שלנו עמדה מכונית קלה, מצוידת באנטנה, אך מכוניות עם ובלי אנטנות עמדו כמעט ליד כל כניסה. הוועידה נמשכה. וכאן צפה ועלתה שאלת ה"אפס". העלה אותה דוד, בתמיכתו של וולאדיק מוהילבר:

"הארגון ניצב עתה על סף האבדון. אם לא ננקוט היום צעדים מכריעים - הארגון לא יאריך ימים. הסיבה לכך - פעילותו הנבדלת של חבר הוועדה הלל בוטמן. הוא מכין עכשיו מבצע שכתוצאה ממנו יחולו מאסרי חברים בארגון, חיפושים, חיסול בפועל של פעולת הארגון. הלל תבע מאתנו הבטחה לא לספר לאיש על המבצע הזה. לכן קיים רק מוצא אחד: הוא חייב לבטל את ביצוע המבצע הרה-האבדון הזה, ולהשפיע בכיוון זה גם על אלה שתומכים בו, שאם לא כן צפוי לנו אסון."

הוועידה, שעמדה להסתיים בשלום, הייתה המומה. רבים מהמשתתפים, שאתם דיברתי לפני כן באופן אישי, היו מחויבים בהבטחה, שלא לדבר בשום מקום על המבצע ללא הסכמתי. הם שתקו. ההתרגשות אחזה באלה שלא ידעו דבר, וגם אותם ניתן להבין. די להם במתח הנצחי של חברות בארגון מחתרתי, ואילו כאן יוזם מישהו מחברי הוועד הרפתקה המאיימת בחורבן ודאי של הארגון. כל עוד לא מאוחר, יש לרסן את הבחור.

בן טובבין התרתח הראשון:

"אם בוטמן איננו מפסיק, אני הולך לקג"ב..."

כולנו הכרנו מכבר את בן וידענו שאיומו אינו אלא דברי-סרק, אולם היה בכך כדי להחמיר את תחושת החרדה בוועידה.

ובאותו רגע הגיעה בריצה... אוה. היא התנשמה בקושי ורגעים מספר לא יכלה להוציא הגה מפיה.

"אליוניה, איך נודעה לך הכתובת? מי נשאר עם ליליושקה? מה, בכלל, קרה?"

"צילצל סולומון, הוא מסר לי את הכתובת. הוא אמר שכנראה הורעל מאכילת שימורים.

הוא מבקש ממכם להיות זהירים, שאם לא כן עלולים גם אתם להיות מורעלים. הבנת?"

"הבנתי. חכי לי במטבח, יחד עם וולאדיק קנופוב. עוד מעט נלך ביחד הביתה."

אני מביא לידיעת החבורה: יש יסוד להניח כי היה מעקב אחרי סולומון, שהקדים ללכת

הביתה (בבית נמצא תינוק בן שלושה שבועות, ואשתו בבית-החולים). אולי זה נדמה לו, אך

סביר מאוד שאמנם כן הוא, שאם לא כן, לא היה מזעיק את אוה. מה נעשה? סבורני שעכשיו

כבר מאוחר לשנות משהו, ובין אם סולומון צודק בחשדו ובין אם לאו, יש טעם להמשיך

בעבודה ולסיים באורח נורמאלי.

הוחלט: להמשיך בעבודה, לחסל את כל הניירות המחשידיים. עם הסיום לצאת אחד-אחד,

או שניים-שניים, וללכת לכיוונים שונים: אם יהיה מעקב, ילכו העוקבים רק אחרי הראשונים.

שוב נדברנו: חגגנו את הולדת בנו של סולומון. אם תהיה חקירה — אין משיבים.

עתה ניתנה לי בוועידה רשות־הדיבור.

"כן, אכן הכנו מבצע שמטרתו להזיז את עניין העלייה מנקודת-הקיפאון. זהו הדבר שרשום

במצע שלנו. לא אדבר ולא כלום על המבצע כאן. העבודה השוטפת ותכנון מבצעים - זה ענינו

של הועד ולא של הוועידה. בשעתו נדון המבצע בוועד, ולא הייתה התנגדות עקרונית למבצע.

נכון הדבר, שהועד נתן אז את הסכמתו רק לביצוע העבודה המוקדמת לבירור האפשרות

הטכנית של קיום המבצע ולהכנתו. אך עד היום, לא תיאם הועד אלא את פעילות הקבוצות,

ולהחלטותיו לא היה תוקף מחייב. אם מהיום פועל תקנון חדש, ואם ידרשו מאתנו במפגיע

להסתלק מקיום המבצע, הרי אני והמצדדים בי נצא מהארגון ונמשיך בעניין עד הגמר."

"נכון! נצא וחסל!" תמך בי מישה קורנבליט.

התעוררה סכנה של פילוג הארגון. איש לא רצה בכך. לב לבוביץ' ולסל העלו הצעה: לסיים

את הויכוחים, להחזיר את שאלת 'שעת-האפס', שהוכנסה לוועידה בלא דיון מוקדם, לועד. כך

גם הוחלט.

מישה, אוה ואני הלכנו הביתה אחרונים, אחרי שהשלטנו בדירה סדר יחסי. הכל היה שקט, כביכול. אמנם, נדמה שהועידה ערערה קמעא את בטחונו של מישה קורנבליט. אכן, הייתה היום מריטת-עצבים לא קלה. אך הרוב שתק. מה היו אומרים גרישה וורטליב, לסל קאמינסקי, לב לבוביץ', הלל שור, אלמלא היו כבולים בהבטחתם לשתוק? כששמעו לראשונה ממני על "החתונה", נשתלהבו כולם בתקווה להצלחה. רק קמינסקי המעשי אמר: "יפילו", על סכנה לארגון לא דיבר איש. זה היה מובן מאליו. אם יצאו שיירות-עולים, יהיה בכך צידוק לקורבננו.

יש ללכת בתוואי הקודם לקראת הגורל ולקראת ה-2 במאי. העתיד יראה מי צדק.

כמו תמיד, כמו בעבר,
 צו הגיוס כבר כאן.
 מחכים לך בכיכר.
 התעז לצאת לכיכר?
 התוכל לצאת לכיכר?
 התעז לצאת לכיכר
 בשעת מבחן?¹²⁴!

¹²⁴שירו של אלכסנדר גאליץ. הרמז הוא למרד הדקבריסטים (קציני הצבא שחזרו מהמלחמה נגד נפולאון), שקבעו להפגש בככר הארמון בסנט-פטרבורג בירת רוסיה, ולצאת נגד הצאר, אולם המנהיג שלהם לא הגיע לככר והמרד נכשל.

פרק שבעה עשר - הסתלקו, הספקות!..

אירועי השבוע שלאחר מכן היו צפופים כמו נוסעי אוטובוס של בוקר. אהרון וולושין הגיע בטיסה מקישיניוב. הוא הביא לי 120 רובל: לשלושה כרטיסי-טיסה עד מורמאנסק, ואם יהיה צורך, גם בחזרה. אהרון, שגופו מחוטב ובנוי כהלכה, שפע בטחון בצדקת דרכנו. שעה ארוכה שוטטנו ברחובות, הערכנו אפשרויות שונות לפעולותינו על סיפון המטוס. כשנפרדנו לחצנו ידיים זה לזה, לחיצה איתנה. אהרן - ידיו חזקות כידי ספורטאי, בקבוצת החטיפה הן תהיינה שימושיות.

הייתה זו הפעם האחרונה ששאפתי אז אויר צח אל קרבי - יותר ויותר נמצאתי בבידוד. הלחץ הפסיכולוגי היומיומי חנק את גרוני, ולא אפשר לי לנשום. רוב תומכי באו לא רק מחוץ לוועד אלא גם מחוץ לארגון. הם היו מפוזרים בערי רוסיה כולה, והמגעים ביניהם התמקדו בסופו של דבר בי. מתנגדי "החתונה" שחשו אינסטינקטיבית את התקרבות שעת האפס, עשו כל שביכולתם כדי להוציא אותי מהמשחק. את זאת יוכלו להשיג רק על-ידי זה שימותנו אותי מבפנים, על-ידי החדרת תולעת הספק בנפשי. השמונה באפריל הפך להיות יום הרה-גורל בהכנת "החתונה".

לערב של אותו יום הזמנתי אלי את מישה קורנבליט ופנחס שכטמן. היה צורך לתכנן את מיקומה של קבוצת החטיפה ואת אימוניה בסוף החודש. ביקשתי שמישה יקדים לבוא, כדי שאוכל לספר לו על ביקורו של אהרון וולושין ולעודד אותו. אך כשבא, די היה במבט אחד כדי להבין: נפתח בו סדק של ספקות, והוא מתרחב והולך מרגע לרגע. מישה לא יכול היה לשבת במקומו אף לא דקה, זינק מפעם לפעם, פסע על פני החדר, התיישב, סובב חפצים בידו, השליך אותם. משלוח הכסף על-ידי הקישיניובאים הרגיע אותנו, אך לא לשעה ארוכה. בערבנו של אותו היום, ימחץ מכבש הלחץ הנורא את קיני ההתנגדות האחרונים בנשמתו.

הגיע פנחס שכטמן, ויצאנו לרחוב. לפנחס היה מעון-קיץ, בית קטן בפרברי לנינגרד. התעתדנו להפוך את הבית הזה לבסיס-פעולה, ערב ה-2 במאי. ממש בסוף אפריל אעסוק בכינוס המשתתפים בקבוצת-החטיפה - הקישיניובאים, הריגאיים והלנינגרדיים; אביא לביתו של פנחס את אלות הגומי; בחדר נציב את הכיסאות כפי שהם עומדים בתא המטוס, נושיב על הכיסאות "צוות" ונערוך הדמייה של פעולותינו העתידות על סיפון המטוס. והלוואי שלא נזדקק לאלות-הגומי ב-2 במאי...

נדברנו עם פנחס על הכל - לקראת סוף אפריל יהיה מעון-הקיץ מוכן. אני חוזר עם מישה אל ביתי. אנו קרבים לכניסה הראשית מצד אחד, ומבחינים כי גם מהצד השני קרבה קבוצה

בדמדומי הערב. אט-אט אני מתחיל להבחין בפרצופים: וולאדיק, דוד, גרישה, לסל, סולומון. האומנם עשו כולם יד אחת?.. אנו נפרדים מפנחס ויוצאים לקראתם.

החברים לא מאושרים, על פניהם חרדה. אנו מחפשים פינה נסתרת, כדי ששיחתנו לא תמשוך תשומת-לב של סקרנים. מוצאים פינה כזאת בחצר של גן-ילדים. בעודנו מהלכים, מתברר לי מקטעי משפטים: לפני פגישתם אתנו, הם התכנסו בדירתו של סולומון, שם דנו בנסיבות המצב, שם התווכחו והתמקחו.

“מה קורה לכם, האומנם דיברתם על כך בגלוי בדירתו של סולומון?” שאלתי אותם. החבורה שותקת. אין ספק עוד, ההבטחות נשכחו, החרדה והייאוש דחקו את שיקול הדעת. ...כבר אחרי חצות. עוד מעט יצאו לדרכם האוטובוסים האחרונים, והם עדיין ממשיכים כל

הזמן “לייסר” אותנו, את כל אחד לחוד. בי מטפלים כל הזמן לסל וסולומון. כבר אין לי אשליות לגבי עמדתם. שניהם - נחושים בדעתם נגד “החתונה”: היא תקטול את הארגון, תיתן בידי השלטונות קלף לעשיית שפטים בציונות, הרצועה תתהדק כמו בימי סטאלין, אנשים יתחבאו מפחד במאורותיהם, ואיש לא יחתום על מכתבים גלויים בתביעת “שלח את עמי”, האולפנים יחוסלו אחת ולתמיד, וכן “העיתון” והספרות כולה.

עמדתם של סולומון, לסל וגרישה מחדירה בי חיידק של היסוסים. אותו נגיף זעיר, שאני הדחקתי אותו בשקידה לאחר שמסרתי את הספרים לוולאדיק מוהילבר, ולאחר הופעת “שאלת שעת-האפס” בוועידה, קם לתחייה. ידידות בת חצי יובל שנים קושרת אותי אל סולומון - גורלותינו השתלבו זה בזה מאז היותנו פרחחים עדיין. יודע אני: סולומון נחוש בדעתו, אמיץ, מסור למפעל. הוא היה הראשון שהכרתי אותו למארק דימשיץ, שסיפרתי לו על תכנית חטיפת המטוס, ואז לא היו לו ספקות. היום הוא מתנגד. לחלוטין. עם גרישה וורטליב יחד סיימתי לימודים במכון, יחד טעמנו טעמה של חוסר-עבודה לאחר הסיום, יחד עשינו בארגון החל מימיו הראשונים. אדם ישר הוא, פיו ולבו שווים. גם הוא התייחס תחילה באהדה אל החתונה. היום הוא נגד. חד משמעית. את לסל קמינסקי משכתי לאולפן, אחרי כן - לארגון. לסל - מדריך קבוצה במכון לפרויקטים, וחשיבתו מושתתת על ההגיון. וגם הוא נגד. וגם כן החלטית.

אני מאמין בצדקתי. אני מאמין בכך שהזדמנה לארגון שעת-כושר שאין להחמיצה. אני מאמין בכך שיש שכר לפעולתנו, שלמען התחלת יציאתם של היהודים הסובייטיים מותר להביא לקרבן את ארגוננו ואת גורלנו. אך עכשיו שוב אין אמונתי בלתי מסויגת כשהייתה. לראשונה עלה בי הרהור, שייתכן כי אין הצדק עמי. והרהור זה היה מיד לבעל-בריתם במאבקם נגדי. ואת בעל-הברית הזה הם קיבלו מתוכי.

מוטטה אותי העובדה שהם כולם, חברי-למאבק, שהוקרתי אותם, שאליהם קשרו אותי שנים של סיכון משותף, הגיעו למסקנה הפוכה. והם היו נבונים לא פחות ממני. בתוך כל אדם נאבקים תמיד זה בזה הרצון לא להיות דומה לכל האחרים, והפחד להיות שונה מכל האחרים. כלום רשאי אני להעמיס על כתפי אחריות להחלטה, שעשויות להיות לה תוצאות אסטרטגיות בקנה-מידה לאומי? מה קל לו לאדם שאין לו ברירה. ומה קשה ללא נשוא, כשישנה אפשרות בחירה, ובך תלויות התוצאות ששום מחשב אינו יכול לחזותן מראש. אם יסתבר שאני הטועה, ושהם הצודקים - אדרוס במכבש כבד אלפי גורלות-אדם. אם הם הטועים, ואני הצודק, הרי שהחמצתי את שעת הכושר והמזל בתולדותינו - לעולם לא אסלח זאת לעצמי.

השעה כבר אחת אחרי חצות. כבר עברו האוטובוסים האחרונים. עוברים-ושבים שנתאחרו נחפזים לבתיהם, כשהם מעיפים מבט של תמיהה בבחורים המוזרים שמאחורי גדר גן-הילדים. ושם, מאחורי הגדר, אין התקדמות: איש איש עומד על דעתו. אז העלה גרישה וורטליב הצעה:

“הבה נשגר שאילתה לישראל. ומה שהם יאמרו לנו, כך נעשה. ואפילו אם אני אישית לא אטול חלק במבצע, אעשה כל מה שיידרש אם יתבצע הדבר, וגם השאר יעשו כמוני. מסכימים?”

נתתי מבט במישה. עוד בטרם פצה פיו ואמר “מסכים אני”, כבר היה ה”כך” רשום על פניו. ה”כך” היה רשום על פני כל החברה. “כך” - כמוצא יחיד ממלחמת-עצבים זו. “כך” - כאמצעי למצוא בורר שהכל סומכים עליו. רק פניו של דוד צירנוגלאז לא הביעו “כך”. הוא היה אויב בלתי-מתפשר של “החתונה”, ותגיד ישראל את אשר תגיד, דוד לא יכול היה לומר אלא “לא”. ברם, דוד שתק: לגביו העיקר היה ששעת האפס תידחה עתה. העיקר - לא להניח ש”החתונה” תתרחש ביום המיועד, ואחרי-כן - דיה לצרה בשעתה. ודווקא זה היה הדבר שהפחיד אותי.

מנגנון-השעות ב”פצצה” שלנו כבר היה מכוון ל-2 במאי. עשרה ימים לפני כן היה עלינו להתחיל ברכישת כל הכרטיסים לקו-הטיסה שלנו. קשרים עם ישראל אין לנו, יש לחפש אחריהם. אם אפילו יתרחש הנס ויעלה בידינו להעביר את השאילתה במהירות, אימתי תגיע התשובה? ... פעם כבר שאלנו לדעתה של ישראל בעניין הפנייה הגלויה, היה זה לפני שלוש שנים, ותשובה כלל לא הגיעה. כמובן, הפעם הכל רציני יותר. הפעם נקבל תשובה. אך מתי? ברור לי, שאם אסכים לפשרה זו, לא תהיה “חתונה” ב-2 במאי. אותו זעזוע פסיכולוגי נורא, הפוקד עתה את המשתתפים-לעתיד, יישאר בתוקפו לזמן בלתי-מוגדר. האם נחזיק מעמד? “אם אסכים לפשרה זו והתשובה מישראל תהיה חיובית, האם תהיו מוכנים לעשות הכל להצלחת “החתונה”, ללא תלות בתוצאות האפשריות?”

"כן! כן! כן!" על הפנים המתוחות נסתמנו כעין חיוכים. מופיעה תקווה הססנית שלמשבר נמצא מוצא של פשרה. רק דוד שותק. ואני עונה:
 "בסדר, נחשוב על כך. מחרתיים ניתן תשובה."
 אנו לוחצים ידיים איש לרעהו. כולם מרגישים את עצמם כמו חולה שהמשבר חלף אצלו, והוא חוזר לאיתנו. כמעט כולם.

בכן, מחרתיים. מדוע דווקא מחרתיים? יש צורך להרהר היטב בדבר. להרהר ולשקול הכל בעד ונגד. לשקול, שעה שהם לא יהיו לידך, שעה שהם לא יביטו בך בתקווה ובתחינה. כמובן, הם מאמינים שמחרתיים אגיד "כן", אך מה עלי לומר? מישה הלך מכאן יחד אתם - זה, כמובן, מסמל משהו. הפשרה לגביו היא עוגן-הצלה: הצלה מספקות, הצלה מהתרוצצות פנימית. ולי נותרו להכרעה - שלושים ושש שעות: הלילה הזה ויום המחרת - יממה. ועוד לילה אחד.

זה כבר שבוע שכמעט אינני ישן, גם אוה איננה ישנה. ואינה שואלת שאלות.
 רק לפעמים היא אומרת: "נסה להירדם, נסה - אולי תצליח". לא, אינני מצליח. היחידה במשפחנו הישנה שנת-ישרים - זו ליליושקה. מן העריסה מגיע לאזני רחש נשימתה השלוה. שנה וחצי - השנה וחצי הראשונות לחייה - כמעט שלא ישנה. ויחד עמה התענינו גם אנחנו.
 עכשיו היא ישנה, ואילו אנו שוב איננו ישנים.

"נסה להירדם, נסה!"

אני מנסה וכאילו מצליח. אני שוקע באיזו הזיה-למחצה. בין-רגע אני רואה לנגדי שרידים בוערים של מטוס מופל. מוטלות גופות מעוותות. אני רואה גופה קטנה, מזנק אליה, הלב הולם מתחושה איומה. ליליושקה. זו את, ילדונת שלי. זה אני האשם במותך, אני... מבזיקים אילו ברקים צבעוניים. אני מתעורר וחש כי דמעות ניגרות על לחיי. טוב שחושך שורר ואוה אינה רואה ואינה שומעת את הלמות לבי הפרועה. אך היא חשה הכל; אני שומע כי היא מתהפכת על משכבה.

"נסה להירדם, נסה!"

לבסוף אזל הלילה. אני קם באפיסת-כוחות. הכר מכוסה בשערות שנשרו מראשי. דקירות בלב, העפעף השמאלי אחוז-עוית, ואין זה היום הראשון שזה כך. מה נורא הוא עול האחריות. ביחוד לאדם קטן שלא נוסה בקרבות... אדיק קוזניצוב - הכל ברור לו: קדימה, בלא היסוסים, בלא הרהורים; ככל שתרבה להרהר, כן תוסיף כאב-ראש וכן תגבר האימה. קדימה והיי שלום,

”רוסיה מוכת-החולי”¹²⁵ - שוב לא יזדמן סיכוי כזה. דוד צירנוגלאז - הכל ברור לו : אחורה, ללא היסוסים, המטרה אינה מקדשת את האמצעים, העולם ידון לכף חובה את המבצע הפיראטי, הארגון ייחרב, האולפנים ייסגרו, המלחציים יהודקו. כל אחד מהם בטוח שהוא הצודק. רק הוא ואין בלתו.

”אל-פחד ממאסר, אל-פחד מנאצה,
אל-פחד מתופת ומלאכי-מות.
יראו רק מפני אותו האיש בלבד
אשר יגיד : אני איש-החלטות!
כל מי אשר אחרי ילך, שכו -
גן-עדן עלי אדמות!”¹²⁶

¹²⁵ ציטוט משיר של לרמנטוב

¹²⁶ בית משיר של גאליץ'

פרק שמונה עשר - בראשית ברא אלוהים...

בעבודה במפעל חיכיתי בקוצר-רוח לצלצול. כבר קבעתי להיפגש עם לב לבוביץ'. מה יגיד הוא...? בוועידה הוא שתק. אמש לא נכת, הוא הילך אתי על פני החנויות של גוסטיני-דבור ובחן אם יתאים לנו רובה לציד תת-מימי. הוא נתן לי מצנם, והוא אדם נחוש: בשנת ארבעים וארבע ברח ממחנה-ריכוז, הלך לבדו לקראת החזית; מהיותו קצר-רואי, הרי אפילו איבוד משקפיו עלול היה לסיים את חייו.

בערב אמר לי לב לבוביץ': "הלל, עליך להסכים לפשרה. הארגון - הוא הדבר היקר ביותר שיש לנו, ועליו יקיץ הקץ. אינך רשאי ליטול אחריות כזאת עליך. תסכים לפשרה. "אך ניאלץ לדחות את "החתונה". המתאר אתה לעצמך מה משמעות הדבר?" "הסכם. אין לך מוצא אחר."

למחרת היום "חתמו" ארבעה על פשרה בעל-פה. מן המתנגדים ל"חתונה" - לסל וולאדיק. מן התומכים - מישה ואני. תנאי הפשרה פשוטים בתכלית הפשטות, והם שלושה. הראשון: אם מישראל תגיע תשובה "כן", ישתתפו כל מתנגדי "החתונה" בהכנתה ובהבאתה לידי גמר, בלי קשר להשתתפותם האישית. השני: אם מישראל תבוא תשובה "לא", יסתלקו כל תומכי "החתונה" מהשתתפות בה ויעשו כל מאמץ לבטל אותה. השלישי: עד לקבלת התשובה מפסיקים התומכים ב"חתונה" את המשך ההכנות אליה, והמתנגדים אינם עושים דבר שעלול להפריע מביצוע שלה בעתיד. הפשרה חלה על כל חברי הארגון. האחראים לשאילתה לישראל - מוהילבר ובוטמן. וזה הכל.

ביום המחרת, ב־11 באפריל, נפגשתי עם מארק והבאתי לידיעתו את דבר האירועים האחרונים. הוא עוצר בקושי את כעסו. מצבו הוא החמור ביותר: הוא נטש את מקום-עבודתו והתמסר כל-כולו להכנת "החתונה". הוא נטש את משפחתו ואפילו רשמית נפרד מאליה: היא סירבה לסכן את הבנות. עכשיו הוא שוכר חדר. מארק דרוך כולו לקראת ה-2 במאי. ניתן להבין ללב.

כבר בישיבת הועד הראשונה אושרה הפשרה. נגדה הצביע רק דוד. המשבר חלף ואנו נשמנו לרווחה, עתה היה עלינו להעביר את השאילתה לישראל במהירות ובידי איש מהימן. בעשרים ושלושה באפריל חל ערב פסח. צילצל וולאדיק והציע לבלות את הפסח אצלו. אוה נשאה עם ליליוסקה, ואני הלכתי לבדי. בביתו של וולאדיק כבר ערוך היה שולחן צנוע לפסח. יוליה עמדה בהשלמת ההכנות. וולאדיק לא הניח לי לשבת:

“שמע-נא, כאן בבית-הכנסת הכרנו תייר אחד. יהודי מנורבגיה, רופא. מדבר היטב עברית. הוא היה חי בישראל, ושם יש לו משפחה. סיכמו של דבר, הזמנתי אותו לסדר. שמא תקפוץ החוצה, תקדם את פניו ליד הבית, הוא עלול להסתבך כאן, בבניינים החדשים.”
יצאתי לרחוב. וולאדיק ויוליה התגוררו אז בשכונת אוכטה, ברחוב טלמן. בחצרות התאומות, הבתים התאומים, הכניסות התאומות היה קשה להתמצא, ולא רק לאדם זר. כאן - מרחב, תנופה ובו בזמן גם דלות ארכיטקטונית, הכל אחיד.

ולהתלבש החלו האנשים הסובייטיים בצורה נאה למדי. מי מאלה הצעירים הלבושים לפי צו האפנה הוא אותו זר שאני ממתין לו? כבר אין אלו שנות החמישים, כאשר לפי סגנון הלבוש בלבד ניתן היה לזהות את האדם הסובייטי בכל קהל שהוא. תסרוקתם של הגברים רגילה, כבימים משכבר, ושל הנשים — סלסול חצי-שנתי. לא כך המצב עכשיו. עובר זרם של מגודלי-שיער, משופמים, מזוקנים. בגיינס, באפודות, במעילי-עור. ההתקרבות למערב מבחינה חיצונית כבר התחילה. . .

לא, הגוף הזה בכל-זאת שונה במשהו. איני יכול להבחין במה, אך נודף ממנו משהו לא-סובייטי. לכאורה, בחור כמו רבים סביבו: מזוקן, במעיל עשוי תחליף-עור ובגיינס. ובכל-זאת זה לא זה. אני עוקב במבטי אחר הבחור. בהילוך נמרץ הוא עובר על פני ביתו של ולאדיק, פתאום נעצר בבת אחת, תוחב יד לכיס, שולף איזה פתק ולומד את תכנו, ואחרי כן, שוב בצעד נמרץ, פונה לחצר.

נו, עכשיו לא תחמוק מידי. לא הטעני חוש-הריח שלי. אני ממחר ומשיג אותו ומברכו בשמחה: “שלום וברכה!” לשמע ברכתי הוא מסתובב אלי. אני מושיט לו ידי.

“הלל.”

“רמי.”

“אני מחכה לך מזמן. בוא, אלוה אותך.”

התחלנו בסדר של פסח בשעה מאוחרת וסיימנו אותו לאחר חצות. רמי ניצח על הטקס. לפי זריזותו בניהול הסדר ליד השולחן, לפי רהיטות קריאתו בהגדה של פסח, ניכר בו שאיננו טירון והוא בקי בפולחן החג על בוריו. ספק אם ידידינו הצי'אקיסטים יכלו לטפח “מזיק” שכזה. לא, הבחור הזה הוא משם. והוא אינו סתם מנורבגיה. הוא מהבית. ואולי לנסות דרכו... אין לנו אפשרות לברור, אין לנו פנאי לבדוק ולבחון. אומרים שבתקנון צה"ל ישנו סעיף האומר:

“הסתכן, הסתכן, הסתכן!” ייתכן שזהו ממש המקרה שבו ראוי להסתכן.

כבר בעצם הלילה נסענו, אני ורמי, במונית. אני - הביתה, הוא - לבית-המלון “רוסיה”.

סיכמנו על פגישה למחרת.

גם עם וולאדיק נפגשנו באותו מקום, ליד הכניסה לתחנת הרכבת תחתית "גן הנצחון", כחצי-שעה לפני הפגישה עם רמי.
 "וולאדיק, על שנינו מוטל התפקיד של העברת השאילתה. לא לך ולא לי יש מועמד מתאים. אין לנו אפשרות אחרת, ולחכות אין פנאי. בוא וננסה באמצעות רמי. לפי התרשמותי, הוא משלנו."

"ניחא," אומר וולאדיק לאחר הרהור ממושך, - בוא וננסה.
 "אולם נסכם כך. אני כאן אדם שמעוניין יותר ממך בשיחה זו, אתה מיטיב יותר לדעת עברית, ואם אתה תדבר, אני עלול לא להבין הכל. על כן אני אדבר ואתה תקשיב. אם לא אוכל להסביר לו דבר-מה, תסייע לי. טוב?"
 "הסכמנו. אך אתה מציג שתי נקודות-ראות על "החתונה."
 "בסדר."

רמי הגיע בזמן שנקבע. אחרי שבדקנו שאין עוקבים אחרינו, פנינו לרחוב באסיינאָה לאורך גן הנצחון. דיברתי אנוכי.
 "הקשב, רמי. מה שאגיד לך עכשיו הוא חשוב מאוד, ואסור שמישהו ידע על כך, כל עוד לא נסעת מכאן. אין אנו מכירים אותך די הצורך, אך מרגישים אנו בחוש שאפשר לסמוך עליך ושלא תכשיל אותנו. האם אתה מבין את העברית שלי?"
 "כן."

"הקשב בתשומת-לב. בלנינגרד קיים ארגון נוער ציוני מחתרתי. וולאדיק ואני הנציגים שלו. אין לנו קשר עם ישראל, והוא דרוש לנו כעת כאוויר לנשימה. הבנת?"
 "בסדר."

"הסיבה לכך היא שבארגון נעשות הכנות למבצע. למבצע זה יש תומכים, ואני נציגם, ומתנגדים, למשל וולאדיק. המבצע רציני מאוד ובלא ספק יביא לתוצאות חשובות. אך קשה לנו לשער מה יהיו התוצאות. אני מעריך שהוא יביא לעלייה חופשית של יהודי ברית המועצות לישראל. וולאדיק מעריך שהוא לא יביא אלא לחורבנה של התנועה הציונית בברית המועצות. דרוש לנו בורר, הבנת?"
 "בסדר."

"כבורר זה יכולה להיות לגבינו רק ישראל. כלומר, אנו מעוניינים בחוות-דעתה של ישראל בדרג הגבוה ביותר. אין הכוונה דווקא לחוות-דעתה של ממשלת ישראל, אך גם לא דעתו של אדם פרטי, ואפילו רם-מעלה. ברור?"
 "בסדר."

“עכשיו לגופו של עניין. ישנה קבוצת אנשים המוכנה לחטוף באוויר מטוס סובייטי, כדי לברוח בו תחילה לשוודיה, ואחר־כך לישראל. ויש לנו טייס משלנו שינהג במטוס, אם הצוות יסרב להטיסו לשטוקהולם. ועכשיו הלאה. המדובר הוא במטוס-נוסעים גדול שיהיו בו כחמישים נוסעים. וכל הנוסעים משלנו, הבנת? משלהם - הצוות בלבד. הכל ברור לך, רמי?”

“בסדר, בסדר. כל האנשים משלכם. מובן.”

“נשק חם לא יהיה לנו על הסיפון. נפעיל נגד הצוות רק אלימות פסיכולוגית, ולכל היותר, אלות-גומי. בשטוקהולם נערוך מסיבת-עתונאים לכתבי-חוץ בכל מכלול השאלות הקשורות במצב היהודים בברית המועצות. הדגש - על הייאוש שלנו בגלל חוסר האפשרות ליציאה חוקית לישראל. זה מובן?”

“בסדר.”

“רמי, ברור לך שאת כל הדייסה הזאת מבשלים אנו לא למעננו אישית? יציאתם במטוס של כמה עשרות אנשים - הרי זו טיפה בים. אנחנו חושבים על הגורל של מאות אלפי יהודים. עלינו להזיז מנקודת-הקיפאון את שאלת היציאה החופשית של היהודים לישראל. היכול אתה לתאר לעצמך, איזה מהומה תתחולל, אם נצליח במבצע? הסובייטים - לא יהיה להם במה לתרץ את התנהגותם, הם יאלצו להתחיל לאפשר עליית יהודים. וגם אם יאסרו אותנו, והדבר הזה יודע לעולם, הרעש לא יהיה פחות מזה, והתוצאות תהיינה אותן התוצאות. הבן, חשוב לנו הרעש, ולא הבריחה האישית.”

“בסדר.”

“יש גם השקפה אחרת, האומרת שכתוצאה מהמבצע יוקיע אותנו העולם כולו כפיראטים אוריים, והסובייטים יחריבו את הארגון, יסגרו את האולפנים, יגבירו את הדיכוי, יטילו אימה על יהודי ברית המועצות ולא יתירו לאיש לצאת. עליך לדעת את שתי נקודות-הראיה לגבי המבצע.”

“בסדר.”

“זה בעצם הכל. עכשיו אמור, האם אתה עצמך תיסע לישראל?”

“לא. בימים הקרובים יטוס לישראל ידיד שלי. הוא אדם שניתן לסמוך עליו. הוא יעשה את כל הדרוש.”

“מתי אפשר להביא בחשבון קבלת תשובה? תוך חודש נקבל?”

“קשה לדעת. אולי כן.”

“עכשיו בדבר הטכניקה של מסירת התשובה, בישראל חי ד"ר אשר בלאנק. הוא נסע מכאן אשתקד והוא חבר ארגוננו.”

“ד”ר אשר בלאנק? שמעתי עליו.”

“את התשובה יש למסור דרכו, הוא יודע שאצל חמותי גילו הרופאים סרטן. דיברנו אתו בעניין תרופות. עכשיו עליו למסור בטלפון, אם הרופאים בישראל ממליצים לקבל תרופה זו או לא ממליצים. אם הם ממליצים — משמע “כן”, ל”חתונה”. אם אינם ממליצים — “לא”. סיכמנו, איפוא?”

“בסדר.”

“היום ה-23 באפריל. אנחנו מחכים לצלצול הטלפון בתאריך ה-25 בכל חודש. הצלצול הראשון ב-25 במאי. תשתדלו להספיק.”

“בסדר.”

“רמי, עכשיו שאלה אליך. אמור, איזו תשובה, לדעתך, נקבל?”

“חוששני ששלילית. הכל נכון, אך דרך-הפעולה... מבין אתה... זוהי השקפתי האישית.”
עכשיו פותח בדברים וולאדיק. נדברנו מראש כי מרגע זה אנו מתחלפים בתפקידים: הוא מדבר - אני מאזין.

“נניח שהתשובה תהיה שלילית. במקרה שכזה עלינו לחתור להשגת יציאה חפשית בדרכי-פעולה אחרות. כבר השקענו מחשבות בנושא זה ויש לנו, לפחות שתי דרכים להפעיל לחץ על הבולשביקים בבעיה הזאת.”

“בסדר.”

“הראשונה: יכולים אנו לארגן הפגנה במוסקבה או בלנינגרד ולהעלות את הדרישה ליציאה חופשית. לכתבים הזרים נודיע מראש, כדי שיבואו להפגנה.”

” בסדר.”

“השנייה: אנו עורכים מסיבת-עיתונאים לכתבים זרים בשאלת היציאה, כמשקל-

נגד למסיבת העיתונאים של “החמישים ושניים” בחודש מרץ.¹²⁷”

וולאדיק משטח בקצרה את תכנית פעולותינו למקרה של תשובה שלילית. האפשרות של מסיבת-עיתונאים נראית לי מאוד; דנתי על כך ביסודיות עם וולאדיק, שעה שהמתנו לרמי ליד הכניסה לרכבת התחתית. בייחוד תהיה פעולה זו מרשימה, אם נרכז בדיוק חמישים ושניים משתתפים. חמישים ושניים נגד חמישים ושניים.

¹²⁷ מדובר במרץ 1970. שלטונות ברית המועצות ערכו מסיבת עיתונאים רשמית, שבה השתתפו 52 יהודים

מפורסמים, אשר טענו שהמולדת שלהם היא רוסיה, והם שונאים את ישראל כמדינה תוקפנית.

רמי מאזין בתשומת-לב, מהנהן בראשו, אם כאות שהדברים מובנים לו, ואם כאות שהדברים ישרו בעיניו. מפעם לפעם הוא מסנן את ה"בסדר" שלו.

אנו מתקרבים לבית שלי, ומסכמים את הדברים :

"בכן, רמי, אנו מחכים לצלצול מאשר בלאנק. הוא צריך להודיע לנו מה דעתם של "הרופאים הישראליים" לגבי שלוש תרופות בשביל חמותי. תרופה מס' 1 - חטיפת המטוס. תרופה מס' 2 - הפגנה. תרופה מס' 3 – מסיבת-עתונאים. "כן" או "לא". עכשיו הלאה. אם מישהו מהמשרד שלכם יגיע בעתיד ללנינגרד, רצוני שיצלצלו אלי. חרות בזיכרוןך את מספר הטלפון : 996681. די אם תזכור את הספרה 9 בלבד : תחילה שתי תשיעיות, אחרי-כן אתה הופך אותן ורגליהן למעלה, ובסוף אתה מכפיל אותן זו בזו. התזכור?

רמי מניע שפתיו, חורת בזיכרונו. חוזר על המספר בקול רם.

"נו, דבר אחרון. מה יגיד הבחור שלך, אם יגיע הנה. איך נדע שהוא בא מטעמד?

"הוא ישמיע את הפסוק הראשון בתנ"ך : "בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ".

"בסדר. ועתה ניכנס אלי. אשתי כבר מחכה לנו, הלא היום פסח, יהיו גם אורחים מספר, כולם — משלנו."

...רמי קם ראשון מאצל השולחן. הוא לא רצה להפוך את השיבה הלילית המאוחרת אל בית-המלון למסורת. נפרד מכולנו. יצאתי בעקבותיו לפרוזדור. רמי לבש את מעילו, לחץ בחזקה את ידי ופנה לדלת. בטרם ניגש לדלת, פנה בסיבוב חד אחורה, חזר וחיבק אותי.

הדלת נסגרה מאחורי רמי אהרונסון. דרך צלחה לך, אחי! רמי הלך. מקץ ימים אחדים, אם ירצה השם, הוא יעבור בשלום את נקודת הביקורת בנמל-התעופה הלנינגרדי. ואנו נשארים כאן. "לשנה הבאה בירושלים!" - לחשתי אז באזני גאולה גיל, בקונצרט שלה בגן-המרגוע. לו ידענו מה טומנת לנו בחובה "השנה הזאת".

פרק תשע-עשר - אבא'לי שלי, היכן אתה?

באחד במאי נפגשנו, מארק, אדיק שהגיע מריגה ואני, במגרש השומם שעל-יד ביתי. הם באו לברר מה הסיכויים ל"חתונה".

"מתי, אתה חושב, יש לצפות לתשובה מישראל?"

"לא לפני סוף מאי."

"ואם התשובה תהיה "לא"?"

"אזי, לפי תנאי הפשרה בארגון, "החתונה" מבוטלת.

"ואם אנחנו לא נציית, שהרי אנחנו איננו חברים בארגון שלכם?"

"אינני יכול, כמובן, להכריח אתכם, אך במקרה כזה אין אתם מבצעים אלא מבצע פרטי

שלכם, ומתוכו אין צריכות להזדקר אוזניים יהודיות."

"באיזה מובן?"

"במובן הרכב המשתתפים. נוסף על כך, אינכם רשאים לארגן בשבדיה שום דבר בלא תיאום

מוקדם של פעולותיכם עם שגרירות ישראל. ולבסוף, אתם חייבים להודיענו על כך מראש."

הייתה זו שיחה מעיקה. מחר, בשנים במאי, עמד להיות יום "א". עכשיו הכל נדחה. והכל

נשאר תלוי ועומד. והעיקר, הרגשתי שחומות של זרות צמחו וקמו ביני וביניהם. אם התשובה

תהיה "לא", ילכו אחרי משתתפי "החתונה" מקרב חברי הארגון. והשאר... איך ינהגו מארק

ואדיק לנוכח תשובה שלילית? זאת לא ידעתי. כי הפיקוח על מבצע "החתונה" כבר נשמט מידי.

חודש מאי נתמשך בעצלתיים, אך העשרים וחמישה בו בכל-זאת הגיע. וגם תשובה הגיעה.

התרופה הראשונה – לא מתאימה בשום פנים. התרופה השניה מתאימה, התרופה השלישית

— לפי שיקול-הדעת במקום.

התשובה מישראל לא הפתיעה אותי; לאחר השיחה עם רמי אהרונוסון. כבר הכנתי את עצמי

לאפשרות של תשובה שלילית. הפליא אותי הביטוי "בשום פנים". האומנם דוד צ'רנוגלאז

צודק, ו"החתונה" עלולה להמיט שואה ללא תקנה? האומנם התועלת המכרעת שב"חתונה",

שהייתה לי לפני כן ברורה כליכך, אינה אלא אשליה? כך או כך, זוהי תשובה. סשה בלאנק אמר

בטלפון בבירור: "נערכה התייעצות של פרופסורים". יש לשער שזוהי החלטה אחראית. גם את

רעיון ההפגנה דחו. נשארה רק מסיבת-העיתונאים. אף כי בברה"מ צורחים בקולי-קולות

שישראל מנצלת את הציונים בברית-המועצות בתור גייס חמישי, הרי במציאות ההיפך הוא

הנכון. ישראל בולמת אותנו, ברית-המועצות, אילו הייתה במקום מדינת ישראל - הייתה

משיבה בחיוב. אלה שהיו מסוגלים לרסק באת חפירה את גולגולתו של טרוצקי במכסיקו הרחוקה, או להשליך את רסקולניקוב¹²⁸ אל מותו בחלל המדרגות בפאריס, ספק אם היו מתלבטים לגבי ההבט המוסרי של המבצע. מבחינתם המטרה מקדשת תמיד את האמצעים. מבחינתנו - לא.

בעודי ממתין לתשובה מסשה, סיכמתי עם מארק שהוא יטלפן לי השכם בבוקר יום העשרים ושישה במאי, בטרם אלך לעבודה. מארק דייק כמו תמיד. לגמתי במהירות את התה בבוקר, כשנשמע הצלצול. נדברנו שמארק יבוא אל פתח המפעל בהפסקת-הצהרים ואני אצא לקראתו. וכך היה.

בצהרים יצאתי אל הכניסה לבית החרושת, ופניתי אל מארק שכבר חיכה לי. הייתי נחוש בדעתי למלא אחר תנאי הפשרה ולמנוע את ביצוע "החתונה". חשתי בצערו של מארק, ידעתי שאנחית עליו מהלומה כבדה, אך גם לי עצמי לא היה קל - "החתונה" הייתה ילד-הטיפוחים המשותף שלנו, ואותו הוטל עלינו להרוג. הביטוי "בשום פנים" ריחף מעלי שעה שניגשתי אל מארק, אך חששותי היו לשוא: את הילד לא היה צורך להרוג. מדברי מארק התברר לי שכבר לפני אותה שעה הילד היה מת.

עדיין לא הספקתי להוציא מפי כי הגיעה תשובה: "בשום פנים", ומארק קטע את דברי. אינני חייב לדאוג עוד. כל האופציות לביצוע מבצע "החתונה" שהם טרחו על עיבודן, נמצאו בלתי ניתנות לביצוע - הם נקלעו למבוי סתום, "החתונה" הוסרה מסדר-היום. לא נותר אלא להמשיך בחיים עלובים עד אחרית ימינו בברית-המועצות, משום שהוא, טייס צבאי לשעבר, לעולם לא יורשה לצאת, גם אם מישהו אחר יזכה בהיתר-יציאה.

האזנתי למארק והבנתי כמה מר לו. אך לא הייתי שותף לפסימיות הנואשת שלו לגבי היציאה. ובמיוחד שמארק, מטבעו, הוא אופטימיסט. אופטימיסט מושבע ללא גבולות. וגם אני לא התייחסתי אל האושר כאל הפוגה בין שני אסונות. אני לא יכולתי לחיות בלא אמונה ובלא תקווה.

ובכן, אם "החתונה" אינה בת-ביצוע, נפעל בדרך אחרת. המטרה נשארת בעינה. נחסמת רק דרך אחת אליה. דרך שנראתה לנו כמכרעת.

"שמע-נא, מארק, אינני שותף לפסימיות שלך. לא הכל אבוד, נילחם על היציאה בשיטה אחרת: נגביר את המערכה של פניות גלויות, נערוך מסיבות-עיתונאים, נקבל הזמנות לעליה בהמונים מקרובי משפחה בישראל."

¹²⁸ רסקולניקוב היה אחד מראשי המהפכה הבולטים במהפכה הגדולה ברוסיה.

“גם אם יניחו לך לצאת, לי עולם לא יניחו לצאת.”

“מדוע? מדוע אתה סבור כך? הלא גם סולומון שירת בחיל-האוויר באותו מקום שגם אתה שירתת, מעבר לבייקל. גם לו ידועים אותם הסודות הצבאיים. אם ירשו לו לצאת, כנראה שירשו גם לך. והוא כבר ביקש לקבל הזמנת-עליה מ"קרובים" בישראל.”

”!?”

“גם אני בכל זאת קצין. ובמיניסטריון-הפנים אצלם ישנם גם-כן סודות. ואני גם כן אבקש כעת שתישלח לי הזמנה לעליה. וגם שאר החבורה, שבתחילה סמכו על מבצע "חתונה", יחפשו עתה "קרובי-משפחה", הרוצה אתה לקבל הזמנה רשמית?”

“אין לי בישראל קרובי-משפחה.”

“אין זה צריך להדאיג אותך. תן לי את הנתונים שלך.”

מארק התחיל ברצון להכתיב לי. התרשמתי, שאלמלא הצעתי לו לקבל הזמנה, היה הוא עצמו מבקש ממני לעשות את זה.

משסיים להכתיב את הנתונים לגבי עצמו, הכתיב לי מארק את הנתונים לגבי אליה, אחר-כן לגבי הבנות: ליזה ויוליה. מתברר שהוא כבר חזר למשפחתו ומחפש עבודה.

הדבר היחיד בשיחתנו שהיה למורת-רוחי – זה הנימוק לויתור על תכנית "החתונה". הם לא וויתרו על "החתונה" בלי תנאים, כמונו, מאחר שהגיעה מישראל התשובה "לא". הם סילקו ידיהם ממנה רק משום שאי אפשר לבצעה. ומה אם מחר תצוץ אפשרות כזו, מה אז? . . .

אני מדבר עם מארק על החששות שלי. אנו מסכמים שבערב יבוא אלי וייתן לי תשובה סופית לשאלה: "האם הם מוותרים על מבצע "חתונה" באופן עקרוני וסופי?" לפי אופי השיחה התרשמתי שהתשובה תהיה "כן". אדם חזר למשפחתו שנטש אותה רק משום שאשתו סירבה להצטרף אליו ל"חתונה". אדם מסתדר בעבודה שזנח אותה בשל ה"חתונה". והנה עכשיו הוא מסכים לקבל הזמנה רשמית מישראל, דבר שמיד יהפוך אותו לחשוד בעיני קג"ב על כל התוצאות הנובעות מכך. בערב הוא יגיד "כן", אין ספק בכך.

על כל מקרה ברצוני לחזק את ה"כן" הזה. ויודע אני איך לעשות זאת. ימים אחדים לפני כן התקיפו מחבלים ערביים אוטובוס שהוביל ילדים ממושב "אביבים" בצפון ישראל וריססו את הפעוטות בתת-מקלעים מתוצרת סוביטית. אני ומישה קורנבליט החלטנו לנסות לשגר מברק לאביבים. הוא עשוי להיות לא רק הבעה של השתתפות-בצער ושל סולידריות עם ההורים מוכי היגון ועם הארץ כולה. הוא עשוי לשמש מחווה כלפי מתנגדינו בארגון. מחווה המעידה כי שמנו קץ ל"חתונה" ואנו "יוצאים מהמחותרת". שכן כל עוד נמשכו ההכנות ל"חתונה", לא חתם איש מחברי הארגון, משתתפיה-לעתיד, על שום פניה, על שום מכתב גלוי-הקפדנו להישאר בצל.

הצעתי למארק שגם הוא יחתום על המברק. הוא השיב שיחשוב על כך ובערב ייתן את תשובתו. בכך, בערב היה עלי לקבל ממארק שתי תשובות לשתי שאלות. האחת: "האם הם מוותרים על מבצע "חתונה" באופן עקרוני וסופי?" השניה: "האם הוא מוכן לחתום על המברק לאביבים?" נפרדתי ממארק, קבענו להפגש בערב אצלי בבית. חזרתי לבית החרושת זמן קצר לפני סיום יום-העבודה. עלי להספיק להשלים את כל ענייני העבודה. מחר יום-החופשה הראשון שלי. מחר אני כבר לא אבוא לעבודה. אז עדיין לא ידעתי כי לא אבוא לעבודה גם בתום שלושת השבועות של החופשה. וגם לא מקץ שנה. אז עדיין לא ידעתי שלא אגיע לשם עוד לעולם. העשרים ושישה במאי היה לי יום מטורף. תמיד לפני יציאה לחופשה מצטברת ערימה של עניינים אישיים בלתי-גמורים. אך לי היו, נוסף על האישיים, גם עניינים אחרים... מיד לאחר העבודה נפגשתי עם וולאדיק ומסרתי באמצעותו בקשה להזמנה מישראל. בשביל משפחת מארק ובשביל משפחתי-אני. אחרי-כן קפצתי אל לסל קמינסקי, שם נפגשתי עם מישה קורנבליט ובורים אזרניקוב וכולנו יחד באנו אל סולומון. כל מקום שבו עברתי באותו ערב השתחררו בעקבותי קפיצי החרדה. הטייס ביקש הזמנה... הטייס ביקש הזמנה... זה שכנע יותר מכל מילים שאפשר לבטל את מצב החירום, החלטת הבורר מקוימת, סכנת הפיצול חלפה ואפשר שוב לשלב ידיים וללכת על פני להב הסכין.

וכששליטנו האכזר
תכנן הוא לנו בית-הסוהר
רעי, ידיים נשלב,
רעי, ידיים נשלב,
נלך קדימה אל הזוהר.¹²⁹

כשהגענו בשעה מאוחרת בערב אל סולומון, ועוד היינו צריכים ללכת לטלגרף הבינלאומי, הבנתי שלא אספיק להגיע הביתה להפגש עם מארק. אך הפגישה העיקרית, בבוקר, כבר נתקיימה, עקרונית הוחלט הכל. לא היו לי ספקות שתהיה תשובה חיובית לשאלה הראשונה,

¹²⁹ משירו של ב. אוקוג'אבה.

ואילו התשובה השנייה היה לה ערך משני בלבד. הרמתי את השפופרת והתקשרתי הביתה. אוה ענתה לטלפון.

“יושב אצלנו מארק ומחכה לך. האם תגיע במהירות?”

“לא, לא במהירות. תני לו את השפופרת.”

מהטלפון בקע קולו השקט של מארק:

“זאת התשובה: השאלה הראשונה – “כן”, השאלה השניה – “לא”.

“בסדר, תהיה בריא.”

אני מסתובב אל החברים.

“הכל בסדר: לשאלה הראשונה – “כן”, ועל המברק אין מארק רוצה לחתום. אך זה – עניינו

הפרטי. “לחופשי - החופש, לנגאל – ג'העדן”. ואנחנו הולכים לשגר מברק לאביבים.

העתק של המברק הזה אראה מאוחר יותר על שולחנו של החוקר: טכסט רוסי באותיות

לטיניות. אך מברק זה יצורף לתיק לא כדי לאשר את הסתלקותי מעריכת המבצע, אלא כדי

להראות את הדמות הזוממת-רעה של “הציוני ללא תקנה”.

בלילה שלאחר מכן ישנתי כמו תינוק. בבוקר כתבתי מכתב לסשה בלאנק בישראל:

“נתקבלה המלצת הפרופסורים”. התישבותי ברכבת החשמלית ונסעתי לבית הקיט

בסיוורסקיה לקראת החופשה הנורמאלית הראשונה שלי לאחר סיום הלימודים השוחקים

בערבים. לקראת שלושה שבועות של חיים נטולי-דאגה עם ליליושקה, אנושקה, אוה ואמא -

הן כבר המתינו לי.

עומס האחריות חסרת הרחמים, שרבו עלי בחודשים האחרונים, ירד מעלי, ולראשונה

שמתי לב שהקיץ כבר הגיע. יערות וחורשות זרמו לקראתי, העשב הציץ, פרחי-האביב

הראשונים הרכינו ראשם למשב רוח קלילה.

רק פעם אחת במשך החופשה נסעתי ללנינגרד. בתשעה ביוני התקיימה ישיבת הוועד בדירתנו

של לסל. בשלושה-עשר ובארבעה-עשר ביוני עמדה להתקיים ועידה בת יומיים של ועד התיאום

הכלל-ארצי, ושם עמדו לקבל לועד ערים חדשות. על לנינגרד הוטל לארגן את הוועידה, והיה

עלינו להתכונן.

בתשעה ביוני ישב הועד שלנו בפעם האחרונה. "הועד האחר"¹³⁰ כבר השלים את ההכנות שלו, ולחיות ב"חופש" נותר לנו פחות משבוע.

ואני חזרתי שוב לסיוורסקיה. מחכה לי עוד שבוע של חיי גן-עדן בחברת ידידותי הקטנות. עלה בידי לסחוט מלב לבוביץ', אחרי ישיבת הועד, את הספר "אחי גיבורי התהילה" מאת הווארד פאסט. השמש זרחה. טוב היה לי. האם דרוש הרבה כדי שיהיה מצב-רוח טוב לאופטימיסט, שלגביו גם העדר אסונות - הוא כבר אושר...

"אחי. גיבורי התהילה"... לעתים קרובות אזכור אחר-כך את הספר הזה. ובכל פעם אחוש מחנק בגרוני. לא, לא בגלל התוכן. הספר הזה — איננו מהטובים בספריו של הווארד פאסט. הסיבה היא אחרת לגמרי.

לב לבוביץ' הזהירני מראש שעלי להחזיר את הספר מהר ככל האפשר: הוא מצוי בידינו בעותק אחד בלבד, והכרחי להתחיל לשכפל אותו. לכן פלשתי כבר בבוקר למחרת אל חדרה של הדודה סוניה ופתחתי בקריאה. אך לא הצלחתי לקרא. עד מהרה שמעתי צעדים קלים במסדרון, מישהו פתח וסגר את כל הדלתות לפי תור. ברור הדבר: "ידידותי הקטנות" כבר קמו, והן מחפשות אותי. בקושי הספקתי להסתתר מאחורי הדלת, זו נפתחה, ונכנסה ליליושקה. סקרה במהירות את החדר ושוב סגרה את הדלת. הרגשתי איך אצבעותיה הקטנות מגיעות בקושי עד ידית הדלת.

החלטתי לחפש לי מקום מקלט בטוח יותר. בקומה השנייה של בית הקיט נמצא חדרם של ההורים של אוה שלא היו בבית. מן הקומה הראשונה הובילו למעלה מדרגות לוליניות תלולות וגבוהות, שהילדות מעולם לא עלו בהן. ניצלתי שעת-כושר, חמקתי אל הקומה השנייה, פתחתי את הספר וניסיתי להתרכז.

לא הספקתי לסיים עמוד אחד וכבר נשמעה אוושה של פסיעות קלילות בקומה השניה. שוב חזרתי על התכסיס שלי, ושוב ליליושקה, עם פתיחת הדלת, סגרה אותי מאחוריה. הפעם היא עמדה זמן מה, ואז שאלה בהססנות:

"אבא'לי שלי, איפה אתה? אבא'לי שלי, איפה אתה?" - חזרה ואמרה, בקולה הדק, ויצאה מן החדר. קולה דקר את ליבי. לעזאזל הספר! קפצתי אחריה לתוך המסדרון. רציתי להרים אותה על ידי ולהצמיד אלי את ידידותי הקטנה, אבל היא כבר ירדה בסיבוב המדרגות, ואני

¹³⁰ ועד לבטחון לאומי - הוא הקג"ב

חששתי שאבהיל אותה בקולי ואגרום לה ליפול. "אבא'לי שלי, איפה אתה? אבא'לי שלי, איפה אתה?" היא חזרה שוב ושוב כשירדה, וקולה מצלצל.
סוף סוף היא נעלמה מאחורי סיבוב המדרגות. חזרתי לחדר להמשיך בקריאת הספר. כלום ידעתי אז, איזה רגעים שלא יחזרו עוד, אבדו לי... כלום ידעתי אז, מה תכופות ינסר אותי בלילות חסרי שינה קולה הדק המצלצל של ליליושקה:
"אבאלי שלי, איפה אתה?..."

פרק עשרים - הבית הגדול

...המכונית נסעה כבר ברחובות העיר. הנה היא פנתה לרחוב ליטייני. הדרך הזאת ידועה לי מלפני עשר שנים: לפני שמגיעים לגשר שמעל הניבה, בתחילתו של רחוב ליטייני, יופיע כאן בנין גדול אפור בסגנון צבאי. דברים רבים ראה הבנין הזה במשך שנות קיומו. כאן, בתא מס' 193, "ישב" בסוף המאה הקודמת¹³¹ "המנהיג הדגול של הפרולטריון העולמי" וכתב בחלב בין שורות הכתב את מאמריו המהפכניים, וכמעט מקץ יובל שנים, בסוף שנות השלושים, ישבו באותם תאים עצמם ממשיכי דרכו, שלא הספיקו בעוד מועד לשנות כוון ביחד עם הקו הרשמי של המפלגה. וגם הם "ישבו" בעמידה, משום שבתאים היתה צפיפות כל-כך רבה, שהאנשים לא יכלו אפילו לשבת. והם לא יכלו לכתוב בחלב, כמו "לנין הגדול" בתקופת הצאריזם המגואל הדם, משום שהשלטון ההומאני של הפועלים והאיכרים, שהם עצמם ייסדו אותו בשנת 1917, אסר עליהם להשתמש בעט או בעפרון. ועל קיומו של חלב בעולם היה עליהם לשכוח מאותו רגע שבאו לעצור אותם. לשתות מים לרוויה - למעלה מזה לא הפליג דמיונם. ואם המנהיג הגדול נשלח עד מהרה לגולה, מקום שבו יכול היה בשקט להכין את המהפכה, בעודו חי על חשבון הממלכה ומשוטט, כשרובה בידו, בסביבה הציורית, הרי ביחד עם "הצאריזם המגואל בדם" נסתלקו מרחוב ליטייני גם "הסדרים המגואלים בדם". . . עכשיו שולחו מכאן אנשים לא לגולה אלא למרתף, ולא חזרו עוד.

תושבי לנינגרד כינו את הבנין הזה ברחוב-ליטייני בשם "הבית הגדול", וכשהיו בקרבתו העדיפו לעבור לצידו השני של הרחוב. מספרים שכפרי סקרן שאל פעם תושב לנינגרד, כשהוא מצביע על "הבית הגדול":

"תאמר נא לי, האם נכון שכאן נמצא הביטוח הממלכתי?"

"לא, כאן נמצאת האימה הממלכתית" — היתה התשובה.¹³²

המכונית פנתה לרחוב קאלאָיב ונעצרה לפני השערים הצדדיים. מעיל-העור קפץ החוצה וחזר עד מהרה. השערים נפתחו והמכונית נכנסה לחצר פנימית קטנה דמויית ארובה. בספרים בדרך-כלל נסגרים שערי הכלא מאחורי האסיר ברעש אדיר. ואני אפילו לא הרגשתי בסגירתם.

¹³¹ המאה ה-19

¹³² התרגום העברי לוקה בהכרח בנטילת עוקצה של האימרה. ההברה "סטראך", קיצור המילה "ביטוח", משמעותה

הובלתי לחדר בקומה השניה שחלונותיו מסורגים. החלונות, כפי הנראה, פנו לצד רחוב קאלאיב - אזני קלטו קולות של תנועה ברחוב. בחדר עמדו שני שולחנות-כתיבה בצורת האות "T". ליד אחד מהם ישב אדם רזה וזקוף בחליפה אפורה, כבן ארבעים. כשהוכנסתי, הוא הציע לי לשבת ואמר:

"אני אטפל בתיק שלך. שם-משפחתי קיסליך. גנאדי ואסילייביץ. חתום כאן, שהובא

לידיעתך. זהו צו המגדיר אותך כחשוד בפשע ממלכתי מסוכן במיוחד."

מה להם, כלום נטרפה דעתם? האולפנים, החוברות על ישראל - זהו פשע ממלכתי מסוכן במיוחד? "אני אטפל בתיק שלך". . . משמע שכבר ישנו תיק. נראה לי שהפעם הכל יותר רציני וחמור מאשר בפעם הקודמת, וכנראה שלא אהיה עוד סתם עד. האומנם הם החליטו ליזום משפט נגד חברי הארגון? האומנם יסתכנו לשפוט אותנו על כך כעל פשע ממלכתי מסוכן במיוחד?

התיישבתי על השרפרף שהראו לי בפינה ליד דלת הכניסה. לפני השרפרף עמד לוח משופע, מהסוג שעליו סטודנטים רושמים את ההרצאות. גם הלוח וגם השרפרף היו מוצמדים אל הרצפה במסמרי מתכת.

קיסליך יצא מהחדר. נשארתי עם קבוצת אנשי הקג"ב שהביאו אותי. הם ישבו שותקים, מביטים על תמונתו של דזרז'ינסקי¹³³ מעל לכיסאו של החוקר. קיסליך לא חזר שעה ארוכה, ובחורי הקג"ב לא היו, כפי הנראה, יצוקים מברזל כפי שהיה דזרז'ינסקי עצמו¹³⁴. הראשון שפקעה סבלנותו היה זה שבמעיל-העור. הוא הרים את השפופרת וחייג.

"חבר אלוף-משנה, מדבר רב-סרן נאָדְנֶצְב" פתח בדבריו. "חבר אלוף-משנה, מהשעה שתים בלילה, מאז שהקפיצו אותנו, עדיין לא ישבנו אפילו לרגע. ולא בא אל פיננו אף פירור. חבר אלוף-משנה, הרשה לנו. . ."

אך "החבר אלוף-משנה" קטע אותנו. מעתה מעיל-העור רק הקשיב, כשהוא פולט מפעם לפעם: "טוב", "לפקודתך". אחרי-כן הניח את השפופרת על התושבת ושוב השתררה דממה. . . מהשעה שתים בלילה אנחנו על רגלינו" - משפט זה הפתיע אותי. גם לו לא ידעו על פעילותנו בכל השנים האלה, גם אילו נודע להם על כך רק הלילה - מה הדחיפות הפראית הזאת להקפיץ את צוות ההוצאה-לפועל בשעה שתים בלילה? ובכלל, היכן הם היו החל מהשעה שתים

¹³³ דזרז'ינסקי פאליכס (1877-1926) — המנהיג הראשון של הצ'אקא, הוועדה המיוחדת למלחמה נגד מתנגדי

המהפכה.

¹³⁴ כינויו של דזרז'ינסקי היה "איש הברזל".

בלילה, שהלא לסיברסקיה הם הגיעו רק בערך באחת אחרי הצהריים? האם עצרו עוד מישהו?
כל זה מוזר כלכך. . .

פרק עשרים ואחד - אך אני לא ידעתי כי...

אך אני לא ידעתי כי אחרי שיחתנו במגרש השומם באחד במאי, נמשכו ההכנות ל"חתונה". עכשיו עבר המוקד שלה לריגה, ושלושת מנועיה היו מארק דימשיץ', אדיק קוזנצוב ויוסף מנדלביץ. ואפילו כאשר במנוע מספר שנים נתגלו תקלות - אדיק הציע לדחות את המבצע לשנה, דבר שלגבי "החתונה" היה בפירוש בבחינת מעשה-התאבדות - הרי נחישותו קרת-הרוח של מארק לקראת המטרה, ונחישותה של הקבוצה כולה לנסות את מזלה, הביאו את החבורה בבוקר ה-15 ביוני 1970 למסלול ההמראה של נמל-התעופה הלנינגרדי "סמולניה".

תושב ריגה בן ה-23 יוסף מנדלביץ, נהיה למנוע השלישי של המבצע. הוא עבד עד הסוף במלוא הקצב, למרות שהיה שונה לחלוטין משני הראשונים. הוא נבדל מהם לפחות בכך שהיה היחידי בקבוצה שהיה דתי ושומר מצוות. משחר ילדותו היתה לו ארץ-ישראל משאת-נפש וחלום מתוק. הוא לא תיאר לעצמו את חייו בשום מקום אחר בכדור הארץ, אפילו הם שטופים בנחלי חלב ודבש.

אך יוסף לא היה קיצוני דתי המחכה בחיבוק-ידיים לביאת המשיח. כשבועה וכנדר היו בשבילו מלות השיר ששרנו בזמן ההוא:

שולחים דרישת שלום חמה
למדבריות ארצנו
יבא היום ועוד נבוא
לגאול את שממתנו.

והוא עשה כל מאמץ כדי להגיע לישראל בכל מחיר! עוד כנער, היה יוסף, יחד עם אחותו רבקה, חבר פעיל באחת מקבוצות-הנוער הציוניות בריגה.

לחבורה לא היה שום ניסיון - לא ניסיון-חיים, לא ניסיון מאבק ציוני, אך הם בערו בכל נפשם. ממש כמו גיבורו הלירי של ביאליק, הם עייפו מחייהם השוממים, "חיים בלי תוחלת ובלי אור עינים"¹³⁵ והם פעלו.

¹³⁵ מתוך השיר "כוכב נידח"

יוסף העלה רעיון של "כיבוש בית-קפה יהודי עלידי התייצבות". המטרה הייתה ליצור בריגה מרכז תרבותי לאומי, שבאמצעותו אפשר יהיה להחדיר רעיונות ציוניים בקרב ההמונים. ואשר לשיטת הפעולה - הרי שמקץ שנים ארוכות, כשיוסף סיפר לי פרשה זו בתא הכלא בולאדימיר, הוא עצמו לא יכול היה לכבוש את חיוכו. ושיטת כיבוש בית-הקפה הייתה פשוטה בתכלית. חברי הקבוצה והאזהדים חייבים היו ללכת, לפי לוח-זמנים קבוע מראש, אל בית-הקפה שנבחר מראש, ולתפוס שם את כל המקומות יום-יום עד שכל שאר הבאים יבינו שזהו בית-קפה יהודי. אזי יימנעו הלא-יהודים מלבקר בבית-הקפה והוא ייעשה למרכז החיים הלאומיים בריגה.

אולם הקשיים התגלו מייד ובאופן מפתיע. החברה לא הביאו בחשבון את כל הנפשות הפועלות, ועד-מהרה הם הרגישו בכך. כאשר ראו המלצרים כי יום יום תופסים את השולחנות ספק תלמידים, ספק סטודנטים, השוהים שעות על גבי שעות ומזמינים תה וחלב, התעוררה חמתם. אי-עמידה במכסה של בית-הקפה, וגם לא טיפ אישי להם - הרי זה כבר מגדיש את הסאה. והם עברו להתקפה. המבצע לכבוש בית-הקפה נחל כשלון . . .

כשהאיר יום ה-15 ביוני, 1970 כבר הותיר יוסף מנדלביץ' מאחוריו את מחלות-הנעורים הכרוכות בשלב ההתבגרות. הוא כבר היה חבר פעיל של התנועה הציונית בריגה, כתב מאמרים בשביל ה"עיתון" והשתתף בשכפול שלו, ייצג את ריגה בישיבות ועד-התיאום הכל-ארצי יחד עם בוריס מֶפְצֶר.

הוא היה הראשון שאדיק וסילבה הביאוהו בסוד תכנית הבריחה, והייתה לכך סיבה טובה. יוסף התפטר מעבודתו, ועוד לפני כן נטש את לימודיו באוניברסיטה בשנה הרביעית. הבריחה הייתה לו העיקר. דברי ראש אובי"ר הלאטבי, סגן-אלוף קאיה: "לעולם לא תורשה לצאת. אתה תירקב כאן. הסתלק מכאן!" — הידהדו תמיד באזניו.

אך ההבדל העיקרי שבין יוסף לבין מארק ואדיק היה יחסו אל "החתונה". לגביו "החתונה" כמוה כשריפת-עצמם של הבודהיסטים הויאטנאמיים. מהרגע הראשון הוא לא האמין באפשרות של הצלחה. הוא היה משוכנע שאישית צפויה למשתתפים אחת משתי תוצאות אפשריות: מוות או כלא. ואף על פי כן, סבור היה שיש לבצע את זה, כדי שהשלהבת תאיר את הדרך להולכים מאחור. הוא היה נכון להקרבה עצמית בשם החזון, ורצה שכל אחד מהמשתתפים ידע מה צפוי לו.

רק יחידי סגולה מסוגלים להקרבה עצמית. ביחוד אם מדובר בהקרבת החיים. טבעי הדבר שגישתו של יוסף לא עוררה התלהבות בקרב שאר החברים שתקוותם הייתה לסיכויים יותר גדולים להצלחה. ואני מבין לרוחם. אם אומרים לחיילים לפני ההתקפה, שאיש מהם לא

יישאר בחיים, אך קורבנם דרוש לאחרים, הרי בחיים, בניגוד לקולנוע, לא כל חייל יוכל להתרומם מהחפירה לקראת הקליע הקטלני הוודאי. כל עוד אדם חי. עליו לקוות, להאמין שיעשה ויראה תוצאות להסתכנות שלו. התקווה חייבת למות אחרי מותו של אדם ולא לפני כן. אחרת זה בלתי נסבל.

אך עם כל ההבדלים שביניהם עבדו כל שלושת המנועים במרץ, התגבשה התכנית החדשה של מבצע "החתונה". וב"חתונה" זו צריכים היו לרקוד ברובם "אורחים" אחרים לחלוטין. לראשונה אראה אותם על ספסל הנאשמים בדצמבר 1970. אחרי-כן אפגוש רבים מהם במחנות ובבתי-כלא שונים. אך, באביב 1970, שעה שציפינו לתשובה מישראל, לא ידענו בלנינגרד מה מתרחש בריגה.

ואני לא ידעתי שקיים בריגה חשמלאי בן עשרים ושש, אריה חנוך, ושהוא כבר נתן את הסכמתו להשתתף ב"חתונה". זהו אותו חנוך עצמו שיאמר בחקירה "במולדתי-שלי לא בגדתי" אותו אריה עצמו שיאמר במשפט: "אילו הייתה הקבוצה ממריאה בלעדי, לעולם לא הייתי סולח זאת לעצמי" אריה, כמו יוסף, היה מפעילי התנועה הציונית בריגה. וגם לו אמר סגן-אלוף קאיה: "כל עוד לא תזקין, לא תגיע לישראל". ישנם אמיצים נואשים מסוגו של אדיק קוזנצוב. מבחינתם "הגורל - פגע רע, והחיים - אגורה". לחיים כאלה עבורם אין שום טעם, והם מוכנים להקריב אותם בלי לחשוב הרבה. אריה חנוך העריך גם חיים "כאלה". ההשתתפות בתנועה הציונית הקנתה משמעות ציבורית לחייו. הייתה בהם גם משמעות אישית: אריה התחתן זה עתה עם אחותו של יוסף מנדלביץ, בת השמונה-עשרה.

פעם, כשאריה עדיין היה תלמיד בעיירה הלאטבית הקטנה דאוגבפילס, ניסו פרחחים לגזול ממנו את הכסף שנתנה לו אמו לארוחת-בוקר. אילו ידעו מה טיבו של יהודי קטן זה, היו פשוט מבקשים ממנו כסף וכמעט בטוח שהיו מקבלים אותו. אך הם התחילו לסובב לו את היד המחזיקה את הסכום העלוב הזה. לפתוח את האגרוף שלו לא יכלו. אז התחילו למשוך בכוח את היד, אך אריה התעקש וסבל כאבים נוראים. הם עקרו את הזרוע מחגורת הכתף, והיד צנחה אין אונים. היד החזרה אחרי-כן למקומה, אך בכל מאמץ קל הייתה נוקעת מהכתף, ואריה לא היה מסוגל להרים אותה למעלה.

בעקשנות כזו דרס גם את יצר הקיום העצמי: סגן-אלוף קאיה לא השאיר לו ברירה. והוא הימר לא רק על גורלו-הוא ועל גורלה של מרי: בינואר שנת 1971, בצאתה מהכלא, תלד מרי את יגאליק הקטן, שכל משתתפי המשפט הלנינגרדי הראשון יכנוהו באהבה "השותף שלנו".

לא הכרתי אז את אריה. אני עתיד לפגוש אותו רק ביולי 1972, בשיירה מיוחדת של אסירים המועברים ממורדוביה להרי אוראל. ומאותו הרגע תיכרך על צווארנו אותה עניבת חנק של גורל-אסירים משותף.

כמו-כן לא ידעתי שבאולפנים למלאכת-מחשבת של הקולחוז "אדאשי" בפרברי ריגה עובד כפסל בעץ, בחור עליוז, טוליה אלטמן, שהגיע מאודיסה בחיפושיו אחרי מקום שממנו "קל יותר לקבל היתר-יציאה לישראל."

טוליה נולד בעיר חרקוב בספטמבר 1941, כשהקרבות נגד הגרמנים ניטשו בפרברי העיר. אמו, פליטה מצ'רנוביץ, לא הספיקה אפילו לרשום את דבר הולדתו בחרקוב. רק כאשר הגיעו במנוסה מבוהלת עד חבל טמבוב, יכלו לשאוף רוח, והאזרח הקטן ה"ארוז"¹³⁶ קיבל תעודת-לידה. התחלה זו הטביעה את חותמה על כל המשך חייו, שכן חייו היו מסע רצוף על-פני ערים ומקצועות. לאחר סיום בית-הספר המקצועי בלוגאנסק, עבר טוליה לאודיסה. התברר, שאופיו השתלב להפליא בבירה שופעת ההומור של החבריה העליזה והמתבדחת, ששימרה את הצביון הייחודי הזה, גם אחרי שיוצרי הצביון הזה נורו וצנחו לבורות-קבר חסרי שם מסביב לעיר. חרט, נהג, שליח, מהנדס, גלף, מלח - מיני תפניות כאלו, בנוסח ג'ק לונדון, ביצע טוליה באודיסה. הוא היה אפילו סטודנט בפקולטה לגיאוגרפיה, אך נשר מהלימודים: לא עניין אותו כמה מטרים בד-כותנה מייצרת בשנה תשלובת-הטכסטיל בעיר איוואנובה. באודיסה נדבק במחלה מסוכנת - בנוסטלגיה, משום שרוסיה בעיניו הייתה לא מולדת, אלא מקום-לידה. ואז הגיעו אליו השמועות שמריגה "מאפשרים לצאת", לכן עלה על הרכבת והגיע לריגה. מעתה לא ייסע עוד ברכבות בעצמו. יובילו אותו במסעות-אסירים. הכרתי אותו במחנות מורדוביה. כשאני אשב בחמש-עשרה היממות הראשונות שלי בצינוק במורדוביה יישב הוא ממול, וכאשר הוא יישב בחמש-עשרה היממות האחרונות שלו בהרי אוראל, אשב אני בסמוך.

ואני לא ידעתי שאחיה הגדול של סילבה, קצין הצבא הסובייטי וולף זלמנסון, נתן גם הוא את הסכמתו להשתתף ב"חתונה" והתחיל את דרכו אל בית-הדין הצבאי של מחוז לנינגרד. נתיבי המאסר שלי ושל וולף ילכו במקביל ולא יצטלבו אף פעם.

¹³⁶ ברוסיה באותה תקופה היו עוטפים תינוקות לגמרי, כך שהידיים היו צמודות לגוף ורק הפנים נראו.

ואני לא ידעתי שסטודנט השנה הרביעית של הטכניון בריגה, ישראל זלמנסון, אחיה הצעיר של סילבה, החליט אף הוא לנסות את מזלו. מעתה תהווה משפחת זלמנסון רבע מהקבוצה כולה. ואם המדובר הוא בכח פיזי, הרי הם היוו מחצית. עם ישראל זלמנסון עתיד אני לשהות במשך שנה במחנות אוראל, כשאנו עובדים כמסלקי אפר בבית-הסקה אחד, חיים יחד בשותפות ומתחלקים בכל.

ולא ידעתי אז שצייר מבית החרושת הריגאי "דאָרְבֶּה", בוריס פֶּנְסוֹן, גם כן "התאזרח" בקבוצת חטיפת המטוס. רק ברגע שהחרימו את התמונות שלו, הן קיבלו סוף-סוף הכרה והערכה. ההיכרות הקצרה שלי עם בוריס תתרחש מאוחר יותר במורדוביה.

גם את זה לא ידעתי, שהפועל בן ה-33 מבית החרושת ללחם מס' 3 בריגה, ועד אז הנפח, מנדל בּוֹדְנִיָה התיימש מהסיכוי לפגוש את אמו הגרה בישראל בדרך אחרת, והיה לחבר העשירי בקבוצה. נתיב-האסירים של מנדל בודניה ייבדל מזה של האחרים כבר מיד לאחר המשפט. איש מאתנו לא יפגוש אותו, לא במחנות, לא בבתי-הכלא, לא בשיירות-האסירים.

בקבוצה היו גם שני לא-יהודים: אָלִיק מורז'נקו ויורה פיודורוב. זה נתן תירוץ לעיתונות הסובייטית לכתוב, כשהיא דוחה את ההאשמות באנטישמיות, כי "בקבוצה היו, יחד עם השאר, גם כמה אנשים בני לאומיות יהודית". אדיק היה אתם במחנה בעת "הסיבוב" הראשון שלו במאסר, ומשך אותם עכשיו למבצע ה"חתונה", ממש לא מהסיבה הזאת, "שלא יזדקרו אזנים יהודיות", כפי שדרשתי מהם בעקבות התשובה מישראל. פשוט, היה חשוב לו שבשעת-האפס, בדקת-האפס יימצאו לידו בחורים מהימנים, שהוא הכיר אותם היטב ויוכל לסמוך עליהם. ומה המריץ את אליק ויורה, שלא היה להם שום יחס לציונות, להצטרף לקבוצה?

האוקראיני-הצועני אליק מורז'נקו נולד, כמו מארק דימשיץ, בעיירה של תחנת רכבת לוזובאיה שבחבל חרקוב, אבל 15 שנים אחריו. בגיל עשרים נידון לשש שנות מאסר בעוון תעמולה אנטי-סובייטית, או בשל "דחף-נעורים רומאנטי", כפי שהגדיר זאת במשפט אליק עצמו.

משיצא מקץ שש שנים ממחנה המאסר המקומי למחנה המאסר הגדול, הוא ברית המועצות, התברר לבחור הכשרוני הזה, שלמד בכוחות עצמו חמש שפות זרות, כי רישום ההרשעה חסם בפניו את כל הדרכים. חלומו, לסיים את הלימודים במכון לשפות זרות ולהיות

למתורגמן מקצועי, נותר בגדר חלום. או שלא קיבלו אותו למכון, או שגירשו אותו מיד כשהתגלה עברו. רישום של תושב עם אשתו בקייב לא אושר לו, ולכן לא היו לו חיי משפחה. גורלו של אליק מורז'נקו היה אופייני לגורלו של כל אסיר פוליטי סובייטי לאחר השחרור. חיים לא היו לו.

גורל דומה פקד את המוסקבאי בן העשרים ושבע יורה פיודורוב, שכבר בגיל שמונה-עשרה נידון באותה אשמה כמו של אליק מורז'נקו. ואף שבפעם הראשונה שוחרר יורה ממחנה המאסר שנה לפני תום המועד, לא יכול שלטון הסובייטים לשכוח את הפתק שיורה כתב אז מהכלא והצי'אקיסטים הצליחו לשים ידם עליו. "אמא, סלחי לי על הצער והכאב שגרמתי לך, אך תביני: החופש דרוש לי רק לשם המשך המאבק שהתחלתו הייתה בלתי-מוצלחת כל־כך", - כתב הנער בן ה-18 מבין כותלי כלא-החקירות.

בסופו של דבר הוא ריצה עונש של ארבע שנות מעצר מתוך חמש. גורלו של יורה היה דחוק במיטת-סדום של מורשע לפי סעיף פוליטי. בחור מחונן זה נאלץ לעבוד כנער שליחויות בבית-חרושת לכבלים. והוא ידע שזה ההווה שלו והעתיד שלו. לחיים כאלה במחנה המאסר הגדול הוא נידון לכל ימי חייו.

לאליק מורז'נקו וליורה פיודורוב היה גורל-דיסידנטים¹³⁷ אופייני. אשמתם היתה בכך שהם היו משכמם ומעלה גבוהים מכל ההמון הא-פוליטי, נטול-הפרצוף, בכך שלא הסכימו להיות נתינים ורצו להיות אזרחים. משנאשו לפרוץ את המעגל החסום של הגורל המעוות שלהם, העזו להצטרף לטיסה הרת-האסון יחד עם בחורינו. אך פרוסת הלחם שלהם נפלה שוב כשהחמאה כלפי מטה.

לא אפגוש אותם אף פעם מאחורי התיל הדוקרני. אותם, כ"פושעים-חוזרים מסוכנים במיוחד", ישלחו יחד עם אדיק למחנה מיוחד, שהצריפים בו בנויים כתאי-מאסר, ויבודדו אותם בהקפדה אפילו מפנינו, סתם פושעים ממלכתיים מסוכנים במיוחד. לנטשה פיודורובה במוסקבה וללודה מורז'נקו בקייב צפויה המתנה ארוכה.

¹³⁷ מתנגדים לשלטון

פרק עשרים ושנים - מבצע "החתונה" גירסה מס' 3

בינתיים התנהל תכנונו של המבצע בגן הריגאי "שמרלי", באיצטדיון בית-הספר ובמקומות אחרים. סילבה הכינה העתקים של מפות טופוגראפיות. הכינו אלות-גומי ומחסומי פה. התנהלו ההכנות לגירסת "החתונה" מס' 2.

המחבר של גירסה זו היה מארק. הוא הגיע לכלל מסקנה שחטיפת מטוס נוסעים גדול צופנת בחובה הרבה סימני שאלה, מאחר שיהיו בו יותר מדי נוסעים "מיותרים". מארק הציע לחטוף מטוס קטן, ולא באויר, אלא על הקרקע, בשדה-תעופה מקומי לא גדול. זה מגדיל את הסיכוי להימנע מקרבנות אפשריים. בנוסף, אומנם המטוס "אן-2" בעל שנים-עשר המושבים הוא יחסית איטי, אבל יש למארק נסיון-טיס במטוס כזה עוד מתקופת עבודתו בבוכארה. הוא יוכל להטיס את המטוס בגובה נמוך, קרוב לקרקע, מתחת לתחום הקליטה של הרדאר. הגבול הפיני קרוב, ואם אלוהים יפקח עין, יצאו האנשים בשלום. אדיק הסכים לתכנית והיא הובאה ל"מועצה צבאית".

תנאי הכרחי לכך שניתן יהיה לבצע את גירסה מס' 2 היה היעדר שמירה קפדנית על המטוסים במנחתים הקטנים. תנאי זה דווקא לא היה קיים. . . בערב ה־23 במאי הגיעו מארק ואדיק לשדה-התעופה המקומי הקטן "סמולנויה", כעשרים קילומטר מלנינגרד לכיוון הגבול הפיני. בנוסף לשיקולים אחרים, היה יתרון למגרש הזה משום שתמיד עמד שם מטוס קטן במצב של כוננות מירבית, לשימושו של מזכ"ל המפלגה הקומוניסטית בלנינגרד. סיור-התצפית לא היה מעודד: שמירה קפדנית, כלבים, זרקורים. בלילה היה שם מואר כמו ביום.

סילבה טילפנה לאחיה הבכור: "לא הצלחנו לשכור את הקייטנה — בחצר - כלב נושך". גירסת "החתונה" מס' 2 הגיעה למבוי סתום. אוירה קשה של חוסר-מוצא אפפה את הקבוצה. מארק שוב התחיל לחפש עבודה. במצב הזה פגשתי אותו כעבור שלושה ימים ליד המעבר לבית-החרושת שבו עבדתי בזמן ההוא. וכאשר הוא אמר לי ש"החתונה" נכנסה למבוי סתום ואינה בת-ביצוע, הוא לא שיקר. והעובדה שבאותו היום ביקש מארק לקבל הזמנה רשמית מישראל,¹³⁸ מעידה כאלף עדים על המצב.

¹³⁸ כדי להתחיל את תהליך העליה היה צריך לקבל הזמנה מ"קרובים" בישראל

אך החיים הם גלגל ענק – רגע למטה ורגע למעלה. כעבור חמישה ימים עשתה "החתונה" תפנית חדשה. צצה גירסה מס' 3.

מארק לא יכול בשום פנים להשלים עם המחשבה שלא ינתן לו עוד לחרוש את הרקיע, שלעולם הוא לא יוכל להתקרב אל הגה מטוס. לכן, כשהתחיל לחפש עבודה, נסע שוב לשדה-התעופה הקטן, הפרברי, "סמולנויה". ב-1 ביוני הוא הגיע לאותה "קייטנה" עצמה שהם לא הצליחו לשכור מאימת "כלב נושך". וכאן ראה מארק משהו ששינה את התכניות שלו מהיסוד. בלוח הטיסות של שדה-התעופה המקומי שובץ קו-טיסה חדש, מס, 179, לנינגרד -פריאוֹןְרְסְק - סורְטְבְּלה. מישהו "טוב לב" החזיר לחיים את מבצע "החתונה": קו-הטיסה היה אידיאלי מבחינת האפשרות לחטיפת המטוס.

העיירה הקטנה סורְטְבְּלה נמצאת ממש בסמוך לגבול הפיני. גם חניית-הביניים פריאוֹןְרְסְק, על חוף אגם לאדוגה, הקנתה אי-אילו יתרונות לקבוצה.

במקום לפנות לאגף כוח-האדם בעניין קבלת-עבודה, קנה מארק בו-במקום כרטיס לקו-הטיסה החדש ובדק אותו. בערב הזעיק את אדיק קוזנצוב ללנינגרד. אדיק הגיע ביחד עם יורה פיודורוב. התכנית נתקבלה על דעתם מיד: שוב העירה קרן-אור את התקווה הגוססת. בשמונה ביוני טסו כל השלושה לפריאוֹןְרְסְק. שם גם סיכמו: יום-האפס לגירסה השלישית של החתונה - 15 ביוני, יום שני. מארק דימשיץ התווה על מפת-הניווט את המסלול עד העיירה השוודית הקטנה בֹּדְן על הגבול עם פינלנד.

בעשרה ביוני התכנסו משתתפי "החתונה" הריגאיים בגן "שמרלי". כאן הם אישרו את "הפנייה אל יהודי ברית המועצות" שחיבר יוסף מנדלביץ. היא נפתחה בדברי הנביא זכריה שהובאו כפתיח: "הוי ונוסו מארץ צפון...הוי ציון, המלטי, יושבת בת בבל"¹³⁹, הפנייה הסתיימה בהערה בסופה, שמאוחר יותר כל הרכב בית-הדין יתעלם ממנה כאיש אחד: "יש להדגיש כי פעולותינו אינן מסכנות אנשים אחרים, וברגע שהמטוס ימריא אל על - נימצא רק

¹³⁹זכריה ב, י"ז"א

אנחנו בתוכו". בצאתו ללנינגרד מסר יוסף את ה"פנייה" לליובה אליִשְׁבִיץ'. באיחור רב תגיע "הפנייה" לישראל.¹⁴⁰

באחד-עשר ביוני, בדירתו של מארק דימשיץ בלנינגרד, התחילו להתכנס משתתפי "הטרגדיה האופטימית"¹⁴¹. לקראת שעה זו ערכה יוליה, בתו בת ה-15 של מארק, טיסת-בדיקה בקו-הטיסה כולו, ושנים-עשר כרטיסים, כל הכרטיסים לקו-הטיסה מס' 179 לבוקר יום ה-15 ביוני, נקנו על-ידי מארק ואדיק על שמות-משפחה מזויפים.

הייתי בנופש שאנן בסיברסקיה, ובו-זמן התרחשו בלנינגרד שני אירועים, והמשתתפים בהם לא ידעו מאומה אלה על פעולותיהם של אלה. שתי קבוצות אנשים צעדו לקראת אותה מטרה עצמה, אך בדרכים שונות. שני החצאים של נפשי המרוסקת. באותם ימים, שהתחילו להגיע "הטייסים" הראשונים אל דירתו של מארק, הכין הועד של הארגון הבלנינגרדי, שחששותיו בעניין "החתונה" נעלמו, ועידה של ועד התיאום הכלל-ארצי. לרגל קבלת ערים חדשות להרכב הועד, צפוי היה בואם של צירים רבים, והם כבר התחילו להגיע. השאלה העיקרית בוועידה אמורה היתה להיות הטאקטיקה של המאבק על עלייה חופשית.

שני יובלים זרמו אל העיר. האחד זרם לחלקה הצפוני. השני- לדרומי. ויום לפני פתיחת הוועידה, בשנים-עשר ביוני, הופיע פתאום מישה קורנבליט בדירתו של מארק דימשיץ. והוא בא אל מארק לא במקרה. בלנינגרד אספו באותו זמן חתימות על מכתב גלוי אל או-טאנט¹⁴² בעניין העלייה. מאחר שבועד ידעו שמארק "יצא עכשיו מהמחתרת", שלחו את מישה לקבל את חתימתו של מארק על המכתב. אך מישה לא קיבל את חתימתו של מארק, ומה שנגלה לעינינו בדירה גרם לו לשכוח את מטרת ביקורו. מארק. שכרגיל הוא מכניס-אורחים ומקבל כל אדם בסבר פנים יפות, פגש אותו בדריכות ובעוינות מסוימת. הוא סגר מיד אחריו את הדלת המוליכה לחדר והוביל את "האורח הבלתי-קרוא" למטבח. מישה התרשם שהחדר מלא אנשים שהשתתקו ברגע שהוא נכנס. וכעת הוא שם לב לנעליים ולבגדים בפרוזדור. גם מזה וגם מזה היו יותר מידי למשפחת דימשיץ. לראשו

¹⁴⁰ תרגום הנוסח המלא של הפנייה, בשם "מנשר הטייסים", הובא בספרו של בוריס פנסון "צייר מאחורי הסורג"

הוצאת הקיבוץ המאוחד תשל"ט, עמ' 12-13.

¹⁴¹ השם של ההצגה הידועה של לברניוב

¹⁴² או-טאנט היה אז המזכיר הכללי של האומות המאוחדות

של האורח התגנב מיד חשד נורא, אך הבעת פניו של מארק היותה אטומה, וכל מראהו העיד כי הוא מצפה בחוסר סבלנות לסגור את הדלת מאחורי מישה קורנבליט "מהצד השני". . . . מישה יצא מדירתו של מארק והוא נבוכ כולו. הדבר היחיד שהצליח להשיג - זו הבטחתו של מארק; שאם הם בכל-זאת ילכו ל"זה", הוא יודיע למישה מראש במשפט מוסכם, המשפט הוא: "מארוסיה תלך אל הרופא בעוד איקס שעות". במקום איקס צריך מארק לנקוב בזמן שנותר עד להתחלת "החתונה", הזמן שהוא מותיר לארגון שלנו לצורך ההכנות לקראת השמדה ע"י קג"ב.

לאחר ביקור מבשר-רעות זה התקשר מישה עם לסל קמינסקי וסיפר לו על חששותיו. אך לסל לא הספיק לבדוק את החשדות ולנקוט בצעד כל-שהוא. מלבד זאת הוא הכיר את רגשותו המופרזת של מישה ואת החשדנות שלו, והתרגל להמעית בחשיבות של פחדיו. והשעון בינתיים תיקתק. מארוסיה עמדה כל רגע ללכת ל"רופא". ו"הרופא" החמוש מכף רגלו עד קודקודו התכוון יומם ולילה לקבל את "הפאצינטיס".

עם עלות השחר ב-15 ביוני בקע צלצול טלפוני: "מרוסיה תלך אל הרופא בעוד שלוש שעות". אך מארק צילצל לא לדירה של מישה, אלא לדירתו. הייתי בבית הקיט, ובדירה הייתה רק אווה. היא תמחה לשמע כל-כך מוקדם את קולו של מארק, שהיה כרגיל מקפיד על התחשבות ונימוס, וגם היה ברור שהמשפט צופן-סוד. מארק ביקש מאוה שתמסור משפט זה למישה קורנבליט, ואוה עשתה זאת מיד. מארק יצא מתא-הטלפון, הצטרף לקבוצת אנשים שנשאו תרמילי-גב, וכולם ביחד פנו לעבר לתחנת הרכבת הפינלנדית. המטוס לסורטבאלה עמד להמריא בשעה 8³⁵, נותרו פחות משלוש שעות.

בקבוצה שאליה הצטרף מארק היו שלוש נשים, כל "הרכוש" שהוא לקח עמו לדרך הרחוקה. אליה, המסורה למארק ללא תנאי, נכנעה. היא גמרה אומר לשלם כל מחיר, כדי שהמשפחה כולה תהיה ביחד בשעה שהיא אולי האחרונה שלה. ובמחיר זה נכללו ליזה בת ה-19 ויוליה בת ה-15, ציפורי-נפשו של האב.

הקבוצה הגיעה קצת לפני הזמן ל"סמולנויה" והצטרפה אל שאר החבורה אשר ישנו ביער על-יד שדה-התעופה. עכשיו נמצאו כמעט כולם במקום. אפילו טוליה אלטמן הרומנטי, שבימים ובלילות האחרונים שוטט על פני הרחובות שלאורך הנהר בלנינגרד, כשהוא יוצא מכליו למראה יופיה של פטרבורג-לשעבר, וכמעט שאיחר ל"פעולה", היה כאן. בכיסו היה מונח כרטיס לטיסה מס' 179 על שם סוקולוב, שלושה רובלים וכסף קטן. ובכיסו של יורה פיודורוב העומד בסמוך היה משהו אחר. וה"משהו" הזה יתן אחר-כך אפשרות מצוינת לעתונות הסוביטית להרעיש עולמות על מזימת מאפיונרים ומרצחים.

בכיסו של יורה מונח היה אותו אקדחון קטנטון עצמו של מארק דימשיץ, שאנחנו בשעתו רצינו לנצלו ככלי-הפחדה, כשאנו יורים בכדורי־סרק. אחרי-כן בשעת החקירה, יצליחו המומחים לירות באמצעותו בקושי ירייה אחת. כדי למשוך את ההדק לירייה שנייה, השעינו מומחים אחדים את ההדק בקצה השולחן, כשהם משרבבים לשונם החוצה מרוב מאמץ. ירייה שלישית לא יכלו עוד לירות כלל ועיקר — זה היה למעלה מכוחו של אדם.

אפשר לשער עד כמה היה קשה להפעיל את האקדח הזה בתנאי חטיפה באוויר, ולא בנסיבות השקטות של הבדיקה של המומחים לפשיעה. אך הן במשפט והן בעיתונות לא נאמרה מלה על "איכות" זו של האקדח, אותו אקדח עצמו שבקושי הבחנתי בו בכפו של מארק דימשיץ, כשמארק הראה לי אותו בכניסה הראשית של דירת חצי שנה לפני כן. במשך כל ימי חייו הארוכים, למן רגע ייצורו בבוכרה ועד הבדיקה הבליסטית עצמה, ירה האקדחון בסך-הכל ירייה אחת. מארק בדק אותו בירייה אל קרש-הגיהוץ של אליה, אינני יודע אם חדר הקלע הקטנטון, בקוטר של 5.56 מילימטר, לקרש-הגיהוץ בשעת הניסוי. אך כשניתנה לי אפשרות לקרוא עיתונים וקראתי לראשונה על כנופיית הפושעים המועדים החמושים "בנשק חם, בגרזנים, באגרופנים, בחבלים ובחוסמי-פיות", אף אני לא יכולתי לתאר לעצמי במה המדובר. הו, הלשון הרוסית הנשגבה, האדירה והגמישה, לא בכדי התפעל ממך טורגנייב, מה נוחה את לאלה שמבקשים להיות דוברי אמת למראית עין ושקרנים במציאות...

הביטוי "נשק חם" אין לו בשפה הרוסית לשון רבים, ובדרך-כלל מצטייר לנגד עיניו של הקורא הר גדוש תת-מקלעים, אקדחים, רימונים. אך שימוש-לשון זה יכול להיות מיוחס להלכה גם לאקדחון קטנטון יחיד, המסוגל לבצע ירייה יחידה. למלה "אגרופן" יש בלשון הרוסית מספר יחיד מובהק - ואגרופן אחד, שיצקה אותו סילבה לפי שרטוטו של אדיק, אכן היה בקבוצה - לפיכך היה על העיתונות הסובייטית לנקוט ב"רשיון ספרותי", כדי שאגרופן זה יגיע במספר רבים. ואגב, לנשק "לא־יהודי" זה לא הייתה הקבוצה זקוקה כלל, והוא נכלל רק למקרה שיהיה צורך באלתור בשעת הדוחק. עם זאת, אגרופן היה, ואין להשמיט חלילה. היו גם חבלים, וגרזנון של תיירים - החברה הביאו בחשבון אפשרות של נחיתת-אונס בפינלנד הצפונית, אם לא יספיק הדלק, ובמקרה כזה הם יצטרכו לפלס דרך ביערות אל הגבול השבדי. אם לצרף אל "הנשק החם, הגרזנים והאגרופנים" את נושאייהם, "פושעים-מועדים שאינם עובדים בשום מקום", ניתן לתאר עד כמה אפילו הקורא היהודי בברית-המועצות הזדעזע. הלא הוא, הקורא, לא ידע שלפושע פלילי בברה"מ נחשב כל אדם: גם זה שיצא ליערות לשדוד את עוברי האורח, וגם מי שיצא לכיכר האדומה והוא נושא כרזה "צאו מצ'כוסלובאקיה", לאחר שטורי הטנקים הסובייטיים הפכו את האביב הצ'כוסלובקי התוסס לחורף רוסי אכזרי.

הוא, הקורא, אינו מעלה בדעתו ש"הטפילים שאינם עובדים בשום מקום", ולהם שמות-משפחה יהודיים, התחילו ברובם לעבוד בעודם נערים, ונטשו את העבודה רק ערב המבצע ורק כדי להגשים אותו. רק מאוחר יותר, כשצבת האימה והייאוש תתחיל להיפתח אט-אט, יכנו רבים בברה"מ את הבחורים האלה בגאווה "החברה שלנו". והמלה "שלנו" תהיה הפרס הטוב ביותר, עבור אלה שה"הוולגות"¹⁴³ "השחורות יובילו ביום זה מכל קצוי לנינגרד ל"בית הגדול".

¹⁴⁴ אומרים לנו : בדרור חפצתם?
 כעת, בלי לדבר, לשאול,
 תקומו, תתלבשו, והופ –
 ל"בית הגדול"¹⁴⁵

¹⁴³ מכונית סטנדרטית מתוצרת רוסית.

¹⁴⁴ משירו של אלכסנדר גאליץ

¹⁴⁵ פניה לאדם שעוצרים אותו

פרק עשרים ושלוש - טרגדיה אופטימית

הקבוצה יצאה אל עמדות-הזינוק. אדיק קוזניצוב, שרכש נסיון רב כאסיר, הבחין במעקב, והזהיר את השאר. אך שום דבר לא יכול עוד לעצור את הקבוצה שצברה מלאי עצום של ייאוש. הלא במכה אחת אפשר היה לחתוך את הקשר הסבוך, בלי להתיר אותו בחוסר-תקווה ובחוסר כוחות. מעקב... האם לכל מי שהולך לקראת דבר כזה לא נדמה שעוקבים אחריו, שמאחורי כל שיח אורבת סכנה?... לא, יש להתאזר באומץ ולהכריח את עצמך ללכת. ואז אולי - מחר שטוקהולם ומחרתיים - תל-אביב. בוריס פנסון ביטא את מה שחשבו כולם: "מוטב לצעוד קדימה לתוך עניבת-החנק מאשר ללכת אחורה".

אך הוא אמר זאת לא אז, בשמונה בבוקר, בשדה התעופה "סמולנויה"... אלא ערב לפני כן. בשמונה בבוקר יום ה-15 ביוני כבר לא יכול היה בוריס פנסון לומר את המלים האלו, משום שכבר חמש שעות לפני כן נעצר הוא ועוד שלושה עמו. כל הקבוצה הגדולה לא ידעה על כך. וכך היה הדבר.

מלבד שנים-עשר המשתתפים במישרין ב"חתונה", צריכים היו לעלות למטוס עוד ארבעה: אשתו של מארק דימישיץ ושתי בנותיו, ואשתו של אריה חנוך. במטוס הקטן אנ-2 היו רק שנים-עשר מקומות ל"טיסה אל השמש"... לארבע נפשות לא היה מקום. לפיכך צריכה היתה הגירסה השלישית של "החתונה" להתרחש כך: ארבעה - סילבה זלמנסון, בוריס פנסון, אריה ומרי חנוך היו צריכים לצאת מלנינגרד בארבעה-עשר ביוני בערב ולהגיע לשדה-התעופה האמצעי בפריאוז'רסק. שם בחורשה ליד המנחת, היה עליהם לחכות לנחיתת המטוס שקו-טיסתו הוא לסורטבלה. במטוס הזה צריכים היו להגיע שאר השנים-עשר משדה-התעופה "סמולנויה". ברגע נחיתת המטוס החבורה היתה צריכה לכפות את הטייסים, לסתום את פיותיהם במחסומי-בד, לסחוב אותם אל מחוץ למטוס ולהכניס אותם לשקי-שינה מתחת לסככת-בד מיוחדת שהותקנה לפני כן בקצה היער, בסמוך למנחת. אנשינו דאגו לכך שהטייסים הסובייטיים לא יצטננו חלילה, שלא ירטיב אותם גשם קל שבתאוריה עלול היה לרדת עד לרגע שיגלו אותם.

בערב הארבעה-עשר ביוני, בזמן שנסעו ברכבת מלנינגרד לפריאוז'רסק, הרגישה קבוצת הארבעה כי עוקבים אחריה. הקבוצה התחילה לתמרן. בוריס פנסון קרע לגזרים את פנקסו והשליך אותו החוצה מהקרונ תוך כדי הנסיעה, יחד עם שתי אלות-גומי. הרביעיה ירדה מהרכבת תחנה אחת לפני היעד, ואל עמדת-הזינוק ליד המנחת בפריאוז'רסק הלכו ברגל. נראה

שהמעקב נפסק. ואולי רק נדמה להם שעוקבים אחריהם, ניחמו הם את עצמם, הלא העצבים מתוחים כמיתר בקשת לפני מעוף החץ. הרביעיה הגיעה במועד, התקינו את סככת-הבד, התכנסו לתוך שקי השינה, ואחרי שהשאירו שומר-תורן אחד, ניסו להירדם. רק ניסו... לקחו אותם בשעה שלוש בלילה, חמש שעות לפני שהקבוצה הגדולה, קבוצת החטיפה, התרכזה בשדה-התעופה "סמולנויה, בסביבת לנינגרד. כחמש שעות לפני שהרמקולים של שדה-התעופה הכריזו בשלווה, כרגיל, על העלאת נוסעים לקו-הטיסה מס' 179, לנינגרד — פריאוזרסק — סורטבלה, והבחורים הטילו את הילקוטים על גבם וזזו אל המטוס. אך לא הותר להם להגיע עד המטוס שהמספר על סיפונו הוא 85534. שרביט-המנצח כבר הורם לתנופה המכרעת. אנשי הקג"ב חמושים בתת-מקלעים, עם כלבים מאולפים, שחיכו בשטח שדה-התעופה, וקבוצה מיוחדת שישבה במארב בתוך המטוס, חיכו דרוכים. "האויב מזוין" - הזהירו אותם בעת מתן התדרוך. השרביט הורד כאשר עד למטוס נותרו צעדים אחדים בלבד.

החבורה, בעשותם את צעדיהם האחרונים, לא ידעו כמובן שאפילו טייס המשנה לקו-הטיסה של הבוקר מס' 179, לא שובץ. ולא ידעו שעוד בערב הקודם, בארבעה-עשר ביוני, נפתח תיק פלילי מס' 15, נגדם ונגד חברי הארגון הלנינגרדי, שבעיר כבר נערכים מאסרים, שהחיפוש בדירתי כבר מסתיים והולך, ושלאוה לא הניחו לצאת לעבודה. הם לא ידעו גם זאת שמוסקבה היתה כל העת צמודה לקו-טלפון, מקיימת קשר ישיר, ושמפקד קג"ב לחבל לנינגרד אלוף נוסִיב, דיוח מדי שעה בשעה על מהלך המבצע.

שם, במגרש הירוק של שדה-התעופה "סמולנויה" נפגשו שני מבצעים. מבצע "החתונה" של המחתרת הציונית בברה"מ שיסודותיו נוצרו בלנינגרד ושרעיונו הוגשם לאחר סיבוכים ולבטים אין ספור על-ידי קבוצת בחורים ריגאית ביחד עם מארק דימשיץ הלנינגרדאי. והמבצע הנגדי - של הועד הכל-יכול לבטחון המדינה (קג"ב), "המדינה בתוך מדינה". קבוצת יהודים צעירים, שעיקר נשקם היה, לא האקדוחן מתוצרת עצמית של מארק דימשיץ, אלא אמונה ותקווה מוכפלות על-ידי ייאוש ונחישות, התנגשה כאן במדינת משטרה המבוססת על דיכוי הדוגלים בחשיבה אחרת. משטר של דיכוי אכזרי, שאין לו למעשה שום מיגבלות, לא כלכליות, ולא מנהליות. בזמנים הקשים ביותר, כאשר אנשים גוועו ברעב וגרו במרתפים, נשפך קילוח הזהב ללא הפסק מן התקציב הממלכתי אל הכספות של קג"ב. ל"ילד-השעשועים" לא חסר דבר, כי הקרמלין הבין כבר מזמן שכדאי לסמוך על המשענת הצרה - הקג"ב, ועיניו הרואות-הכל ואזניו השומעות-הכל, הרבה יותר מאשר על המשענת המעמדית הרחבה, היא הפרולטריון הרדום. יש רק להסיר כל מחסום מהקג"ב: קרא כל מכתב, , צותת לכל שיחה, פרוץ בחשאי

לכל דירה, עצור את כל מי שתוצה, מי שעומד בדרכך כעצם בגרון, ואם אינך רוצה - שלח אותו למוסד לחולי-נפש לכל ימי חייו. אתה כל-יכול, קג"ב, ורק זה בלבד אסור לך - להרים יד על אמא שלך, על המפלגה. וכדי שרעיון משוגע כזה לא יעלה על דעתך, קג"ב רב-הכוח, "אמא" קשרה אותך במקצת: הקימה מנגנון פרקליטים לפיקוח על מוסדות קג"ב - מנגנון החייב להשגיח בשבע עינים, שהגרזן יהיה תמיד חד, ויחטוב רק בכיוון אחד.

שתי תכניות התנגשו בשדה-התעופה הקטן צפונה מלנינגרד. התכנית לפרוץ את המצור ולהוציא את היהודים הסובייטים ממלכת פרעה הצפוני, והתכנית הנגדית: להסתייע בחשש של העולם מהפיראטיות האווירית המשגשגת, ולהציג את ציוני ברה"מ כ"כנופיית פושעים פלייליים בשירות מדינת ישראל, וקוץ ממאיר בגופה של אחוות-העמים הסוציאליסטית", להחריב את המחותרת הציונית, למחוץ במלחצי-הפלדה של האימה את יהודי ברה"מ המתנערים מקיפאונם ואת תנועת ההתנגדות כולה. מרגע שנודע למוסדות קג"ב על "החתונה" ש"מתבשלת", הופנו כל מאמצי קג"ב לכך שהיא לא תעצר לפני הזמן, אלא תובא לנקודת הביצוע. מנקודת-ראותם של מתכנני המבצע הנגדי עשויה "החתונה" לתת לקג"ב תירוץ נהדר לחולל "פוגרום", כשהמערב הנבוך יאלץ לשתוק בבושת-פנים.

רק בעתיד נדע באילו נסיבות הופיעו פתאום בלוח הטיסות של שדה התעופה "סמולנויה" קו-הטיסה מס' 179 ברגע שמשלתפי "החתונה" נקלעו למבוי סתום, ובאילו נסיבות הוא נעלם. דבר אחד ברור, כי לפחות חודש וחצי - חודשיים לפני ה-15 ביוני כבר ידע קג"ב על המבצע שבהכנה, ולא עשה דבר כדי למנוע אותו. במשך זמן זה יכול היה הקג"ב להזמין את החבורה, לקבל מהם בקשות יציאה ואפילו לתת להם היתרי-יציאה, אך דווקא בכך לא רצה אנדרופוב¹⁴⁶. להיפך, באחד הימים בסוף אפריל הוזמנו לאובי"ר ולאדיק מוהילבר, לסל קמינסקי, נתן צירולניקוב ועוד אחדים מפעילי הציונים בלנינגרד והוצע להם להגיש בדחיפות את המסמכים לבקשת היתר-יציאה, דבר שהיה סימן מובהק לסיכוי של תשובה חיובית, משום שזמן קצר לפני כן הם נענו בסירוב ועדיין לא היו רשאים להגיש את המסמכים שנית. אולם כעבור שבוע הוזמנו אלה פתאום שנית, ונאמר להם שאין צורך להגיש את הבקשות להיתר. פירוש הדבר, כי בראשית מאי כבר הייתה מוכנה התכנית האסטרטגית של ניצול "החתונה" לשם עריכת פוגרום כלל-רוסי, ולמוסדות אובי"ר ניתנה הוראה לא לאפשר יציאתם של קרבנות פוטנציאליים: מעתה נמצאה להם דרך אחרת לפתרון בעיית פעילי העלייה.

¹⁴⁶ ראש הקג"ב

השאלה הראשונה שהוצגה ליוסף מנדלביץ', כאשר הובא משדה-התעופה אל "הבית הגדול", הייתה: "האם אתה מכיר את בוטמן?" זו לא היתה שאלת-סרק. דרושה הייתה להם החוליה החסרה, כדי לקשור את ניסיון החטיפה עם ועד הארגון הציוני הלנינגרדי. ובעקבות חברי הוועד כבר היה עוקבת באופן צמוד "נטליה ניקוליאונה" (כך מכנים במוסדות המשטרה, "מעקב חיצוני", שראשי התיבות שלו הן נ"נ.). חבר הוועד ליובה יגמן, שערב לפני כן טס מלינגרד לקישיניוב ומשם לאודיסה, ושם שכר חדר ליום-יומיים, כמובן, ללא כל הרשמה, נלקח בערב ה-15 ביוני, באותה יעילות דייקנית כאילו שלפו אותו מדירתו בלנינגרד. לפי התכנית הראשונית של קג"ב צריכים היו חברי הוועד הלנינגרדי של הארגון הציוני והחבורה מקבוצת החטיפה של המטוס לשבת על ספסל-נאשמים אחד. אפילו מספר התיק היה אותו מספר עצמו — 15.

באיזה אופן נודע לקג"ב על תכנית "החתונה"?

בקיץ 1971, לאחר המשפט, נסעתי במסלול-האסיר הראשון שלי: קישיניוב - אודיסה - קלוגה - קלינין - לנינגרד. ה"עורב" שבו ישבתי עם מארק דימשיץ עמד לצורך "הטענה" בחצר הפנימית של בית הכלא בקלינין. כאשר כל ארבעת הכלובים התמלאו עד אפס מקום בפלילים, ואני ומארק נמצאנו בכלובים שונים, התיישב ב"עורב" חייל ממשמר-הליווי ותת-מקלע בידו. הוא לא נכנס - הוא ממש זינק, בוער מקוצר-רוח. כשראה את הפרצוף השמי שלי, שאל מיד, בטרם הספיק אפילו להתיישב:

"אתה יושב בשל המטוס?"

"כן, בין השאר גם בשל המטוס."

"שמע-נא, מי הסגיר, מי הסגיר?!!"

פרצופו של הבחור הביע סקרנות עזה וקוצר-רוח, והייתי אומר, אהדה לעוז-רוחם של הנואשים. הוא שכח כליל כי בידיו תת-מקלע טעון והקנה מכוון אלי. הבחור היה נרגש, ידיו התרוצצו באופן לא מודע על ההדק, ואני לא הייתי בטוח שתת-המקלע נצור. "שמע-נא בחור, הנח את תת-המקלע והירגע, אספר לך הכל," התחננתי אליו. הוא הניח מיד את תת-המקלע על חפצי העצירים המתגוללים על הרצפה. מטלטולי הדרך היה תת-המקלע מקפץ, וכל רגע עלול היה להיתפס במשהו ולפלוט צרור. "שמע-נא, אחי," הפצתי בו שוב. "יש לי אשה ובת קטנה, ואני רוצה לחיות. למען השם, הפנה את הצעצוע שלך הצדה."

הבחור היפנה את הקנה לעבר הדלת ואז יכולתי, לבסוף, להשיב:

"מלשינים לא היו בקרבנו, בכך אני בטוח, במידה שאפשר בכלל להיות בטוח במשהו."

לא התחלתי להגיד לחייל הסקרן כל מה שהיה לי לומר בנושא זה, אך מה שאמרתי - היה אמת. כן, אני באמת סבור שלא בקרב הלנינגרדים ולא בקרב הריגאים היו מלשינים. ועם זה, לא היה קשה מידי לחבורה של אנדרופוב לפענח את "החתונה". יותר מדי אנשים ידעו על התכנית, אנשים ישרים, אנשים מסורים, אך לא תמיד זהירים, במציאות של יום-יום האדם איננו רובוט חסר-רגשות עם אוסף של מאפיינים חיוביים. בחיים המציאותיים יש בכל אחד מאתנו אדם נעלה ואדם רגיל. איך אפשר שלא לשתף בסודך את רעך היחיד, הטוב ביותר, כאשר אתה מתכוון לשעה המסוכנת ביותר בימי חייך, כאשר אתה זקוק לכתף להשען עליה, ואולי פשוט למלת-עידוד... אך לרעך יש אשה, מהימנה, נאמנה, היודעת לנצור לשונה... ולאשה יש ידידה, חברת-ילדות... וכן הלאה, וכדומה. קשה לומר היכן לראשונה נפלטה מלה לא-זהירה: האם בלנינגרד או בריגה, בטלפון או פנים אל פנים, באוטובוס או על המרפסת... מלה זו נפלטה, ואין טעם היום להאשים בדיעבד את הלנינגרדים או הריגאים. מעבר לתחושה או ניחוש, אין היום במה לאשש את ההאשמות הללו.

היום ידועים לי לפחות שני מקרים בלנינגרד שעלולים היו להפוך לתחילת הקץ. הראשון הוא - הועידה בארבעה באפריל. בצאתו מהועידה הרגיש סולומון במעקב אחריו. ליד הכניסה עמדה זמן מה מכונית מצוידת באנטנה. האם לא ייתכן כי בקג"ב ידעו על הועידה הצפויה? האם לא ייתכן כי הספיקו לגייס את בעלת הדירה? תמיד אפשר למצוא חומר מפליל על מנהלת מסעדה, ועל אחת כמה וכמה של מסעדת חברת תעופה, כדי להפעיל עליה לחץ ולגייס אותה. האם לא ייתכן כי האזינו למהלך הועידה ופתאום "זכו" לקלוט את "שאלת-האפס" שהועלתה על-ידי דוד צ'רנוגלאז בין כתלי הדירה? אז לא יכול הקג"ב להבין במה מדובר, אך הרמז נשמע, ואם אמנם רמז זה הגיע לאזני קג"ב, לא קשה לנחש איך פעל הגנרל נוסיריוב בתגובה. ההזדמנות הנדירה לעשות קריירה ולהוציא מוניטין לשבט "אבירי המהפכה", בנוסף ל"כל הכבוד, המשיכו כך" שנתקבל ממוסקבה, העניקה לצאקיסטים הלנינגרדיים את המרץ הדרוש ואת התנופה. אפשר לשער, שכל הסוכנים שישבו באפס-מעשה, כל מי שהיה מסוגל לבלוש ולצותת - גויסו. כל השאר לא היה אלא עניין של טכניקה.

המקרה השני היה דיון-החירום על "החתונה" בדירתו של סולומון דרייזנר, בשמונה באפריל בערב, בהשתתפות דוד צ'רנוגלאז, ולאדיק מוהילבר, לסל קמינסקי וגרישה ורטליב (בטרם באו בחתף אל דירתו, באותו ערב עצמו שבו הגענו לכלל פשרה). סולומון היה חבר הועד, וייתכן מאוד שהייתה האזנה לשיחות בדירתו, ושום כריות שהוטלו על מכשיר-הטלפון לא הועילו. במצב של התרגשות נפשית עזה שכחו החברים את כל ההבטחות שניתנו בשעתם ואת הכלל החמור, לא לדבר על "החתונה" בין כתלי הדירה. אולי שיחתם הנרגשת לפני הפגישה

אתי ועם מישה קורנבליט היתה לאותה התחלת הקץ? קשה לי לשפוט, לא נכחתי בשיחה זו, ניחשתי את אופי השיחה רק אחרי-כן בפגישתנו, וכל זה אינו אלא בגדר השערה. ובנוגע לריגה, הרי שם, לדעתי, היה המצב עוד יותר גרוע. אם לאדם הראשון שאדיק וסילבה הציעו לו להשתתף "בחתונה", ליוסף מנדלביץ, הם סיפרו בפרוטרוט על התכנית בדירתה של סילבה, שפעילותה הציונית בפירוש לא היתה סוד בפני הקג"ב בריגה, ממש כמו עברו הדיסידנטי של אדיק קוזנצוב, - הרי די בעובדה זו בלבד כדי להבין מה היו פני הדברים בריגה. כשנסע מריגה, הציע אדיק השתתפות ב"חתונה" לא רק ליורה פיודורוב ואליק מורזינקו, אלא גם לכמה חברים-למאסר נוספים מהמאסר הקודם שלו, שהשיבו בשלילה. האם אלה כיבדו את הסוד השמור בקפידה כל-כך, האם שמרו אותו? ...

סילבה הציעה השתתפות ב"חתונה" לריגאית רות אלכסנדרוביץ', אחייניתו של הזמר המהולל מיכאל אלכסנדרוביץ'. רות הבטיחה לשקול את הדבר. כשסילבה צילצלה כדי לקבל תשובה, ניגשה אל הטלפון אמה של רות. היא לא התעניינה באיזו חתונה מדובר. היא פשוט אמרה שרות לא תלך לחתונה, משום ששמלתה אינה מוכנה. היום אפשר רק לנחש, ולא כדאי ליטול מהצוענים את מקור פרנסתם. יבוא היום - ייפלו חומות הכלא, וחופש יבוא לרוסיה¹⁴⁷. הלואי שקג"ב לא יספיק להשמיד את הארכיונים שלו, ואז אפשר יהיה לשנות את סימן-השאלה לסימן-קריאה ולהציב נקודה. במגרש הירוק של שדה-התעופה הקטן "סמולנויה" זכה הקג"ב בקרב. אולם הוא הפסיד במלחמה. אך זה יתברר רק כעבור חצי שנה, כאשר תצאנה השיירות הראשונות לדרך.

את כל זה לא ידעתי כאשר ישבתי על הכיסא המוברג אל הרצפה בלשכת רב-סרן קיסליך מהקג"ב, בחברת בחורים רעבים של קבוצת ההוצאה-לפועל שעצרה אותי. ולא ידעתי שבבוקר יום זה. כאשר ישבתי עם שתי ידידותי הקטנות בספריה וחיפשתי ידיעות על מצב הנבחרת הישראלית באליפות העולם בכדורגל, כבר התנהלה בבנין שדה-התעופה סמולנויה חקירתו של מארק דימשיץ.

¹⁴⁷ הדברים נכתבו לפני הפרסטיזיקה, אך ארכיוני הקג"ב עדיין חתומים.

פרק עשרים וארבע - ה'15 ביוני. ערב

קיסליך חזר כעבור זמן לא קצר. את סירובי להשיב לשאלות הוא קיבל בשלווה; כנראה ציפה לכך. לחץ על כפתור על השולחן וציוה להוציא אותי משם. סוהר הביא אותי לאגף שבו מרחו על אצבעותי צבע ולקחו טביעת-אצבעות על גבי טפסים מיוחדים: כל האצבעות יחד, כל אצבע לחוד, יד ימין, יד שמאל; אחרי-כן צילמו אותי בפרופיל על רקע שם-משפחתי ושמי. מאוחר יותר, כשאראה את הצילום שלי בתיק הפלילי, שיישאר בגנזך של בית-הדין, ובתיק לביקורת, שיעבור אתי, כשהוא תופח והולך, על פני מחנות, בתי-כלא, ואטאפים של אסירים, - אתפלא, עד כמה נראים פני כמו פרצוף של פושע פלילי. בשלהי שנת 1970 תינתן לי האפשרות לעיין בכל החומר שבתיק שלנו, ואגיע לצחוק ועצב: לכל החבורה בתצלומים אותם הפרצופים הפליליים, ואפילו ליובה בעל הזקן, האצילי-האינטליגנטי, ייראה כמו כייס מושבע. אמנות הצילום – אחיזת העיניים.

לבסוף הכניסו אותי לחדר קטן והציעו לי לשבת. הממונה על האגף שאפו הכחול מעיד על ניסיונו הרב במשקאות אלכוהוליים, התיישב מולי ושלף צרור שאלונים וטפסים. נטל מהצרור את הדף הראשון מלמעלה, הניח אותו לפניו ונעץ בי עינו המהפנטת כמו נחש-חנק בשפן. אחרי-כן רכן אל הדף, הדגיש איזו מלה ושוב נעץ בי מבטו הקופא. פזלתי אל עבר הדף. הממונה על האגף הדגיש את הביטוי "עם גבנונית". "אהה, מתאר אתה את האף שלי, נו, כתוב, כתוב, בשל חוטם זה ספגתי הרבה צרות, אך לא הייתי מחליף אותו בשום חוטם אחר, בעד כל הון שבעולם.

ממוצע... בינוניים... ישר... מה אתה מדגיש, טיפשוני? התבונן היטב, האם הסנטר שלי ישר? הלא הוא מעוקם לאחור, אני שונא אותו כל ימי חיי ומקנא בבחורים בעלי סנטרים בולטים ועזי-הבעה. ובעצם, קשקש שם מה שיעלה על דעתך... בין כך ובין כך סימני-ההיכר שלי אינם מרשימים יותר מאלה של דוברובסקי¹⁴⁸. אם אברח - איש לא ימצא אותי. הכל ממוצע, שום דבר מיוחד.

סוהר-האגף נועץ בי בפעם האחרונה מבט ביורוקרטי חודרני, מדגיש את הביטוי "אין סימנים מיוחדים", ומניח את הדף הצידה בהרגשת הקלה. לוקח מהצרור את הדף הבא.

¹⁴⁸ גיבור סיפורו של א.פושקין "דוברובסקי", שהמטרה התקשתה לחפש אחריו לפי תאורו כי היה ממוצע בכל.

"שם המשפחה? השם הפרטי? שם האב? שנת הלידה? מקום הלידה? הלאום?" אני רואה איך הוא רושם בטור את המלה "יהודי" עוד בטרם אספיק לענות. "שם נעוריה של אשתך? שמה? שם אביה? האם יש ילדים?"

"יש."

"המין?"

"ילדה."

"שם-המשפחה? השם? שם האב?"

"בוטמן ליליה בת הלל."

"הגיל?"

"בת שלוש. השנה הרביעית."

"הולכת לבית הספר?"

"היא בת שלוש. השנה הרביעית."

"הולכת לבית-הספר?"

"לא, לא הולכת."

האם הוא אידיוט חסר תקנה? או שהיום כבר הפריז בשתייה, ואינו תופס עוד שום דבר. ושמה פשוט התעייף מעומס עבודה מרובה...

הממונה על האגף מסיים את מילוי השאלון, מצרף אותו אל הדף של התיאור החיצוני שלי, מביט בעייפות על הערימה הגבוהה, שולף את הדף הבא. שאלה - תשובה. שאלה - תשובה. לבסוף, נסתיים מילוי הטפסים.

אידיאל הקומוניזם - שילוב העמל הרוחני והגופני. הממונה על האגף ניגש אלי:

"קום. פשוט מכנסיים, ז'קט, גם תחתונים. בקיצור - את כל הבגדים. הוצא הכל מהכיסים, תשים פה."

אינני יכול בשום פנים להיפטר מגינוני האינטליגנטיים: חלצתי את הסנדלים, פשטתי את הגרבים ועמדתי עליהם, כשאני מציץ לצדדים, על מה אוכל להניח את כפות רגלי. הממונה על האגף מביט בי בחוסר סיפוק, אך מביא בכל זאת קרע עיתון, ואני נעמד עליו. כמה פעמים בעתיד יידרש ממני לעמוד עירום בעת החיפושים, ובכל פעם אחפש מוצא ממצב זה, ובלבד שלא לעמוד יחף על הרצפה המזוהמת ביריקות: האנושי באדם מתקשה לגווע. בקושי בארבע ידיים מחפשים הסוהרים בבגדים שלי, בתפרים, ממששים מילימטר אחר מילימטר.

"אתה רשאי להתלבש. חפצי מתכת, שרוכים, חגורות - אסור. יישמרו בחפצים האישיים

שלך."

איזה חפצי-מתכת? רק עכשיו שמתי לב שהם כבר הספיקו לפרוס את האבזמים מהסנדלים ואת הסגר מהמכנסיים.

"ידיים מאחורי הגב! לך אחרי!"

מוליך אותי סוהר שבידו צרור-מפתחות ענק כמו זה של אסם. אנחנו עולים בכמה מדרגות, יורדים, שוב הולכים במסדרונות. לפעמים המסדרון נחסם במחיצה של מוטות ברזל ודלת סגורה באמצע. את הדלת פותחים לנו מהצד השני, ואנו ממשיכים במצעד. מתעב אני את ההליכה כש"הידים מאחורי הגב". המכנסיים ללא חגורה מבקשים להשמט למטה. הסנדלים שהאבזמים שלהם נתלשו טופחים על הרגלים.

עכשיו הנך עציר. אין לך אפילו אותן זכויות עלובות שהיו ב"מחנה הגדול". ומיד נותנים לך להבין את זה. אפילו אם חבר אקדמיה אתה - תהלך במכנסיים שמוטים, ואם תנסה בחשאי להוריד ידיך, מיד תשמע צריחה: "ידיים לאחור!" עליך להיגמל מלהיות בן-אנוש. עליך להיות בהמה ולהכיר בכך. אז זה ייחשב שאמנם עלית על "הדרך לתיקון-ההשקפה".

הסוהר הוביל אותי למסדרון הבא. תחילה נכנס בעצמו, ובתנועת-יד חסם אותי לפני הכניסה. הסתכל שמאלה, הסתכל ימינה, כמו לפני חציית רחוב, ואחרי שהשתכנע שאין איש במסדרון, ולא אתקל במקרה בעציר אחר, רמז לי בתנועת-יד שמותר ללכת. הלכנו הלאה. לבסוף פתח במפתח-האסם שבידו דלת, וירדנו במדרגות למבנה רחב וארוך בעל תקרות גבוהות מאוד. מצד ימין נתמשכו חלונות גבוהים מאד, מצד שמאל — שורה ארוכה מאוד של דלתות חומות זהות. מעל לדלתות - יציע ועוד שורה אחת של דלתות דומות, אך מספריהן אחרים. באמצע המבנה - גרם מדרגות לוליניות קטן המוליך אל היציע.

ליד גרם המדרגות עמד סוהר והביט בתשומת לב מבעד לעינית-התצפית אל תוך התא. הסמל המלווה אותי השמיע שיעול קצר, הסוהר הוריד מיד את מכסה העינית והתקדם לעברנו. את קול צעדיו עמעם שטיחון רך שנתמשך לאורך כל התאים. הוא עוד לא הספיק להגיע אלינו, ופתאום בקע צליל-פעמון לא חזק, וממש לפני חוטמו צץ מתוך הקיר דגלון-מתכת. הסוהר החזיר את הדגלון לקיר, אמר לתוך התא ליד הדגלון, "מיד אגש" והמשיך בדרכו אלינו. הוא פתח דלת חומה לידנו, ואני הצצתי במספר מעל התא ונכנסתי. הדלת נסגרה אחרי בטריקה קלה.

התא היה גדול למדי, כשנים-עשר מ"ר, ולו תיקרה בעלת צורה משונה, לא שטוחה ולא מקומרת. החלון מול הדלת היה סגור בתריסי מתכת, ובתא דלק אור-חשמל. ליד הקיר עמדה מיטה מצינורות-מתכת חלולים ורצועות-ברזל מולחמות לאורך ולרוחב. ארונית. כיסא. כיור. אסלה. הכל מוצמד – אי אפשר להזיז שום דבר מהמקום.

ובכן, יש להסתדר. נתגורר פה לפי כתובת חדשה: לנינגרד, הבית הגדול, תא מס' 195. עכשיו אין על מה לחשוב עוד. הטאקטיקה ברורה: לשתוק, לא להשיב לשאלות. סיכמנו על הכל מראש וערכנו חזרה ב"חקירת גרישה ורטליב". לשתוק. לשתוק. בעוד שלושה ימים יסתיים מועד תקפו של האישור שניתן לראש הקג"ב המקומי, ואם אין להם הוכחות, יהיו חייבים לשחרר אותי.

ניגשתי למיטה, פניתי אחורה. לא נוח לי להלך, אנסה לבקש קצת חבלים לסנדלים. ניגשתי לדלת והקשתי. האשנב נפתח.

"אצלנו אין מקישים. לצורך הזמנת הסוהר יש ללחוץ על כפתור מימין לדלת."

לחצתי על כפתור ושוב שמעתי צליל-פעמון לא רם. בני-חיל הם מהנדסי הצאר, המציאו שיטה להזמנת הסוהר שהיא נוחה ופשוטה בתכלית: אם הסוהר שקע בהרהורים ולא שמע את הצליל, ודאי יראה את הדגלון שנשמט. לא אחת עוד אזכיר לטובה את מהנדסי הצאר, לאחר שאתוודע בבתי-כלא אחרים לשיטה הסובייטית של הזמנת הסוהר, שיטה המורטת את העצבים של הסוהר ושל האסיר כאחד.

הסוהר החזיר את הדגלון למצב-הפתיחה;

"מה אתה רוצה?"

"תראה, הסנדלים נופלים, לא נוח ללכת. אולי אפשר להשיג איזה חבלים."

"חכה."

כעבור דקות מספר נפתח האשנב, וידו של הסוהר הושיטה לי שתי רצועות סמרטוט, כפי הנראה, ממטלית לרצפה. זה לא יוכל לשמש לעציר לצורך התאבדות בתליה, גם אם רצונו עז ביותר.

חיברתי רצועה לסנדל אחד. ניסיתי. כמדומה, לא רע. חיברתי לשני. אפשר ללכת.

לכם אל תכינו בגדי פאר, יהודים!
לא לכם להיות באצילים, יהודים!
אל תגנחו לשוא, ואל תשאו קינות,
לא לכם לשבת בסנט¹⁴⁹, בסינוד¹⁵⁰.
בתי כלא הידועים לשמחה לכם בית,
ולהלך גורלכם בלי שרוכי נעלים¹⁵¹ ¹⁵².

חלצתי סנדלי ונשכבתי על המיטה. התכסיתי במעיל הקצר המרופד שנתנה לי אמי.
יום קיץ רגיל, 15 ביוני 1970, קרב אל קצו. היום הראשון של חניית-הביניים הארוכה בדרכי
המפותלת אל ירושלים.

¹⁴⁹ מועצה גבוהה אזרחית

¹⁵⁰ מועצה גבוהה נוצרית - דתית

¹⁵¹ מאסירים היו לוקחים את שרוכי הנעליים, כדי שלא יוכלו להתאבד באמצעותם.

¹⁵² משירו של אלכסנדר גאליץ'

שער שני - עת לחשות

ועת לדבר

פרק ראשון - זה התחיל...

יום קיץ רגיל, ה-15 ביוני, שנת 1970, קרב אל קצו. היום הראשון של החנייה הארוכה בדרכי המפותלת אל ירושלים.

בדומיית מות נפתח האשנב בדלת והסוהר אמר: "כיבוי אורות, לך לישון". האשנב נסגר שוב, והפעם בנקישה קלה. כעבור שניות מספר שמעתי אותן מלים עצמן, אך מעומעמות הרבה יותר, ואשנב התא הסמוך נטרק. האשנבים נטרקו ברווחי-זמן קצובים. אחרי-כן השתררה דממה. "חבל שלא הספקתי לספור כמה פעמים נקשו האשנבים", חלפה המחשבה במוחי. אך אין מה לעשות, כל המחשבות הטובות צצות רק לאחר מעשה.

האם ישנתי בלילה הראשון שלי ב"בית הגדול"? לא יודע. קרוב לודאי שלא. ניסיתי להרהר במצבי, אבל מחשבותי נדדו. פתאום גיליתי שאני שוגה בדמיונות ושקעתי למצב של שינה למחצה, הזייה למחצה.

נקישת הבוקר של האשנב והפקודה הראשונה בחיי בתור זאק¹⁵³ - "לקום!" - מצאו אותי במצב שעוברים אותו בודאי כל הזאקים בבוקר הראשון שלהם בכלא. לא יכולתי לקלוט איפה אני נמצא ואיך נקלעתי לכאן. אך לא ניתן לי זמן רב להרהר. אכלתי ללא תיאבון כמה כפות דייסה והחזרתי את הקערה לסוהר, וכבר הופיע סוהר אחר ושאל חרש:

"שם המשפחה?"

"בוטמן."

"היכון לצאת."

מה פירוש "היכון"... כלום יש צורך בהכנות מיוחדות? מבחינה פסיכולוגית אני מוכן - אשתוק. ומה עוד? למה הוא מתרה בי מראש?

אחר-כך, כשאחדל להיות ירוק וטירון, כבר אדע מה פשר ההתראה, ומיד ארוץ אל

¹⁵³ זאק - קיצור מלה רוסית שמשמעה עצור. בך נוהגים לכנות את אסירי המחנות בברית-המועצות

האסלה. ועוד תוך כדי רכיסת המכנסיים אשמע את שקשוק הדלת הנפתחת.

”ידיים אחורה! עבור קדימה!”

מסדרונות ארוכים, עליות, ירידות. לבסוף אנו מתקרבים אל איזו דלת. הסוהר מעמיד אותי במרחק מה ממנה, ופני אל הקיר. מקיש. הכל מתוכנן בצורה כזאת שלא אוכל להתקל, לא במסדרון ולא בלשכת החוקר, במישהו מחברי, לא באלה שכבר ”יושבים” ולא באלה שעודם מהלכים (בתור עדים), כדי שלא נספיק לצעוק איש לרעהו בשפה שאינה מובנת לסוהר: ”שותקים!” הסוהר מקבל רשות ומכניס אותי ללשכה. רב-סרן קיסליך חותם שהעציר נמסר לרשותו, והסוהר יוצא. אני מתבונן מסביב.

אותה הלשכה מאתמול, אך המצב שונה לחלוטין. החדר מלא מפה לפה אנשים בבגדים אזרחיים ובמדים. הכל מסתכלים בי בחומרה ובסקרנות. ממול קיסליך יושבת על-יד השולחן אשה יפה במדי פרקליט, בחצאית קצרצרה. יותר מאוחר יתברר לי שהיא הפרקליטה מטעם המדינה המפקחת על מוסדות קג”ב,¹⁵⁴ אינסה קטוקובה, אחייניתו של המרשל המהולל של חילות-השריון. היא שיכלה ברישול רגליה זו על זו, ואני רואה איך תחתונים תכולים נצמדים אל ירכי רגליה המלאים. מלבד קיסליך איני מכיר איש בחדר.

”שלום, שב, -” אומר קיסליך, ”איך ישנת?”

אני מתישב על השרפרף המוברג לרצפה שליד הדלת. עוד מעט תתחיל פעולת הריכוך באש-תותחים. אך לי אין מה לומר להם. לשתוק. לשתוק.

הזמן מתמשך לאין סוף. במאמץ רצוני כמעט שניתקתי את עצמי מכאן, ואינני שומע אלא את ניגון הדיבור של המדברים: משפטי-שאלה, משפטי-חיווי, משפטי-ציווי. הצלילים מגיעים אלי כמו בחמאם מהביל: במטושטש ובמעורפל. תפסתי את עצמי בכך שאינני מזיז מבטי מרגלי קטוקובה, והתחתונים התכולים שלה מעוררים את זעמי. יש לי רצון להשפיל איכשהו את הנקבה קרת-הרוח זאת ולשאול אותה משהו כגון: ”היכן השגת תחתונים יפים כאלה?” או: ”כמה שילמת עבור זוג תחתונים אחד?”

154 ראה ”לניגרד-ירושלים וחניה ארוכה ביניהן”.. קג”ב - ראשי תיבות: הועד לבטחון המדינה, כלומר הבולשת.

אני מתנער רק בשל כך שמישהו התקרב אלי ותקע בידי את העתון "לניגרד הערב" מיום 15 ביוני. מבטי נפל מיד על הכותרת הקצרה "חדשות מיוחדות", המזדמנת רק לעתים נדירות בעתונים הסובייטים, ותמיד מביאה סנסציה.

"ב-15 ביוני שנה זו. נעצרה בנמל-התעופה "סמולנויה" קבוצת פושעים שניסו לחטוף מטוס. מתנהלת חקירה".

חשתי איך ננעצו מבטיהם בעיני. מה תהיה תגובתי? ייתכן שהפסיכולוג של קג"ב הנוכח בקבוצה יגיע למסקנה מהי הטקטיקה שעליהם לנקוט ביחסם אלי: מקל או גזר? כל גופי לוחט. אני מסתכל באצבעותי – הן אינן רועדות. מי הם אם כן האנשים האלה ומהי השייכות שלי אליהם? האומנם זהו מארק דימשיץ והריגאים? אך הלא מארק ואני נפגשנו לפני שבועיים, והוא אמר שהם נקלעו למבוי סתום. והם יודעים על התשובה ההחלטית מישראל – "לא". מארק מחכה להזמנה רשמית מישראל. לא, זה לא הוא. ובלעדיו אין זה כלל אפשרי. ובכלל, איך אני מעורב בעניין?

קאטוקובה פותחת הראשונה:

"בוטמן, אתה הקטר במשפט שלך. חבריך אינם אלא הקרונות הנגררים. עונשך יהיה הגדול ביותר, משום שאשמתך היא הגדולה ביותר. אך עונשך תלוי לא רק באשמתך, אלא גם בהתנהגותך בחקירה. יש אפשרות שעונשך יוגדל, אך יש גם אפשרות שעונשך יופחת, ואז יקבלו גם חבריך פחות. אם אינך מתחשב במשפחתך, התחשב בחבריך."

והיא שיכלה רגליה זו על זו. והתחתונים התכולים נראו עוד יותר. קיסליך קם:
"גיליה איזראילביץ, בוצע פשע מסוכן ביותר, ותפקידך בו חמור מאוד. התברר לי מדברי אינסה ואסיליבנה כי אתה הנך הנאשם העיקרי בפרשה. אתה מואשם לפי הסעיף 64^א, ומידת העונש המירבית על בגידה במולדת היא מוות בירה."

הוא הניח לי שהות קלה, כדי לרדת לעומקם של הדברים שנאמרו ואחרי-כן המשיך:
"השמעת משהו על פרשת פילימונצ'יק? לא? היה זה אשתקד, כאן במבואות לניגרד. הם היו שלושה, וביניהם אשה אחת, וגם הם רצו לחטוף מטוס. פילימונצ'יק היה היוזם בענין זה. והוא כבר איננו בחיים."

והוא הטיל את העט על השולחן, וקטע בכך את המשפט ואת חיי פילימונצ'יק.

שוב ננעצו המבטים בי. מהי התגובה?

לא ראיתי את עצמי מן הצד. ייתכן שהחורתי, שהרי בכל זאת אחזה בי אימה. בקול

חנוק ביקשתי לרשום את הודעתי:

"לאחר שעיינתי ברשימה "חדשות מיוחדות" בעתון "לנינגרד הערב", הריני מודיע כי אינני יודע דבר על ניסיון לחטוף מטוס-נוסעים בנמל התעופה "סמולנויה" ב-15 ביוני, ואין לי מושג על המשתתפים בניסיון זה. אני מסרב להשיב על כל שאלות שהן לאות מחאה נגד מעצרי הבלתי-חוקי, ודורש שחרור מידי." "אז חבל מאוד," אמרה קאטוקובה והתכופפה מעל השולחן. הגישו לה איזה נייר, והיא חתמה בלי לקרוא. קיסליך קרא לסוהר, והוא הוביל אותי לתא.

על הארונית כבר עמדו קערות. הן היו מכוסות כדי שהאוכל לא יתקרר. על ידן היתה מונחת כף מאלומיניום ומנת לחם, שאליה היתה מחוברת בקיסם תוספת במשקל של כעשרים גרם. אצלנו, מסתבר, הכל מתנהל ביושר, ללא רמאות. טעמתי את המרק, ונוכחתי לדעת שהוא סמיך ומכיל דג מבושל מפורר. אך תיאבון לא היה לי. שוב הפכתי את הקערה המכסה על המרק, והתחלתי מתרוצץ בתא. המתח הפנימי הנורא דרש להשתחרר. ההתרוצצות על-פני התא היתה מעין שחרור לחץ כזה.

בכן, אם מארק ואדיק הלכו על זה, מדוע הם לא הזהירו אותי? הלא עכשיו עלולים לגלות את הארגון כולו. האם הבינה הדודה סוניה¹⁵⁵ את הרמז שלי, והאם עלה בידי ובידי אמא להזהיר בזמן את שלמה¹⁵⁶? כמובן, משייודע לחברה דבר מעצרי, הם ייפטרו במהירות מכל החומר הבלתי-כשר. ואם לא יספיקו? אך מדוע בכלל עצרו אותי? כנראה שמישהו מהקבוצה הזאת בסמולנויה הכיר אותי, וכבר התחיל למסור עדות. בכן, ילכו לכל הרוחות. הלא אני באמת לא ידעתי דבר. במוקדם או במאוחר יתבררו הדברים. הלא בכל זאת אין אלה ימי תקופת סטאלין.

התרוצצתי על-פני התא, ושני רגשות התרוצצו בתוכי. רוגז על אלה שסיבכו אותי בענין הזה, וסיפוק מכך שמישהו, כנראה, ניסה להגשים את תכניתנו, שהייתה במשך זמן כה רב ילד-טיפוחי. ובעצם, מדוע "הייתה"? האם אי-פעם חשבתי שהיא פנטזיה בלבד? לא. נכנעתי לתנאי הפשרה בארגון.

¹⁵⁵ "הדודה סוניה" דודתי שנכחה בעת החיפוש בסיברסקאיה.

¹⁵⁶ "שלמה" - חבר ועד הארגון הציוני הבלתי-ליגאלי בלנינגרד שלמה דרייזנר ראה בספר הראשון.

קיבלתי בסיפוק את התשובה מישראל, לא משום שהתשובה היתה "לא", אלא משום שזו הייתה תשובה ששמה קץ להתלבטויות מתישות, למאבק פנימי, למתח בלת-נסבל ולבידוד שלי בארגון. משום שיכולתי סוף-סוף לפרוק מעל כתפי אותו עומס נורא של אחריות, ולהרפות את קפיצי המתח שכבלו את הארגון כולו. לאחר התשובה "לא" חשתי לא אכזבה, אלא פשוט צער על שמבצע "החתונה" לא יתבצע, ואולי החמצנו סיכוי יחיד במינו להזיז את עניו העלייה מנקודת-הקפאון. אולי...

והנה עכשיו, כשנודע לי שדבר-מה בכל-זאת התרחש, חשתי יחד עם הרוגז גם אהדה לאלה הבחורים, הבלתי-נודעים לי עדיין, שהיו בסמולנויה. האשנב נפתח, ואני לא הספקתי להשלים את מעגל הרהורי. "לא תאכל? החזר את הכלים והיכון ליציאה." כשראה הסוהר מבעד לעינית כי אין בדעתי להתכונן ליציאה, פתח מיד את הדלת. "ידיים אחורה. עבור!"

והסוהר צלצל בצרור המפתחות שבידו, ובכך אותת לסוהרים אחרים שהוא מוביל עציר, כדי למנוע מפגשים לא רצויים. פרוזדורים, פניות, קומות. המשמרת השניה.

פרק שני - פאדיחה של הקטיגור

קאראסקוב

זה כבר היום השלישי שלי בדירתי החדשה. עכשיו אני כבר אסיר בעל ותק וצובר לאט לאט נסיון של אסיר. יכול אני כבר לחזות מראש את האירועים צעד אחד מראש ולהתכונן לקראתם במחשבה. ככה לפחות נדמה לי.

כל היום מן הבוקר עד הערב - חקירה. באמצע הפסקה לארוחת-צהריים. נכזבה תקוותי שלאחר סירובי למסור עדות יעזבו אותי במנוחה בתוך התא. החקירה מתנהלת לפי כל הכללים: שאלה - תשובה, שאלה - תשובה. ולמרות שעל כל שאלה באה אותה התשובה עצמה: "אני מסרב לענות לשאלות", רושם קיסליך עשרות פעמים את התשובה השגרתית הזאת שלי. ואני גם צריך לחתום שתשובותי נרשמו בצורה מדוייקת ונקראו על-ידי.

עכשיו, כרגיל, רק אני וקיסליך נמצאים בחדר, ואני מרגיש שחדלתי להיות המטרה ללחץ העיקרי. היכן הם כל אותם האנשים שמילאו את החדר ביום השני למאסרי? אינם. הם היו במקום אחר. במקום שנסתמנה נקודת-תורפה פסיכולוגית. במקום שהיה סיכוי להבקעה. במקום שבו, בהתאם לתורתו של לנין, אפשר היה להיאחז בחוליה החלשה ביותר ולשלוף את השרשרת כולה.

המנוחה היחסית בחדר שלי משמעותה שמתקיים קרב נואש אי-שם בחדר סמוך. פעמים היה נכנס לחדרו של קיסליך הקטגור המפקח על הקג"ב קאראסקוב. יושב אל השולחן השני, וכשהוא מעמיד פנים כאילו מקשיב בתשומת-לב, מנסה קצת לנמנם. באותם הלילות לא רק אנחנו לא ישנו. כולם היו עסוקים עד מעל לראש. פעם אחת, כשהוא נחלץ מאזיקי תנומתו-למחצה למשמע קולו הרם של קיסליך שקרא את השאלה התורנית מטופס-החקירה, החליט קאראסקוב, שלא היה חכם גדול, ולעומת זאת גם לא טיפש קטן, לקחת אף הוא חלק בחקירה. יתכן שהתנחם בתקוה כי מה שלא עולה בידי קיסליך, יעלה בידי, והוא בכושר-דיבורו ישכנע אותי לפצות את פי.

"שמע נא, בוטמן, הלא אתה ציוני, ובכל זאת משוכנע אני שלא קראת את כל כתביו של סופר-המופת שלכם, הרצל שמו, אם אינני טועה," התהדר בידיעותיו, כשהוא יורה מבט-נצחון לעבר קיסליך. "בכן אמור לי, היודע אתה שגם הרצל באחרית ימיו שינה לטובה במידה

מסוימת את יחסו לסוציאליזם, לשלטון הסובייטי, ואפילו קידם בברכה את המהפכה האוקטוברית הגדולה?"

מאחר וזו לא הייתה שאלה לפי הפרוטוקול לגופו של ענין, החלטתי שכאן אני רשאי לסגת מעקרון השתיקה ולענות תשובה.
 "תאמר לי בבקשה, מתי הוא אמר את זה? אני משום-מה אינני זוכר הבעת-דעה כזאת של הרצל."

כששמע את קולי, הזדרז מיד קאראסקוב, שציפה למונולוג בלבד:
 "כן, כן, הוא אמר זאת, אתה יכול להאמין לי, אך אינני זוכר בדיוק באיזו שנה, נדמה לי שמיד לאחר המהפכה האוקטוברית הגדולה."
 "זה נראה קצת מוזר בעיני, פתחתי בנימה של ספק, אך בקול רציני ביותר. "כדי להביע את הדעה זו צריך היה הרצל להתרומם מעט מקברו... מכיוון שהוא נפטר בשנת 1904."
 הלחיים של קיסליך התנפחו ממש, בקושי עצר בעד הצחוק שחילחל בגרונו. לרגע קט הבזיק בעיניו איזה ניצוץ עליז, אך לא בחינם היה תלוי דיוקנו של פליקס איש-הברזל¹⁵⁷ מעל ראשו - קיסליך מחה מיד מעל פרצופו את הבעת השעשוע.
 קאראסקוב הנבוך חיפש בינתיים מוצא מבור-השפכין שלתוכו נכנס בשל הבורות שלו.
 "לך ותן אמון בעתונות המערבית. מידע זה שאבתי מהעיתון דיילי, דיילי... דיילי..."
 יסוריו היו ללא נשוא, ואני רציתי ללחוש לו: טלגראף, מייל, ניוז. אך שתקתי. קאראסקוב נתן מבט מתחנן בקיסליך, אך גם קיסליך שתק.
 "בכלל, אין לכך שום חשיבות," סיים קאראסקוב, "כל העתונות שלהם שקרנית."
 חמש דקות לאחר מכן עוד המשיך קאראסקוב לשבת בחדר כעל גחלים לוהטות, ואחרי-כן "נזכר" פתאום שלא הספיק לסיים משהו והתנדף מהחדר. קיסליך יכול היה לבסוף להרשות לעצמו חיוך קל.
 "אין כאן מקום לתמיהה, גיליה איזראילביץ'. אתה בנושא זה, ניתן לומר, חרשת לעומק, בעוד שלקטגור קאראסקוב לא היתה אפשרות כזאת."

¹⁵⁷ הכוונה לפליקס דזארז'ינסקי (1877-1926), מארגנו וראשו של הצ'אקא - הועדה המיוחדת למלחמה בקונטר-ריבולוציה.

יש לומר שקיסליך עצמו לא נקלע מעולם למצבים מביכים כאלה. במגעו אתי נמנע היה משקרים בוטים. אפילו כשדיבר על מותו של פילימונצ'יק לא שיקר, למרות שבאמת שלו היתה תרמית. פילימונצ'יק אכן מת. אך לא הומת ביריה עליפי גזר בית-דין, כפי שניתן היה להבין מתוך ההקשר של האזהרה שהשמיע קיסליך באזני. פילימונצ'יק נפצע אנושות בעת מעצרו, ועד-מהרה נפטר בבית-החולים.

ברם, התכסיס לניצול מקרה פילימונצ'יק היה אחת מהמצאותיו של קיסליך, ואף על פי שדחיתי מעל-פני את המחשבה שעלולים להוציא אותי להורג, הסעיר הרמוז שלו כל העת את תת-ההכרה שלי וממילא השפיע על ההחלטות שקיבלתי. המצוד אחר הזאב נערך לפי כל הכללים של הצייד בימינו.

פרק שלישי - שב ואל תזוז!

היום השלישי מגיע לקיצו. הולך ונגמר הזמן המוקצב רשמית לקג"ב להחזיק אותי בכלא ללא אישור הקטגור. אם יוחלט לשחרר אותי, זה ייעשה היום. אני חש בחריפות את בידודי. לו לפחות יכולתי להחליף מלים מספר עם מישהו מחברינו, שאולי גם הם נמצאים כאן. לברר איך מתנהגים האחרים. האם הם שותקים? באיזה קו-התנהגות בחרו? מהי הערכתם לגבי מצבנו? במקרה הפכתי קערה כבדה, יצוקה מאיזה סגסוגת מתכות בתוספת עופרת, והבחנתי באלף-בית רוסי שנחרת בתחתית הקערה לפי סדר מסויים - מספר אותיות שווה בכל שורה. מיד נזכרתי באופן התקשורת בין תא לתא באמצעות דפיקות, אמצעי שנחרת בזיכרוני מקריאת ספרה של יבגניה גינזבורג "המסע התלול" שעבר מיד ליד בסאמאיזדאט*¹⁵⁸, וזינקתי אל קיר התא. לא הספקתי לתופף אפילו אותיות מספר, וכבר נפתח האשנב, וניתנה לי ההזרה הראשונה.

כעבור זמן נודע לי שגם החברים שלנו ניסו לפרוץ את טבעת הברזל של הבידוד ולקיים קשר. ליובה יגמן ניסה לדבר באמצעות ספל. לאחר נקישה קלה מוקדמת בקיר, "שימו לב, אני עומד להתקשר", הידק ליובה את הספל כשתחתיתו צמודה לקיר, החזיק אותו בשתי כפות ידיו משני הצדדים, וכשהספל חבוק בכפותיו שירבב לתוכו את פיו. בשופר שנוצר שיגר ליובה את מילותיו הראשונות: "הלו! שלום! מי שם?" בתשובה שמע נקישה, וחיש הפך את הספל. המשדר הנייד שלו נהפך כהרף-עין למקלט. מן הכותל בקעו מיני רעשים עמומים, אחרי כן קלטו אוזניו משהו בדומה למלים, אך מה בדיוק - לא יכול להבין. הנה מסתבר שאפילו מבעד לקירות העבים של "הבית הגדול"¹⁵⁹ ניתן יהיה לדבר באמצעות הספל הפשוט ביותר. מבליג על סערת נפשו, הפך ליובה שוב את הספל והתחיל צורח לתוכו בלי הפסקה. כשסיים, הפך שוב את הספל והקיש בקיר. מוכן לקבל שידור. שוב שמע איזה דיבור לא ברור, ופתאום השתפרה הקליטה באופן בולט. שוב הפיכת הספל וליובה פתח במונולוג שמח. אך מה זה? הספל הוא במצב "משדר", ועם זה הוא שומע בבירור את דיבורו של בן-שיחו. ליובה הסיר את הספל מהקיר והתבונן במבוכה לצדדים. ומיד נתחוור לו פשר קליטתו הטובה. האשנב היה פתוח. והסוהר השחיל את ראשו לתוך החדר.

¹⁵⁸ סאמאיזדאט - קיצור המלים הרוסיות "הוצאה עצמית", כלומר הספרות המחתרית
¹⁵⁹ "הבית הגדול" - כינוי לבית-הכלא המרכזי.

"יגמן, אני מדבר אתך כבר כמה דקות. עוד פעם אחת - ותלך לצינוק."

במשך הזמן עברתי בחיי כאסיר עשרות בתי-כלא שמשמשים ושאינם משמשים כתחנות-מעבר בדרך למחנות. בשום מקום ואף לא פעם אחת לא ראיתי שיטה כל כך יעילה ושעבדה בדיוקנות כל כך גדולה, של בידוד האסירים איש מרעהו, משמעת מוחלטת כל-כך ללא הרהור וללא ערעור, של סוהרים, כפי שהיה קיים בבית הגדול הלנינגרדי.

הידידים הצ'אקיסטים*¹⁶⁰ התכוננו היטב לפגישה אתנו - "הציונים המושבעים ואויבי העם". החברים שלנו לא זו בלבד שלא ישבו יחד בתקופת החקירה, אלא שמעולם גם לא הושיבו אותם בתאים סמוכים, כדי למנוע אפשרות של קשר על-ידי נקישות. מעל חצרות-הטיול הקטנות מונחות היו רשתות כפולות. עשויות טבעות גדולות וקטנות, ורק באופן תיאורטי היה סיכוי שאבן קטנה עטופה בפתק תועף מחצר אחת אל השנייה בלי להסתבך ברשת. בכל מזג-אוויר שהוא הסתובבו למעלה שני סוהרים והשגוחו בתשומת-לב על כל המתרחש בחצרות. הם, כשהיו מעירים הערות בשעת הטיול, לא היו פונים מעולם אל האסיר בשמו או בשם-משפחתו. וגם לא פשוט היה הדבר לרשום פתק - אסור היה לתת לנו עטים או עפרונות. אם נתנו עט לשם כתיבת בקשה, היו מיד לוקחים אותו בחזרה. חיפושים מתמידים מנעו את האפשרות שאיזה שהם חפצים אסורים יגיעו לתא.

ההזמנה לחקירה הזכירה את הטקסים הסודיים של הבונים החופשיים. חרש היה נפתח האשנב, הסוהר היה מצביע על אחד האסירים בתא ושואל בלחישה: "שם-משפחתך?" אם לא קלע, ואין זה האסיר המוזמן לחקירה, היה מצביע על אסיר אחר. סגנון זה נראה בעיני תחילה כאות לטמטום ביורוקרטי, אך עד-מהרה התברר לי שהטעות היא דווקא שלי. היה זה אחד האלמנטים של שיטה המחושבת בקפידה. בדרך זו של הזמנת האסיר לחקירה, לא תשמע את הסוהר מכריז בקול רם על שם של אסיר, שהוא קרוב לודאי שכנך לתא הסמוך.

חברי לתא, הכייס מקסים בוטין, יהפוך באחד הימים לקרבן מקרי של ההזמנות-שבלחישה האלה. כשיפתח האשנב ואצבעו של הסוהר תישלח לעברו, ימשיך גם הוא, פסיכולוגית, באותו משחק עצמו, ויענה בלחישה "בוטין". בתנאים הללו של דיבור בלחישה, די בדמיון מקרי של שמות-המשפחה בוטין ובוטמן, כדי שמקסים המסכן יגרר לחקירה אל קיסליך.

¹⁶⁰ צ'אקיסט - איש צ'אקא, הועדה המיוחדת למלחמה בקונטר"ריבולוציה.

מגעים עם האסירים המשרתים בבית הגדול לא היו לנו בכלל. אוכל הייתי מקבל דרך האשנב מידי הסוהר, ולסוהר גם החזרתי את הכלים המלוכלכים. אפילו לא העליתי על דעתי שברגע זה עומדת לידו אסירה פלילית מהשרתים, וכאשר היא מוזגת מרק מן הסיר, היא מוסרת את קערת המרק לידי הסוהר. מעולם לא שמעתי קול של מישהי מהן, משום שאסור היה להן להשמיע קול, והיה חשוב להן לשמור על מקומן כשרתות. רק פעם אחת במקרה, בשובי מחקירה, ראיתי מרחוק נוהל זה באחד המסדרונות. מיד חסמו אותי שלא אתקדם, ואת האשה מהשרתות העמידו בכוך, כשפניה אל הקיר. שום מגעים - לא חזותיים, לא שמיעתיים. שעה שהובילו אותנו במסדרונות, היו הסוהרים נוקשים בלשונם, נוקשים באצבעותיהם, מצלצלים במפתחות, ובכך מודיעים על התקרבותם. לפני כל פניה במסדרון היו עוצרים אותנו, ונוטים ומסתכלים מעבר לפינה, כדי להיוכח שהדרך פנויה. כשהיה הסוהר מעלה אותנו על מדרגות, ולא היה ביכולתו לבדוק אם הן פנויות עד סופן, היה מצלצל במפתחות ונוקש עד שקיבל אישור מהסוהר מלמטה או מלמעלה שהדרך פנויה ואפשר להתקדם. השיטה פעלה ללא תקלות, וראשי-האגפים היו אחראים לפעולתה התקינה. הם גם היו מדווחים לחוקרים על התנהגותנו בתאים, על כל מה שראו ושמעו ליד פתחי התאים. על כל אחד מאתנו נגזר לפגוש לבדו את שעת המבחן הקשה, ושום דבר לא צריך היה להפריע להתכופפותו של מי שהייתה לו נטייה לכך.

פרק רביעי - הגורל הפכפך, והחיים בפת.

היום השלישי שלי ב"בית הגדול" רק מתקרב לקיצו. עדיין לא הסתיים. את תחושת הבידוד והבדידות מחזקת העובדה שזה לי היום השלישי שאינני קורא עתונים ואינני מאזין לרדיו. כנראה שלראשונה בחיי מאז שאני זוכר את עצמי, כבר שלושה ימים תמימים אינני רואה ואינני יודע מה מתרחש במזרח הקרוב הקרוב לליבי.

אני מחבל תחבולה קטנה ומבקש מהסוהר נייר לשימוש באסלה. כפי ששיערתני, הוא מביא לי פיסת עתון, אך לפני כן הוא קורע אותה לחתיכות קטנטנות כאלו, שלא היו מספיקות אפילו לקינוחו של ארנב. אני משטח בסבלנות על מטתי את הפסיפס מעשרות הקרעים ומצרפם יחד על פי התוכן והצורה. לבסוף שוחזרה פיסת העיתון. לרשותי - מאמר משעמם על ההישגים בתעשייה, ואפילו ישן-נושן. בזמנים הטובים הייתי קורא, במקרה הטוב ביותר, רק את מחצית הכותרת. עכשיו אני קורא את המאמר כולו, מתחילתו ועד סופו.

אך יומי השלישי עדיין לא הסתיים. נפתח האשנב.

"התכוונ לעזוב את התא. את המזרן והכר קח אתך."

לאן? היום מסתיים היום השלישי. האומנם הביתה... לא. בארץ הנפלאות לא מתרחשים

נסים כאלה. מוציאים אותי מן התא ומייד פותחים את התא הסמוך, מס' 196. ברוך הבא! עכשיו אגור בריחוק של עוד תא אחד מתאו של לנין¹⁶¹. ברם עכשיו אין עוד ספק, על איזה מסמך חתמה אז קאטוקובה. מכאן ואילך אינני עוד חשוד, אלא נאשם. מכאן ואילך יהיה מוצאי היחיד מ"הבית הגדול" רק האָטאפ¹⁶² - אסירים פוליטיים שקיבלו זיכוי לא קיימים בברית המועצות.

אני פוסע אל תוך התא המאה תשעים ושישה ומבחין מיד - בדידותי תמה. על אחת משתי

המיטות שבתא יושב ישיבה מזרחית בחור גבוה, סימפטי, בתסרוקת לפי האופנה האחרונה והוא לבוש בחליפת ספורט. שמו וולודיה וֶוסְלוֹב, והוא השותף הראשון שלי לתא.

¹⁶¹ לנין היה כלוא בשעתו בתא מס' 193. ראה "לנינגרד ירושלים וחניה ארוכה ביניהן".

¹⁶² אטאפ - מסע אסירים ליעדם, ברגל, ברכב, ברכבות.

ממש עד שניתן האות לשינה, מאזין אני לסיפורו של וולודיה, ועוד סיפורים רבים כאלה אשמע אחרי-כן. על עצמי אינני מספר לאחרים, אך אותם אני שומע בסקרנות ובדריכות. ההיסטוריה הרוסית וההיסטוריה של הרוסים מצטרפת מקטעי הסיפורים הפשוטים האלו. מפעיל המנוף בנמל המסחרי הלנינגרדי, וולודיה ווסלוב - נמצא בחקירה, כמוני. הוא מואשם בעסקי מטבע זר עם אנשי חו"ל, ולכן מתנהלת חקירתו על-ידי קג"ב, והוא נמצא בבית הגדול, ולא בכלא הפלילי "קריסטי". אצל וולודיה זו לא היתה הפעם הראשונה שהוא נאסר, והוא חושש שילבישו אותו "כתונת-פסים", כלומר, בית-הדין יקבע שהוא נמנה עם הפושעים המועדים המסוכנים ביותר.

בפעם הראשונה הוא "מעד" באופן קל, וקיבל בסך-הכל שנתיים מאסר. הוא לא היה רשע מטבע ברייתו, וייתכן שאילו נקלע בדרכו יאנוש קורצ'אק או אפילו מאקארנקו, היה מאסרו הראשון - גם האחרון. אך שיטת הסרט הנע הלא-אנושית של "החינוך-מחדש" שמשתמשים בה עם הפושעים הפליליים הסובייטיים, משמידה בהם כל גרעין אנושי-מוסרי, גם אם הוא קיים בתוככי נשמתם. מכאן ואילך ועד סוף ימיהם יהיה עקרון חייהם: "את הנופל תדחף", "פגע בקרוב, כך שהרחוק לא יעז לגשת אליך", "תמות אתה היום, ואני - מחר"...

אשתו הצעירה והיפה, סטודנטית שוולודיה הכיר במגרש החלקה, והיה עדיין מאוהב בה גם בעת פגישתנו בתא, נישאה בעת מאסרו הראשון למרצה למדעים. השחרור שציפה לו זמן כה רב, איבד מיד את טעמו, וכך גם החיים עצמם. רק מחשבת הנקם עדיין החזיקה אותו בחיים. הדבר הראשון שעשה עם שחרורו היה - לגלות את הכתובת שלהם ולהשיג אקדח. הם התגוררו באחת הסימטאות, לא הרחק מהתיאטרון ע"ש מאריה. הכניסה היתה מהחצר. וממול, מעבר לסימטה, היתה כניסה לחצר אחרת, ששעריה המסורגים מצד הסימטה היו סגורים תמיד על בריח, ומאחוריהם עמדו שני מיכלים לאשפה. שם, מאחורי השערים המסורגים, תפס וולודיה ווסלוב את עמדתו באחד הערבים. הכל היה מחושב: להיעלם לאחר ביצוע מזימתו, ולהתערב בקהל העוברים-והשבים - היה קל ופשוט.

וולודיה המתין. הוא חיכה שעות מספר עד שלבסוף ראה אותם. השעה היתה קרובה לחצות, והם חזרו מן התיאטרון. וולודיה שמע כיצד הם חולקים את החוויות שלהם. הנה כבר התיישרו עם החצר שלהם ופנו לתוכה. וולודיה שלף את האקדח וכוון את ההדק. לפני הלוע שני עורפים, וידו של היריב שלו על הכתף שוולודיה היה מחבק בעבר. במי לפגוע תחילה? לוע האקדח כוון פעם לעורף אחד ופעם לעורף אחר. האצבע על ההדק רעדה - המוח לא שלח פקודה לאצבע ללחוץ על ההדק. והם עברו כבר את החצר, ונכנסו חבוקים לכניסה לבנין.

וולודיה, מרוקן מבפנים, נטש את עמדתו ליד מיכלי האשפה. תחילה היה איזה טעם לחייו, ועתה - אבד.

וולודיה ווסלוב נשא לאשה מוכרת אדמונית מחנות-המזון הסמוכה, שירתה לעברו מבטים מבטיחים שעה שהגישה לו חבילת נקניק. האדמונית לא שבתה את לבו, לא כאשה ולא כאדם, אך המקרר היה מלא תמיד, ולגימה וקינוח לא חסרו. הוא והאדמונית היו לוגמים בצוותא, וזה היה הדבר היחיד שקירב אותם זה לזו. וולודיה הלך מדחי אל דחי, מאסר אחר מאסר. והנה עכשיו חיכה למשפטו ול"כתונת הפסים" של פושע מועד.

סיפור עצוב. אחד מרבים.

"ליל מנוחה, וולודיה."

"ליל מנוחה, גיליה."

הייתי חוזר לתא מהחקירות ומתחיל להתרוצץ, משחרר מתוכי החוצה את המתח הקשה. "חדל, גיליה, אל יפול רוחך. תתרגל. הבל הבלים הכל הבל. מוטב שתאמר לי, האם קראת את "מסתרי המנזר הפאריסאי"?"

"לא."

"אכן זהו ספר שאין כמותו! על נזירות, ואילו מעללים הן עוללו שם. מתורגם מצרפתית. ישן, כפי הנראה. אצלנו קרעו אותו לחלקים-חלקים, קראו אותו בבת אחת כמה אנשים. פעם הגיע אלי קטע – פגז! אתה יכול ליפול מהכסא!..."

בחור לא רע היה וולודיה ווסלוב. אלא שאני חישבתי מראש כי שותפי הראשון לתא יהיה מלשין שתול. וזה העיב על מגעינו. וכעבור ימים מספר נפתחה דלת התא ונכנס "השלישי" שלנו. גבר גבה-קומה, חסון, כבן חמישים וחמש. שערו מסופר, ולבושו סרביל של אסיר- הוא הגיע ממחנה אסירים לחקירה חוזרת. אחרי שהטיל על המיטה את המזרן והכרית, לחץ את ידי בחוזקה והציג עצמו: "איזראיל נתנוביץ'."

איזו שמחה! יהודי! עכשיו נעשה חיים! הן לא כל העת יהיו החיים קודרים, מפעם לפעם אף ינצנץ שביב אור.

ומקץ עוד שבוע נלקח וולודיה ווסלוב, ואותנו העבירו לתא אחר, לקומה השנייה. הדלת ננעלה מאחרינו, ואנחנו הבטנו בשמחה איש על רעהו. לא בכדי שרים בישראל: הנה מה טוב ומה נעים "שבת" אחים גם יחד.

המצוד אחר הזאב נמשך לפי כל הכללים.

פרק חמישי - כל עקב - עקב-אכילס

הסתיים השבוע השלישי של חקירות בלתי-פוסקות. עדיין הייתי משיב על כל שאלה :
 "אני מסרב למסור עדות", בהתאם לטאקטיקה שערך הועד בעת "החקירה לשם אימוץ" של
 גרישה ורטליב.¹⁶³ אך בתכיפות גוברת והולכת הייתי שואל את עצמי : עד מתי?
 רק עכשיו התברר לי המחיר ששילמו העצבים שלי עבור שתיקתי בת שלושת השבועות,
 ורק עכשיו תפסתי למה נחוץ היה להם לחקור אותי, במשך יום עבודה ארוך, ביוזעם מראש
 שתשובתי תהיה : אני מסרב למסור עדות.

נחוץ היה להם שאשמע את שאלותיהם. ושאלותיהם היו כאלו :
 "החשוד מ.ד. בחקירתו (תאריך, חודש) העיד ש... מה אתה יכול לומר בנוגע לעדות זו?"
 "אני מסרב למסור עדות."

"בחקירתו (תאריך, חודש) העיד החשוד ש.ד. ש... מה אתה יכול לומר בנוגע לעדות זו?"
 "אני מסרב למסור עדות."

"מ.ק. בחקירתו(תאריך, חודש) העיד ש... מה אתה יכול לומר בנוגע לעדות זו?"
 "אני מסרב למסור עדות."

קיסליך רושם הכל בשקידה. אני חותם. עתה הוא מניח את העט הצדה. הפסקה קלה.
 מתחילה "שיחה חפשית".

"גיליה איזראליביץ, אני מתפלא עליך שבחרת בקו התנהגות כזה. שוחחנו עם חבריך.
 אנחנו מכירים את עקשנותך. האם אתה יודע שחבריך ללמודים לשעבר בקורסים של המכון
 למשפטים, גרוש וקונוקוטוב, עובדים אצלנו. התענינו אצלם בנוגע אליך, גיליה איזראליביץ.
 אתה כורה לעצמך בור-שחת. כבר אמרתי לך לא פעם, שחומרת העונש תלויה לא רק במעשיך
 המסוכנים, אלא בעיקר ביחסך למה שעשית, בכנות ובעומק של החרטה שעליך להביע. האם
 שמעת משהו על פרשת ניקולאי בראון? אני טיפלתי בתיק הזה לפני שהתחלתי לעסוק בתיק
 שלכם. הנאשם העיקרי במשפט הזה הוא בנם של המשורר הנודע בראון והמשוררת
 קומיסרובה. כמו שאומרים, אין משפחה שאין בה "כבשה שחורה". ניקולאי בראון יצא
 לתרבות רעה, והקים ארגון אנטי סוביטי. היו בו אפילו יהודים, למרות שזה היה ארגון בעל
 נטיות פאשיסטיות ואנטישמיות. הם היו מתאמנים בירייה אל מטרה שמצויר בה יהודי.

¹⁶³ ראה "לנינגרד-ירושלים וחנייה ארוכה ביניהן", התיאוריה של החקירה.

כמובן, אינני מתכוון להשוות אותך אליהם, אין לי ספק בהגינות האישית שלך, למרות שכל אחד עלול למעוד. מה שחשוב הוא להבין בעוד מועד את השגיאות ולהסיק את המסקנות. בקבוצת בראון היו הרבה זוהמה: סמים והומוסקסואליות, ואפילו שדדו דודה של אחד המשתתפים, בהכוונה שלו, תוך התחזות למשטרה פלילית. אגב היא יהודיה על-פי לאומיותה, אלמנתו של רופא-שיניים.

"בכן, בקבוצתו של בראון לא כולם הסיקו את המסקנות הראויות, והתוצאות היו עגומות לגביהם. מתוך שני נאשמים – האחד, שמעשיו היו חמורים יותר, אך הכיר בעוד מועד בפשעו והתחרט בכל נפשו, קיבל רק ארבע שנים, והשני - בשל מעשים הרבה פחות מסוכנים - קיבל שבע שנים, וגם הגליה. גיליה איזראילביץ, אינך אדם טיפש, הסק את המסקנות הנכונות, כל עוד לא מאוחר. תחשוב על אשתך ובתך. אני יודע שאתה לא אדיש לגורלך."

"השיחה החפשית" הסתיימה. קיסליך חוזר אל שולחנו. מתחיל לרשום את השאלה שעל הפרק. כל פעם נכנסים ללשכה חוקרים אחרים, שואלים את קיסליך משהו, והוא מסביר. הם מסתכלים עלי בצער, כעל טפש ללא תקנה. קיסליך קורא את השאלה:

"פ.א. בחקירה (תאריך, חודש) העיד ש... מה אתה יכול להסביר לגופה של עדות זו?"

"אני מסרב למסור עדות."

רב-סרן קיסליך היה בזמן ההוא, לדעתי, אחד הטובים, ואולי החוקר הטוב ביותר של הקג"ב הלנינגרדי. למרות ששימש כעין קרדום שבאמצעותו התהפך גורלי, הרי היה במידה מסוימת מכשיר עיור, ומשום כך אינני חש כלפיו עוינות אפילו היום. על רקע כל שאר חוקרי הקג"ב בלנינגרד, הציניקנים השרופים, שאינם מאמינים לא באלוהים ולא בשטן, ומוכנים לשרת את כל מי שיציע להם תנאים משובחים יותר, היה קיסליך, כפי שנדמה לי, אחד המעטים ששירת לא מתוך פחד אלא בצו מצפונו. הוא, לדעתי, האמין בצדקת המשטר שהגן עליו, ראה בנו אויבים למשטר הזה, והשקיע את כל כשרונותיו הבלתי-מבוטלים לגבי חוקר סוביטי, כדי למלא את התפקיד שהוטל עליו ע"י הפרולטריון. לאחר שפירט בכתב-האישום באופן פחות או יותר נכון את העובדות לגבי פעילותי, הוא הסיק מהן מסקנות משפטיות, תוך שימוש במערכת שלמה של סילופים ולהטוטים קירקסיים. כאדם פיקח, הוא הבין בלא ספק מה צריך היה להיות הסיווג המשפטי הנכון של פעולותינו ומה צריכה היתה להיות האחריות המשפטית שלנו. מאחר שבחר בדרך של "המטרה מקדשת את האמצעים", במוקדם או

במאוחר יגיע רב-סרן קיסליך אל המכנה המשותף עם שאר אבירי הועד לחקירה תוך התעללות נפשית, ויהיה משרת לא על-פי המצפון, אלא בשל פחד וזכויות-יתר.¹⁶⁴

לחדר נכנס החוקר התורן. בידיו צרור עבה של ניירות - פרוטוקול מחקירתו של מישהו. כשהוא משוחח עם קיסליך, הוא מתכופף ומחזיק את הפרוטוקול מאחורי גבו. העמוד שבו רשומים הנתונים האישיים של הנחקר מכוון כלפי. אני מנצל את ההזדמנות כשהחוקר מסתיר אותי ממבטו של קיסליך - וזו מהשרפרף שלי המוברג אל הרצפה ומנסה לקרוא משהו בדף. רחוק מדי. אני זו עוד קצת, ומאמץ את עיני. שם-משפחה ארוך. ונגמר ב... נגמר ב-"י". לעזאזל, שם אטלקי? אני נותן מנוחה קלה לעיני ועושה ניסיון נואש לקרוא. עכשיו אני רואה את סופו של שם-המשפחה - שוילי. אכן, איך לא חשבתי על כך? גם שמות משפחה גרוזינים מסתיימים ב"י". אך מי זה יכול להיות? בארגון אין אף לא יהודי גרוזיני אחד. וזה, מה שמו... קוז'ואשוילי? זה שדיברתי אתו בגן-הנצחון על-שם מוסקבה, והבטיח לשלוח כסף לצרכי ארגוננו?¹⁶⁵

פתאום מעביר החוקר את חבילת הניירות לידו השניה, והחבילה כולה מופנית כלפי בצדה השני, אך ברגע האחרון אני מספיק להבחין באות גדולה, המופיעה בראשית שם המשפחה. "ק", ואחריה משהו כמו "וי". כן, קוז'ואשוילי¹⁶⁶, אין שום ספק. עכשיו אני רואה את פרוטוקול החקירה מצדו השני, ומבחין לפי הצורה בשאלות קצרות ובתשובות נרחבות של קוז'ואשוילי. אם מסרבים לדבר או משיבים בהתחמקות, השאלות תמיד ארוכות יותר מאשר התשובות. ברור שקוז'ואשוילי, אם לדון לפי החבילה העבה של דפי החקירה, סיפר את כל מה שאכן קרה, ואולי אפילו יותר מזה. (ואכן חששותי התאמתו, ובסופה של החקירה אקרא את התיאורים העסיסיים של אוטארי קוז'ואשוילי, כיצד פיתיתי אותו לבגידה במולדת הסוציאליסטית, ואיך הוא התנגד לכך באומץ לב).

סוף-סוף מסתלק החוקר, כשהוא לוקח אתו את הפרוטוקולים. מאוחר יותר, כאשר כבר הייתי במחנה המאסר, שאלתי את עצמי, האם הסצנה הזאת הייתה מקרית, או שזאת היתה אפיזודה מכוונת של לחץ פסיכולוגי, שתוכננה בשקידה על-ידי המתאם הראשי, החוקר הבכיר

¹⁶⁴ שנים אחדות לאחר המשפט שלנו הועבר רב-סרן קיסליך למוסקבה, למנגנון המרכזי של הקג"ב.

¹⁶⁵ ראה "לנינגרד - ירושלים וחניה ארוכה ביניהן פרק ____

¹⁶⁶ פרטים נוספים בספר "מלנינגרד לירושלים וחניה ארוכה ביניהן".

של קג"ב, רב-סרן לְסניקוב. והמטרה היא - לנטוע בי את הרעיון ששתיקתי היא חסרת-טעם, ולהכריח אותי לדבר. תחילה - מה שאני ארצה, ואחרי-כן - מה שהם ירצו.

* * *

אני מתרוצץ בתא ומנסה לנתח את המצב שנוצר. בכך, כבר עבר השבוע הראשון של יולי. בזה אחר זה מאלצים את חברי הועד לדבר. גם "הטייסים" מדברים.

מזמן כבר הפסיקו לתת לי לקרא את העדויות של "החשודים". עכשיו מביאים לי את העדויות של "הנאשמים" ומתברר לי כי כל חברי הועד עצורים, וכמו כן גם מארק דימשיץ, אדיק קוזנצוב, סילבה זלמנסון ורבים אחרים. רק לפני שמו של מישה קורנבליט לא צוין משום-מה כל תואר - לא "חשוד", לא "נאשם". תחילה חשדתי כי זוהי טעות בפרוטוקול, אבל מאוחר יותר הבינתי שהוא עדיין לא היה אסור אז.

הקג"ב נקט בטקטיקה אכזרית כלפי בחור זה. לא עצרו אותו, אך לעומת זאת מידי בוקר הייתה מגיעה מכונית אל המרפאה שבה עבד, והייתה מתחילה חקירה צולבת, מתישה, וכפי הנראה, בלא שום פרוטוקול. אחרי כן הועברו החקירות אל הבית הגדול, ומישה היה הולך בוקר-בוקר לחקירה, כשהוא לוקח אתו מזוודה קטנה ובה הדברים ההכרחיים ביותר, כאילו הוא הולך לעבודה, בתקווה שלא יחזור, ויהיה במקום שבו נמצאים אנחנו כולנו. אבל כל יום הוא חזר הביתה. וכשהוא היה יורד במדרגות המפוארות של הבית הגדול אל היציאה, היה מתכסה בזיעה קרה מחשש שמא יפגוש את הנשים שלנו, ויהיה עליו לעבור דרך הצלפות השוט של עיניהן, דרך שאלותיהן ודרך השאלה האחת הנוראה ביותר, שאינה נאמרת: "מדוע הבעלים שלנו כלואים, ואתה לא? מדוע? מדוע?" ריבונו של עולם, מדוע נקבעו לי יסורים כאלה? מדוע אין עוצרים אותי? במה אני גרוע מאחרים? רואים אתם כיצד אני מגיע ומזוודה בידי לחקירות שלכם. אנא, חוסו עלי, אסרו אותי!"

אך נתנו לו לשתות את כוס התרעלה עד תום, ועצרו אותו רק בסיום החקירה – ב-27 באוקטובר 1970. ואולי היה זה לו היום המאושר ביותר באותה שנה נוראה.

פרק שישי - איזראיל נתנוביץ'

אני מתרוצץ ומתרוצץ. ארבע פסיעות לדלת, ארבע פסיעות לחלון. מה קצר הזמן שבו יכול אתה להישאר לבד עם עצמך... העצבים מתוחים ואני מבין מדוע מקפידים כל-כך בעת החקירה, שבתא לא יהיה שום דבר חד, שום דבר שבו עלול אתה לחתוך את הורידים, שום חבל המסוגל לשאת בכובד גופו של אדם.

ומדוע, בעצם, לבד? תודה לאל, מעכשיו אני לא נשאר לבד. תמיד בסמוך לי ישנו חבר, עוד נפש יהודית אחת. גם הוא אוהב להתרוצץ בתא, אך מפנה לי את "הטיילת" שלנו מיד עם שובי מהחקירה, והוא עצמו מתחיל לטרוח ליד הארונית. לאחר שאני מרגיע קצת את סערת נפשי, הוא מושיב אותי אל השולחן. אנו אוכלים ביחד מהרגע הראשון, מצרפים הכל יחד ומחלקים שווה בשווה. מצחיק כמובן כשרוטשילד מתחלק במזונו עם האחרון לקבצני כתריאליבקה. בזמן ההוא, כשעדיין לא קיבלתי שום חבילה, והייתי עירום ועריה כצ'לקאש, גיבור סיפורו של גורקי, כבר אכלתי מטעמים כאלה שלא ראיתי כמותם אפילו במה שקרוי חופש. כבר למחרת העברתנו אל היציע, הביאו לנו, לפי דרישתו של איזראיל נתנוביץ, חלק מהמצרכים שהוא הביא מן המחנה. כשהסוהר התחיל לפתוח ולמסור לשכני צלוחיות עם תוויות בצרפתית, אנגלית ואיטלקית, נדהמתי. שום דבר העשוי זכוכית איננו ניתן לאסיר בתא. והסוהר רוקן ושפך, הוציא והכניס, וארז מחדש בתוך כלים מפלסטיק, מאלומיניום, השד יודע כמה מינים של שימורי בשר ודגים, ובתוכם שימורי השפרוטים האהובים עלי, שמן זית, גבינות, אננס משומר, זיתים, ועוד, ועוד, ועוד...

כבר אז ידעתי שאחד מארבעת בניו נשוי ליהודיה איטלקית ששמרה על אזרחותה האיטלקית ומפעם לפעם נוסעת לאיטליה. ביתם במוסקבה היה מלא באישורי-קניה של מוצרי-חוץ בלי גבול, ומה שמרגריטה לא הביאה מאיטליה, הם יכלו לקנות בחנות המוסקבאית "ביריוזקה". מילא, הרי זה במוסקבה, אולם כאן - מאין "סעודת המלכים בעת הַדְּבָר"?!

מתברר שאחד מבניו הצליח לקנות את לבו של האדם המתאים מחוץ למחנה, והוא לחץ על מישהו בפנים, ומסרו לו לאיזראיל נתנוביץ' במחנה מזוודה מלאת מצרכים מ"באריוזקה" זמן מועט לפני האטאפ¹⁶⁷ ללנינגרד. ומאחר שללנינגרד הוא הובא לא כעד פשוט, אלא כמומחה

¹⁶⁷ מעבר אסיר ממקום מאסר למקום מאסר

בתחום הציור, יכול היה לתבוע מחיר גבוה, דהיינו שהמזוודה תישלח יחד אתו ללנינגרד, שאם לא כן, על בטן ריקה, יקשה עליו להבחין בין תמונה מזויפת לתמונה אמיתית, מקורית. למה הביאו אותו מהמחנה ללנינגרד, וכן את תולדות חייו, כבר ידעתי. על הפרשה שלי לא סיפרתי לו, ולא משום שלא רחשתי לו אמון, אלא פשוט, לא סיפרתי לאיש וגם לו לא. העדפתי להקשיב.

איזראיל נתנוביץ' נולד בפרבר קייב, על הגדה השמאלית של הדניפר. ככל בני הדור שנולד בזמן מהפכת אוקטובר הסוציאליסטית הגדולה, הוא גדל ב"ימים של מפעלי-הבניה הגדולים, בגעש העליז של אש ופלדה". החל מהימים הראשונים של המלחמה נסוג עד לסטלינגרד כשהוא משאיר בקייב אשה צעירה ובן קטן. בהגנה על סטלינגרד הוא התחיל בשחרור מחדש כמפקד טנק, וסיים את המלחמה במאנצ'וריה כמפקד גדוד טנקים. הוא בער בתוך שריון הטנק. בער, בער, אך לא נשרף. בבית-חולים צבאי בפרברי סטלינגרד פגש ברופאה קרבית - בחורה יהודיה עם צמות ארוכות. שוב בער, הפעם מבפנים. הבערה הייתה הזדנית. הבחורה שלחה לארוס שלה, שלחם בחזית אחרת, מכתב, ובמהרה קיבלה בחזרה את תצלומה ומהצד השני שלו משפט בעפרון: "אם שיקרת פעם אחת - מי יאמין לך עוד...". ובכך סולק המכשול האחרון. הסגן האמיץ, פצוע של חיל השריון הפך לגבר נשוי פעם שנייה. ובשנת 1945, כאשר עוד נמשכה המלחמה עם יפן, יצאה אולגה, המשוחררת משירותה הצבאי, מהמשלט של מפקד גדוד הטנקים במאנצ'וריה ונסעה למוסקבה ללדת את בנה. אחרי-כן ילדה עוד שני בנים, וגם נתגלה הבן הראשון, שיחד עם אמו הספיק לברוח מקייב הבווערת. איזראיל נתנוביץ' עבד כראש מדור המכירות של הקרן האמנותית של ברית המועצות, והיה חבר לשתיה של קונינקוב, ווצ'יטיץ' ושאר ה"אריות" של הציור והפיסול, בעוד שכל שאר הציירים והפסלים היו זוחלים לפניו על ארבע.

אולם "צרות באות בשלוות". איזראיל נתנוביץ' נעצר והלבישו עליו עשרה סעיפים של החוק הפלילי, החל הסעיף הרציני ביותר - גזילת הקניין הסוציאליסטי בממדים גדולים במיוחד, ועד לסעיף התמים ביותר - פיתויה של עובדת הכפופה לו לקיום יחסי מין תוך ניצול מעמדו. כבר בתחילת המשפט ויתר התובע על חמישה מעשרת סעיפי האשמה. אך בעוון הסעיפים שנותרו דרש עונש של עשר שנות מאסר. אולם האשה טרחה והשתדלה. קונינקוב כבר דיבר עם מי שצריך. ווצ'יטיץ' פנה במכתב אל יושב-ראש בית-הדין העליון, ויש סיכוי טוב להשתחרר מוקדם יותר, לאחר ריצוי שני-שלישים מהעונש.

כך פסע יהודי גבוה זה, רחב-הכתפיים, שידיו גדולות ושעירות, במשעול חייו, עד שהם הצטלבו בחיי בתא שבבית-הגדול. מאחר שהייתי סקרן תמיד לגבי סיפורי חייהם של בני-אדם, יכולתי שעות על גבי שעות להאזין לסיפוריו על קרבות-טנקים, על מצבים נואשים שנקלע להם ברצון הגורל, ונחלץ כבר בעצמו, הודות לתושיה ולנחישות שלו. בהדרגה הייתה השיחה עוברת לנושאים של חיי המחנה, והוא, שועל-מחנות ותיק, חנך אותי, את הגור חסר-הנסיון, במידה קלה של פטרונות, כיצד לשרוד במחנה.

"אינני רוצה שתיבהל, שכן נראה לי שאינך מסוג הפחדנים," היה פותח בשיחה, "אך עליך לדעת שהמחנה הוא מקום נורא, שבו שורד רק האדם החזק, המסוגל להגן על עצמו. תוך לפעמים צריך להיות אכזרי לגבי האחרים, אחרת לא תשרוד במחנה. אינני מתכוון למוות פיסי. אני מדבר על מות האדם שבך. אם אינך יכול להתחמק ולהיקלע אל שכבת המשרתים, תהיה חייב ללכת לעבודות הכלליות. שם לא תמלא את מיכסת העבודה הנדרשת לעולם, ולכן תקבל גם מכסת מזון מוקטנת. כמובן, גם את מנת-המזון המוקטנת הזאת לא תקבל לעולם בשלמותה, הטבחים יזללו את כל מה שטעים ומזין או יחלקו לחבריהם, או שפשוט ימכרו. האם אתה יודע, למשל, איך מבשלים בשר במטבח?"

"לא. איך?"

"מגיע לך לקבל יום-יום חתיכת-בשר קטנה. אך אתה לא תראה אותה לעולם במו עיניך, אם לא תמצא שפה משותפת עם הטבחים. בזמן שהם מבשלים, הם מורידים את הבשר לדוד עטוף בבד-רשת, כדי לתת ריח למרק. לאחר מכן, כשהבשר מבושל, הם מוציאים אותו, מסירים את הבד, וזוללים או מוכרים. אם לא תוכל לקבל בשר או דג, יתפתח בגופך מחסור בחלבונים, תפתח עד-מהרה אולקוס, שיניך יתחילו לנשור, וכל מערכות הגוף שלך יחדלו בהדרגה לתפקד. תהפוך להיות לגוסס, ובגוססים - איש אינו מתחשב. האסירים פליליים יגזלו ממך את החבילות ועוד יעשו ממך עבד מין חס ושלום. תסתובב בסמרטוטים, תעבוד כמו שור ותישן מול עביט השתן. אם לא תשמור על בריאותך מעצם ההתחלה - תשתחרר בתור נכה שאיננו נחוץ לאיש, לא כמפרנס אלא כנטל כבד על משפחתך. אם אתה בעצמך לא תדאג לך, איש לא ידאג לך, וכל שנה נוספת שתקבל בגלל התנהגותך הלא נבונה תעלה לך אחר-כך ביוקר רב.

הנה אתה עצמך אומר שהחברים שלך כבר התחילו למסור עדויות. כל אחד דואג לעצמו. זרוק את אצילות-הרוח ודאג רק לעצמך. אני אלמד אותך, גיללצ'יק, איך לחיות, משום שרק השוטים לומדים מהטעויות שלהם, בעוד שהחכמים לומדים מהטעויות של אחרים. הקשב לי, ליהודי זקן, והאמן לי שאיני דורש אלא את טובתך. כשתבוא למחנה, תשתדל מיד להיכלל

במועצת-הקולקטיב - זהו מעין מוסד ציבורי במחנה. צפצף על מה שיגידו עליך כל מיני טיפשים – אתה צריך לדאוג רק לעצמך. קבל על עצמך איזו תחום פעילות, למשל תרבותית-חינוכית, תוציא לאור עיתון שיעודד לתחרות סוציאליסטית¹⁶⁸, תכתוב שם כל מיני קשקושים, בין כך ובין כך איש לא יקרא אותו. אבל בגלל זה אתה מחזיק את המדריך הפוליטי בביצים, והוא יסדיר לך עבודה קלה כמשרת. יהיה לך תמיד כסף כדי לקנות אוכל בחנות המחנה, תקבל חבילות יותר ממה שמגיע לך. יתקהלו סביבך חנפנים שיעשו כל מה שאתה דורש. תצא מהמחנה בריא ככל האפשר, ועד מהרה תשכח את כל הסיוט הזה. ואם יתירו לצאת לישראל, ניפגש שם שנינו, בני - הוסיף בלחישה-למחצה - בוריס שלי יסע הראשון, גם הוא לאומני כמוך."

"ומהי זו מועצת-הקולקטיב, ואיזו תחומי פעילות נוספים יש שם?" שאלתי, וחשתי באופן אינסטינקטיבי שזה משהו לא טוב, ושהמחיר לשמירת הבריאות עלול להיות יקר מדי.

"ובכן, אם לא תרצה בתחום התרבותי-החינוכי, תקח את התחום של תרבות-הגוף. שם תצטרך רק לארגן כל מיני תחרויות, ולרשום את משתתפי הטורנירים במשחקי הדמקה והשחמט."

נו, זהו כבר עניין אחר לגמרי - אמרתי לנפשי, אך נשאר בי איזה משקע לא נעים משיחה

.זו

¹⁶⁸ ברוסיה באותה תקופה עודדו "תחרות סוציאליסטית", כלומר שכל אחד יתן את המקסימום שהוא מסוגל לתת.

פרק שביעי - צעד אחורה

אני מתרוצץ ומתרוצץ. ארבע פסיעות לדלת, ארבע פסיעות לחלון. הזמן שבו אני יכול להיות עם עצמי הוא כה מועט, ואני צריך לקבל החלטות בהרבה עניינים. שהרי לא רק גורלי-אני מוטל על כף המאזניים, אלא גם גורלן של אוה וליליושקה. אם לא אני, מי יהיה אחראי לגורלן? מי יהיה אחראי לגורלי-אני?

פרשת המטוס כבר ברורה לחוקרים שלי. אפילו את קוז'יאשוילי גררו והביאו הנה מטביליסי. נראה לי שאין להם שום מושג על כך שלאחר קבלת התשובה מישראל התנתקנו, אני והבחורים שלנו מקישיניוב ומלנינגרד, מתכנית "החתונה". מתקבל הרושם שהם אינם יודעים דבר על שיחתי האחרונה עם מארק דימשיץ. הם חוקרים אותי כאילו אני הוא האשם העיקרי במה שנתרחש ב"סמולני"¹⁶⁹ ב-15 ביוני, למרות שאני לא הייתי שם ולא ידעתי דבר על כך. רק אני עצמי יכול לספר ולהסביר הכל. אולי מישהו הטיל על כתפי את כל המעמסה הזאת, ואני אצטרך לשאת אותה לאורך ימים. ולא רק אני, אלא גם אוה וליליושקה. מי יקח אותן בחשבון, אם לא אני? אך מצד שני, מה בדבר הטקטיקה של שתיקה?... אם אני אתחיל לדבר בעניין המטוס, יהיה לי קשה אחר-כך לצאת מהמשחק. הועד שלנו, למרות שהוא אינו אשם כאן כלל ועיקר, כל-כך הסתבך בפרשת המטוס, והכל בגללי... אם יתחילו להתיר את הסבך, ימצאו בסוף את קצה החבל – ואז הוא יתהדק לעניבת-חנק.

לאחר שהתעניתי לילה תמים, ביקשתי בבוקר מקיסליך נייר, וכן שיאפשרו לי לחזור לתא, כדי לרשום שם במו ידי את העדות שלי על המטוס, ורק על המטוס. קיסליך הבין מיד שכל מכלול התכסיסים שלו פעל, ומסתמן מפנה. כשהוא בקושי מסתיר את שמחתו, הוא נתן לי כעשרה גליונות נייר נקי, ציוה לתת לי עט ושילח אותי לתא. לפני שנפרדנו אמר:

"הנה תראה, גיליה איזראילביץ, תתחיל למסור עדות, ומיד ירווח לך"

חזרתי לתא, התישבתי על המטה וניסיתי להתרכז. על-פי העדויות שהובאו לפני, לא אגיד להם שום דבר חדש. השאלה העיקרית שעמדה לפני היתה, כיצד לנהוג לגבי האנשים שדיברתי אתם בנוגע לבריחה? אם אנשי הק"ג כבר יודעים על כך בלעדי, ואני אסתיר את השמות, הם יתחילו להעמיד בפני עדויות שלהם, יאשימו אותי ויביאו אותי בהדרגה עד לידי הודאה. אבל

¹⁶⁹ שדה התעופה ממנו התכוונו לטוס ב"מבצע חתונה"

אז אהפוך בעיניהם, וגם בעיני עצמי, לטיפוס עלוב, ערמומי ופחדני הבורח מאחריות, אך נתפס ומועמד במקום שנועד לו. חוסר האפשרות לחזות מראש את התנהגותם של האחרים הופך את משחקי לאבוד-מראש, משום שכל חפיסת הקלפים נמצאת בידי החוקרים, ורק הם מסוגלים לצרף בהדרגה את הפסיפס השלם. מי למשל יכול היה להעלות על דעתו שהם יגלו ויביאו מקוקז את קוז'ואשילי, ושזה ימסור עדות מפורטת כל-כך? ...

הכי נבונה נראתה לי הטקטיקה הבאה: אני אנקוב בשמות של אנשים שאתם שוחחתי בענין "מבצע חתונה" רק אם יודע עליהם גם מישהו נוסף. אך אציג את הענין כך שכולם, מלבד אלה שהשתתפו באורח ממשי בהכנתה של ה"חתונה", דחו באופן מוחלט את הצעתי. באופן כזה חשבתי שבלי להסתבך במאבק ממושך ומתיש שתוצאותיו היו ברורות מראש, ובלי להעביר על כתפי האחרים את עול אחריותי-אני, אוכל להציג את הענין כך, שאת האנשים שאנקוב בשמותיהם לא יוכלו לתבוע לדין אפילו בעוון חוסר דווח על פשע שעומד להתרחש. כי במושג אי-מסירה כלול תמיד פשע מסוכן במיוחד הידוע מראש ולובש צורה מוגדרת, ולא רמז על רעיון מופשט. כמובן, כל זה היה מגעיל ביותר, אך מהרגע שהחלטתי למסור עדות בענין "מבצע חתונה", חייב הייתי להגיד משהו.

בפרשת המטוס היתה עוד נקודה שגזלה את מנוחתי. כשלקחתי עמי את הנייר לתא, קיויתי, שכאשר אכתוב את הטקסט במו ידי, אוכל לפתור באופן דקדוקי את הבעיה הזאת בלא להזדקק לשקר-במישרין, כשאני נעזר בלשון הרוסית הגדולה והאדירה, שטורגנייב קשר לה כתרים.¹⁷⁰

לא רציתי לערב את מדינת ישראל בפרשה שלנו, ולא רציתי לתת לקג"ב קלף, שבאמצעותו יוכל להקים המולה וצווחה על הקשרים של הארגון שלנו עם ישראל, ועל כך שאנחנו כביכול פעלנו בפיקוח ישראל ולפי הוראות הבולשת הישראלית. מה גם שכל זה, לאמיתו של דבר, לא היה, וכל ניסיונותינו ליצור קשר עם ישראל נתקלו בשתיקה קפואה כקרח. אולם תשובה בענין "מבצע חתונה" קיבלנו בכל-זאת, ואף שזו היתה "לאוו" מוחלט, הרי היה בכך משהו משל קשר, וקג"ב יכול היה לנצל עובדה זו לצרכי תעמולתו. על כן כתבתי בעדותי, כשאני מנסה להתאזן על הגבול שבין אמת-למחצה ושקר-למחצה, כי כיון שרצינו לסלק במהירות וללא מכאוב את כל המשתתפים הפוטנציאליים מ"מבצע חתונה", הפצנו שמועה ביניהם כי כביכול שיגרנו שאלה לישראל, וכעבור זמן-מה הודענו להם כי קיבלנו כביכול תשובה, ותשובה זו היתה "לאוו" מוחלט.

¹⁷⁰ טורגנייב כתב שיר ברכה לשפה הרוסית העשירה.

כשקרא קיסליך למחרת בבוקר בתשומת-לב את עדותי שנרשמה במו ידי, אמר בנימה חריפה:

כל ה"כביכול" שלך עלולים לעלות לך אחר כך ביוקר רב. ומלבד זאת, לא כתבת כאן כלום על שלוש התרופות.

על שלוש התרופות... שלוש תשובות על שלוש שאלות שקיבלנו מישראל ב-25 במאי 1970. היחס אל "מבצע חתונה" – תרופה ראשונה. היחס אל הפגנת-רחוב בגלוי בעד חופש היציאה – תרופה שניה. היחס לעריכת מסיבת-עתונאים לכתבי-חו"ל – תרופה שלישית. על שלוש התרופות ידענו אני וולאדיק. אני לא סיפרתי לאיש על כך. משמע... משמע... אך הייתי אז עדיין אסיר "ירוק", ומה שנראה לי כמשתמע, לא השתמע משום דבר. היה זה פשוט אחד התכסיסים שלהם ולא יותר. בלשון האסירים מכנים תכסיס פרובוקטיבי זה בכינוי חד-משמעי: "להעלות בחכה".

לפחות פעם אחת בזמן החקירה "הועליתיי" כך בחכה. בעתיד, כאשר כבר אתחיל למסור עדות, ידובר על את החפירה ועל הפטישון שקנינו, אני ולב לבוביץ' קורנבליט, כנשק אפשרי לניטרול פסיכולוגי של צוות המטוס, במקום הנשק החם. לאחר שהודעתי כי רכשתי כל זאת בחנות אחת, והוספתי לזה את הטוסטר הביתי שנתן לי לב לבוביץ' במתנה, לאותה מטרה עצמה, הפסיק אותי קיסליך מיד ואמר: ספר בפרטים איך בא לידיך אותו טוסטר. הבנתי שאין טעם להסתיר, שהרי כנראה שהכל כבר ידוע להם מפיו של לב לבוביץ', וגיליתי את האמת. כעבור זמן, כשקראתי את העדויות של חברי עם תום החקירה, הבנתי שהייתי הראשון שגילה זאת והכשלתי לא במעט את לב לבוביץ'.

התכסיס של "העלאה בחכה" יעיל מאוד, מכיון שהוא פוגע בחשיבתו הכמוסה של הנחקר. מה הטעם בהעלמת סוד שבין שנים, אם השני כבר גילה אותו. אין בזה שום הגיון, ואתה עוד תיאלץ לעמוד בחקירה צולבת תוך עימות פנים אל פנים, שלאחריה יהרסו למשך זמן רב, ואולי לתמיד, יחסי החברות שבינך ובינו...

ואינך תופס כלל שהראשון עדין לא אמר להם, שאתה תהיה הראשון הזה... את כל המידע הם השיגו ממקור אחר לחלוטין. אך נתונים כאלה אין להם על-פי החוק תוקף של הוכחות בבית משפט, ולפיכך יש להקנות להם חוקיות על-ידי הכללתם בעדויות הרשמיות של מישהו מהנחקרים. איך הם יכלו להיוודע על שלוש התרופות? יכלו לשמוע מפי וולאדיק... אך יכלו גם להאזין בסתר, וכמעט בטוח שהאזינו בסתר לשיחת הטלפון בין סאשה בלאנק

מישראל לבין וולאדיק מוהילבר מלנינגרד ב-25 במאי. מידע עלול היה להגיע אליהם באמצעות הסוכנים, ובכלל זה עלידי "דוגרת"¹⁷¹ שהשתלה בתא, ובעשרות דרכים מבצעיות אחרות. ואף שהחוקר חייב תחילה לרשום את כל השאלות לנחקר בפרוטוקול, ורק אחרי-כן להקריא אותו בקול, הרי כל השאלות "המעלות את הנחקר בחכה" ניתנות בעל-פה ואינן משאירות שום עקבות בפרוטוקול. לחדר שבו אתה נחקר נכנסים מפעם לפעם חוקרים ה"מכוונים" את חבריך, ומספרים בנוכחותך מה שכבר "נודע" להם.

כאשר עיינתי בחומר התיק בסיום החקירה, נתקלתי במפתיע בכך, איך ניסו ל"דובב" את אוה, שתחילה, במשך חודשים מספר, סירבה למסור כל עדות שהיא.

"בעלך, הנאשם בוטמן גיליה איזראילביץ, העיד בחקירה כי הוא סיפר לך על התכנית לחטוף מטוס-נוסעים סוביטי. מדוע את מסרבת לאשר את דברי בעלך?"

היה זה שקר שנקבע בפרוטוקול. הגשתי מיד מחאה וקיבלתי הסברים מפי קיסליך.

"את אשתך חקר חוקר צעיר ובלתי-מנוסה ששוגר זמנית לעזרתנו מהריפובליקה הליטאית. המינהל הלנינגרדי של קג"ב איננו נוקט תכסיסים כאלה לאחר שהמפלגה גינתה את השימוש בכמה שיטות-חקירה פסולות מתקופת פולחן-האישיות."

ואכן לאחר מאסרנו קיבצו בלנינגרד עשרות חוקרי קג"ב מכל קצווי רוסיה. כולם, בלי להתחשב בדרגתם ובתוארם, היו כפופים מבצעית לחוקרים הלנינגרדיים. כך למשל, היו כפופים לרב-סרן קיסליך, שניהל את חקירתי וחקירת הקבוצה שלי בארגון, אלוף-משנה מהמזרח הרחוק, הליטאי ה"שלומיאלי" שחקר את אוה, ועוד חוקר אחד. לא כל ה"שליחים" האלה היו מנוסים כמו קיסליך וחוקרים לנינגרדיים אחרים שפעלו ב"ערש מהפכת אוקטובר". החוקרים מערי-השדה התנהלו כמו פיל בחנות חרסינה. עמיתיהם הלנינגרדיים פעלו בצורה מתוחכמת יותר.

¹⁷¹ סוכן סמוי שהוכנס לתא אחד עם הנחקר

פרק שמיני - מי שאומר א' יאמר גם ב'

ממש בסופן של העדויות שחיברתי אותן במו ידי, רשמתי הודעה בכתב. הייתה זו הודעתי השנייה והאחרונה במהלך החקירה. לא הייתה בה כבר מחאה על המאסר הבלתי-חוקי. ולא הייתה תביעה לשחרור מידי. פשוט הבאתי לידיעת מוסדות קג"ב כי למרות שהסכמתי לספר את הידוע לי בעניין מבצע "חתונה", הריני מסרב כמו קודם למסור עדות על חברי שיחד עימם עסקתי בפעילות לאומית-תרבותית, במידה שפעילות זו איננה מנוגדת לחוק. אך מי שאומר א' יאמר במוקדם או במאוחר גם ב. ברגע שעשיתי צעד אחד אחורנית, והתחלתי למסור עדות רק בנוגע למבצע-"חתונה", חייב הייתי לעשות עוד חצי צעד ולהתחיל לדבר על הארגון. ברגש-מה של בושה אני יכול לציין שהפעם כבר היה לי קל הרבה יותר לפתות את עצמי. המפנה האיכותי חל שבוע לפני כן, כאשר ביקשתי לתת לי לתא נייר ועט. כשנגררתי בבוקר ה-16 ביולי, בעקבות הסוהר, לחקירה אל קיסליך, עצמתי את עיני ופרסתי את ידי לצדדים, כשהאצבע הראשונה מתוחה. אם האצבעות יפגשו - אתחיל לדבר. האצבעות נפגשו. אולי משום שעקרונית כבר החלטתי לדבר. קיסליך קורא באזני שאלה: "האם אתה מכיר את מוהילבר ולאדימיר, צ'רנוגלאז דוד, דרייזנר סולומון, גולפלד אנטולי, קורנבליט לב, קמינסקי לסל ויגמן לב?" ושומע בתמיהה את תשובתי:

"כן, מכיר אני. אלה הם חברי, שבזמנים שונים נכללו יחד אתי בוועד הארגון שעסק בהקניית השפה העברית ודעת ההיסטוריה היהודית בקרב הנוער היהודי שלא הייתה לו אפשרות אחרת לרכוש ידיעות אלו. ארגוננו לא היה אנטי-סובייטי, ולא הציב לפנינו מעולם שום מטרות של החלשת השלטון הסובייטי וחתירה תחתיו."

קיסליך עיקם כלשהו את פניו לשמע דברי האחרונים. ובכל-זאת רשם אותם נכונה והקריא אותם באזני. לגביו, העיקר היה לחזק את העובדה שהתחלתי לדבר. חשוב היה לו שסוף-סוף מדבר אני. ומה שאני מדבר כיום, עדיין אין זה חשוב. בינתיים...

קיסליך מניח את העט וקם מהשולחן. הוא מתפוצץ מרוב רצון לשוחח אתי. הוא צריך לשתף את מישהו בנצחונו.

"ציפינו שבסופו של דבר תתחיל למסור עדות. כולם מתחילים במוקדם או במאוחר. אתה עצמך, גיליה איזראילביץ, עבדת בשעתך במשטרה, ואתה יודע מהי פסיכולוגיה. עקבנו בתשומת-לב אחריך ואחרי... שותפיך-לפשע (הוא רצה לומר "חבריך", אך לא אמר). עקבנו אחריך ברגע המאסר, החיפוש, הכניסה לתא. למדנו מי ואיך מגיב כל אחד מכם על כל זה. הלא

הפחד ניכר בעיניי. וידענו מראש מי ואיך יתנהג כל אחד בחקירה. אין דבר, עכשיו ירווח לך - כבר אמרתי לך זאת בעבר. ובסך הכל, היה לך מזל" מחייך הוא וחוזר אל שולחנו. "התלבטנו הרבה, לאיזה משפט להכניס אותך, למשפט הטייסיים או למשפט הועד, והחלטנו - למשפט הועד. אתה מבין ודאי, גיליה איזראליביץ, שאילו היית נמצא על הספסל הראשון, כנאשם בפרשת המטוס, גורלך ודאי לא היה מעורר קנאה."

אני יושב על השרפרף המוברג לרצפה ליד דלת-הכניסה, מסתכל איך לוקח קיסליך שוב את העט, ומתהרהר. לא, האזרח-החוקר הנכבד, הושבת אותי במשפט ועד הארגון לא משום שאתה רחום וחנון והבאת בחשבון את העובדה שב-15 ביוני לא הייתי בנמל-התעופה "סמולנויה". לא, עשית זאת כדי לסבך באמצעותי את הועד כולו ואת הארגון כולו בפרשת המטוס, כי כבר מזמן, עוד לפני שנאסרנו, החלטתם לנצל את פרשת המטוס כדי לערוך שפטים בכל התנועה הציונית המאורגנת ברוסיה, להציג אותנו, הציונים, לעיני העולם כולו ככנופייית פושעים פליליים. ולמרות שבועד הייתי אני בלבד המצדד בחטיפת מטוס, וכל השאר התנגדו, הושבתם אותנו על אותו ספסל עצמו של נאשמים. וכינית את משפטנו - "משפט-זיקה לחטיפת המטוס", במקום לכנותו - "משפט מתנגדי חטיפת-המטוס"...

בין כך ובין כך, אני התחלתי למסור עדות. הטאקטיקה של שתיקה הייתה לה משמעות רק בתנאי שכולם שותקים. מי שהתחיל לדבר ראשון גורר אחריו בהכרח את השני, השני - את השלישי. ולא הייתה חשיבות לכך, איך התחלת לדבר, חשוב היה שהתחלת. מעתה יתייצב כל המנגנון העצום נגדך. עוד לא הספיקה להתייבש הדיו מהפרוטוקול של חקירתך, וכבר בחנו ובדקו החוקרים את הנתונים בחדרי-העבודה הסמוכים. וכבר יצאו לרחובות ניידות של קג"ב כדי לחקור עדים, כדי למצוא ולמנות את מכוונות-הכתיבה, את פרסומי הספרות שלנו, את הכספים. ואם משהו לא התאים, היו פותחים בחקירת שתי וערב ובעימותים פנים אל פנים. במהלך החקירה העידו חברים אחדים של הועד כי שילמו 128 רובל מס-חבר, ואחרים - 129. ימים אחדים חקרו קיסליך ואחרים, ספרו ומנו, עד שה"מבקרים" מצאו סוף-סוף מי טעה ברובל.

כמובן, אפשר היה לגלגל על מי שכבר נסע לישראל, כגון סאשה בלאנק, העתקת יותר עותקים של "אקסודוס" או פיליטונים של ז'בוטינסקי, בלי להזכיר בעניין זה אחרים. אך כלום זה היה העיקר?

לא, לא זה. עת לחשות ועת לדבר. העיקר היה למנוע שיגררו אותך למשעול צדדי, דהיינו, עכשיו הכל הוא בגדר עבר, המאבק הסתיים, ולהתנהגותך ולהערכות שלך נודעת משמעות רק לגבי גורלך האישי. העיקר לא להתכחש לאידיאלים שלך, ולהפוך את החקירה, ובייחוד את

המשפט, להמשך המאבק בעד יציאה חופשית ונגד התבוללות מלאכותית. להמשיך במאבק על המטרות שבמצע הארגון גם מאחורי הכתלים העבים של הבית הגדול. אך באמצעים אחרים. ולשמור על צלמך היהודי והאנושי.

אלה שעל-פי התסריט לא הוטל עליהם להפוך מעדים לנאשמים - יוכלו אחר-כך להגיד בהרגשת סיפוק:

”ישר משך אותם בלשונם לדבר. אילו שתקו, כמונו, הכל היה מסתדר כראוי. במקרה הרע ביותר, היו מסלקים אותם ממקום-העבודה ותו לא.”

קל להיות אדם ישר, אצילי ואמיץ, כאשר תכונות אלו שלך אינן מוטלות למבחן על להב החרב המתהפכת של מצבי-מצוקה. במשפט הטייסים סירב רק יורה פיודורוב למסור עדות במשך החקירה כולה ופצה פיו רק במשפט. בשנותי הארוכות במחנות ובתי-כלא לא אפגוש אפילו אדם אחד ששתק כל עת החקירה והמשפט. מלבד אחד שיצא מכלל זה...

היוצא מן הכלל הזה היה חבר ארגוננו הלל שור, אחיה של קריינה. אפילו את הודעתו על שביבת-רעב, ועל שאינו מכיר בזכות בית-הדין של הרפובליקה המולדובית לשפוט אותו, מסר הלל בכתב. וכל ימי המשפט ישב על ספסל הנאשמים, כפוף כולו מחמת אולקוס, חיור מחולשה, אך בלי לפצות פה. ורק הוא רשאי ליידות בנו, בכל השאר, אבן.

חזרתי לתא לפני הצלצול הקורא לשינה. איזראיל נתנוביץ' כבר חיכה לי עם ארוחת-הערב, שלקח בשבילי ושמר אותה חמה. מששמע כי כבר התחלתי למסור עדות, אורו פניו. ישבנו ליד הארונית והתחלנו לאכול. כעת כבר לא הרגשתי אותו מתח שרק אתמול עוד מרט את העצבים. חשתי הקלה מבישה. קיסליך צדק באמרו כי כך יהיה.

פרק תשיעי - אופטימיזם - אתה

ה"פרפטום-מובילה" שלי

המתח נעלם. כבר לא קיימת הברירה הארורה: לשתוק - לדבר. לא הייתה לי גם ברירה לגבי השאלה מה לומר. ולא רק משום שנאתי העזה לכל דבר-שקר, ולא רק משום החשש להיות יהודון עלוב, חמקני, שחוקרי הקג"ב הרוסיים הגיבורים תופסים בו כמו בכלבלב שסרח ותוקעים את חוטמו בצואתו-שלו. ברור היה לי שאת המאבק יש לנהל, לא בתחום העובדות, אלא בתחום הפרשנות. מבחינתי מה שהיה חשוב הוא לא סיבוך השאלה, כמה עותקי "אקסודוס" היו בידי הקבוצה ומי מסר למי. פתרון שאלה זו מבחינה טכנית לא היה לקג"ב מסובך מדי. החשוב היה לתת פרשנות לספר עצמו, כספר אובייקטיבי על מאבק-הגבורה של העם היהודי על מדינה עצמאית, שברית המועצות הכירה בה מיד לאחר הכרזתה. לא ראיתי טעם בהסתרת התקנון והמצע של הארגון המוכרים לעשרות מחבריו. חשוב היה להדגיש שאנו נאבקים על עליה חופשית, התואמת את התחייבויותיה של ברית המועצות על-פי הצהרת זכויות האדם משנת 1949, ואיננה אסורה עלידי החקיקה הפנימית של ברית המועצות, אך למעשה - איננה מותרת. כלום ראוי היה להעלים את קיומם של האולפנים? חשוב היה להדגיש את שאיפת הנוער היהודי להכיר את שפתו ואת תולדות עמו, על רקע של העדר כל תרבות יהודית בברית המועצות. כלום ראוי היה להציג את תכנית מבצע "החתונה" כצעד פזיז ואווילי שאני מתחרט עליו? לא, צריך היה לומר ביושר-לב כי הרעיון נולד במוחי, כאמצעי נואש להפנות את תשומת-ליבו של העולם כולו, וקודם כל של השלטון הסובייטי, שעלול היה ללכת שולל אחרי מסיבת העיתונאים של חמישים ושנים היהודים במרץ 1970, ולהאמין כי שאלת יציאתם של היהודים אינה מעניינת איש. צריך היה להפנות את תשומת-הלב לקיומה של השאלה הזאת ולהכרח בפתרונה המיידי. בטוח הייתי כי דו"חות על מהלך חקירתנו נשלחים מיד למוסקבה, נבדקים שם בשקידה ובאובייקטיביות לשם דיווח לדרג גבוה ביותר ולנקיטת אמצעים. סבור הייתי שהשלטון הסובייטי עומד לקבל החלטות פוליטיות חשובות, וההחלטות אלו יהיו תלויים במידה רבה בהערכות שלנו, וגם במידה שבה יוכלו חברינו שלא נעצרו לנצל את המצב החדש שנוצר בעקבות הרעש שיתעורר במערב. מבצע "חתונה" לא הסתיים. הוא ממשיך בתנאים חדשים, אך מטרתו לא השתנתה: "פרעה, שלח את עמי!"

המתח ירד, ואני יכולתי להתבונן סביבי: היכן אני, עם מי אני... וראיתי שמצב הדברים כלל איננו גרוע כל-כך, כפי שנדמה לי בהתחלה...

ראשית, הדיבורים על האפשרות להוצאה להורג בירייה כבר נגמרו. קיסליך אפילו רמז לי, שאילו נקלעתי למשפט חטיפת-המטוס, היה מצבי רע ומר. פירוש הדבר, שעכשיו אינו כל-כך רע. כמובן, להיקלע אל מכרות האורניום אי-שם בסיביר ולאבד שם יום אחר יום את הבריאות - גם זה אינו תענוג גדול, אבל בכל זאת נשארת בחיים. שנית, אסרו רק את חוטפי המטוס, את חברי הועד ועוד כמה חברים מהארגון. האחרים נמצאים במצב שנקרא חופש. קיסליך מוסר לי כל העת דרישות-שלום מאוה, ולפי דבריו, אפילו לא גירשו אותה עדיין ממקום-עבודתה. שלישית, שיחק לי המזל ואני יושב יחד עם יהודי, טנקיסט לשעבר, השומר עלי כעל בנו יוצא-חלציו. בתור התחלה אין זה כל-כך רע, אם רואים את הבקבוק כמלא-למחצה ולא כריק-למחצה.

ואכן, כמי שלא זכה לפינוק בחייו ב"מחנה הגדול"¹⁷², הסתגלתי מהר לשגרת חיי התא בכלא. החקירות לא היו מתישות בזמן הראשון, כי קיסליך הסתפק בכך שדיברתי, ורשם את אשר אמרתי. עתה כבר הייתי חוזר לתא במצב טוב יותר מאשר בתחילה. איזראיל נתנוביץ, כחולה באולקוס, התחיל לקבל כיכר לחם לבן עם "כרבולת" חומה מטוגנת, וחלב טרי, ואני קיבלתי את חלקי. התחלתי לקבל, בתור נחקר, מדי חודש בחודשו מידי אוה חבילות במשקל חמישה ק"ג כל אחת. ונוסף לכך הייתי רשאי לקנות מעמדת המכירה של הכלא בסכום של עשרה רובלים לחודש. אך גם אילו כל זה לא היה, הרי התזונה בבית-הגדול הייתה טובה למדי, וקיסליך אמר לי לא אחת: "כשתגיע למחנה, גיליה איזראיליביץ, עוד תיזכר בגעגועים בתזונתך בלנינגרד". בודאי, למי שלא שירת בצבא, היו המרקים והדייסות התמידיים משעממים, אך לעומת זאת היינו שבעים. ולפעמים, לאחר גמר החלוקה, היה אשנב-ההזנה נפתח, והיו מציעים לנו תוספת. אוטומטית, רציתי לוותר על התוספת, אך איזראיל נתנוביץ היה מספיק לקפוץ אל האשנב לפני ולקחת קערה מלאה בדייסת-גריסים. כשהאשנב היה ננעל, הוא היה שופך אותה בו-במקום לאסלה, ותור כדי כך מלמדני שיעור:

"אתה עדיין עציר ירוק. כשתהיה מנוסה כמוני — תדע: נותנים לך — תיקח. עציר מנוסה לעולם לא יסרב לקבל מזון, גם אם הוא שבע. שים לב, היום הציעו דייסה, ומחר פתאום יישארו להם דגים, ואם פעם אחת תסרב לקבל, לא יציעו לך בשנית. הבנת? תלמד כל עוד אני בחיים."

¹⁷² המחבר רומז כאן לאימרה שברית-המועצות כולה אינה אלא מחנה-הסגר גדול.

למדנו את "הכללים" התלויים על קיר התא, אך למדנו עוד יותר טוב את היוצאים מן הכלל... עכשיו התאפיין בעינינו כל סוהר לא רק בכינויו, אלא גם באופיו. ידענו שאם התורן הוא "ארוך", אפשר לשכב ביום על המיטה, ואם "צי'אפאייב"¹⁷³ - בשום פנים ואופן לא. אם ייכנס לתא ה"אינטליגנט" של האגף - ידרוש לדווח לו, ואם "הספורטאי" - ישאל אם יש תלונות, או פשוט יפתח ומיד ינעל אחריו את דלת התא. אם לחקירה מוביל "לומומבה"¹⁷⁴ המגמגם, עליך להחזיק את הידיים מאחור כל הדרך, ואם המוביל הוא "המהגר מוולוגדה"¹⁷⁵, - רק כאשר בעל-סמכות הולך לקראתך. והוא גם ישאל בנימת דאגה בדרך: "האם כבר השתמשת באסלה?"

נמשכים ימים חדגוניים בחייו של עציר בבית-הגדול הלנינגרדי, בדממה בלתי טבעית, מאחורי חלונות חסומים לגמרי בתריסים. כל השיחות עם השכן כבר נלעסו עד תום ואתה מצפה למשהו החורג מן השגרה. והחריגים ידועים מראש. שעת טיול יום-יומית עם החבר-לתא בחצר הכלא הקטנה המוקפת גדרות עץ. אחת לעשרה ימים רחצה במקלחת. אחת לחודש מביאה מְשָׁה עקומת-הרגליים ספרים מספריית הכלא, ואתה יכול לראות מבעד לאשנב פני אשה. (פעם אחת נכנסה לתא, ולכן ידענו שהיא עקומת-רגליים). אנו יודעים מראש את ימי הגילוח וימי התספורת. הרי זה גיוון-מה. אתה יכול לראות בראי את פרצופך, ובפינת החדר - את השיער שסופר ונאסף. פעם אחת ראיתי שיער נשי גלי כהה שזורקה בו שיבה - סילבה זלמנסון התחילה להכסוף.

מחוץ לחריגים מהשגרה הצפויים מראש, ישנם גם בלתי צפויים מראש. למשל, חיפושים. אנו יודעים שבתא שלנו הכל כשר, רק מה שהותר להכניס, ועל-כן איננו חוששים מפני החיפושים. להיפך, הם מפיגים את החדגוניות המעיקה עד כדי טמטום. הנה נפתחת פתאום הדלת ונכנס "הכר" עם איזה סוהר צעיר בלתי-מוכר לנו. בידיו של "הכר" מנורה חזקה, שאחריה משתרך איזה כבל ארוך, משום שבתאים אין שקעים לחיבור חשמלי.

"ובכן, הודו", אומר "הכר" החביב, "איזה חפצים אסורים אתם מחביאים בתא."

"אקדח, שני פגיונות, עונים אנו כאיש אחד."

¹⁷³ מפקד גיבור מהצד ה"אדום" במלחמה בין ה"אדומים" ל"לבנים" בזמן המהפכה ברוסיה. השם משמש כינוי למישהו

חזק מבחינה פיזית אך בור ועם הארץ.

¹⁷⁴ ראש ממשלת קונגו ליאופולדביל, היה "פרוגרסיבי" וכן ברית של רוסיה.

¹⁷⁵ פרובינציה רוסית שנחשבת ל"חלם"

"היכן אתם מסתירים?" מבקש "הכר" לדעת בעליצות.

"שם, רומזים לנו לעבר הכיור.

"ובכן... נחפש, " - "הכר" מושך את חוט החשמל אל איזור הכיור, ומתחיל לבדוק באופן יסודי, מעשה איכר, את הקירות, הרצפה, התקרה. הרהיטים שלנו ידועים: שתי מיטות, ארונית, שני שרפרפים, כיור, אסלה. את הכל מיששו יותר מפעם אחת.

"אתם אומרים אקדח, שני פגיונות, " - מדבר "הכר" אל עצמו ומכוון קרן בהירה של המנורה עלפני הקירות. - "נחפש, נחפש, ואולי גם נמצא... שני פגיונות."

קרן האור נעצרת ליד רשת האוורור, מעל לרצפה שמתחת לכיור. מודבק עליה עיתון שהצהיב מרוב זמן. כך מצאנו אותה כשהשתקנו בתא וקיבלנו אותה כדבר מובן מאליו, בלי לשאול את עצמנו, מי הדביק נייר עיתון על פתח האוורור ומדוע.

"הכר" מתכופף ומתחיל לתלוש את העיתון. אנו יושבים על המיטות שלנו, עוקבים בעוקצנות אחר עבודתו ורואים את לוע החור הריק שנחשף, והוא מכוסה שכבת אבק עבה וקורי עכביש.

"רוץ, " - אומר "הכר" לעוזרו, "ותביא חתיכת תיל או איזה מקל עץ."

הוא תוקע את התיל מבעד לרשת ומתחיל "לדוג". תחילה הוא מעלה בחתו רק קורי עכביש ואבק שנכבש לשכבות מרוב הזמן. אך הנה הסתמן משהו על פרצופו. "הדג נגס את הפיתיון". הוא התחיל לשלוף משהו בזהירות, ונעזר בידו השנייה. לבסוף משך בזריזות מבעד לחורים ברשת חבילונת צרה, ארוכה, עטופה בנייר עיתון, פתח אותה, ואנו נדהמנו. לעינינו פתח ופרש "הכר", בתנועות קלילות של קוסם מדופלם, מעין סנטימטר מקופל. חתיכה גדולה של רצועת ברזל צרה - חישוק שהוסר מחבית. מלבד זאת היו חבויים בחפיסה חמש סיגריות ושני מסמרים גדולים מלוטשים ומחודדים, שבכל אחד מהם אפשר היה בין-רגע לנקר עין ולדקור גרון.

"אקדח, שני פגיונות, לכל הרוחות," הטיח "הכר" כשהוא נועל אחריו את דלת התא. עלינו לא נפל חשד, משום שכל האוצר הזה היה עטוף בעיתון ישן משנת 1969. כשנה מוטלת הייתה "חבילת-נפץ" זו, למרות עשרות חיפושים. הפושעים הפליליים מצטיינים במלאכתם.

* * *

אנחנו יושבים על המיטות ומנדנדים את רגלינו. מצב-הרוח לא רע.

"בוא, הללצ'יק, "נצייר תמונה."

"אדרבא. מה הנושא?"

"על אופטימיות."

"טוב, תבקש דיו."

איזראיל נתנוביץ' ניגש לדלת ולוחץ על הכפתור. אנחנו שומעים את הדגלון מצידה השני של הדלת יורד. נפתח האשנב.

"מה רצונכם?"

"כבוד המנהל - דיו ונייר להודעה, בבקשה." עבור איזראיל נתנוביץ', לשקר זה כמו

לנשום.

"מיד אברר."

אנחנו מקבלים עט מעץ, שהציפורן מתחלפת בו לעת-צורך, וקסת¹⁷⁶ עם דיו.

מרגע שהופיעו עטים נובעים¹⁷⁷, לא ראיתי אף פעם מכשיר כתיבה כזה.

"ובכן, מי מתחיל?" שואל איזראיל נתנוביץ'.

"בוא תתחיל אתה."

הוא מתיישב ליד הארונית, טובל את העט בדיו, מהרהר, ואחר מתחיל לכתוב. כותב בית בן ארבע שורות, ואז מוסר את מקומו לי. שלוש פעמים אני מחליף אותו ליד הארונית, ובסופו של דבר נולד בן-כלאים אומלל:

קיבלת כח מכח רצון ולא תסתה הצידה
אתה מגיש עזרה אלי בשעת צרה תמידה,
אופטימיזם אין סופי, לא ניתן עצור
אני החלטתי לכתוב לך מזמור

אבוי, השביל טרשי ומפותל הוא
עובר הדרך הוא כל-כך בודד
הוא לא יגיע עד מפתן הבית
אם אור רחוק אותו לא יעודד.

¹⁷⁶ מיכל דיו ששימש לעט ציפורן

¹⁷⁷ עט ציפורן עם מיכל דיו פנימי, שלא צריך לטבול אותו בקסת הדיו

את האור אפשר לראות גם דרך ערפל
 גם דרך בליל השלג והלילה הקשה
 אני תמיד בחלומות אאמין ללא שקיעה
 את מחשבות האופל אגרש ללא רתיעה.

אם אתעייף ואתיישב לרגע
 אם אתיירש ולשעה אשכב
 אז תישאר רק אשליה של בית
 וכל המאמץ יהיה לשוא

ואז אלבש שריון עלי
 אצרוך בצרוך את הצרות
 ארחיק את מחשבות השחור
 שכך את אור תקווה חוסמות

אז לגופי נותן זינוק בקושי
 גופי שלי! שוב עבודת הפרך
 אופטימיות שלי – אל תבגדי בי
 זה שהולך – הוא יתגבר על דרך.

אני מסיים את הבית האחרון, ואיזראיל נתנוביץ' קצר-הרוח כבר מציץ מעבר לכתפי. הוא מתמוגג מנחת, וטופח על שכמי.

"יצא יפה, הללצייק, יכני הרעם אם לא..."

אמנם כן, הקשר בין בתי השיר התקיים, אך בדרך כלל, הרי זו דוגמה טיפוסית לכך, כיצד אין לכתוב שירים. גם זו לטובה, שהבתים הראשון, השלישי והחמישי אינם שלי, אני מקבל בחילה מהלקנות שבהם.

והשורה האחרונה נראית לי במקומה. לדרכנו מלאת הטרשים והסלעים, יצאנו ב-5 בנובמבר לשנת 1966. וחובה עלינו להתגבר על המכשולים הזרועים בה, ולהגיע למחוז-חפצנו, גם אם נגזר עלינו ללכת "בישיבה".

פרק עשירי - סבתא'לי והנשיא נאצר

לאיזראיל נתנוביץ' הרשו לחתום על עיתון. סוף סוף זכיתי להחזיק עיתון בידי. קראתי כל מילה בעיתון, החל מכותרת-הקריאה אל הפרולטאריון בכל הארצות להתאחד, ועד לשם בית-דפוס שבו הודפס העיתון. ואת הידיעות מחו"ל קראתי מספר פעמים. אך כבר מקריאה ראשונה הבחנתי כי במזרח הקרוב, הקרוב מאד לליבנו, מתרחש משהו בלתי-רגיל. זה כבר חודשים מספר שלא נשפך דם על תעלת סואץ¹⁷⁸. שותקים התותחים, אך מדברים הדיפלומטים. עתיד להתנהל משא ומתן בין מצרים לישראל. לא ייאמן. אך העיקר - עמדת ברית-המועצות: היא מוכנה להושיט עזרה ממשית להפסקת שפיכות-הדמים ולהתחלת המשא-ומתן בין הצדדים. בעמוד העיתון, בסמוך זו לזו שתי הודעות: מקהיר ומתל-אביב. ולפני המילה תל-אביב אין שום כינוי - לא התוקפנית, לא הקיצונית, לא האימפריאליסטית, בחיי, אולי אני חולם?...

וכעבור זמן-מה נפרדו במוסקבה מסגן-נשיא עיראק, סדאם חוסיין, שבא לביקור ביוזמתו האישית. בעיתון כינו אותו בפשטות סדאם, וצרחותיו של איזראיל נתנוביץ' מלאו מיד את כל התא.

"שים לב, למפיונר הזה ערכו ברית-מילה. עתה הוא פשוט סדאם. שיהיה בריא בגהינום!" לא פורסמה שום הודעה רשמית משותפת על השיחות, מלבד הידיעה שהצדדים הציגו זה בפני זה את עמדותיהם. כלומר, לא היתה הסכמה, כלומר שהסובייטים ניסו לרסן את הקיצוניות של סגן-הנשיא העיראקי.

גל של שמחה הציף אותי. ואני רחשתי תודה לברז'נייב¹⁷⁹, גרומיקו¹⁸⁰ ולכל החבורה, כשם שרוחשים תודה לבריונים שהסכימו סוף סוף להוריד את הסכינים להירגע, ולהרגיע את האחרים.

וב-31 בספטמבר הראה לי רב-סרן קיסליך תצלום של הקולונל נאצר. בעמוד הראשון של "פראבדה" מופיע הקולונל יפה-התואר בחליפה אפורה תפורה יפה להפליא - ובמסגרת שחורה.

¹⁷⁸ מדובר בסוף מלחמת ההתשה

¹⁷⁹ ראש הממשלה והמזכיר הכללי של המפלגה הקומוניסטית בברית המועצות

¹⁸⁰ שר החוץ

ריבונו של עולם, סוף-סוף הוא החזיר ציוד... סבתא צדקה, איזה אושר! הקולונל, עד מה הולמת המסגרת השחורה הזאת את חליפתך האפורה...
 "ברור לי שאתה, כמובן, שמח," אמר קיסליך, והבנתי שפני זוהרות משמחה, ולהעלים אותה אינני יכול ואינני צריך. נס-פורים בחודש ספטמבר. קולו הבומבסטי של נאצר חדל להישמע מתוך מקלטי הרדיו. עוד המן אחד הסתלק, אך אנו נשארנו. אנו בחיים ואף נגיע לקו-הגמר ההיסטורי.

הקולונל נאצר, נשיא מצרים, שבק חיים. סבתא, את היית נביאה דגולה. הקולונל ששדד נשיאים ומלכים, שגזל מהם בעצם היום הבהיר חברות ותעלות¹⁸¹, הקולונל שהרס את תקופת המתינות במזרח הקרוב וליכד את הערבים תחת הדגל הירוק של מלחמת הג'יהאד ביהודים, הקולונל שהיה בולע שני מרשלים לארוחת-הבוקר, אפילו אם היו גיבורי ברית-המועצות¹⁸² - שבק חיים לכל חי.

שוב לא יוסיף לרבוץ על חוף-הרחצה, כשכרסו כלפי מעלה, הפאשיסט-למחצה, המהפכן-למחצה, גיבור ברית-המועצות ג'מאל עבדול נאצר "שעל כולם חירבן". וגם אם ישכב, ואפילו כרסו כלפי מעלה, הרי כבר לא על חוף-הרחצה...
 תודה לך, סבתא'לי, תודה!

עברו חודשים מספר לאחר הולדת ליליושקה, ואוה צריכה הייתה לחזור לעבודה. הבעיה הרגילה של אלפי הורים צעירים בברית-המועצות הפכה להיות הבעיה שלנו, ואנו הצגנו לנו את השאלה, כלנין בשעתו: "מה לעשות"¹⁸³? "הסבתות, המצילות כרגיל במצב הזה, לא יכלו לטפל בליליושקה. הקרובים ונשים מקריות, שהיינו צדים אותן מזמן לזמן, לא פתרו את הבעיה. התחלפו פרצופים, התחלפו שגרות תזונה וחינוך, נמתחו העצבים ונדרש פתרון קבוע. כל ניסיון למסור את הבת למעון-תינוקות הסתיים כעבור ימים מספר באיזו מחלה, בחופשה למחלת-ילד של אוה או שלי, וכעבור שבועות מספר - חוזר חלילה. כשהייתי נושא השכם בבוקר את ליליושקה הרדומה, הרי כבר במרחק כמה מאות מטרים לפני מעון-התינוקות הייתה מתחילה להיות מוטרדת, לרעוד ולהתבונן סביב. למראה השער, הייתה מתחילה לצרוח, ולא סתם לצרוח, אלא להתייפח בבכי נואש וחסר-ישע כזה, שחשתי כי עוד מעט ושנינו כאחד נישא קולנו

¹⁸¹ רמז לכך שנאצר הלאים את תעלת סואץ שהיתה שייכת לחברה צרפתית-בריטית.

¹⁸² נאצר ועאמר, שר הבטחון המצרי, קיבלו את אות הגבורה הרוסי. אחרי המפלה של מצרים במלחמת ששת הימים,

נאצר הטיל את האשמה לכשולו על שר הבטחון עאמר, ובסופו של דבר התאבד כדי להמנע מלעמוד למשפט צבאי.

¹⁸³ רמז לספרו של לנין, "מה לעשות?"

בבכי. במעון לא יכולתי לפשוט את מעילי, שכן הייתה נאחזת בכפתורי בכוח עיקש כזה, שלעולם לא יכולתי לשער כי הוא טמון בידיה הקטנטנות. ניתק איכשהו מאחיזת אצבעותיה, הייתי מזנק אל דלת-היציאה ורואה מן הצד איך היא מנסה לרדוף אחרי ברגליה הבלתי-צייתניות עדיין, אך המטפלת כבר תפסה ועצרה בעדה.

היללות של ליליושקה היו מצלצלות באזני כל היום בעבודה, ובערב, כשהתקרבותי אל המעון, הייתי שומע אותן כבר מרחוק. היא לא התרגלה בשום פנים למעון. בכל ישותו מחה יצור בן-שנה זה נגד השיטה הסוציאלית שעל-פיה נותקה האשה מקן המשפחה, ובלחץ חומרי אולצה לבנות את הקומוניזם, במקום לשבת בבית עם ילדיה הרכים.

כשהתנגשנו חזיתית במציאות הסוציאליסטית, הבינונו לבסוף כי שום תחליפים לא יוכלו לבוא במקום האומנת הישנה, הטובה, בנוסח ארינה רודיונובנה, אומנתו של פושקין. אך היכן מוצאים אותה? בשוק האומנות היה הפער בין הביקוש וההיצע גדול עד כדי כך לטובת הביקוש, שאפילו בעד ארבעים-חמישים רובל לחודש אי אפשר היה להשיג אומנת. זקנות פיקחיות, שזה מכבר הבינו את חוקי הכלכלה הקפיטאליסטית וידעו היטב את ערכן, הלכו לשרת בבתי דוקטורים-למדע חשוכי-ילדים וחיו שם בשלוח ובנחת. ללכת לטפל בפעוט הסכימו רק נשים שעשו זאת מתוך אידאליזם, ומשכורתן הייתה כחצי המשכורת החודשית של מהנדס. ליתר דיוק - הן דרשו את משקלן בזהב.

כשהגענו לכלל מסקנה כי אומנת היא עוגן ההצלה היחיד שלנו, הטרדנו את כל קרובינו ומכרינו, ועד-מהרה היתה בידינו כתובת של איזו ישישה בת שמונים, שביחד עם שלוש אחיותיה, אף הן בתולות זקנות, מתגוררת בבקתה עלובה כ-30 קילומטר מלנינגרד. ללא שהות תפסתי את הכתובת ומיהרתי אל תחנת הרכבת הפינלנדית.

כעבור ימים אחדים ציפינו לביקורה של מאריה איואנובה סאלניקובה, האומנת הפוטנציאלית שלנו. היה עליה להחליט אם אנו ראויים לה. למן הבוקר נראה ביתנו כביתו של ראש-העיר במחזהו של גוגול "הרביזור". הבית היה שטוף, מנוקה, הכל מסודר במקומו. אוה בישלה ארוחת-צהריים מצוינת. ליליושה הייתה לבושה במיטב בגדיה. על השולחן עמד אגרטל ובו פרחים. אוה רצה בלי הרף אל הראי והשגיחה שהכל יהיה כשורה.

צלצול ממושך מרט את עצבינו המתוחים, ואני זינקתי אל דלת-הכניסה. ישישה כפופה ומקומטת, הנראית זקנה הרבה יותר משמונים השנים שלה, נכנסה, אמרה "שלום" והצטלבה. אחרי-כן פשטה את מעילי המשופשף, הסירה את המטפחת הכפרית, והחלה לחלוץ את הנעליים. אוה כבר רצה אליה, חיוך על פניה ונעלי בית בידיה.

"עכשיו נסקור את הדירה," אמרה הזקנה בסבר פנים חמור וצעדה אל עבר פינת-האוכל. אנחנו נשרכנו בדחילו אחריה. היא סקרה בתשומת-לב את פינת-האוכל, העיפה מבט חטוף על ליליושה בשמלתה החדשה, ועברה דומם לחדר-השינה שלנו. כווצה את גבותיה, הדקה את שפתיה. קשה היה להבין משהו מהבעת פניה, אך נראה היה שמצבנו רע. גורלנו היה תלוי על בלימה.

גם חדר-השינה נחקר עד היסוד. הזקנה מביטה בדלת הצרה שבקצה חדר-השינה. "זוהי דלת לארון פנימי. שם אנו מחזיקים את כלי-העבודה שלי וגרוטאות שונות," נחפז אני להסביר.

"פתח," מצווה מאריה איואנובנה. בהתחנפות ממהר אני לפתוח את הדלת. "מקום זה יהיה טוב בשביל המלתחה שלי," אומרת היא לבסוף ומסמנת לי לסגור את הדלת.

ריבונו של עולם, הלא זה רמז, אות ראשון לכך, שהיא בודאי תסכים לקבל את העבודה. קרן-אור ראשונה והססנית של תקווה מנצנצת.

הביקורת נגמרה. בלווית הפמליה נוטשת מאריה איואנובנה את חדר-השינה, ופולטת תוך כדי יציאתה:

"את הארונות אל תנעלו, אינני אוהבת זאת. מעודי לא לקחתי דבר לא שלי." "כמובן, כמובן, מאריה איואנובנה, הארונות יהיו פתוחים. בבקשה אל השולחן. עכשיו נאכל כולנו ביחד ארוחת-צהריים," נחפזת אוה. "לאכול עכשיו אינני רוצה, רק אשתה תה, אך ראשית כול יש לדון בענין. אם כן: הדירה מצאה חן בעיני. המבט אצל בעלת-הבית גם כן בסדר," היא נותנת עין חשדנית באוה "והנה כאן הייתה אחת, וגם נתנה תנאים טובים, אך אני סירבתי - המבט אצלה מאוד לא מצא חן בעיני."

"אנחנו, מאריה איואנובנה, לא נקפח אותך," מגיבה אוה בחופזה, משתדלת לחזק את הרושם של המבט שנשא חן בעיני הזקנה.

"והתנאים שלי יהיו כאלה," עברה היא להתקפה, ומיד ניכר בה שהיא חכמה כבעלת נסיון. "אני אטפל רק בתינוק, אאכיל אותו ואטייל אותו. ולכבס בשבילו גם כן. לא לבשל, את תבשלי," תקעה היא אצבעה באוה. "עכשיו, להוריד את התינוק במדרגות תוריד את וגם להעלות, אני לא אוכל להעלות. ומה שמו של התינוק?"

"ליליה קוראים לה. זו ילדה," נחפזנו לומר שנינו כאחד. "ולי קוראים אלה! ולי -

גרישה."

"טוב, כלומר ליליה. גריגורי וילה," חזרה היא בקול רם "ועכשיו, בנוגע לתנאים. לאכול אוהבת אני טוב ולשובע. משכורת תתנו לי 25 רובל בחודש. לחגים תתנו לי במתנה בד לשמלה. מחוץ לחגים אינני לוקחת מתנות. בכנסיה מבקרת אני פעם בשבוע. עכשיו, לבית-המרחץ אלך פעמיים בחודש, והביאו בחשבון - הסבון עליכם," והיא ניקבה אותנו בעיניים קטנות קפדניות, כביכול בחנה מה תהי תגובתנו על התביעה הבלתי-נסבלת הזאת.

אוה ואני הצצנו זה בזו במבוכה. כלום לא נטרפה דעתה עליה, על אומנת זו שיש בה כל הסממנים של האומנת המופיעה בקטעי הקריאה של רייקין¹⁸⁴. 25 רובל בימינו, כאשר אילו היתה דורשת 40 רובל, היינו קופצים מיד משמחה על המציאה... והתביעה הזאת בנוגע לסבון... דומה שהיא לא שמה לב שלאחר שנת 1921¹⁸⁵ נשתנה מצב האספקה של סבון ומלח. אחרי ששאלה בסוף היכן נמצאת הכנסיה, עזבה אותנו מאריה איואנובנח סאלניקובה, ולמחרת קיבלתי את פניה בבית-הנתיבות הפינלנדי. על כתפה נשאה שק שעשוי מקש, קשור באמצעו בחבל, כדי לחלק לחצאים את כובד המשא, חציו מלפנים וחציו מאחור. בשק זה נמצא כל רכושה הדל.

ואחרי שבועיים כבר לא יכולנו לתאר לנו את חיינו בלי "סבתאילי" שלנו. ימים שלמים הייתה מסתובבת בדירה, לבושה שמלה נקייה וסינר, ומסביבה השתררו סדר ואוירה נעימה. ליליושה הייתה מטופלת כראוי ולא זזה מ"סבתא מאסה". הפעוטה כבר ידעה להלך קצת, וסבתאילי התחכמה להוביל אותה לבדה לקומה הרביעית. הן שתיהן היוו צמד-חמד, משלימות זו את זו. כאשר שמעה ליליה צלצול של הטלפון, היתה מראה על הטלפון וסבתאילי, החירשת-קצת, הייתה רצה לטלפון. ברחוב הייתה סבתאילי קושרת את ליליה אליה בחבל: כאשר ליליושה שמעה רעש של מכוננית, הייתה רצה לשולי-הדרך וגוררת אחריה את האומנת שחזתה זאת מראש. בבית היא הייתה "משתוללת", נאלצתי להסתיר מפניה את הגרביים, שכן אם תמצא אותם - תטליא¹⁸⁶ ותכבס.

¹⁸⁴ קומיקאי יהודי, שהופיע בכל מיני דמויות וסיפורים מצחיקים, כולל סיפורים על אומנות שדורשות יותר מידי

¹⁸⁵ התחלת מדיניות כלכלית חדשה, שבעקבותיה היו מצרכים זמינים יותר

¹⁸⁶ הכוונה לעשיית טלאי - תיקון בגרביים

רק לפעמים רחוקות נתגלתה בה אותה דמות נזעמת של אומנת שעוררה בנו בהלה בביקורה הראשון. ותמיד, זה היה קשור ליחסים ביני לבין אוה, וליתר דיוק, ליחסים שבין גבר ואשה באופן כללי. כמו כל רווקה זקנה, לא סבלה סבתא-לי נשים אחרות, ובסתר לבה קינאה בהן. ומצד שני, פולחן הגבר היה חלק אורגני של תודעתה. אני הייתי אלוהים בשביל סבתא'לי. לשטוף את כלי המטבח במקום אוה לא יכולתי עוד, אלא אם מאריה איואנובנה הלכה לכנסיה. לכל מקום שהיינו מגיעים עם האומנת שלנו, מיד היינו נעשים למרכז תשומת-הלב. בגן-החיות ליד כלוב הגיירפות, אמרה סבתא'לי בקול רם:

"מה, לא ראיתם ג'ירפות? אצלנו בכפר ירו הציידים בשלוש כאלו."

וכבר מיהרו אליה כל מיני בחורים, התחילו שואלים, קורצים זה לזה, באיזה כפר מדובר, באיזה פלך, ואיך קרה כל זה. הופיעו ספקנים שהציבו סימן-שאלה על אפשרות כזאת. סבתא'לי נכנסה אתם לויכוח סוער. לאחר מכן, עד עצם היציאה מגן-החיות, נלווה אלינו קהל גדול. כל אחד התאמץ להידחק לקירבת סבתא'לי, שלא להחמיץ את הסבריה. רבים כבר שכחו למה באו לגן-החיות.

בקרס פרצה סבתא'לי בצעקת תדהמה למראה לוליינית בחצאית מבריקה ומוט גדול בידה, שהילכה על החבל מתחת לכיפה ממש, כשהיא מתאמצת לשמור על שיווי משקל וכמעט נופלת. כשהלוליינית הייתה באמצע הדרך, צרחה פתאום מאריה איואנובנה במלוא גרונה:

"כל זה רמאות! אל תאמינו! זה לא יכול להיות!"

בקרס קמה המולה. הלוליינית התנוודדה, נטתה לצד אחד, אך אזנה עצמה בקושי בעזרת המוט, והתיישרה. תשומת-לבה הייתה חצויה עתה, ורווח לי כאשר קפצה סוף-סוף אל הרחבה הקטנה, זרקה את המוט וקדה לקהל.

כל קרובינו ומכרינו התרגלו עד מהרה אל סבתא'לי, כאל חלק בלתי-נפרד של משפחתנו. היא למדה לבטא גם כמה מלים בעברית. ובקומה מעם השולחן הייתה אומרת בקידה קלה:

"תודה רבה."

אגב, היא לא הייתה אכלנית, ומשקה קווקר מתוק היה פסגת חלומותיה, וכאשר הייתי מביא הביתה בקבוקון בירה, הייתה סבתא'לי יוצאת במחול, כשסינרה הנקי למשעי מתנפח כמפרש.

פעם חגגנו חג יהודי. שרנו שירים עבריים וגם רוסיים. סבתא'לי הייתה שיכורה ומלאת התלהבות. לבסוף נשתתקו כולם בהדרגה, והיא שרה סולו. תוכן שיריה עורר יותר בכי מאשר צחוק - שירים רוסיים עתיקים על גורל האיכר העלוב, על נשים תככניות הגוזלות בעלים מנשותיהן, על בתי-עלמין ונושאים עצובים כאלה. אך החג היה עליז, מצב-רוחם של האורחים

היה מרומם, ושיריה של סבתא'לי נתקבלו ברוח טובה. לאחר שיר נוגה על ברי-מינן, צווח
סאשה בלאנק שהאדים כל-כולו :

"סבתא'לי, עוד משהו עליז, בבקשה" וסבתא'לי פתחה בשירה :

"היום, רעי, יום אחרון לי

עמכם יחדיו בחגיגות.

מחר עם שחר אור ירון לי,

תשפוך כל משפחתי דמעות..."

פעם, בלכתה לכנסיה, אמרה לנו סבתא'לי :

"היום יום מיוחד לנו. היום ישירו בכנסיה, אם לחיים ואם לעילוי הנשמה. אם רצונכם כי

ישירו לחייכם, או לעילוי נשמת קרובי משפחה, תגידו,"

"סבתא'לי, ומכרים מותר?"

"מותר גם למכרים."

"אם כן שישיר לנו הכומר לעילוי נשמותיהם של שלושת מכרינו : אתאסי¹⁸⁷, זואיין*¹⁸⁸

ונאצר."

"אלוהים, איזה מין שמות מוזרים אלה. הנה, תרשום על פתק. אתן את הפתק לכומר,

והוא ישיר קינה על-פי הפתק. ואיזה נר לקנות, גדול או קטן?"

"גדול, סבתא'לי, ניתן לד כסף."

סבתא'לי כבר עמדה ללכת, אך כשהסתכלה בפרצופינו, אמרה פתאום :

"דעו לכם, אם אנשים אלה חיים עדיין, הם יתחילו להתייבש ולהצטמק, ולבסוף ויתייצבו

לפני בית-דין של מעלה."

הדלת ננעלה, ואנו פרצנו בצחוק אדיר, כשאנו מתארים לעצמנו איך מרעים בקולו כומר

הכנסיה הגדולה ברחוב פסטל :

"לעילוי נשמות עבדי האל, אתאסי, זואיין ונאצר... "

והמקהלה תפצח פה אחד : "אמן!"

¹⁸⁷ נשיא סוריה באותה תקופה

¹⁸⁸ נשיא סוריה וראש ממשלה באותה תקופה

זה מכבר נעלמו מהזירה הפוליטית נשיא סוריה וראש ממשלתה, ואינני יודע אם הם "התייצבו" לפני בורא-עולם או שעודם בדרך. ואילו נאצר... עד מה הולמת, הקולונל, מסגרת שחורה זו לחליפתך האפורה הנהדרת...

סופו של הסיפור על סבתא'לי היה בלתי-צפוי ועצוב. יום בהיר אחד הרעים הרעם.

"אני צריכה לומר דבר-מה, אך אתם תצחקו."

"מה הענין, סבתא'לי."

"החיים אצלכם טובים בעיני, אך אני צריכה לעזוב אתכם."

"מה? למה, סבתא'לי! איך נוכל בלעדיך, ובמה מדובר סוף סוף?"

"קיבלתי הצעה ואני רוצה להינשא."

להינשא?... להינשא? - אוה ואני הבטנו זה בזו כמטומטמים. בחורות צעירות, נאות מתייבשות כרווקות זקנות, וכאן זקנה קמולה וחרושת-קמטים בת שמונים, שהזמן כבר חרש על גבה וכופפו כמו קשת, קיבלה הצעה... להינשא. בעולם מטורף, מטורף, מטורף זה אין אתה עלול לבוא לידי שעמום.

"למי, סבתא'לי?"

"לאיזה קומאניסט אחד."

"קומאניסט? השד יודע איזו מיני כיתות מצויות אצל הנוצרים. גם באפטיסטים, גם

אדוונטיסטים.. מתברר שיש גם קומאניסטים."

"ומי הם אלה, סבתא'לי? מהי הדת שלהם?"

"אל! את הקומאניסטים אינכם יודעים! מה איתכם? הלא הם שורצים פה בכל מקום,

לאן שלא תפנה – בכל מקום קומאניסטים."

"קומוניסטים, אולי קומוניסטים, סבתא'לי! לא כן?"

"הלא אמרתי לכם שקומאניסטים."

מי יכול היה להעלות על הדעת, שבכפר שלה התאלמן איזה סבא עתיק-יומין, קומוניסט

ותיק, ולפי דברי סבתא'לי, עדיין כוחו במותניו. גן-הירק, הפרה והתרנגולות נותרו ללא השגחה. הזקן התחיל לחפש בדחיפות כלה, וכל הזקנות בסביבה נכנסו לתחרות. סבתא'לי שלנו קיבלה הצעה. היא, שמשחר נעוריה חיתה בבתי זרים, חלמה תמיד על משק קטן משלה, ועתה עמד חלומה להתגשם. הדבר היחיד שגם משך את לבה וגם הפחיד אותה היה זה שה"קומאניסט" היה גברתן בריא ובהחלט יתחיל ל"התעסק" אתה. היא התייעצה עם רופא-נשים, והרופא אמר שלהתחיל בחיי מין בגיל הזה הרי זה מזיק. אף על פי כן, לאחר לבטים, גילתה לנו סבתא'לי את סגור-לבה והלכה לקראת גורלה.

אך המזל לא האיר פניו למאריה איואנובנה. הזקן, שהעביר עצי-הסקה אל ביתו, עלה על גבי משאית, גדושה בעצים יתר על המידה, וישב על הערימה. בפניה תלולה התגלגלו העצים והזקן נפל ארצה. קומאניסט אחד פחות.
סבחאילי לא הספיקה להינשא. גם אלינו לא חזרה.

פרק אחד עשר - מה שמותר ללנין - לא

מותר לשטילבנס

החקירות נעשו יותר ויותר מתוחות עם הזמן. פתאום שמתני לב שקיסליך חדל לרשום את עדותי בצורה מדוייקת. זה התחיל מאי-דיוקים קטנים ואני השלמתי אתם בחירוק-שיניים. לא נוח להעיר לאדם ששואל כל בוקר בשלומך, ששואל אם חס בתא, אם קיבלת כדורים לכבד, ומוסר דרישות שלום מאוה. באדם זה תלוי מאד, לא רק משך העונש שייגזר עלי בעתיד, אלא גם אם אוה תישאר מחוסרת-עבודה, כשתינוקת רכה על זרועותיה.

נגמרו הזמנים שבהם כתבתי בגמר החקירה לפי הנוהל הקבוע: "קראתי את פרוטוקול החקירה. רשום נכון. אין לי השלמות ותיקונים". התחלתי להכניס תיקונים, ושנינו היינו צריכים לחתום עליהם. בסוף הפרוטוקול נמשך עתה טור ארוך של השלמות ופירושים שלי. בתמימותי האמנתי ששום דבר רע לא מתרחש כאן. מדוע לכתוב "התקהלות" בשעה שאני אומר "אסיפה", הלא המושג הראשון יש לו גוון ברור שלילי ומזלזל, בעוד שהשני ניטרלי-חיובי. התמימות... הכל התנהל לפי התכנית. ועל-פי תכנית זו נפתח השלב השני. עכשיו כבר לא היה די בעובדות, עכשיו ניטשה מלחמת הפרשנות. את הזאב, שכבר נקלע לתחום שמכותר בדגלונים אדומים, היה צריך להבריח אל מול ירי הצייד.

שוב התחילו הדיבורים על חרטה כנה ועל המחיר שישלמו אלה שאינם ממהרים "להביע חרטה" על מעשיהם. יום אחד קרא קיסליך באוזני מתוך איזה נייר קטע מעדותו של מישהו. הארגון הוגדר שם כלאומגי-טרוריסטי, שמטרתו - חבלה במשטר הקיים בברית המועצות והחלשתו.

"הנה זוהי פרשנות נכונה וכנה של אדם שהכיר בשגיאותיו, התחרט עד תום ועוזר לחקירה בעדותו הניתנת ביושר-לב," פתח קיסליך, כשהוא קם ויוצא, כהרגלו, מהשולחן – "הנה אתה שואל אותי, מדוע אנחנו מייחסים משמעות רבה כזאת למשפט שלכם. ובאמת, לא פוצצתם אפילו רכבת אחת. אך אגיד לך באופן ישיר, גיליה איזראילביץ, הדבר שעוללתם - גרוע הרבה יותר. אם לדבר בגילוי-לב, מוטב היה אילו פוצצתם שתי רכבות. קח, למשל, את מסמך המצע של ארגונכם, "המשימות שלנו", האם זאת איננה תכנית של יצירת מפלגה ציונית המונית אנטי-סוביטית לשם מאבק במשטר הקיים בברית המועצות, תוך הישענות על בסיס אימפריאליסטי המצוי מעבר לגבולנו?"

דף קטן זה, שכותרתו "המשימות שלנו", אכן היתה טמונה בו סכנה רבה לארגון שלנו. והעיקר, איש לא ידע עליו, גם לא אני, אף-על-פי שאנשי הקג"ב שלפו אותו, בנוכחות העדים-לחיפוש, מתוך הכיס הפנימי של החליפה שלי ביום החיפוש בלנינגרד (באותו זמן הייתי אני בסיברסקיה).

כאשר הוצג לפני פרוטוקול החיפוש בדירה, ואחר-כך הוקראו כמה ציטטות קשות שדובר בהן על ההכרח בהקמת מפלגה ציונית מחתרתית כלל-ארצית עם תאים במדינה כולה, ועוד במטרה להיאבק נגד המשטר הקיים, ועוד בהישענות על מרכז בחו"ל, הערכתי זאת מיד כפרובוקציה, משום שהעונש המינימלי שהיה מגיע לחברי הועד של ארגון כזה - היה מוות-בירייה. אך עד כמה שזה מוזר, דף נורא זה לא שורבב לכיסי בזדון בשעת החיפוש. עברו עלי כמה ימים קשים מאוד של חשש, לא רק לחיי-אני, אלא גם לחיי שאר החברים, ללא יכולת להבין מהו המסמך הזה ואיך הוא נקלע לכיסי. מאחר שהתרגלתי אל הטאקטיקה של קיסליך, לא חשבתי שהוא יהיה מסוגל לנקוט בתכסיס של זיוף ישיר. אך את כל הסברי, שלא אני ולא שום איש מחברי הועד לא ראה מעולם ולא דן בפיסת-נייר זו הנושאת אופי פרובוקציוני מפורש, ביטל קיסליך בקור-רוח. וכך שוב קפץ המתח מעלה-מעלה. רק לאחר שחבר קבוצתנו בארגון, ויקטור שטילבנס, שנאסר ב-20 באוגוסט, התחיל למסור עדות, נתבהרה התמונה.

ויקטור שטילבנס, שקרא פעם בשעת הפנאי את כתבהעת "מעבר לגבולות", נתקל שם במאמר בשם "לנין בפראג". במאמר זה היה ניתוח של תפקידו של לנין בתקופת ועידת-פראג של רסדר"פ,¹⁸⁹ אם איני טועה, ובייחוד תפקיד תכנית-הפעולות הלנינית לסילוק הצאר הרוסי מכסאו, שלנין פירט אותה במאמרו "המשימות שלנו". ויקטור, שהיה אז מזכיר התא הקומוסומולי, עדיין לא היו זרות לו המתודות של החשיבה המרכזיסטית, כפי שהיו לחלק מאתנו. בלי לחשוב הרבה, הוא העתיק את הרעיונות של לנין למציאות שלנו, שנוצרה כתוצאה מהגשמת רעיונות אלה. המסמך של ויקטור אכן נראה כמצע ותכנית-פעולה, ונשא אותו שם יומרני "המשימות שלנו".

בישיבה האחרונה של קבוצתנו דחף ויקטור את הנייר לידי וביקש ממני לקרוא ולחוות את דעתי. בלי להציץ בו אפילו, שמתי את הנייר המקופל בכיס הפנימי של החליפה ומיד

¹⁸⁹ ראשי תיבות: מפלגת הפועלים הסוציאלי-דימוקרטית הרוסית.

שכחתי אותו, משום שבו ביום לבשתי בגד אחר, ובכלל היו אלה ימי-השיא למבצע "חתונה" וראשי לא היה פנוי לשום דבר אחר. ומבלי שלבשתי שנית אותה חליפה, נסעתי לבית הקיט בסיברסקיה, ואל דירתי לא חזרתי עוד לעולם, מטעמים טכניים...

כשקראו את המסמך הזה, שנשלף מכיסו של חבר הועד של הארגון הציוני הבלתי ליגאלי, נדרכו ונתקפו בהלה חברי הועד האחר, הועד לבטחון המדינה - קג"ב. נדף מכאן ריח של שריפה. מה שהיה גילוי של חכמה עילאית ועוז רוח לגבי הדמוקרטי הגדול לנין, הוגדר לגבינו כמסמך-מצע של ארגון לאומני-טרוריסטי. מה שהיה מותר ל"זאוס"¹⁹⁰ "הקומוניסטי - אסור היה ל"שור"¹⁹¹ הציוני.

"בכן, ניחא," תקף אותי קיסליך, "נניח שארגונכם לא היה טרוריסטי, אך הלא אתם יצאתם בהתרסה כלפי המדיניות המזרח-תיכונית של ברית המועצות, הטלתם ספק בנכונות המדיניות הלאומית של המפלגה והממשלה, עוררתם הלכי-רוח לאומניים ושאיפות הגירה בקרב אנשים מהלאום היהודי. האם לא גרמתם בכך נזק למשטר הקיים בברית המועצות?" "ייתכן שגרמנו נזק, אך גרימת הנזק לא היתה המטרה הישירה שלנו, מטרותינו לא היו אנטי-סוביטיות, ורק התוצאות העקיפות של פעילותנו אכן גרמו נזק מסוים לקו הנוכחי של הממשלה הסוביטית."

"אהא, כלומר גם אתם עצמכם מבינים כי בעקיפין, ארגונכם היה אנטי-סוביטי, לא במחשבה תחילה, אלא בדיעבד. האם אתה מסכים או לא?" "כן, במידת-מה אפשר לומר כך."

קיסליך יושב לשולחן ורושם חיש-מהר. הוא עשה עוד רבע צעד באיזה כיוון הידוע רק לו בלבד. שמח לכך שנפטרתי מהניסוח "הלאומני-הטרוריסטי", אני מקפיד שקיסליך בחקירתו לאחר המלה "אנטי-סוביטי" ירשום תמיד: "באותו מובן, שהוא גרם אובייקטיבית לנזק מסוים, אף שבמישרין לא התכוון לכך מעולם."

אך העייפות מחקירות יום-יום התישה אותי, כנראה, כליל, וחתמתי על כמה פרוטוקולים שעברתי עליהם רק ברפרוף. רק לאחר סיום החקירה, כשיובא אלי לתא כתב-האישום, אקרא בין השאר, תוך הסתמכות על איזו חקירה, כי הודיתי בחברותי לועד הארגון הציוני הבלתי-ליגאלי האנטי-סוביטי. כל השאר הושמט. הצורה נשמרה חלקית. התוכן - סורס.

¹⁹⁰ זאוס, מלך האלים במיתולוגיה היוונית

¹⁹¹ סמל של זאוס, שלפי האגדה לבש צורת שור כשעסק בגניבה ואונס

פרק שנים עשר - שלג-צמר גפן מרקד

בעליזות¹⁹²

חזרתי מ"עבודתי" היומיומית עייף ומרוגז. אך גם בתא לא חלף רוגזי. ביתי חדל להיות מבצרי. מה הענין, שאלתי את עצמי, הלא איזראיל נתנוביץ' ממשיך כמו קודם לדאוג לי ולהסביר לי פנים. ואפילו אם הוא מרעיש בפיו בזמן האוכל, ואפילו אם הוא מרשרש בנייר עד גואל נפש בשבתו על האסלה, וירכיו החשופות נמעכות לצדדים – אז מה? הלא איזראיל נתנוביץ' אינו אלא יצור אנוש רגיל, ולא יותר מזה. האם הוא אשם ששיכנו אותי בבית-שימוש ציבורי? פשוט, גיליה איזראיליביץ', המתח בגלל החקירה נותן בך אותותיו, ואתה מחפש שיער לעזאזל, לשפוך על ראשו את כל מה שהצטבר בתוכך. ועל מי לשפוך? אין על מי, מלבד שעל שכנך-לתא, ועל כן אתה נטפל לקולות אכילתו...

אך המקרה, כמו תמיד, פקח את עיני, והתברר לי שלרוגז הבלתי-הגיוני שלי היו מקורות הגיוניים בהחלט. פשוט, לא היתה לי הזדמנות להישאר ביחידות עם עצמי, ולחשוב על הכל. בבוקר - גנאדי ואסיליביץ'¹⁹³, בערב - איזראיל נתנוביץ'.

כבר התרגלתי לכך שהוא כותב שעות על שעות שירים, כשהוא ממצמץ בשפתיו עד גואל, או מסמן באצבעו באויר מסלולים של ניווט בשמיים. השירים היו חלשים ביותר, אך לא היה להם קורא נלהב יותר מאשר המחבר עצמו. לפעמים היה שואל בעצתי בענין משפט זה או אחר, ואני הייתי משיב ללא חשק. לעזאזל, שישחק לו הנער, ובלבד שלא יבכה...

יום אחד הוא פנה אלי: "הללצייק, כתבתי כאן משהו בשביל עיתון-הקיר שלנו. תעיף מבט בבקשה, ותתקן לפי מה שאתה חושב, אתה מבין בזה יותר ממני. ואולי תכתוב גם אתה משהו בשבילנו, מה?"

ישבתי על מיטת-האסיר שלי והתחלתי לקרוא. כבר מהשורות הראשונות חשתי רוגז, אחר־כך טינה כלפי המחבר, המהולה בבוז. השירים העלובים מבחינת צורתם היו גדושים בפאתוס מתקתק עד בחילה. הכרת-תודה עמוקה של עבד שהורשה ללקק את מגפו של האדון. שירים אלה צריכים היו לקרוא את האסירים המעונים של מחנה יאסנאיא-פוליאנה להגדיל את תפוקתם בעבודה ולהשתדל לחנך את עצמם מחדש בקצב של ואלס מהיר.

¹⁹² מתוך שיר ילדים עממי.
193 קיסליך

זהו איפוא הענין... סוף־סוף התבהר לי מה קומם אותי נגדו. עכשיו ברורה לי, ידידי היקר, הסיבה ליחסיד הטובים עם הממונה על החינוך הפוליטי במחנה העבודה, וכיצד הצלחת לגרור אתך מזודה של מטעמים מחו"ל. ברור, על שום מה אתה מקבל לתא אחת ליומיים כיכר לחם לבן שקרומו חורק בין השיניים, וחלב טרי. ברור מדוע יכולת, בתנאי המשטר החמור של כלא-חקירות, לזכות במפגש בן יממה עם אשתך, יום ולילה ביחד וללא עדים. ואחר-כך הבאת חבילה שמשקלה לא חמישה קילוגרם כפי שמותר, אלא עוד חמישה נוספים לפחות, והמשגיחים כולם כאחד "עצמו עיניים". לא בחינם פיתית אותי להיות חבר במועצת הקולקטיב של המחנה. ועוד רצית שאני אעזור לך לכתוב שירים לבטאון העלוב של מחלקת משרד הפנים במחנה!...

התנגשנו בקול רעש גדול ונפרדנו. זה מכבר נתקעו בגרוני המטעמים שלו, וחיפשתי לי תירוץ כדי לסרב להם, עכשיו נמצא התירוץ. היחסים נותקו ואני השתתקתי. תחילה הייתי שותק בלשכת החוקר ומדבר בתא. עכשיו התהפכו היוצרות, בצחוק הגורל, ובתא היו עכשיו שני תאים - בלא מחיצה. פעמים אחדות הוא ניסה להגיע אתי לכלל שיחה גלוית-לב, להסביר במה היה אשם, לעורר בי את רגש הסולידאריות היהודית. אך היה לי כל-כך טוב בהגירה הפנימית שלי, ששום שימורי-דגים לא היה בכוחם לנער אותי ממנה.

ומקץ שבועות אחדים באה ההקלה. הוציאו אותי מהתא. בעמדו כבר ליד דלת התא הפתוחה, עם הכיסוי של המזרון שלו מלא עד בלי די בחפציו, הושיט לי יד. "סלח לי אם משהו לא היה כשורה. לשבת יחד בתא כמעט חצי-שנה - אין זה דבר פשוט. כל דבר קורה בעולמנו. אל-נא תזכרני לרעה..."

הססתי מעט והושטתי לו יד ללא מילה, אך לא לחצתי את ידו. הדלת נסגרה מאחורי איזראיל נתנוביץ.

כאשר מקץ חודשים רבים, כבר לאחר המשפט, אמצא את עצמי בתא אחד עם לובה יגמן ואספר לו על אודות איזראיל נתנוביץ, הוא יגיד לי כלאחר יד:

"אנשי הקג"ב שתלו אותך בתא שלך בכוונה."

"כך אתה חושב, לובה?"

"אינני חושב, אני בטוח."

ובינתיים הגיע הסתיו אל קצו. ב-31 באוקטובר ירד השלג הראשון. טיילתי בחצר-העץ הצרה שלי והבטתי איך נערם השלג הלבן בגוון לבן-תכלת כמו פלומה קלה על הרשת הכפולה הסוגרת על החצר הקטנה מלמעלה.

בערב יולד שיר:

"שלג צמר-גפן
מרקד בעליזות
על הקרקע צונח
בעדינות."

שורות אלה נלכדו
בזכרוני לנצח,
כמו אניצי צמר-גפן
בענפי עץ האשוח.

גם היום עוד מתחוגג
השלג וסובב לו,
אך על הארץ ברכות
כבר איננו נח הוא.

הקוסם ביד שלטון
במרומים אורג לו
כוורות-דבורים תכולות
מעלי שוזר הוא.

מביט דרך הכוורות
אל פיסת שמים:
כלום צריך אדם יותר
מלחם וממים?

וגם צריך שהפתיתים
ירוננו וישמחו
ובנופלים הם יתפזרו
את האדמה יכסו...

ירד שלג והפשיר. ואחר-כך ירד ונשאר. ומיד תפסנו ששוב אין לנו צורך לא בעפרונות ולא בנייר. אך גם הסוהרים היו קשוחים - כשהוציאו אותנו מחצר הטיול, היו מוחקים בשקידה את הכתובות על-גבי השלג.

יום אחד הזדמן לי סוהר עצלן. הוא מחק את המלה כולה מלבד סימן-הקריאה שבסופה.
הסוהר התעצל להרים שנית את רגלו, ואני, כשנכנסתי לחצר הטיול, הבחנתי מיד בסימן
הקריאה הזו. והוא היה מצד שמאל להמלה המחוקה.
תודה לך, ידיד אלמוני, שביקשת לעודד אותי בשפה היקרה לשנינו...

פרק שלשה עשר - אדם סובייטי - אנטי-

סובייטי פשוט

הכושי עשה את שלו והלך. מקום קדוש איננו נשאר ריק. עוד לא הספקתי ליהנות מהבדידות, והדלת שוב נפתחה, ונכנס חברי-לתא הבא בתור. יותר נכון, לא נכנס, אלא כמעט הזדחל, כיון שגרר בקושי את רגליו. אחרי שהציב את מקלו, שעליו נשען, בפינה, נגרר עד המיטה הפנויה והתישב, כשהוא מתנשם בכבדות. הסוהר הכניס אחריו את חפציו הפרטיים וכלי מיטה ונעל את הדלת מעברה השני.

כל עוד התנשם האיש, עקבתי אחריו. בן-גילו של איזראיל נתנוביץ' בקירוב. בגובה שלי. גופו מוצק, עיניים אפורות פיקחיות. עור-פנים חלק. כרסו עדיין לא נצטמקה. לבסוף שבה רוחו אליו והוא אמר:

"שמי קונסטנטין פטרוביץ'. ושמך?"

"שמי גילל."

"הה, יהיה לי קשה לזכור. גילל... גם אין עם מה להשוות. אולי אקרא לך... גרישה,

למשל?"

"לא, למה... הלא אני חקקתי בזכרוני את שמך."

"נו, ניחא, כלומר איך אמרת... גי... גי... שוב שכחתי."

"גי-לל. היה מלומד כזה אצל היהודים בעת העתיקה. השם הזה בא ממנו."

קונסטנטין פטרוביץ' שולף כף, מסתובב בכבדות על מיטתו וחורט על הקיר את המילה

"גילל". בדיוק בגבול, במקום שמסתיים צבע השמן ומתחיל הסיד.

קונסטנטין פטרוביץ'... קונסטנטין פטרוביץ'... על מה אתה יושב, קונסטנטין פטרוביץ'?

לפושע פלילי, כך נראה לי, אינך דומה. כדיסידנט¹⁹⁴ אתה זקן מדי, וגם מעשי מידי: מיד מצאת

לך תחבולה איך לרשום את שמי, כדי שלא לשכוח. לאומני אינך יכול להיות. לאדם מארץ

אחרת אינך דומה...

ופתאום צרבה אותי מחשבה אחרת, ומיד חשתי שאכן ניחשתי. מהעיתונים ידעתי כי

בדצמבר ייערך בבית המשפט הצבאי של המחוז הלנינגרדי משפטם של חמשת חברי

הזונדרקומנדו¹⁹⁵ ששמרו על מטה האוגדה הגרמנית ה-18 בקראסנויה סְלו בפרברי לגינגראד.¹⁹⁶ העיתוננים היו מלאים בדיעות על שכירי-החרב ההיטלראיים והבוגדים השפלים במולדת שהשמידו אזרחים סובייטים ופרטיזנים. המוני הפרולטרנים כבר גילו דעתם בנוגע למה שהם מצפים מבית-הדין הסובייטי האובייקטיבי. היה ברור שגורלם של החמישה האלה נחרץ - הם הימרו על הסוס הלא נכון. כשקראתי את העיתוננים, מצאתי עצמי חושב שזהו אחד המקרים הנדירים שבו הסכמתי בכל לב לדעתם של הפרולטרנים. והנה אני רואה לפני את האדם הזה החי, הנושם בקושי.

לא רק עיניו של קונסטנטין פטרוביץ' היו פקחיות. גם הוא עצמו היה נבון למדי, והחיים שעברו עליו לימדו אותו רבות. הוא קרא על פני כמו שאדם קורא בספר הפתוח, וכאשר השתררה בתא דומיה מתוחה, אמר, כשהוא מישיר מבטו אל עיני:

"כן, אני אמנם חבר מאותה פלוגה, סמרנקוב קונסטנטין פטרוביץ', ואני מבין אותך... את כבודו." הוא הביט אל הקיר והמשיך, "הבה, גילל, נדבר בלשון-נוכח¹⁹⁷ בלא שום גינוני נימוס."

"מסכים."

"בכן, נגזר עלינו לחיות כאן יחד, בין אם אנחנו רוצים בכך ובין אם איננו רוצים. אני מבין אותך היטב, על כן - "שוב מבט אל הקיר - "רצוני, גילל, שתדע, כי ידי אינן מגואלות בדם יהודי. וכדי שלא תפקפק בכך, הא לך, קרא בכתב-האישום שלי" - והוא שוב התחיל לחטט בחפציו האישיים.

כעבור זמן, כשאהיה לאסיר בעל-נסיון, אלמד לדעת: גזר-הדין - שלמעשה איננו שונה בשום דבר מכתב-האישום - הריהו כרטיס-הביקור של האסיר. מי שיש לו יסוד להתבייש בגזר-דינו, משתדל להשמיד אותו מיד לאחר שהוא מקבל אותו לידיו. ואחר-כך מספר אגדות, שהוא איבד את גזר-הדין בדרכי האטאפ, ששכחו לתת לו אותו... סמרנקוב הושיט לי את כתב-האישום, השיב לשאלותי, ועוד פרשת-חיים אחת חלפה לנגד עיני.

¹⁹⁵ יחידה של צבא גרמניה במלחה"ע השניה שהיתה אחראית לטיפול בשבויים יהודים ואחרים במחנות.

¹⁹⁶ מורוזוב, לפצ'נקו, סטרוגנוב, וינוגרדוב וסמרנקוב.

¹⁹⁷ בשפות אירופאיות היה מקובל שפונים לאדם מבוגר בגוף שלישי - "הוא, כבודו", ורק בין חברים, או מבוגר לילד, פונים בגוף שני - "אתה".

חיי אחד מהמיליונים, אדם רוסי פשוט, סוביטי ואנטי-סוביטי באותה אישיות עצמה, באותו זמן עצמו.

כשפרצה המלחמה עבד קוסטיה סמרנקוב כמכונאי בתשלובת גדולה בעיר-הטקסטיל איוונובו. הוא היה בחור נאה, הולל, בעל לשון חדה, אהוב-ליבן של הנשים הטוות והאורגות. כל החיים, המעוגנים בסיסמאות הרמות של המשטר, חלפו על-פניו כמעט בלי לגעת בו, וחיי האמיתיים זרמו בין טעימת הכוהל שקיבל כדי לטפל במכונות - ביום, ובין טעימת אותן נשים - בלילות.

הגרמנים תקפו את רוסיה, והארץ הענקית התעוררה לקרב לחיים ולמוות. קוסטיה גויס לצבא. הוא חבש את הכובע הצבאי על בלוריתו הבהירה ויצא להגן על רוסיה. הוא לחם בעוז-רוח, ציפצף על המוות, גם על החיים. ברם, גורלו לא נתן לו לסיים את המלחמה באותו צד שבו התחיל בה.

בספטמבר פרצו הגרמנים שוב את קו החזית בפרברי לנינגרד, הטנקים והאופנוענים הגרמניים עברו את סטְרְלְנָה ופרצו בכביש-החוף אל סוסנו באיה-פוליאנה. הגרמנים יכלו לראות את לנינגרד ללא משקפת. הגיבור האגדי של מלחמת-האזרחים, קלים ורושילוב, מצביא החזית הצפון-מערבית, לקח את החרב בידו והוליך אחריו את חיילי הצבא האדום. אך כעת החרב כבר לא הועילה. חיילי הצבא האדום הבלתי-מאומנים כמעט, הדלים בנשקם, איבדו את המורל חישי-מהר. לשיר "אם מחר מלחמה, אם מחר - למסע, היום למסע נכונים אנו", ולהיות באמת מוכנים מבחינה מורלית ומקצועית - זה לא אותו דבר.

חיילי הצבא האדום ברחו אחורה עוד יותר מהר משרצו קדימה. בכללם רץ גם אדם סוביטי פשוט, קוסטיה סמרנקוב. אך הוא לא הגיע למחוז-חפצו. פגז התפוצץ בסמוך אליו. קוסטיה התעורר בנקודת-האיסוף לשבויי-המלחמה. החיים עדיין לא סיימו את החשבון עם המוות. רופא שבוי-מלחמה שלף את הרסיסים, והטליא כמיטב יכולתו את חייל הצבא האדום לשעבר סמרנקוב. הניחו אותו על מדף בצריף לפצועים-קשה במחנה לשבויי-מלחמה בקראסנויה-סאלו. הוא עצמו לא היה מסוגל לזוז: נפגע בעמוד-השדרה.

הגרמנים עברו קדימה, קראסנויה-סאלו נמצאה עתה בעורף. שם התמקם מטה הגיס הצבאי ה-18, שצריך היה לכבוש את לנינגרד. שם גם היה מחנה עצום לשבויי-מלחמה. התקרב ובא החורף האכזר של שנת 1941, קוסטיה סמרנקוב שכב בצריף מטונף ולא מחומם, בין שבויי-מלחמה חולי-טיפוס ההוזים מחום, כשהכינים זוחלות על פניו, ולא היה לו כוח לגרש או למעוך אותן, ולא להשמידן. קוסטיה הרחר על החיים. מפעם לפעם נקטעו מחשבותיו,

כשמישהו מהשוכבים על המדפים העליונים היה מטיל עליו את גללי צואתו – מכיון שלזוז לא היו מסוגלים.

החיים חזרו חיש-מהר אל האורגניזם הצעיר שלו שהיה בעבר בריא מאוד. הוא רצה לאכול, אך אוכל כמעט לא היה. שכניו מימין ומשמאל חדלו לגלות אות-חיים, אך איש לא הוציא אותם החוצה. מרבית השבויים נהיו אדישים, הפקירו את עצמם בידי ריבון העולם, אך לא זכו לחסד. קוסטיה סמרנקוב החליט לקחת את גורלו בידיו-הוא.

הדבר הראשון שהיה עליו לעשות, כדי לזכות בסיכוי להישרד, היה לקום על רגליו ולהסתלק מהצריף לפצועים-קשה, שהוא חדר-המתים לאנשים חיים... צריך היה להתחיל להניע את האצבעות - לא להניח לאיברים להתאבן.

כשהביאו האחים את המרק הדלוח, אמר להם קוסטיה סמרנקוב בקול שקט:
 "חבריא, אל תעירו את שכני. הם ישנים וביקשו שאני אקבל בשבילם את המרק.
 כשיתעוררו - אאכיל אותם."

היתה זו תחבולתו הצבאית הראשונה, והוא בלע שלוש מנות. למחרת חזר קוסטיה על התרגיל שלו. וזה שוב הצליח. אך למרות הקור העז בצריף, התחילו גוויות השכנים להדיף ריח רע, סילקו אותן ושבוי-המלחמה סמרנקוב קיבל שוב רק מנה אחת. אז יצר קשרים עם האחים, והתחיל לקבל מחדש תוספות. המתים התחלקו עם החיים. תוך כדי שכיבה היה מזיז את גפיו. התאמן לקום קצת על רגליו. יום אחד החליט: היום! אזר את כל כוחותיו הגופניים, הפיל את עצמו מהמדף והתחיל לזחול. הוא זחל שעה ארוכה. עמוד-השידרה הפגוע נתן בו אותותיו עם כל תנועה לא-זהירה. לפעמים היה מאבד את הכרתו. אך אל מטרתו זחל והגיע. מעכשיו נמצא בצריף אחד עם פצועים מהלכים. ממוות ודאי נחלץ, אך על הסיכוי להישרד היה עליו עדיין להלחם.

בהדרגה התחיל להלך ויכול להתייצב בעצמו בתור לקבלת המרק. כל עוד עמדו האחרים בתור הארוך, למד שבוי-המלחמה סמרנקוב בשקידה את שיטת החלוקה. וזו היתה פשוטה, וכמדומה לא הותירה שום סיכוי למעשי-תחבולה, כי המחלק היה גרמני. אך המחסור הוא אבי ההמצאה, בייחוד אם משתוקקים מאוד לאכול. וקונסטנטין סמרנקוב התחיל בכך ש"השיג" איכשהו סיר-מרק שני, כלי שטוח, עם לולאה קטנה, סיר של חיילים שנשען יפה מאוד מהצד על הירך. את שני הסירים הרכיב על חגורת החיילים ההדוקה על בטנו. אחד מהסירים הזיז על החגורה אחורה, מתחת למעיל הצבאי, והשני נראה בברור בין שולי המעיל הפתוחים. אך מזג לו הגרמני את מנת המרק בסיר הראשון והתכופף כדי לקחת את המנה הבאה, היה קוסטיה סמרנקוב בתנועה מתורגלת היטב מסיט בן-רגע את הסיר

הראשון אל מתחת למעיל, ובמקומו היה מופיע סיר שני בדיוק זהה. כל ההבדל שביניהם לא היה אלא זה, שהראשון היה כבר מלא לגמרי, והשני - ריק לגמרי. הגרמני היה מריק לתומו את המצקת לסיר השני, וקוסטיה היה מסתלק. זאת היתה התחבולה הצבאית השניה שלו. כך משך את החיים עד לקיץ שנת אלף תשע-מאות ארבעים ושתיים. ובקיץ בא "בעל-הבית", מישהו בשם איונוב-ברג, לגייס פועלים לפלוגת עבודה מיוחדת. רבים ניחשו מה הן העבודות שביצעה הפלוגה הזאת, אך בין כך ובין כך הלכו. הם רצו לחיות בכל מחיר. גם קוסטיה סמרנקוב נרשם לפלוגה. זו היתה תחבולתו הצבאית השלישית. בהתחלה היו שומרים על מטה הגיס, אחר-כך הטילו אותם לקרב נגד הפרטיזנים ואלה שמסייעים להם. והוא לחם נגד אלה, כשם שקודם לחם נגד ההם, כשהוא נאמן בכל רגע נתון למי שסיפק לו מזון ולבוש. בריאותו חזרה אליו לגמרי, מסביב היו הרבה אלמנות-קש ולא של קש, והאזרח הסוביטי לשעבר שוב הסתגל אל המציאות הסובבת. אפילו כאשר ניסתה חלק מהפלוגה, לאחר קרב אריול-קורסק¹⁹⁸, לברוח חזרה אל הצבא האדום, שכעת כבר מנצח, לא היה קוסטיה סמרנקוב ביניהם.

אולם הוא נקלע לאיזה סכסוך עם הגרמנים והוטל למחנה-עונשים. המחנה שוחרר על-ידי האמריקנים. יחד עם אלפי שבויים לשעבר, חזר סמרנקוב למולדת, עבר את מחנה הסינון, העלים כמובן את "הישגיו האמנותיים", קיבל, כשבוי-לשעבר, עשר שנות-מחנה, ישב תשע וחזר לעיר-הטקסטיל שלו במצפון נקי.

אך שום אדם אינו נשכח, ושום דבר אינו נמחק. משהתחילו אנשי הקג"ב להתיר את הסבך של פלוגה אחת, הם עלו על השניה. חיילים-לשעבר של הפלוגות, שנאחזו בסיכוי להישאר בחיים, שיתפו מרצונם את אנשי הקג"ב בכל מה שהיה ידוע להם, ובייחוד השתמשו בתחבולה של הטלת פשעיהם-הם על ראשם של אלה שכבר לא היו בחיים או שהיו אי-שם הרחק מגבולות המדינה.

אחד מאלה שהיה הרחק, דהיינו מפקד-המחלקה לשעבר סטרוגנוב, כבר חזר מזמן מאוסטרליה לאחר שקרא את הצו על חנינה לפושעי-מלחמה לשעבר, ומי שהיו ידידיו בעבר המשיכו לתלות ולתלות בו את הקולר לכל מעשה שלא ייעשה. לבסוף גילו אנשי הקג"ב את סטרוגנוב, והוא, נאבק על חייו, סיפר על כל הפלוגה בקראסנויה-סאלו. ואז באו לקחת גם את השומר בגן-הילדים קונסטנטין פטרוביץ' סמרנקוב.

¹⁹⁸ מדובר בקרב שבו הרוסים ניסו לעבור דרך שלוחה בין שתי הערים, והגרמנים חסמו את המעבר וניסו להשמיד אותם. בקרב הזה נהרגו מאות אלפי אנשים.

אף שעמוד-השידור שיתק כמעט כליל את רגליו לאחר קפיצה בלתי-מוצלחת מגובה של קומה שנייה, הרי עכשיו, בחורף שנת 1970, פחד למות לא מחמת רעב, אלא מחמת כדור-ירי. ושוב, כמו שלושים שנה לפני כן, פתח במאבק על חייו. ושוב ישב על המיטה, כשהוא מתבונן בלי לזוז, בנקודה אחת - מחבל לו תחבולה צבאית. פעמים אחדות שכתב את מילתו האחרונה, העניק לה צביון רגשני. במקומות הדרושים היה צובט בחשאי את עצמו, כדי שתבצבצנה דמעות של חרטה עמוקה. את מילתו האחרונה למד בעל-פה, כדי לאמרה בעל פה בלי הנייר... התבטא לאט לאט, "בסערת-נפש עצורה בקושי".

במאמציו לברוח מן המחשבה על מות אפשרי, ניסה סמרנקוב לקרוא בספרים. יום אחד, כשהוא קם ממקומו וניגש אל החלון לעשן, החלפתי זה בזה את ספרי-הקריאה שלנו. הנחתי על מיטתו את "סיפורי צייד" של פרישין¹⁹⁹, ולי לקחתי את "קרקע-בתולה"²⁰⁰ שלו. עד הערב הוא המשיך לקרוא, הפך את הדפים בצורה מכאנית. הוא קרא בספר שלא היתה בו אף לא נפש פועלת אחת, אלא רק חיות: בונים, דובים ואיילים. הוא מאוד רצה לחיות. ומאוד לא רצה למות.

באחד מערבי הסגריר של אמצע דצמבר חזר קונסטנטין סמרנקוב לאחר המשפט אל התא, ועל-פי גבו השמח, כאשר הציב את מטהו בפניה, הבנתי - הוא זכה מחדש בחייו. "למורוזוב וללפצ'נקו - העונש המירבי. לשאר - חמש עשרה" אמר, כשהוא מתיישב על המיטה, "לי - על שום שנפלתי בשבי פצוע קשה, בלא הכרה, לוינוגרדוב - על שניסה לברוח חזרה אל הצבא חסוביטי, ולסטרוגנוב - על שחזר מאוסטרליה - משמע, אוהב את המולדת." מקץ שבועות מספר נלקח קונסטנטין פטרוביץ' סמרנקוב לאטאפ. עדיין חייב היה למולדת שש שנים, בנוסף לאותן תשע שנוכו מחשבונו.

הלך מהתא אדם רוסי סוביטי אנטי-סוביטי פשוט, שאינו מאמין, לא באלוהים ולא בשטן. ובעצם, כלום יכול היה להיות אחר? עוד כאלף שנים לפני כן התחילו לבשל את התבשיל הזה, כשמערבבים בו תכופות גנים לאומיים לא מתאימים זה לזה, של סקיתים, סלבים, טטרים, אוּגְרוּ-פינים. תערובת הומוגנית לא נתקבלה מזה, אך לעומת זאת, כשבוחשים במרץ מאות בשנים, השיגו רק את זה: בדם ובמוח נטמע והתגבש העיקרון - לחשוב הרי זה מזיק! תרבה מחשבה - תרבה מכאוב. ודווקא אלה שניסו לרדת לעומק משמעותם של החיים, לחוש ולממש במסגרות ליברליות את ייעודם האזרחי, נקלעו ראשונים בין אבני-הריחיים של

¹⁹⁹ סופר רוסי ידוע

²⁰⁰ ספר של שולוכוב

דיקטטורות אין-סופיות. רק בלי לחשוב, רק בשחיה עם הזרם, רק בהימצאות במחנה השולטים ולא במחנה הנשלטים, אפשר היה לחיות יחסית ללא דאגות, ואפילו למות מות טבעי, ללא עזרתו של אדם אחר.

האם כך יצא קוסטיה סמרנקוב למלחמה בפאשיסטים הגרמניים, כפי שיצא לחזית איזה בחור בריטי, שהלך להגן על בריטניה שלו, לא רק משום שנולד וגדל בה, אלא גם משום שארצו היתה חפשית, ואפילו אם היה עני מאחרים, הרי על חייו וכבודו הגן החוק? הוא הלך ללחום בפאשיזם למען אותו אורח-חיים שחשב אותו לאורח-חיים היחיד שראוי לחיות בו. ועל-כן, אפילו אם היה נופל בשבי, ספק אם טום זה היה מתרצה ללכת ל"עבודה מיוחדת": להותיר אחריו אדמה חרוכה. משהו בתוכו, ואולי גם לא מודע, היה מונע את זה ממנו - אותו דבר עצמו שלא היה ולא יכול היה להיות אצל הפועל הפשוט מעיירת הטקסטיל קוסטיה סמרנקוב. כלום מסוגל היה קוסטיה סמרנקוב לומר לגרמנים אותן מלים שאמר שבוי-מלחמה אחר ביבשת אחרת: "תנו לי חופש או תנו לי מות!"? החופש - זהו בדיוק הדבר שהוא למד להסתדר בלעדיו. החיים, אף שאינם אלא "צורה מיוחדת במינה של קיום גופים חלבוניים"²⁰¹, הרי הם בכל זאת עסק נעים...

והלא את קוסטיה, בניגוד לטום, חינכו מאז ששכב בעריסה. לימדוהו משחר הילדות, והוא ידע היטב מה מסור ללא-גבול למפלגה ולממשלה היה יגודה²⁰², שנאמנותו ללנין וסטאלין בערה כאש בעצמותיו. ואחר-כך הוצא יגודה להורג, ואש הנאמנות בערה כבר בעצמותיו של יז'וב²⁰³. ואחר-כך הוצא יז'וב להורג, וכבר בער בריה²⁰⁴. ואחר-כך... ובאשר להיטלר... האם לא שמע קוסטיה בילדותו שהיטלר כונן פאשיזם בגרמניה, והוא רודף את מיטב בניו של מעמד הפועלים הגרמני? האם לא התברר אחר-כך שזהו שקר, שהיטלר הנהו אדם הגון בהחלט, ועמו יכול היה החבר מולוטוב להתחבק אישית? והנבלות והאימפריאליסטים אינם כלל הגרמנים, אלא אלה שנלחמו נגדם - האנגלים, הצרפתים, ושוב פעם הפולנים.

על מי יצא להגן, כנגד מי יצא ללחום האדם הסוביטי האנטי-סוביטי הפשוט קונסטנטין פטרוביץ' סמרנקוב? לא, לא אשמתו היא שמחץ אותו פגז גרמני בשדה רחב-הידיים שבין סטרלנה וסוסנובאיה-פוליאנה. אילולי התעלל בו הגורל המרושע, היה הסמל האמיץ של הצבא

²⁰¹ מאמרו של אנגלוס

²⁰² שר פנים

²⁰³ שר פנים

²⁰⁴ שר פנים

הסוביטי המנצח, קונסטנטין פטרוביץ' סמרנקוב, צועד במצעד-הנצחון על-פני הכיכר האדומה ומניח דגלי-שלל לרגלי המנהיג המחייך. קוסטיה סמרנקוב היה תוצר של התקופה. על תוצרים כאלה היה גאריק²⁰⁵ העוקצני אומר:

פה יום אחד העם מרד,
נטל את גורלו ביד.
עם-אדונים חסל, אבד.
עתה פה עבדים בלבד.

הכניסו אותנו לתא אחד. שני בוגדים במולדת. וכאשר קראתי את כתבה-אישום שלו, אפילו ראיתי אפשרות לעצמי לתקשר אתו.
אתו, עם אדם סוביטי אנטי-סוביטי רוסי פשוט - קונסטנטין סמרנקוב, שהוציאו אותו מתאי. לאטאפ.

²⁰⁵ איגור גאריק, "ההכרזה היהודית" הוצאה לאור מוסקבה-ירושלים, 1978

פרק ארבעה-עשר - צחוק מתפרץ

ליום הולדתי מסר לי קיסליך גלויה קטנה, כתובה בידי אוה. יקירי... אנו מברכים... אנו מאחלים... אנו מאמינים שתישאר תמיד ישר-דרך ועז-רוח, כפי שאנו מכירות ואוהבות אותך. שלך, אוה וליליושקה.

ערפל עוטה את עיני, הפתק הראשון והאחרון מאוה בתקופת החקירה. זה כל מה שיכלה לכתוב על-פי ההיתר היוצא מן הכלל של החוקר. אך כמה אדיר היה זה בשבילי - לדעת שהיכן שהוא בעולם, הולמים לפחות שני לבבות - גדול וקטן - בקצב אחד עם לבי.

“גיליה איזראילביץ”, פותח קיסליך. “ברצוני לומר לך דבר מאד לא נעים. אשתך מתנהגת מאוד רע. היא מסרבת למסור עדות, למרות שפעולותיה נכנסות להגדרה של פשע, ועכשיו דנים בשאלה, אם לתבוע אותה לאחריות פלילית. רק סימה קמינסקאיה מתנהגת בצורה מתגרה עוד יותר.”

“אשתי אינה יודעת דבר, לא על הארגון ולא על המטוס. למען שלוותה ובטחונה לא סיפרתי לה דבר. אין לה מה להגיד לכם, גם אם היא תתחיל למסור עדות. אני ערב לך, גאנאדי ואסילביץ’.” אני חש, כתמיד ברגעי סערת-נפש עמוקה, איך החוס מצויף את כל גופי וקולי רועד ונקטע.

“אתה בטוח בכך, גיליה איזראילביץ’?”

“כן, בטוח.”

“רצונך לדבר בטלפון עם אוה?”

“כן. אגיד לה שתמסור עדות.”

“רק זאת.”

שעה ארוכה לא יכולנו לפתוח בשיחה מעוצמת ההתרגשות. לבסוף, אני כופה על קולי לציית. מדבר, כפי שנדמה לי, בשקט, בתקיפות, בבטחה:

“תקשיבי, אוה. זה שאת מסרבת למסור עדות, אין לזה שום טעם. את יכולה בלב שקט לספר כל מה שאת יודעת, ויסירו ממך את כל החשדות. אוה, תמסרי עדות, לא תכשילי איש - החקירה יודעת הרבה יותר ממך.”

אוה האזינה בקושי לסיום דברי ומייד התחילה לדבר במהירות:

“אני אינני יודעת דבר. ואתה אינך יודע דבר. למה אתה טופל על עצמך. אתה לא עשית שום דבר. אינך אשם בשום...”

חבטה בתושבת השפופרת מהעבר השני קטעה את השיחה. כפי הנראה, היא דיברה מאחד החדרים הסמוכים, והחוקר שלה מצא שאין טעם להמשיך. חזרתי לתא ובדרך חשבתי, עד כמה העצורים ואלה שאינם עדיין עצורים חיים בעולמות שונים, ועד כמה קשה להם להבין זה את זה, אפילו אם הם בעל ואשתו.

* * *

החקירה הסתיימה. החוקרים נחפזים, לתאריך ה-15 בדצמבר נקבע "משפט הטייסים", ליום ה-23 בדצמבר נקבע המשפט שלנו, שמישהו הדביק לו את הכינוי "נספח לחטיפת המטוס". מושב בית-הדין במשפט אמור להיות סגור. מציעים לנו לשכור סניגורים. אני מסרב, כדי לחסוך לאוה כסף. מהו ערכו של עורך-דין במשפט סובייטי פוליטי, דבר זה ברור לי לגמרי. אך כוונתי הייתה לשווא. מי אמר שבית-הדין הסובייטי איננו ההומאני ביותר עלי אדמות? הא כיצד? להשאיר אזרח סובייטי בלא סניגוריה? לא, כאן זה לא אמריקה. מסבירים לי באדיבות שאינני זכאי לוותר על הסנגוריה, גם אם אני עצמי משפטן. וזאת משום שלפי אחד מסעיפי האישום המיוחסים לי, העונש הוא המירבי - הוצאה להורג ביריה. אך אם אין לי כסף, אפשר לסייע לי ולמנות לי עורך-דין על חשבון המדינה.

לעזאזל, תביאו כבר סניגור: העיקר, שאוה לא תיאלץ לשקוע בחובות. והנה מזומנת לי פגישה עם עורך-הדין בלשכתו של החוקר. אנחנו מדברים ביחידות, אך לכל אחד מאתנו ברור שאין לנו לבדנו. עורך-הדין הוא יהודי נעים-הליכות, עייף ורועד במקצת. זו הפעם הראשונה שעליו להגן על נאשם פוליטי, אך כללי המשחק ברורים לו היטב. במידת היכולת הוא משתדל לעזור לי, ואפילו מביא פעם כריך עם נקניק מאוה. אנחנו מסכמים שהוא רשאי ללמד עלי זכות לפי ראות עיניו, אך לא במחיר השמצה של כל מה שיקר לי. ואכן, במשפט הוא מקפיד לקיים סעיף זה של ההסכם בינינו. הוא אף פעם לא ישמיץ ולא יעקוץ, לא את הציונות ולא את מדינת ישראל, ויסתפק בהכרזה שאין הוא תמים-דעים עם השקפותיו הפוליטיות של הנתון להגנתו. עורך-הדין שלי היה, כפי שנראה, ההוגן ביותר מכלל עורכי-הדין שהופיעו במשפט שלנו, כמובן, בגבולות האפשר במשפט הסובייטי.

ובינתיים נפתחת לפנינו המערכה המעניינת ביותר במחזה שלנו. שעה שהחוקרים ישבו לניסוח כתב-האישום ולעריפת ראשים כללית בשני המשפטים במחצית השניה של דצמבר, הותר לנו לעיין בחומר המשפטי. והוא היה רב - 42 כרכים, כל אחד בגודל התנ"ך, ועוד עם הספרים החיצוניים...

ב-42 הכרכים האלה הוכנסו לא רק העדויות שלנו, העדויות או הסירוב למתן עדות של מאות עדים, מומחים בתחום הטכניקה, הגרפולוגיה והנשק, אלא גם חומר רב מ"משפט-

הטייסים" שבהכנה. כאן נודע לי לראשונה את מי אסרו בנמל-התעופה "סמולנויה" ב-15 ביוני 1970. כאן גם ראיתי, ביחד עם משפחת זלמנסון, אדיק קוזנצוב ומארק דימשיץ, שמות-משפחה בלתי-מוכרים לי לחלוטין. רק שניים מהם היו לא יהודים: פיודורוב ומורז'ינקו. "האזניים היהודיות" בצבצו מכל שורה.²⁰⁶ לא חסרו אלא שורותיו הסרקסטיות-המתעללות של גָאריק:

בחיבוק של הוודקה ושל ממשלה,
תשכב אמא רוסיה ללא כל תנועה.
ורק היהודי, אף בפחד וחיל
רועד כל כולו ולרוץ הוא מתחיל...

כל בוקר הייתי עוזב את התא וחוזר בערב. אך עתה כבר לא לחקירה אלא לקריאת החומר. כמובן, יכולתי לחתום לאחר דפדוף בכמה עמודים, כי ניצלתי את זכותי לפי סעיף 206 של חוק סדר-הדין הפלילי ברוסיה, והתוודעתי אל החומר שבתיק. החוקר התורן היה משרטט בשמחה ארבעים ושתיים משבצות מול שם-משפחתי בעפרון אדום, ואני הייתי יכול לרבוץ על מטתי בתא ולהמתין למשפט. אך לא כך עשיתי.

קראתי ביסודיות כרך אחר כרך, תוך התעלמות מהדרישה "לקרוא מהר ככל האפשר ולדלג על מה ש'איננו כל-כך מעניין'". אולם, לאחר שחתמתי, נוכחתי לדעת כי לסל קמינסקי היסודי קורא עוד יותר לאט ממני, ואיננו פוסח על שום דבר.

והנה נפרשה לנגד עיני תמונת-הנוף של פעילות הארגון. בשטף הריצה והלחץ היום-יומי לא התפנינו להתישב רגע ולהתבונן סביבנו. עכשיו "התישבנו" לבסוף. וכשעיינתי באלפי עמודים, כשקראתי עשרות צווים על החרמת מכונות-כתיבה, מאות כותרים של ספרים בהוצאה-עצמית ברוסיה ובחו"ל, יכולתי לציין לעצמי בגאווה שפעלנו לא רע בארבע השנים הלא-מלאות הללו. אפילו "הדוגית" של שלמה דרייזנר²⁰⁷ זכתה להערכה גבוהה של מומחה לשכפול, והוגדרה כ"מכונה תפעולית" ומוכנה להדפסת עותקים.

²⁰⁶ ראה בספר "לנינגרד – ירושלים וחנייה ארוכה ביניהם, התשובה מישראל.
²⁰⁷ "דוגית" שם-צופן שניתן לפרויקט של יצירת מכונת-שכפול לצרכי הארגון. ראה "לנינגרד-ירושלים וחנייה ארוכה ביניהן."

הפרוטוקולים של החקירות... מאות שמות-משפחה מוכרים ובלתי-מוכרים. מעניין עד מאוד מי הוא מי ביחידות עם החוקר, כאשר קורסת עליו כל עצמת הלחץ הפסיכולוגי המחושב מראש. מי שווה מה.

בשני הכרכים הראשונים אני מעלעל, בלא לקרוא כמעט - את עדויותי שלי אני פחות או יותר זוכר. אף שבמקומות אחדים הריני מתעכב לרגע. הרי למשל, פרשת מכתב אחד מישראל, שחיכיתי לו עד בוש ולא הגיע. היה זה מכתב רשום, ולכן הסבירו לי בדואר בשעתו איך אבד, לדאבונו הגדול של מנהל מחלקת הדואר, כמובן. הדוור, כפי שהתברר, התקרב אל ביתי כשבידו צרור מכתבים. באותו זמן התפרץ משב רוח פראי, תלש מידו את צרור המכתבים ופיזר אותם בשדה השומם. ממש כמו באגדה על האלמנה שולמית בימי הבית הראשון, שהרוח הסוערת תלשה מידיה את כיכר-הלחם האחרונה. הדוור המסכן חש לחפש אותם, ומצא את כולם - מלבד אחד, המכתב שלי. אולם, לפי החוק הידוע של לומנוסוב-לבואזיה, שום דבר בעולם איננו נעלם.

והנה עכשיו, בקראי את חומר המשפט, יכולתי להיווכח שהחוק הפיסיקלי הזה חל גם על פעילות הקג"ב. לאחד משני הכרכים שלי סופח גם מכתב זה, שנתלש מידי הדוור. אך לא הרוח היא אשר הביאה אל שולחן החוקר את המכתב. אל המכתב צורף פתק, כתוב בשיבושים דקדוקיים, של אזרח סוביטי-פאטריוט, שכביכול מצא את המכתב הזה בשדה השומם והעבירו לידי הקג"ב.

עמודים קטנים וגדולים... הנה העתק מברק הסולידאריות עם הורי הילדים הישראליים ממושב "אביבים" ששיגרנו ממשד הדואר המרכזי בלנינגרד באותו יום זכור לרע 26 במאי. והנה... מה מעניין... וזה אפילו בקשר אלי. חתיכת עיתון מה"הראלד טריביון" הפריסאי. מסופר בו שאצל אחד מחברי הארגון היהודי המחתרתי שנחשף בלנינגרד הוחרמה בשעת החיפוש תחמושת. אהא, משמע שמצאו אותם כדורים עצמם לאקדח קטן-הקוטר שסחבתי בעת שירות-המילואים, ובכלל שכחתי מהם.²⁰⁸ "הראלד טריביון"... הרי זה, דומני, עיתון פופולארי ביותר בצרפת בשפה האנגלית. כך אפשר בשקט להפוך לסלב...

עמודים קטנים וגדולים... מגיעות העדויות של חברי הועד. עתה רואה אני איזה טכסיס חייתי ממש של לחץ פסיכולוגי ננקט נגדם כדי לאלץ אותם לאבד את העשתונות מפחד ולכפות עליהם שנאה כלפי. להם, לכולם, שהתנגדו בסופו של דבר למבצע "חתונה", כשם שגם לי ולמישה קורנבליט, הוגש אישום לפי סעיף 64א של החוק הפלילי ברוסיה - בגידה במולדת.

²⁰⁸ ראה "לנינגרד ירושלים וחניה ארוכה ביניהן"

והעונש - מוות ביריה. ורק בסופה של החקירה ממש הוסר מהם אישום זה, והושארו רק ההסברה והתעמולה האנטי-סוביטית, הפעילות הארגונית האנטי-סוביטית, ולאחדים, כמוני, בלי שניתנה לי התראה מראש, גם האישום בהעלמת גזלה. אפשר לשער, מה עבר על החבורה... עמודים קטנים וגדולים... באו עדים בזה אחר זה. עדויות מפורטות כל כך ונתעבות כל כך

כשל אוטרי קוז'ואשוילי כמעט לא קיימות. הרוב "אינם יודעים דבר" או ש"אינם זוכרים דבר". הנשים שלנו אינן זוכרות דבר, פרט לזאת שהיינו בעלים ואבות מצוינים ולא עסקנו בשום דבר ראוי לגנאי. האמהות, האבות, האחים, האחיות - אותו דבר עצמו בקירוב. אהא, הפרוטוקול האחרון של אוה... כבר לאחר אותה שיחה טלפונית אתי. עכשיו מובן לי מדוע סירבה אוה להעיד. מתברר שהיא ידעה את מה שאני לא ידעתי, כיון שלא הספקנו להתראות ביום המאסר, כלומר - על השיחה הטלפונית השכם בבוקר יום ה-15 ביוני כשמארק דימשיץ הודיע באמצעותה למישה קורנבליט כי בעוד שלוש שעות ילך ל"רופא". על-כן לא רצתה אוה למסור עדות שעלולה היתה לשמש נגד מישה קורנבליט.

והנה גם סימה קמינסקאיה שהיתה כל כך לא אהובה על ידינו חוקרי הקג"ב. והעמוד שהוחרם אצל סימה, ועליו שיר-חידה סרקסטי בעברית, הידוע לרבים בנוסחו הרוסי:

מי ישיש זה מאיים
שטיפס על משורין?
הוא חובש כיפה פשוטה,
ה"ריש" בפיו לא מבוטא.
חכם וטוב וכה רגיש...
נחשו-נא, מי האיש?

חוקרי הקג"ב ניחשו ומצאו.

והרי פתק קטן אל לסל קמינסקי מבתו: "אבא, באו אליך חברים, תעשה מה שתמצא לנכון". תלמידת בית-הספר ליובה קמינסקיה מיהרה בריצה אל אביה בעבודה מיד לאחר החיפוש בדירתם. את אביה לא מצאה, ולאחר היסוס-מה השאירה לו פתק, אך זה היה כבר מאוחר מידי. החברים של אותם "חברים", שעליהם כתבה ליובה, כבר הובילו את לסל קמינסקי לבית הנודע בשדרת ליטייני. בכיסו הפנימי של הז'קט היה מונח הגליון האחרון של ה"עיתון" שהוא לקח עמו לעבודה אך לא הספיק "להפיץ" אותו. אנשי הקג"ב "הזיעו" מאוד באותו יום, ועשו טעויות קטנות: הם שכחו לערוך חיפוש אצל לסל כשלקחו אותו מהעבודה, הם השאירו אותו לדקות מספר לבד בחדרו של החוקר כאשר הביאוהו ל"בית הגדול". דקות

אלו הספיקו ללסל להוריד את "העיתון" אל מאחורי הספה הרכה שעמדה בחדר ליד הקיר. שם הוא יהיה מונח עד שעובדת הנקיון תתחיל לשטוף את הרצפות.

עמודים קטנים וגדולים... נראה מה בפיהם של אלה שטרם נאסרו... גרישה ורטליב שותק. בדיוק לפי אותו תסריט שבו הוא היה באופן תיאורטי הנחקר. כך... בן טוֹבְּיִן שותק. כל הכבוד לו. אבל בכל זאת, אינני חש אהדה יתרה אל בן. גם עם דוד צ'ארנוגלאז היו לי לרוב חילוקי-דעות, אך תמיד הייתי בטוח בעיקר: שנינו צועדים לקראת אותה מטרה. לא תמיד באותה רגל, אך תמיד במקביל. מה שלא נכון לגבי בן. גם לא הלכנו באותה רגל, וגם בכיוונים שונים. האיום שלו בוועידת אפריל ללכת לקג"ב, היווה את נקודת-השיא... והנה גם רודיק ברוד. גם רודיק שותק. מה שלומך, רודיק? זה מכבר לא התראינו, ידידי...

רודיק ברוד ואני היינו בקבוצות שונות. למרות שרודיק היה אחד מששת מייסדי הארגון, הוא לא נכלל בהרכב הועד, ולא היינו מתראים אלא לעתים רחוקות. ובוועד הוא לא נכלל משתי סיבות. הראשונה - אשתו נטאשה. בשונה מהנשים שלנו, היא עקבה בעין פקוחה אחרי רודיק ולא הניחה לו לעבור את הקו האדום. בנוסף על כך נבלמה פעילותו גם בשל אופיו-הוא, ולעתים קרובות היינו מתלוצצים ברוח טובה על האיטיות שלו. אכן, היו מקרים שאיטיות זו היתה כלא היתה. כמו למשל... רודיק, שהתגורר אז ברחוב וסטניה, לא הרחק מתחנת הרכבת למוסקבה, יצא יום אחד מביתו כדי לנסוע אל מרכז העיר. כשיצא מהכניסה לבנין ראה שהאוטובוס הדרוש לו כבר פנה מהסימטה. האוטובוס הבא יגיע לא לפני עוד 20-30 דקות. רודיק, כדייר ותיק, ידע זאת בוודאות. בכך, לא נותר לו אלא ללכת אט-אט לתחנה ולחכות. אגב, אפשר גם לנצל את המצב הזה להימור, כפי שנהג לעשות במקרים כאלה. ורודיק אמר לנפשו: אם יספיק להגיע לאוטובוס הבא, הכל יסתייע לטובת מדינת ישראל, היא תנצח בכל המלחמות נגד הערבים, הכלכלה תשגשג, תתחיל העלייה. אך אם לא יספיק לאוטובוס, תהיינה לישראל הרבה "צרות"... רודיק לא הספיק להשלים את מחשבתו, באילו צרות המדובר, והאוטובוס הבא כבר הופיע מהסימטה. אוטובוס, המגיע כרגיל בתדירות של כחצי-שעה, הופיע עתה מקץ פחות מדקה לאחר קודמו. רודיק נתקף צמרמורת, קור וחום חליפות, הוא איבד עוד כמה שניות, והאוטובוס כבר פנה לרחוב וסטניה. ורק כאן תפס רודיק שנותר לו סיכוי יחיד להציל את מדינת ישראל... לעיני העוברים והשבים הנדהמים ביצע אדם צעיר ומחונך זה, שרק עכשיו פסע כל-כך בנחת ובמתינות, זינוק של רץ-מאומן, והוא פוגע בדרכו בעוברים ושבים, מדלג כמו כלב-צייד, מזנק קדימה. כל היתקלות בעוברים-ושבים, כל תמרון כדי לעקוף אותם הגדיל את המרחק, ורודיק הביט באימה על האוטובוס המתרחק. עוד שניות אחדות נדרשו לו כדי להבין - לא, כך הוא לא יספיק. ובו במקום החליט. רודיק ירד מהמדרכה ורץ בכביש,

כשהוא כבר מתמרן בין המכוניות. זיעה ניגרה מפניו, ולא ברור משום מה. האם משום הריצה שאינו רגיל לה, או משום המחשבה שהוא לא יספיק. אלוהים, אלוהים, עשה כך שבתחנה יהיו הרבה אנשים, עשה כך שברמזור יהיה אור אדום. אלוהים... כשהגיע רודיק לפתח האוטובוס, כבר היה זה בתהליך סגירה, והוא הספיק רק לתחוב אצבעות בין הדלתות הנסגרות.

האוטובוס זו כשהוא מושך אחריו את רודיק שטוף-הזיעה שרץ בשארית כוחותיו. רגליו של רודיק נעו יותר ויותר לאט, וגלגלי האוטובוס הסתובבו יותר ויותר מהר. רודיק כבר לא רץ אלא ריחף באויר, חש כי עוד מעט-קט ואצבעותיו ישתחררו. למזלו הציץ הנהג בראי הצדדי. המראה שנגלה לעיניו אילץ אותו לעצור מיד את האוטובוס ולפתוח את הדלת... לרודיק לא נותר כוח אלא כדי להעלות את גופו שנהיה כבד עד מאד, ולצנוח פנימה... רק לאחר כמה תחנות עשה ניסיון ראשון לתקוע יד בכיס ולהוציא חמש קופיקות לכרטיסן. מקרה שכזה נתרשע עם מי שהיה עד אז איטי מאוד, רודולף ליאונידוביץ' ברוד.

רודיק ברוד שותק. גם קריינה שור שותקת. אך איך היא שותקת... שתיקתה של קריינה מלווה בזוהר סרקסטי. רק בהשיבה על השאלה הראשונה, היא אמרה: "אני מסרבת למסור עדות". התשובה לשאלות הבאות חוזרת באורח מזהיר על הנוסח הקבוע: "ראה תשובה לשאלה הקודמת". בת-חיל קריינה. אני לא הגעתי למדרגת שנינות כזו.

עמודים קטנים וגדולים... וזה כבר משהו יוצא מגדר הרגיל. ידידו של וילי סווצ'ינסקי (כבר שכחתי את שמו, כמדומה היה זה המהנדס יאפים ספיבקובסקי) מסביר מה מוצאה של המחברת עם רשימות אנטי-סוביטיות שנמצאה בדירתו של וילי במוסקבה מיד לאחר שנעצרנו בלנינגרד. החיפוש נעשה כאשר הוא שהה אצל וילי בדרכו חזרה ממפגש ועד-התיאום הכלל-ארצי בלנינגרד ב-13-14 ביוני. הרשימות במחברת נעשו בכתב ידו, ולהתחמק ולצאת מזה בשלום, נראה שאי אפשר. אך לא, כפי הנראה כבר "ישב" הבחור לפני כן, יש לו ניסיון בחקירות, והוא מן המשופשפים. מה שהיה בגדר משימה בלתי-אפשרית לכל אדם, היה לגבוי רק תרגיל פשוט בתורת התחכום. והוא פותח בהסבר:

"כן, כל מה שרשום במחברת זו - שלי. מדוע כתבתי זאת, תיכף יתברר לכם... תראו, מילדותי הייתי מתקשה בדיבור, ובקושי יכולתי להסביר את מה שאני חושב. אם בעל-פה זה עוד עלה בידי איכשהו, הרי בכתב הייתי חסר-אונים לחלוטין. קבעתי לי משימה - ללמוד בכל מחיר לבטא בצורה נכונה את מחשבותי על הנייר, והתחלתי לכתוב, לכתוב, לכתוב. לפניכם אחד החיבורים האלה. אך עכשיו, כאשר חזרתי וקראתי את המחברת הזאת, אני יכול לציין

בצער שלא למדתי לבטא בצורה נכונה בכתב את מה שאני חושב. יתר על כן, על גבי הנייר הכל יוצא אצלי ההיפך לחלוטין ממה שאני חושב..."

אינני מסוגל עוד לקרוא בשקט. אני פורץ בצחוק, וככל שאני מתאפק יותר, כן מחלחל בי הצחוק ביתר חוזקה. לרוע המזל שוב נקלע לידי משהו מצחיק מאוד - עדותו של בורים אזרניקוב על כך איך "גייסו" אותו לחברות בארגון הציוני. ומעשה שהיה כך היה: עמיתו-למקצוע, רופא-השיניים מישה קורנבליט, הבטיח לו לעזור לו להשיג עבודה, אולי גם במרפאה שלו. בשעה היעודה צילצל בורים בפעמון הדלת. הדלת נפתחה מיד והציעו לו לעבור לאחד החדרים. בחדר היתמר עשן סיגריות חריף וכמה צעירים בעלי חזות יהודית התווכחו בחום על משהו. לבוריס הודיעו בלי שאלות מיותרות כי מעתה הוא חבר הארגון הציוני הבלתי-ליגאלי והציעו לו לשבת. הוא התישב. ממש אז נערכה הצבעה בעניין אחת מהשאלות שעל סדר-היום. אז גם הוא הרים יד...

צחקוקי הפך לצחוק רם ומתגלגל. שלפתי ממחטה וסתמתי בה את פי. זה לא עזר... אפילו גרוע יותר... כבר נחנקתי, עיני דמעו, ואין לדבר סוף.
 "נתקפת בצחוק עצבני, מעין היסטריה," אמר החוקר התורן. הוא לחץ על כפתור, ונלקחתי חזרה לתאי.

הלכתי במסדרונות השקטים של הכלא הדומם ביותר בברית-המועצות וצחקתי צחוק פרוע. אכן זה היה צחוק לא נורמאלי. כל החודשים הארוכים של המתח של החקירה יצאו, נשפכו מתוכי החוצה. עברתי על פני התא המאה ותשעים ושלושה. הה' איליץ²⁰⁹, איליץ, איפעס, מאחורי דלת זו, ניתחת את התפתחות הקפיטאליזם ברוסיה. אילו יכולת היום לנתח את התפתחות הסוציאליזם, אילו יכולת להציץ בעין אחת לפחות, מה רבה העליזות בבתי-הכלא של רוסיה מקץ חמישים שנה אחרי נצחון האוקטובר הגדול...
 הלכתי במצב של "ידיים אחורה" והתפקעתי מצחוק. ואיש, אף לא אני עצמי, לא יכול להפסיק צחוק פרוע, היסטרי זה.

פרק חמישה עשר - הצגת-בכורה

בפונטאנקה²¹⁰

השופט הסוביטי ישב במשפט פוליטי סגור ומהרגע הראשון כתב וכתב וכתב, בלי לשים לב אל מה שמתחולל באולם. לבסוף, לא יכול הנאשם להבליג עוד וצרח אל חלל האולם: "האזרח השופט! מה מתרחש כאן? המשפט עודנו רק בתיחלתו, ואתה כבר כותב את פסק-הדין! היכן כאן הצדק הסוציאליסטי?"

"אל תהיה אידיוט," הפליט השופט, בלי להפסיק את כתיבתו. "מה שאני כותב הוא פסק-הדין במשפט שייערך בעוד שבוע..."

ב-15 בדצמבר 1970 נפתח באולם בית-המשפט הלנינגרדי העירוני מס' 48 משפט-הטייסים, שביסודו לא נבדל בשום דבר מאותו משפט שבבדיחה שסופרה למעלה. המחזה היה מחושב בדקדקנות מראש, ונועד להיערך במועד המתאים ביותר. הצגת-הבכורה הועברה מה-20 בנובמבר ל-15 בדצמבר, כדי לתת זמן לארגון האומות המאוחדות, המוטרד מחטיפות המטוסים הבלתי-פוסקות עלידי טרוריסטים ערבים, לקבל החלטה על מאבק בפיראטיות אורית.

לביצוע התפקידים הוזמנו שחקנים מנוסים שלעולם לא שכחו את הטכסט. אמנם התובע, הפרקליט העירוני של לנינגרד, סולוביוב, כבר היה לפי גילו בשלב הסניליות, וכפי שטענו לשונות רעות, היה שוכח להוריד את מכנסיו בשירותים. אך היתה לו עוזרת שניתן לסמוך עליה, שלא שכחה דבר - אינְסֶה קטוקובה. השופט הראשי יירמקוב היה תליין מקצועי, שלא סתם התיז ראשים לפי הוראות הקג"ב, אלא עשה זאת בלהיטות רבה. על המושבעים ידוע ששמות-המשפחה שלהם היו רוסלינוב ואיונוב. יותר מכך לא ידוע עליהם דבר. ברגע האחרון הכניס המחזאי למחזה את התפקיד הטרמאגי-קומי של תובע ציבורי, תפקיד שצריך היה למלא בעל שלושת הסנטרים, הטייס מדנונוגוב²¹¹ - נציג הנהלת המחוז הצפוני של התעופה האזרחית.

²¹⁰ נהר בלנינגרד, שליידו נמצא בית המשפט המחוזי.

²¹¹ פירוש שמו, מדנונוגוב, הוא "רגלי נחושת"

אולם, זה היה תפקידו הראשון בתיאטרון, וכל כולו מטומטם כגוש-עופרת, וכל מה עשה יכול היה להיות מצחיק, אילולי היה עצוב כל כך.

על הארְיָה של הזמר שמאחורי הקלעים אני עובר בשתיקה, משום שאינני מומחה בזמרה. במשפט הסובייטי קיים מוסד של שימוע מוקדם של המשפט, כשהצדדים התובעים, כלומר הפרקליטות ובית-המשפט, מתכנסים יחד ועורכים חזרה לקראת המשפט העתיד להיערך. החזרות בוצעו. עורכי-הדין כבר שיננו את תפקידיהם. המחזה היה מספיק מלוטש כדי לזכות בהצלחה רבה. התביעה הייתה צריכה להיות קשוחה. פסקי-הדין היו צריכים להיות חמורים. החברה צריכה להיראות ככנופיה שפלה של פושעים יהודיים, המגלמים את חשיפת-השיניים החייתית של הציונות, החולמים יומם ולילה על רצח טייסים סובייטיים שאינם חושדים במאומה. הרקע להצגה - היתומים והאלמנות העתידיים לבא, חסרי נחמה.

להשמיד את הכנופיה! להשמיד את הציונות הארורה - האשמה בכך שברוסיה, בתנאי סוציאליזם מפותח, כבר אין מה לאכול, אף כי, בהבדל מהקומוניזם, עדיין היה כסף. קיצורו של דבר, כפי שהיה אומר גאריק שלנו:

פעמון-הצאר לא מצלצל, כי מקולקל הוא,
 תותח-הצאר אינו יורה, ימח שמו הוא;
 ואין ספק כי ביהודים אשמה,
 רק האסמכתא טרם נמצאה.

צריך היה להעמידם במקומם, את הנכים האלה מהדרגה החמישית²¹² השורצים בכל מקום ואשר שכחו, כמדומה, היכן הם נמצאים...

כמובן, המחזאי הביא בחשבון את הפזמון-החוזר הקבוע של מדיניות המחוקק הסובייטי: החוק הסובייטי, למרות שהוא מחמיר, הריהו צודק והומאני. לפיכך שילבו מראש במחזה כמה סטיות הומאניות ליריות. את אשתו ושתי בנותיו של מארק דימשיץ פטרו מאחריות בתור קרבנות לתרמית של פושע מובהק. באורח הומאני הוציאו מהכלא גם את מרי חנוך, משום שמרי היתה בחודש השמיני להריונה, ויגאליק הפעוט עשוי היה להופיע בלי כוונה בעת הופעת הקטיגור. מכל אחד-עשר הנאשמים (משפטו של וולף זלמנסון הופרד ונמסר לבית-הדין הצבאי) "נבחרו" שניים לתפקיד "הקרבנות" של ההומאניות הסוביטית: מנדל בּוֹדְנִיָה

²¹² ברוסיה קיימות שלש דרגות נכות. אולם, מאחר והלאום "יהודי" מופיע תמיד בשורה החמישית בסעיף "לאום", היהודים מכונים "נכים בדרגה החמישית".

ואחיה הצעיר של סילבה, ישראל זלמנסון. ה"נימוק" לגילוי הומאניות כלפי מנדל בודניה היה העובדה שהוריו כבר ישבו מזמן בישראל. הילד מנדל בן השלושים ושלוש רצה אל אמא ואל אבא. העילה לגבי ישראל היתה צריכה להיות גילו הצעיר. כמובן, בנוסף על כך הוא היה חייב להודות באשמתו ולהכיר בגודל חטאו.

תיאטרון לא ייתכן בלא קהל - הלא חייב מישהו למחוא כף. והאולם מס' 48 היה בבוקר החמישה-עשר בדצמבר מלא מפה לפה. המעבר חילק את האולם לשני חלקים - גדול וקטן. הגדול - לאלה שבאו להביע מחאה נגד הנאשמים ולמחוא כף לתובעים. הקטן - לקרובי המשפחות. מעצם הדבר הפך החלק הזה של האולם להמשכו של ספסל-הנאשמים.

אני, כמובן, לא נכחתי במשפט. רק פעם אחת, ב-17 בדצמבר, הובלתי למשפט בתור עד וראיתי לראשונה במו עיני את הבחורים שלנו על ספסל-הנאשמים. כשהשבתי לשאלות השופט, אמרתי כי לפי התכנית שעובדתי, נועד המבצע להראות לעולם כולו, וקודם כל לממשלה הסובייטית, כי קיימת בעיית יציאתם של היהודים הסובייטיים לישראל. מסיבת-העתונאים, שתיכננתי כי תיערך בשטוקהולם, היתה צריכה לשמש לאותה מטרה עצמה - להזיז מנקודת הקפאון את נושא ההגירה של היהודים הסובייטיים לישראל. לא ידעתי מה העמדה שנקטו הטייסים במשפט, על-כן הדגשתי את המילה "אני", ולא "אנחנו", ונתתי להם באורח כזה אפשרות להימנע מהערכה פוליטית של מגמות חטיפת המטוס. הכרזתי שהמטרות המוצהרות של פתרון בעיית עליית היהודים היו שלי בלבד, והשארתי אפשרות לבחורים שהמשיכו במבצע להכריז שהם רצו לפתור רק את בעיית הגירתם האישית.

מיד הוציאו אותי מהאולם. עברו שנים עד שנודע לי מה התרחש מתחילת ההצגה, לאחר הקריאה: "לקום! השופטים נכנסים!" ! לאחר שהורם המסך...

אלה הנקראים "בית-המשפט" ואלה הנקראים "בוגדים במולדת" כאילו נמצאו במישורים שונים, ולא היה קיים שום קשר של סיבה-ותוצאה בין תשובות הנאשמים לבין מסקנות בית-המשפט.

"הפושעים" טענו שאינם אנטי-סובייטיים, שלא רצו לגרום שום נזק לברית-המועצות, שהרגישו את עצמם ברוסיה פשוט זרים ועלובי-גורל, ומשום כך, ורק משום כך, רצו לעזוב את ברית המועצות ולנסוע **הביתה**. אך זו הצרה - כרטיסים לא מכרו להם בשום פנים. לצאת מהארץ באורח חוקי, כפי שעושים זאת יהודי מדינות אחרות, לא יכלו. לפיכך החליטו ביאושם לברוח ללא היתר. וכלל לא העלו על דעתם לגנוב את המטוס. כוונתם הייתה להגיע לשבדיה, ואחר-כך היו השבדים, כמקובל וכיאות, מחזירים את המטוס לברית-המועצות. ובתשובה להם

שיננו הגיבורים החיוביים של המחזה, כאילו לא שמעו כלל מה בפי השליליים: "הניחו לנו לדון ולקבוע מה רציתם. רציתם לחבל במולדתנו הנשגבה, התקוה והמאור של העמים כולם. ואל נא תתחזו לכבשים!... הביטו וראו: קוזנצוב, פיודורוב ומורז'נקו - אנטיסובייטים מובהקים, שכבר ישבו בבתי-כלא סובייטיים ולא למדו דבר. מנדלביץ, חנוך, אלטמן וסילוה זלמנסון - ציונים שרופים, מפיצי חומר ציוני, שהשמיצו באופן שיטתי את המציאות הסובייטית שלנו. כלום יכלו אנשים כאלה לחטוף מטוס בלי שהיתה להם כוונת לחבל בשלטון הסובייטי? לא, לא יכלו. ולא סתם לחטוף, אלא לגנוב... כן, לגנוב! והמטוס אנ-2, שמספרו 85534, איננו כל-כך זול... אפילו לאחר ניכוי הבלאי מחירו 63,780 רובל! אין זו גניבה פשוטה וחלוקת שלל. זוהי גניבה, רבותי, בממדים גדולים במיוחד. ועל פעולות כאלו, לפי סעיף 93, יחידה 1 של החוק הפלילי ברוסיה, העונש הוא שוב מוות בירה."

הנאשם התמים דימשיץ נשפט פעם ראשונה, ובשום פנים אינו יכול לתפוס כי הבדיחה הנודעת על צועני ששלח את ילדו להביא חלב, ומראש היכה אותו למקרה שישפוך חלב זה - הועתקה עתה למחזה אחר. "מדוע אתם יודעים יותר טוב ממני מה רציתי ומה לא רציתי," שואל הוא. "ובכלל, איך אפשר לשפוט אותנו תוך הסתמכות על "אילו"? הלא המטוס במקום, הטייסים חיים ושלמים, ואותנו כבר שופטים על מה **שעלול** היה לקרות **לו** חטפנו את המטוס..."

סניגורו של מארק דימשיץ, פבזנר, יהודי לפי המסמכים, איננו שואל שאלות-תם. הוא - הראשון לעורכי-הדין המופיע במשפט ונותן את הטון. והמשפט הראשון בנאומו הוא: 'אנו, עורכי-הדין, מצטרפים להבעת הזעם שביטא התובע הממלכתי החבר סולוביוב...' "עורך הדין פבזנר צריך להיות בקי יותר מן הנתון-להגנתו בידיעת החוקים. ובאופן תיאורטי חייב הוא לדעת שלפי ההגדרה בסעיף 64 של החוק הפלילי ברוסיה, בגידה במולדת מוגדרת כ"פעולה שנעשתה במתכוון עלידי אזרח ברית המועצות לרעת:

- א. הריבונות הממלכתית.
- ב. החסינות הטריטוריאלית.
- ג. העוצמה הצבאית של ברית המועצות.'

אם לא קיימת לפחות אחת משלוש המטרות הללו, אין גם בגידה במולדת... אך האיש היהודי לפי המסמכים, פבזנר, מודה בצדקת סיווג האשמה לפי הסעיף הנתון. הן לא הוא, אלא דימשיץ, יוצא להורג בירייה. ולו אולי יתנו, כגמול על ביצוע מעולה של תפקידו, תואר של רב-אומן למשפטים של ברית המועצות.

עורכי-הדין מעריכים באורח שונה את התנהגות הנאשמים הנתונים להגנתם, בהתאם למידת ההגינות ועוז-הרוח. אך בנקודה אחת הם מתעקשים כולם. 'לא, הנתונים להגנתנו לא גנבו את המטוס', אומרים הם פה אחד, 'אלא פשוט רצו לקחת אותו בהשאלה. לפי אמנת-טוקיו משנת 1969, שבדיה חייבת היתה להחזיר את המטוס לברית-המועצות. ובכלל, באין כוונת לקיחה לעצמם - אין גזילה, על כך לומדים כבר בשנה הראשונה של המכון המשפטי'.²¹³

הסניגורים מוחים במקהלה. הסעיף על גזילה אין לו שום קשר למדיניות הגבוהה, ולגביו מותר להם לגלות את עצמאותם. נראה שהסעיף חסר-השחר הזה הוכנס לכתב האישום במכוון, כדי להראות אחרי-כן את האובייקטיביות של בית-המשפט הסוביטי ואי-התלות שלו במוסדות הקג"ב, ולהסיר אותו מהאישומים.

אך מה מסורבלות שיטות השיפוט הטוטאליטאריות, שאינן מחוייבות לגוף ההוכחות לאשמתו של מישהו, ונשענות רק על העקרון של "בעל השררה הוא בעל הדעה". איש לא נטל על עצמו את האחריות להסיר מהנאשמים המסכנים את הסעיף של גזילת המטוס במטרה לקחת אותו לעצמם. באופן אוטומטי פסקו להם על-פי הסעיף של גזילת המטוס, עונש זהה לזה שניתן על-פי הסעיף של בגידה במולדת. וכך גזרו על דימשיץ וקוזנצוב, בשל כוונתם לגנוב מטוס, גזר-דין מוות והחרמת הרכוש, ועל בודִנְיָה גזרו, בעוון אותו דבר עצמו, 4 שנות שלילת חופש. אך הייתכן כדבר הזה! שיזדעזע איזה קומוניסט איטלקי... נניח שבודניה לא רצה לבגוד במולדת, אלא רצה אל אמא ואל אבא. אך את המטוס אנ-2 שמספרו 85534 ומחירו 63,780 רובל הם רצו לגנוב באותה מידה. הלא אין שום יסוד להניח כי הכסף ממכירת שילדת המטוס ילך לדימשיץ ולקוזנצוב, ולבודניה יינתן רק הכסף ממכירת כורסת הנווט. הייתכן כדבר כזה!?! הלא אילו היה משטרו של סֶלְזֶ'אָר²¹³ מאשים את האנטי-פאשיסטים, שחטפו בים הפתוח את האניה סנטה-מאריה, בניסיון לקחת אותה לעצמם ולבזבז את דמי מכירתה על משקה, כלום לא היה פורץ צחוק מתגלגל בכל רחבי תבל?

אך איש לא צחק כאשר הוכרז ב-24 בדצמבר גזר-הדין במשפט "הטייסים". איש לא צחק, משום שהשטן ערך שם את המשתה²¹⁴. במחיאות-כפיים מתואמות יד אחת, קידמו היושבים מימין המעבר את גזר-הדין: לדימשיץ מארק – גזר-דין מוות והחרמת הרכוש; לקוזנצוב אדוארד – גזר-דין מוות בלא החרמת רכוש, בשל היעדר רכוש אצלו. למנדלביץ יוסף - 15 שנה בלא החרמת רכוש, בשל היעדר רכוש. לזלמנסון סילוה - 10 שנים בלא החרמת

²¹³ הדיקטטור של פורטוגל באותה תקופה

²¹⁴ רמז לאופרה "פאוסט"

רכוש, בשל היעדר רכוש. לזלמנסון ישראל - 8 שנים בלא החרמת רכוש, בשל היעדר רכוש. לאלטמן אנטולי - 12 שנים בלא החרמת רכוש, בשל היעדר רכוש. לחנוך לב - 13 שנים בלא החרמת רכוש, בשל היעדר רכוש. לפיודורוב יורי - 15 שנה בלא החרמת רכוש, בשל היעדר רכוש. למורז'נקו אלכסיי - 14 שנה בלא החרמת רכוש, בשל היעדר רכוש. לפנסון בורים - 10 שנים והחרמת הרכוש השייך לו. לבודניה מנדל - 4 שנים בלא החרמת רכוש, בשל היעדר רכוש.

"אנו עמכם, בחורים!" בקע מתוך היבבה קול בודד, מצידו השמאלי של המעבר. אך את הבחורים כבר הוציאו, לקול התשואות הרם של הציבור, שלא היה לו די לחם לאכול, אך זכה בשעשועים בחינם. הובילו לכלא את כנופיית הפושעים הפליליים העניים, שלא היה מה להחרים אצלם, ושלעולם כבר לא יזכו להתעשר על חשבון מכירת המטוס מס' 85543 של המינהל הצפוני לתעופה האזרחית.

על ידיהם של מארק דימשיץ ואדיק קוזנצוב כבר שמו אזיקים. דברו האחרון של מארק היה: "אם אתם חושבים שעל ידי הוצאתנו להורג תטילו אימה על האחרים, אתם טועים - הם ילכו מצוידים, לא באגרופן כמותנו, אלא בתת-מקלעים, משום שלא יהיה להם מה להפסיד". כלום הגיע למארק גזר-דין מוות? לפי אמות-המידה של הצדק המשפטי הסוציאליסטי, אמנם כן, הגיע לו. זה הוא שהעלה בפני את עצם האפשרות הטכנית של חטיפת מטוס - רעיון שהתפתח אחר-כך למבצע-"חתונה", תכנית להוצאת היהודים הסובייטיים מהאימפריה של פרעה הצפוני.

בלעדי מארק, כטייס, מעולם לא הייתי נוטל על עצמי את ארגון המבצע, כי מההתחלה התבססה התכנית על אי אלימות כלפי הטייסים, ורק קיומו של טייס משלנו בתור אלטרנטיבה יכלה להבטיח את התנאי הזה. רצון-הברזל של מארק דימשיץ כפה עלינו לקבוע את המועד הראשון למבצע "חתונה" ל-2 במאי, הוא גם זה שלא הניח לנו לסגת כאשר אדיק קוזנצוב הציע לדחות את הענין בשנה. מארק דימשיץ זרע את אופיו וקצר את גורלו - גזר-דין מוות והחרמת הרכוש.

נו, ואדיק קוזנצוב, למה החמירו אתו כל-כך? כלום השתתפותו היתה פעילה יותר מזו של יוסף מנדלביץ, מזו של סילוה זלמנסון? כלום היה הבדל כל כך גדול בינו לבין שאר חברי הקבוצה, שיוביל אותו לגזר דין מוות? לא, אינני סבור. ושמה על שום שתחצף במשפט? לא, לשם כך יש צינוק. שמא על שום שהיה ציוני קנאי ומטורף? לא, הוא לא היה ציוני, לא קנאי ולא משהו אחר. הוא עצמו הכריז במשפט שבדירוג הערכים לפי העקרונות שלו, לא מוקצה למולדת המקום הראשון. את המקום הראשון תופס שם החופש. בכך שונה היה מסילוה,

שאצלה סדר דירוג הערכים היה הפוך. כדיסידנט רוסי, הוא שייך עצמו רגשית אל כת המושפלים והנדכאים. מלבד השורש הרגשי היה גם יסוד רציונאלי חזק לא פחות. מהיותו נבון ופקוח-עין, הוא ידע שלא יזכה לראות בנצחון החופש ברוסיה, משום שהדיסידנטים לא יוכלו לחולל תנועת המונים בתנאים של מורשת הרכנת הראש הפוליטית של עם הארץ המקורי, ושלטון-היחיד של הקג"ב. ולפיכך, מבלי להגיע אל הציונות, הוא הגיע לישראל.

לוריא, סניגורו של אדיק קוזנצוב, אמר בנאומו במשפט: "הפשע שלו מסוכן, אך קוזנצוב עצמו איננו מסוכן". אולם יושב-הראש של בית המשפט ירמאקוב לא היה שה תמים, ובמאָי ההצגה ידעו יפה מי הוא מי על ספסל-הנאשמים. הם הבינו באופן ברור, שדווקא פשעו של קוזנצוב לא כל כך מסוכן, אך הוא עצמו מסוכן. אם יחסם של היהודים היושבים על ספסל-הנאשמים הוא לא חס ולא קר, הרי קוזנצוב הוא בפירוש אנטי-סובייטי. הציונים, שאינם חדורים אהבה יתרה אל הסדרים השוררים במולדת ה"קדם-היסטורית", התייאו ממנה זה מכבר, ומתייחסים אליה כאל גולה. הציונים אכן לא ניסו לחתור תחת יסודות המשטר, וסילוה זלמנסון, שלימדה זכות על הציונות, אמרה במשפט שהיא איננה מנוגדת לסוציאליזם, ואפשר אפילו לאחד ביניהם.

אדיק קוזנצוב התייחס לכך באופן הפוך, וזה היה ברור לכולם באולם המשפט. שנאתו למשטר ששיבש את חייו וחיי מיליוני אזרחים במדינה, היתה ללא גבול, והוא לא יכול ולא רצה להסתיר אותה. הרמזים הסארקאסטים האנטי-סובייטיים שלו יכלו אף לפקוח עיני עיוורים, ומה גם שהשופט ראה היטב. זה שדווקא קוזנצוב, אילו היה מצליח בבריחה, היה מנצל את כישורו הרב למאבק במשטר שאותו שנא בכל מאודו, היה ברור גם למושבעים האזרחים, שהיו בבחינת חרשים-אילמים, איואנוב ורוסאלינוב. ואף שאדיק קוזנצוב כבר ריצה את עונשו שבע שנים לאחר מאסרו בשנת 1962 בעוון השקפותיו האנטי-סובייטיות, וכידוע אין דנים אדם פעמיים בשל אותו אישום עצמו, הוא קיבל עתה בשנית, בשל אותו אישום עצמו, גזר-דין של הוצאה להורג בלא החרמת הרכוש, משום שרכוש לא היה לו.

אָליושה מורז'נקו שבא ממרחקי אוקראינה ישר אל המטוס, ושלא הכיר איש ולא ידע דבר, קיבל 14 שנות שלילת חופש, יותר מאשר רבים מהמשתתפים הפעילים בבריחה. מאותה סיבה עצמה שקבעה את גורלם של קוזנצוב ומורז'נקו, קיבל יורה פיודורוב, שגם הוא יושב קודם פעם אחת בשל תעמולה אנטי-סובייטית, 15 שנה, חמש-עשרה שנים ללא חיים.

גאריק פקוח-העין, בעקבו אחר השתלשלות גורלם, ודאי היה אומר:

עובדת לוביאנקה²¹⁵ בלי הרף
אף שעייפה מרב דורות
לרקוע לה מגן מחרב
ובו לסתום את הפיות.

בשעה תשע בערב בערך, ב-24 בדצמבר, נשמעה במסדרון שלנו טריקת דלתות והתייפחות היסטורית גוברת והולכת של אישה.

"זוהי שלכם. הביאו את ה"טייסים" מהמשפט." אמר סְמֶרְנְקוּב.

ההתייפחות הנחנקת, נקטעה עם טריקת דלת נוספת. צחוק היסטרי, בכי היסטרי - בצורות שונות שופך האדם מקרבו את אשר נצטבר בו. שופך מקרבו כדי שיוכל איכשהו להמשיך לחיות. כאשר דלת התא נטרקה מאחוריה, נדמה לה שהכל שחור וחסר תקווה. בעלה – יועמד לקיר, אחיה הצעיר - 8 שנים, לאחיה הבכור צפוי בית-דין צבאי מיוחד, וניתן לשער מה מצפה לו, אם אפילו נאשמים שאינם קצינים ואינם עריקים מהצבא קיבלו גזרי-דין נוראים כאלה. וגם עליה עצמה דואב לבה, מי יהיה לו צורך בה לאחר עשר שנות כלא? התוכל אי פעם ללדת ולגדל ילדים כמו נשים האחרות? ... תחלוף הבריאות, יחלוף היופי, יחלפו השנים... כלום המריאו מחשבותיה לשם, לצמרת, למרגלות האולימפוס הסוביטי, שמשם יכלה לצמוח ישועה? או שהן הופנו מיד גבוה יותר... אליו, אל ריבון כל המעשים והכל יכול? כלום עתיד פודגורני²¹⁶, לאחר שהניח לזיידים להתענות חודשים מספר בתא הנידונים-למוות, להיעתר ברוחב-לב לתחנונים ולאנחות ולהחליף את שני גזרי הדין של מוות, בשתי תקופות-חיים מותנות? כך או אחרת, כבר כעבור מספר ימים, יהיו כל הקלפים טרופים, ויושב-ראש בית-המשפט העליון של רוסיה, סמירנוב, יצטרך לתקן בדחיפות את המחזה שכבר הוצג.

²¹⁵ רחוב לוביאנקה – בו נמצא מטה הקג"ב במוסקבה

²¹⁶ נשיא ברית המועצות באותה תקופה, בעל הזכות לתת חנינה.

פרק ששה-עשר - נשלב, רעי, ידיים!²¹⁷

משכבר הימים, כשהייתי עדיין באופן זמני אזרח ברית המועצות בלתי-אסור, קראתי בעתון רשימה מעניינת על אחד יוגולסבי, שהוכה בהלם מהתפוצצות רימון בעת המלחמה, ואחרי כן הפסיק לישון. לא יום אחד, לא חודש אחד ולא שנה אחת. זה חמש-עשרה שנה שאיננו ישן, ואף על פי כן, לפי האמור ברשימה, הרגיש עצמו יותר טוב מאשר אילו היה ישן. לרשותו היו 24 שעות ביממה, ולא נותר לו אלא ללגלג על שאר בני האדם המטופשים שאינם מסוגלים להיגמל מההרגל המסורתי לישון.

בדצמבר של שנת השבעים הפסקתי גם אני לישון. לא ישנתי למעלה מחודש ימים, ולא סבלתי כתוצאה מכך משום תחושה של אי נוחות. מוזר הדבר, אך זה התחיל לא בעת החקירות הבלתי-פוסקות, אלא מיד לאחר תום החקירה ולאחר אותו צחוק היסטרי. נדודי-השינה הופיעו אצלי בלי שארגיש בכך, ואפילו לא תפסתי מיד שאינני ישן בלילות. העניין הוא, שבתא אין שעון, ובלילות אין שום אירועים קבועים, אין שמש, ואי אפשר להעמיד משהו כעין שעון-שמש על אדן החלון, ולמעשה אי אפשר לקבוע בלילה מה השעה.

השעה האחרונה ביממה שידענו את זמנה בדיוק היתה השעה 10 בערב. כמה דקות לפני כן היו מתחילים לסגור בשקט את האשנבים להגשת האוכל, והמטפלות-הסוהרים המסורים שלנו היו משמיעים בעל-פה אותו משפט תקנוני עצמו:

”למסור משקפיים, להתכונן לשינה.”

לשם מה היה עלינו להתכונן לשינה? כדי שבלילה שום דבר ובשום מקום לא ילחץ, כדי שתוכל לישון בשקט ולא לשוטט בתא. גם הסוהרים הם אנשים, ולא עוד אלא שאינם יוגוסלבים. אף הם עלולים במקרה לחטוף נמנום על משמרתם, אף שאחריהם עוקבים פקחי האגפים, כשם שהם עוקבים אחרינו. לפיכך דרוש בלילה, כשהפיקוח על האסיר רופף יחסית, שהוא יישן. למה נחוץ למסור משקפיים? שוב מדאגה לבריאות האדם. לבל יחתוך ”באקראי” את ורידיו בזגוגית המשקפיים.

כשהתחילו נדודי השינה, נשכבתי כרגיל. כעבור זמן-מה שקעתי לשינה. וכשהתעוררתי שמעתי איך מטפסת החשמלית, לאחר נסיעה ארוכה במישור, ועולה במאמץ על גשר-ליטייני. האוזן הרגישה קלטה אותות אחרים של תנועה קלה ברחוב. לפי השערת, היתה השעה שש

²¹⁷ מתוך שיר של אוקוג'בה

בבוקר בקירוב, עוד רגע קט ויינתן אות ההשקמה. צללתי כל-כולי לעולם האהוב על האסירים - חלומות על העתיד, זכרונות מן העבר. כשצפתי ועליתי על-פני השטח, נדמה לי שחלף זמן רב למדי, אך אות-ההשכמה משום מה לא ניתן. חברי-לתא נחר, והמוזר ביותר הוא שהתנועה על גשר-ליטייני, במקום שתתגבר, דעכה כמעט. חיכיתי עד שמכסה העינית זו הצידה, ושאלתי מבעד לדלת את הסוהר:

"המפקד, מה השעה? מדוע מאחר אות-ההשכמה?"

"השעה אחת בלילה," השיב הוא. "מדוע אינך ישן?"

אחת בלילה... משמע שהתעוררתי כאשר התחבורה לא התחדשה עם בוקר, אלא כאשר עדיין נעה בלילה. משמע, לא הטרוליבוסים הראשונים של שחרית... אלא האחרונים, של חצות²¹⁸, ערכו סיבוביהם בשדרות. משמע, משמרות-הלילה עדיין לא קמו למלאכתם. איזה באסה! ניסיתי להירדם - לשוא ולחינם. התחלתי לספור - נמאס לי. נזכרתי בבדיחה על אדם שנאבק בנדודי-שינה והספיק לספור עד מיליון וחצי עוד בטרם היה עליו לקום וללכת לעבודה. לשכב שמונה שעות בלא שינה לא היה יותר קל מאשר לבלות אותן בעבודה. בקושי משכתי ומשכתי והגעתי לבוקר.

בלילה שלאחריו חזר ונישנה הכל. וכן בלילה הבא. הערכתתי שישנתי בקירוב 40-45 דקות כל לילה, וגם ביום לא רציתי לישון. פלאי פלאים! אך לשכב בלא שינה לילה תמים היה קשה מאוד. לראשי נדחקו כל מיני מחשבות, הרהורים, הרהורונים. צריך היה להמציא איזו תרופה כנגד הצרה הזאת.

נזכרתי בנסיונו המצחיק של אבי במאבקו עם נדודי-השינה. הוא שאל מהספריה האזורית ספרים על גידול תירס, על פעילותה בהתנדבות של החברה לתמיכה בצבא, בצי ובחיל האוויר, ועוד ספרות מרתקת כגון זו. מעולם לא הצליח לקרוא יותר מעמוד אחד. נתן עינו בספר - וכבר הוא נוחר.

החלטתי לנסות. אך כשהספרנית הביאה, לפי בקשתי, את רשימת הספרים הפנויים, שמתי לב מיד לכרך של שלום-עליכם, ומייד הסתלקו מראשי כל כוונותי הטובות. עתה הייתי קורא בלילות סיפורים עסיסיים אלה, הרוויים צחוק ודמע, חיוך טוב ואהבה. חשתי הנאה עילאית, בייחוד במקומות שהצלחתי לדמיין כיצד נשמע הדיאלוג ביידיש. אור בהיר דלק בתא כל הלילה - ולא היו כאן שום בעיות. אך היה עלי להיות דרוך כל הזמן, לבל אתפס פתאום מבעד לעינית. שכן האסיר לעולם אינו מושאר בודד - עוקבים אחריו תמיד.

²¹⁸ רמז לשירו של אוקוג'בה "טרוליבוס של חצות"

אם לפני כן היו לילותי מתמשכים לאין-סוף, הרי עתה היו חולפים חיש-מהר. חייתי את חייהם הנוגים-העלזים של גיבורי שלום-עליכם, השלמתי את החסר בהשכלתי היהודית, שהרי נעשיתי לציוני בטרם הייתי ליהודי.

ובינתיים, בזמן שהייתי ער על משמרתי בדצמבר²¹⁹, תססו מאחורי הקירות העבים של הבית הגדול חיים אחרים, מציאותיים, ואני לא תיארתי לעצמי כלל מה מתרחש שם. והתחולל שם משהו ייחודי. נחשולי מחאות והזדהות אתנו הציפו את הקרמלין מכל העברים, וכל אחד מהם הדהים בעצמתו. כזאת לא ידענו אפילו בימי "משפט הרופאים". כעת התגלתה התכונה הנפלאה של היהודים - ההזדהות אחים בדם, לא זה הזורם בעורקים אלא זה שניגר מן העורקים.²²⁰

הפותחים במצוה היו החברים שלנו, משתתפי קבוצות-המחתרת הציוניות בערים המאוגדות בועד-התיאום הכל-ארצי. כבר למחרת הוצאת גזר-הדין במשפט הטייסים, שיגרו 18 מוסקבאים מברק-מחאה לפודגורני²²¹. אך עם כל מהירות הטלגרף, הרי לפני שפודגורני קיבל את המברק, יכלו סוכניו לקרוא את המברק בעתונים הבולטים שבמערב. בתוך שמונה-עשרה החתימות בלטה חתימתו של חברנו במוסקבה וילי סֶבְצ'ינסקי, אף שלפי הסדר היא היתה האחרונה. בו ביום פנה המוסקבאי מאיר גֶלְפונד אל אסירי מחנות-הריכוז לשעבר. מאיר, האסיר לשעבר מס' 515P1 של "רֶאצ'לאג"²²², הצעיר עדיין על-פי גילו, אך כבר זקן-ורגיל על-פי הוותק של מאבקו הציוני, היה גאה מכדי לבקש משהו מפודגורני, ואפילו לא למענו-הוא. באמצעות ארגון "אמנאסטי" הבינלאומי, פתח מאיר במאבק לביטול גזרי-דין מוות על כל מי שהיו לשעבר אסירי המחנות ההיטלראיים והסטאלינאיים. במכתבו כרך מאיר את תוצאות המשפט, שנגדן נאבק, עם סיבתו. הוא כתב:

"כוונתם של אנשים אלה לחטוף מטוס היתה רק אמתלה לעריכת השפטים. וסיבתה האמיתית של עריכת-השפטים היא - השאיפה להלך אימים על רבבות יהודים המתפרצים לעלות לישראל".

פעילי התנועה הציונית היו הראשונים להבין, איזה הזדמנות חד-פעמית נתן מבצע-"חתונה" כדי למקד בזמן ובמקום את הלחץ על ההנהגה הסובייטית. הם כוננו מחדש אותה

²¹⁹ רמז לשיר "על משמרתי באפריל" של אוקוג'בה.

²²⁰ רמז לשיר של טובים, משורר פולני יהודי,

²²¹ יושב ראש המועצה העליונה של ברית-המועצות

²²² קבוצת מחנות מאסר

קשר שבין סיבה לתוצאה אשר היה כל-כך חסר במשך חצי-השנה מאז נאסרנו. אותה חצי-שנה עצמה, כאשר בישראל לא ידעו להתמצא ולהפיק את מלוא התועלת ההסברתית מן המשפט שכבר נערך ומזה שעומד להיערך. בו בזמן שבישראל חשבו רק על העונשים, ואפילו ניסו להכחיש את עצם העובדה של חטיפת המטוס ותיארו זאת כפרובוקציה, ולא כמעשה יאוש שנועד להזיז את בעיית העליה מנקודת-הקפאון; בו בזמן שבישראל לא פורסם מכתבם הנואש של הטייסים, "נוסו מארץ צפון"; בו בזמן שבישראל עדיין לא יכלו להבין שצריך מיד להטיל אל ערימת הזבל את הטאקטיקה של "אל תתגרה בדוב" ולנצל את שעת-הכושר - העריכו חברינו בברית-המועצות בצורה נכונה את המצב. הפזמון החוזר: "רככו את גזר-הדין" והפזמון החוזר "שלח את עמי" אוחדו יחדיו דווקא במוסקבה, בקייב ובריגה, ולא בתל-אביב. וכך, בלתי-נפרדים, הם זרמו אל מעבר לגבול.

"גם אנחנו, החתומים על העצומה הזאת, שואפים בכל מאודנו למולדתנו ישראל. אנו מכריזים כי דם אחינו שישפך לא יעצור אותנו ולא יפחיד אותנו. אנו נכונים להקריב את חייו בעד זכותנו לחיות על אדמתנו", כתבו המוסקבאים.

"מעולם ובשום-מקום בתולדותינו לא הצליחו באלימות, ברדיפות ובאיומים לכפות על היהודים לותר על חלומם - לחזור לארץ-ישראל. זה לא יצלח גם הפעם. האזינו לקול התבונה! בטלו את גזר-הדין של עוולה! הרשו ליהודים המבקשים לצאת לישראל לחזור אל מולדתם!" - תבעו הריגאים.

"כל עוד מחזיקים אנשים במדינה בעל-כורחם, אין המדינה בטוחה מפני נסיונות כגון אלה. הרשו לצאת לכל מי שמבקש זאת! הכירו בזכות היהודים לשיבה למולדתם! הריגות ואיומים אינם מעידים על כוחה של המדינה", - זעקו נציגי התנועה הרוסית לזכויות האדם, הצאצאים הרוחניים של של קורולנקו²²³. כהד רם התגלגלה ברחבי העולם זעקה דומה של הפיזיקאי סחרוב²²⁴, ידידם הבלתי-משוחד של המושפלים, המדוכאים והנרדפים.

²²³ סופר רוסי ידוע שנלחם על זכויות מיעוטים, כולל יהודים

²²⁴ פיזיקאי מפורסם, יוצר פצצת המימן, שאח"כ התחרט והפך להיות הדיסידנט המוביל בברית המועצות

"לא בחיסול פיסי של המבקשים לצאת, לא בשלילת החופש לשנים רבות, לא בהשפלת כבוד האדם אפשר למנוע הישנות אירועים דומים למה שקרה בלנינגרד. פתרון הבעיה מתמצה רק בהקפדה מלאה על הערובות שהוכרזו בהצהרת זכויות האדם", נישא הקול מסוודלובסק הרחוקה.

"אנו מכריזים ששום רדיפות לא יאלצו אותנו להתכחש לשאיפתנו למולדת. הרגעת המצב תושג רק בדרך יחידה - בהבטחת זכותם החוקית של היהודים הסובייטיים לשיבה למולדת", קבעו אנשי קייב.

מכרי, המשורר יוסף קרלר ורעייתו אנה, ושמונה מוסקבאים אחרים שידעו היטב, ולא מתוך העיתוננים, מה פירושו של פולחן האישיות, ניסו בכוח המלה לעורר את מצפונם של צירי המושב הראשון של המועצה העליונה בברית המועצות בכינוסה השמיני:

"אזרחים צירים! ההיסטוריה מציבה אתכם בעליל בפני הברירה, ויש לכם רק שתי אפשרויות: או שתתנו לנו לצאת בשלום, או שתחזרו לנתיב של רדיפות המוניות. משום שכל עוד אנחנו קיימים, נמשיך לתבוע - ומיום ליום בקול רם יותר - את חופש היציאה, ולא תוכלו עוד לאטום אזניכם לקול שלנו".

התושב החרקובאי יונה קילצ'ינסקי כתב לשר-ההגנה:

"מאחר שאני עומד להתגייס לצבא הסובייטי, אין להוציא מן הכלל את האפשרות שביצוע גזר-הדין על דימשיץ וקוזנצוב יוטל עלי. אני לא אירה באחי! אם פסק-הדין לא יבוטל, לא אבוא במועד הקבוע לנקודת-הגיוס, ואסרב לשרת בצבא הסובייטי".

אפילו בישראל, לבסוף, קרא התרנגול והפציע השחר. עכשיו כבר לא הסתפקו השרים בתחיבת פתק לאלוהים בין אבני הכותל המערבי, אלא החליטו לעשות במלאכה במו ידיהם. הכנסת הישראלית נתכנסה בדחיפות כדי לקבל החלטה נאותה, ואפילו הקומוניסט משה סנה אמר מעל בימת הכנסת את אשר עם לבו היהודי.

נחשולי הזעם פרצו מגבולות רוסיה וחזרו אליה לאחר שהאדירו ונתעצמו במערב עשרת מונים. ומאחר שקבוצת טירוריסטים בסקים, הלוחמים לעצמאותו של חבל הבסקים, נידונה אף היא למיתה, ניטש עתה מאבק בו-זמני להצלת חייהם של אלה ושל אלה. פסקי-דין המוות שהוצאו בבורגוס ובלנינגרד נמדדו במידה שוה. ברז'ניב ופודגורני חגו במסלול הזעם העולמי יחד עם הגנרליסימו פרנקו, אויבם המושבע משכבר הימים. לא רק יוקרתה של רוסיה, אלא גם

הרבה עסקאות מסחריות ושיתוף-פעולה תעשייתית-טכנולוגי של ברית-המועצות עם המערב הועמדו בסימן שאלה.

והם התחילו להתרוצץ כמו עכברים במבוך. בקומה החמישית של "הבית הגדול" בלנינגרד נסגרו ונפתחו הדלתות לסירוגין, אף שזה היה במוצאי-שבת. הטייסים הוזעקו ללשכת מפקד הכלא, ונדרשו לכתוב בדחיפות בקשות-ערעור. רשמית היו לרשותם שבעה ימים להגשת הבקשות. אך למי יש זמן לחכות?... עדיין לא תם המועד, עדיין לא הספיקו כולם להגיש את בקשות הערעור, וכבר החליף חבר השופטים לעניינים פליליים של בית-הדין העליון ברוסיה, שהגיע עד כדי אפיסת-כוחות מחמת הקריאות להומאניות, את פסק-דין המוות לדימשיץ וקוזנצוב בחמש-עשרה שנות מאסר, הפחית ליוסף מנדלביץ את משך העונש לשתיים-עשרה שנים, ולאריה חנוך וטוליה אלטמן - לעשר שנים. אך למרות כל החיפזון, פיגרו ברז'ניב ופודגורני אחר הפשיסט פרנקו ביום אחד - פסק-דין-המוות על הבאסקים בוטל ב-30 בדצמבר. כעבור שבועות אחדים נערך בבית-הדין הצבאי של החבל הבלנינגרדי הצבאי משפטו של אחד מחברי קבוצת "הטייסים" - קצין הצבא הסוביטי וולף זלמנסון שערק מהיחידה הצבאית אשר בה שירת. לפי כל הסימנים, העונש הצפוי המינימלי לוולף היה מוות ביריה. אך הזמנים כבר נשתנו. וולף קיבל עשיריה כבר בפסיקה הראשונה.

דברים מגוחכים נתרחו גם בענין המשפט שלנו, שהיה קשור למשפט חוטפי-המטוס. ב-23 בדצמבר היה אמור להתחיל המשפט שלנו. בשעה 9 בבוקר לא קרה שום דבר, ואנו נשארנו בתאינו ב"בית הגדול". אחד הסניגורים, מתברר, "לא הספיק" לקרוא את החומר המשפטי בתיק שלו, והמושב המיוחד של חבר-השופטים בלנינגרד התכנס בדחיפות כדי לדחות את המשפט בשבועיים. אך גם ב-6 בינואר 1971 נשארנו בתאינו. והסיבה? הסיבה היא דרמתית ביותר: הנאשם יגמן השתעל פעם אחת בתאו! והתחילה התרוצצות... כל המנגנון הרפואי של "הבית הגדול" קם על רגליו. כמובן, בסירוף נגד שיעול לא הסתיים הענין. מושב חבר-השופטים התכנס שוב, וברוב הזדהות עם "מיחושיו" של ליובה, קבעו לדחות את המשפט עד להחלמתו. וכן גם ההתייחסות הפתולוגית החריגה לשיעול. ליובה קיבל שחרור מכל פעילות, למשך כמעט חצי שנה, עד מאי 1971. ויחד עמו גם אנו.

קרב ובא מועד ועידת-המפלגה. אלה שנועדו לשבת בנשיאות הועידה לא היו להוטים ביותר לראות עוד מערכה אנטי-סוביטית. ביחוד אם להביא בחשבון שהמפלגות הקומוניסטיות של צרפת, איטליה וספרד כבר זנחו את "משכן-הקופים הקולקטיבי" וניתרו על גבי העצים באופן עצמאי.

ובו-בזמן שוגרו בדחיפות 42 הכרכים של משפטנו למוסקבה לבדיקה. זו לא היתה החלטה מנהלית, אלא התחלת מפנה טאקטי. המקל הוחלף בגזר. בשונה ממשפט "הטייסים", שמשותפיו חייבים היו להיראות כחיות-טרף בדמות אדם, וגזרי-הדין צריכים היו לזרוע אימה בין החושבים אחרת והחשים אחרת, היה עלינו להיראות כשיות תועות שהולכו שולל על-ידי הציונות החייתית. הציונות רצתה לקלקל לנו את גורלותינו, אך משפט-הצדק הסוביטי בא לחלצנו בעוד מועד ולפקוח את עינינו. על פסקי-הדין להיות מראש רכים יחסית. אך יש להתאים לכך את התנהגותנו האחראית - צריכים היינו "להכיר בעומק טעותנו ולהביע חרטה בתום-לב". ולשם כך הופעלו כל אמצעי ההשפעה הפסיכולוגית.

אך את כל זה לא ידענו אנחנו, שפני-הנסיון, היושבים בכלובים המבודדים בקפדנות מהעולם החיצון וזה מזה. אילו ידעתי אז שנבואתי במושב ינואר של הועד לגבי תוצאות מבצע-"חתונה" תתקיים; אילו ידעתי אז ש"שירת הברבור" של ארגוננו התנגנה כהלכה; אילו ידעתי שפעילי העליה הוזעקו בדחיפות ללשכות ההגירה בערים המרכזיות והוצעו להם כרטיסי טיסה פנטסטיים, בלתי-רגילים בדרך-כלל, למטוסים המפליגים לוינה; אילו ידעתי שהנה עוד-מעט ויוקם גשר אוירי ועשרות אלפים ינחתו בלוד, - אולי לא הייתי נתקף בנדודי-שינה בלילות דצמבר על משכבי בכלא, כאשר כל לילה, כל הלילה לא ידעתי כי בא הבוקר²²⁵.

אך אני לא ידעתי שרשאי אני כבר לישון בשקט: השד יצא מהבקבוק, ואנו סייענו לחלוץ את הפקק. אני לא ידעתי, ומשום כך לא ישנתי, אלא קראתי את שלום-עליכם.

השיר "טרוליבוס חצות" בתרגום של מרים ילן שטקליס:

טרוליבוס חצות

כשאין עוד כוחות לעמוד בצרה
 כשהיאוש מחניקני
 אקפוץ אל טרוליבוס כחול בריצה
 אחרון הוא, מקרי הוא

טרוליבוס אחרון, רוץ-נא – רוץ ברחובות
 תסוב בשדרות סיבוביך
 כדי לאסוף כל קרבן תאונות
 בלילה, בלילה

טרוליבוס אחרון, פתח לי דלת שלך
 מכיר אני טוב את נוסעיך –
 איך באים לעזרה הם בקור הלילי
 לכל נצרכיך

לא פעם ברחנו יחדיו מצרה
 נגעתי בהם בכתפים
 מה רב טוב-הלב, האמינו לי זאת
 באלם, באלם

טרוליבוס חצות, שט ושט במוסקוה
 מוסקוה, כמו נהר, משתתקת
 ובתוך רקתי פעימת הכאב
 דואכת, דואכת

פרק שבעה עשר - האוניברסיטאות שלי

ליובה בעל הזקן ריתק אותנו ב"שיעול" שלו לתאים השנואים עלינו, למשך חודשים ארוכים. עתה לא הובילו אותנו לחקירות, לא קראו לנו לשום מקום, הימים היו אפורים ומשעממים. העדר כל צליל השלים את החדגוניות ההרסנית. רק פעם אחת שיחק לי המזל. חלונות תאינו נשקפו אל חצר דמויית באר, משום שמארבעת הצדדים היא היתה מוקפת בבנינים גבוהים הצמודים זה אל זה. מכוניות יכלו להכנס לחצר רק דרך פתח דמוי-קשת באחד הבנינים. בדרך כלל היתה החצר ריקה, ושלטה בה דממה של בית-עלמין. אך פעם אחת נכנסה מכונית, והנהג בצאתו מהמכונית לא סגר אחריו את הדלת. ולא זו בלבד ששכח לסגור את הדלת, אלא גם שכח לכבות את הרדיו הקטן של המכונית. אזני, שצמאה לצליל כל שהוא, קלטה מיד את המנגינה החרישית. זינקתי אל החלון ומשכתי פנימה. נוצר חרך ודרכו הסתננו פנימה צלילים נפלאים של מוסיקה קלאסית. עמדתי צמוד לחלון והתחננתי לאלוהים שהנהג לא ימהר לשוב. ובודאי לא החלון שלי בלבד נמשך פנימה ברגעים אלה, ולא רק אני רויתי נחת מבעד חרך קטנטן זה אל העולם החיצון הגדול.

בינתיים התחלתי לטבוע בביצה של חוסר המעש, והחלטתי שיש לעשות משהו כדי שהמרבץ החולמני על מיטתי מבוקר עד ערב לא יהפוך לי לסגנון-חיי. מבחינה גופנית היה מצבי לא רע: גזרתי על עצמי פעילות גופנית, והילכתי יום-יום בתא קילומטרים רבים בסדר קבוע. אך לא היה די בכך, חשתי כי מוחי הולך ומתעטף בקורי עכביש. צריך הייתי להטיל על מוחי בדחיפות איזו עבודת חשיבה. לקחתי מהספריה קורס של "מתמטיקה משעשעת" והכרחתי את עצמי לפתור יום-יום את הבעיות. הפתרונות ניתנו בסוף הספר. אך העיקר - התישבת ללמוד שפות. בימי ב' ד' ו-ו' - אנגלית. בימי ג' ה' ושבת - עברית. יום א' - למנוחה. לוח-העבודה - נוצרי, אך ללוח אחר לא הורגלתי.

באשר ללימוד העברית היו פני הדברים כדלקמן: עד לרגע המאסר הספקתי לעבור על שני החלקים הראשונים של ספר-הלימוד הישראלי "אלף מלים". בסוף כל חלק באה רשימת מלים שנגזרו משורשים שונים, כדי לשנן אותה בעל-פה. בסך הכל אלף מלים. לא זו בלבד שלמדתי בעצמי שיעורים אלה, אלא גם לימדתי אותם לאחרים באולפן. עכשיו היה עלי לשחזר בזכרוני את כל המלאי המילוני בן אלף המלים וכן את צירופי הפעלים ונטיות שמות-העצם והפעלים. אחרי שפתרתי מבחינה טכנית את בעיית העפרון והנייר, ניגשתי למלאכה. מעתה לא צעדתי סתם על-פני התא את מיכסת הקילומטרים שלי, אלא הפעלתי תוך כדי צעידה את זכרוני. מחברת פתוחה היתה מונחת על הארונית. מפעם לפעם חשתי אליה לרשום מלה נוספת

שעלתה מנבכי הזכרון. הפעילות הדרוכה לשחזור ספר-הלימוד בראשי עקרה אותי מהקפאון החולמני וחסר-המעש. חדשתי את כוחותי. כעבור שבועות מספר רשמתי במחברת את המלה המשוחזרת האחרונה. מספרה הסידורי היה 961. בשלושים ותשע מלים אכן לא נזכרתי. ואף על פי כן הייתי עתה עשיר מופלג. מי שיש לו 961 מלים יכול לחיות חיים טובים, לצרף מהן צירופים עסיסיים, תמונות קטנות, סיפורים קטנים.

וכעבור עוד חודשים אחדים תעביר אלי אוה לפי רשיון מיוחד את המלון העברי-רוסי של פ. שפירא המכיל 28 אלף מלים עם סקירה דקדוקית בסופו. הוא ינדוד אתי בכל איי הארכיפלג גולאג, ובכל החיפושים אהיה חרד ביותר לגורלו. לאחר שנים ארוכות, ארוכות, ארוכות ביחד, ניפרד יום אחד כאשר אנטוש פתאום את הארכיפלג. נהוג אצל האסירים - להשאיר חפצים כאלה בתחום המחנה, מכיון שלקבל אותם מבעד לגדר התיל קשה מאוד. אנחנו ניפרד, וידידי המילון יארח לחברה לנתן שרנסקי, שדרכו המפותלת לירושלים עוד תארך זמן רב.

והיה לי ספר-לימוד ישן-נושן משנות השלושים לשפה האנגלית ועליו חותמת ענקית של קג"ב בחבל לנינגרד. היאך נקלע ספר זה לספריית הכלא, ומה אירע לבעליו לשעבר - עדיף היה שלא להרהר בנושא זה. מאחר שספר-הלימוד היה בידי, אפשר היה לא לחשוב על כך כלל, לו היתה זו שפה אחרת ולא אנגלית. ללמוד אנגלית בלא עזרת מורה כמעט אי-אפשר. לא ידעתי בדיוק איך מבטאים את המילים, ולפיכך אפשר היה לקרוא כמעט כל מלה בצורות שונות. לשנן את המלים חששתי, משום שמוטב לא לדעת כלל את המלה, מאשר לשנן אותה בהיגוי משובש. ללמוד שנית ולתקן שיבושים שהתרגלת אליהם, קשה תמיד יותר מאשר ללמוד מחדש. דרוש היה לי שכן בתא היודע לקרוא אנגלית.

ובינתיים החורף הלנינגרדי החלוש התקדם ועבר את את קו-המשווה שלו. באחד הימים הוסט האשנב והסוהר הזמין אותי בתנועת יד להתקרב אליו. הוא מסר לי על-פי הרשאה מיוחדת ארבעה צלומים. הצצתי בהם ולימים מספר נחלצתי מהקצב המונוטוני של התא. היו אלה תצלומי אוה וליליושקה. התקשיתי להכיר אותן לאחר פרידה של חצי-שנה. אוה היתה רזה כמו קש, ואפילו לא ניסתה לחייך. כנראה נראו כך גם הרעיות האחרות. הרעיות היהודיות ריצו במקביל אלינו את תקופת העונש. אלא שמשטר חייהן היה שונה.

אך מה שדקר את לבי - היה התצלום של ליליושקה. לא היה במראה שלה שום דבר משותף עם אותה פעוטה בת ארבע שהשכבתי לישון ב-15 ביוני. הביטו בי עיניים עצובות של אדם בוגר שהתנסה בנסיונות רבים בימי חייו. קשה היה לתאר שילדה קטנה זו יודעת לחייך, לשיר שירים, לקפוץ בחבל. ארבעה תצלומים עם רסיסי משפחתי...

בו ביום נולד שיר :

היום לי הביאו ארבעה תצלומים
ארבע תצלומים האירו עיני
וחום התפשט בעורקי דמי
למרות שלא בא שום יין אל פי

חוטבים העצים – על שבבים אין רחמים
אך גם בשבב קט הרגש נוכח
ליליושקה, את ואני כה דומים
כתינוק הייתי העתק שלך

אלוניה, הנה ליליושקה אתך
אז למה, הוי למה עליך לסבול
נשקי אותה בשם שנינו יחדיו
ולכל הרוחות, נצפץ על הכל

גם בלי שירותיו של הטלגרף
בלי דאר תקבלי ממני הפתק
אסור התעצב, נצעד אל עתיד
אני הוא ידיד שלך עם ותק.

פרק שמונה עשר – האישיות העלובה

קוסטיה זובאטוב

שכני-לתא באותם הימים, קוסטיה זובאטוב, התקשה אפילו לקרוא רוסית. ל"בית הגדול" הביאו אותו מהמחנה בקולפינו, פרבר של לנינגרד. הביאוהו בתור עד בענין הדבקות כרוזים אנטי-סובייטיים בתוך המחנה. ולמחנה הוא הגיע בגלל... מכנסיים. ליתר דיוק, בגלל נסיון לגנוב מכנסיים בחנות הכל-בו. עבור המכנסיים הללו הוא שילם בסך-הכל בשנתיים שלילת חופש, ועכשיו הוא עבר חינוך-מחדש באמצעות עבודה קשה באתר-בניה. באמצעות עבודת פרך ושיחות "חודרות ללב" של המחנכים במחנה.

את קוסטיה זובאטוב היו מחנכים-מחדש מעצם ילדותו, שכן מאז שזכר את עצמו, חיו לא היו אלא חיי מחנה רצופים עם הפסקות קצרות, שבהן פעל לזכות שוב בתקופת-עונשין חדשה. אילו היתה גישה אינדיבידואלית אל העצורים במחנות הפושעים הפליליים - ייתכן שקוסטיה היה מסתפק בתקופת-עונשין אחת בלבד, וחי לו אחרי-כן את חייו, לא טוב יותר ולא רע יותר מאשר האחרים. אך שיטת השיקום עסקה תמיד במיליוני אנשים, והתייחסה אליהם כאל כוח-עבודה בחינם - כוח עבדים. כוח-עבודה שבעבור פת לחם סלל מסילות-ברזל מעבר לחוג הקוטב הצפוני, כרה זהב בסביבת מגדאן²²⁶ והתחיל מבראשית את מפעלי הבניה העצומים של הקומוניזם. וגם כאשר חלו שינויים במדיניות הכללית בהתייחסות כלפי האסירים, בין שהחמירו בה באופן קיצוני, ובין שהתחילו לשחרר מאות אלפי אסירים פליליים לעבודה והשגחה במפעלים, היא היתה תמיד מדיניות של התייחסות אל המון בן-מיליונים נטול פנים אישיות, בלא להבחין בגווני הקשת. איש לא ראה בהמון הזה את פניו האמיתיות של קוסטיה זובאטוב, איש לא ניסה למצוא בו איזו חוליה שאיננה מעוררת עדיין, ושאפשר להיאחז בה כדי למשותו מן המצולה. גורלו נחתם לחיות בארכיפלאג לתמיד, וגם בנו בן השמונה-עשרה, אך סיים את בית-הספר, נגזר עליו אותו גורל.

קוסטיה זובאטוב היה אדם עלוב-נפש. חשיבתו היוצרת אפילו לא התעלתה עד כדי המסקנה הדיאלקטית הנפוצה במחנות הפושעים הפליליים: "אם לגנוב - הרי לא פחות ממיליון, ואם לשכב - הרי רק עם המלכה". לפיכך ישב בכלא בשל מכנסיים. לפיכך, כשכבר

²²⁶ אזור בצפון מזרח רוסיה, שם היו מכרות זהב

ישב אתי בתא אחד, היה מטפח בדמיונו, איך יקנה כמויות גדולות של ביצי-דגים אצל דייגי הים הכספי ויספסר בהן בלנינגרד. כמובן, לעומת גניבת מכנסיים היתה הספסרות בביצי-דגים כבושות בבחינת צעד קדימה - אך לא גדול.

לשבת בתא אחד עם קוסטיה זובאטוב לא היה איכפת לי. כמעט שלא הרגשתי בנוכחותו בתא. וזה הניח את דעתי: שום דבר לא הפריע לי מלהתמסר ללימוד השפות. אך לכל דבר טוב, כמו גם לכל דבר רע, במוקדם או במאוחר מגיע הסוף.

מזה זמן-מה שמתי לב שקוסטיה התחיל להביט בי באיזה מבט מוזר. כשישבתי ליד הארונית הרגשתי כי אינני מסוגל להתרכז, כי משהו מפריע לי. לפעמים בזמן שנמנממתי הייתי מתעורר באותה הרגשה עצמה. כל פעם הייתי צד את מבטו של קוסטיה הננעץ בי. הוא היה מפנה מיד את פניו הצידה, ברגע שהפניתי אני אליו את מבטי. לבסוף, יום אחד פקעה המורסה. "נזכרתי היכן ראיתי אותך", הוא אמר לי, כשהוא קם מהמיטה. "אתה שוטר. ראיתי אותך במדי שוטר בתחנת המשטרה של איזור קירוב. אך שם אתה חקרת אחרים, בעוד שכאן אתה כאילו נחקר..."

קוסטיה התחיל מתרוצץ בתא, מתלהב והולך יותר ויותר. וכפי שנדמה לי, כבר יצא מגדרו.

"תקשיב לי, קוסטיה", אמרתי כשאני ממשיך לשכב, "לא חשוב אם עבדתי במשטרה או לא. מה חשוב זה שעליך לשתום את הפה. עכשיו אני שוכב, ואתה עומד. אם אני אקום - אתה תשכב."

ברור היה ששנינו לא יכולים להשאר ביחד. אחד חייב היה להסתלק. קוסטיה היה קטן יותר, רזה יותר ופשוט חלש יותר. הוא ניגש לדלת ולחץ על כפתור הקריאה לסוהר. שוב נשארתי לבדי. הפרשה הנוכחית נסתיימה. רק מוזר הדבר, שמאלפי צירופים אפשריים בחר המקרה דווקא בזה, וזימן בתא "הבית הגדול" שני אנשים שהיו בעבר משני צידי המתרס.

פרק תשעה-עשר - מקלחת

ההומוריסט הרוסי הנודע מיכאיל זושצ'ינקו כתב פעם סיפור משעשע בשם "בית-מרחץ". יכולתי לנסות לעשות אותו דבר, אך זה יהיה סיפור עצוב.

חייבים היו להוביל אותנו למקלחות אחת לעשרה ימים. ואכן הובילו אותנו למקלחות אחת לעשרה ימים. בתנאי הקיום החדגוני האפור לאחר סיום החקירה, היה יום הרחצה בשבילנו למאורע שציפינו לו בקוצר-רוח. יום הרחצה היה כקרן-אור בחושך-צלמוות, ונתן תקווה לראות או לשמוע במקרה תוך ההמולה את מישהו מהחבורה. אך בין הרחצה של אדם סובייטי שעדיין איננו אסיר לבין זו של מי שכבר אסור קיימים, כפי שאומרים באודיסה²²⁷, שני הבדלים גדולים. ובשל שני ההבדלים הגדולים האלה אינני יכול לכתוב סיפור מבדח על הרחצה במקלחות.

הסוהר האחראי לרחצה חייב לדאוג שכולם יתרחצו תוך הקפדה על כך שאיש לא יקיים במקרה מגע עם אדם אחר. לרשותו שעות מספר והרבה עשרות של "תאים" לא שטופים. בתחתית הכלא ממש, מתחת למדרגות, הותקנו חמש מקלחות. לרחיצת כל אחד הוקצב זמן של חצי-שעה, ובכלל זה התפשטות והתלבשות. חצי-שעה הרי זה המון זמן, ומאפשר לחזור לתא כשאתה צח כשלג. אבל...

אולם, גדולה לאין שיעור כמות הפגישות האפשריות בין אסירים רחוצים ובלתי-רחוצים היוורדים ועולים באותן מדרגות עצמן, העוברים דרך אותו פרוזדור עצמו למקלחות, המקבלים סבון וליפה באותו מקום עצמו. אם מתרחש כדבר הזה, דמו של הסוהר בראשו, ואם האסיר לא יתרחץ כראוי, הרי זה רק עניינו האישי. לפיכך מתרחש הכל למן ההתחלה בחפזון רב, בעצבנות מתוחה, והסוהרים יוצרים תנאים כאלה, שהאסיר יהיה מוכן בכל רגע לנטוש בשמחה את הרחצה שעליה חלם עשרה ימים.

המקלחת היא דוגמה טיפוסית לכך ששום דבר אינו תלוי ברצונו של האסיר, האסיר תלוי ברצונו של כל סוהר. אדם סובייטי פשוט, שעדיין לא נאסר, יש לו, כידוע, הרבה זכויות - הן לא בחינם שפך את דמו בחזיתות מלחמת-האזרחים. בין השאר יש לו זכות בלתי מעורערת להתקלח בבית המרחץ בלא הגבלת זמן ומים, ואפילו רשאי הוא לווסת את מידת החום של המים לפי רצונו. לא כן אדם סובייטי שכבר נאסר. מכניסים אותו למקלחת, והזמן המוקצב לו

²²⁷ רמז לביטוי לגלוג על אודיסה, שבה לא אומרים "יש הבדל בין..." אלא "יש שני הבדלים בין..".

כבר זורם, אך אין פירוש הדבר שהמים זורמים, משום שברז המים לכל מקלחת נמצא במסדרון, והסוהר - אדון שלו. הנה הסתבנת, עצמת עיניך, לבל יחדור הסבון לתוכן, ואתה חולם על שטיפת קצף הסבון, ואפילו מים ישנם, אבל... אבל המים מהברז קרים להחריד, ואתה מחכה בסבלנות שהם יתחממו מעט. הנה, כמדומה, התחממו קצת, ואתה מתייצב מתחתם ומיד מזנק אחורה. לווסת את המים לא ניתן לך, ואתה צורח ובוועט בדלת: "המפקד, המים קרים". אך מאחורי הדלת - דממה: הסוהר עלה למעלה אל התא הבא בתור. נכון יותר, אתה קולט איזה רשרוש מאחורי הדלת, אך זהו רחש תנועתו של הסוהר הממונה על חלוקת הסבון. לווסת את המים בברז - הרי זה למטה מכבודו, ואולי למעלה מסמכותו, ולכן מחכה האסיר המסובן לשובו של שליט הברז. על-פי הרחש עליך לתפוס את רגע השיבה הזאת. אם אינך מסוגל לכך, תופף על הדלת בלא הפסק, כשאתה מעמיד במבחן את עצביך-אתה ואת עצבי זולתך.

לבסוף חזר "השליט". הוא וויסת את הברז ואתה חש כי המים מתחממים-והולכים במהירות. הנה הם, לבסוף, חמים. בשמחה אתה מזנק אל מתחת למקלחת, אבל... כעבור שניות מספר אתה פורץ משם כמו נכוה ברותחין. בעצם, מדוע אומר אני "כמו"? פשוט נכוה. המים רותחים. אי אפשר להושיט יד מתחתיהם אפילו לכהרף-עין. המקלחת מתמלאת הבל לבן. מכוסה חלקית בקצף, בעיניים דומעות, אתה מוצא בגישוש את הדלת כדי לבעוט בה ברגל: "המפקד, רותחין בלבד, תקרר!"

"לעולם אין אתם מרוצים, או שקר לכם, או שחם לכם. ריבונו של עולם, איזה מין אנשים אלה... "רוטן המפקד ברוגזה. שוב הוא כאילו מווסת משהו ומיד גם צורח: "סיים הרחצה! הזמן אזל - אני סוגר את המים!"

אך כל זה כבר חשוב לך כמו כוסות רוח למת. אתה חש שנקודות מפזזות לפני עיניך, רגליך כושלות וקורסות, ונחנק בתימרות הבל, מכוסה חלקית בקצף אתה צונח מעולף על רצפת הבטון. הסוהר פורץ פנימה ומושך אותך לפרוזדור-המרחץ להשיב את רוחך. זוהי תמונת הרחצה. אין זה אומר כלל שהסיום הוא תמיד דרמתי כליכך. אני למשל הספקתי פעם אחת להתעורר מעלפוני בעודי במקלחת, וזחלתי איכשהו לפרוזדור המרחץ כמו רגלי. ואילו אצל ויטיה בוגוסלאבסקי היו באותו זמן בעיות לב, והוציאו אותו לפרוזדור-המרחץ כשהוא חסר הכרה. בין כך ובין כך, רק בהיותך אסור יש ביכולתך לתפוס, כמה רבות הזכויות היסודיות שנשארו לאנשים הסוביטיים הבלתי-אסורים עדיין. ורק אז מתחוור לך באיזו מדינה מצוינת נולדת וגדלת.

פרק עשרים - אדון לעצמך

בכן, ניחא, במרחץ אינך אדון לעצמך. ובביתך-אתה, בתא -גם בתא אינך אלא שפן-ניסיונות. בלשכתו של מישהו פוסקים עם מי תשב. ודווקא כאשר אתה שרוי בשיא היאוש, כאשר אתה חולם על חפיסה הגונה של גלולות-שינה, כדי שלא להתעורר לעולם, עלולים להושיב בתא שלך רב-סמל לשעבר מן הזונדרקומנדו²²⁸, שגזר-דינו גדוש במיתות ביריה ובתליה, או כייס שכבר חזרו וחינכוהו מחדש עד כדי כך שהוא שכת, אם אי-פעם ידע, כי לירוק צריך לפחות באסלה, כי נזלת צריך לפחות לפלוט לתוך ממחטה. התא הופך לדיר חזירים שבו יושבים שני אנשים השונאים זה את זה בכל נפשם.

מדוע פוחדים האנשים כל-כך מבידוד? הלא זהו גרגר של חלום, במיוחד אם אתה מלא וגדוש מבפנים, במיוחד אם יש לך משהו להרהר בו, במיוחד אם ישנם ספרים. אך הנה אתה לבד. אתה עורך נקיון וסדר כראות עיניך. אתה קורא ימים תמימים ומהלך בתא ללא התחרות. אתה מאושר, אבל...

אבל עובר שבוע, ועוד שבוע, ואתה מבחין כי אחרי שקראת כמה עמודים בספר, אין לך מושג על מה מדובר בו. אתה קורא שוב, ושוב קורה אותו הדבר. ראייתך החיצונית ממוקדת בדף, בעוד שהפנימית נודדת אי-שם. הדממה והבדידות מתחילות אט-אט לקטול אותך. שכניך לשעבר כבר אינם נראים לך גרועים כל-כך. אתה חולם לשמוע את קולו של מישהו, אתה חולם על שכן. ולא סתם על שכן, אלא על שכן טוב.

על כזה שחסרונותיו-הוא וחסרונותיך-אתה לא ירחיקו אתכם זה מזה (כבר אסיר בעל-נסיון אתה, ויודע שאין שכנים ללא חסרונות). ועדיף שניים או שלושה שכנים. כאן תמיד עשויים להיוצר כל מיני אפשרויות וצירופים. גם לך יש השפעה על הדברים. משום שהכי גרוע הוא כאשר בתא נמצאים שניים השונאים זה את זה, השווים בכוחם, השווים בגילם, השווים בשאפתנותם. צירוף כזה הריהו קבר לשניהם. אך לכן הוא המועדף ביותר עבור מדינת הפועלים והאיכרים הראשונה בתבל.

כשנקלעתי לתא אל פיוטר איקוניקוב, לשעבר גנב לפי "חוק הגנבים", וכיום מאלה שהפכו להיות "בוגדים". חזיתי זאת על בשרי.

* * *

²²⁸ יחידות בצבא הגרמני שתפקידן היה לבצע מדיניות של השמדת יהודים.

כל אותו זמן נתמזל מזלי לשבת יחד עם גנבים. כמעט כל מי שישבו אתי ב"בית הגדול" בחרו להם בחייהם מקצוע צנוע זה. שניים מהם היתה להם התמחות ספציפית: האחד - כייס, השני - פורץ. לשאר היתה השכלה רחבה. פיוטר איקוניקוב, חברי החדש לתא, נמנה עם אלה האחרונים. הוא נבדל מהאחרים רק בכך שאי פעם, בעודו צעיר לימים, היה גנב על-פי "חוק הגנבים" והשתייך למשפחת גנבים. אחד מהם נבחר לראש-המשפחה, והשאר צייתו לו ללא עוררין. הוא היה סדרן "העבודה", ולו נמסר השלל. אבל אף אחד מבני-המשפחה, גם אם לא נתמזל מזלו זמן רב, לא נשאר רעב, אלא קיבל את חלקו ממה שנגנב על-ידי האחרים. ראש-המשפחה מיזג באישיותו את הרשות המבצעת והשופטת גם יחד. לפעמים היה דן מישהו למיתה, ובו במקום היה בן אחר של המשפחה שוחט את הנדון בקור-רוח בסכין. שום ערעור על גזר-דין כזה לא היה קיים.

אולם, משפחת-הגנבים, כתא ראשוני של עולם הגנבים, כבר שבקה חיים לעת פגישתי עם פיוטר, כשם ששבק חיים גם "חוק הגנבים". על-פי חוק זה נאסר על הגנבים בתכלית האיסור, בין השאר, לשרת בצבא ולעבוד בעבודה כלשהי.

אך כל זה התאפשר רק עד אותו רגע גורלי שבו הרעים הירי ההיסטורי של "אברורה"²²⁹. לאחר הירי של "אברורה" חדלו לטפל בגנבים בכפפות-משי. זה שהם קיבלו מעתה תקופות-מאסר ארוכות - היה רק חצי-צרה: שהרי רגילים היו לשבת. הנורא ביותר עבור הגנבים היה שמעתה חייבים היו לשרת בצבא, וקיבלו "זכות" לעבוד, זכות שלא היה מנוס ממנה. לסרב לשרת בצבא או להשתמט מהזכות חסרת-הרחמים לעבוד - היה זה כאילו להתיצב אישית במוסדות המשטרה ולהציג את עצמך: "הרשוני להזדהות, גנב על-פי חוק הגנבים, פיוטר איקוניקוב".

גיבורים כאלה היו מעטים מאוד. עוד אפגוש את היחידים האלה מוכי-השחפת בקטע הרוסי של דרכי הנפתלת לירושלים. מרבית הגנבים בחרו להם, כשאר האנשים הסובייטיים, את הדרך של "אחד בפה ואחד בלב": הם חשבו כך, דיברו אחרת ועשו לא כך ולא כך. פיוטר היה אחד מבני הדור ההמוני הזה של גנבים - "זיקיות", שהגנבים על-פי התקן כינו אותם בשם "כלבתות" וטבחו בהם ללא רחם, עד שכף המאזניים נטתה כלפי ה"כלבתות" והתחיל טבח בכיוון הפוך. כשהגיע פיוטר איקוניקוב לגיל הגיוס, הוא הלך לשרת בצי הסובייטי ושילב גם

²²⁹ "אברורה" - שמה של אניית-מלחמה רוסית שעגנה במימי ניבה ומלחיה ירו את המטח הראשון לעבר ארמון-החורף בלנינגרד, ירי שסימל את תחילת המהפכה באוקטובר 1917.

שם בין הרצוי והמצוי: קצת שירת וקצת גנב. אך לא משנה איך יישזר החוט, הוא יתכרך לבסוף לעניבת חנק. פיוטר קיבל תקופת-מאסר על-פי גזר-הדין של בית-הדין הצבאי. מאז לא נבדלו חייו בשום דבר מחיי קוסטיה זובאטוב: מחנות לאין סוף בהפסקות קצרות כדי ל"זכות" בתקופת-עונשין חדשה.

שני דברים בלטו לנגד עיני בפגישתי הראשונה עם פיוטר: לובן עיניים מבריקות כמו אצל מוקיון, ושלשול-פה. פיו לא נסגר אף לרגע. הוא דיבר בשטף ובעגת-גנבים, אך זה גרם לי אי-נוחות רבה, והוא עבר בהדרגה לשפה המזכירה במקצת את הרוסית. כבר בערב היום הראשון שלנו ביחד, ידעתי עליו כל מה שהיה עלי לדעת, וקצת יותר. בטיפשותי השמעתני לו את מלות השיר הישראלי "בוקר בא לעבודה". אחר כך לא היה לי עוד מנוח. אם לא פיטפט, היה שר, ומסלף את המלים עד כדי זוועה. אם לא שר, היה שורק את המנגינה. בימים הראשונים זה נשא חן בעיני, אחר כך סבלתי את זה בקושי, ולבסוף זה נהיה בלתי נסבל: לא היה לי מנוח בתא ולא בחצר-הטיול.

התברר לי למה מבריק לובן עיניו. היחידה הרפואית רשמה לי כדורים שונים תכולים סגלגלים כתרופה לכבד. נאמן לכלל שקבעתי לעצמי, לא לקבל שום תרופות כימיות כל עוד לא אהיה במצוקה עד ללא-נשוא, השלכתי את המנה הראשונה לאסלה. הראשונה והאחרונה. פיוטר קיבל מידי, אחרי תחנונים רבים, מיני כדורים שניתנו לי. נוסף לכך, הוא עצמו המציא לו מחלות דמיוניות בלתי-ניתנות לאבחנה וגם כן קיבל מהחובשת איזה כדורים. משאסף כתריסר כדורים, היה מבזיק אותן מלוא החופן לפה ומתמסטל. פעם אחת אפילו כתש אחת מהטבליות שלי, המיס אותה במים רגילים מן הברז וניסה להזריק לעצמו בווריד באמצעות מחט, ללא שום תוצאה. לאחר מכן, כאשר אבוא במגע עם עולמם של הפליליים, יתחוור לי כי למעשה כל אחד מהם הוא נרקומן.

בינתיים הודיעו לנו שהמשפט שלנו נקבע ל-11 במאי. לאחר המשפט עתיד הייתי לצאת באטאפ למקום המאסר, ואני כבר התחלתי להתכונן לקראת החיים במחנה. מאחר שקיבלתי אוכל הגון בתא ומצרכים בשיעור 10 רובל מהקיוסק של הכלא ועוד חבילה חודשית מאוה, הכנתי לי מאגר, "גרוש לבן ליום שחור" במחנה. "הגרוש הלבן" שלי התבסס על שלושה מצרכים: נקניק מעושן, אבקת-סוכר וצנימים. אוה היתה מעבירה אלי מידי חודש בחדשו 2 ק"ג נקניק מעושן מצוין - המקסימום המותר. כק"ג לחודש בקירוב היינו, אני ופיוטר, צורכים לאכילתנו: יום-יום הייתי פורס לו ולי נתחים קטנים במשקל של 15 גרם בקירוב. עוד ק"ג אחד הייתי כל חודש שם הצידה למשמרת, ולפי השערתי כבר נאגרו שבעה-שמונה ק"ג - בכך הבטחתי לעצמי, למקרה שיהיה רעב במחנה, תוספת מזון לא רעה כלל לתקופה של שנה.

מלבד נקניק וצנימים אגרותי גם אבקת-סוכר. רשאים היינו לרכוש מהקיוסק אחת לחודש 250 גרם אבקה. בה לא נגעתי, ואבקת-הסוכר כולה הלכה למאגר.

יום אחד חילק הסוהר מטליות לשטיפת הרצפה. כשפרשתי את המטלית, נפלטה מפי קריאת הפתעה: לאורך כל ההיקף של המטלית התמשך עיטור של כוכבים דהויים בעלי שש פינות. ביקשתי למצוא בדחיפות אמצעי לשמר את המטלית בלי להשתמש בה. מייד ביקשתי מחט וחוט לתיקון המכנסים שלי. קרעתי את המטלית לשני חלקים והתחלתי לתפור שקית מחלק אחד. אך נכשלתי - לא נזדמן לי סוהר טוב. התורן היה "צי'אפאיב". הוא תפס אותי בקלקלתי ונטל ממני את השקית. אזי חיכיתי למשמרת ליבראלית יותר, ושוב ביקשתי חוט ומחט. הפעם הייתי זהיר יותר וסיימתי את תפירת השקית. שפכתי לתוכה חיש מהר את אבקת-הסוכר האגורה, ובכך קבעתי את זכותי על החפץ הזה. עתה, בכל חיפוש שייערך, יתייחסו אליו כאל כלי אריזה לשמירת מצרכים, והוא ילווה אותי בכל נדודי באטאפים, כשהוא מחמם את לבי בכוכביו הקטנים בעלי ששת הפינות.

את הצנימים, אבקת-הסוכר, והסיגריות שהייתי קונה מהקיוסק כיחידת-מטבע עוברת לסוחר לצורך סחר-החליפין העתידי במחנה, שמרתי ארוזים בשק-החפצים שמתחת למיטה. ואילו הנקניק, קרן הקיום העיקרית שלי, מונח היה על אדן החלון, מלבד גליל קטן של נקניק שממנו נפרסו יום-יום שתי פרוסות דקות שוות. אדן-החלון היה המקום הקר ביותר בתא, ושיערתי שהנקניק יישמר שם טוב יותר מאשר בכל מקום אחר.

אך הקור לא סייע לנקניק שלי להישמר. פעם אחת החלטתי לבדוק כמה נקניק כבר הצטבר, הורדתי מאדן החלון את העיתון וגיליתי מתחתיו רק שלוש-מאות גרם נקניק והרבה-הרבה אויר. מרגע שהבטתי באיקוניקוב, כבר לא היה צורך לשאול אותו דבר. אם להביא בחשבון את הפעם האחרונה שראיתי את הנקניק שלי בעודו בחיים, הרי הוא זלל כקילוגרם בקירוב בכל לילה. והיה עושה זאת בחשאי, מתחת לשמיכה, כי לא קלטתי אף לא פעם אחת צליל כלשהו. הסאגה של אגירת נקניק ליום-צרה - נסתיימה. אל מול התכנון היהודי שלי לעתיד הציב פיוטר איקוניקוב את עיקרון האסירים החכם: "תמות אתה היום, ואני - מחר". התגלית שלי הייתה כל-כך בלתי-צפויה, וכל כך לא הייתי מוכן לה מבחינה פסיכולוגית, עד כדי כך שימים מספר שתקתי, בלי לדעת מה עלי לעשות. לבסוף, הצעתי לפיוטר להסתלק מהתא. הוא החציף מבטו כנגדי ואמר:

"לי גם כאן טוב. אם זה דרוש לך, תסתלק אתה," והתחיל לשרוק את המנגינה

הישראלית האהובה עליו, "בוקר בא לעבודה".

כמובן, יכולתי לבקש להתקבל אצל מפקד הכלא ולהסביר לו מה המצב שנוצר. אני חושב שהיו מרחיקים אותי מתאו של איקוניקוב בלי שהות, כשם שהרחיקו את זובאטוב מתאי. אך דרך זו לא הייתה מקובלת עלי.

הדבר היחיד שעשוי היה להפריד בינינו בלא יוזמתו של אחד משנינו היה - תיגרה הגונה בתא, ורצוי עד זוב דס. והתחלתי מתכוון לקראתה.

פיוטר היה בחור גברתן, גבוה ממני בהרבה. נוסף על כך, שבעה קילוגרם של נקניק מעושן יצקו בו קלוריות נוספות. לצידי היה הצדק, אך כנגד איקוניקוב לא היה די בכך. מניסיוני בתגרות ידעתי שיש לי תסביך יהודי-אינטליגנטי - אינני מסוגל להנחית ראשון מכה בפרצופו של אדם, אם לא הביא אותי עד לנקודת-הרתיחה. ברור היה שבאווירה המחושמלת שבתא עלול ניצוץ כזה להתלקח כל רגע. גם לאיקוניקוב זה היה ברור בתכלית, ואף הוא התכוון. הוא שלף איזו חתיכת-ברזל מבית-נורה, ובמשמרות "נוחות", כשהסוהר אינו משגיח ביותר, היה מלטש אותה בתא ובשעת הטיולים. מאחר שלא ידעתי מה הוא מסוגל לעולל לי, התחלתי בלילות לישון עם עין אחת פקוחה. עצבי היו מתוחים.

במצב הזה הובילו אותי בבוקר ה-11 במאי למשפט: נפתח משפטם של הנאשמים בזיקה לחטיפת המטוס, ועל-פי כתב-האישום היה עלי להיות בו הקרבן מספר אחד.

פרק עשרים ואחד - ארבעה ספסלים לנאשמים

בבוקר יום ה-11 במאי 1979 הוטענתי לתוך "ארגז בידוד" במכונית "העורב".²³⁰ הדלת של ארגז הבידוד השני היתה נעולה, ובסדק שמתחת לדלת נראו רגליים: מישהו כבר ישב שם. "העורב" זינק ממקומו. ידעתי נקודת הסיום של המסלול היא – בית-הדין הלנינגרדי העירוני ברחוב-החוף פונטאנקה 16. כל פניה של "העורב", הריהי כמו דף בטיול העוור שלי על-פני העיר שאהבתי פעם, ושהיתה ערש, לא רק לשלוש מהפכות, אלא גם לי-עצמי.

"העורב" זינק, וכמעט מיד נעצר. דלת נטרקת. אנחנו נמצאים לפני שערי הכלא. עכשיו נבדקים המסמכים בעניין הסמכות להוציא אותי אל מחוץ לשטח הכלא. אני שומע את חריקת שערי הכלא הנפתחים ובו-בזמן טריקת דלת - המלווה חזר. "העורב" יוצא מהשער. לאן נפנה? אם שמאלה – פירוש הדבר שיצאנו לרחוב ווינוב, אם ימינה - לרחוב קאלייב. פנינו שמאלה. כעבור כמה עשרות מטרים עלינו להיעצר, בטרם נצא לשדרות ליטייני. ואכן, נעצרנו. שוב פניה שמאלה – כלומר אנחנו נוסעים בשדרות ליטייני. עכשיו, כנראה, קרוב לתשע, משום שבתשע צריך המשפט להיפתח. איך נראות שדרות ליטייני עכשיו? האוטובוסים המלאים וגדושים בפועלים כבר עברו. עקרות הבית עדיין לא יצאו לקניות. עתה נמצאים ברחוב בעיקר הפקידים. מעניין, האם הגניב מישהו מהם מבט עגום ל"עורב" שלי, האם קלט מה טיבה של המכונית הזאת? עכשיו אין ב"עורבים" חלונות מרושתים כמו בימי טרום-סולז'ניצין²³¹, אין כתובות "בשר" כבימי סולז'ניצין - אלא פשוט מכונית מסחרית אטומה.

פניה ימינה. קרוב לודאי שזהו רחוב פֶסטל. אחר כך פניה שמאלה, כנראה רחוב מוחובאיה. שוב ימינה ושוב שמאלה. "העורב" מאט את נסיעתו וכאילו מטפס על מדרגה: עלינו מהכביש למדרכה. כנראה הגענו.

אני שומע איך נטרקות הדלתות האחוריות של "העורב", אחרי-כן קול של מפתח המוכנס בחור-המנעול. עוד מעט יפתחו את ארגז הבידוד שאני סגור בו. אכן כך. אני יוצא מהארגז, קופץ למטה מן המדרגה ומתבונן סביבי - אנחנו בחצר הבנין של בית-הדין. מציבים אותי בין

²³⁰ מכונית אטומה של קג"ב להובלת אסירים, המכונה בפי העם בשם "העורב" בגלל הצבע השחור שלה.

²³¹ סופר רוסי ידוע שהיה זמן רב בארכיפלג גולג, וכתב עליו כמה ספרים שפורסמו במחירתן

שני חיילים גברתנים, ואותיות מוכספות ו"ו²³² על-גבי הכותפות שלהם. על פי פקודה הם מתחילים לצעוד בקצב אחיד, בצעדה חגיגית, ומהצד - קצין. אפילו בעלותם על המדרגות, מנסים החיילים לצעוד בקצב. סוף סוף אנחנו נכנסים למסדרון, ומהמסדרון לאולם גדול. שני בני-החיל מלפני ומאחורי צועדים כמו בכיכר האדומה, כשהם מניפים ידיהם ורגליהם בתנועות מהוקצעות ובקצב אחיד לפי הפקודות המדומות. הקצין מהצד – במעיל-קצינים נקי ומחוייט ובכובע חדש. לכל השלשה אקדחים בנרתיקים והבעת משימה לאומית על פניהם.

באופן אינסטינקטיבי אני מנסה להתאים את ההילוך שלי לקצב צעידתם של החיילים. מציקה לי ההכרה שאני נמוך מכל אחד מהם בשני ראשים. יתרונם הגופני מדכא אותי. תודה לאל, לפחות, שאין עדים. אבל לא כך הדבר... נדלקים זרקורים רבי-עוצמה, ומיד אני שומע גם זמזום של מצלמות הטלויזיה. כחיה נרדפת אני מתבונן סביבי ורואה צוות מסריטים לכל אורך אולם בית-הדין. חום מציף את כל גופי: אני מבליט את החזה, זוקף את ראשי, ומשתדל להלך על קצות אצבעותי, כדי להכשיל את תסריט השפל הזה, אך מרגיש שהכל בחינם. אם יראו את הסרט למיליוני אנשים, בין כך ובין כך אראה כגמד בין שני הענקים החסונים האלה. אראה כאינטליגנט מסכן אם לא אתאים את הליכתי לקצב צעידתם, אך גם אם אצליח ואהלך כשאני מניף את ידי כמוהם, זה ייראה מגוחך. הכל מחושב מראש, הכל מתוכנן מראש.

לבסוף מגיע החייל הראשון עד לדלת שבמחיצה. בתנועה דרמטית הוא זז הצדה, ואני עובר פנימה. המחיצה, בגובה החגורה, מצויה בסמוך לבמה המיועדת למושב בית-הדין. נציגי התביעה ישבו בסמוך לשופטים - תפקידיהם זהים. שולחנות הסניגורים מוצבים מולנו. עליהם מוטל לשמש כקטיגורים כלפי הציונות, וללמד זכות על אלה שהציונות - לא מוסדות קג"ב, לא בית-הדין, לא הפרקליטות, אלא בפירוש הציונות - הרסה את חייהם.

מושיבים אותי על ספסל-הנאשמים הראשון, ומאחורי עוד שלושה ספסלים. החייל מתיצב בסמוך לי מהצד השני של המחיצה. מבהירים לי כי אינני רשאי לברך לשלום או לפנות אל מישהו משאר הנאשמים שיוכנסו ממש עכשיו, לא ברוסית ולא בשום שפה אחרת. מרחוק אני שומע את המצעד החגיגי של המשמר. עתה תיפתח הדלת. מי יכנס? הדלת נפתחת, נדלקים הזרקורים. עכשיו יודע אני רגליו של מי בלטו מתחת לדלתות הארגז "עורב" שבו הובאתי. את ויטיה בוגוסלאבסקי מושיבים על ספסל-הנאשמים הרביעי, מימין - בדיוק באלכסון ממני. חייל מתיצב בסמוך אליו, מהצד השני של הדלת שבמחיצה.

²³² ראשי תיבות של "חיל משרד הפנים"

רועמים המגפיים הממוסמרים של החיילים. כל אחד מהחבורה עובר את נתיבו בליווי זמזום המצלמות והאור המסנוור של הזרקורים, וכולם, אפילו ויקטור שטילבאנס גבה-הקומה, אינם נראים מבעד לכתפי הענקים מהחילות הפנימיים שנבחרו במיוחד למטרה הזאת. לבסוף נתמלאה המחיצה. כל התשעה יושבים על הספסלים. על הספסל הראשון - אני וולאדיק מוהילבר, על השני - ליובה יגמן ולב לבוביץ' קורנבליט, על השלישי - מישה קורנבליט, שלמה דרייזנר ולסל קמינסקי, ועל האחרון - ויקטור שטילבאנס וויקטור בוגוסלאבסקי. חסרים דוד צ'נירנוגלז, טוליה גולדפלד והלל שור - אותם ישפטו במולדביה יחד עם החברים הקישינובאים של ארגוננו.

מופיעים שניים מאלה הקרויים סניגורים. ניגשים איש אל רעהו, לוחצים ידיים, שואלים משהו. מדברים בודאי על כך שהנה הזדמן להם יום חם של מאי, ובקרוב יבוא הקיץ. הקטיגורים תופסים את מקומותיהם. הללו כבר אינם "מי שקרויים". אינְסֶה קטוקובה, בבגד-שרד חום של קטגור, כבר העלתה על פניה הבעה של מגינה-ללא-חת על האינטרסים של הפועלים, האיכרים ושכבת-הביניים - האינטליגנציה. בסמוך לה הקטגור גיאורגי פונומריוב. שני מטר גובהו. הוא מטומטם עם תעודות, ותפקידו יהיה - לחפש בשביל קטוקובה את הקטעים הנחוצים בפרוטוקולים של החקירות ובשאר הניירות. כשרונותיו הגופניים והשכליים היו מתאימים בעצם לחייל ללא דופי של משמר-הליווי לאסירים בחילות הפנימיים, אך בתקופתו של סטאלין נדרשו כשרונות אלה לקטיגור דוקא.

והנה ההפתעה הראשונה. מתחילים להכניס לאולם מוחאי-כפיים. פירוש הדבר הוא ששיבת בית הדין פתוחה לקהל. יום לפני המשפט הוחלפה בדחיפות הגדרתה של הישיבה. ולמרות שאופיו המהותי של המשפט לא השתנה, הרי אותם מן החבורה שהכינו את נאומי ההגנה שלהם מתוך מחשבה שבין כה וכה איש לא ישמע אותם ואיש לא יידע דבר, ולא כדאי לפזר פנינים לרגלי חזירים, עתה כבר לא יספיקו לערוך את דבריהם מחדש. אני אישית לא הפסדתי כלום. ערב המשפט לא עשיתי דבר מלבד להתכונן לתיגרה עם איקוניקוב - בראשי אנדרולומוסיה גמורה. אומר את מה שישים אלוהים בפי... ויהיה אשר יהיה.

האולם מתמלא. הכניסו קבוצה לא גדולה של קרובי-משפחה, והם תופסים רצועה צרה של מקומות משמאל למעבר. אני רואה את אמא, את אבא. לאוה ניתן להיכנס, אך מיד אילצוה לעזוב את האולם, משום שהיא כלולה ברשימת העדים. אחותי איננה באולם. יחד עם קרובים אחרים שלא הורשו להיכנס ל"משפט פתוח" זה, היא יושבת במסדרון ומחכה לתשובת התובע הכללי של ברית המועצות רודנקו על המברק שבו ביקשה היתר-כניסה למשפט.

אחותי היחידה יושבת במסדרון, ומאות מוחאי-כפיים כבר הסתדרו בנוחות, ממתנינים להתחלת ההצגה. מעמדם הרשמי הוא - נציגי הציבור, ולפיכך הכינו את עצמם להתרתח ב"זעם צודק".

אני סורק במבטי את השורות הגדושות בנציגי הציבור, שמא יש מישהו מהמפעל שלנו. כמובן, יש ויש. הקולקטיב המלוכד של מפעל "אלקטריק", נושא עיטור הדגל האדום, לא יכול לעבור בשתיקה על אותה עובדה זועקת לשמים, שבמשפחתם המלוכדת נתגלה עובש. הנה שם, בסמוך למעבר, יושב אחר כבוד החבר בודרוֹב, מזכיר המפלגה הקומוניסטית במפעל. איך לא הצלחת לעמוד על טיבי, החבר בודרוֹב? לא השגחת די הצורך, לא חינכת-מחדש כראוי... והאם זוכר אתה, החבר בודרוֹב, באילו נסיבות הכרנו לראשונה איש את רעהו? נסיבות מעניינות ביותר, הלא כן?

ומעשה שהיה כך היה. כידוע, הפיל קיבל הרנייה²³³ כאשר ניסה להרים על גבו את המשק החקלאי הסוביטי. ולמרות שבמשק החקלאי ברוסיה עובדים פי חמישה-שישה אנשים יותר מאשר בארצות-הברית, הרי שבלא עזרת העירוניים אין הוא יכול להסתדר. בכל סתיו מהלכים חילות של מדענים ומהנדסים בשדות בעקבות המכונות לעקירת תפוחי-אדמה, ובהתאם לדרגת המודעות המדינית שלהם, הם מלקטים בידם את תפוחי האדמה שהמכונה עקרה, או שבתנועת-רגל קלה משקיעים אותם עמוק באדמה התחוּחה, על-מנת שראש הצוות לא יבחין בהם.

באחת העונות נקלענו, אני ובודרוֹב, שהיה אז מזכיר לשכת המפלגה של מחלקת העיצוב ב"אלקטריק", לאותו שדה תפוחי-אדמה עצמו. הרכב הצוות של "אלקטריק" היה כדלקמן: יהודים היו כמחציתו, יהודיות כמעט שלא היו. המחצית הגברית הלא יהודית היתה מורכבת משתיינים ללא תקנה שבערב השתכרו, בבוקר הפיגו שכרונם בלגימה נוספת, ובמשך היום נחו כשהם שרועים מתחת לשיחים ליד השדה. אילו אמרתי שבקרובם לא היו אנטישמיים, איש לא היה מאמין לי בין כך ובין כך, ועל-כן אינני אומר דבר.

לחדר שלנו, שבו נמצא גם בודרוֹב ביחד עם עוד כמה עשרות בחורים, נקלע אחד, נציג השיכורים-ללא-תקנה. ערב אחד היה השתיין במצב-רוח רע, ומבטו העכור ננעץ בשכני ז'יניה פּרְדֵקִין, בחור יהודי חרוץ וצנוע. נכנע ליצר הרע, נטפל השתיין אל ז'יניה, הודיע לו בשפה רוסית צחה מה דעתו על ז'יניה בפרט ועל היהודים בכלל. גם ז'יניה פעל לפי האינסטינקט היהודי שלו שאמר לו כי אין להוסיף שמן למדורה, ושתק. שתקו כל היהודים. שתקו כל הלא-יהודים,

²³³ שבר במפסעה כתוצאה ממאמץ יתר

ובכללם מזכיר המפלגה בודרוב. מעשה רגיל, אחד מאלה שעושים את היהודים עבי-העור לבעלי עור עבה עוד יותר, והופכים את דקי-העור לציונים.

התהפכתי על מיטתי כל הלילה. לעת השכמת-הבוקר היה מיטתי כבר מסודרת, ואני רחוף ולבוש. כל עוד נמשכה המולת ההשכמה, עברתי בחפזה בין הצריפים והודעתי לכולם, ובייחוד ליהודים, שיזדרזו בארוחת-הבוקר - מיד לאחר הארוחה תיערך במדור שלנו אסיפה: אירע מקרה חריג.

עצם העובדה של עריכת אסיפה בבוקר לפני העבודה הריהו כבר מקרה חריג. הסקרנות הביאה למדור שלנו אפילו כאלה שבדרך-כלל אינם מבקרים באסיפות. אנשים ישבו בצפיפות על המיטות, עמדו במעברים.

לפני ההתחלה ניגשתי אל בודרוב והבאתי לידיעתו שהאנשים החליטו להתכנס לרגל התקרית מאתמול, ומטבע הדברים מתבקש שהוא יגיד מלים מספר. לאחר-מכן פניתי אל הנאספים, סיפרתי על המקרה מאתמול והוספתי כי יש הצעה להעניש בחומרה את הנאשם בעוון הפרת החוקה הסובייטית וספר-החוקים הפלילי שבו מוגדר עונש על הסתה לאיבה לאומית. אחריי הופיע בודרוב ומילמל כמה מלים על כך ש"הדבר מצער". כמה קומסומולאים, בקיאים ורגילים, גינו מיד באופן אוטומטי את הנאשם ותמכו בהתלהבות בהצעת הענישה. השתיין, שנתפכח בינתיים, ביקש את רשות הדיבור, הביע חרטה בפומבי, מתח ביקורת חריפה על עצמו, התנצל פומבית לפני ז'ניה והבטיח כי לעולם לא ינהג כך יותר.

האסיפה נסתיימה, וימים אחדים לאחריה עדיין נשמעו שיחות בפרוזדורים בענין זה. הנושא החריג של האסיפה הטריד את מנוחתם, הן של היהודים והן של הרוסים. סוף-סוף התחיל, כמדומה, המאבק באנטישמיות, - חיוו היהודים את דעתם. מה זה מתרחש כאן, אי אפשר עכשיו לפתוח את הפה, - התקשו האנטישמיים להבין את המצב.

אני חושב שאף אחד, וגם לא בודרוב, לא הבין מה נתרחש. כל אסיפה בברית המועצות מכונסת תמיד רק ביוזמה מלמעלה, עם סדר-יום קבוע מראש, ועם מנחה ונואמים קבועים מראש, שתפקידם להבריא את הנאשם אל תוך המלכודת של החלטה קבועה מראש. דווקא משום כך התנהלה האסיפה שכונסה שלא כחוק, ביוזמתי אני, בלא כל מכשול ופגע. דווקא משום כך "התלבשו" כולם במלוכד על האשם, והוא, כמקובל, הביע חרטה. הופעתו הקצרה של בודרוב אף היא התמזגה בזרם הכללי והוכיחה לכל הנוכחים כי האסיפה מתקיימת לפי כל הכללים.

תוך שאני מסתייע בצורת משפט סבילה-סתמית של השפה הרוסית, כגון:

"צץ ההכרח לשים לב", "הוצע לכנס אסיפה", "יש טעם לגינוי חמור", - הסויתתי בהצלחה את האופי הבלתי-חוקי של האסיפה. האם הבין בודרוב, בסופו של דבר, מה התרחש? מאז עברו שנה וחצי, והנה נפגשנו כאן שוב. וכל אחד עלה בשלב אחד בדרך שבחר לו. אני ישבתי על הספסל הראשון במחיצה לנאשמים במשפט הציוני. הוא, שהפך כבר למזכיר המפלגה של המפעל כולו, תפס מקום בין נציגי הציבור, נכון בכל לבו לברך על השפטים שייעשו בי. והלא דווקא הוא שנתקל באקראי במה שמצמיח את הציונות, דווקא הוא שראה במו עיניו איך האנטישמיות מולידה בהכרח ציונים... דווקא הוא יכול היה ללכת לוועד האזורי של המפלגה, לוועד החבל, לראשי המפלגה ולומר:

"כל עוד יש אנטישמיות, ייולדו ציונים יום-יום, שעה-שעה, בהמוניהם."²³⁴

הוא יכול היה לעשות זאת בשנות העשרים, ואולי בראשית שנות השלושים. אך לא בזמן הזה.

בודרוב ישב ליד המעבר וצפה במחיצה המוקצית לנאשמים. הוא יגנה בחומרה ויאשר פה אחד. כללי המשחק באולם בית-הדין ובאותה אסיפה שבקולחוז הם אותם כללים עצמם.

* * *

ובינתיים התחיל "המשפט" (נשתמש, לשם הקיצור, במונח המקובל). השופטת נינה איסקובה, שקיבלה לאחר המשפט שלנו תואר של משפטן מצטיין של רוסיה, התישבה בכורסה וסקרה בעין-שליט את זירת הפעולה: האם כל מערכת האביזרים של ההצגה התיאטרלית נמצאים במקומם? תשעה "מלחכי-פינכה של הציונות" - במקומם, מאחורי המחיצה. תשעה סניגורים, ששישה מהם גם כן יהודים, - במקומם, לפני המחיצה. ולך תדע מה בראשם של אלה השישה, שמא אותו דבר שבראשם של התשעה ההם... אך הם ישתתפו בהצגה בהתאם לתפקידיהם - השופטת איסקובה משוכנעת בכך לחלוטין. היא מעבירה מבטה הלאה, לעומק האולם. קרובי הנאשמים... אלה לא ימחאו כף, אך גם לא יקימו מהומה. כל אחד יש לו עבודה. כל אחד יש לו ילדים. וגם זריקת הפחד הסטלינאית עדיין פועלת. מבטה של איסקובה חולף בעצלתיים על-פני הטורים המלוכדים של מוחאי-הכפיים: אלה מוכנים, אפשר להתחיל. למעלה ממאה שנה מפרידים בין המשפט שלנו. שבזיקה לחוטפי-המטוס, מהמשפט על קאטיושה מסלובה, כפי שתיאר אותו ליב טולסטוי ב"התחיה", אך מה רב הדמיון בהליך! כמעט אין שום הבדל.

²³⁴ שימוש אירוני באמירה של לנין, שהתייחס לא לציונים אלא למתנגדים לשלטון הצארי.

נערך טכס זיהוי הנאשמים, האם אמנם הם-הם שהובאו הנה. המשפט הסוביטי – משפט-צדק הוא. כיום כבר לא ייתכנו טעויות זיהוי כבימי סטאלין, כאשר גם לאחר שנתגלתה הטעות, בכל זאת שפטו את מי שנאסר בפועל - לא היה פנאי להתחיל את הכל מחדש. וכל האולם רואה: אכן הובאו אלה שאמורים היה להביאם - הכל לפי חוק ומשפט.

"מה יחסך אל האישום? האם אתה מודה באשמתך?" להלכה אין הנאשם קשור לעדותו בחקירה המוקדמת, אף שהוא זוכר יפה את הפזמון-החוזר האינסופי של החוקר על "הודאה כנה וחרטה בתוס'לב" ומבין כי ככל שיודה יותר, כן יקטן עונשו. אבל... אבל קורה גם אחרת. עלול להימצא גם מתחכם כזה, שלאחר שהודה בכול בחקירה המוקדמת, יחזור בו פתאום במשפט מכל מה שאמר קודם, ורחמנא ליצלן, עוד יכריז שעדות-השקר שלו ניתנה מאונס. כנגד זה יש תרופה. וכי למה הוענקה לשופטת איסקובה "הכרת-החוק הסוציאליסטית" שלה? כדי שלא לתעות ביער המשפטי הסבוך. ואף ששמיעת המשפט קיימת על-פי החוק כדי לאשר או להפריך את מסקנות החקירה המוקדמת, הרי השופטת איסקובה לא תאמין במקרה זה לדברי הנאשמים. מכל הימים האלה של הופעת הנאשמים, מכל התוצאות של ההתנצחות בהשתתפות הקטיגוריים, הסניגוריים, העדים והנאשמים, היא פשוט תתעלם, כאילו לא היו מעולם. היא תקבע בתוקף וחד-משמעית: יש להאמין לחקירה המוקדמת. אך אם הכל קורה להיפך, והנאשם, שהכחיש הכל בחקירה המוקדמת, נשבר לבסוף בתחילת המשפט במאמצייהם המלוכדים של החוקר והסניגור, והוא הודה במשפט באשמתו, הרי במקרה זה תאמין לו השופטת ברצון רב. מדוע לא להאמין לאדם טוב?

* * *

הבידוד הגמור זה מזה בעת החקירה, הלחץ הפסיכולוגי והבערות המשפטית שלנו נותנים את אותותיהם למרות נוכחות הסניגורים. התשובות לשאלה על הודאה באשמה הן שונות בתכלית זו מזו. החל מהודאה מלאה ועד להכחשה מלאה, עם כל מיני גוונים ובניגונים. מזכירת בית-הדין לוגבינובה, שאי-פעם למדתי אתה יחד במכון המשפטי, ושבאותו זמן הצטיינה בהעדר עקרונות קיצוני, יודעת את מלאכתה היטב. אם הנאשם אומר שהוא מודה באשמתו רק לגבי העובדות המיוחסות לו, הרי ברור לכל אדם שבכך הוא שולל את ההערכה המשפטית של עובדות אלו, כלומר מכחיש את אשמתו לפי הסעיף המתאים בחוק הפלילי. זה ברור לכל אדם, אך לא ללוגבינובה. בפרוטוקול של ישיבת בית-הדין יופיע הרישום "הודה". אם מישהו יודה שהוא אשם חלקית, וכרגיל משמעה של הודאה זו הוא אותו דבר עצמו: הסכמה לעובדות, אך לא להגדרת האשמה - ייתכן שלוגבינובה תרשום את המלה "חלקית".

משום שבלשון המשפטית משמעות המלה "חלקית" היא אחרת: הנאשם מסכים להגדרה המשפטית, אך מכחיש חלק מן העובדות.

מישה קורנבליט הוא היחיד מהתשעה, מלבדי, שנקבע לו אישום "בגידה במולדת" בשל התכונות לחטיפת המטוס. הוא הודה באשמתו בסעיף זה חלקית: כלומר, נכון, התכונן, ואחר-כך התחרט ונסוג מהתוכנית. כלומר, העובדות נכונות, אך לא ההגדרה המשפטית. אני חושב כי לוגבינובה הבינה יפה מה היתה כוונתו של מישה. אני בטוח שהיא רשמה לו בפרוטוקול: "הודה באשמתו". ואולי הוסיפה: "חלקית". והלא המשפט נערך לאחר שלרשותו של הנאשם קורנבליט הועמדה עזרתו המשפטית של הסניגור י.נ. בוזינייר. האיש בן הלאום היהודי י.נ. בוזינייר ידע היטב שבפעולותיו של מישה קורנבליט היתה הסתלקות-מרצון במאה אחוז ממעשה הפשע ופטור מהעונש, אך על כל מקרה "שכח" להודיע על כך לנאשם הנתון להגנתו...

השופטת פותחת בקריאת כתב-האישום שחובר על-ידי החוקר הבכיר במשפטים בעלי חשיבות מיוחדת של מדור החקירה המחוזי של קג"ב ליד מועצת המיניסטרים של ברית המועצות בחבל לנינגרד, סגן-אלוף מינשקוב, ושאושר על-ידי ראש המדור, אלוף המשנה ברקוב וראש המנהלה אלוף נוסיקוב. כתב-האישום במשפט מס' 15 יהיה דומה לפסק הדין במשפט זה כשני כיסאות של אותה מערכת רהיטים - רק נגר מומחה יבחין ביניהם. אם כך למה מעתיקים השופטים כמעט באופן אוטומטי בעת פסיקת הדין את כתב-האישום שחובר על-ידי מוסדות קג"ב? הלא זוהי הוכחה חותכת לחריצת דין מראש. אפילו תלמיד מנוסה, כשהוא מעתיק את הבחינה מחברו, משנה את סדר המלים. האם אפשר להסביר זאת בעצלנותם הרגילה של השופטים? אינני יודע. מוטב שתשאלו אותי שאלה קלה יותר.

איסקובה כבר קוראת כשעה ומתחילה להצטרד. אם מישהו מהשומעים לא איבד עדין את חוט המחשבה, יכול היה להבחין כי כתב-האישום חובר על-פי כל כללי המחזאות של הריאליזם הסוציאליסטי: מבוא ופתיחה, נקודת השיא שבפעילותם העוינת של הסוכנים הציונים והסיום המר - ההאשמה. השורות המלוכדות של מוחאי-הכפיים, פניהם מתוחות, מנסות לחזור ולהבין מה עוללנו. ולאזניהם מתחילים להשתפך הדברים:

"בנובמבר 1966, בתוקף דעות ציוניות, נדברו בוטמן, מוהילבר ודרייזנר ובאו לכלל הסכם נפשע עם חבריהם-לדעה צ'רנוגלאז ושפילברג (אסירים ועומדים למשפט אחר) וכוננו בלנינגרד ארגון ציוני אנטי-סובייטי מחתרתי, תכננו את המבנה, המצע והתקנון שלו, והגדירו את תפקידי הארגון המכוונים לתעמולה אידיאולוגית ציונית, להוצאת דיבה על המדיניות הבינלאומית

והלאומית של השלטון הסוביטי, וכן לליבוי שאיפות להגירה בקרב אנשים מבני הלאום היהודי, כדי להטות את לבם ליציאה למדינת ישראל".

מוחאי-הכפיים לא יכולים להבין ממש מה עוללנו, אך ברור להם שזה משהו איום ונורא, ובמידים עצומים. מילת-המפתח להאשמתנו היא הקללה הכי נוראית ברחוב, "ציונות". בשונה מרוסיה הצארית, לא הוכרזה הציונות בברית המועצות כבלתי-חוקית, ואיננה מוזכרת בחוק הפלילי, אך באיזכור לעתים קרובות בעתונות היא הוכנסה לסווג של משהו מפלצתי ואסור בתכלית האיסור. אך מהו זה בפועל - אין אדם סוביטי אנטי-סוביטי פשוט יודע. אותנו, היושבים על ספסל-הנאשמים, כל משחק המלים הזה היה מצחיק... זה דומה למצב, שבאסיפת בעלי-החיים האשימו את הגמל הטורפני בכך, שכדי להתנקש בבעלי-החיים האחרים הוא גידל לו שתי דבשות על גבו. אם היו חוזרים שוב ושוב על צירוף המלים "הגמל הטורפני", היו בעלי-החיים לומדים להתעלם מהעובדה שהגמל אוכל רק עשב, כפי שהם רואים... ואם להביא בחשבון שבעלי-החיים יש להם סיבות אין-ספור להיות בלתי-מרוצים, וגם הורו להם במי לתלות את האשם בתסכול שלהם, מדוע באמת שלא יוציאו את כל זעמם על הטורף המתועב, הרי הוא הגמל? ועל כל אלה, מדוע באמת יש לגמל שתי דבשות? מדוע יכולים שאר בעלי-החיים להסתדר בכלל בלא דבשות, ואילו אצל הגמל יש שתיים? ברור לחלוטין שהן מיועדות למטרות פשע. ואם הגמלים יתאגדו לארגון, על אחת כמה וכמה שיש להכות בגמלים ולהציל את אמא רוסיה.

מוחאי-הכפיים כווצו את גבות עיניהם והכינו את כפות ידיהם למחיאות כפיים. כל החדש אינו אלא ישן שכבר נשכח לגמרי. כל שיהיה - הוא שהיה. אילו היו מוחאי-הכפיים מאמצים את זכרונם, היו נזכרים בלי קושי כי בשנת 1948 למשל, כשמדינת הסובייטים תמכה במדינת ישראל, לא השתמשו בקללה "ציונות". אולם, היו אז משתמשים בגידוף אחר - "גנדיזם". הדוקטרינה הסטליניסטית הכירה רק בדרך אחת למעבר מהקפיטליזם המרקיב אל הקומוניזם הריחני - מאבק מזוין. בהתאם לתורה זו ניטשו קרבות בגיונגלים של בורמה, וייטנאם והפיליפינים. וההודים התעקשו, בהנהגתו של גאנדי הם סירבו להתנגד לרשע באמצעות אלימות, ואז הוכרז הגנדיזם בברית המועצות כמילת גידוף. אך הנה הוציאו את סטלין מהקרמלין כשרגליו לפניו והניחו אותו במאוזוליאון. אחר-כך הוציאוהו מהמאוזוליאון כשרגליו לאחור וטמנו אוחו באדמה ברצועה נייטראלית שבין הקרמלין והמאוזוליאון. נפתחה התקופה החרושצ'ובית של הדוקטריניזציה הגמישה. שתי שיטות המעבר: הויאטנאמית וההודית, הוכרו כחוקיות. כל מקום כמנהגו - התוצאה היא החשובה.

מלתהגידוף "גנדיזם" הוצאה בשקט מכלל שימוש, ומוחאי-הכפיים שכחו אותה בלא פגע, כשם ששכחו את האויב הנורא של בריתה-המועצות - את מלזיה האימפריאליסטית, כאשר זו זכתה לריהביליטציה בעודה בחיים, לאחר שנשתנה המשטר הפוליטי של יריבתה אינדונזיה, לאחר נפילת המנהיג הפרו-סובייטי. ויום יבוא, הסכסוך הערבי-ישראלי יחלש, וכבר אי אפשר יהיה לדוג דגים בביצה העכורה של המזרח הקרוב. או אז ישכחו מוחאי-הכפיים את מלת-הגידוף "ציונות", והגמל יחדל מלהיות טורף.

איסקובה התעייפה מאוד. היא מוסרת את כתב-האישום למזכירה. הגיע תורה של זו להצטרף.

בניתוח המקדים של המצב הפנימי והבינלאומי, שעל הרקע שלו נוצר הארגון שלנו, מצטלצלת נימה שאני שומע אותה לראשונה: "הסכנה שבפעילות הציונות מחמירה הרבה יותר, עקב קיום הלכי-רוח לאומניים-ציוניים באותו חלק מאוכלוסיית המדינות הסוציאליסטיות, שעדיין איננו בשל מבחינה פוליטית". מלמול זה כמוהו כהודאה שמהו רקוב בממלכת דנמרק. מקץ יובל לאוקטובר עתיר-הנצחון²³⁵ ולאחר הניתוחים הכירורגיים שנעשו בעקבותיו להרחקה פיסית של הגידול הסרטני, עדיין חיה וקיימת הציונות ומהווה משאת-נפש לא לבודדים בלבד, כי אם ל"חלק מהאוכלוסייה".

ובאשר לחוסר הבשלות הפוליטית של היושבים על ספסל-הנאשמים, הרי גם נציגי הציבור הבשלים-פוליטית מבינים כי אין זה אלא שקר גלוי. אלה הם בחורים צעירים שקיבלו חוות דעת מצוינות ממקומות העבודה שלהם. איש מהם לא נשפט בעבר. איש אינו מנהל אורח-חיים טְפִילִי - כולם עובדים. ובאשר להשכלה, הרי, כפי שאומרים, הלוואי על כולם. כולם - בעלי השכלה גבוהה. משפטן. מתימטיקאי. מועמד לתואר מדעי. שלושה מהנדסים. פסיקאי מוסמך למדעים. אדריכל. שני רופאים.

בסוף פסק קולה של המזכירה מלקשקש, איסקובה הכריזה על הפסקה. לאחר ההפסקה – דברי-אני.

²³⁵ הכוונה למהפכת אוקטובר, ב-1917

פרק עשרים ושניים - כמה הבהרות

משפטיות משעממות

אני קס. כולי נרגש, משום שבגלל איקוניקוב הארור אינני מוכן בכלל. באולם - דממה רועמת. ננעצו בי מאות מבטים: של שופטים, עורכי-דין, מוחאי-כפיים, קרובי-משפחה. החברים יושבים מאחורי גבי - אותם אינני רואה. אני הראשון מן הנאשמים המופיע במשפט, ואחריות כבדה מוטלת עלי. אינני יודע איך לפתוח. שילך לעזאזל איקוניקוב - אפילו עכשיו אינני יכול להסיח את דעתי מהקטטה הצפויה.

הוגשו כנגדי שתי האשמות עיקריות: הראשונה - השתתפות במעשה הבגידה במולדת על-ידי פעולות ההתארגנות לקראת החטיפה של המטוס והבריחה הקבוצתית מברית המועצות (סעיף 64-17 א של החוק הפלילי הרוסי). השניה - פעילות תעמולה אנטי-סובייטית (סעיף 70 של החוק הפלילי הרוסי). יש בזר שלי עוד שני סעיפים. סעיף 72 של החוק הפלילי הרוסי - נספח אוטומטי לסעיף על תעמולה אנטי-סובייטית, אם משתתפים בפעילות זו ביחד שני אנשים ויותר. הענישה לפי סעיף זה זהה עם זו שבסעיף ההאשמה הקודם. הסעיף הרביעי של האשמתני - הסתרה, ללא התחייבות מראש, של פשע (סעיף 189, סעיף קטן 1, החוק הפלילי הרוסי). סעיף זה מתייחס להסתרת הגלגלות של מכשיר השכפול ע"י חברי הארגון בלנינגרד, גלגלות שהוסרו מהמכונות על-ידי חברי ארגוננו בקישיניוב, שוגרו ללנינגרד ושימשו יסוד לפרויקט "דוגית" - תכנית ליצירת מכונת העתקה ושכפול משלנו. העונשים על פי סעיף זה פעוטים בהשוואה למה שצפוי לי על-פי סעיף הבגידה במולדת. מנקודת-ראות משפטית לא עורר בי הסיווג התנגדות, ואני הודיתי באשמה זו במלואה.

מסובך הרבה יותר היה מצבי בקשר להאשמות על פי שני הסעיפים הראשונים. מכלל תשעת הנאשמים ייחסו בגידה במולדת רק לי ולמישה קורנבליט. לא הודיתי באשמתני בסעיף זה, כי נזכרתי, למזלי, מלימודי בקורס למשפט סדר-דין פלילי, במושג של הסתלקות-מרצון ממעשה פשע. לאחר קבלת התשובה השלילית מישראל היו בפעולותי כל האלמנטים של הסתלקות-מרצון, ונוסף על כך, לפי החוק לא נודעה חשיבות לכך אם הסתלקתי מביצוע הפשע מיוזמתי-אני או בהשפעתו של מישהו. עובדת ההסתלקות בהשפעת עמדתה של ישראל - היתה לה רק חשיבות מוסרית, ולא יכלה להשפיע אפילו על כובד הענישה, שכן במקרה של הסתלקות-מרצון לא קיימת האחריות לביצוע פעולות-הכנה.

אולם בכלל הזה יש יוצא מן הכלל. אם בפעולות ההכנה נמצא איזה פשע אחר, נושא הנאשם בעונש על הפשע ההוא, האחר. אני הודיתי באשמתי בהסברה ובתעמולה אנטי-סוביטית, משום שבחלק הקובע שבסעיף 70 של החוק הפלילי הרוסי נאמר שהסברה ותעמולה אנטי-סוביטית יכולה להתנהל אם במטרה לחתור תחת השלטון הסוביטי ולהחלישו, ואם כדי לבצע פשעים ממלכתיים בודדים מסוכנים במיוחד.

היה ברור לי שבשל תפקידי בארגון מבצע "חתונה" חייב הייתי לקבל איזה עונש, ושמידת העונש שלי תיכלל במסגרת הסעיף 70 של החוק הפלילי הרוסי גם בלי הודאה בכוונות חתירה והחלשה של השלטון הסוביטי. וגם פסיכולוגית היה חשוב לי להקהות את סיווג הסעיף, שהעונש המירבי עליו הוא מוות ביריה, ולהורידו לסעיף שהעונש המירבי עליו הוא שבע שנים שלילת חופש.

כיום, כאשר אני מנתח מחדש את הצד החוקתי של המשפט שלנו, ברור לי שאפילו כשמובא בחשבון תפקידי הארגוני בנוסח הראשון של מבצע "חתונה", הרי הסעיף של תעמולה אנטי-סוביטית מיותר הוא בזר שלי, כשם שגם בזרים של הבחורים האחרים, אף כי שמסיבות שונות. את פעולותי בארגון מבצע "חתונה" אפשר היה לסווג כתעמולה לביצוע פשע בודד מסוכן במיוחד - בגידה במולדת - אילו פעלו "הטייסים" לפגוע בעצמאות הממלכתית, הריבונות או הטריטוריאלית של ברית המועצות או העצמה הצבאית שלה. כיון שכל זה לא היה, היתה הבגידה במולדת שיוחסה להם דמיונית, ואצלי - תעמולה דמיונית לביצוע בגידה דמיונית במולדת.

זה כבר שעות מספר שאני מדבר - מספר את תולדות חיי. בולטים בהן בבירור שני יסודות. האחד - דחייתי את הקפיטאליזם כמשטר חברתי נטול-עתיד, ואמונתי בסוציאליזם כמשטר חברתי צודק.

היסוד השני - רגש עמוק של השתייכות לעם היהודי הפזור בכל היבשות, תחושת הזדהות עמוקה עם גורלו בכל הדורות ובייחוד בדורנו, דחיית האנטישמיות בכל צורה שהיא, שאיפה לעלות לישראל כפתרון לבעיה.

הריני ממשיך לגולל את תולדות חיי, לפני הידידים הדוממים, ולפני האויבים השותקים. והביוגרפיה שלי - שרשרת רצופה של התנגשויות באנטישמיות, שבתהליך איטי אך בלתי-נמנע הפכו אותי מקומסומולאי מאולף לציוני מתוך הכרה פנימית. חיי היו מאבק מתמיד על כבוד לאומי, בתנאים של חוסר-הגנה מוחלט. מדוע דווקא אני צריך הייתי לכנס אותה אסיפה בקולחוז, אף שהיה בצוות נציג גבוה מטעם המפלגה? מדוע?

אני מותח גשר אל האנטישמיות בארצות אחרות. מתעכב על הליגה להגנת יהודים של מאיר כהנא בארצות-הברית. עם שאני דוחה את שיטות פעולתם, אני מבין למטרתם, משום שהאנטישמיות צועדת על-פני כדור-הארץ ואנחנו חייבים להתגונן מפניה. אך אפילו הפעולות המסוכנות ביותר של הליגה אינן ניתנות להשוואה עם הטרור האיום של הפלשתינאים רוצחי ילדים חפים-מפשע ממושב אביבים²³⁶.

הריני מסיים את הופעתי ומשאיר פתוחה את השאלה בדבר ספקות נעורי: האם האנטישמיות בברית המועצות הינה מדיניות ממלכתית או שאיננה אלא גילוי עמדתם של יחידים, ובכללם גם של תופסי משרות ממלכתיות. התשובה ברורה לי מזמן, והיא-היא שהביאה אותי אל שורות הארגון. התשובה ברורה גם לאלה שיושבים באולם מימינו ומשמאלו של המעבר, אם כי במידה שונה.

למה אני מרבה דברים כל-כך על האנטישמיות? האם אני נגדה או בעדה? היה זמן ששנאתי אנטישמיות ואנטישמים, בלי להתעמק במיוחד במהות. לעומת זאת חלה בעמדה שלי כלפי האנטישמיות התפתחות הדרגתית. אינני יכול לומר שאני אוהב אותה. אך אני יכול לומר שאני רוצה בה. במצב החורבן הגמור של התרבות והדת, היו היהודים בברית המועצות טובעים מכבר במצולותיה של מה שקרוי הכוללנות הבינלאומית החדשה של העם הסובייטי, ואף אנו, תשעת הבחורים היהודים היושבים על ספסל-הנאשמים, היינו מתבוללים בתוכה ללא שארית אלמלא האנטישמיות. הסבל האישי של כל אחד מאתנו שנפגע מהאנטישמיות - דרוש היום להיסטוריה רבת השנים של העם היהודי.

אני מסיים את נאומי:

"בכתב-האישום נאמר שהודיתי באשמת חברות בארגון ציוני אנטי-סובייטי בלתי-חוקי. אך אם לחדור לעומק מהותם של הדברים, הרי ה"אנטי-סובייטיות" של ארגוננו מתבטאת רק בנזק עקיף מסוים שגרמנו בפעילותנו, למרות שארגוננו מעולם לא שם לו למטרה את החלשתו של השלטון הסובייטי ואת החתירה תחתיו. כן, הארגון שלנו היה בלתי-חוקי. אך רק במובן זה שלא יכולנו לרשום ולא רשמנו את ארגוננו במוסדות הפינאנסיים הנאותים. כן, ארגוננו היה ציוני. אך הציונות, לפי הבנתנו, הריהי אמונה בזכות של בני העם היהודי למדינה עצמאית משלהם במולדתם הקדומה והם זכאים להגר באורח חפשי מכל ארצות התבל ולהתישב בה. בין ציונות זו לבין הציונות שעליה כותבים העתוננים הסובייטיים - אין שום דבר משותף."

²³⁶ במושב אביבים השתלטו מחבלים על בית ספר, ולקחו תלמידים ומורים כבני ערובה. תוך כדי הנסיון להשתלט עליהם ולחלץ את השבויים נהרגו עשרות תלמידים ומורים.

נאומו נמשך כבר כמעט שש שעות - קודם סבור הייתי כי רק פידל קאסטרו מסוגל להאריך כל-כך בדבריו. לבסוף כבר הצטרד קולי, אך לי אין מזכיר שיסיים את השמעת הדברים במקומי. אני צונח על מושבי ללא כוחות. החברים מתחילים להשמיע את דברם - ואני כמעט שאיני קולט דבר. מטיל ראשי על המעקה ומתחיל להתאושש לאט לאט. בו-בזמן מתרחק החייל לשניות מספר מהמחיצה. וזה הספיק לולאדיק מוהילבר כדי ללחוש לי: "גרישה ורטליב וקריינה שור קיבלו היתר-יציאה. הם כבר בבית."

האומנם כבר התחילה העלייה? משתוקק אני וגם חושש להאמין. בשורה זו, שלאחר סירובים מוחלטים הניחו לצאת, לא לזקנים ולנכים אלא לגרישה ולקריינה, ועוד בעיצומם של משפטים אנטי-סובייטיים, כמוה כסנוניות הראשונות המבשרות את בוא האביב. אך מה זה? פליטה של כמה בלתי-רצויים שהוחלט לא להושיבם בכלא מחמת התגובה האדירה הבלתי-צפויה של המערב, או ההתחלה הנכספת של העליה מרוסיה? הפשרה קלה או בוא האביב? עוד מעט יפתח בדבריו ליובה יגמן היושב מאחורי גבי על הספסל השני. חשוב לי מאוד שהוא לא ישכח להזכיר בדבריו את הודעתי בישיבה האחרונה של ועד הארגון על השיחה האחרונה שלי עם מארק דימשיץ לאחר קבלת התשובה השלילית מישראל. אך אין לי אפשרות לפנות אליו - החייל כמו דבוק אלי וכאלו חש שאני זומם משהו. למזלי, מותר לנו לערוך רשימות בעת המשפט. אני מעמיד פנים כרושם שאלה אל הנואם, ובאותיות גדולות אני כותב על הגליון מלים מספר אל ליובה, אחרי-כן מרים את הגליון, כביכול מעיין בכתוב, אך מחזיק אותו כך שליובה יוכל לקרא אותו. ליובה בעל-הזקנקן יש לו מנת-משכל גבוהה - הוא יתפוס מה כוונתי.

דבריו של ליובה יגמן ערבים לאוזן. ליתר דיוק - ערבים לאזני. כלומר, לשופטים — ההיפך מכך. אף שליובה הוא מהנדס מספנות, הוא הבין היטב את צד החוקתי של המשפט. הוא הכחיש את אשמתו בסעיף 70 של החוק הפלילי הרוסי והסתמך על כך שהגדרת הסעיף על תעמולה אנטי-סובייטית מחייבת כוונה ישירה לחתור תחת השלטון הסובייטי ולהחלישו. בהעדר כוונה ישירה כזו, העבירה היא לפי סעיף 190 סעיף-קטן 1 של החוק הפלילי הרוסי, שאיננו נמנה עם הפשעים הממלכתיים המסוכנים במיוחד, והעונש המירבי על פיו הוא - שלוש שנים. ליובה תובע במפגיע את המרת הסעיף 70 של החוק הפלילי הרוסי בסעיף 190, סעיף קטן 1 של החוק הפלילי הרוסי. עמדתו נכונה בהחלט מבחינה משפטית, וזוהי העמדה היחידה המוצדקת לגבי אלה שלא הואשמו בבגידה במולדת.

גם ליובה, כמוני, מגולל את פרשת חייו. פרשת התבגרותו והתחשלותו של ילד יהודי אינטליגנטי קטן במשקפיים, שהלך ללמוד איגרוף כדי שיוכל להגן על עצמו. אין דרך אחרת לבחור כזה אלא להיעשות חבר הארגון ולהיות מוצב על ספסל-הנאשמים. אחרי-כן, כבר במחנה, אכתוב כמה שורות לכבוד יום-הולדתו של ליובה:

יש משפט של טריבונל,
ויש דין מצפונך-אתה.
אשרי האיש שלא כשל
ולמצפונו הוא לא חטא!

ליובה יגמן לא יתיסר לעולם ביסורי פיצול האישיות, הוא לא יריב עם מצפונו. ליובה יגמן הפך להיות חבר ועד הארגון וגזבר שלו במקום דוד צ'רנוגלז ב-7 במאי 1970, 39 יום לפני מאסרו. בו-ביום היה לסל קמינסקי לחבר הועד במקום שלמה דרייזנר, ולסל היה צריך לעמוד בראש הפרויקט "עליה" - עיבודם ומימושם של אמצעי הלחץ על הממשלה הסובייטית במגמה לעורר תנועת-עליה המונית בתנאים החדשים, לאחר שהתקבלה מישראל התשובה האוסרת לקיים אח מבצע "חתונה".

לסל נואם אף הוא ברוח דברי ליובה יגמן, אך בכוון סרקאסטי. אף שהוא מודה חלקית באשמה לפי הסעיף של תעמולה אנטי-סובייטית, הרי זה, כנראה, רק מתוך בערות משפטית. הודאתו החלקית של לסל פירושה רק דבר אחד בלבד: אני מודה בעובדות ודוחה את סווג האשמה. סיבותיו הסרקסטיות של לסל קאמינסקי הן דקות וחדות למדי, וייתכן כי קטיגור-המשנה גיאורגי פונומאריוב לעולם לא יבין אותן, אך השופטת נינה איסאקובה והקטיגור הראשי אינסה קאטוקובה מבינות יפה למה מתכוון הנאשם קמינסקי. גם ליובה וגם לסל אינם מנצלים את העובדה שנהיו חברים בועד רק בערב חיסולו. אין הם רוצים להשתתף במשחק על-פי הכללים. לא "הודאות כנות", לא "חרטות בתום-לב". הכל, הכל ייזקף לחובתם שהשופט, בהסתמך על משפט-הצדק הסוציאליסטי שלו, יתחיל לערוף גולגולות.

פרק עשרים ושלוש - ישנם עדים שונים

החברים סיימו להופיע. עכשיו תור העדים. מאחורי דוכן העדים עומד ראש המחלקה למחקר ופיתוח של המפעל "אלקטריק", נושא עיטור הדגל האדום, גליבוב. הוא מספר באריכות משעממת כיצד לא רצה לקבל לעבודה את המהנדס בוטמן, ואיך בכל-זאת בילבל אותו השטן. גליבוב מסתלק, ובאולם נותרת שאלה אילמת. מדוע, החבר גליבוב, לא רצית לקבל את בוטמן לעבודה? הן לא ידעת אף שמץ דבר על השקפותיו הפוליטיות? התשובה שבאוויר ברורה וחד-משמעית. משום שבוטמן הוא נכה מהקבוצה החמישית. הופעתו של גליבוב היא דוגמה עסיסית לאנטישמיות מובהקת בקבלת יהודים לעבודה. אף ש"כמובן" שאין לה שום נגיעה לתיק המשפטי.

מופיע הנציג השני של המפעל שלנו, הנגר וולודיה שארוב. בלי לדעת לשם מה, הוא חתך, לפי בקשתו, מספר חתיכות מחומר פלסטי בצורות שונות בשביל מכונת ההעתקה והשכפול שקבוצת שלמה דרייזנר עסקה בהרכבתה. אני מנצל את העובדה שוולודיה היה יחד עמי בקולחוז, ובאישורו של השופט מציג לו שאלה:

" וולודיה, הזוכר אתה כי היינו בסתיו 1969 ביחד בקולחוז?"

"זוכר."

"הזוכר אתה איך פעם בבוקר, עוד לפני העבודה, כינסתי אסיפה?"

"זוכר."

"הזוכר אתה על מה דובר באותה אסיפה?"

וולודיה שארוב הוא בחור טוב, וזוכר יפה את האסיפה ההיא: כל-כך שונה היתה מאותן אסיפות-הדְבָרָת המשעממות שנזדמן לו להיות בהן. הוא מהסס, מסמיק, שותק ארוכות ולבסוף, משפיל עיניו, ומשיב לי בקול חנוק:

"אינני זוכר."

אני, הלל בוטמן, חייב לשבת, ואילו הוא, וולודיה שארוב, חייב לעבוד. איש-איש - ומנת-חלקו. ואני מבין אותו. אפשר שגם אני במקומו הייתי נוהג כך.

"קראו לעדה פְּרֵלָה צינקוֹבְסְקִיָּה!"

דלת האולם נפתחת ועל-פני השורות חולף רחש קל. במעבר תופפת, מקישה קלות בעקביה, בחורה יפה ארוכת-רגליים ורעמת שיער כהה גולשת על כתפיה. החצאית הקצרצרה אינה מגיעה עד הברכיים, חולצה מבריקה נצמדת לגיזרתה הנאה, תליון על שרשרת דקה משתלשל מצוואר לבן עגול ונחבא בשביל שבין שדיה. אינני רואה את החברים היושבים

מאחורי גבי, אך נדמה לי שאני שומע אנחה קלה. אמנם הם ציונים, אבל בכל-זאת הם גברים. פְּרָלָה, בעבר דיילת חברת התעופה האזרחית, היא כיום מוכרת בכל-בו בריגה. השופטת מציעה לה לזהות בין הנאשמים את האזרח שנכנס לתא-הטייסים בעת הטיסה לנינגרד-ריגה ב-19 בפברואר 1970. העדה בוחנת אותנו במבטה. לא, היא איננה יכולה לזהות איש. הדלת נסגרת מאחורי פרלה צינקובסקיה. סלחי לי, פולניה יפיפיה, שבמכבש קיטור רמסתי את גורלך... אחרי הדיילת-לשעבר נכנס לאולם טייס המטוס. עוד בלכתו במעבר אל דוכן העדים הוא בוחן אותנו בשימת-לב.

הנה החבר הזה, - אומר הוא בידידותיות, מצביע עלי ומחייך. בחור רוסי פשוט. אולי נזכר באותו בקבוק יין, מתנתי לו, שאנשי הצוות, יש להניח, פתחו בצוותא לאחר סיום המסע. אין זה קטיגור ציבורי זועף במשפט חוטפי-המטוס - הטייס מִיְדָאָנְגוּב. העד הזה עדיין לא למד לשחק, וחיוכו ופנייתו אלי בלשון "חבר" מראים שאיננו מאמין כלל וכלל שהיה ברצוננו להרוג טייסים.

בתור עד מופיע חברו-לעבודה של לסל קמינסקי, רוסי, שלסל נתן לו לקרוא את הספר "אקסודוס". סניגורו של לסל, שמנסה להוכיח שמטרתו של הנאשם המסור-להגנתו בהפצת ספרות ציונית לא היתה להטות את לב הקוראים להגירה לישראל, מחליט לנקוט בתכסיס תיאטרלי-פסיכולוגי:

"אמור-נא, " פנה אל העד, "מדוע החלטתם, אתה ומשפחתך, להגר ולהתיישב במדינת ישראל?" העד, אלכסנדר וֹרְחוּבְסְקִי, נרעד בעצבנות והסב פניו אל האולם. הוא היה אחד מהמיליונים שיכול היה לומר על עצמו, במלותיו של גאריק שלנו חסר-המנוח:

"רואה אני מדינה - אנדרטה:
איש בארד, כליל שלטון -
בכסות עלה תאנה מוסתר עוד
איבר²³⁷ ענק של בטחון.

לא בחינם נרעד העד - הוא ידע כי עלי-תאנה לא מעטים מצויים באולם.

²³⁷ ברוסית - אורגאן, ויש כאן משחק-מלים. המלה "אורגאן" ברוסית משמשת גם כאיבר וגם כמוסד, ובלשון רבים, "אורגאנים", הם כינוי מקובל לבולשת. הכוונה כאן לקג"ב - הנעד לבטחון המדינה.

"אני... לישראל? הלא רוסי אני מאז ומעולם," ניסה וורחובסקי לפתוח בהסברים, אך מעוצם ההתרגשות נקטע קולו, גרונו נחנק והוא לא יכול להמשיך. "הריני חוזר ושואל אותך, מתי אתה, האדם הרוסי אלכסנדר וורחובסקי, החלטת לנטוש את מולדתך ולעבור לישיבת קבע במדינה היהודית?" הרעים עליו הסניגור. העד, שהבין כי לא רק גורלו האישי, אלא גם גורל צאצאיו לכמה דורות מוטל כעת על כף המאזנים, אזר לבסוף עוז, ומגמגם מרוב התרגשות, הסביר שמעודו לא העלה מחשבה כזאת על דעתו, ושהוא מרוצה לחלוטין מחייו ברוסיה, אלא שהתעניין פשוט בספרות היסטורית-גיאוגרפית על המדינות השונות שבעולם.

הסניגור נתן מבט-ניצחון בשופטים. אך צוחק מי שצוחק אחרון. סנגורו של לסל קמינסקי שכח שבמחזה הזה, הוא איננו אלא שחקן ולא במאי. אולם "האיבר הענק של הבטחון" לא שכח דבר. הוא יגע וחיפש - ומצא. לאחר סיום משפטנו, זכתה השופטת איסאקובה בתואר משפטן מוסמך של רוסיה, ואילו הסניגור של לסל קמינסקי הודח מלשכת עורכי-הדין בלנינגרד.

* * *

קרב אל קצו היום החמישי של המשפט. אחרוני העדים מופיעים. אחרי שקראתי את העדויות לאחר החקירה, מעניין להשוות אותן לעדויות של אותם עדים במשפט. הרוב היו חיוביות. גם שם וגם כאן. אך אפילו אותם בודדים שלא עמדו במבחן ב"בית הגדול", ביחידות עם החוקר, הרי שכאן, כשפניהם אל מחיצת הנאשמים וגבם אל הקרובים שלנו באולם, הכניסו באורח דחוף תיקונים לעדויות שלהם.

מוסר עדות בחור גבוה וגברתן: הוא לא הבחין בהשקפות אנטי-סובייטיות אצל שום אדם מחברי הארגון, ולא ראה ספרות אנטי-סובייטית. רק אנחנו, היושבים מעבר למחיצה, יודעים איזה מיני הגדרות לארגון חלק ששה פרידמן בעת החקירה. כדי שהגלולה שלנו תהיה מרה ללא נשוא, עשו החוקרים דבר שבנסיבות אחרות לא היו עושים בשום פנים ואופן. הם צירפו לחומר התיק את מכתבו של אלכסנדר פרידמן למוסדות קג"ב מראשית יוני 1970. בימים שרובנו עדיין שתקנו, הוא כתב במכתבו שברצונו לספר למוסדות כל שידוע לו על פעילותנו האנטי-סובייטית הפושעת, בתנאי שקג"ב יאסור את כל פעילי הארגון הציוני שטרם נאסרו, ובמיוחד את הלל שור שמשך את פרידמן לחצר אחורית של אחד הבניינים ובלשון רוסית נהירה פירש מה צפוי לפרידמן אם יפצה את פיו. בחינם עמל שותפי לשם: פרידמן מאוד לא רצה להפוך לנחקר, והוא היה מוכן לשלם כל מחיר ובלבד שישאר עד.

מופיעים עדים יהודים : קרובים, ידידים, חברי הארגון שלא נאסרו, משתתפי האולפנים המיותמים. ערמומיים הם העדים היהודיים, לכל שאלה של השופטת לגבי אנשים שנמצאים כבר בישראל, הם מתחכמים לפתוח במשפט: "האזרח-לשעבר של ברית-המועצות..." ולאדיק מוהילבר הספיק ללחוש לי לפני ימים מספר כי גרישה ורטליב וקריינה שור הם כבר בישראל. עתה שומע אני על עשרות אחרים "אזרחים סובייטיים לשעבר". גם חברי הארגון נתן איסאקוביץ' ציריולניקוב, רודיק ברוד, בן טוֹבְּבִין, גדעון מכליס, איליה אלינסון נהיו לאזרחים סובייטיים לשעבר...

דומה כי נסדק הקרח, רבותי המושבעים! התחילה העליה הנכספת! חודשים אחדים לפני מאסרנו אמר לי לב לבוביץ' קורנבליט, שביקר לפני כן בצרפת את אחותו, על יסוד התרשמות אישית, כי מבצע-"חתונה" יעשה בצרפת הרבה פחות רושם מאשר העלאת מחיר הדלק. עכשיו, בשבתו על ספסל הנאשמים, יכול לב לבוביץ' לראות בעצמו את התוצאות. מבצע-"חתונה", בתנאים המסויימים של הרגע ההיסטורי, הגשים את כל התקוות שתלינו בו. הוא היה לאותה מכה עשירית שקיבל פרעה-ברז'ניב, ושהביאה את העלייה. ומי יודע, אולי הוא ייחשב לפתיחת תקופה חדשה בתולדות יהודי רוסיה בזמננו...

כל אלה שהיו קשורים ב"חתונה" מילאו את תפקידם. ובאורח מזהיר השלימו את המלאכה חברינו הבלתי-אסורים בחופש.

"או שתניחו לנו לצאת בשלום, או שיהיה עליכם לעלות על הדרך הכבושה של רדיפות המוניות," כך הוצג האולטימטום. והנה היא, התשובה: מניחים לנו לצאת בשלום. תודה לכם, עדים יהודיים ערמומיים! מכאן ואילך, יהיו גזרי-הדין אשר יהיו, יקל לנו לחזור לתאים. שכן יודעים אנחנו - המלאכה נעשתה. ויושבים אנו לא לשווא.

* * *

היום החמישי של המשפט. העדים היהודיים הערמומיים סיימו את דבריהם. איזה תושב תמים מכוכב-המאדים, לא-אנטישמי, שהגיע מהחלל להתארח על כדור הארץ ושולט בשפה הרוסית, וישב בבית המשפט חמישה ימים, יכול היה כעת לנשום לרווחה. התמונה נעשתה בהירה ומפורשת. איש מן היושבים על ספסל הנאשמים לא ידע דבר על תכנית חטיפת המטוס בנמל-התעופה "סמולנויה" ב-15 ביוני 1970. איש מן היושבים על ספסל הנאשמים לא התכוון לחתור ולהחליש את המשטר הקיים בברית המועצות. מאבקם של העומדים-למשפט נגד ההתבוללות המלאכותית של היהודים ובעד עליה חופשית לא סתר שום חוק סובייטי. אך תושב-המאדים הבלתי-אנטישמי, עדיין מוקדם לו לשמוח.

קמה ממקומה התובעת הממלכתית איגסה קטוקובה והעיפה מבט זועם על סביבותיה. היא הרעימה בקולה כמו מֶרְט²³⁸ אחוז-התזזית בקונבנט²³⁹ הצרפתי. מסכן תושב-המאדים הבלתי-אנטישמי! קשה לו להבין שאשה זו שמעה בדיוק את מה שהוא שמע. "למה, אם כן, צריך היה לשמוע חמישה ימים את הנאשמים והעדים?", "רוצה לצרוח תושב-המאדים הבלתי-אנטישמי, "הלא את חוזרת על מה שכתוב בכתב-האישום, והלא כל זה פקע, הופרד, הלא זה שקר..."

מסכן תושב-המאדים התמים... עתה תכריז קאטוקובה על תקופות המאסר שהיא דורשת, ואז יתרחש התקף הלב הראשון בתולדות תושבי מאדים: לבוטמן - 10 שנים, לקורנבליט מיכאיל - 8 שנים, למוהילבר - 4 שנים, לדרייזנר - 3 שנים, לקמינסקי - 6 שנים, ליגמן - 5 שנים, לקורנבליט לב - 3 שנים, לבוגוסלבסקי - 3 שנים, לשטילבנס - שנה אחת. אנחנו איננו אנשי-מאדים. יודעים אנחנו שתקופות המאסר שלנו ידמו בדיוק לאלה שדורשת עכשיו קאטוקובה, כפי שדומה גזר-הדין הסופי לכתב-האישום. דומה כמו כיסאות מאותה מערכת הריהוט.

הרעים וחדל נאומה של התובעת. הסתיימו דברי הסנגורים בקול ענות חלושה. הגיע תור דברם האחרון של הנאשמים, ואני הראשון בהם.

"הקרובים והידידים היושבים באולם יודעים שאינני יודע לשקר, פותח אני, "ואגיד דברי אמת. אתמול הגדיר אחד הנאשמים את תכנית חטיפת המטוס כמעשה-שטות. אך לא ייתכן לחטוף מטוסים מתוך טיפשות. אין זה מתקבל פשוט על הדעת. את הסיבה לכך יש לחפש עמוק יותר..."

"יודע אני שהחלטה התקבלה, שהעלייה החלה, ואולי, בשעה שאני משמיע את מלתי האחרונה, נוחת מטוס בלוד, וכעבור עשר דקות יקודמו פניהם של עשרות אזרחים חדשים של ישראל בפרחים ובחיבוקים, אך עלי לומר לצורך מה תוכננה "החתונה". חובה עלי לחזק את מה שכבר התחילו בו.

"מדוע, שואל אני, "צריך הייתי לסכן את חיי וחיי משפחתי? משום שהיה חשוב שהממשלה הסובייטית תיתן את דעתה לבעיית היציאה של היהודים, משום שהיה דרוש להזיז איך שהוא את הבעיה הזאת מנקודת-הקפאון..."

* * *

²³⁸ מנהיג צרפתי בתקופת הטרור שאחרי המהפכה הצרפתית. תפס את השלטון מדנטון המתון יותר, ונרצח ע"י שרלוטה קורדיי.
²³⁹ הועדה השלטת בצרפת

ביום העשירי למשפט, לאחר הקריאה השיגרתית: "לקום, בית-המשפט!" אין השופטים מתיישבים כרגיל. איסאקובה נשאר עומדת, ובעקבותיה כל הנוכחים באולם. בקול חגיגי היא פותחת:

"בשם הרפובליקה הרוסית הסובייטית הפדרטיבית, ב-20 למאי שנת 1971, גזר חבר

השופטים לעניינים פליליים של בית-הדין הלנינגרדי העירוני..."

דממה נוקבת בחללו של האולם. מה, אם כן, ישמע תושב-המאדים הלא-אנטישמי בעוד רגע קט? האומנם צודקים מספרי הבדיחות, ואיסאקובה כתבה את גזר-הדין הזה עוד בשעת המשפט הקודם?

בוטמן גיליה איזראליביץ' - עשר שנים בלא החרמת הרכוש, בשל היעדרו. בדיוק כפי

שתבעה קאטוקובה. קורנבליט מיכאיל סמיונוביץ' - שבע שנים בלא החרמת הרכוש, בשל היעדרו. שנה אחת הפחיתו למישה, כדי שהנגר יוכל בכל זאת להבחין בין הכיסאות של מערכת הריהוט. קמינסקי לסל סמוילוביץ', ויגמן לב נאומוביץ' - 5 שנים כל אחד. מעתה תדעו, יקירים, איך להתנהג בחקירה ובמשפט. ללסל אמנם הפחיתו שנה - בולט מדי היה אי-הצדק לגביו לעומת אי-הצדק הסטטיסטי הממוצע. מוהילבר ולאדימיר אושריביץ' - 4 שנים. דרייזנר סולומון גירשביץ', קורנבליט לב לבוביץ' ובוגוסלאבסקי ויקטור נויאביץ' - שלוש שנים. שטילבס ויקטור אוספוביץ' שנה אחת. הכל כפי שדרשה קאטוקובה. La Finita la comedia, tragedia continua...²⁴⁰ צודקים האדונים מספרי-הבדיחות! רק נגר מנוסה יבחין בין הכיסאות שבמערכת הריהוט. כתב-האישום של קג"ב הנושא את הכותרת "גזר-דין" חתום עלידי השופטת איסאקובה וחברי בית-הדין העממי של מושבעים, פטרוב וקראינוב, היודעים, כמתברר, לא רק לשבת דום ולא להפריע לשופטת, אלא גם לכתוב. (ואפילו שמות-המשפחה של המושבעים טיפוסיים כלכך, שהם נשמעים כבדיחה: במשפטנו-אנו - פטרוב, במשפט

"הטייסים" - איואנוב²⁴¹).

נו, עכשיו תורכם, חברים מוחאי-כפיים, - המסך מורד. הזיזו את כפות-ידיכם שהתאבנו, האם לחינם ישבתם כאן כל הימים האלה במקום להפיק פחם בשביל המדינה? מחאו כף, יקירים, מחאו כף! אן תדעו, שאת מחיאות הכפים שלכם מחריש רעם המטוסים הנוחתים בנמל-התעופה בקו-המסע לנינגרד-מוסקבה-וינה-לוד. מחאו כף, אך זכרו שלנאשם שמורה הזכות למילה האחרונה. ואכן, מילתנו היא שתהיה האחרונה.

²⁴⁰ נגמרה הקומדיה, הטרגדיה ממשיכה (איטלקית)

²⁴¹ השמות פטרוב ואיונוב מופיעים בהרבה בדיחות רוסיות

פרק עשרים וארבע - הפוגרום הקישיניובי של שנת 1971

עברה שנה מהמעצר, ועבר חודש מהמשפט. את בוקר יום 21 ביוני לשנת 1971 קידמתי, לא בתא שבו מעסתי, אלא בין השמיים והארץ. מנועי המטוס IL-18 של חברת התעופה האזרחית שאגו בעוצמה. ישבתי בכורסה רכה בסלון הקטן של המטוס. משני צדדי ישבו שני אזרחים הנראים כספורטאים, לבושי חליפות מהודרות ועניבות. מפעם לפעם היו מחייכים בחביבות, והיו מחליפים אתי מלות-נימוס אחדות. אחד מהם אפילו הציע לי לקרוא בשעת הטיסה את הספר שלקח עמו לקריאה, "בפרוח הדובדבן". כשהביאה הדיילת את ארוחת-הצהרים, קיבלנו כולנו אותה מנה עצמה: בשר, אורז ולפתן. על-פי פניה החתומים של הדיילת, לא יכולתי בשום פנים לקלוט, אם היא יודעת מי משלושתנו הוא מי.

בליווי נעים ובטוח כזה, ובאותם תנאי שירות שלא יאמנו, השתרעו בכורסות אחרות של האולם הקטן סולומון דרייזנר, ולאדיק מוהילבר, מארק דימשיץ ולב לבוביץ קורנבליט. האנשים המלויים אותנו באדיבות רבה ביקשו מאתנו לשבת בשקט ולא לסובב פנים לאחור. ואם סולומון יכול היה לראות לפחות את העורף שלי, הרי אני, שישבתי ראשון, יכולתי לראות רק את פניו של ראש קבוצת הליווי, אלוף משנה בארקוב.

הובילו אותנו בתור עדים במשפט של הקבוצה הקישיניובאית בארגון המחתרת בלנינגרד, שבו נדונו גם שלושה אנשי לנינגרד: דוד צ'רנוגלאז, טוליה גולפלד וגיליה שור. הטעינו אותנו באולם הקטן של המטוס עד לעליית הנוסעים למטוס. שתי אזרחיות שראו כי האולם הקטן ריק למחצה, וגדוש למחצה בגברים נאים רחבי-כתפיים בחליפות אפורות, ניסו לתפוס שם מקומות. אך גערו בהן "באדיבות" כזו, ששתיהן התנדפו דומם כהרף-עין. אנשים סובייטיים פשוטים אינם שואלים שאלות.

ישבתי בכורסה הרכה, ספר בידי, לבוש חליפה, ושערי אינו גוזז²⁴².

ידי לא היו באזיקים. מבעד לאשנב ראיתי את היערות והנהרות של בילורוסיה המערבית החולפים על פני הרחק למטה. מחר תמלאנה בדיוק 30 שנה מאותו היום שבו נעו מכאן למזרח על-פני הכבישים הבודדים טורי הטנקים הגרמניים. אני מביט לפעמים בספר, לפעמים באשנב,

²⁴² אסירים היו גוזזים את השיער

ואינני מסוגל להתרכז - רבות מדי ההתרחשויות בחייו של אדם שהיה מבודד לחלוטין שנה ומשהו.

לאחר המשפט נשתנה מעמדי החוקי - מנאשם הפכתי לנדון. עכשיו רשאי הייתי לקנות בקיוסק של הכלא רק בסכום של חמישה רובלים לחודש, ולקבל חבילה אחת לשנה, אך לעומת זאת קיבלתי זכות לשלוח מדי חודש בחדשו שני מכתבים, ולקבל מכתבים, להלכה, בלא הגבלה (למעשה, היתה לקג"ב זכות לגנוב אותם מכתבים עצמם בלא הגבלה), ואפילו זכות לשיחה בת חצי-שעה עם אוה לפני השילוח לאטאפ.

עוד בבוקר השכם, כשמסרו לנו את החפצים האישיים והושיבו אותנו ב"עורבים" כדי להוביל אותנו לשדה התעופה, הוצאתי מיד מהמזוודה את כל מכתביה של אוה שהתאספו שם, כל עוד לא היתה לי זכות להתכתבות. כשעיינתי בהם הייתי מלא וגדוש רמיזות, ומוחי ניסה בקדחתנות לפענח אותן. עיני, שהתרגלו לראות רק את קירות התא השוממים ואת חצר-הכלא הקטנה, המטירו על מוחי בלי הרף מידע חדש, שהוא לא יכול לעכל: הדיילת היפה במדי חברת התעופה, צחור השלג בעננים בסמוך לכנפי המטוס והתהום התכולה מתחתיהם. הטייס שעבר דרך האולם וכיסו האחורי תפוח, העיד על כך שנקטו בכל-זאת אמצעים כי העדים, אשר בקרבם מצוי מארק דימשיץ, לא יבריחו באקראי את המטוס הרחק דרומה-מזרחה מקישיניוב...

בנמל-התעופה הקישינובי - שיפוצים, והמטוס נוחת על מסלול נחיתה חליפי. בארקוב קם ומכריז בקול חגיגי:

"קבוצת-הליווי המיוחדת של אנשי קג"ב הלנינגרדיים מילאה את משימתה בהבאת

העדים לקישיניוב."

ובקול פרוזאי יותר הוא מוסיף:

"גיליה איזראילביץ, אתה יוצא ראשון, אחריו סולומון גירשביץ'.

נוסעי האולם הראשי כבר יצאו מזמן, ועכשיו תורנו: האזרחים הסובייטיים אינם צריכים

לראות איך מתקרבים ה"עורבים" אל כבש המטוס שלנו. מאותו טעם עצמו הושיבו אותנו

במטוס בלנינגרד שעה ארוכה לפני העלאת הנוסעים הכללית.

אנו עוברים ישר מהמטוס לחגיגה שעל-גבי הקרקע, אל בנין בית-הדין העליון של

הריפובליקה המולדאבית ברחוב פירונוב בקישיניוב. לראשונה אני נמצא בקישיניוב. עיר זו

נבדלת לגבי, האסיר, משאר הערים שגורלי האטאפי זורק אותי לתוכן, כשם שחצר כלא אחת

שונה מהאחרת. ב"עורבים" שבימינו אין אשנבים, והפריקה מתבצעת תמיד במעמקי חצרות

הכלא, בסמוך לבנין המיועד לקבל את האטאפים. האסיר לעולם אין מודיעים לו לאן ולפי

איזה מסלול הוא יוצא לאטאפ. וכך הוא מתייר כמגשש באפלה, עד שאיזה חייל טוב-לב מהמשמר או אסיר מנוסה ילחש לו את פשר החידה והוא יציב בדמיונו נקודה על גבי המפה הגיאוגרפית.

בבנין בית-הדין מושיבים אותי בחדרון קטן שבו צוהר קטן פתוח. כאן אמתין עד שיקראו אותי לאולם הישיבות. ממש לפני הצוהר, על הקיר, מפה גדולה של העולם. כל היבשות והאיים גזורים מעץ, צבועים בצבעים שונים ותלויים על מסמרים. שנה לא ראיתי מפה גיאוגרפית. עיני הלהוטות חמקו מיד למפגש של אסיה עם אפריקה - הבית היה במקומו. עיני העפילו אל שיטת כדור-הארץ המוצפת בצבע אדום, הגיעו אל המפרץ הפיני. הנה הוא - החלון לאירופה שפרץ פיוטר הגדול. כאן נולדתי וגדלתי, אך לימים, בבוא שעת, אמות שם, בבית. אני בוחן בפרוטרוט את המפה וחש: משהו בה איננו כשורה: בין החוף המזרחי של אפריקה לבין הודו פעור חלל לא-ייאמן. אוקינוס עצום ותו לא. אך במחילה מכם, הלא משהו חייב להיות שם. כמדומה, בקו הגובה של קניה צריך להיות אי גדול, מדגסקר. היכן הוא? כבר באו לקחת אותי, כבר חייב אני לשלב את ידי מאחורי גבי וללכת בעקבות החייל, אך עיני עודן משוטטות על-פני המפה בחיפוש האי מדגסקר שהלך לאיבוד. האם לא אמצא אותו? לא, האבידה נמצאה. תלוי על מסמר, מזרחה מאוסטרליה. כפי הנראה נשמטה מדגסקר מהמסמר שלה באוקינוס ההודי, והפקיד, שאינו משכיל יתר על המידה תלה אותה על מסמר פנוי באוקינוס השקט.

האי נמצא - רווח לי. אך מיד צצה בעיה אחרת, אמנם קטנה יותר בממדים גלובאליים, אך לגבי קטלנית - המכנסיים נשמטו.

הסיבה לכך היא שלמרות מעמדנו שהשתנה, עדיין לא סיפרו אותנו בלנינגרד ולא נתנו לנו תלבושת אסירים. מאחר שהיו ברשותי חפצי האישיים, החלטתי להתגנדר בקישינוב ולבשתי את החליפה הכחולה שלי שבה עצרו אותי, ובמכנסיים כמובן לא היתה חגורה ואפילו לא חבל, משום שהיו מונחים במחסן. במשך השנה בכלא הסתגלה גיזרתי לתקן האסירים, ועתה נשמטו פשוט מכנסי. בלכתי במסדרון בעקבות החייל הייתי כל הזמן מותח אותם כלפי מעלה, וחרדה אחזה אותי כשחשבתני על מה שיקרה למכנסיים באולם בית-הדין. והנה גם הדלת לאולם. אני מותח אותם כלפי מעלה ככל האפשר ופוסע פנימה.

מובילים אותי אל דוכן העדים. השופט הראשי, דמיטרי בורדיוז'יה הקטן, בעל הכרס, חבר בית-הדין העליון של הרפובליקה המולדאבית, מתחיל להציג שאלות, תחילה לזיהוי הפרסונה, ואחרי-כן - לגופו של ענין. עד-מהרה מתברר לי כי בורדיוז'יה טיפש למדי וחלש

כמשפטן. אך הוא, כמדומה, גם ממזרי ומסור ללא גבול ל"אח הגדול", וזהו הדבר העיקרי שנדרש נושאי המשרות הלאומיות. בסמוך לבורדיוז'ה - שני שחקנים של הקולנוע האילם. מבחינה לאומית הכל מאוזן: אחד מחברי צוות המשפט - קוזאקו - מולדאבי, אף ששמו איואן; השני בצוות המשפט - ניקיטה סושקוב - רוסי. התובע הכללי, הפרקליט פולואקטוב - אף הוא רוסי. (מקץ שנים אחדות, כאשר כבר ישתחררו החברים שלנו מקישיניוב, יתפוס פולואקטוב את אחד המקומות הפנויים בגולאג בגלל קבלת שוחד. אך לפי שעה הוא יושב בתור תובע ראשי.)

על שני ספסלי-הנאשמים תשעה בחורים, כמספר הנאשמים במשפט שלנו, ובכלל אלה התשעה שלושה משלנו. נכון יותר, כולם משלנו, אך שלושה הם לנינגרדיים, קצת חיבורים, שערם קצוץ עד העור, נראים כולם דומים זה לזה, ובקושי אני מזהה על הספסל הראשון את פניו העגולות של דוד צ'רנוגלאז ואת משקפיו של טוליה גולפלד. והיכן בן-שמי? אני סורק פעמים אחדות את התשיעיה כולה - והלל שור איננו. מאחורי השולחן מתרומם אחד מהסנגורים:

"בחקירה המוקדמת העדת כי הבאת לידעתו של הנאשם שור את תכנית חטיפת מטוס-הנוסעים הסובייטי. האם יכול אתה לאשר בוודאות ששיחה כזאת בינך ובין שור אכן התקיימה?"

אהא, משמע שהלל מכחיש את עצם השיחה בינינו. כעל מרקע הטלוויזיה, אני רואה לפני אותו יום ושיחתנו הלוהטת בגן-הנצחון. הלל אפילו הציע לי אז אקדח ללא נוקר, בתור אמצעי להפחיד את צוות המטוס. כמובן, על האקדח לא אמרתי דבר בחקירה, כי הייתי בטוח שאיש מלבדי ומלבד הלל אינו יודע על כך. אך על עובדת השיחה אמרתי והדגשתי, כמובן, שהלל דחה את הצעתי.

הסניגור חיכה לתשובה. השופטים חיכו לתשובה. האולם חיכה לתשובה. והמכנסיים הנבזים, שניצלו את ההזדמנות, שחדלתי למשוך אותם כלפי מעלה, החליקו מעבר למקום הרחב ביותר של הירכיים, ועתה שוב אין דבר שיעצור מהם ליפול. האסון מתקרב ובא. במהירות תגובתו של מתאגרף, עלי לפתור בבת אחת שתי בעיות: בעיית המכנסיים והבעיה המשפטית, ואת הראשונה - כהרף-עין, שכן מקץ שניה כבר יהיה מאוחר מדי. העמדתי פנים שאני מחטט בכיס מכנסי כדי לשלוף ממחטה, ותוך כדי משכתי בחוצפה את מכנסי כלפי מעלה, ומיד גם ניפחתי את כרסי, לבל יחזרו מכנסי ויפלו שוב. קשה לי לנשום, אך קשה עוד יותר להשיב על השאלה. מוטל עלי "לכפר על חטא-נעוריי", אך איך יעשה זאת

האדם הקדמון, שאינו יודע לשקר? לומר כי לא היתה כלל שיחה כזו, כפי שרוצה הסניגור? לא, לא אוכל לעשות כך. לומר שהייתה שיחה כזו? לא, גם זאת לא אוכל. מה לעשות?

"בזמן ההוא, " שומע אני את קולי, " הייתי במתח נוראי. מאותו זמן ועד לשעה שמסרתי

את עדותי חלפו חודשים רבים. עלול הייתי לשכוח או לבלבל הרבה. מאחר שלפי התכנית לברירת הנוסעים למטוס היה עלי לשוחח עם עשרות אנשים, הרי בשל הבלאגאן של אותם הימים קשה לי להיזכר בבהירות גמורה, עם מי הספקתי לשוחח באורח כללי על אפשרות הבריחה הבלתי-חוקית מברית המועצות, ועם מי רק התכוונתי לשוחח. יודע אני בוודאות שהתכוונתי לשוחח עם הלל שור, וזה עד כדי כך נחרת בזכרוני, שעלול הייתי בהחלט לראות את הרצוי כמצוי. ברצוני להוסיף שבאותו זמן נטה למות דודו של שור, וראשו לא היה פנוי אז לשום דבר אחר. (באמת דודו של הלל נטה למות בזמן ההוא).

זה היה המקסימום של השקר-למחצה שהייתי מסוגל לבטא. הסניגור קם מיד, ניגש אל השמאלי הקיצוני מהיושבים על הספסל השני והתחיל להתלחש אתו. מעולם לא הייתי מעלה על דעתי, שמת-למחצה חוזר וגוזז זה - הוא חבר ארגונו, ששמו כשמי, הלל שור.

הסניגור סיים להתלחש וחזר למקומו. כן, בקישיניוב כמדומה, האוירה אחרת - בלנינגרד לא היה שום סניגור מרשה לעצמו להתנהג בצורה כזו. אחרי שקיבל הנחיות מהלל, שפסל את הרכב בית-הדין, הכריז על שביתת-רעב כמחאה, ובאולם בית-הדין לא פלט אף הגה בקול רם, מציג לי הסניגור שאלה נוספת.

זוהי כבר שאלה קלה יותר לפיצוח. אין היא מתיחסת אל עובדה כל שהיא, אלא להערכתי לגבי פעילותו של הלל בארגון. עוד בשבתנו ב"עורב", ממש בנוכחות החייל ממשמר-הליווי, סיכמתי עם ולאדיק מוהילבר בנידון זה, אף שנתנו לזה מסווה של הליכת רכיל על מישהו שלא נמצא.

"הנה הילקה שור זה - טיפש מטופש ומטומטם. ולמה זה נדחק לארגון? למה? הלא בין

כך ובין כך לא עשה שם דבר, וכל הזמן היה עוסק בבניית בית הקיט שלו בטוקסובה."

החייל ממשמר-הליווי חייב היה, כמובן, לקטוע מיד את השיחה בין שני המשוגרים בכלובים הנפרדים של "העורב", שהרי לא בכדי הובילו אותנו בנפרד, אך גם החייל אינו אלא נפש חיה. המפקדים רחוקים, והוא משתעמם - יקשיב לפחות לפטפוט האסירים, והזמן יעבור מהר יותר.

כפי הנראה, חוות הדעת שלנו לגבי הלל, במקביל להתנהגותו "המוזרה" במשפט

ובחקירה, ובנוסף לכך שתיקתו הנחושה, עשו את עבודתן. היליה "קיבל" שנתיים, נכון יותר,

שללו ממנו רק שתי שנות חיים. שאר התוצאות של הפוגרום הקישיניובי משנת 1971: דוד

צ'רנוגלאז - 5 שנים, טוליה גולפלד - 4 שנים, סשה הלפרין - שנתיים וחצי, אהרון וולושין -
שנתיים, שמעון לויט - שנתיים, לזר טרכטנברג - שנתיים, חנן קיז'נר - שנתיים, דוד רבינוביץ -
שנה.

אותי החזירו לחדרון, ומהחדרון - למלוננו החדש, בית-הכלא המרכזי בקישיניוב.

פרק עשרים וחמש - מנהיגים בפרופיל

הכלא הקישיניובי - מכלול של בנינים נמוכים המקיפים חצר פנימית גדולה. לדברי האסירים המקומיים, נבנה הכלא עוד במאה ה-18, בימיה של המלכה יקאטרינה השניה. אז, בדור-הזהב של האצולה, נכבש איזור זה, והכלא היה הדבר הראשון שרוסיה הביאה למולדאביה.

מורידים אותי לקומה התת-קרקעית, מובילים לאורך פרוזדור תת-קרקעי עתיק. מצד שמאל דלתות עץ אדירות, לרוחב כל דלת – מוט-מתכת עבה. מעל המוט מתנדנד מנעול עצום כשל מחסן. המרחק בין דלת לדלת גדול פי כמה מאשר בלנינגרד. פירוש הדבר שהקירות כאן עבים עוד יותר. הכל עתיק, מגושם, מוזר. הרושם הוא שאלו הן אורות או אסמים עתיקים שנתגלו בחפירות בזמן האחרון.

הסוהר מתעסק שעה ארוכה במנעול שעל אחת הדלתות, מסיר אותו לבסוף, משליך ארצה ברעש את מוט המתכת ופותח את הדלת. אני נכנס למשכני החדש ורואה מיד: אינני לבד. לייד שולחן-עץ גדול, מתחת לחלון מרושת ומוגף בתריס, יושב בחור שרירי וכותב משהו. פלג גופו העליון חשוף עד לחגורה, ועל גבו מקועקעים בפרופיל, משמאל לימין, דיוקנים גדולים של מרקס, אנגלס, לנין וסטלין. גבו עשוי היה להיראות כדגל במפגן האחד-במאי, אלמלא הבדל אחד קטן. בין אנגלס ולנין, באותה גובה ובאותו פרופיל - אדולף היטלר, וחתימת-שפם צרה על שפתו. ההעדר גמור של הבדלים בין ארבעת דמויות המופת של המרקסיזם, לבין הטירון החדש - הרי זו כבר תעמולה אנטי-סובייטית שלוחת-רסן, ובימיו של זה שבקצה הימני היו יורים בפיליפ כקונטרה-ריבולוציונר. היום זה כבר לא זה. פיליפ, עם גבו האנטי-סובייטי, חי וקיים. כשאיננו יושב בכלא הקישיניובי בעוון איזו עבירה פלילית, הוא עובר את הגבול בין ברית המועצות לרומניה, וחי שם שנים אצל קרוביו המולדאביים, או עוסק בשוד עם ידידיו הרומניים במסגרת אחות-העמים הסובייטית-הרומנית, או יושב בכלא בשל מעבר-גבול בלתי-חוקי. בכלא, פיליפ איננו נופל ברוחו, והוא כותב סיפורים. הוא כותב עדיין באותיות לטיניות, אף שבמולדאביה הונהג רשמית הכתב הרוסי. אם ישתחרר, ינסה לפרסם את סיפוריו בעיתונות המקומית, בשם בדוי. אם יתקבלו הסיפורים לדפוס, אפשר להרוויח מכך כמו משוד מוצלח...

אך הספקנו להכיר זה את זה ולפטפט קצת, וכבר מישהו מהחצר קרא לפיליפ. הוא עלה כהרף-עין על השולחן, ניתר וחטף עיתון שנתחב מהחצר דרך הרשת. לא יכולתי להאמין למראה עיני. הייתכן? אם הסוהר יכול באופן כזה להעביר עיתון מהחצר, פירוש הדבר שאפשר

בדרך זו גם להעביר בשני הכיוונים פתקים, כסף, סמים. הלא בחצר מסתובבים תמיד בלי פיקוח מיוחד אנשי השירות של בית-הסוהר, ורבים מהם עובדים למען "האח הגדול"²⁴³, אך אינם שוכחים גם את עצמם.

נפתח האשנב והסוהר שואל אם מצוי בתא אסיר פלוני. פיליפ משיב שאין כזה ולא היה, והסוהר מסתלק. אני שומע איך נטרקים האשנבים והסוהר ממשיך לחפש את האסיר. ב"בית הגדול" הלנינגרדי היו משליכים בשל כך את הסוהר לצינוק, הלא באופן כזה הוא מסיר את מסך הסודיות: מי נמצא ומי איננו בכלא ברגע הנתון. לאסירים העומדים להיחקר דרוש מאוד מידע כזה. אחר-כך כבר קל יותר למצוא את מי שדרוש וליצור מגע.

מוציאים אותנו לטיול. חצר-הטיול מרווחת, בדמות מגהץ. המגהצים בצדדיהם המחודדים נפגשים במרכז, במגדל שעליו נמצאים בתורנות שני סוהרים. בחצרות המולה שלא-תיאמן, רעש, שריקות וצרחות. הצעקות זה אל זה מתנהלות לא רק בין חצרות סמוכות זו לזו, אלא גם בין חצרות שאינן סמוכות. מדברים מתוך החצרות אפילו עם האסירים שבאגפים. מבעד לחלונות המרושתים של הקומות העליונות, צועקים האסירים במלוא גרונם, במאמץ לגבור בקולם על צעקות המתחרים, ומייעצים לשותפים-בתיקים שבחצרות ובאגפים האחרים מה ואיך להוליך שולל את החוקרים. מגדל בבל של לשונות. המולה כמו בשוק של קהיר. אף אני משתבץ בצרחנות הכללית. תחילה בזהירות של טירון, ואחרי-כן בחוצפה גוברת והולכת, ובקול רם יותר ויותר מתחיל אני לשרוק את "המנון הפלמ"ח". מאחת החצרות המרוחקות משיב לי מיד מישהו משלנו. אני שורק בכל כוחי, אך ההמולה כל כך גדולה שרק בקושי שומע אני את עצמי. מהמגדל מנופף לי בידו אחד הסוהרים - ואני ניגש.

"הנמדך את קול שריקתך, מבקש הוא, "אתה מפריע לנו לשוחח."

ובאמת, מצב הסוהרים על מגדל התצפית - אין להתקנא בו. יש להם רצון לפטפט, והם צורחים זה באזנו של זה, וזה לא נוח להם.

אני חוזר עם פיליפ אל המשכן התת-קרקעי הקודר שלנו כמו לאחר ביקור בבדלאם שבלונדון²⁴⁴. שוב בא הסוהר ושוב הוא שואל בענין אותו אסיר. עדיין לא מצליחים למצוא אותו - אכן, פיקוח לתפארת...

²⁴³ נציג הקג"ב בבית הסוהר

²⁴⁴ כינוי לבית חולים בית-לחם, מוסד לחולי רוח בלונדון. בעבר היה ידוע בהזנחה ובאדישות כלפי החולים, וברעש

ובבלאגאן ששררו בו.

מביאים לפיליפ את רשימת המצרכים המצויים בדוכן הכלא - הגיע יום המכירה לפי ההקצבה החודשית. אני מציץ ברשימה. אלוהים אדירים, האם זה בית-כלא?
 "שמענא, פיליפ, כאן ברשימה מלפפונים, עגבניות ושאר ירקות. מה זה, שימורים?"
 "מדוע שימורים? טריים. תקנה אפילו בכל חמשת הרובלים, בזיל הזול."
 מה לעשות? יש לנו זכות לקניית מצרכים לפי ההקצבה, אך החשבונות הכספיים האישיים שלנו נשארו ב"בית הגדול" בלנינגרד. אפילו אם יעבירו אותם לכאן, הרי באותו זמן כבר יעבירו אותנו מכאן. המוצא היחיד - לקבל במברק העברת כסף מהקרובים. אך כיצד להודיע להם על כך?

"פיליפ, האם תוכל להעביר בשבילי מכתב החוצה?"

"שב, כתוב. מחר יצא."

אני נוטל ממנו חתיכת נייר ועפרון. אל מי לכתוב? אוה "שרופה". אמא "שרופה". אחותי "שרופה". אם יפול המכתב לידיהם - יהיו אי-נעימויות גם לפיליפ. אכתוב אל הדודה סוניה, קרוב לודאי שהמכתב יעבור אליה. היא "ראש השבט" של המשפחה שלנו ואוהבת אותי. אני בטוח שהיא תפעל בתבונה, במהירות ובצורה מעשית. היא תודיע לאוה, ואוה - לשאר. קדימה!

פרק עשרים ושש - הדודה סוניה

ישנן משפחות וחמולות יהודיות שבהן מתעלה מישהו מהזקנים לאין-ערוך בתבונתו הרבה מעל ליהודי הרגיל, וזוכה להכרה לא רשמית כפטריארך – ראש השבט. בחמולת צ'רניצקי, יוצאי צפון רוסיה הלבנה, שלה היתה שייכת אמי, לא היה פטריארך. אך ראש-השבט היתה מטריארך, אחותו של סבי. היא נשאה שם יהודי מורכב שנשמע מיושן וקצת משעשע בתקופת החברה הפוסט-תעשייתית – שרה-איידלה. שם זה הזכיר לי תמיד את תחום-המושב²⁴⁵ ואת העיר היהודית פולוצ'ק שממנה יצאה החמולה שלנו מצד אמא.

עוד לפני המלחמה איחדו את שני השמות שרה ואיידלה לשם המגובש שוֹרְיִידָה, ולאחר המלחמה היינו אנו, דור הנכדים, מכנים את דודתנו האהובה פשוט בשם "דודה סוניה".

הדודה סוניה הייתה שייכת לאותו דור עתיר-סבלנות של הנשים היהודיות ברוסיה שנולדו במפגש של שתי מאות השנים, התשע-עשרה והעשרים, ושכל חייהן לא היו אלא חרדה מתמדת, אימה, מחסור. נשים שילדותן עברה לקול צרחות הפורעים המשתוללים. נשים שנישואיהן לוו בקול מטחי ירי של מקלעים במלחמת-האזרחים, ולא תמיד ידעו התושבים מי שולט בעיירה: האדומים²⁴⁶, הלבנים²⁴⁷, הירוקים²⁴⁸, הגרמנים או הפולנים. נשים שהאפשרויות שנוצרו אחרי המהפכה עקרו אותן מהעיירות בתחום-המושב שבהן הן גדלו, מאורח-החיים הפטריארכלי שהתגבש שם, מהמקצועות היהודיים שהיו מורגלות להם, מהיידיש בתור שפת התקשורת, וזרקו אותן למרתפים ולדירות המשותפות, הגדושות עד אפס-מקום, במרכזים התעשייתיים של רוסיה שנפתחו עתה למגורי יהודים. קשרים מנותקים, לשון ותרבות שלא הורגלו להן, הווי מהופך - אלה הם התנאים שבהן ילדו את בכוריהן - ילידי שנות העשרים. אך אלה היו עדיין הפרחים, ועד-מהרה הבשיל גם הפרי. בלילות היו באים לקחת את הבעלים. מהם שנלקחו על-ידי המשטרה הפוליטית, ומהם - על ידי משטרת הכלכלה. מהם שנבלעו לנצח על-ידי סיביר הזללנית או על-ידי הצפון שאינו יודע שובעה. האחרים סללו דרכים בביצות, ואם חזרו, הרי שחזרו לא כמפרנסים, אלא כנכים וכמשוללי זכויות. והן, הנשים

²⁴⁵ אזור שכלל שטחים מרוסיה, בלרוס ואוקראינה, שבו היה מותר ליהודים לגור

²⁴⁶ הצבא הקומוניסטי

²⁴⁷ הכוחות שהתנגדו לקומוניזם

²⁴⁸ תנועת איכרים באוקראינה שנלחמו לעתים באדומים ועתים בלבנים

היהודיות הללו, הפכו למפרנסות את בניהן, אותם הילדים שנולדו בשנות העשרים, נהיו לפיאונרים²⁴⁹ בשנות השלושים ונהרגו בקרבות בשנות הארבעים.

שני בנים היו לדודה סוניה, שני עוגנים בחייה החשוכים. בעת התקפת-הנגד הסוביטית חסרת-הטעם, הבלתי-מחושבת, הנדונה מראש לכליון, בחורף 1942 במבואות לנינגרד, החליק הבכור, מרדכי, בקרב גלי המסתערים על הקרח של נייבה²⁵⁰ המושלגת, נפל ולא קם. הדודה סוניה קיבלה הודעה על הפטירה: "מת מות גיבורים בקרבות ליד דוברובקה המוסקבאית"²⁵¹. הוא היה אז בן 19.

בשנת 1943 הנחית סטאלין האדיר מהלומות סטאליניות אדירות, והבן הצעיר, האחרון של הדודה סוניה, דוד, הסתער ונפל מכדור פניי ביערות קאָרְלִיה²⁵². הדודה סוניה בלנינגרד הנצורה, רעבה ורגליה נפוחות, קראה את הודעת-הפטירה השניה: "מת מות גיבורים בשחרור הרפובליקה הסוביטית הסוציאליסטית הקארלו-פינית". הוא היה אז בן 19. שני נערים, שני בנים, שני בחורים יהודיים. לשם מה הם נהרגו? הם נפלו במלחמת-דמים עם דיקטטורה שהרגה את העם שלהם, ובעד דיקטטורה שלא אפשרה לו לחיות.

הסתיימה המלחמה. בעלה של דודה סוניה נפטר. היא נותרה לבדה. היא הציבה צילומים מוגדלים של הבעל והבנים במקום הבולט ביותר בחדר, כדי שהמולת החיים לא תסתיר מפניה אף לרגע את בנימין שלה, את יקיריה דודנקה ומוטילי. כשהיתה חוזרת הביתה מהתורים הארוכים, שהתנהלו בהם שיחות לאין-ספור על היהודים הפחדנים "שלחמו בחזית טאשקנט"²⁵³, היתה הדודה סוניה מנשקת את תמונות הבנים במדי הצבא האדום ובוכה בלי קול.

אני נהייתי כבן לדודה סוניה. מתוך כלל הקרובים המרובים שהצטופפו תמיד בחדרון היחיד הקטן של הדודה סוניה בדירה המשותפת ליד שוק סיִטְנִי²⁵⁴ בבקשת עצה ונחמה, היא

249 היו שלשה ארגונים של נוער לפני גיל הבגרות: הקטנים ביותר: אוקטיבריאטה (ילדי אוקטובר), אח"כ פיונרים (חלוצים), ולבסוף ינג קומוניסט ליג (ארגון הקומוניסטים הצעירים).

250 נהר שעובר דרך לנינגרד

251 עיירה על גדת הנייבה, לא רחוק מלנינגרד

252 איזור מאוכלס בקרלים ופינים בצפון מערב ברית המועצות.

²⁵³ לטאשקנט, בירת אוזבקיסטאן, פונתה אוכלוסיה לא לוחמת, ובכללה יהודים. האנטישמיים העלילו על כלל היהודים

כי השתמטו מללחום בחזית ממש, ו"לחמו בטאשקנט"

254 שוק המזון

נתנה לי יחס מיוחד. ואת הישיבה הראשונה של ארגונונו בנובמבר 1966 ערכנו בדירתה שבסמוך לשוק סיטני.

נלקחתי למאסר מול עיניה של הדודה סוניה. היא היתה חולה אז, ושכבה במיטה. אך היא התאוששה ואמרה :

”אחכה עד שגילניקה יחזור, ואז אמות.”

על כך היא כתבה לי למחנה במכתביה הנדירים בשפתה הרוסית המשובשת, המעורבבת ביידיש. זירזה אותי לחזור, חששה שמא לא תקיים את הבטחתה. ואני לא יכולתי אפילו לכתוב לה במישרין, ורק בדרך עקיפה היא תקבל ממני דרישת שלום בחרוזים שתסתיים בנימה קצת סנטימנטלית :

ליד תחנה נידחת מוקפת ביערות,
בזיקט חורף ומגפי לְבָד מטולאות
גולה אחד יזכור אותך תמיד
ויאהבך תמיד מאד-מאד.

המציאות תשיג את ניחושי לבי, ואני אכן אעבוד כמסיק במחנה מס' 35 של חבל פְּרָם ליד תחנת רכבת נידחת, ואתהלך בחורף במעיל צמר-גפן ארוך ובמגפי לבד. ואשר לשורה האחרונה, הרי זה היה תמיד. ויהיה תמיד.

את אוה קיבלה הדודה סוניה כבת, ואוה השיבה לה בחמימות. לפני שתעלה אוה, כשהיא בהריון, לישראל, היא תנדור נדר לעצמה : כשיולד בן, אקרא לו בשם אחד הבנים של הדודה סוניה. אולם נולדה בת. ואוה קראה לה בשם המורכב גאולה-דוידה, כפי שכינו בעבר את הילדים שנולדו בתחום-המושב. גאולה - תפילתה לפני ריבונו של עולם על שחרורי. דוידה - לזכר בן-הזקונים של הדודה סוניה, הטוראי דוד טרייסטר, שחייו נקטפו על-יד כדור פיני ברפוליקה הקארלו-פינית.

שמה של הצברית הקטנה שלנו יתאמת, ובאפריל 1979 ייפתחו לפני בטרם מועד שערי ”הבית הגדול” - והפעם אעבור בהם בכיוון ההפוך. כבר אחרי כחצי שעה אתפרץ כחץ מקשת אל החדר הקטן שליד השוק סיטני ואלחץ אל לבי, אל מעיל-האסירים המרופט שלי, את הדודה סוניה העיוורת-כמעט.

דודה סוניה קיימה את הבטחתה : היא חיכתה עד שובי. זמן קצר לאחר מכן, הלכה לעולמה.

פרק עשרים ושבע - סגן איואנוב ואחרים

פיליפ הגניב את מכתבי, ואני התכוונתי לטעום ירקות טריים. אך ליקקתי את שפתי בטרם עת. גורלו של אסיר תלוי בכל אדם, חוץ ממנו-עצמו. התרבו אירועים, והתמונות בקלידוסקופ²⁵⁵ השתנו כמה פעמים ביום. הדבר היחיד שנשאר קבוע - היו החיפושים אחר אותו אסיר שאבד, והמשיכו לחפש אותו ללא הצלחה.

הדבר התחיל מכך שפתאום הועבר לתא שלנו ליובה יגמן. לא הספקנו עדיין שנינו לדבר על ההפתעה הנעימה הזאת, וכבר הכניסו אלינו שני מולדאבנים - פליליים. פתחנו בהחלפת המידע הרגילה עם החדשים, ומה שהם סיפרו לנו אילץ אותנו, אותי ואת ליובה, לפעול מיד. וזה הדבר שהם הודיעו לנו. לפני שהביאו אותם לתא שלנו, הם ישבו בתא גדול עם כמה עשרות אסירים פליליים. הביאו להם לתא איזה בחור יהודי נמוך-קומה, שסיפר להם כי זה עתה הסתיים משפטו, ובקרוב מאוד ילך לאטאפ. בו-במקום הוא חילק לפליליים חלק מבגדיו האזרחיים, שלא יהיה לו צורך בהם במחנה, אולם זה רק עורר את תאבונם של "אבירי-ההצלחה". בשעה שהבחור שכב על המדף, הם פתחו את השק שלו ולקחו את כל שאר החפצים עד אחרון. לא נותר לו אלא לבלוע את הגלולה המרה.

בחקירה צולבת קבענו: הכי סביר שהמדובר בטוליה גולפלד. לא די בכך שבאותו יום שללו ממנו ארבע שנות חיים, לא די בכך שהוטל עליו לשאת בכל ההוצאות המשפטיות של שלילה זו, עוד זרקו אותו לתא פלילי גדול, כדי שהפליליים ישדדו ממנו את חפציו האחרונים. חובה עלינו להושיט לטוליה עזרה כלשהי.

ראשית - כתבנו שתי בקשות לקטיגור המקומי ודרשנו את התערבותו הדחופה. לא השלינו את עצמנו שבקשות אלו ימסרו לקטיגור, אך עצם העובדה של הגשת הבקשות עשויה לעזור. אחרי כן קראנו לקצין התורן. הקצין התורן, סגן איואנוב, היה גס-רוח ומרושע. בתשובה להודעתנו בעל פה, הסביר לנו באריכות כי היהודים עצמם אשמים בכול, כי הם בכלל אינם אוהבים לעבוד, או להלחם, וחיים תמיד כטפילים על חשבון אחרים, ובכלל, אם לומר את אמת, היטלר לא היה כל-כך לא צודק ביחסו כלפי היהודים. את אשר השמיע איואנוב בסגנון ביורוקרטי מונוטוני, הביע גאריק שלנו בשפה עוקצנית של סיסמאות:

²⁵⁵ מכשיר שמראה דוגמה צבעונית המתחלפת במהירות

בכל מקום שבו יבקע
 צליל מטבעות, רשרוש של שטר,
 שם יהודי עושה עסקה,
 ויהודיה על המשמר.

עד סוף נאומי יצאתי מגדרי. אמרתי לו את כל מה שאני חושב עליו ועל הדומים לו, בלי להיות זהיר בדברי. איבדתי שליטה על עצמי, והייתי מוכן לחנוק את הממזר החוצפן הזה תוצר של פאשיזם וקומוניזם בדגם סוביטי. ליובה ניסה לעשות משהו, כדי שהפרשה לא תרחיק לכת, אך בלא הצלחה. איואנוב לא רצה לסגת, הוא היה אטום, טיפש וחסר מעצורים. הוא דרש שאצא מהתא. סירבתי. אז הוא הזעיק את אנשי השירות, שבעה בריונים שעמדו במסדרון ליד דלת התא, מוכנים להכות ולקשור אותי. חשתי סלידה מחוסר-האונים שלי. אם לא אצא עכשיו, יקשרו גם אותי וגם את ליובה. ינחיתו עלינו מהלומות לעיני המולדאָבִים, ישליכו אותנו לצינוק ויכתבו בדו"ח כי תקפתי קצין תורן.

הצגתי תנאי, שאף אחד לא יגע בי באצבעו הקטנה, ויצאתי מהתא. הובילו אותי דרך החצר ואחרי-כן לקומה השניה של איזה בנין. הכניסו אותי למסדרון ארוך. על-פי השלטים שעל הדלתות הסקתי שהיה זה אגף מנהלי. דלת אחד החדרים היתה פתוחה, וכשעברתי על-פניה ראיתי קצין בדרגה גבוהה שיושב על-יד שולחן וכותב. ייתכן שהיה זה מפקד הכלא או מישהו מממלאי-מקומו.

עברתי עוד צעדים אחדים, ופתאום זינקתי והתפרצתי לחדר הזה, לפני שאיואנוב הספיק להגיב. סיפרתי במהירות לקצין שאני הנני עד במשפטם של התשעה, וחוזר לפנינגרד, ואוכל להודיע תוך ימים אחדים לפרקליטות הראשית לפנינגרד על מעשי הגזילה בכלא קישיניוב ועל הנסיון לעשות בי משפט לינץ'.

הקצין הבין שהאיום שלי הוא ממשי מאוד. הוא לא רצה לקבל פרסומת על הפרת סדרים בכלא קישיניוב: מוסקבה מעדיפה שכל העוולות כלפי האסירים במשפטים שיודעים עליהם במערב ייעשו במסגרת החוק הסובייטי. הוא לא אפשר לאיואנוב לגרור אותי החוצה, הקשיב לי, ואילץ את איואנוב לכתוב דו"ח על האירוע. למרות שדרישתי כי הקצין התורן יתנצל בפני וייענש לא נענתה, הוחזרתי באדיבות יחסית אל התא.

בערב בא איואנוב בחיפזון והודיע שכל הפליליים הוצבו למסדר, נערך חיפוש מדוקדק, וכל החפצים שאינם שייכים להם הוחזרו לבעל החפצים, והוא עצמו הועבר לתא אחר. כהוכחה של הודעתו הוא הראה לי פתק מטוליה גולפלד: "גיליה, אל תדאג. הכל בסדר".

בשעה מאוחרת בערב, כאשר ליובה ואני התכוונו לשכב לישון, הציץ הסוהר התורן

באשנב ואמר :

"אתם שניכם יכולים שלא לשכב. תתכוונו עם החפצים שלכם."

בלילה העבירו אותנו לתא-האטאפ. כאן ראינו לראשונה את ההכנות לקראת האטאפ.

מאחורי שולחנות ארוכים עמדו סוהרים וחיילים של היחידה המקבלת. השולחנות היו מכוסים בערימות של חפצים. חפצים היו זרוקים על הרצפה המלוכלכת. כל מה שאיננו מותר - הוחרם מיד והונח בצד. נושא החיפושים העיקרי - סכינים, סכיני גילוח, כסף. האסירים שכבר עברו את הבדיקה - ערומים ורק תחתונים לעורם, ואחדים ערומים כליל. לפעמים מכריחים אותם לכרוע ובודקים את פי-הטבעת, לפעמים מסתפקים בהורדת התחתונים. מהר! מהר! החיילים מזרזים תמיד.

מופיע מפקד המשמר. בידיו צרור עבה של תיקים עם תצלומים על-גבי הכריכות. מתחיל

הנוהל הרשמי של הזיהוי :

"שם-המשפחה?"

"בוטמן."

"השם? שם האב?"

"גיליה איזראילביץ"

"שנת הלידה? מקום הלידה?"

"1932. לנינגרד."

"הסעיף? התקופה?"

"64א, 70 סעיף קטן 1, 72, 189 סעיף קטן 1 של החוק הפלילי הרוסי. התקופה - עשר

שנים."

המפקד מוסר את התיק לחייל. אני עובר אל "העורב".

"הבא בתור!"

"יגמן."

"השם? שם האב?"

"לב נאומוביץ"

"שנת הלידה? מקום הלידה?"

"1940. לנינגרד."

"הסעיף? התקופה?"

"70 סעיף קטן 1 ו-72 של החוק הפלילי הרוסי. התקופה - 5 שנים."

”עבור! הבא בתור!”

הטענת ”העורבים” הסתיימה. הכלובים המופרדים במחיצות נעולים. החיילים עם הכלבים שקודם הקיפו אותנו, מתישבים ברכבים. נפתחים שערי הכלא וה”עורבים” מפליגים בזה אחר זה אל תוך הלילה.

לא הרחק ממסילת-הברזל מעמידים את טור האסירים במסדר, ומפקד המשמר יורה באופן אוטומטי את ההודעה השיגרתית:

”הקשב! לא להתפזר בדרך ולא לדבר. צעד שמאלה או ימינה – נחשב לבריחה. המשמר יפעיל את נשקו ללא התראה.”

טור האסירים האפור זז ממקומו ומתקרב אל מסילת-הברזל. רכבת-המשלוח עומדת על סוללה גבוהה, מדרגות הקרונות גבוהות, ולא כל אסיר מצליח לקפוץ ולעלות כבר בפעם הראשונה. החיילים מסייעים לאחדים בבעיטה קלה בתחת, ולאחרים - בבעיטה חזקה. רואה אני איך ליובה מתרומם בקושי אל המדרגה. ייבעטו או לא יבעטו? לא בעטו. המעיל הצהוב של ליובה בין מעילי-הצמר הקצרים האפורים, המטען שלו בין השקים העלובים של הפליליים, זקנו השחור ומשקפיו האינטליגנטיים עוצרים בעד החיילים. הם מניחים לו לעלות לבד ומחכים בסבלנות. עכשיו יש תקוה שגם אני אעבור בשלום.

קיימת אצל החיילים חלוקת תפקידים. אחדים ”מעלים” על הסוללה, אחרים סופרים ומציינים ברשימה, אחרים מפזרים את האנשים בכלובי הקרון הסטוליפיני.²⁵⁶ תשעה כלובים בקרון: שישה גדולים, שלוש שורות בכל אחד, ושלושה קטנים, לשלושה אנשים כל אחד. הכלוב הקטן האחרון - צינוק, למתפרעים. הדלתות שם נסגרות כמעט הרמטית. ה”מתפרע” שואף במהירות אל קרבו את מלאי האויר הטרי ונרגע כמו דג טרי על גבי מחבת.

אנחנו קיבלנו כלוב קטן. אפשר לשכב על המדף התחתון ולחטוף תנומה. לא, לא שכבתי כדרוש, החייל מסביר שלשכב מותר רק כשראשך כלפי המעבר, לכוון שלו. בכך, עכשיו כבר מותר לשכב? עדיין לא. המשמרות מתחלפות. הדלתות המרושתות של הכלוב נוקשות, נכנס חייל ופנס בידו, הוא נעמד במגפיו על המדף התחתון ליד האף שלי, מאיר בפנס: בודק את שלמות דפנות הכלוב. מציץ אל מתחת למדף התחתון. הכל בסדר. שום דבר לא נפרץ. החייל יוצא. הדלת של הכלוב הסמוך נוקשת.

²⁵⁶ קרונות רכבת מיוחדים להובלת אסירים, המכונים ע”ש ראש הממשלה בתקופת הצאר פיוטר סטוליפין (1910-1862) שרדף ביד חזקה את המהפכנים.

בכן, אולי עכשיו כבר אפשר לחטוף תנומה, לב נאומוביץ' וגיליה איזראילביץ'? תסתדרו
ותרגישו את עצמכם כמו בבית. הצגת הראווה של השירות הטוב כשל חברת התעופה
"אארופלוט" הסתיימה. מעתה תיסעו כמו כולם.

פרק עשרים ושמונה - מעצר בנוסח אודסה

מזה שעות אחדות אני יושב בכלוב ליחיד באגף לאטאפים בבית הכלא באודסה, תחנת-הביניים הראשונה בדרכנו חזרה מקישיניוב ללנינגרד. הכלוב - תיבה ששטחה הוא מטר על שבעים ס"מ בקירוב. לרצפת-הבטון המזוהמת מיריקות מקובע ספסל-עץ קטן. הקירות מכוסים ב"שפריץ" כמו בכל הכלובים וחצרות-הטיול הפנימיות הקטנות ברוסיה הסובייטית, כלומר במין טיח גבשושי מחוספס. זה נעשה כדי שהאסירים לא יוכלו לכתוב על גבי הקירות. הביאו אותנו לאודסה השכם בבוקר, והשעה עכשיו, לפי השערת, בערך שלוש אחר-הצהריים. כבר מזמן ערכו אצלי חיפוש מדוקדק ולקחו ממני את השום - אסור להחזיק בו. מאז יושב אני משמים בכלוב ומחכה שיובילו אותי לטיפול סניטארי. אך המשלוח של האסירים כנראה גדול מדי, ולא יכולים בשום אופן לעכל אותו. מפעם לפעם אני שומע טריקה של דלתות הכלובים. אינני יכול להבין, האם ממשיכים להכניס לכלובים אסירים שכבר נערך אצלם חיפוש או שכבר התחילו להוציא אותם למקלחות.

למרות שאני יושב בודד בכלוב זה כבר יום-עבודה תמים, איני משתעמם. אין לי אפילו פנאי להתרכז ולהרהר... הצריחות בפרוזדור אינן פוסקות, המולה, פקודות של סוהרים. מזה כארבעים דקות, אסיר פלילי אחד מרים קול זעקה מהכלוב שממול - מתחנן לצאת לשרותים. מדי עשר דקות, כשדפיקותיו על-גבי דלת הכלוב מגיעות לשיאן, הוא נענה בתשובה שיגרתית של הסוהר:

"עשה במכנסיים!"

אפשר שהמסכן אכן היה עושה כך מזמן, אך איננו יושב בכלוב נפרד, ואם לא יתאפק, אינני מקנא בו. באטאפים סובלים בראש-ובראשונה החולים ונטולי כוח-הסבל, אלה שאינם יכולים להסתגל לתוהו-ובוהו הרצוף מקריות, שבו קשה מאוד לחזות משהו מראש. לפתע משקשק בריח-הכלוב שלי. הדלת נפתחת, ואני קופא מתדהמה. עלם חמודות עומד בפתח ומביט על סביבותיו במבוכה. ואין זה חזיון שווא - אפשר ואפשר לגעת בו. בחור בלונדי נחמד בכובע קסקט, בחולצה מכופתרת צחורה כשלג, בחליפה אפורה מגוהצת למופת ונעלים מבריקות. בידיו - סל רשת, וברשת - כיכר-לחם לבן טרי, גדול, והכרום שלו - חום. שלא מרצוני התחלתי מרייר, נזכרתי שעדיין לא אכלתי היום מאומה. נצמדתי לקיר, והבחור יכול היה לתפוס מקום לידי, כשהוא ממטיר עלי שפע שאלות, מה זה בית כלא ואיך מאכלים אותו. כאסיר ותיק, בעל-ניסיון, הכנסתי אותו בסוד העניינים, אך כל הזמן השתוקקתי לשאול: מנין צצת, יפהפה שכמוד?

לבסוף הגיע תורו לספר, ולנגד עיני חלפה עוד פרשת-חיים פשוטה אחת. (למזלי, הקדים הבחור ובצע את כיכר-הלחם לשניים, ואני, תוך כדי כך שאני מקשיב לו, יכולתי לצרף יחדיו את הנעים והמועיל).

הוא עבד בתור נהג משאית בנמל בפרברי אודסה. חודשים אחדים לפני כן, בין אודסה והנמל, עצרו אותו אלמונים והציעו לו חלטורה - להעביר לאן שהוא בדרכו כמה חביות. המראה של בקבוק וודקה וקינוח טוב השפיע עליו לקבל החלטה חיובית, והוא אפילו לא שאל מה מאוחסן בחביות.

והחביות, כמובן, היו גנובות, וגם תכולתן הייתה גנובה. את האלמונים הושיבו בכלא, והם גררו אתם גם את הנהג. לבחור לא היה עבר פלילי, הייתה לו תעודת-אופי מצוינת, וועד העובדים של הנמל הגיש עתירה לבית-הדין שהבחור יימסר ל"ערבות" שלהם. לפי כל הכללים אמור היה הבחור להיות נידון לשנה-שנתיים של עבודות שרות במקום-העבודה שלו, כלומר לעבוד כמקודם, אך ממשכורתו ינוכו עשרים אחוז.

בהרגשה אופטימית הלך הבחור למשפט. הוא התלבש כמו לתיאטרון, כדי לעשות רושם טוב על השופטים. אשתו נתנה לו סל-רשת קטן וביקשה שיקנה בדרכו חזרה כיכר לחם טרי. רק דבר אחד קטן. הבחור החליט לסור למאפיה בדרכו לבית-המשפט. בדרך הריק אל קרבו גם בקבוק בירה להרמת המוראל.

אך האדם חושב, והאלוהים קוצב. כפי הנראה, לא היו די נהגים במפעלי-הבניה הסובייטים העצומים. לגייס אותם בהתנדבות היה קשה מדי, ועל בתי-המשפט הוטל לצוד נהגים. אם כך ואם כך, הבחור חטף שנתיים מאסר עם העברתו לאחד מאתרי הבניה. משום כך גם ישבנו יחדיו על-גבי ספסל-עץ קטן בכלוב-הכלא הצר וזללנו לחם אודסאי טרי ביותר. תוך כדי שיחה חלף הזמן במהירות, ואפילו לא הבחנתי מתי הפסיק לזעוק ולהתחבט האסיר הפלילי שהתחנן לצאת לשרותים. לבסוף באו לקחת אותנו לטיפול סניטארי. סָפֵר מזוהם הסיר במכונת-תספורת מזוהמת את השיער משני צידי איבר-הזכרות ומבית-השחי. באותה מכונה הוא גזז את השיער על הפנים והראש. הוא עשה זאת באיטיות עצלנית של סריס, גזז לא ברצף, אלא לסירוגין, אינני יודע אם מתוך עצלות או להנאתו, מתוך שמחה לאיד. את כל בגדינו תלינו על מתלה מתכת ומסרנו לחיטוי בהרתחה. תיארתני לעצמי מה צורה תהיה לכותונת הצחורה כשלג ולחליפה האפורה הנהדרת בצאתן מן התנור המזוהם. את כל הפעולות אחרי הטיפול אצל הספר עברנו כמו במלכות אלאדין הקסומה - לא ראינו לנגד עינינו שום אדם חי, ורק מידי פעם נפתחו אשנבים בקירות, משם הושטו ידים, לקחו מאתנו את החפצים, נתנו לנו סבון. קולות שלא ידענו מהיכן בקעו הדריכו אותנו לאן

ללכת הלאה, דלתות נפתחו לפנינו מאליהן, החליקו לצדדים כשהתקרבונו. לבסוף נקלענו לאולם ענק עם שני ספסלי-אבן ארוכים שעליהם עמדו גיגיות ממתכת והיו זרוקים בדלים של סבון. לאורך הקירות משני הצדדים היו כארבעים ברוזים של מקלחת. כשעמדנו מתחת המקלחות, התחלנו לסובב את הידיות שמווסתות את המים. לשווא ולחינם, מים לא יצאו. כאשר כבר הגענו לכלל ייאוש, פרצו פתאום וקלחו המים מכל ארבעים המקלחות. זה היה חזיון מימי אדיר, בדומה לאלה שנערכים ליד הארמון התחתון בפרטהוף, בפרברי לנינגרד. באולם הענק והריק הזה, במרכזו של המבול בן-זמננו, יכולנו לחוש היטב את קטנותו של בן האנוש, הגמד העלוב, בחיק המערכת לחינוך-מחדש.

פתאום נפסקו כל הקילוחים בו-זמנית וקול אדיר ממרומים, שהוגבר פי כמה באקוסטיקה של בית-המרחץ, הציע לנו לסיים בדחיפות את הרחצה ולעבור בדלת המרוחקת של האולם. שוב יצאנו אל שממה ללא אדם. נפתח אשנב באחד הקירות, משם הועפו אלינו בגדינו, והאשנב נטרק שוב. הושטנו את ידינו בבטחה אל הבגדים, ומיד נרתענו, כשאנו נושפים על אצבעותינו. מידת החום של הסמרטוטים שלנו, ובייחוד של הכפתורים, הייתה כמו זו של מרק-בשר שזה עתה רתח.

הגיעה שעתי להיפרד מן הבעלים-לשעבר של כיכר-הלחם-לשעבר. אותי עם חפצי "העלוי" לקומת הכלא העליונה ביותר, הבנויה לפי אותה תכנית עצמה שעל-פיה נבנה הכלא הפלילי הלנינגרדי "צלבים". מאדונה אדירה רחבת-עכוז במדי סוהר פתחה את אחת הדלתות היוצאות למסדרון הרחב. צחנה של דלי-שירותים הכתה באפי, אך לא מיד הבחנתי בגליל הגבוה החלוד של הדלי שמשמאל לכניסה, מחמת עשן הטבק הסמיך שהתאבך בחלל התא.

"שלום," אמרו לי מתוך מעמקי מסך העשן, ואני הבחנתי בכמה דמויות לא ברורות היושבות מסביב לשולחן-עץ ומשחקות בקלפים מתוצרת עצמית. נדמה היה לי שהם ארבעה. החמישי שכב על מיטתו בקומה השנייה והביט בי בסקרנות. מיטה פנויה בשבילי לא הייתה. הנחתי את השק שלי והתישבתי ליד הכניסה ממול לדלי, על איזה לוח שהיה מונח מצד אחד על עמוד נמוך, ומצד שני - על קרש המיטה שבקומה הראשונה. הפליליים המשיכו לשחק בכובד-ראש, ורק כשסיימו את הסיבוב, הקדישו לי תשומת-לב. ולכן גם לשק החפצים שלי.

עוד לא הספקתי להשיב לשאלותיהם הראשונות, וכבר נשמע צליל נקישה אדיר בדלת, וקול אדיר של המאדונה האדירה פקד:

"להתכוון לבית-המרחץ! מהר!"

עוד לא הספקתי להרגיש תדהמה, וכבר נפערה הדלת וחברי-לתא התחילו לצאת.

"תשמעי-נא," מיהרתי אל הסוהרת, "זה עתה באתי מבית-המרחץ. לפני כעשרים דקות. תראי, שערותי עדיין רטובות."

"קדימה, תזוזי ואל תתמהמה, חבוב, כולם הולכים לבית-המרחץ," פסקה המאדונה ובשובבות טפחה בכף ידה על עכוזי.

התחלנו לרדת בפיתולי המדרגות. הייתי תשוש כהוגן אחרי האטאפ, ומאוד לא רציתי להסתבך בהרפתקה נוספת, אך כל מה שבתוכי התקומם והתגעש כנגד התעללות מפורשת זו בהגיון ובשכל הישר. בן האנוש שבתוכי עדיין לא הומת עד תום.

הניסיון הקישיניובי סייע לי. כשראיתי תוך כדי ירידה דלת פתוחה במקצת בקומה השנייה, זינקתי לשם, בלי לחשוב הרבה, לעיני המאדונה הנדהמת. ושוב שיחק לי המזל - שם ישב ראש האגף. אחרי ששמע אותי, אמר לסוהרת:

"החזירי אותו. הוא לא יקח."

רק אז תפסתי מדוע אין משאירים איש בתא כאשר מוציאים ממנו אנשים.

דיירי "המעון המשותף" שלי חזרו ממש לפני ארוחת-הערב. הם היו נקיים ורעבים. מייד הביאו את ארוחת-הערב. אחד מהם עמד ליד האשנב. הוא קיבל בצלחות איזה נוזל חום ומסר הלאה. הסתכלתי בצלחות שבהן יצקו את המרק, וכמעט הקאתי את נשמת. הן נחשבו לשטופות, אך היו שחורות משחור, ואפשר היה לראות בהן מיד מה אכלו מהן אתמול, שלשום, לפני שבוע. לאחר שהשתמשו בהן לאחרונה, טבלו אותן לכל היותר במים קרירים והוציאו מיד. התגברתי על גועל הנפש והתחלתי ללגום את הנוזל המרופש שאמור היה להיות מרק-אפונה. המחשבה על כך שלפני אכל מאותה צלחת חולה שחפת או עגבת כיווצה את גרוני בעווית, אך הכרחתי את עצמי לאכול, משום שזה היה מעכשיו חלק מאורח חיי, ומשהו אחר - לא הציעה לי המערכת לחינוך מחדש.

רק אצל אחד בתא, מלבדי, הייתה כף. הידית הייתה שבורה, ולא נותר ממנה אלא בדל מכופף שארכו כאצבע. האסיר היה משתמש בכף כמו בדחפור. לכל השאר לא היו כלל כפות, והם שתו את המרק משפת הצלחת. שתו בלי לחם, כי את מנות הלחם שלהם גמרו עוד בבוקר. הביאו מים רותחים. מזוג אותם באותן הצלחות - והתקבל אותו מרק עצמו, רק דליל יותר. חיטטתי בשק שלי והוצאתי שתי קוביות סוכר. אותה כמות נתתי לכל אחד מהאחרים. התגובה הייתה בלתי-צפויה לחלוטין. אחד מהם, טרקטוריסט צעיר, שהיה תמיד במרכז של "קרנבל" הקלפים, אמר לי בקשיחות, כשהוא מבטא את המלים במבטא אוקראיני רך:

"מי אנחנו בשבילך, קבצנים?"

"נתתי לכם מה שלקחתי לעצמי. ויתר על כן, אני רגיל לכך שאם אני נותן משהו למישהו, הוא אומר לי תודה."

"רצית תודה, רצית? ואולי אתה רוצה שאנחנו נחתוך לך את השק? אז יישפך משם יותר..."

"תנסו..."

קמה דממה מתוחה. לקחתי את הספל שלי ושתי קוביות הסוכר ועזבתי את השולחן. חזרתי אל הלוח שלי שממול הדלי והתחלתי לשתות. קוביית הסוכר הייתה מונחת כל העת על לשוני. מניסיוני ידעתי שאפילו קובייה אחת בשיטה הזאת מספיקה לספל. ושתיים - על אחת כמה וכמה.

הגבר ששכב תמיד על הקומה השנייה, שאף פעם לא ירד, ולא השתתף, מסיבה שאיננה ברורה לי, במשחק הקלפים, התרומם עתה על מרפקיו בציפייה ל"הצגה" מעניינת. כל פרצופו הביע גינוי זועם של קמצנותי ותמיכה מוחלטת בכוונה לקרוע את השק שלי וליהנות מטובו. אך האסיר שישב בגבו אלי, שריריו מוצקים, חזהו וידיו מעוטרים בכתובת קעקע, שילב כפות ידיו ופתח פתאום בשיחה עם הטרקטוריסט על נושא אחר לגמרי. האחרים השתלבו גם הם בשיחה. התחדש משחק הקלפים. חסיד ההצגות בקומה השנייה הבין כי "הצגה לא תהיה", ושכב שוב על מיטתו.

הייתה שעת ערב מאוחרת. הסוהרים הכריזו זה מכבר "כיבוי אורות", אך בעשן המתאבך בחלל התא עדיין נמשך קרב סוער - איש לא שם לב לסוהרים. כיון שישבתי לא רחוק מעניינת-התצפית בדלת, ראיתי כי מכסה העיניית זו פעמים אחדות ונסגר שוב: הסוהר שתק, הוא רצה לחיות בשקט. העיקרון "חיה ותן לחיות" נשמר בקדושה ביחסי הסוהרים והפליליים.

סוף-סוף תפסתי שעלי להסתדר איך שהוא ללינת-לילה בתוך הברדאק הזה. קמתי ובדקתי את הלוח שישבתי עליו. היינו בערך באותו גובה, אך הוא הרבה יותר צר ממני. נוסף על כך, הוא היה שבור בקצה אחד ורוחבו הגיע לכמעט כלום. דומה היה לרובה עץ של ילדים, עם קת וקנה. האם יחזיק מעמד בכובד משקלי? שכבתי כשאני מעביר בהדרגה את כובד גופי אל הלוח ומחכה כל רגע לקול שבירה. הקול לא נשמע. הקרש היה בשבילי הראשון, ואילו אני הייתי אצלו אחד מרבים. עתה היה עלי להיות כל הלילה כאקרובט על גבי הלוח, אך ברירה לא הייתה לי.

בערך בחצות בא ושכב במיטה שבקומה הראשונה, כשראשו כלפי ראשי, אותו גבר בעל שרירים של נפח שכיבה את האש של העימות. הצית סיגריה, שכב דומם, אחר-כך שאל אותי על המשפט שלי. השבתי לו. התקשרה שיחת גברים מעניינת למדי. איש לא ישן בתא, ועד

מהרה הפכה השיחה להיות כללית. לא הספקתי לענות לכל השאלות. לקראת הבוקר היינו, אם לא חברים, אז לפחות ידידים.

ובערב כבר היה אטאפ. אותי ואת מארק דימשיץ, שכבר הספיק להגיע לאודסה, הושיבו ב"עורב" אחד. בכלוב אחד לשנינו. לתוך הכלוב הכללי של "העורב" הטעינו את הפליליים. "המפקד, תביא לנו אותו הנה, להשתעשע קצת. המפקד, אל תחשוש, תן אותו לכאן, נשתעשע קצת ונניח לו," שמענו, מארק ואני, מהכלוב הכללי.

כל זה היה מלווה בצחקוק נתעב וברמיזות שלא ברורות לנו. לא מיד תפסתי מה ביקשו הפליליים מהחייל. רק כאשר דחפו לכלוב שלנו ילד יפה עגול-פנים כבן שש-עשרה, גבות עיניו שחורות, והוא התישב על ברכינו, משום שלא היה מקום לעמוד, התבררה לי משמעות הדבר - הילד רעד בלי הרף, והרעד שלו עבר גם אלי.

היה זה תלמיד ממולדאביה. יחד עם חבריו בעת קטטה בזמן ריקודים הוא דקר מישהו. עכשיו הובילו אותו למושבה מיוחדת לפושעים קטינים בפרברי מוסקבה. אך עליו עוד להגיע לשם בכלוב הכללי של קרון האטאפ, ושם ישב עם הומואים בכוח או בפועל הגאים בתוארם זה לא פחות משגאים חברי בית-הלורדים האנגלי בתואר שלהם. שכן אין תפארת גדולה מזו במחנות הפליליים מאשר להיות הומו פעיל, ואין קלון גדול מזה מאשר להיות הומו סביל. ואם גם יתמזל מזלו של הנער, והוא יגיע למושבה, צפוי לו מאבק נואש על הזכות להשתייך לשבט האונסים ולא הנאנסים. הקטטה אולי הייתה מקרית, הפציעה אולי הייתה מקרית, אך כשימלאו לו שמונה-עשרה שנה ויעבירו אותו ממושבת ילדים למושבת בוגרים, עבור יעבור את כל תשעה מדורי הגיהנום של דאנטה לחינוך מחדש בנוסח הסובייטי, ויהפוך להיות פושע מובהק ונטול-רחמים.

בניקולאיב²⁵⁷ פורקים מהקרון שלנו קבוצה גדולה של אנשים הנתונים בחקירה, על-מנת להוביל אותם לבית-הדין. אני שומע איך נטרקות דלתות הכלובים, קוראים בשמות-המשפחה וסופרים את היוצאים. הללו נפרדים מהנשואים, ובכללם מאחד גיליה - צרוף מקרים מוזר. רעש צעדי רגליים, צעקות, המולה.

"שלום, גיליה, דרך צלחה," שומע אני שוב. עכשיו הם צורחים במלוא גרונם, ואני קולט שהם נפרדו לא מאיזה גיליה סתם, אלא בפירוש ממני, ואלה הם "ידידי" לתא האודסאי. "להתראות, חברה, כל טוב!" משיב אני. הרכבת זזה.

עברתי בשלום את תחנת-המעבר האודסאית, ויצאתי רק ב"בהלה קלה". גורלם של האחרים היה גרוע יותר.

אצל שלמה דרייזנר רצו להחרים את הנקניק. שלמה התנגד בתוקף והזעיק לתא את הקצין התורן. הלה, לאחר שהאזין לשלמה, העיר בנימה מתעללת:

"מדוע לא תתחלק מרצונך הטוב עם חבריך?"

והלך לו, בהשאירו את שלמה, לאחר כל מה שנתחולל, באותו תא עצמו, יחיד בקרב

"חבריו".

ומישה קורנבליט כמעט שנשאר באודסה לתמיד. כששכב לישון, הבחין מיד שהפליליים

כבר משחקים בקלפים על חפציו ומחלקים אותם ביניהם. יתר על כן, בחצות הליל שמע איך

שכניו מחליפים דברים עם פליליים מתא אחר, והבין שלא רק חפציו, אלא גם חייו בסכנה.

למחרת, בשובו מהטיול בחצר אל תא, הוא נאחז במעקה המדרגות והכריז שהוא מעדיף להכנס לצינוק ולא לשוב לתא. העבירו אותו לתא אחר.

היה שלום, כלא אודיסאי מטורף! היו שלום, אטאפים פרועים ומבולגנים על-פני

מולדאביה ואוקראינה!

מאוקראינה נכנסת הרכבת אט-אט לרוסיה, ומיד פוחת הרעש ומורגש יותר סדר.

פרק עשרים ותשע - מאמא'אודיסה

לאבא'פיטר²⁵⁸

שלוש ערים קדושות למוסלמים: מכה, מדינה וקיירואן. שלוש ערים קדושות לפליליים ברוסיה: אודיסה, לנינגרד ורוסטוב. עוד מהזמן שלפני המהפכה כינו הפליליים את אודיסה בשם "אמא", ואת סנט פטרבורג בשם "פיטר" או "אבא". בדרך מ"אמא" ל"אבא" עברנו שתי תחנות-אטאפ: בקאלוגה ובקאלינין.

בתקופת סטאלין היו רכבות-המשלוח של האסירים עוברות דרך הבירה, ואז היה מתמלא רעש בית-הכלא המוסקבאי הנודע "דממת מלחים". בתקופה הפוסט-סטאלינית ביטלו את תחנת-המעבר במוסקבה, והתחילו לשלוח את הקרונות העמוסים אסירים תוך כדי עקיפה של מוסקבה. קאלוגה אכן היתה בדרך העוקפת הזאת.

בית-הכלא לאטאפים בקאלוגה, השקט והאיטי היה שונה מבית-הכלא האודיסאי המטורף, כשם שקאלוגה הרוסית הפרובינציאלית שונה מאודיסה רבת-הלשונות והסוערת. בלי שום בלגאן ומריטת-עצבים עברתי את טקס הקבלה, קיבלתי מזרן כמעט שלא קרוע, וכר בציפית, ספל מאלומיניום וכף. הוכנסתי לתא ריק המדיף ריח צבע טרי. הכל נצבע לא מזמן: הרצפה, הקירות, מיטת-הברזל, לוח-ברזל גדול ומחורר המכסה את הכוך שמאחורי המיטה (בכוח עברו, כנראה, צינורות ההסקה). לפי קנה-המידה של בתי-הכלא, התא היה נקי מאוד - וניקיון הוא החולשה שלי. העברתי את אצבעי על-פני הצבע, שמא הוא לח עדיין, התיישבתי על המיטה ומתחתי את רגלי בהנאה.

"ברוך בואך, אחי! מנין אתה?" אמר מישהו בקול רם בסמוך אלי, ואני נרתעתי מחמת ההפתעה.

קמתי ובדקתי את התא. הייתי בודד בו כערער בערבה. התיישבתי בחזרה. "מדוע אינך עונה, אחי? מהיכן הגעת?" שאלו אותי עכשיו כבר שני קולות. קפצתי כנשוך נחש. כמעט יצאתי מדעתי. אך השקפת-העולם המרכסיסטית-לנינית המטריאליסטית הצילה אותי. התחלתי לחפש יסוד מדעי לחזיון המיסטי.

²⁵⁸ פיטר – כינוי ללנינגרד בסלנג של הפליליים (העיר נקראה בעבר סנט-פטרבורג, והיום חזרה לשם המקורי)

שוב באו קולות, ברורים ורמים, כמו בקונצרט של עוגב בקתדראלת דום בריגה. ברור היה לי שהקולות באים מהכוון של לוח-הברזל המחורר. הצמדתי את אזני אל אחד החורים, ומיד נרתעתי: השאלה הבאה נורתה ממש אל תוך אזני.

T

"מאודיסה", צרחתני אל תוך החור ומיד שמעתי את קולי הרועם והד מתמשך אחריו.
 "תנמיך את הקול, עצרו בעדי מיד מהתא הסמוך, "אחרת יבואו הסוהרים. מה שמך?"
 "הלל."

"מה? מה?"

"הלל."

"לא הבנו. חזור!" באה שוב שאלה לאחר מבוכת-מה.
 "שמי הי-לל, הי-לל, ביטאתי בקול נמוך, אך ברור. "זהו שם יהודי, על-שם סבי."
 "הבנו, הבנו, אחי, שמחו הם מאחורי הקיר. "על מה אתה יושב, אחי?"
 "בגלל המטוס. בודאי שמעתם?" לא ראיתי צורך למנות כמו רוכל את כל חטאי. חטאי הכרוך במטוס היה העיקרי, שבגללו קיבלתי סעיף של בגידה במולדת, והיה לי חשוב שפרשת המטוס תתקבל במחנות מזוית הראייה הנכונה.
 "בודאי, שמענו. זה בלנינגרד בקיץ שעבר?"
 מניסיוני ידעתי שמעכשיו העניין שלהם בשיחה מובטח.
 דיברנו ארוכות, ללא שום הפרעה. בסופה של השיחה אמר לי אחד משלושת בני-שיחי, ספק בהלצה ספק ברצינות:

"תשמע, הלל, אולי תיקח אותנו אתך לישראל, הה?"

"למה לכם ישראל, חברה, הלא רוסים אתם, לא?"

"אנחנו רוסים, ילידי המקום, אישרו הם מבעד לחור.

"ובכן למה לכם ישראל? המולדת שלכם - רוסיה. בחוץ-לארץ בין כך ובין כך יתקפו

אתכם עד-מהרה געגועים לקאלוגה שלכם, תשתוקקו הביתה."

"בדרך-כלל אתה צודק, אחי, אמר אחד מהם בנימת ספק בקולו, אך השנים האחרים

השתיקו אותו מיד:

"בשביל מה לנו רוסיה המזורגגת הזאת? שתזדיין!"

השיחה לא דעכה שעה ארוכה, אך בכל זאת קרבה לקיצה. ואז באה מעבר לקיר הבקשה

הרגילה במקרים כאלה.

"אחי, מה המצב אצלך עם העישון? אנחנו אכלנו אותה - עישנו עד תום את שארית הטבק. תציל, אחי!"

"סיגריות יש לי, אך הן בחפצים האישיים, בתא אין לי כלום."

"הקשב, אחי," שמחו הפליליים. "בשעה ארבע יהיה סיבוב ביקורת. יבוא ראש האגף וישאל איזה בקשות או טענות יש. תבקש ממנו להביא את הסיגריות לתא, וכאשר יביאו - תבקש למסור לתא שלנו. הוא נשמה טובה. יעשה את זה."

ואכן, הכל היה כמו שהשכנים חזו. הרווח שלהם היה חמש חפיסות סיגריות. שעה שנלקחתי לאטאפ, קלטה אזנם את נקישת הדלת הנפתחת. בין-רגע הומטרו מבעד לחור ברכות-לדרך:

"דרך צלחה, אחי! שתזכה במהרה להגיע למשפחתך! שתשתחרר מוקדם, אחי, ודרך צלחה למולדת!"

וברגע האחרון נזכר מישהו וצרח:

"תודה בעד הסיגריות."

אני מחזיר את חפצי-הכלא, מקבל את חפצי - ול"עורב". היי שלום, קאלוגה, סם-הרגעה לעצבי האסירים.

* * *

הרכבת עוקפת בקשת רחבה את מוסקבה מצד מערב ופונה אל התחנה הבאה שלנו - קאלינין, שבעבר נקראה טְבָּאר. הפעם אני נקלע לכלוב אחד עם מארק דימשיץ. מלבדנו בכלוב נמצאים כעשרים פליליים, למרות שהקרן תוכנן על-ידי מהנדסי-הרכבות של הצאר ל-13 עד 14 איש. הקרון מגיע מקווקאז ובו שני סוגי "נוסעים" - גנבים מקווקאז וגנבים מחבל וולגה. מלבד גנבים יש כאן כמובן גם בריונים ושאר ארחי-פרחי, אך אין הם אלא בחזקת תבלין. מקבלים אותנו יפה. עד-מהרה אנו מתוודעים אל הגרוזינים. הללו, אף שהם במיעוט, עמידתם בוטחת, עצמאית, מלוכדת, כעמידתם של גרוזינים תמיד מחוץ לגרוזיה. בינם לבין עצמם הם מדברים רק גרוזינית, ללא שום תסביכים.

אחד הגרוזינים, כפי שמתברר, הוא יהודי. הוא חובב-שיחה, עליז, חש את עצמו בקרב הפליליים כמו דג במים - אין זו נסיעתו הראשונה באטאפ על רקע סכסוכים עם הרשויות. מקץ חצי שעה אנו יודעים את כל צפונותיו, ובכללן מידע מפורט - היכן, מתי, למי וכמה נתן שוחד,

ובעבור מה. אכן, הפעם קצת לא שיחק לו המזל – האטאפ, פניו מועדות לצפון, לחבל קומי²⁵⁹ בברית המועצות. בפעם שעברה, או זו שלפניה, היה כלוא במחוז שלו, בקווקאז, וזהו סרט אחר לגמרי. בית-כלא ישן, לא-גדול, נוח, באיזו עיר קטנה. פעם, כשהחזירו את האסירים לתא מהטיול, לא נעלו מיד את הדלת. הם הורידו בין-רגע את הדלת מציריה וסגרו אותה כמו קודם. באו הסוהרים ונעלו את כל הדלתות. אך מיכאלשוילי לא איכפת לו - שהרי מצד הצירים היתה הדלת פתוחה, ולא היה צורך אלא להזיז אותה מעט. באותו לילה הם הסתלקו, ובבוקר חזרו. במשך הלילה פרצו לחנות, שהיתה גדושה בגלילים של בד. אמנם, זה לא ממש התאים ל"מקצועו" של מיכאלשוילי, אך בתנאים שהשתנו היה עליו לאלתר.

כל הלילה גילגלו גלילי בד לביתו של איזה מתנדב, שתמורת כמה גלילים בשבילו הסכים להעביר את השאר לפי הכתובות שניתנו לו.

"תקשיב, כמה אמא הופתעה," אמר מיכאלשוילי ברוסית משובשת, כשעיניו נוצצות בגאווה, "כשהתחילה לקבל את גלילי הבד. איך זה, הבן יושב בפנים, וכל יום שולח מתנות?!!" והוא צוחק בעליזות.

באה אחות-רחמנייה לא צעירה, וקופסה בידיה. שאלה אם יש חולים. הסתבר שכולם חולים, חוץ ממארק וממני. הפליליים עטו אל הסורג והתחננו בדמעות:

"אחות, משהו נגד שיעול! כל הלילה לא ישנתי."

"אחות, נגד נזלת!"

"אחות, נשמה שלי, נגד שלשול. התפתלתי כל הלילה. עוד כמה טבליות, נשמה!"

עשרים אסירים התחננו בהכנעה לקבל תרופות כנגד מאות מחלות. אילולי ראיתי אותם דקה לפני כן בריאים ושלמים, הייתי עלול להיבהל. החולי הסיטונאי של הפליליים היה הפתעה בשבילי, אך לא בשביל האחות. היא חילקה גלולות מלוא חפניים. כל המתלוננים על לב, כבד, שלשול, עצירות, שיעול ונזלת קיבלו, ככלל, אותן גלולות עצמן כנגד כל המחלות. אך הם לא התלוננו. בו-במקום החליפו ביניהם את הגלולות. מי שצבר הרבה גלולות, משל עצמו ושל אחרים – הטיל אותן לפיו בלי שתיה. האחות התבוננה בשלווה. היא ידעה, כי המכורים לסמים זקוקים לסוטול כלשהו או לאשליה של סוטול.

האחות הביטה בפליליים. הפליליים הביטו באחות. אך לא בפנים שלה. שרועים על הרצפה, הם ניסו באמצעות מראות-כיס להציץ אל מתחת לשמלתה. מין וסמים. סמים ומין. ראשית החלום וסופו.

פתאום צץ בראשי איזה רעיון שובב ואני שאלתי את האחות:

"האם יש לך משהו נגד נוסטלגיה?"

ובין-רגע קיבלתי תשובה:

"תשתחרר, ותיסע למולדת."

כפי הנראה, סיפר לה חייל-המשמר על המשפטים שלנו. על אף האיסור, קראו החיילים לעתים קרובות את התיקים שלנו, כי זה היה מעין הקלה בשירותם המשעמם, המעצבן והמונוטוני.

ובינתיים סיפר מיכאלשוילי ברוסית המשובשת שלו, איך הוא פתח מגדניה ממשלתית באוזבקיסטאן.

"מה עושה אוזבק כשהוא מפעיל מגדניה ממשלתית? הוא מקבל מהמדינה קמח וסוכר.

מה הוא עושה אחרי כן?" חקר אותנו מיכאלשוילי. "הוא גונב מהקמח והסוכר. מה עשיתי אני? הלכתי לחנות וקניתי כמה שקים של קמח וסוכר על חשבוני²⁶⁰. אהה?! לכן, כאשר מכרתי עוגיות, אי אפשר היה לטעון כנגד משקלם. המדינה קיבלה את חלקה, וגם לי נשאר משהו..."

הרכבת מתקרבת אל קאלינין. הגיעה השעה להיפרד ממיכאלשוילי הקשקשן - יעד האטאפ שלו היה הצפון הרחוק. הוא נתן לנו את כתובתו בגרוזיה ונשבע, כי אך יסיימו בניו את לימודיהם באוניברסיטה, יעלו מיד לישראל. נפרדנו. אני חושב שהוא עדיין בדרכי האטאפים גם כיום²⁶¹. אנשים אלה תמיד אין להם פנאי לעלות לישראל: או שהם "משתכרים לצורך פרנסתם", או שהם משלמים על כך. כשהם מזדקנים, מתברר להם שאכן לא תפסו בידם את אושרם הדמיוני. אך כבר איחרו. האונייה שלהם כבר הפליגה.

* * *

האטאפ האחרון הסתיים. הגענו ללנינגרד. בחצות מתקרבים "העורבים" אל שערי הכלא הפלילי "קראסטי" מצד הגדה של נהר ניבה. מתחיל הטכס הלילי של קבלת האטאפ. כאן מפקיעים מרשותי את כל המילויים הפלסטיים לעט הנובע. בכל האטאפים, הם עברו אתי ללא קושי. אך ב"קראסטי" מתברר שהחזקתם אסורה עלי. אדם מרושע, עבד כי ימלוך, נהנה תמיד אם יש ביכולתו לפגוע באחר, ועל אחת כמה וכמה - על יסוד חוקי.

²⁶⁰ כל המגדניות היו בבעלות הממשלה. מבחינה חוקית היה מותר להשתמש רק במוצרים שקיבלו מהממשלה ולא

שנקנו באופן פרטי.

²⁶¹ בעת כתיבת הספר, בתחילת שנות ה-80

יחד עם השק הגדול שלי - מושא תאוותם של רבים באטאפ - מורידים אותי לקומת-המרתף. הסוהר פותח את דלת התא, אני עושה באופן אוטומטי עושה צעד אחד, ורגלי השנייה נשארת באוויר. בקצה התא שממול לדלת יושבים על המדפים כעשרה פליליים. ביני וביניהם - אוקיינוס. כחמישה מטרים של הרצפה מכוסים במים עמוקים, ונראה כאילו שהם יושבים באי בודד לאחר שאנייתם נטרפה.

הדלת כבר נטרקה מאחרי. הפליליים מביטים בי בסקרנות, ובשק שלי – בתאוה. עלי לצעוד לתוך המים. אני עושה צעד זה. מציב את שקי במים ממש ליד הקיר השמאלי. עוד צעדים אחדים ואני על האי הבודד. את הנעליים, הגרביים, ושולי המכנסיים שלי אפשר לסחוט.

כל הלילה ממשיכים להוביל אסירים אל תא-האטאפ. בבוקר הוא מלא. האי הבודד מזכיר את מרבץ דובי-הים בימת-ברנינג²⁶². האנשים נצמדים זה לזה. החדשים עומדים במים. במרחק כשלושה מטרים מהמדפים עומד נער כבן חמש-עשרה. המים מגיעים לו עד הברכיים. מצפוני מציק לי - שארית של החינוך מאז. מצד אחד, עלי לוותר לו על מקומי ולעמוד במים במקומו. כך חייב לעשות אדם הגון. מצד שני דוחף לי מצפוני האסירי, המשופשף כהוגן לאחר בתי-הכלא והאטאפים, המון תירוצים נוחים מדוע לא לעשות זאת. למה? הרי זהו גנב קטן מתחיל, הגורם סבל לאנשים אחרים. למה? הלא אינך יודע כמה שעות יהיה עליך לעמוד כך במים הקרים ומתי תוכל להתייבש, ונדבקים בשחפת בדיוק כך. למה? סתם תהיה ללעג בעיני אלה שעל המדפים, ובעיני אלה שבמים, ומישהו זריז יספיק לתפוס את מקומך לפני שהנער יגיע אליו. הירגע והשאר לשבת. מכנסיך כבר רטובים, וחולצתך עודנה יבשה. והיא, חולצתך היבשה, צריכה להיות קרובה יותר לעורך, שהרי אדם קרוב אצל עצמו. נשארת לשבת. לקראת בוקר התחילה אוכלוסיית התא להתדלדל. התחילו לוקחים פליליים אל בתי-המשפט. כשקראו לאחד הפליליים, שאלתי בלחש את השכן:

”על מה הוא נעצר?”

והייתי מקבל תשובות קצרות:

”חצה את הרחוב במקום אסור עם מזוודה שאינה שלו.”

”חותך-זכוכית.”²⁶³

”הופ, עצור! אל תסתובב.”²⁶⁴

²⁶² האי מלא דובי ים עד שהוא נראה אפור-שחור.

²⁶³ אנס, בשפת הפושעים

בערך בשמונה בבוקר באה סוף-סוף מכונית מ"הבית הגדול" לקחת אותי.
המסע שלנו לקישיניוב נמשך כשלוש שעות. החזרה - כשלושה שבועות.

פרק שלושים - טוב היכן שאיננו, רע היכן שישננו.

בימים הראשונים שלאחר התלאות המרובות של האטאפ נחתי בגוף ובנפש. לנפש היתה דרושה שהות ושלווה כדי לבחון ולעכל את נסיון האסיר החדש, הבלתי-מוכר, שהצטבר בתוכי במנות-פיל במשך החודש האחרון. לגוף - השלווה, המנוחה והסדר שב"בית-הגדול", הסדינים הלבנים הנקיים על המיטה והדג במרק שאפשר להבחין בו בלי זכוכית מגדלת. אולם עברו חודשים מספר, ושוב התעוררו בי געגועים לאנשים ולחוויות, ושוב הייתי מוכן לצאת לאטאפ בכל רגע. פעל עלי אותו עקרון פסיכולוגי, שנוסח בצורה טובה כל-כך על-ידי ידיד-נפשנו גאריק :

בכל מקום אותה צרה :
תמיד עורב חבל תלייה.
טוב היכן שאיננו,
רע היכן שישננו.

משב-הרוח היחיד בקבר המשמים שלי היו מכתביה של אוה והקשקושים של ליליושקה. עכשיו הייתה גם לי זכות להתכתבות מוגבלת, ובכל מכתב שלי הייתי שם, חוק בל יעבור, מכתב קטן אל בתי, שעליו הייתי מדביק בסבון ציור צבעוני מעטיפת אותו סבון עצמו. וכל מכתב אישי קטן לליליושקה נחתם באותו נוסח קבוע: "חברתך, אבא". במכתב של אוה מחודש אוגוסט נמחק על-ידי הצנזורה הרבה יותר מאשר בדרך כלל אצלה. היה עלי ל"כבס" את המכתב שעה ארוכה מתחת לברז, ליבש אותו ולקרא מול המנורה, עד שהבנתי: כמעט כל החבורה שלנו כבר יצאו לאטאפ, ואחדים כבר הגיעו למחנות אי-שם במורדוביה. בזה אחר זה יצאו לאטאפ שלמה דרייזנר, ולאדיק מוהילבר, ויקטור בוגוסלבסקי, לב לבוביץ' קורנבליט, ליובה יגמן ולסל קמינסקי. הנסיונות של נשותנו וקרובינו, לברר היכן ומתי נערכת הטענתם על הרכבת, לא נשאו פרי. היה זה סוד קדוש. לא נותר להם אלא להסתפק בפרידה שבלב.

צופה לעבר קרון האסירים המדומה, פנתה סימה קמינסקיה אל לבה ושיגרה ברכת פרידה של רעיותינו. השיר הסתיים בצליל נרגש:

דלוק, לבבי, בעקבות היקרים, -
לאמצם, לחזקם, את רוחם להרים.
חמוק ועבור על שפתם הקפוצה -
שדרכם לא תהיה אבלה, חשוכה!
רווה צימאונם, סעדם בחוליים,
היה עימהם בסבלם, במריים!
היה עימהם גם ביום גם בליל -
בל ידעך אור נפשם, כי שמשם עוד תהל.

הבחורים יכלו לצאת לדרך בשקט. רעיותיהן תמלאנה את חובתן כלפיהם, כשם שהם עצמם, בכניסתם לארגון, מילאו את חובתם כלפי מצפונם.

ויקטור שטילבאנס כבר שוחרר באותו זמן, ולא נקלע למחנה, משום שנידון לשנה אחת. מכל אלה שנשפטו במשפט הלנינגרדי הראשון והשני לא נותרו "בבית הגדול" אלא שלושה: מארק דימשיץ, מישה קורנבליט ואני. החזיקו בנו כעדים במשפטו של בורים אזרניקוב שנעצר מיד לאחר המשפט שלנו בגלל התנהגותו במשפט שלנו.

בראשית אוקטובר נערך המשפט של בורים אזרניקוב שהיה חבר אותה קבוצה בארגון שכללה אותי ואת מישה קורנבליט, והיה משתתף פוטנציאלי במבצע "חתונה". מסובך ומפותל היה גורלו של בורים. הייתה באופיו נטייה מעשית-חומרנית חזקה. דבר זה הרחיק ממנו רבים מחבריו, ולי נדמה, כי לאחר שיתבשל בכור ההיתוך של החבורה, ישאיר בה בורים את כל הקצף וילבש דמות חדשה. כשנודע למארק דימשיץ כי בורים הוא מתאבק מקצועי, הוא יזם את הרעיון למשוך את בורים להשתתף ב"חתונה".

עוד בשבתי "בעורב" בדרך למשפטו של אזרניקוב, לא ידעתי באיזה אסטרטגיה עלי לנקוט. בסופו של דבר הצגתי אותו כחומרני חסר אידאולוגיה שאני משכתי אותו לארגון במגמה לקרב אותו אל האידיאלים הציוניים, כפי שאני הבנתי אותם. בחרתי לי אסטרטגיה כזו, כדי להשאיר לבוריס אפשרות לנקוט עמדה של לוחם, על-ידי הכרזה שבמשך חודשים מספר בארגון השתנתה דמותו, או להציג את עצמו ככבשה תמימה, זרה לציונות לחלוטין.

בוריס נידון לשלוש וחצי שנים. כעת כבר שום דבר לא עיכב אותנו בבית הכלא. יתר על כן, לפי החוק, חייבים היו לשלוח אותנו לאטאפ תוך עשרה ימים. משמע, שעד ה-16 באוקטובר היה עלינו לצאת מלנינגרד.

מסרו לי מכתב אחרון מאוה. בשורה טובה: סימה קמינסקיה קיבלה היתר-יציאה. ב-14 באוקטובר תטוס סימה עם בנותיה. אינני יודע אם סימה שמחה. ודאי דאגה מכרסמת בלבה, הלא לסל נשאר מאחור. אך בקג"ב הלנינגרדי וודאי נשמו לרווחה: סימה הייתה להם יריב מסוכן, ועליונותה האינטלקטואלית-המוסרית הוציאה אותם מן הכלים. נוסף על כך, הייתה סימה המרכז של "חוג-הנשים" הטרדני, וגם זה לא היה לרוחם.

סימה הבינה שיהיו כאלה שידונו אותה לכף חובה: שהרי זנחה את בעלה בצר לו. אך היא הייתה נחושה בדעתה, ולא התפעלה מ'מה שיגידו בגת'. היא חשבה שכאשר תהיה מחוץ למסך-הברזל, יהיה ביכולתה לעזור ללסל ולאחרים הרבה יותר, וחינוך הבנות יהפוך להיות טבעי, בלא מוסר כפול והעמדת-פנים, ועצם העובדה שהמשפחה תהיה בישראל תבטיח ללסל יציאה ללא הפרעות לאחר השחרור.

מישהי מהנשים שלנו הייתה חייבת לתפוס אומץ ולהיות הראשונה, וסימה קמינסקיה הייתה כזאת.

חישבתי שסימה ואנחנו צריכים "לצאת לאטאפ" כמעט בו-זמנית, אף כי לכיוונים שונים. נזכרתי בשיר קומסומולי ישן, "לו ניתנה פקודה למערב, לה - לצד האחר", ורשמתי כמה מלים של ברכה לסימה:

גורל אחד כמעט לשנינו
 יוצאים אנחנו בו בזמן
 את יוצאת לשער ארצנו
 ואני רחוק משם.

כמובן, שורות אלו לא יגיעו לידי סימה. אך התחזית נמצאה מדויקת. אור ל-15 באוקטובר באו לקחת אותי.

לראשונה, לאחר שנה וחצי, אני רואה את מישה קורנבליט. מוסרים לנו את החפצים האישיים, "מנת קרב" לדרך, מסדרים אותנו בטור עורפי ומובילים אל "העורב". מארק, שתרמיל-הגב שלו חצי-ריק, הולך קליל וחסר-דאגה. הוא אופטימיסט מושבע, ובטוח שהנה-הנה יתעוררו האמריקנים ויחליפו אותנו. הוא בטוח שלא יהיה עליו לשבת חמש-עשרה שנה. הוא, שעוד שנה לפני כן ישב בתא הנידונים-למוות, הריהו בעל-בטחון מושבע. לעומתו, מישה קורנבליט - ניגוד גמור למארק, פסימיסט מובהק. גם הוא בטוח שלא יהיה עליו לשבת את כל שבע שנותיו, אך מסיבה אחרת: את כולנו יוציאו להורג.

מישה סוחב בקושי על גבו את תרמילו הירוק הגדול, תוצרת עצמית מבד גמיש. מי העלה את הרעיון המטומטם הזה לשלוח לו לתא את התרמיל הזה? בזמן שמושיבים אותנו ב"עורב" תרמילו כבר לא נח על גבו אלא מתמתח ויורד עד הישבן, והרצועות הגמישות מוסיפות להתמתח. לא כדאי להיות פסימיסט בחיים, הגורל צד אותנו.

אני - לפי הסולם של הערכת המציאות והיחס אל העתיד - נמצא ביניהם, קרוב יותר אל מארק. אופטימיסט מתון. גם אני בטוח שיעקרו אותנו מציפורניהם לפני תום המועד, אך לא כל-כך מהר.

פרק שלושים ואחד - הרכבת נוסעת

לדרום-מזרח

במפות הגיאוגרפיות האנטי-סובייטיות של אותו הזמן אפשר היה לראות שתי בירות של ברית המועצות. כוכב אדום גדול במרכז החלק האירופאי של ברית המועצות, וממנו מתפרשים לכל העברים כבישים ומסילות-ברזל. זוהי מוסקבה - בירת רוסיה הסובייטית. באותה מפה עצמה מופיע עוד כוכב אדום גדול, והוא נמצא במעמקי הרפובליקה האוטונומית המורדובית, שעל קיומה יודעים רק חברי תנועות ילדים המצטיינים בידיעת הגיאוגרפיה, ומשפחות האסירים הפוליטיים. כאן עובר רק ענף אחד של מסילת-הברזל הרחבה ממורדוביה לריאזאן, ואחרי-כן למוסקבה. ולעולם לא היה מופיע כוכב אדום גדול על המפה בסמוך לתחנה הקטנה במורדוביה, אלמלי המסילה הצרה היוצאת מכאן צפונה. זוהי תחנת פוטמה, בירת רוסיה האנטי-סובייטית.

אינני יודע בשל איזה חטאים נבחר איזור שכוח-אל זה, שנודע בעבר ביערות האלונים שלו, לשמש כמרכז הארכיפלג גולאג. אם בימי המרכז על-שם בריה היו "איי" הארכיפלג המרובים מפוזרים על-פני כל קוי האורך והרוחב של רוסיה, הרי כשאנחנו התחלנו להגיע למחנות לאחר משפטי לנינגרד נשאר רק "איי" אחד לאכסון הפוליטיים - "דוברבֶּלְג"²⁶⁵. המרכז של קבוצת המחנות של האסירים הפוליטיים היתה העיירה יאבאז, אך הדרך אליה הובילה רק דרך פוטמה, במסילה הצרה. מיאבאז, גם כן במסילה הצרה, או בדרכי עפר דרך היערות, אפשר היה להגיע למחנות הפוליטיים של "דוברבלג": מספר 19 ומספר 17 המופרדים ביניהם בגדר תיל (לגברים בלבד), ומספר 3 (הכולל אזור של גברים ואזור של נשים). נוסף על כך, נמצא כאן גם מחנה לאזרחי חו"ל ומחנה לאסירים פוליטיים מועדים, בעל משטר "חמור ביותר". (על-פי החוק, המשטר המינימלי לגבי פוליטיים הוא בדרגת "חמור"²⁶⁶).

המחנות במקומות אלה צצו מיד לאחר המהפכה, והמורדבאים המקומיים משמשים כסוהרים, בעבודה העוברת בירושה מזה שלשה דורות. הם כבר שכחו מזמן את יערות

²⁶⁵ דוברובלג - פרושו "מחנה האלונים". לכל המחנות היו שמות פסטורליים

²⁶⁶ לפי חוקי ברית המועצות, היו 4 דרגות של חומרת המשטר במחנות מאסר: קל, בינוני, חמור וחמור ביותר. הדרגות

נבדלו במספר חבילות, ביקורים, תנאי אוכל וכו'.

האלונים – את העצים לבניית צריפים חדשים מובילים כיום ממרחקים. אולי רק הזקנים, שיצאו לגימלאות, זוכרים את משלוחי האסירים של מתנגדי המשטר: האס-ארים²⁶⁷, תחילה הימניים, אחרי-כן השמאליים, המנשביקים²⁶⁸, אנשי טרוצקי, אנשי קֶמְנֵיב, אנשי זינוביב, אנשי בוקרין, אנשי טוחצ'בסקי²⁶⁹. את הקולקטים²⁷⁰ היו מביאים עדרים-עדרים. כיום לא השתמרו אפילו בתי-העלמין שלהם. רק כאשר אסירי שנות השבעים והשמונים חופרים באדמה, נתקלים הם לעתים בעצמות אסירים של שנות העשרים, השלושים, הארבעים.

* * *

הרכבת שלנו נטשה את לנינגרד בליל ה-15 באוקטובר. לפנינו היו תחנות-מעבר בערים זְרוסְלָב, גורקי, רוֹזְנֵבְקָה ופוטמה. בינתיים קיבלנו כלוב מיוחד לשלושה. היה זה חשבון צדק פשוט, כי שלושה מתחלקים לשלושה ללא שארית. אך רק כאשר התחילו להוביל את האנשים לעשיית צרכיהם, נתחוור לנו עד כמה נהדר אנחנו מסודרים. ששת הכלובים לפליליים גדושים היו, כרגיל, עד אפס מקום: עשרות אנשים נצמדו לסורג. רק ברגע ההובלה לעשיית צרכים אפשר היה לראות מי עוד נוסע בקרון. בכלוב הראשון, בסמוך לשירותים - אסירות. הן רואות את כל העוברים, ומיד, בו-במקום, "מכסחות" אותם. בשפה הרוסית העשירה בשמות-תואר, תוך ערבוב ניכר של מלים טטארות²⁷¹, הן נותנות ציון למעלות הגבריות ואברי הגוף של כל אחד שעובר. אפילו אסירים ותיקים חומקים על-פני גיזרה זו כמי שנכוו ברותחין, ושעה ארוכה עדיין בוקעים קולותיהן הצרודים של האסירות, ומשתפך צחוקן הגס. הגיע תורו של הכלוב שלנו. ראשון ילך מישה קורנבליט. אני מבחין שהוא מתוח. גם האסירות יבחינו בכך, ואזי אין ישועה. החייל התורן פותח את הכלוב. הדלת המסורגת המוצקה זזה בחריקה על המסילה שלה. "צרכים! מי ראשון? צא!" מישה יוצא מהכלוב. מתכוון ללכת הלאה. החייל חוסם לו את הדרך. "ידיים לאחור! לעמוד עם הפנים לחלון! לא לזוז בלי פקודה." מישה עומד וגבו אלינו, ידיו שלובות מאחור. החייל התורן נועל את הדלת.

²⁶⁷ מתנגדי המשטר

²⁶⁸ קבוצה שהתפצלה מהמפלגה של לנין

²⁶⁹ תומכי המנהיגים השונים

²⁷⁰ קולאק - אגרוף, בעל-אגרוף, כך כונה האיכר האמיד שנרדף עד חרמה בידי השלטון בתקופת הקולקטיביזציה.

²⁷¹ מילים "גסות" נכנסו לשפה הרוסית מהשפה הטטארות

”עבור!”

כשהוא צמוד למוביל שלפניו ולתורן שמאחריו, חשוף למבטים נוקבים מן הכלובים, עובר מישה לקצה הקרון. לכיוון הזה האסירות מניחות לו לעבור בלא פרשנות. בעוד מחצית הדקה יחזור. הן מוכנות כבר אחרי 15 שניות. צרחה, צחוק מתגלגל, שאגה של עשרות גרונות נשיים. בצעד נחפז טס מישה עד לכלוב שלנו. אך הנשים אינן נרגעות:

”הי, חבוב! לאן אתה רץ? חכה, אולי נסגור משהו. בחורות, תראו איזה יפהפה! רק חבל שיש לו עיניים יפות אבל מפוזרות...”

מארק עבר הלוך וחזור בהבעת פנים שקטה ועדישה. לא נטפלו אליו. ורק נשמע רשרוש לחישה בעקבותיו:

”הביטו, הטייס הולך, הטייס...”

גם אני עברתי בשלום. מדוע לא נטפלו אלי, אינני יודע. אולי בגלל שאזלו להן המילים הגסות.

* * *

הקטר שלנו איננו מתפרץ קדימה. הוא זוחל לאט לאט דרומה מלנינגרד. נעצר לעתים קרובות. מאחורי הקטר - שני קרונוט: קרון-דואר והקרון שלנו, ”סטוליפין”. התפקידים שלהם זהים. מקרון הדואר פורקים תיבות עם דואר המיועד לאיזור זה ומטעינים שקים עם דואר מקומי. מה”סטוליפין” פורקים את האסירים המיועדים למחנות המקומיים, ומטעינים את אלה שמובילים למשפט במרכז אזורי או מחוזי. אם פורקים או מטעינים קבוצה גדולה, מתחילה המהומה זמן רב לפני עצירת הרכבת. מופיע ראש משמר-הליווי, בדרך-כלל רס”ר, בידו תיקי היוצאים. הוא מברר באיזה כלובים הם נמצאים, משווה את התצלומים לפנים, ושואל שאלות לוודא פרטים. העוזר, שתמיד הוא סמל, עומד בפנים ורושם את הנתונים על פיסת-נייר. הוא נושא באחריות על הפריקה בתוך הקרון. הרס”ר יעמוד בחוץ, ליד פתח הקרון. וברחבת היציאה מהקרון - עמדתו של החייל הצופה על מהלך הדברים בשני הכיוונים. הרכבת נעצרת. החיילים תופסים את עמדותיהם. דלתות הכלובים חורקות. הסמל מכריז את שמות היוצאים, ואלה - נפלטים החוצה כמו תרמילי רובה. מי שמתעכב יותר מידי סופג בעיטה - הכל צריך להיות מוכן אצלו מראש. רע מאוד, אם ברגע האחרון ניצל מישהו את החיפזון וסחב משהו מהשק שלך או את השק כולו. לחפש אין זמן – תגיד לו שלום ולא להתראות.

נפלטים תרמילים-אנשים. רצים במעבר.

”חד, שנים, שלש, יותר מהר, ארבע, חמש, יותר מהר, שש, ”סופר הסמל.

גם זה שמקבל למטה סופר - אצלו יש חשבון משלו. שני החשבונות התאימו. המקבל חותם על קבלת נפשות-אדם לפי הכמות ומקבל את התיקים שלהם. בעת קבלת האסירים הפוליטיים בתקופת סטאלין, היה המוציא משמיע משפט פולחני: "כך וכך אויבי ברית-המועצות מסרתי". והמקבל, לפי התקנון, היה משיב: "כך וכך אויבי ברית-המועצות קיבלתי". כיום אין זה נהוג.

אם אין צורך לקבל "מטען מקומי", חוזר משמר-הליווי, התורנים פושטים את המעילים הצבאיים ומתחילים למדוד את אורך המעבר בצעדים משועממים. והשאר הולכים לתא הרכבת המיועד למנוחה.

יש לך מזל, אם החייל חש במחנק או שהוא סקרן. הוא פותח מעט את החלון עם זכוכיתו האטומה כלפי מטה, ומגובה המדף השני יש ביכולתך לראות את מה שלא ראית כבר חודשים רבים, ולעתים שנים: עשב, עצים, פרות במרעה. ומה נהדר יראה בעיניך הנוף החד-גוני של איזור צפון-מערב, הרוחץ בטיפות גשם אפור, דק, הנוטף בלי הרף. וכנער מנערי גאיידאר²⁷² יבלעו עיניך בהתלהבות את קרונות המשא של הרכבות הבאות מנגד, החולפים על פניך, את הצריפים הקטנים הבודדים במחלפים, את מווסתי הרכבות בכובעים אדומים ודגלונים בדיהם. ושוב יער אינסופי מעורב, עם קרחות פה ושם, שעליהן עומדות ערימות חציר, וביצות, ביצות, ביצות.

שוב לא נראים עצים. הרכבת מאיטה את מהלכה. שוב התעוררות בחדר משמר-הליווי. אך הפעם הרס"ר איננו יוצא. מגיח החוצה הסמל, ורק חולצתו לגופו. ידיו ריקות. כלומר, עכשיו יקבלו רק אחד או שניים. ואכן, מבעד לחריץ החלון נראה "העורב" החונה, ובסמוך - שוטר במעיל-גשם ובמגפי-גומי גבוהים. מוציאים את האסיר. גם הוא במעיל-גשם ובמגפי-גומי. אילולי כובע השרד שעל ראש השוטר, אי אפשר היה להבחין ביניהם. ואולי באמת איזה קרוב של שוטר שתה יותר מידי בחג, ודקר את חברו בסכין פינית. עכשיו הם מהלכים יחדיו ומשוחחים, שניהם במעילי-גשם ומגפי-גומי דומים, אלא שבידי האחד - תיק, ובידי השני - מזוודה.

הרכבת זזה. חולפת על פנינו תחנה קטנה, דומה לעשרות אחרות במקומות הללו: בקתות דלות בנות קומה אחת, מתחת לגג רעפי-עץ. לפעמים - חימר, ולעתים נדירות - קש. ליד כל בית

²⁷² גאיידאר ארקאדי(1904-1941) - סופר סוביטי נודע. להערכה מיוחדת זכו יצירותיו על ילדים.

גינה קטנה, מחסן וביתן-שירותים. בנין התחנה עשוי עץ. סוס גורר בקושי ברפש העמוק עגלה, עם עגלון הנעול אף הוא מגפי-גומי. העגלון יושב כשרגליו תלויות מהעגלה. מתבונן ברכבת. מאתיים שנה לפני כן, עבר על פני המקומות האלה בסוסי-דואר ראדישצ'ב²⁷³ במסעו מפטרבורג למוסקבה, "ונפשו כאבה מחמת ייסורי האנושות". לו צפה ראדישצ'ב ברוסיה מהמדף השני של התא שלנו, לו הלך לצרכיו על-פני הכלוב הנשי, כשידיו מאחורי גבו - מה היה עובר על נפשו של הדיסידנט הרוסי הראשון?

* * *

הרכבת זוחלת לדרום-מזרח. במעבר מתחלף המשמר תוך גינוני טכס. כנראה, מישהו משגיח על החיילים והם נאלצים לערוך את הטקס לפי התקנון. החייל החדש סוגר את החלון – רוח-פרצים, - ומחזיר אותך למציאות.

צריך לנסות ליצור אתו קשר. אולי יעלה בידי ליצור קשר עם אוה. הטכניקה פשוטה ביותר: תחילה יש "להצמיד" את החייל אל הכלוב באיזו שיחה מעניינת, בגלויות או בתצלומים. אחרי-כן להציע סיגריה, ומוטב - חפיסה שלמה. אחר-כך לבקש לזרוק מכתב קטן. אם החייל מסכים, הריהו זורק את המכתב מבעד לחלון הקרון, על-יד התחנה. החשבון הוא פשוט - מישהו יעבור, ירים, ויזרוק לתיבת-הדואר. החייל עצמו חושש לזרוק את המכתב לתיבה. אם ייתפס, הכל ייתכן: החל מצינוק ועד למשפט צבאי. (בדרכי הארוכה מלנינגרד עד פוטמה מסרתי שלוש פעמים פתקים לאוה דרך חיילים שבמשמר-הליווי. אוה קיבלה אחד). חולפים בתי כלא למעבר אסירים, הדומים בעיקרם זה לזה בכלוך, בבלאגאן, בקללות הרוסיות העסיסיות, והנבדלים בפרטים קטנים. רק מכלא המעבר בעיר יארוסלבל נשארה אצלי מזכרת של ממש: על מגבת הפשתן שלי, עם העיטור האדום בשוליה, רקם שכני המקרי, פלילי, ביוזמתו הפרטית, את המלה "יארוסלבל". את האות האחרונה לא הספיק לגמור, ויצא לאטאפ בריפובליקה קומי, בנו של אייזארג²⁷⁴ לאטבי ואשה רוסית, ומיד אחריו יצאתי גם אני, אלא שהיעד שלי היה מורדוביה.

כעבור שבועיים הגענו לתחנת-הצומת רוזאיבקה. זוהי כבר מורדוביה - הריפובליקה של האסירים. אי-פעם היתה רוזאיבקה מפורסמת. בימי המהפכה הרוסית הראשונה בשנת 1905 קמו כאן המועצות הכמעט ראשונות של נציגי הפועלים. מוסך-הרכבת השתמר ברוזאיבקה עד

273 ראדישצ'ב אלכסנדר (1802-1749) - סופר רוסי שנאבק על חיסול שלטון הצארים וביטול שיעבוד האיכרים.

274 אייזארג - לאומני לאטבי.

היום הזה, אך כיום, גם אם שמע מישהו על רוזאיבקה האפורה והמפוייחת, הרי זה על כלא המעבר שלה, ולא על המסורת המהפכנית שלה.

הלילה בכלא המעבר הרוזאיבי לא היה מותיר שום עקבות בזכרון, אילולי ביקורו בתא של מישהו מהרשויות. משנכנס בעל-השררה אלינו, סגרו מאחוריו את הדלת, והוא נשאר אתנו בתא בערך שעתיים, והציג שאלות בלי סוף. יתכן שהוא היה אדיב רק בשעתיים הללו, אך על-פי עקרון הניגוד, לאחר שהות במשך שבועיים באטאפ על כל ה"תענוגות" שלו, נראה לנו מישהו זה כאדם מכוכב-לכת אחר. ואפילו אם הוא מהכוכב שלנו, הרי הוא בודאי דיפלומט רם-מעלה מהמיניסטריון לענייני-חוץ, שהגיע במטוס מיוחד ממוסקבה כדי להכין את הפרטים הטכניים של החלפתנו.

מארק דימשיץ התעשר על-ידי כך במטען נוסף של אופטימיות, והיה עתה מלא וגדוש בה ולמרות שבכל-זאת הובילו אותנו לפוטמה, ברור היה לו שזה לא לזמן רב.

שוב נסענו בנוחות: שלושה בכלוב לשלשה. ואילו בכלוב לשלשה הסמוך ישבו שישה סינים שנסעו בליווי משמר מיוחד מאלמה-אטה²⁷⁵ למחנה אסירים מחו"ל במורדוביה. ליתר דיוק, שניים היו סינים, וארבעה - אויגורים²⁷⁶ מסין. כל השישה עברו באופן לא-חוקי את הגבול מסיניזאן הסינית, בחיפוש מקלט מהמהפכה התרבותית הסינית. אך גם ברוסיה הסוביטית התחוללה מהפכה תרבותית עוד לפני כן. הסינים לא יכלו להוכיח שהם לא גמלים²⁷⁷, והנה עכשיו ישבו בכלוב-לשלשה הסמוך, וחייל סוביטי, מקזאחסטאן, לא זז אפילו לרגע קט מהכלוב שלהם. הוא הבין את שפתם, ומישהו התעניין מאוד, על מה משוחחים בינם לבין עצמם "המרגלים הסיניים". אגב, גם אנחנו "הִבְנוּ" את שפתם, משום שכל הדרך מרוזאיבקה עד פוטמה שיננו הסינים במקהלה קללות רוסיות עסיסיות. בהנאה מיוחדת היו צורחים אותה מלה מפורסמת קצרה רוסית-טאטארית שהזכירה ביותר את שם-משפחתו של שר-ההגנה שלהם לשעבר, שירד מגדולתו והוסר מתפקידו.

עוד לא הספקנו להתבונן כראוי בצריף-העץ של כלא המעבר בפוטמה, ושוב נלקחנו לאטאפ.

²⁷⁵ עיר בקסחסטאן

²⁷⁶ אויגורים - שבט טיורקי החי בסין העממית וכן ובארצות סמוכות.

²⁷⁷ ההתייחסות כאן לבדיחה רוסית: כל החיות רצות בבהלה, והארנבת בתוכן. שואלים את הארנבת: "למה את רצה?"

"כי יש שמועה שהורגים את כל הגמלים." "אבל את לא גמל!" "כן, אבל איך אוכיח את זה?"

לאחר חודשים מרובים של חדגוניות מתישה ב"בית הגדול" הלנינגרדי, הייתי מרוצה מיציאתי מלנינגרד. אך כידוע טוב לנו במקום שבו איננו נמצאים, ורע לנו במקום שבו אנחנו אכן נמצאים בו. עכשיו כבר רציתי להגיע סוף-סוף למחנה האסירים, אל החבורה שלנו, לאויר הטרי. רציתי להתחיל לעבוד. לכן תפסתי בשמחה את התרמיל שלי והתייצבתי מאחורי מישה קורנבליט ומארק דימשיץ.

אנחנו מדשדשים ברפש הדליל של אוקטובר המגיע עד לקרסולינו. אך מה זה? שוב מביאים אותנו אל מסילת-הברזל רחבת-המסלול. פירוש הדבר שאנחנו לא נוסעים למחנה. ולא רק זאת, אלא שאנחנו שלושה בלבד, וכל שאר אנשי האטאפ נשארו בתחנת-המעבר בפוטמה. לאן, אם כן, מובילים אותנו?

שוב אנו מגיעים לרוזאיבקה, אך לא שולחים אותנו לכלא-המעבר. מעבירים אותנו על גבי גשר גדול מעל מסילת-הברזל ומובילים העירה. הראשון פוסע מארק, אחריו מישה. התרמיל הירוק שלו, מתוצרת עצמית, כבר שקע עד כדי כך, שהוא נגרר כמעט על-פני הקרקע. והציוני מיכאל קורנבליט מזכיר בורלאק²⁷⁸ מציורו המפורסם של ראפין: "מבורלאקים על הוולגה". מביאים אותנו לתחנת המשטרה האזורית. לשם מגיעה מכונית המיועדת להוביל אותנו. לאן? האומנם לשדה-התעופה? האומנם צודק מארק כהשערותו, ומבצעים עיסקת חליפין לשחרורנו?

לפנינו עיר גדולה. אנו נוסעים ברחובות שלה. מורידים אותנו ליד בנין לא גדול, ומעלים לקומה השנייה. החדר שאליו הכניסו אותנו הוא גדול ונקי למדי. המיטות נצבעו לא מזמן. אך החלונות מסורגים, ובדלת – אישון-תצפית ואשנב-הגשה. שוב משהו כמו כלא. מבחוץ מארק נראה רגוע, אך הוא זורח מבפנים. בעיני רוחו הוא כבר רואה את ראשית הדרך הביתה. אני אינני כל-כך בטוח בזה. אני מתערב בתקיעת כף עם מארק על עשרים בקבוקי קוניאק, ומישה, בתור עד, טופח ומפריד בין הידים שלנו. אם ישחררו אותנו עד ה-1 בינואר 1974, אקנה אני את הקוניאק, אם לא - מארק. כמוכן, הוא היה מסכים גם לתאריך מוקדם יותר, אך אני יכול להרשות לעצמי לנהוג באבירות, כיון שאני זוכה בשני המקרים: בקוניאק, או בחופש. מארק מקבל או זה וזה ביחד, או... בעצם, מוטב לא להרהר בכך.

²⁷⁸ בורלאק הוא האדם שמושך בחבל את הדבורה ששטה על הנהר

פרק שלושים ושנים - סְרַנְסַק או ציפיות גדולות

כעבור ימים אחדים התברר לנו היכן אנחנו נמצאים, אך לא היה ברור למה. היינו בכלא סרנסק, בירת מורדוביה. בקומה הראשונה של בניין הכלא התמקמו תאי המיניסטריון לענייני-פנים, בשניה – התאים של הועד לבטחון המדינה (קג"ב). הסדרים בשתי הקומות האלה היו שונים, כשם ששיטות-העבודה של שתי הרשויות האלה היו שונות. סגנון עבודת קג"ב נחרת באותיות-ברזל בפתגם הרוסי: "המיטה רכה - השינה קשה". לכן שורר בקומה השניה של כלא-סרנסק נקיון, סדר, שקט, אדיבות הדדית ופניה בלשון "הוא"²⁷⁹. ובקומה הראשונה מתנהלים החיים במסלולם הרגיל, מתחוללת ברירה טבעית דרווינית²⁸⁰ מתמדת, ונשארים בחיים רק החזקים ביותר, שבתנאי הכלא פירוש הדבר - המחוצפים והנבזים ביותר. שם המיטה קשה והשינה קשה. לשלושתנו היתה רק נקודת-מגע אחת עם הקומה הראשונה, ובעקיפין נגררנו אל תוך המאבק הזה לחיים.

הסיבה לכך היא, שכבר ימים אחדים אחרי שהגענו לסרנסק, כל מלאי האוכל שלנו אזל, והיינו צריכים להתקיים אך ורק מהאספקה של הכלא. המלה "אספקה" יש לה שורש משותף עם המלה "מספיק", אך אנחנו בסרנסק היינו רעבים במלוא מובן המלה, והרעב היה בלתי נסבל, גם משום שהיה חסר אצלנו מעבר פסיכולוגי-פיסילוגי בין השובע היחסי בכלא-לנינגרד והרעב המוחלט בכלא-סרנסק. כמובן, אילו היה לקומה השניה של כלא-סרנסק מטבח, זה לא היה מתרחש, כיון שזה נוגד את העיקרון "מיטה רכה". אך לאנשי קג"ב בסרנסק לא היו כמעט יריבים פוליטיים. לכן קיבלו כמה תאים בקומה השניה אוכל מהקומה הראשונה, משולחן הפליליים. כשקיבלנו מנת-ציפור של מרק שקוף כמו דמעה, יכולנו רק לתאר לעצמנו בדמיוננו איך נמס ונעלם התבשיל שמגיע לנו לפי התקן. כבר המחסנאי, כשהוא מסר למטבח גריסים ובשר, היה משאיר לו את מה שמגיע לו ול"אנשי-החצר" שלו. השלב הבא של "לקיחת מעשר" התרחש במטבח, במקום שבישלו את האוכל תוך כדי בחישה מעטה וטעימה מרובה, במיוחד

²⁷⁹ בשפות אירופאיות, הפניה המנומסת היא בגוף שלישי ולא בגוף שני: "יבוא אדוני" ולא "תבא".

²⁸⁰ דרוין ניסח את תאוריית ה"ברירה הטבעית" לפיה מינים "חזקים", שמתאימים לסביבתם ומסוגלים להתגבר על

של בשר. כשנכנס המרק לסירי המחלקים, כבר אפשר היה לראות דרכו את תחתית הסיר, או כמאמר האסירים: "מרק דליל, אך מזין - תהיה רזה, אך מאזין".

עכשיו נתון אתה בידי הוד-נבזותו המחלק. תמורת הזכות להחזיק בידו את המצקת, הוא רץ יום-יום אל ה"סנדק", ומוכר בחצי-חינם את שותפיו לתיק המשפטי, את חבריו-לתא, ואת שותפיו-לנבזות. הוא גם קונה יחסים טובים עם ה"חברה" בזכות אותה מצקת כל-יכולה.

תנועה בלתי-נתפסת - ובמצקת צפים גריסי-דוחן. תנועה רחבה, חיוך רחב ואתה מקבל מים מזוקקים. האחד מקבל גריסים, השני - חיוך. טבעי הדבר שאנחנו, האלמונים חסרי-הפנים, קיבלנו מהקומה הראשונה מים בלבד, ואפילו ללא חיוך. אמנם, בנפרד מהמרק, כדי שכל אחד יקבל משהו, היו נותנים קומץ בשר, שגדלו כזית, או כבדל הזרת. היו בו 10-15 גרם, והרושם היה שהטבח קטע את אצבעו.

וכאן מופיעים אלה שמציעים מיטה רכה. מאוחר בערב, כבר לאחר יום-העבודה המייגע, בא לתא פטרונו-ומחנכו, קצין קג"ב. מסיר מראשו את כובע-הפרוה, מתיישב בעייפות אל השולחן ומסתכל עלינו במבט האבהי. אחר-כך מכניס את ידו לסלסלה אזרחית רגילה ביותר ושולף משם... שולף משם... שולף משם כיכר לחם לבן טרי ביותר, חמים וריחני, חבילת חמאה "אקסטרה" וחתיכה גדולה של נקניק נקבובי ועסיסי. (אפילו עכשיו, כשאני כותב את שורות האלה, ובטני מלאה לחלוטין, מתחיל הרוק מעצמו לנוזל מפיו).

בשלושת החודשים של שהותנו בסרנסק, נתן לנו "הפטרו" החביב שלנו תוספת כלשהי שלש פעמים, ולכן הרגשנו למחרת היום את הרעב ביתר חריפות. פעם, בשעת שיחה בלשכת "הפטרו", הוא כיבד אותי בתפוחים עסיסיים מהגן שלו. זה כבר היה מוגזם.

"שמענא", אמרתי, "איך ניתן להסביר את האדיבות הזאת שלך כלפינו? אינני מבין למה כל זה נחוץ לך, ועכשיו גם התפוחים האלה? לא עלה על דעתך לגייס אותי כסוכן קג"ב?"

"מה לך, גיליה איזראילביץ?" חייך בחצי קריצה 'הפטרו', "איך הגעת למסקנה הזאת?"

"ובכלל אנחנו לא מבינים מדוע 'היפנו' אותנו מפוטמה פתאום אחורנית? מדוע לא שלחו אותנו למחנה? לצורך מה מחזיקים אותנו כאן?"

"מה הבעיה, האם רע לכם כאן? לעבוד אינכם חייבים. ספרים מהספריה יביאו לכם – אני אתן הוראה. אם תרצה להיפגש עם אוה, אפשר לנסות להסדיר גם את זה."

"כמובן שאני רוצה להפגש עם אוה, אך אני זכאי לפגישה רק אחרי שאגיע למחנה. אז גם אוכל לקבל חבילה שנתית."

"זכויותיך במחנה שמורות לך. ואילו כאן אנחנו בעלי-הבית. הכל בידינו. הרבה מאוד תלוי בך ובחבריך."

"אינני מבין מה תלוי בנו. ובכלל, אינני דיפלומט, דבר יותר ברור."
 "תראה, גיליה איזראליביץ'. אתה וחבריך - הנכם קבוצה מיוחדת, בעלת אינטרסים מיוחדים. אתה אומר שאינכם אנטי-סובייטים, שמטרתכם היחידה היא - להגר לישראל. אך רבים מחבריכם במחנות מתנהגים בצורה כזאת, שמתעוררים אצלנו ספקות בכוונתם. הם מתחברים אל הגרועים ביותר שבאויבי ברית-המועצות, עם לאומנים מכל המינים, השונאים לא רק אותנו, אלא גם אתכם, היהודים. מה המשותף ביניכם לבינם? אתה יודע כי לאחר שתשתחררו, איש לא יפריע ליציאתכם מברית-המועצות. יתר על כן, הממשלה הסובייטית איננה מעוניינת כלל שאתם תשבו עד לצלצול האחרון. אך קשה לשקול שחרור מוקדם לנוכח התנהגות כזאת במחנות. תחשוב על כך בכובד-ראש."

בכלל לא היה לי על-מה לחשוב. כשחזרתי לתא, סיפרתי לחברים על השיחה, והוספתי שאני אישית מסכים אתו בהחלט. ולא בשל החמאה והנקניק. כי באמת, בשביל מה אנחנו צריכים את כל העניין הזה? האינטרסים שלנו, כציונים, אינם עולים בקנה אחד עם האינטרסים של שאר הקבוצות במחנות. השגנו את מטרתנו - העלייה התחילה. עכשיו, אין עוד טעם במאבק על זכויות במחנות. יש לשבת בשקט ולא לעורר מהומות. גם הם מעוניינים להיפטר מאתנו, משום שבגללנו יש רעש גדול מדי. כלומר, בשלב זה מטרותינו ומטרותיהם מתלכדות."

מישה קורנבליט תומך בי מיד. מארק תופס עמדת-המתנה מתחמקת:
 "נראה במקום," הוא אומר, וממשיך בעיסוקו.
 יום-יום מעתיק מארק, בקפדנות סינית, על בטנת מעילו האזרחי את פסק-הדין במשפטו. זהו עיסוקו. מארק משוכנע בבטחון בלתי-מעורער שבקרוב תבוצע עסקת-חליפין, והוא רוצה להוציא אתו את פסק-הדין. קודם כל יחליפו את סילבה זלמנסון באנג'לה דייוויס שהגיעה לאפיסת כוחות מרוב שיחות הטלפון בתא הכלא האמריקני. אחרי-כן נשתחרר אנחנו. שוב אנחנו מתערבים, ושוב מפריד מישה את ידינו. אותם התנאים, אך הפעם על חמישה בקבוקים. אם נצא עד האחד בינואר 1974, אתן למארק בתל-אביב 25 בקבוקים של קוניאק ישראלי.
 ולפי התפתחות העניינים, למארק דימשיץ יש סיכוי טוב מאד לזכות בהתערבות: כעבור ימים אחדים מגיע ממוסקבה אלוף משנה מהמדור הפוליטי של מנהלת קג"ב, חליפה אפורה מגוהצת היטב, חולצה בהירה, עניבה עם קשר גדול, נעליים מבריקות, אדיבות של קג"ב ללא פגם.

הוא מזמין אותנו אחד-אחד. משוחח ארוכות. רושם בפרטי פרטים את כל התלונות והטענות שלנו. אני מבקש לתת היתר-יציאה לאחותי, שכבר נענתה בסירוב בלנינגרד. אלוף המשנה מבטיח לברר ולטפל בעניין. הוא נוסע בחזרה ומשאיר אותנו בהרגשה נעימה של 'אין לדעת כיצד יתגלגלו הדברים', ואת מארק - בבטחון עוד יותר גדול יותר כי לא יהיה עליו לקנות קוניאק.

'הפטרון' ממשיך להמטיר הפתעות. פעם הביאו אותי אליו לשיחה. כשרק נכנסתי לחדר, קפאתי על מקומי מרוב תדהמה. האומנם חולם אני? ליד שולחן הכתיבה של 'הפטרון' עמד שולחן קפה קטן, ועליו... הו, החזיקו בי חזק... עליו - סניף קטן של מזנון הקרמלין בעת טכס הוקרה לאבירי-הייצור. סוכריות, עוגיות, שוקולדה, פירות. הכל בכלים יפים. על שולחנו של 'הפטרון' רתח קומקום קטן מהודר.

לאחר הרעב בתא לא חסרו לי אלא הפיתויים האלה. במאמץ רב ניתקתי את מבטי מן 'העתיד הקומוניסטי' והסתכלתי בפניו המחייכים של 'הפטרון'.

"לא אפריע לך. שבו, תדברו. תאכלו, גיליה איזראילביץ'. אל תתבייש. התה ירתח מיד."

'הפטרון' התחמק החוצה, כשהוא סוגר אחריו את הדלת בצורה הדוקה. רק עכשיו הבחנתי שלא הייתי בחדר לבדי.

נמצא בחדר אדם כבן ארבעים וחמש, בעל עינים עצובות של יהודי גלותי, בחליפה מקומטת ועניבה קשורה ברישול. האיש הציג את עצמו בפני, תוך הדגשת שם ושם-אב יהודים טיפוסיים, הודיע שהוא עובד כמורה בכיר באוניברסיטה המקומית, יש לו משכורת טובה ודירה, והוא נהנה מהוקרה מצד עמיתיו ולגמרי לא חש באנטישמיות. ואיננו תופס, איך אפשר לנטוש חיים טובים כאלה ולנסוע לישראל, עם הניצול הקפיטליסטי הברוטלי שבה, עם המלחמות המתמידות שלה, עם הסכסוכים בין העדות והאפליה של יוצאי רוסיה? הוא דיקלם את הנאום שלו בקול חדגוני, כמעט בלא הפסקות ושינויים בניגון, כמו פסקול שהוקלט במהירות אחת ומושמע במהירות יותר גדולה. כשגמר את הנאום, נזכר פתאום שעליו למלא תפקיד של מארח, והתחיל למזוג מים רותחים בספלים, כשהוא מוסיף תמצית תה מהקומקומון.

"אכול, אל תתבייש, " אמר וחיך במבוכה.

"האם גמרת בית-ספר תיכון בתקופת סטאלין?" שאלתי.

"כן."

"גם אוניברסיטה?"

"כן"

"למדת היטב?"

"הייתי אחד הטובים בלימודים."

"איפה עבדת אחרי סיום הלימודים?"

"אווה, חייתי שנים מספר בכפר מורדובי נידח, בחיק הטבע. עבדתי כמורה. היחס אלי היה

טוב."

"ובאוניברסיטה אתה מלמד כבר הרבה זמן?"

"מראשית שנות השישים."

האיש היה שמח מאוד שמתנהלת בינינו שיחה קלה, חפשית – 'הפטרוך' המשותף שלנו יהיה שבע-רצון. ואילו אני קיבלתי את המידע הדרוש לי על בן-שיחי ויכולתי לעבור ממשפטי-שאלה למשפטי-חיווי.

"הנה אתה חוזר כל הזמן על כך שהיחס אליך טוב, שאינך חש באנטישמיות, ובשום פנים ואופן לא היית עולה לישראל. ובו-בזמן, דווקא גורלך-אתה מעיד על ההיפך. תראה, אתה עירוני, יש לך דירה בסרנסק, סיימת את לימודיך באוניברסיטה באופן מבריק, אתה פילוסוף שניבאו לו גדולות, ועבודת הגמר שלך מוקדשת לנושא דתות המזרח. מה, אם כן, עשו אתך? האם התחלת ללמד פילוסופיה או מארכסזים באוניברסיטה? האם הטילו עליך לפחות להיות מתרגל? לא. אותך, ששקעת ראשך ורובך בבעיות הפילוסופיה, שלחו לשמש כמורה פשוט בכפר מורדובי נידח, שאיש לא רצה לנסוע אליו, לכפר שהיה בו בודאי רק בית-ספר יסודי, ונתנו לך משכורת עלובה, כ-60 רובל או משהו כזה. וחבריך-ללימודים, שוודאי לא ניתן אפילו להשוות את ההישגים העלובים שלהם להישגים המרשימים שלך, נשארו בו-בזמן כמרצים באוניברסיטה. איך תסביר את זה? אתה יודע היטב את התשובה. התשובה לשאלה זו, היא גם התשובה לשאלה מדוע אני אעלה לישראל, במוקדם או במאוחר."

כבר באמצע המונולוג שלי הרים בן-שיחי את אצבעו בתחינה אל שפתיו, אחרי-כן התחיל מצביע על הקירות, כלומר - אזניים לכותל, אך אני לא רציתי לרחם עליו. עליו, צאצאם של אותם העבריים שנשארו במצרים לשבת על סיר הבשר. אני, שצריך הייתי לחזור בעוד דקות מעטות אל הרעב-למחצה שבתא, ולפני עוד שמונה וחצי שנים של מאסר, הרגשתי את עצמי מאושר בהשוואה אליו, המורה לפילוסופיה באוניברסיטת סרנסק ובעליה של דירה בת שלושה חדרים במרכז העיר עם "ארבע כוונני אויר".

נכנס 'הפטרוך' - זמן השיחה 'הנעימה' אזל. מילאתי בחוצפה את כיסיי בעוגיות בשביל

חבריי, חיברתי את ידיי מאחורי הגב ממש לעיני הפילוסוף, למען ישתה את כוס התרעלה עד תום, ויצאתי בעקבות הסוהר.

למרות של'פטרון' היה ברור כי לא היתה תועלת בשיחתי עם ה'פילוסוף', אלא היתה אנטי-תועלת, המשיך 'הפטרון' בכל-זאת לפעול לפי התכנית. כנראה, התכנית אושרה בדרג גבוה, ולצורך הגשמתה הופרשו אי-אלה אמצעים מהתקציב (עוגיות, פירות וכדומה וכדומה), ואיש לא יכול היה לעצור את תנועת גלגל-התנופה שעובד על ריק. גם מישה קורנבליט קיבל פגישה דומה עם קולגה למקצוע. עבור מארק לא מצאו טייס. בשבילו צדו בדחיפות והביאו מהנדס יהודי פשוט.

הסעיף האחרון היה מסמר התכנית. בסוף ינואר הגיעה אוה. השאירו אותנו לבד לשעתיים בלשכת החוקר. אחרי-כן קיבלו מאוה חבילה 'בלתי-חוקית' בשבילי, במשקל חמישה קילוגרמים. את 'חמשת' הקילוגרמים האלה גררתי במאמץ רב אל התא. גם מישה קיבל ראיון עם פולינה יודבורובסקאיה, 'כלתו' לפי תכנית מבצע-'חתונה'. פולינה הביאה מזודה מלאה שימורים, וחמשת הקילוגרמים של מישה קורנבליט נמצאו כבדים בהרבה מחמשת הקילוגרמים שלי. כשרוקנו על הרצפה את שתי החבילות שלנו, כדי לחלק לשלוש, היתה הרצפה מכוסה כל-כולה. גם אם ניקלע שלשתנו לאזורים נפרדים, זה עשוי להספיק לחברים לכמה סעודות-הילולים טובות. את עוגת-הענק שנקנתה על-ידי אוה רק חמישה ימים קודם לכן בבית-הקפה המשובח ביותר בלנינגרד, שוותיקי לנינגרד מכנים אותו כהרגלם מאז בשו 'נורד', אף שבימי המאבק עם הסגידה-ללועזית הוסב שמו ל'צפון', לקחתי לעצמי, לאיזור שבו אמצא את עצמי.

מעתה, בתנאי השפע, הרשינו לעצמנו לאכול לשובע. מצב-הרוח השתפר פלאים, ומישה פרץ בשיר. היה לו קול טנור ערב מאוד לאוזן, והרפרטואר... ממש בשבילי - השירים האהובים עלי של אוטיוסוב ושולץ'נקו. שעות אחדות התהלכנו בתא וזימרנו, ומארק נדון להאזנה. שרנו לא רק משום שהיינו שבעים. שרנו גם משום שאוה ופולינה הביאו ידיעות טובות. נמשכת עלייה המונית ארצה. נוסף על הקוים האויריים דרך ברלין ובודאפשט, הופעל גם קו-רכבת דרך בראסט, ובכל-זאת נקנו כל הכרטיסים מראש לחודשים מספר. רבים ממכרינו, ובתוכם מי שהיו תלמידי האולפנים - כבר בבית. אם ניתן את רשות-הדיבור ל'גאריק, הוא יגיד חד וחלק:

היהודים יוצאים - זורמים מכאן והלאה
לקול שריקת הלעג של בני האומה.
ובמהרה משפחת העמים הנהדרת
תישאר צחה, ללא כבשה שחורה.

מצב הרוח שלנו היה מרומם ביותר. אנחנו שרנו.

פרק שלוש ושלושים - הבקבוק העשרים-

ושישה

וכעבור חמישה ימים יצאנו לאטאפ. הפעם עברנו חיש-מהר את תחנת המעבר בפוטמה והגענו עד למסילת הברזל הצרה. כאן - הכניסה ל"דובֶּבֶּלֶאג", אחד מאיי הארכיפלאג גולאג. הקרונות שעל פסי מסילת הברזל הצרה – "מיני-סטוליפניס". הכל כמו ב"סטוליפין" הגדול, אך בצורה מוקטנת. מושיבים אותנו בכלוב משותף עם אסירים אחרים. אחד מהם מיועד למחנה שמשטרו חמור במיוחד, כלומר הוא יגיע למחנה שאליו נשלחו אדיק קוזנצוב, יורה פיודורוב ואליושה מורז'ניקו. בדרך-כלל, מובילים בבידוד קפדני את האסירים המיועדים למשטר חמור במיוחד, אך האסיר הזה היה כנראה יחידי, כל הכלובים כבר מלאים וגדושים מפה לפה, ולמשמר-הליווי לא היתה שום ברירה. ואולי הוא פשוט שיקר לי, מתוך שיקולי בצע. ובצע אכן היה. נשאר אצלי באותו זמן חמש חפיסות הסיגריות האחרונות. ארבע מהן היו סיגריות זולות, "פאמיר", והאחת - חפיסת סיגריות טובות עם ציור של ספינת-מפרש קטנה. רשמתי מתחת למפרש כמה מילות דרישת שלום לאדיק ומסרתי למפוספס²⁸¹. כתמורה על שליחותו מסרתי לו מקדמה של ארבע חפיסות "פאמיר". הסיכוי שהתפיסה עם הספינה תגיע ליעדה היה כמעט תיאורטי בלבד. אך סיכוי בכל-זאת היה.

סיפור הדברים קצר, אך מהלכם - ארוך. הקטר הקטן הביא אותנו לבסוף עד לתחנה הסופית של מסילת-הברזל הצרה, בְּרֶשֶׁיבּוּ. כאן בית-חולים כללי לעצירים מכמה מחנות. אין בברשיבו מחנה. מתחילה הפריקה, אך אותנו משום-מה לא מורידים. והציפיות הגדולות של מארק דימשיץ מתעוררות שוב לתחיה. בוקעת השריקה, והרכבת זזה בכוון ההפוך. שוב מובילים אותנו אחורה. אולי לא בכדי בא ממוסקבה לסרנסק אותנו אלון משנה בחליפה אפורה ללא רבב...

²⁸¹ "מפוספסים" מכנים את העצירים במשטר חמור במיוחד, על שום הפסים האפורים שלאורך לבושם.

מארק מתערב אתי בפעם השלישית, כמעט באופן סמלי, בסך הכל על בקבוק קוניאק אחד. על הבקבוק העשרים ושישה. בכלוב שלנו המולה, צחוק. מישה מפריד שוב בטפיחה בין כפות ידינו.

פתאום מתופף מישהו מהכלוב הסמוך על גבי המחיצה המפרידה:

"גיליה, זה אתה?"

"אני, מי זה?"

"ליובה יגמן. שלום!"

"ליובה, שלום עליך! איך נקלעת לכאן?"

"אני חוזר למחנה מבית-החולים בברשיבו. ואתה לאן, הולך למחנה?"

"כן, יחד עם מישה קורנבליט ומארק דימשיץ. ואיך נודע לך שאני כאן?"

"על-פי קולך. האם אתה יודע לאיזה מחנה אתה הולך?"

"לא."

"שיהיה. בָּיֵבֵז יתחילו לפרוק - ושם נתראה."

ואכן, ביבז מורידים אותנו מהרכבת. אני קופץ מהמדרגה אל תוך השלג. ליובה יגמן, כחוש, מגודל זקן, בז'קט-מוך ובכובע עם בתי-אזניים, כבר עומד יחד עם אסירים אחרים. אני נעמד בסמוך. הקפור מגיע למינוס ארבעים מעלות בקירוב. אלה שאין להם כפפות מכניסים את ידיהם לתוך השרוולים ורוקדים במקום כדי להתחמם. משני הצדדים שלג עמוק. המקלענים לבושים במעילי-פרוה ארוכים וחמים, וחובשים כובעים מרופדים במוך שמכסים את האזניים. הכלבים – בפרווה שלהם. ואותנו תוקף הקפור בלא רחם, חודר לעצמותינו. אך אני עומד יחד עם ליובה יגמן. בעוד שעות מספר אשתלב לתוך הקומונה שלנו, וזה העיקר. נשמעת פקודה. הטור זו אל המכוניות.

"העורב" נוסע בדרך-היער החורפית. אין זו כלל ועיקר דרך ראשית²⁸² אמריקנית.

"העורב" מנתר כל הזמן על-גבי תלוליות, מהמורות או שורשי עצים. מי שלא מחזיק היטב את המושב - עף למעלה וצונח למטה, אינו מספיק להתרומם מהתחתית ולשבת, ושוב הוא מושלך, בשל פניה חדה, על שכניו, ושוב על הרצפה. מרגישים בחילה. אחדים מחוירים, נושמים בכבדות, והבל הפיות הופך בו במקום לכפור ושוקע על הסנטרים.

אחרי שעה של נסיעה אני בקושי חי. גם האחרים מרגישים לא יותר טוב ממני. לבסוף, נעצר "העורב". מופיע ראש משמר-הליווי ותיקים בידו. את מי? נוקבים בשם משפחתי, ואני

מחליק ויורד בשמחה מן "העורב". אני וליובה הגענו למחנה מס' 19. המכונית מסתלקת, ומובילה איתה את מישה ואת מארק. אנחנו נשארים ליד השער בהשגחת משמר-ליווי. ממתנינים לקבלתנו למחנה.

אני עדיין חש בחילה, אך אינני מקיא. חולשה. ידי ורגלי קפאו. (אחריכן נודע לי שדרך כזו ממש למחנה עשתה גם סימה קמינסקיה בדרכה לפגישה עם לסל. ההבדל בינינו לא היה אלא זה, שאני נאחזתי בשעת הנסיעה בספסל "העורב", ואילו סימה אחזה בידיות של סיר עם מרק ביתי שרצתה לפנק בו את לסל. בכל כוחה נאחזה בידיות הסיר, כדי למנוע מהמרק להשפריץ, וביחד עם המרק היא עפה מעלה-מטה עם טלטולי המכונית. כשראה לסל את פניה החוורים, המכוסים חבורות, לא ידע מה לעשות: האם לשמוח או לפרוץ בבכי.)

לבסוף באים סוהרי המחנה, ומתחילה הקבלה. את ליובה, כ"חוזר", מעבירים מיד למחנה. אותי מביאים לעמדת-השמירה. גוזזים למשעי את השיער ומלבישים בתלבושת אסירים רשמית. מביאים צלחת מרק-אפונים ודייסה. בפינת השולחן מתחיל אני לאכול. על כל שאר השולחן מונחת בערימה התכולה של התרמיל והמזוודה שלי. נערך מיון. משאירים לי את הכמות המותרת של לבנים לקיץ ולחורף, כובע שמכסה את האזניים, צעיף. גרביים וממחטות ללא הגבלה. כלי רחצה. מגבות, וכמה דברים קטנים. כל הספרים והרשימות נלקחים לביקורת. את כל השאר אינני רשאי להחזיק אצלי - יהיה מונח במחסן מחוץ למחנה. עם השחרור - אקבל.

מכניסים אותי לתוך המחנה ומיד אני נופל לזרועותיהם של החבורה שלנו, שנודע להם מפי ליובה שאני הגעתי. הציונים במחנה - אגרוף, אני מרגיש את זה מיד. בערב באחד החדרים, שגרים בו שלושה משלנו, נערכת הילולה ציונית. רשמית, אסור להיכנס לחדר זה, אך במחנה יש לבחור לעתים קרובות בין הנחוץ-והאסור לבין הבלתי-נחוץ והמותר.

מכל החדר נאספים שרפרפים. מישהו מחלק בדקדקנות את העוגה של אוה למנות שוות. אחרי-כן אדם אחר מפנה את פניו מהשולחן, הראשון מצביע על המנה, ושואל: "למי?" והשני עונה. אמצעי אסירים זה של חלוקה הוא הצודק ביותר, ומונע מראש כל מיני חשדות אפשריים.

הקומונה של הציונים במחנה התשעה-עשר מורכבת מתשעה אנשים, עכשיו יחד אתי תגיע למניין. מאלה שישבתי עמם על ספסל הנאשמים במשפט הלנינגרדי השני נמצאים במחנה ויקטור בוגוסלאבסקי וליובה יגמן, מהמשפט הלנינגרדי הראשון - טוליה אלטמן ובוריס פנסון, ממשפט קישיניוב - טוליה גולפלד, סאשה הלפרין וחנן קיז'נר, מהמשפט הריגאי - מישה שפשלוביץ'. התשיעי הוא יורה וודקה, לשעבר סטודנט מהעיר ריאזון, שהושב בכלא בתור

משתתף באחד מחוגי-הנוער המארכסיסטים הדוחים את המארכסיזם של הדגם הסובייטי. יורה, כרבים מקרב היהודים הדיסידנטים, הצטרף אל הנחשול הציוני שבא למחנות בשנת 1971, והיה לחבר שווה-זכויות ואידיאליסטי של הקומונה הציונית במחנה. החגיגה הציונית מסתיימת ללא הפרעה. במשך כל ההילולה לא נכנס לחדר שום סוהר, איש לא חיבר דו"ח על הפרת הסדר. עוגת "נורד" נעלמה, ולא נותרו אלא המנות של אלה שעובדים במשמרת-ערב באיזור התעשייתי. אין טעם להתגרות בגורל. אנחנו מנקים בזריזות את השולחן, מחזירים את השרפרפים למקומות שלהם ויוצאים החוצה. אני מדווה לחברים על שלושת החודשים בכלא-סרנסק ועל המסקנות שלי: אנחנו כבר עשינו את שלנו, כעת צריך לשבת בשקט ולא להפריע לשחרורנו בטרם-מועד. אך החברים מסתערים עלי בתמימות-דעים נדירה, ואני סותם מיד את פי. מספרים לי על שביתת-הרעב שקיימה החבורה ביום-השנה למשפט הלנינגרדי הראשון ב-24 בדצמבר, ומיד מתברר לי מדוע היפנו את השלושה שלנו ל"חינוך-מחדש" בסרנסק ולא הניחו לנו לבוא למחנות בסוף השנה שעברה. וכמו-כן נודע לי שאז יצא מהמחנה קול-קורא אל הציבור העולמי ואל יהודי העולם כולו.

ניתן לי לקרא אותו רק אחרי שנים רבות:

"היום, ב-24 בדצמבר שנת 1971, ביום-השנה למתן גזר-הדין האכזרי במשפט הלנינגרדי הראשון, על היהודים שביקשו לצאת לישראל, מכריזים אנו, קרבנותיו של משפט זה והמשפטים שבאו אחריו, על שביתת-רעב בת שלושה ימים לאות מחאה. אנו מכריזים שמעולם לא כווננו אותנו זעם ושנאה ביחסנו כלפי המדינה הסובייטית, ולא הצבנו לנו למטרה לחתור תחתיה. אנו ראינו ורואים את ישראל כמולדתנו, ורק הרצון הלוהט לחיות שם הביא אותנו לכלל סכסוך עם המוסדות הסובייטיים.

תוך כדי כך שאנו מכריזים שביתת-רעב כמחאה, אנו דורשים:

1. יציאה חפשית של יהודים מברית-המועצות לישראל.
 2. אנו שואפים להקנות לנו אזרחות ישראלית ומתנערים מהאזרחות הסובייטית.
- בעניין זה אנו משגרים היום מכתב לנשיאות המועצה העליונה של ברית המועצות ולשגרירות הולנד.²⁸³

²⁸³ בתקופה זו לא היתה שגרירות לישראל ברוסיה, ושגרירות הולנד ייצגה את ישראל.

3. אנו דורשים בדיקה מחדש של כל תיקי המשפטים שלנו ושחרור מידי של סילבה זלמנסון.
4. מאחר שאנו רואים את עצמנו מעתה כאזרחי ישראל, אין אנו רוצים להימצא ביחד עם אנשים שידיהם גואלו בדם יהודים בשנות מלחמת-העולם השניה, ותובעים את העברתנו למדור של נתיני-חוץ עד לבדיקה מחדש של משפטינו.
5. עקב היחס האכזרי של המנגנון אלינו, אנו דורשים נוכחות נציגי הצלב האדום הבינלאומי.

אנו פונים אל הציבור העולמי ואל היהודים בעולם כולו: הושיטו לנו את תמיכתכם. אלטמן, בוגוסלאבסקי, הלפרין, גולדפלד, קיזינר, וודקה, פנסון, שפשוביץ', יגמן. אל החותמים הצטרפו כל האסירים היהודים, מלבד ל. קורנבליט, וולף זלמנסון²⁸⁴ והנמצאים בכלא-סרנסק לחינוך-מחדש - דימשיץ, בוטמן ומישה קורנבליט, שלא היה להם קשר עם קרוביהם.

האסירים שישתתפו בשביתת-הרעב ב-24 בדצמבר הם: דרייזנר, צ'רנוגלאז, מוהיליבר, ישראל זלמנסון, לויט, שפילברג, קמינסקי, וולושין, מישנר, חנוך, מנדלביץ', שור, טרכטנברג, אלטמן, בוגוסלבסקי, הלפרין, גולדפלד, קוזנצוב, פיודורוב, מורז'ינקו. "

מקול-קורא זה ברור, שכבר לפני דצמבר 1971 נקטו בחורינו במחנות, באותם תנאים קונקרטיים שבהם נמצאו, בקו של מאבק, ולא של דו-קיום בשלום עם המנגנון, ורק לשניים הייתה דעה מיוחדת בעניין זה. מכאן גם ברור שבדצמבר 1971 קיים היה קשר ותיאום מובהק בין הקבוצות הציוניות שבמחנות שונים. אני, שנקלעתי למחנה התשעה-עשר, מיד שמתי לב לכך שחותמי הקול-קורא היו החבורה מהמחנה שלנו, והם עשו זאת בסדר אלפביתי, כדי שלא להפקיר אל מול פני השלטונות שוחרי הנקם את היוזמים בלבד.

אף אני אתקל במציאות של המחנה, והאשליות שטופחו בי בחמת סרנסק יתנדפו עד מהרה. יתחוור לי שהצדק אינו ניתן לחלוקה, ושתמורת חיים שקטים במחנה יהיה עלי לשלם בייסורים של פיצול מתמיד, ובסופו של דבר, בהשחתה מוסרית. גם אני אצטרף מתוך הכרה לקו המאבק הכללי, אך אשתייך לאגף המתון. ותמיד אשאף עד כמה שאפשר שהרגשות הסוערים לא ישתלטו על היסוד הרציונלי של כל הפעולות שלנו.

* * *

²⁸⁴ כשהתחילה שביתת-הרעב, הצטרפו גם וולף זלמנסון ולב קורנבליט אל השאר.

כמה דקות לפני שניתן האות לשינה הגעתי למקום שלי, למדף העליון בצריף-העץ החד-קומתי של הפלוגה הרביעית.

כחמישים אסירים כבר שכבו על המדפים שלהם. אחדים עוד שוחחו ביניהם, אחרים כבר התחילו לנחור לאחר עבודתם הקשה.

מתחתי, על המדף התחתון, ישן אחד גוף מוצק - פוליצאי²⁸⁵ מסביבת גומל. לזכות בשכנות אחרת היה קשה: מרבית האסירים בחדר הם פוליצאים. השאר: בְּנֵדְרוֹבְצִים²⁸⁶, "אנשי-יערות" מהבלטיקה²⁸⁷, פליליים. דיסידנטים כמעט לא היו. ציונים - לא היה אפילו אחד.

עוד לא הספקתי לעלות על המדף, וכבר כיבה הסוהר-התורן את התאורה. איזה תענוג, לראשונה לאחר שנה וחצי - בחשיכה, בלי האור הבהיר של תאי הכלא. פשטתי את בגדי, תליתי אותם בגיטווש בחשיכה על מעקה המדף ונכנסתי מתחת לשמיכה. ובו-ברגע נכנס לחדר הסוהר. ביקורת לילית ראשונה - לבדוק אם כולם נמצאים במקום.

הסתדרתי ביתר נוחות על המדף, ומיד שמעתי את החריקה המרגיזה של קפיצי המיטה. שלי או של אחר? אני מחליף שוב את תנוחת הגוף - ושוב חריקה פראית. ברור כי המדף שלי הוא החורק, אך על פי איזה חוק פסיכולוגי שאינו ברור לי, דווקא עכשיו אינני יכול למצוא את התנוחה המתאימה. כל הזמן מתחשק לי לזוז מעט, אך התנועה הקלה ביותר מעוררת חריקה מקפיאת-דם. כל רגע חושש אני שמישהו בחדר לא יתאפק ויפתח בצרחה:

"הי אתה, טירון, תפסיק להסתובב, אחרת..."

מעמדו של טירון במחנה הוא כמעמדו של טירון באוניה של חיל הים. הוא הנמוך ביותר בהיררכיה של האסירים, עד שלא יוכיח את ההיפך. לכן, בזמן הראשון חייב הטירון להיות זהיר שבעתיים: כל מלה שלו נשמעת גם בעת המולה כללית. ולקפיצי המדף שלו אין רשות לחרוק.

אני נרדם במחשבה שמחר - ויהיה אשר יהיה - עלי לכתוב מכתב לאוה. ולא לשכוח לשאול את החברים, איך להיאבק בקפיצים הארוורים. אני נרדם ושלוש אחיות רחמניות מתיצבות ליד ראשי. אמונה. תקוה. אהבה. החניה הארוכה בדרך לירושלים נמשכת.

²⁸⁵ פוליצאי - רוסי ששיתף פעולה עם הנאצים, כשוטר, בתקופת הכיבוש.

²⁸⁶ לאומנים אוקראינים שנלחמו נגד הצבא האדום.

²⁸⁷ לאומנים מאסטוניה, לטביה וליטה שנלחמו נגד הצבא האדום.

אפילוג²⁸⁸

החניה הארוכה שלנו בדרך לירושלים התחילה ב-15 ביוני 1970, ביומו של הנסיון שנכשל לחטוף מטוס ולברוח בו לישראל, כדי שכל העולם יראה שיהודי ברית המועצות לא השלימו עם הגורל שקבעו בשבילם – לחיות עד סוף חייהם כאסירים באימפריה של הפרעה הצפונית. האירוניה המרושעת של ההיסטוריה היא שהיום הזה היה יום הולדתו של ראש הקג"ב יורי אנדרופוב, ואנשי הקג"ב היו יכולים לתת לו מתנה לציון יום הולדתו.

החניה הארוכה שלנו בדרך לירושלים הסתיימה ב-29 באפריל 1979, כמעט 9 שנים אחרי תחילתה, ביום של שמש אביבי, בשדה התעופה ע"ש בן-גוריון בישראל. לפי רצונו הטוב של הגורל, ושל עובדי חברת אל-על, גם היום הזה היה יום הולדתו של המשפחה שלי: ב-29 באפריל 1962 הפכנו אוה ואני לבעל ואשה.

מטוס הנוסעים כחול-לבן של אל-על התחיל לנחות בשדה התעופה הבין-לאומי היחיד של ישראל. הנוסעים העבירו את מחוגי השעון לזמן ישראלי. היה בערך חמש אחרי הצהריים. צוות המטוס של המולדת שלנו נתן לנו, לחמשת בוגדי המולדת ההיא, את הזכות לרדת ראשונים על כבש המטוס. כל החמישיה שלנו כבר עמדה לפני דלת היציאה, למרות שהמטוס עוד לא עצר, והמשיך לנוע על אותה אדמה שחלמנו עליה כל-כך הרבה. עמדתי ראשון, כי הייתי היחיד שחיכתה לו משפחה. אחריי טוליה אלטמן, וולף זלמנסון, אריה חנוך ובוריס פנסון. (מרק דימשיץ ואדוארד קוזנצוב יגיעו למחרת, ב-30 באפריל. יוסף מנדלביץ, אליושה מורז'ינקו ויורה פודורוב נשארו במאסר. כל השאר כבר היו משוחררים באותו הזמן.)

בעוד כמה דקות הדלת תיפתח, ואני אדרוך על אדמת ישראל. עוד כמה דקות ואני אראה את משפחתי. אוה וליליושקה תהיינה יותר מבוגרות בתשע שנים, אבל אותן אני מכיר. ועוד חברה אחת של המשפחה שלא ראיתי מעולם.

אחת לשנים עשר חודשים, כדור הארץ עושה סיבוב אחד שלם סביב השמש. אחת לשנים עשר חודשים, אשתו של אסיר במשטר חמור²⁸⁹ רשאית לקבל פגישה אישית אתו, אם אין כנגדו נזיפות על ההתנהגות שלו בתחום המגורים או בתחום העבודה, ואם אין לו תלונות על המראה

²⁸⁸ האפילוג נכתב באביב 1989 לפי בקשה של המוציא לאור של הספר הזה בשפה האנגלית
²⁸⁹ לאסירים היו 4 דרגות של משטר – מהקל ביותר לקשה ביותר. "חמור" הוא הדרגה השלישית.

שלו. בקיצור – אם נציג הקג"ב לא הספיק ללחוש לנציג משרד הפנים במחנה, "הסנדק" סגן חרמושין: "לשלול את הזכאות לפגישה אישית בתואנה כל שהיא. נקודה."

ב-19 במרץ 1973 הייתה לי זכות לפגישה אישית שנייה מאז רגע מעצרי ביוני 1970. בבוקר של אותו יום, אוה כבר יצאה מהרכבת בתחנה קטנה בהרי אורל, לא רחוק מהמחנה שלנו. היא כבר היתה אשת-אסיר למודת-נסיון, והיא מיהרה כדי שחרמושין לא יספיק לשלול את הפגישה שלנו. יום ולילה ביחד, בחדר של פגישות אישיות, בתוך שטח המחנה.

אבל כנראה, לא רק אוה ואני חלמנו על הפגישה הזאת. אל אותה פגישה התאוה גם מי שנתן לעם היהודי למתנת-נצח חלקה קטנה של אדמה על שפת הים התיכון. הפגישה התקיימה, וכבר אחרי ארבעה חודשים עזבה אוה את הארץ שבה נאלצנו להוולד, כשהיא נושאת ברחמה עוד חברה אחת של המשפחה שלנו, שעובדי המכס לא הבחינו בה. והיא תהיה הראשונה במשפחתנו שתוולד כבר בישראל, ב-12 בדצמבר 1973, אחרי מלחמת יום כיפור.

הרגשתי שהמטוס עושה סיבוב. כנראה הוא מתקרב עכשיו לבנין הטרמינל. עוד כמה שניות והדלת תיפתח. עכשיו. עכשיו.

ורק עשרה ימים לפני כן, אוה גמרה יום עבודה רגיל במפעל לייצור ממטרות בקיבוץ נען. בקיבוץ הזה היא גרה כבר כשש שנים כשהיא מחכה לשחרורי, והיא ידעה שהיא צריכה לחכות עוד יותר משנה. זה היה יום עבודה רגיל בקיבוץ, שלא היה ניתן לצפות בו למשהו מיוחד. בבית חיכתה לה לילי, עכשיו כבר ילדה בת 13, ילדה שנולדה מבוגרת. וגם גאולה בת החמש, המתנה שלנו מהגורל. אוה העיפה עין על המברק שנתן לה הדוור: "היום יצאתי. בקרוב נהיה ביחד עד הקבר. הלל שלך". אוה ידעה שבאותו זמן הייתי אמור להיות בבית כלא קטן שנמצא בפרברי עיירה, בערבות שמעבר לוולגה, בשם צ'יסטופול, במקום שהייתי בו ביחד עם יוסף מנדלביץ, ומעבר לקיר - התא של נתן שרנסקי. והיא ידעה שמשם לא נותנים לשלוח מברקים. קראה עוד פעם את המברק ורצה לטלפון. היה כמעט לילה. במשרד החוץ של ישראל לא ידעו דבר.

דלת המטוס זזה, ולנחירים חודר ריח של פרדסים בפריחתם. עשיתי צעד אל כבש המטוס. "אם אתה לא מאמין – תחשוב שזו אגדה", אומרים פליליים. אכן זה היה דומה לאגדה. המטוס עמד בערך 300 מטר מבנין הטרמינל. כל השטח הזה היה מלא אנשים, מאות דגלונים בצבע כחול-לבן מתנפנפים מעל ראשיהם, אשר נמתחו כלפי מעלה כדי לראות אותנו.

עשיתי כמה צעדים בסולם במורד הכבש, וראיתי את לילי מתפרצת אלי. אנחנו התנגשנו באמצע הסולם ועצרנו את התנועה. כל השאר נשאר בזכרוני ככתמים מפוזרים מקלידוסקופ שבור.

והנה אני עומד בשדה התעופה, ועל ידי אוה ולילי. גאולה יושבת אצלי על הידים. כמה צעדים מאתנו עומד ראש ממשלת ישראל מנחם בגין, ומסתכל על גאולה, בקושי מתאפק שלא לבכות. ויש סיבה לבכי. גאולה בת החמש יושבת על הידים שלי, ועל פניה הבעה של אכזבה. היא מרגישה את עצמה מרומה באופן עמוק. האיש הזה שהרים אותה על ידיו בכלל לא דומה לאבא שלה, והוא לא נעים לה. הפנים חיוורים, זרים, של אדם לא חייכן, עם לחיים שקועות, כמעט ללא שערות, והמעט שנשארו – אפורות לגמרי. פיו של האיש לא נמצא באמצע מתחת לאף, אלא מוזז הרחק לכוון הלחי, וכשהאיש מדבר – הוא זז עוד יותר. לא, אבא כזה היא לא רוצה לנשק. הוא לגמרי לא דומה לאבא שלה, חייכן, צעיר, עם בלורית שחורה ועם פה שנמצא במקום שבו פה צריך להיות. את התמונה של האבא הזה, היא מכירה מהרגע שהיא מכירה את עצמה.

והנה קטע אחר. אנחנו, חמישיה, יושבים אל שולחן-הבמה, על-יד ראש הממשלה וראש הסוכנות היהודית. זה מתרחש באיזה-שהוא אולם, כאן בבנין הטרמינל. אנחנו כבר קיבלנו תעודות זהות של עולים חדשים וספרי תנ"ך. אני לא שומע מה אומר ראש הממשלה. אני מסתכל לתוך האולם ורואה שם את משפחתי, את אחותי, את ידידי שלא ראיתי אותם שנים רבות. את אמא כבר לא אראה. היא מתה בישראל שנתיים לפני שחרורי.

הנה מביאים אותי משדה התעופה אל תוך הקיבוץ. ישראל שטרנפלד, קיבוצניק אשר דאג למשפחתי במשך כל תקופת מגוריה בנען, יושב ליד ההגה. את המכונית שלנו מלווה מיניבוס וממנו משדרים שירים שאהובים עלי. כנראה שקיבוצניקים למדו מאוה אילו שירים אני אוהב. לאורך הדרך על יד הכניסה לקיבוץ עומדים בשורות אנשי נען. מעל ראשיהם מתנופף שלט ברכה. אני יוצא מהמכונית במרכז הקיבוץ, ו"משחילים" אותי דרך הקהל. אני רואה שתיל של ברוש שמגיע עד למותניים שלי, וגומה שרק עכשיו נחפרה. זהו העץ הראשון שאני שותל בישראל, אבל לא האחרון. (היום הברוש הזה כבר גבוה פי שלשה ממני, ועומד על-יד הכניסה לחדר האוכל של הקיבוץ. כשאני בא לפעמים לבקר בקיבוץ, מחייכים אלי קיבוצניקים: "אנחנו רואים אותך כל יום, שלש פעמים ביום.")

אני עולה לבמה מאולתרת ומדבר בעברית, בפעם השניה בערב הזה. החל מהערב הזה אני אדבר בשפה ה"ריאקציונרית" הזאת כל יום. בשבילי היא כבר שפה שקרובה מאד לליבי, וגאולה בכלל לא מכירה שום שפה אחרת.

בלילה אני לא יכול להרדם – ציפורים מצייצות. הרי בכל זאת ישנן ארצות שבהן הן שותקות אפילו ביום.

כמעט חצי שנה עבדתי בשדות קיבוץ נען. הקיבוץ הפך להיות "תא הפרש הגובה בנהר"²⁹⁰ הפסיכולוגי שלי, בין המים הרדודים של קיומי בתא בבית הכלא, לבין המים השוצפים של החיים בישראל. הקיבוץ עזר לי לשמור על שווי משקל בזינוק כל-כך פתאומי. לא לגורל הטוב שלי, אלא לחשיבה חכמה של ישראל שטרנפלד חייב אני את זה שהופניתי לצוות השדה של מנחם רוסק. כשאני ראיתי את האיש השקט והצנוע הזה, קשה היה לי לתאר שבזמן מלחמת העצמאות הוא היה סגן מפקד חטיבה אגדית של הפלמ"ח, חטיבת הראל. אבל כשהכרתי את מנחם יותר טוב, כבר לא היה לי קשה להבין מדוע בנו, קצין בצה"ל, מת מהתייבשות במדבר סיני, כשכל החיילים שלו נשארו בחיים.

מנחם רוסק והבחורים שלו היו אותם חיילי צה"ל שנמצאים בחופש 11 חודשים בשנה. הם אהבו לעבוד באדמה, והשתדלו לעשות זאת היטב. הלכנו, מנחם ואני, בשדות, ואני ראיתי איך הוא מעווה את פניו כשהוא ראה הרכבה בעצי פרי. "את ההרכבות האלה עשה בן-אדם עם שתי ידיים שמאליות", היה אומר, ומוציא סכין.

הקיבוצניקים לא יצרו בשבילי תנאים של חממה, אבל היו מאד ידידותיים, ונדמה לי שגם אני התאמתתי להם, אף כי... אני זוכר שפעם, על-יד המוסך של הקיבוץ, בטעות הפעלתי את ההילוך הקדמי במקום את האחורי, והטרקטור שלי כמעט דרס את הגייפ שבו ישב מנחם, עם חברי הצוות. הם כולם זינקו מהגייפ ורצו לטרקטור שלי. "כל הכבוד, הללי", אמר מנחם. "הגייפ - יקח אותנו השד, אבל אתה, זה שאתה לא דרסת אותנו, כל הכבוד לך. תודה!" אני לא יודע אם הם היו מגיבים באותה צורה לו מישהו אחר היה עושה אותו דבר.

השנה 1979 התקרבה לסיומה. בתל-אביב נפתחו קורסים בני-שנה עבור משפטנים, עולים חדשים. עברתי לתל-אביב. בין כל החפצים שלי היה כתב-יד לא גמור של הספר הראשון שלי, ואני הקדשתי אותו לקיבוץ נען.

אחרי שנה גמרתי את הקורס, עמדתי במבחנים והתחלתי לעבוד בירושלים במשרד מבקר המדינה.

עכשיו כמה מילים על משפחתי.

²⁹⁰ בנהרות עם הפרשי גובה משמעותיים, בנו בנקודות של שינוי גובה מהיר "תאים" שניתן לסגור אותם משני הצדדים. כשסירה צריכה לעלות במעלה הנהר, היא נכנסת לתא מהצד הרדוד כשגובה המים בתא גם הוא רדוד, סוגרים את התא ומוסיפים מים עד שגובה המים מגיע לגובה בצד הגבוה, ואז פותחים את הדלת בצד הגבוה והסירה יוצאת לנהר.

אוה. המשפחה שלנו עברה לבירה. אוה התחילה לעבוד בתעשייה הצבאית בתור מהנדסת, אבל יום העבודה שם היה ארוך מידי עבור אשה עם שני ילדים קטנים. היא החליפה עבודה למשרה של מהנדס במשרד העבודה, ושם היא עובדת עד היום. כמעט אחרי כל יום עבודה, היא לקחה את תיקי העבודה שלה להשלים בבית את מה שלא הספיקה לעשות במשרד. מרצונה החופשי, היא יצרה לעצמה יום עבודה בלתי מוגבל. אוה היתה אחת ממאה ושמונים אלף יהודים שעלו ארצה מברית המועצות אחרי "מבצע חתונה". יהודים שמשנים את אופיה של הארץ.

לילי. בחמישה עשר ליוני 1970 השכבתי את ליליושקה לישון כשהיא עוד לא היתה בת ארבע. כשהיא התעוררה כבר לא הייתי, ולא הייתי אתה במשך עוד תשע שנים. כשחזרתי, ליליושקה של אז כבר לא היתה. היא היתה ילדה בת שלוש-עשרה, צברית טיפוסית ישראלית, עצמאית וחסרת גבולות. לא מכירה בשום סמכות ושום שלטון. כפייה לא עבדה עליה. רק שכנוע.

גם אני לא נשארתי במציאות כמו שהייתי בזיכרונה, כ"אבא-חברה". תשע שנים של מחנות ובתי כלא לא לימדו אותי לשכנע בסבלנות. התרגלתי לשימוש בכח. האופי שלנו היה דומה. במהירות. חרמש התנגש בסלע. נוצר משבר ביחסים בינינו – משפחתי המשיכה לשלם את החשבון שהגיש לנו הקג"ב ב-15 ליוני 1970.

היום כל זה כבר נמצא בעבר. לילי כמעט בת 23. אחרי בית הספר, היא שירתה שנתיים בחיל האוויר הישראלי, וכמו חיילים ישראלים רבים אחרי השחרור, לקחה תרמיל ונסעה לטייל במזרח הרחוק. היא הלכה ברגל וגם נסעה כמעט בכל מחוזות הודו, הייתה גם בתאילנד ובהרי ההימליה בנפאל. חזרה והתחילה ללמוד ביולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

גאולה. למרות האכזבה מהאבא שקיבלה בשדה התעופה היו לנו בעיות מאטות בלבד מאז. היא לא הכירה אבא אחר, חוץ מזה שחזר מבית הכלא, עם כל היתרונות והחסרונות שלו, והיא התרגלה אליו, ואחר כך אפילו התיידדה אתו. כשגאולה גדלה, אוה שלחה אותה לבית-הספר היחיד החילוני בירושלים שהעניק לתלמידים באופן יסודי ידע על הדת ועל המסורת היהודית. בית הספר הזה היה תחת חסותו של בית הכנסת הקונסרבטיבי בארצות הברית. שלשה רבעים מהמשפחה שלנו חילוניים. רצינו שגאולה תשווה בין שתי מערכות חיים, ושהיא בעצמה תבחר איזו מערכת יותר קרובה אליה.

היום גאולה לומדת בכתה י', ובעוד שלש שנים תתגייס לצה"ל. לצבא שבכל רגע עשוי להיות בפעולה, כי יותר מידי אנשים בעולם הערבי חושבים שמדינת ישראל קמה כתוצאה מטעות טכנית ומחוסר בינה של מנהיגי ערב, ושזה דבר שעוד אפשר לתקן.

כשגאולה נולדה, בתעודת הזהות שלה נרשמו שני שמות פרטיים: גאולה דוידה. השם הראשון שלה הוא שחרור וגאולה. השם הזה מופנה לעתיד. השם "דוידה" ניתן לה כזכרון לבן של דודה סוניה, דוד, שנהרג בזמן מלחמת העולם השנייה כשנלחם נגד המשטר שהרג אותנו, והגן על המשטר שלא נתן לנו לחיות. גאולה תשרת בצבא שלנו, צבא הגנה לישראל. גאולה דוידה – שם אשר מסמל את התקווה שלנו לעתיד בהיר וגם מזכיר את הדרך הקשה אל העתיד הזה מהעבר הגלותי, דרך ההווה הלא-קל.

המשפחה שלנו גרה באזור יפה, חדש של ירושלים – רמות. לא רחוק מהמקום שבו, לפי המסורת, נקבר הנביא שמואל. חוץ מאתנו, מתגוררות בבנין שלנו עוד שלוש משפחות של עולים, מארצות הברית, מצרפת ומזימבבואה, ורק משפחה אחת של צברים. בכל הרחוב שלנו ישנם הרבה יותר עולים מאשר צברים.

אני לא יודע האם הם חושבים על זה, ואני חושב על זה לעתים קרובות. עכשיו, מעבר לחומות של ירושלים העתיקה, ארכאולוגים חפרו וגילו עיר שלמה שמתחת לאדמה מתקופתו של המלך הורדוס. לא מזמן הילכתי ברחובות של העיר הזאת. ואני חשבתי: ומה אם לפני 2000 שנה, הילך כאן ברחובות האלה אב-קדמון ישיר שלי? עד כמה מצויין היה לעקוב אחרי מסלול חייו! האם הוא נשאר בחיים בירושלים החרבה, כשחייליו של טיטוס ווספסיאנוס שרפו אותה? האם הביאו אותו באוניה לרומא, בין העבדים מיהודה? מה קרה לילדים שלו, ולילדים של הילדים שלו? איזו דרך הם עברו, לפני שנכנסו לתחום המושב באימפריה הרוסית, בצפון רוסיה הלבנה: לפולוֹצְק, מולדתה של אמא שלי, ולעיירה פוסטוֹשְקָה, על-יד נֵבֶל, מולדתו של אבא שלי? אבל אני לא יכול לדעת את זה. באילן היחסין שאני התחלתי לבנות עוד לפני המעצר שלי, נמצאים רק חמשת הדורות האחרונים. מה היה לפני זה – אני לא יודע. אבל מה שאני יודע ממלא אותי בשמחה ובגאווה. ביני לבין אותו אב קדמון עברו בערך שמונים דורות, ומשמונים הדורות האלה, הגורל בחר בי כדי לסגור את המעגל בן 2000 שנה ולחזור לירושלים. אותי ואת אוה. ואת המשפחה שאנחנו יצרנו.

בירושלים כבר צומח עץ ערמון. עוד חודש, ויבא חג הפסח. בסדר פסח יהודים ישירו "דיינו", ויודו לאלוהים. כנראה גם אני הייתי יכול לשיר "דיינו", אף כי בצורה קצת אחרת. אני הייתי יכול לשיר בערך כך:

אילו הגורל שלי היה רוצה שאני אחיה בתקופה שבה תקום ארצנו העצמאית, היהודית, אחרי 2000 שנות הגלות הטרגית שלנו, גם אז זה היה מספיק לי והייתי אומר לגורל שלי: מודה לך!

אבל לגורל שלי זה לא היה מספיק.

אילו הגורל שלי היה נותן לי בתור ידידה לחיים אדם כל-כך נאמן וכל-כך מסור כמו אוה, אשר חלקה אתי את כל המכות שהגורל שלח לי, גם אז זה היה מספיק לי והייתי אומר לגורל שלי: מודה לך!

אבל לגורל שלי גם זה לא היה מספיק.

אילו הגורל שלי היה נותן לי מצפן, כדי שבעודני איש צעיר, כבר אוכל לראות את הדרך הנכונה בחיי, שהביאה אותי לשורות של המחותרת הציונית הלוחמת והציבה אותי על-יד המקורות של "מבצע חתונה", גם זה היה מספיק לי, והייתי אומר לגורל שלי: מודה לך! אבל לגורל שלי גם זה לא היה מספיק.

אילו הגורל שלי הפסיק לפני הזמן את שנות בית הכלא, והעביר אותי ביחד עם החברים שלי ל"מבצע חתונה" כמו במטה קסמים לשדה התעופה "בן-גוריון", לפגישה עם המשפחה והמולדת, גם זה היה מספיק לי, והייתי אומר לגורל שלי: מודה לך! אבל לגורל שלי גם זה לא היה מספיק.

אילו הגורל שלי היה נותן לי עבודה שאליה אני יוצא בריצה וממנה חוזר בהליכה, אילו הגורל שלי היה מושיב אותי בעיר הנצח, ועוד קרוב לרחוב שנקרא "רחוב אסירי ציון", גם זה היה מספיק לי. והייתי אומר לגורל שלי: מודה לך! אבל לגורל שלי גם זה לא היה מספיק.

והוא נתן לי את כל זה ביחד!

הדרך המפותלת שלי לירושלים, עם החנייה הארוכה, הסתיימה.

נספח 1: מסמך קג"ב:

ГОСУДАРСТВЕННАЯ АРХИВНАЯ СЛУЖБА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

**АРХИВЫ КРЕМЛЯ
И СТАРОЙ ПЛОЩАДИ
ДОКУМЕНТЫ ПО «ДЕЛУ КПСС»**

АННОТИРОВАННЫЙ СПРАВОЧНИК ДОКУМЕНТОВ,
ПРЕДСТАВЛЕННЫХ В КОНСТИТУЦИОННЫЙ СУД
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ ПО «ДЕЛУ КПСС»

Составитель
кандидат исторических наук И. И. КУДРЯВЦЕВ

Под редакцией
доктора исторических наук В. П. КОЗЛОВА

Новосибирск
«Сибирский хронограф»
1995

СССР
КОМИТЕТ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ СССР

30 апреля 1980г.

№ 1184-А

г. Москва

Сек. С е к р е т н о

Ц К К Л С С

Ц К К Л С С 1184-А 04МНГ-1970
МАРТА 1980

Комитетом госбезопасности получены данные о существовании в Ленинграде сионистской организации, состоящей из пяти групп националистически настроенных граждан по шести человек в каждой.

Руководители групп, среди которых ЧЕРНОГЕЛЗ Д.И., 1934 года рождения, инженер-химик, ДРЕЗНЕР С.Г., 1939 года рождения, главный инженер "Ленхимпроекта", БУТМАН Г.И., 1932 года рождения, механик завода № I производственного объединения "Сокол", составляют "Комитет" данной организации.

Основными задачами организации являются:

- разжигание эмиграционных настроений и склонение евреев к выезду в Израиль;
- пропаганда сионистской идеологии среди лиц еврейской национальности путем изготовления и распространения сионистской и националистической литературы;
- организация сбора подписей под обращением в ООН лиц, которым отказано в выезде в Израиль;
- создание курсов ("ульпанов") по изучению древнееврейского языка и воспитанию слушателей в прокарательском духе;
- увеличение денежных средств (касс) организации за счет взносов ее участников и реализации почтовых материалов.

По непроверенным данным, на совещании "Комитета" 26 апреля с.г. БУТМАН предложил провести "акцию", содержание которой держится в строгом секрете, и к ее осуществлению привлечь еврейских националистов, проживающих в г.Риге.

Большинство членов "Комитета" выступили против "акции", опасаясь, что она может поставить под угрозу их организацию и каждого ее члена. В связи с этим они считают необходимым получить на это санкции у израильских правящих кругов.

Комитетом госбезопасности принимаются меры по проверке полученных данных и недопущению осуществления возможных враждебных акций со стороны еврейских националистов.

Сообщаем в порядке информации.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

Андропов

АНДРОПОВ

נספח א1: מסמך קג"ב: תרגום לעברית.

סודי ביותר

(חותמת של הקג"ב)

30 לאפריל 1970

מס' 1184א

עיר: מוסקבה

(חותמת)

הועד המרכזי של

המפלגה הקומוניסטית של ברית המועצות

14339

4 במאי 1970

(משמאל למסמך, בשוליים, מופיעות חתימות מנהיגי המפלגה והמדינה בכתב יד.)
ועד הבטחון של המדינה (קג"ב) קיבל נתונים על קיום בלנינגרד של ארגון ציוני שכולל 5 קבוצות של אזרחים לאומניים, ששה חברים בכל קבוצה.

מנהיגי הקבוצות, שביניהם ד' צ'רנוגלאס, שנולד ב-1939, מהנדס כימיה, ס' דרייזנר, שנולד ב-1939, מהנדס ראשי ב"לנז'יל פרוייקט", ג' בוטמן שנולד ב-1932, מכונאי של מפעל מס' 1, סוקול, מהווים ועד של הארגון הזה. המטרות העיקריות של הארגון הן:

- הסתה לעליה לישראל של יהודי ברית המועצות
- הפצת תעמולה של האידיאולוגיה הציונית בין יהודים באמצעות ייצור והפצה של חומר מודפס המכיל תכנים לאומניים וציוניים.
- איסוף של חתימות מתחת לפניות לאומות המאוחדות, של אנשים שהם מסורבי עלייה לישראל.
- הקמת אולפנים, ששם לומדים עברית ומחנכים את הנוכחים ברוח ישראלית.
- הגדלת תקציבי הארגון באמצעות דמי חבר של המשתתפים וכן ע"י מכירה של חומרים שהם הדפיסו.

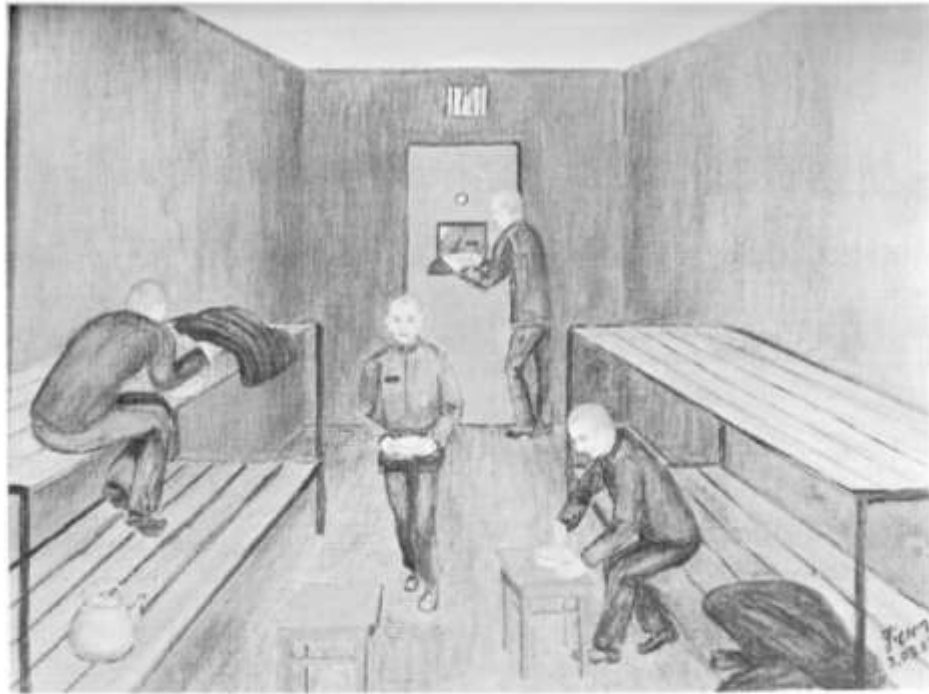
לפי הנתונים שעדיין טעונים הוכחה, בישיבת הועד ב-26 באפריל בשנה הזאת, בוטמן הציע לבצע פעולה שתוכנה נשמר בסוד חמור ביותר, ולמשוך לפעולה הזאת לאומנים יהודים מהעיר ריגה.

רוב חברי הועד התנגדו לפעולה, מתוך זהירות, כדי שלא לאיים על הארגון ועל כל החברים בו. בקשר לזה, הם חושבים כי נחוץ לקבל אישור מהחוגים הכי גבוהים בישראל. קג"ב נוקטת באמצעים לבדוק את הנתונים ולמנוע את הביצוע של הפעולות העוינות מצד הלאומנים היהודים.

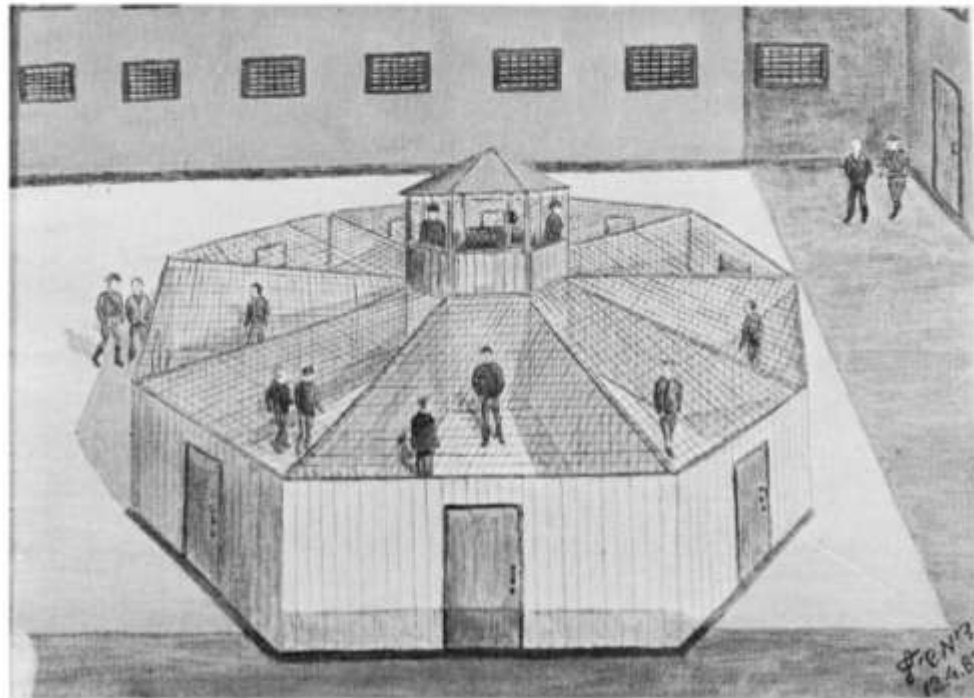
לידיעתכם.

ראש הקג"ב אנדרופוב (חתימה)

רישומים מהכלא - מארק דימשיץ

קבלת אוכל מבעד לאשנב ההזנה.

חצר הטיול בכלא החקירות הלנינגראדי

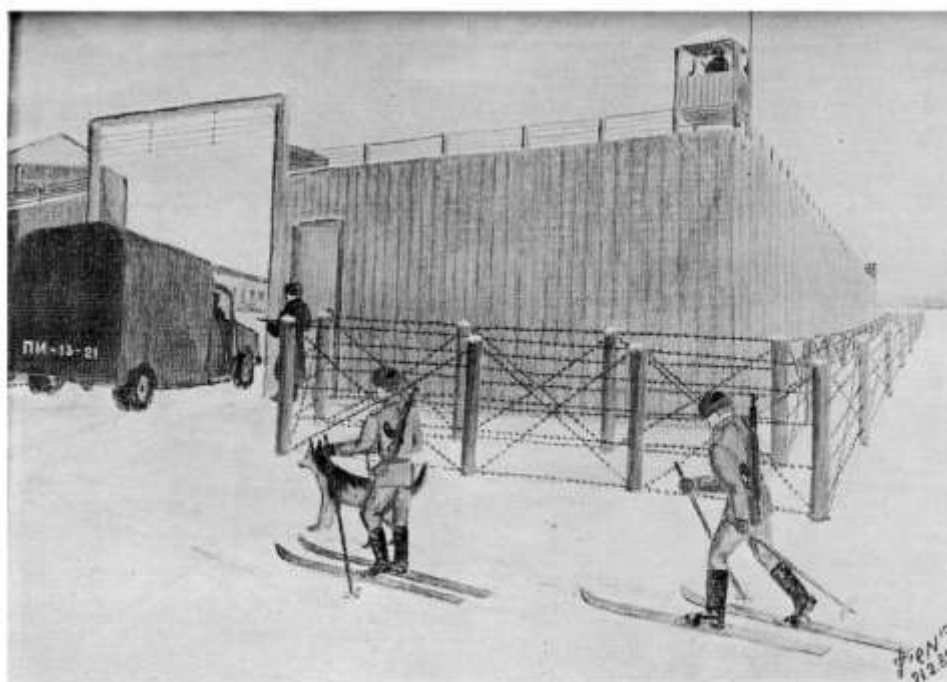
המראה על התאים לאסירים הפוליטיים בבית הגדול

תא בכלא

אטאפ. הטענת אסירים בקרונות סטוליפין

"עורב" נכנס למחנה.

בגלות אנשי המחתרת

סשה בלאנק

ויקטור בוגוסלבסקי

טוליה אלטמן

נאום גיטלין

טוליה גולפלד

רודיק ברוד

שלמה דרייזנר והלל בוטמן

מרק דימשיץ

ישראל זלמנסון

זאב וולף זלמנסון

אהרן וולושין

לב יגמן

אריה חנוך

סילוה זלמנסון

לאה לוריא

שמעון לויט

גדעון מחליס

אליק מורז'ניקו

וולדיק מוהילבר

בוריס סטרוביניץ

מונוס סומינסקי

יוסף מנדלביץ

בוריס פנסון

יורה פיודורוב

בנימין צ'ירנוחין

דוד צ'ירנוגלז

נתן צ'ירולניקוב

חנן קיזינר

מישה קורנבליט

אדוארד קוזנוצוב

לסל קמינסקי

יולדיק יצהר קנופוב

הלל שור

שמעון רבינוביץ'

דוד רבינוביץ'

אהרן שפילברג

קריינה שור

נשות האסירים

מרגריטה שפילברג, ברנייה צירונגלו,
מוסיה יגמן ואוה בוטמן

סימה קמינסקי ובתה

דודה סוניה ובניה

מרדכי, בנה של דודה סוניה

דודה סוניה ובנה דוד

השליח

רמי אהרונסון

בבית

טוליה אלטמן

מהראשונים הקשורים למחנת שהגיעו ארצה.
במעיל המשובץ : קריינה שור

שלמה ולילי דרייזנר וילדיהם

הלל ואוהו בוטמן

זאב וולף זלמנסון ומרק דימשיץ

אלכסנדר הלפרין, אהרו וולושין

יוסף מנדלביץ

סילוה זלמנסון ורות אלכסנדרוביץ

וולדיק מוהילבר

אריה חנוך

ישראל זלמנסון

מימין דוד צ'רנוגלו, באמצע ישראל ישעיהו יו"ר הכנסת, משמאל ויקטור בוגוסלבסקי.

דוד צ'רנוגלו, לסל קמינסקי והלל שור

מישה קורנבליט

בנימין צירנוחין

וולדיק יצהר קנופוב

לסל קמינסקי עומד, מימין סימה קמינסקי.

קריינה שור

דוד רבינוביץ'